

Куницький Михайло Петрович

**СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС МІСЦЕВОГО НАСЕЛЕННЯ
РАЙХСКОМІСАРІАТУ «УКРАЇНА» (1941 – 1944 РР.)**

Монографія

Київ – 2014

УДК 94:342.9 (477)»1941/1944»
ББК 63.3(4Укр)622+67.9(4Укр)401
К91

Рекомендовано до друку

Вченою радою ДВНЗ «Переяслав-Хмельницького державного
педагогічного університету імені Григорія Сковороди»
(протокол № 5 від 24 березня 2014 р.)

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор О.Г.Перехрест

доктор історичних наук, професор О.В.Потильчак

доктор історичних наук, професор В.І.Кучер

Науковий редактор

доктор історичних наук, професор

О.Є.Лисенко

Куницький М.П. Соціально-правовий статус місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.): монографія. – К.: ПП «НВЦ «Профі», 2014. – 564 с.

У монографії на матеріалах архівних і друкованих джерел досліджуються проблеми функціонування цивільної адміністрації Райхскомісаріату «Україна». Зокрема, уперше в історіографії здійснено спробу комплексного аналізу соціально-правового статусу всіх категорій місцевого населення, які мешкали в межах РКУ, відтворено форми й методи легітимації окупаційного режиму в різних ділянках суспільного життя, окреслено основні моделі поведінки місцевого соціуму в новому правовому полі.

Книга розрахована на науковців, викладачів, студентів та всіх, хто цікавиться проблемами історії Другої світової війни.

ISBN 978-966-2398-19-9

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Історіографія проблеми	10
1.2. Джерельна база дослідження	64
1.3. Теоретико-методологічні основи дослідження	85
РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ ЗАСАДИ НАЦИСТСЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ НА ТЕРЕНАХ РКУ	
2.1. Україна та доля місцевого соціуму в планах лідерів Третього Райху	105
2.2. Виконавчий інструментарій гітлерівської окупаційної політики в РКУ	120
2.3. Системна політична криза нацистського «нового порядку» на теренах РКУ як наслідок реалізації окупаційної політики	142
2.4. Легітимізаційні заходи окупаційного апарату влади РКУ	150
РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ, КОЛИШНЬОЇ РАДЯНСЬКОЇ НОМЕНКЛАТУРИ ТА ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ У РКУ	
3.1. Особливий соціально-правовий статус українського єврейства в контексті нацистської політики «остаточного розв'язання»	165
3.2. Форми та методи пограбування власності єврейського населення України	185
3.3. Ізоляція євреїв від решти цивільного населення РКУ	200
3.4. Доля колишньої радянської номенклатури та соціалізація радянських військовополонених	206
РОЗДІЛ 4. СПРОБИ СТВОРЕННЯ МАСОВОЇ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ОПОРИ НАЦИСТСЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ НА ТЕРЕНАХ РКУ	

4.1. Соціально-професійний статус працівників органів місцевого управління та поліції	228
4.2. Ставлення цивільної адміністрації РКУ до жертв радянського режиму у повсякденній управлінській практиці	245
РОЗДІЛ 5. РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОПОРЯДКУ НА ТЕРЕНАХ РКУ	
5.1. Адміністративні та кримінальні покарання як домінуючий засіб забезпечення законслухняної поведінки місцевого населення	262
5.2. Адміністративні засоби та можливості захисту інтересів місцевого населення РКУ	298
5.3. Судові засоби захисту прав та інтересів місцевого населення РКУ	307
5.4. Практична робота місцевих судових установ із врегулювання повсякденних проблем населення РКУ	328
РОЗДІЛ 6. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАХОДІВ У СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ	
6.1. Український соціум як суб'єкт податкової політики окупаційної адміністрації РКУ	347
6.2. Організація охорони здоров'я місцевого населення	363
6.3. Політичні установки та нормативне забезпечення освіти, культури і віросповідання	378
6.4. Соціально-побутові аспекти повсякденного буття українців	418
ВИСНОВКИ	437
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	451

ВСТУП

Актуальність теми. Друга світова війна та період гітлерівської окупації України стали найтрагічнішим періодом вітчизняної історії, коли під сумнів були поставлені не лише існування усталених норм соціальної поведінки та морально-етичних засад суспільного розвитку, а й майбутнє нашого народу. Українське суспільство перетворилося на об'єкт нацистського соціального експериментаторства і, позбавлене будь-яких ознак державно-політичного життя, мало забезпечувати Райх та Вермахт усім необхідним для успішного завершення війни. Цілі етнічні та соціальні групи населення України втратили право на збереження життя. І лише затягування військових подій на Східному фронті відволікало керівництво Третього Райху від негайного перетворення захопленого територіального масиву на обезлюднений «життєвий простір» для німецького народу. За умови перемоги Німеччини у війні саме така доля чекала українське суспільство.

Прагнучи максимально використати потенціал завойованої країни задля забезпечення своїх геостратегічних інтересів, нацистське керівництво Німеччини всупереч історичним, ментальним, конфесійним та культурно-освітнім традиціям, закладеним попереднім розвитком України, відразу приступило до реалізації своїх хижацьких планів. Територія республіки була розчленована на різні окупаційні зони. На місці колишнього СРСР з'явилися Райхскомісаріат «Україна» (далі – РКУ), дистрикт «Галичина» як складова частина Генерального губернаторства, «військова зона» окупації та губернаторства «Трансністрія» і «Буковина», що перебували в управлінні Румунії.

Найбільшим із них за територією та кількістю населення став РКУ. І хоча ним управляла цивільна адміністрація, за своєю жорстокістю щодо місцевого населення вона перевершувала військові власті, які функціонували в інших окупаційних зонах. Саме цій управлінській структурі довелося на практиці реалізовувати принципи та постулати ідеології нацизму, а сам окупаційний режим досяг своїх завершених рис.

Окупаційна політика, що здійснювалася на теренах РКУ, мала дві складові: стратегічну і тактичну. Стратегічний курс Берліна міг бути досягнутий лише після переможного завершення війни, а от тактична лінія впроваджувалась у життя вже в ході окупації. Тому, відтермінувавши негайне створення «життєвого простору» для німецького народу й закладаючи його основоположні підвалини, політичні кола Третього Райху розглядали Україну як нічим необмежений резервуар продовольства, сировини і трудових ресурсів. Без формування системи організованої експлуатації потенціалу України Німеччина не могла розраховувати на успішне завершення військових дій та продовження експансії на Схід.

У зв'язку з цим Україна перебувала у фокусі інтересів завойовників, а всі ресурси бюрократичної машини РКУ спрямовувалися на максимальне викачування звідти відповідних ресурсів. Для цього знадобилося генерування специфічних правових форм, засобів та механізмів регулятивного впливу на місцевий соціум, аби забезпечити окупаційній адміністрації можливість діяти в заданій системі координат.

Незважаючи на значну кількість наукових публікацій, присвячених нацистському окупаційному режиму на теренах РКУ, проблема соціально-правового статусу місцевого населення донині вивчена недостатньо і потребує спеціальних пошукових зусиль.

Метою дослідження є з'ясування засобів легітимації гітлерівського окупаційного режиму, встановленого на теренах РКУ, та особливості соціально-правового регулювання життєдіяльності місцевого соціуму.

Її досягнення передбачає реалізацію таких завдань:

- визначити ступінь вивчення проблеми в науковій історичній літературі;
- здійснити огляд джерел з означеної теми, обрати методологічні орієнтири й адекватний науковий інструментарій дослідження;
- проаналізувати погляди керівників Третього Райху на реалізацію «українського питання»;

- простежити заходи керівництва Німеччини, які становили основу окупаційної політики в Україні й легітимації «нового порядку»;
- ідентифікувати виконавський інструментарій, за допомогою якого здійснювалась окупаційна політика на теренах РКУ;
- встановити основні риси соціально-правового статусу осіб, оголошених «політичними та расовими ворогами» Третього Райху;
- оцінити ефективність спроб окупаційної адміністрації щодо створення власної соціальної бази в українському суспільстві;
- визначити можливості місцевого населення у сфері захисту прав та інтересів від посягань із боку владних структур та інших членів суспільства, а також стратегії соціальної поведінки;
- дослідити основні закономірності та специфіку судової практики місцевих кримінальних та цивільних судів;
- охарактеризувати становище місцевого населення у сфері трудових та податкових правовідносин;
- з'ясувати особливості застосування правових санкцій адміністративного та кримінального законодавства щодо населення РКУ;
- розкрити становище місцевого населення у сфері медицини, освіти, віросповідання, культури та соціально-побутового забезпечення.

Об'єктом дослідження виступає окупаційна політика нацистів в Україні.

Предметом дослідження є теоретико-ідеологічне підґрунтя, інституційне оформлення нацистського окупаційного режиму, нормативно-правове регулювання всіх сфер суспільного життя на теренах РКУ.

Хронологічні межі дослідження узгоджуються із загальноприйнятою у вітчизняній історіографії періодизацією Другої світової війни та окупації України й зумовлені предметом дослідження. Вони окреслені часом перебування зазначеної території у складі військової зони окупації та після її передачі до складу РКУ, тобто літом 1941 – осінню 1944 рр.

Географічні рамки дослідження охоплюють територію сучасних Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Житомирської, Запорізької, Київської, Кіровоградської, Миколаївської, Полтавської, Рівненської, Херсонської та Черкаської областей України, що входила до складу РКУ.

Наукова новизна одержаних результатів окреслюється такими положеннями:

– уперше в історіографії здійснено спробу комплексного аналізу соціально-правового статусу всіх категорій місцевого населення, які мешкали в межах РКУ;

– відтворюються форми й методи легітимації окупаційного режиму в різних ділянках суспільного життя;

– окреслено основні моделі поведінки місцевого соціуму в новому правовому полі;

– завдяки міждисциплінарним методологічним підходам, поєднання дослідницького інструментарію соціальної історії та правознавства здійснено реконструкцію явищ окупаційної доби, які перебувають на стику соціальних і юридичних складових і максимальною мірою позиціонують реальне становище мешканців РКУ в умовах «нового порядку»;

– вивчення проблем правового становища місцевого населення РКУ дало змогу визначити ступінь ефективності функціонування окупаційного управлінського апарату;

– на підставі всебічного аналізу правового поля, у якому існувало українське суспільство, набула подальшого розвитку низка теоретичних положень, що інтерпретують гітлерівську окупаційну політику як систему комплексних заходів адміністрації РКУ у сфері експлуатації потенціалу захопленої території, її поетапної підготовки до перетворення на «життєвий простір» для німецького народу;

– сформульовано аргументовані теоретичні положення, що суттєво поглиблюють та уточнюють знання про сутнісні характеристики нацистського окупаційного режиму.

Практичне значення одержаних результатів дослідження зумовлене його комплексним характером і відповідністю сучасним потребам суспільно-політичного розвитку України. Уведений до наукового обігу новий масив оригінальних архівних документів, теоретичні міркування можуть бути використані при написанні узагальнюючих наукових праць, підручників, довідкових та енциклопедичних видань, розробці спецкурсів із воєнної історії, а також у музейній практиці.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Очевидно, жодна з проблем вітчизняної історії не знайшла такого широкого відображення в історичній літературі, як Друга світова війна та пов'язаний із нею нацистський окупаційний режим, встановлений на території України. Найбільшим за кількістю населення та площею з-поміж інших окупаційних адміністративних формувань був РКУ. Саме на його території окупаційний режим набув своїх інституційно завершених рис, а нацизм як ідеологія був уведений у практику повсякденної діяльності керівників РКУ. Утім, правове становище місцевого населення України доби нацистської окупації, незважаючи на велику кількість історичної наукової продукції, що вийшла друком у радянські часи, так і не стало предметом наукових досліджень радянського періоду.

Причини цього криються не лише в особливостях початкового етапу висвітлення особливостей нацистського окупаційного режиму, а також, у м'яко кажучи, «специфічному ставленні» радянського керівництва до десятків мільйонів українців, які перебували на території, зайнятій ворогом, й мусили працювати на реалізацію завдань нацистського «нового порядку». Переважна більшість українців не вкладала в ці дії якогось політичного підтексту, адже була поставлена перед необхідністю співпрацювати з окупантами, аби якимось чином вижити в той екстремальний час, забезпечити мінімумом, необхідним для елементарного фізичного існування.

Із поверненням радянської влади не лише члени підкупаційного соціуму та їхні нащадки перебували під певною підозрою й недовірою. Чимало людей не змогли отримати повноцінної освіти, підвищення по службі, реалізувати свої права й життєві плани. А багато хто був і безпідставно покараний. Навіть наприкінці існування радянської влади в

багатьох анкетних даних існувала рубрика, у якій вказувалося, чи перебувала ця людина або її близькі родичі на «тимчасово окупованій» території України.

Наступною причиною недостатньої уваги тогочасних дослідників до цієї багатопланової теми стало надмірне захоплення мегапроцесами, вивченням переважно макросоціальних, економічних та політичних явищ і процесів, за контурами яких зникала не лише конкретна людина, а й цілі етнічні групи та категорії населення. Це спричинило «розчинення» великих і малих, сталих і тимчасових соціальних когорт, етнічних, професійних, конфесійних та інших груп у занадто вже загальному понятті «мирні радянські громадяни», що камуфлювала передумови і причини їх винищення, особливості функціонування, коротко- і довготермінові наслідки.

Радянська історична наука перебувала під пильною увагою ідеологічних служб й мусила виконувати соціально-політичне замовлення партійного центру. Партійний диктат та контроль за інтелектуальною діяльністю істориків робили неможливими самостійний вибір тематики досліджень, урізноманітнення і своєчасне осучаснення наукового пошуку.

Науковці УРСР знаходилися в єдиному загальносоюзному інформаційному просторі, працювали на один результат. Відтак, саме московський інтелектуальний центр, а не науковці національних околиць формулювали принципові оцінки явищ та подій окупації, визначали стратегічне вістря проблематики досліджень і концептуалізацію емпіричного полотна.

Фактично провідні вітчизняні науковці були усунуті не лише від висвітлення особливостей правового становища місцевого населення України, а й багатьох інших непростих сторінок окупації: руху Опору, колаборації, культурно-освітніх, етно-конфесійних та інших процесів. Несучі конструкції офіційної версії війни не допускали будь-яких корекцій з огляду на специфіку окремих регіонів.

Пануюча в той час методологія історичної науки базувалася на принципах об'єктивності, історизму та партійності, класового підходу до оцінки явищ та процесів. Вони наскрізь пронизували історичну науку. Мало того, зміст конкретних історичних досліджень мав базуватися та підтверджувати ті чи інші офіційні висловлювання керівників держави та партії. Йшлося не про екстенсивне, вирване із загального контексту окремих тез, а про надання їм концептоутворюючого. Тому, наприклад, міркування Й.Сталіна визначали ідеологічне спрямування тогочасних історичних досліджень, формували її теоретичний потенціал. Дослідження, які створювалися з порушенням цих вимог, як правило, піддавалися гострій критиці, переробці і стали доступними дослідникам лише на початку 90-х рр. ХХ ст.

Методологічні підходи, властиві радянській добі, виявляють значну інерцію і в різних формах проявляються донині. Чимало публікацій базуються саме на цих, ще сталінських, методологічних підходах. Цьому сприяє відносна простота й зрозумілість трактування воєнного минулого, а також прямолінійність і однозначність теоретичних постулатів. Проте за цим способом реконструкції родієвого полотна не простежується реальне функціонування тогочасного суспільства, а також життя пересічної людини з її повсякденними клопотами і проблемами.

Практичні потреби радянської зовнішньої політики співпали з початковим періодом вивчення проблеми окупаційного режиму, що сприяло актуалізації проблеми злочинів, вчинених гітлерівцями та їх поплічниками проти місцевого населення України. Безпосередньо нагромадженню сприяло проведення Міжнародного трибуналу над нацистськими військовими злочинцями, який відбувся в м. Нюрнберг (Німеччина). Зібрані документи використовувалися радянською стороною обвинувачення. У результаті виявлено численні факти, які доводили злочинні дії, вчинені підрозділами Вермахту та окупаційною адміністрацією РКУ, фіксувалися і відкладалися в архівах країни. Цю роботу продовжила Комісія з історії Великої Вітчизняної

війни, у результаті чого сформувалися фонди з відповідними документами. Проте значна їх частина потрапила до рук дослідників лише у 90-х рр. ХХ ст.

Вирішальний вплив на кристалізацію глорифікованої, а багато в чому й міфологізованої війни мали сталінські погляди й оцінки тих подій. У своєму відомому виступі від 3 липня 1941 р., який швидко перетворився на хрестоматійний, вождь охарактеризував окупаційний режим, встановлений над частиною СРСР, як реставрацію влади царизму, поміщиків та буржуазії. Як бачимо, ці оцінки мали класовий характер і «підминали» під себе справжній стан речей.

Висловився Й.Сталін і щодо проблеми правового становища місцевого населення, яке опинилося на окупованій території СРСР. У цьому контексті він вказував на цілеспрямоване нищення національної культури поневолених народів, їх онімечення, перетворення на рабів німецьких баронів і князів. Народи окупованої гітлерівцями країни, на переконання радянського лідера, мали єдину можливість – стати вільними людьми або перетворитись на рабів німців¹.

Нескладно помітити, що деякі з цих політичних оцінок не мали під собою реального підґрунтя й не відповідали тій ситуації, що склалася на окупованій території. Звісно, що піддавати сумніву слова Вождя не міг ніхто, і вони, отримавши статус істини «в останній інстанції», автоматично ставали обов'язковою атрибутикою усіх тогочасних наукових видань.

У багатьох публікаціях воєнної доби формувався тотальний образ ворога, описувалися злочинні дії Вермахту та цивільної адміністрації на окупованих теренах країни. Далеко не всі ці роботи можна віднести до наукових, адже рівень публіцистики в них усе ж переважав. Але не це в них вважалося головним: важливим було те, що вони базувалися на положеннях, висловлених Й.Сталіним, конкретизували й наповнювали їх фактами. Тому вони безпосередньо впливали й на суто наукову продукцію, яка з'являлася в

¹ *Сталин И.В. О Великой Отечественной войне Советского Союза / И.В.Сталин. – 5-е изд. – М.: Госполитиздат, 1952. – С. 3.*

ті роки. До того ж ці тексти створювалися в умовах війни і призначалися не студентам вузів чи науковцям, а пересічним громадянам, які протистояли ворогу на фронті та в глибокому тилу, працюючи задля майбутньої Перемоги. Звідси їх заідеологізованість в одних випадках виявлялася у бравурності, а в інших, навпаки, у надмірному використанні тематики страждань і жертв радянського народу у війні. Тому й висновки, сформульовані авторами матеріалів, мали надмірно високий ступінь узагальнень, які не завжди конкретизувалися змістом самого тексту. Можна висловити чимало й інших зауважень до публікацій воєнної доби. Але при цьому слід постійно мати на увазі, що їх основним призначенням було формування радянського патріотизму, непримиренності до агресорів, яких будь-що, але потрібно було знищити «всіх до одного»². Частина матеріалів мала суто пропагандистський зміст і використовувалася для роботи військових партійних органів з особовим складом РСЧА.

Типовою в цьому сенсі є праця В.Кружкова, у якій наголошується, що головним завданням окупантів стало знищення багатонаціонального СРСР, фізична ліквідація частини місцевого населення й перетворення решти на рабів німецьких колоністів. Метою німецької окупації СРСР визначалося створення колоній, заснованих на використанні підневільної праці місцевого населення та застосуванні кріпосницької системи господарювання, яка б збагачувала банкірів та поміщиків. У методичних вказівках до цієї роботи вказувалося: «Надати матеріали політрукам і агітаторам для бесіди на тему «Що несуть з собою гітлерівські розбійники народам СРСР»³.

Основною ідеєю, яка «червоною ниткою» проходила через усі тогочасні праці радянських істориків, стали злочинні дії німецької окупаційної адміністрації, надмірна жорстокість її представників та військовослужбовців Вермахту до місцевого населення. Ця теза активно використовувалася всіма

² Истребитъ немецких оккупантов – всех до единого! – Ташкент: Госиздат УзССР. – 1942. – 18 с.

³ Кружков В. Что несут немецкие фашисты народам Советского Союза / В.Кружков. – Воениздат НКО. – 1942. – С. 2, 3.

без винятку тогочасними публіцистами та радянською партійно-ідеологічною номенклатурою^{4, 5, 6, 7}. Усе інше, у тому числі й проблема визначення правового становища місцевого населення в системі координат нацистського окупаційного режиму, перебувало поза увагою радянських публіцистів як «дрібнотем'я».

Поряд із публіцистикою воєнної доби почало формуватися й наукове осмислення феноменології окупації. Цей процес пов'язаний зі створенням на початку 1942 р. під егідою евакуйованої у східні райони країни Академії наук УРСР спеціальної групи вітчизняних істориків. З часом на її основі утворилася Комісія з історії Великої Вітчизняної війни при Президії АН УРСР. Одним із напрямів її роботи стало документування подій воєнної доби та наукове опрацювання джерельних масивів. Результатом роботи комісії стала підготовка близько 50 книг та брошур, понад 150 наукових публікацій⁸. Але проблеми правового статусу місцевого населення окупованих районів України в той час зовсім не розроблялися.

Вітчизняні історики, які перебували в евакуації, продовжували працювати в цьому ж методологічному руслі. Серед тематичних напрямів праць С.Галаджиєва, О.Глухого, К.Гурова, Л.Новиченка, П.Сліпчука, З.Шульги виокремлюються: сутність, характер та завдання нацистського окупаційного режиму, організація економічної експлуатації цивільного населення, його примусове масове вивезення на роботи до Третього Райху, злочини як військової, так і цивільної адміністрації РКУ проти місцевого

⁴ *Александров Г.* Гитлеровская Германия лопнет под тяжестью своих преступлений / Г.Александров. – М.: Воениздат НКО СССР. Главное политическое управление РККА. – 1941. – 19 с.

⁵ *Його ж.* Некоторые вопросы текущего момента (Вопросы заданные на собрании сормовских рабочих). – М.: ОГИЗ. Госполитиздат. – 1942. – 15 с.

⁶ *Толстой А.* Почему Гитлер должен потерпеть поражение / А.Толстой. – М.: ОГИЗ, Госполитиздат. – С. 19.

⁷ *Ярославский Е.* Великая Отечественная война Советского народа против гитлеровской Германии / Е. Ярославский. – М.: ОГИЗ. – 1941. – С. 14, 15.

⁸ *Коваль М.В.* Політика проти історії: українська історична наука в Другій світовій війні й перші повоєнні роки / М.В.Коваль // Український історичний журнал. – 2002. – № 1. – С. 25.

соціуму, радянський рух Опору, збитки, заподіяні гітлерівцями економічній та соціальній сфері країни. Дослідники лише опосередковано торкалися питань правового статусу місцевого населення РКУ й виходили із принципу його підневільного характеру⁹.

Автори окремих праць намагалися пояснити причини вчинення злочинних дій ворога на окупованих територіях. А.Гітлер оголошувався злочинцем, який і армію свою зумів виховати ж цьому ж дусі. Він нав'язав німцям думку, що вони є арійським народом і мають право перетворити всіх інших на рабів¹⁰, ¹¹. Остання теза є, на наш погляд, принциповою, оскільки вказує на сутність ідеології нацизму.

Злочинам гітлерівських окупантів в Україні присвятив свою роботу К.Дубина¹². Дещо пізніше у праці під промовистою назвою «Злодеяння немцев в Києве» він зобразив дії окупаційної адміністрації щодо мирного населення міста. Зі змісту праці можна пересвідчитися в тому, що до місцевого населення окупованої України застосовувалися нічим необґрунтовані покарання у вигляді смертної кари, фізичного побиття, примусових робіт, постійного приниження людської гідності тощо¹³.

⁹ *Галаджиев С.* Что происходит в оккупированных областях Украины / С.Галаджиев. – Уфа: АН УРСР, 1942. – 26 с.; *Глухий О.* Німецькі фашисти – люті вороги українського народу / О.Глухий. – М., 1942. – 74 с.; *Гуров К.* Фашистський розбій на Україні / К.Гуров. – М.: Политиздат, 1942. – 23 с.; *Новиченко Л.* Гітлерівська кріпаччина (Про «німецьку земельну реформу» на тимчасово окупованій Україні) / Л.Новиченко. – Саратов, 1942. – 52 с.; *Сліпчук П.* Людожери / П.Сліпчук. – К., 1945. – 23 с.; *Шульга З.* Боротьба українського селянства проти німецьких загарбників / З.Шульга. – Уфа. АН УРСР, 1942. – 65 с.

¹⁰ *Александров Г.* Некоторые вопросы текущего момента (Вопросы заданные на собрании сормовских рабочих) / Г.Александров – М.: ОГИЗ. Госполитиздат. – 1942. – С. 10.

¹¹ *Вышинский П.Е.* Смерть фашизму / П.Е.Вышинский. – М., Л.: Издательство АН СРСР. – 1941. – С. 12.

¹² *Дубина К.* Варвари двадцатого віку. Укривдав при ЦК КП (б) У / К.Дубина. – 1942. – 16 с.

¹³ *Його ж.* Злодеяння немцев в Києве. – М., Государственное издательство политической литературы. – 1945. – С. 12, 13.

Із праць К.Дубини постає, що цивільне населення Києва, а відтак і інших міст України позбавлялося всіх основних прав і свобод, хоч він і не ставив перед собою завдання наукового аналізу такого статусу.

Ще один радянський автор, П.Федосєєв, так визначив основні складові гітлерівської окупаційної політики: загальне пограбування населення країни; позбавлення селянства отриманої від радянської влади землі й насадження нових власників в особі німецьких поміщиків; рабсько-кріпосницька праця й кабала для робітників та селян; насильницьке вигнання до Німеччини мільйонів радянських громадян; ліквідація національної культури народів СРСР та їх онімечування; масове знищення місцевого населення¹⁴.

Класові підходи й ідеологічна обумовленість основних концептів, які були сформовані в цей час, проявлялися в тому, що в текстах окупаційний режим характеризується як реставрація дореволюційного політичного устрою та відновлення влади поміщиків і буржуазії¹⁵. Правове становище місцевого населення асоціювалося з рабовласницьким ладом¹⁶. Автори праць наголошували й на тому, що в цілому цивільне населення було позбавлене тих прав і гарантій, які у свій час надавалися радянською владою.

В історіографії проблеми відклався блок праць, автори яких із різних (здебільшого концептуальних) причин не дочекалися їх публікації чи захисту. Ці праці, з причин їхньої неузгодженості з ідеологічною лінією й партійною версією війни, зображення трагічної долі єврейського населення України, на довгі роки були недоступні наступним поколінням дослідників, оскільки вони були депоновані в радянських архівах. У цьому тематичному блоці зустрічаються й солідні, і відверто слабкі монографії, дисертаційні дослідження та статті. Зазначимо, що саме в цих текстах уперше правовий статус різних категорій місцевого населення виокремлювався в самостійну

¹⁴ *Федосеев П.* Гитлеровцы – злейшие враги нашей Родины и всех свободолюбивых народов / П.Федосеев. – Военное издательство НКО. – М., 1945. – С. 17.

¹⁵ *Анисимов И.В., Кузьмин Г.В.* Великая Отечественная война Советского Союза, 1941 – 1945. / И.В.Анисимов, Г.В.Кузьмин. – М., 1952. – 190 с.

¹⁶ *Минц И.* Великая Отечественная война Советского Союза. – 2-е изд., испр. / И.Минц. – М., Политиздат. – 1947. – С. 15.

проблему, а під запропоновані визначення закладалася певна науково-теоретична база. При цьому автори не виходили за межі марксистсько-ленінської методології наукового пізнання.

Так, у дослідженні І.Литвинова «Форми і методи німецько-фашистської експлуатації і грабування населення» правовий статус місцевого населення визначається в контексті реставрації «кріпосницько-рабських» форм господарювання й експлуатації населення.

Розглядаючи організаційну структуру громадського господарства, І.Литвинов наголошує на тому, що ця форма господарювання за своєю сутністю була «феодально-кріпосницькою» й поєднувала в собі відповідні спонукання до праці. Селяни як робоча сила фактично були прикріплені до громадського господарства, а те, у свою чергу, належало фашистській державі. Наявність у селян особистого господарства наближала їх до становища кріпосного селянина. Водночас, як зазначає автор праці, становище селян було більш наближеним до статусу античних рабів, адже вони також не користувалися результатами своєї праці. В античному суспільстві раб був власністю свого господаря, який мав право його вбити. За часів окупації селянина також могли вбити, але це міг вчинити будь-який німець, який вважав себе людиною вищої раси. У праці присутні й неперевірені факти, зокрема щодо можливостей німецькими властями продажу селян.

Порівнюючи середньовічне й господарство періоду окупації, І.Литвинов вказав низку відмінностей цих форм експлуатації селян: засоби виробництва, земля, реманент, вироблена продукція за доби окупації належали не власнику-феодалу, а німецькій державі в цілому; керівництво виробництвом здійснювалося адміністративно-господарськими державними органами; було визначено норми обов'язкових державних заготівель сільськогосподарської продукції; за часів середньовіччя селянин мав право відкупитися від кріпосної залежності, а от за доби гітлерівської окупації такої можливості в

селян не існувало. Він доводить, що ступінь експлуатації і безправного статусу селян, порівняно з Середньовіччям, мав значно вищий рівень¹⁷.

У дослідженні Воробйова «Система гноблення українського народу німецько-румунськими окупантами» розглядається створення управлінського апарату РКУ та забезпечення його відповідними кадрами, аналізується система німецького та місцевого судочинства, яке застосовувалося в окупованих районах. Дослідник також розглянув систему оплати праці місцевого населення, визначаючи її як «трудова повинність». Автор визначив основною метою гітлерівської окупації України колонізацію її просторів, приведення місцевого населення до статусу рабів, які будуть лише обслуговувати німців – колонізаторів, а з часом поступово винищаться¹⁸.

У 1948 році українським дослідником Т.І.Халепо була підготовлена дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук на тему «Масове знищення німецько-фашистськими загарбниками мирного населення і військовополонених України». Дисертаційну працю, враховуючи тогочасну методологію наукового пізнання, у цілому можна вважати непоганою науковою продукцією. Автором було використано достатню кількість документального матеріалу. Один із розділів дисертації присвячувався масовому знищенню єврейського населення Києва та Західних областей України. Враховуючи різку зміну тогочасної зовнішньополітичної кон'юнктури і специфічне ставлення радянського режиму до євреїв, стає зрозумілим, чому робота так і не була допущена до захисту¹⁹.

У дисертаційному дослідженні О.Стрельцова розглядалися особливості встановлення та функціонування окупаційного режиму на Житомирщині. Автор акцентував увагу на тому, що в результаті системного знищення місцевого населення розчищалася територія для майбутньої колонізації краю.

¹⁷ ЦДАВОУ. – Ф. 4620. – Оп. 3. – Спр. 240. – Арк. 3, 22, 61.

¹⁸ ЦДАВОУ. – Ф. 4620. – Оп. 3. – Спр. 239. – Арк. 10 – 21, 38 – 44, 48.

¹⁹ ЦДАВОУ. – Ф. 4620. – Оп. 3. – Спр. 236. – Арк. 1 – 234.

Певну увагу приділено і процесу створення «гегевальдів» для фольксдойче, охарактеризовано переселенську практику адміністрації генеральної округи «Житомир», здійснено аналіз німецької управлінської системи на теренах цього окупаційного адміністративно-територіального утворення²⁰.

Слід згадати й монографію П.Городнього, який, характеризуючи мету окупації України, користується повним набором запозичень зі вже названої праці Й.Сталіна. У цій монографії вони прозвучали у практично незмінному вигляді. Але основою окупаційної політики, на думку автора монографії, стали безчинства й тиранія німців. Як і його попередники, П.Городній, характеризуючи статус місцевого населення, послуговується поняттям «рабська праця»²¹.

Регіональні аспекти окупаційного режиму на Полтавщині були розглянуті в дисертаційному дослідженні Л.Бойка. Це дисертаційне дослідження доволі слабке як з точки зору застосування оригінального фактологічного матеріалу, так і власних оцінок окупаційного режиму. Автор повторив уже усталені на той час оцінки Й.Сталіна, щоправда, навіть не пославшись на них, спробував конкретизувати установки вождя на прикладі Полтавщини і не запропонував жодних оцінок нацистського окупаційного режиму²².

У невеликій за обсягами статті Д.Стріхи описується функціонування нацистського окупаційного режиму на Лубенщині (Полтавщина). На наш погляд, і ця публікація мала слабкий науковий рівень. У ній відсутній понятійно-термінологічний апарат і будь-який системний підхід до висвітлення заявленої теми. Наприклад, районна служба праці, або як її ще називали – «біржа праці», характеризується автором статті як «наймерзенніша воєнно-диктаторська», «воєнно-рабська установа» тощо²³.

²⁰ ЦДАВОУ. – Ф. 4620. – Оп. 3. – Спр. 264. – Арк. 20, 69.

²¹ ЦДАВОУ. – Ф. 4620. – Оп. 3. – Спр. 249. – Арк. 1, 5, 23.

²² ЦДАВОУ. – Ф. 4620. – Оп. 3. – Спр. 298. – Арк. 1 – 45.

²³ ЦДАВОУ. – Ф. 4620. – Оп. 3. – Спр. 297. – Арк. 30.

Проблема правового становища місцевого населення окупованого регіону також не знайшла відображення на сторінках цього матеріалу.

Отже, у період воєнної доби та перших повоєнних десятиріч тривало активне вивчення окупаційного режиму. Напрацювання вітчизняних науковців зосереджувалися переважно навколо злочинів, вчинених нацистами на окупованій території республіки протягом 1941 – 1944 рр., розгортання руху Опору та керівництва ним партійними органами тощо. З'явилося немало праць із суто ідеологічним наповненням, присвячених тематиці єдності партії і народу, відданості народу ідеалам соціалізму тощо. А от правове становище місцевого населення практично в усіх сферах суспільного життя так і продовжувало залишатися майже недослідженим.

Інтерпретація сутності окупаційного режиму здійснювалася в унісон із вказівками Й.Сталіна про реставрації царизму, відновлення влади поміщиків та буржуазії. У результаті існуючих ідеологічних установок з'явилося чимало сумнівних і аморфних, з точки зору юридичної науки, термінів і понять, які кваліфікували становище населення як «безправне», «підневільне» тощо. Незважаючи на присутність цих термінів у солідних узагальнюючих академічних виданнях, науково-теоретичний аналіз та обґрунтування їх застосування в історичній науці так не було здійснено.

Зміна суспільно-політичної ситуації в СРСР, пов'язана із хрущовською «відлигою» та періодом «застою», позначилась на алгоритмі дослідження подій історії Другої світової війни. Але у вивченні проблем нацистського окупаційного режиму сталися невеликі якісні зміни. Нарощування знань відбувалося переважно в екстенсивному ключі. А от питання вивчення правового статусу місцевого населення так і залишилося на попередньому рівні.

Так, М.І.Супруненко у праці «Україна у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941 – 1945)» охарактеризував нацистський окупаційний режим, у черговий раз використавши приклади злочинних дій німецької адміністрації щодо місцевого населення. Але фактично в питаннях

висвітлення долі місцевого населення автор узагальнюючої праці в черговий раз інтерпретував попередні політико-ідеологічні установки Й.Сталіна. У частині ж реконструкції статусу місцевого населення він повторив уже усталену в радянській історіографії тезу про його «безправне становище»²⁴.

У період 60-80 рр. ХХ ст. в науковій літературі почали домінувати масовий героїзм «народних месників» на окупованих теренах України, активна роль партійних об'єднань в організації відсічі ворогу, монолітна сила радянського суспільства, його єдність із урядом та партією, відданість ідеалам соціалізму кристалізувались в основні несучі конструкції радянської версії війни^{25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32}. У більшості тодішніх праць, нехай дотично, але розглядалося питання правового статусу місцевого населення. Та далі сталінських конструкцій автори цих праць так і не пішли³³.

За таких підходів до інтерпретації окупаційного режиму тема правового статусу місцевого населення не могла стати спеціальним предметом історичних досліджень. Навіть автори тогочасних солідних узагальнюючих

²⁴ Супруненко Н.И. Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941–1944 гг.) / Н.И.Супруненко. – К.: Госполитиздат УССР, 1956. – 472 с.

²⁵ Во главе защиты Советской родины. Очерк деятельности КПСС в годы Великой Отечественной войны / Рук. ред. кол. П.Р.Шевердалкин. – М.: Политиздат, 1975. – 407 с.

²⁶ Міщенко Г.П. Підпільні обкоми діють / Г.П.Міщенко // Героїчне, незабутнє. До 20-річчя визволення Радянської України від фашистської окупації. – К.: Товариство «Знання» УРСР, 1964. – С. 83 – 109.

²⁷ Нариси історії Київської обласної партійної організації. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1967. – 651 с.

²⁸ Нариси історії Комуністичної партії України. – К.: Держполітвидав, 1961. – 564 с.

²⁹ Федоров А.Ф. Подпольный обком действует / А.Ф.Федоров. – Кн. 1. М.: Воениздат, 1948. – 234 с.

³⁰ Його ж. Подпольный обком действует. – Кн. 2. М.: Воениздат, 1949. – 346 с.

³¹ Його ж. Сторінки партизанської доблесті // Героїчне, незабутнє. До 20-річчя визволення Радянської України від фашистської окупації. – К.: Товариство «Знання» УРСР, 1964. – 142 с.

³² Скирдо М.П. Моральный фактор в Великой Отечественной войне / М.П.Скирдо. – М.: Военное издательство Министерства обороны Союза ССР. – 1959. – 135 с.

³³ Деборин Г.А., Тельпуховский Б.С. Итоги и уроки Великой Отечественной войны / Г.А.Деборин, Б.С.Тельпуховский. – М.: Мысль. – 1970. – 342 с.

академічних видань, характеризуючи цю складову війни, не пішли далі хрестоматійного «безправного становища»^{34, 35, 36, 37, 38, 39}.

Водночас у цей період проявляються й певні зрушення в науковому осмисленні окупаційного режиму. Зокрема, гітлерівський окупаційний режим почали трактувати, як «військово-каторжний»^{40, 41, 42}. Автори багатьох праць відмовлялись від абсурдної сталінської тези щодо реставрації царизму в період окупації, але водночас акцентували увагу на відновленні «буржуазно-поміщицьких порядків», позбавлення радянських громадян усіх прав.

³⁴ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945 гг. – В 6-ти т. [Ред. комиссия: Поспелов П.Н. (пред.) и др.] – М.: Воениздат, 1960–1965. – 543 с.

³⁵ История Второй мировой войны 1939–1945. В двенадцати томах. Том четвертый. Фашистская агрессия против СССР. Крах стратегии «молниеносной войны». – М.: Воениздат, 1975. – 536 с.

³⁶ История второй мировой войны, 1939–1945. – В 12-ти т. [Гл. ред. комиссия: А.А.Гречко (предс.), П.А.Жилин (зам. предс.), Е.М.Жуков (зам. предс.), Г.А.Арбатов и др.] – М.: Воениздат, 1973–1982.

³⁷ История СССР с древнейших времен до наших дней. – В 12-ти т. – Т. 10: Советский Союз в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 [П.С.Болдырев, М.Г.Брагин, В.Н.Евстигнеев и др.; ред. коллегия: А.С.Самсонов (отв. ред.) и др.] – М.: Наука, 1976. – 727 с.

³⁸ История Коммунистической партии Советского Союза. – В 6-ти т. [Главн. редакция: П.Н.Поспелов (предс.) и др.] – Т. 5. – Кн. 1: Коммунистическая партия накануне и в годы Великой Отечественной войны, в период упрочнения и развития социалистического общества (1938–1958 гг.). Книга первая (1938–1945 гг.) [Ред. тома: Ю.П.Петров, В.С.Зайцев (рук.), Б.С.Тельпуховский и др.] – М.: Политиздат, 1970. – 732 с.

³⁹ Історія Української РСР. – Т. 7: Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941–1945) [Редколегія тому: В.І.Клоков (відповідальний редактор), М.М.Дятленко, В.С.Коваль, П.Т.Тронько та ін.] – К.: Наукова думка, 1977. – 536 с.

⁴⁰ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945. В шести томах. Том первый. Подготовка и развязывание войны империалистическим и державами [Фокин Н.А. (руководитель редакции и авторского коллектива). М.: Воениздат, 1960. – 483 с.

⁴¹ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945. в шести томах. Том второй. Отражение советским народом вероломного нападения фашистской Германии на СССР. Создание условий для коренного перелома в войне (июнь 1941 г. – ноябрь 1942 г.). [руководитель редакции и авторского коллектива Фокин Н.А.]. М.: Воениздат, 1961. – 682 с.

⁴² История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945. в шести томах. Том третий. Коренной перелом в ходе Великой Отечественной войны (ноябрь 1942 г. – декабрь 1943 г.). М.: Воениздат, 1961. – 656 с.

У низці праць цього історіографічного періоду стверджувалося, що в Україні відновлювалися кріпосницькі порядки⁴³, ⁴⁴. У багатьох академічних виданнях як загальносоюзного рівня, так і створених українськими науковцями, повторювалися ці ж хрестоматійні тези. При цьому належного науково-теоретичного обґрунтування чи фактологічного підкріплення висловлених означень зроблено так і не було⁴⁵.

Перші спроби, бодай у деталях відійти від жорстких схем 40 – 50-х років, зустрічаються в доповідях радянських істориків на Третій Міжнародній конференції з історії руху Опору, яка відбулася у вересні 1963 р. в м. Карлові Вари (Чехословаччина) у вересні 1963 р. Її учасники детально охарактеризували організаційну структуру окупаційних органів управління РКУ. А М.В.Коваль уперше у вітчизняній історіографії висловив обґрунтовану думку про наявність політичної кризи нацистського окупаційного режиму в Україні, зазначивши, між іншим, що одним із її проявів стали протиріччя й конфлікти між А.Розенбергом та Е.Кохом⁴⁶.

Серед праць цього періоду слід назвати роботи М.В.Коваля, В.І.Кучера та В.С.Коваля. Саме ці науковці плідно й, настільки це було можливо у тих умовах, неупереджено займалися проблемами нацистського окупаційного режиму, дещо розширили тематичне поле наукового пошуку, звернувши особливу увагу на соціально-політичне та економічне становище місцевого населення РКУ.

М.В.Коваль, аналізуючи проблему розгортання всенародної боротьби проти займанців, розглянув передумови та причини цього процесу, встановив

⁴³ Арутюнян Ю.В. Советское крестьянство в годы Великой Отечественной войны / Ю.В.Арутюнян. – М.: Издательство АН СССР. – 1963. – 456 с.

⁴⁴ Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах. Том 2. Наукове видання. – К.: Наукова думка, 2006. – С. 301.

⁴⁵ Куницький М. Проблеми реконструкції правового становища місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» у працях радянських істориків 40 – 70-х рр. ХХ ст. / М.Куницький // Часопис української історії / За ред. доктора історичних наук, професора А.П.Коцура. – Київ, 2013. – Вип. 27. – С. 104 – 108.

⁴⁶ Немецко-фашистский оккупационный режим (1941 – 1944). – М.: Политиздат, 1965. – 388 с.

місце України в експансіоністських планах Третього Райху, визначив форми й методи, які застосовувалися гітлерівцями в ході реалізації завдань експлуатації трудових ресурсів України, проаналізував систему організованої праці на окупантів^{47, 48, 49, 50}.

В.С.Коваль у контексті антифашистського руху Опору охарактеризував нацистський окупаційний режим, основні заходи, які лягли в основу «нового порядку». У праці розглядаються порядок створення й функціонування установ РКУ, причини розчленування української території на кілька окупаційних зон. Усі заходи окупаційної адміністрації РКУ та керівництва Третього Райху, як вважає дослідник, однозначно спрямовувалися на планомірне перетворення України на «життєвий простір» для німецького народу⁵¹. В.С.Коваль вказує на те, що суперечності між А.Розенбергом та Е.Кохом принципово не вплинули на ситуацію в Україні, адже А.Гітлер відмовився від його планів пом'якшення ставлення окупаційної адміністрації до місцевого населення, які обстоював райхсміністр східних територій⁵².

Не можна обійти увагою колективну монографію «Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине», видану в 1986 р. Хоч праця й мала інший центральний предмет дослідження, її автори розглянули проблему політичного й соціально-економічного становища населення України в роки окупації й детермінували ними його протестні настрої.

Нацистський окупаційний режим у цій фундаментальній праці інтерпретувався як інструмент реалізації політичних планів керівництва

⁴⁷ Коваль М.В. Борьба населения Украины против фашистского рабства / М.В.Коваль. – К.: Наукова думка, 1979. – 134 с.

⁴⁸ Його ж. Історія пам'ятає! Кривавий шлях фашистів на Україні. – К.: Наукова думка, 1965. – 113 с.

⁴⁹ Його ж. Общественно-политическая деятельность трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны. – К.: Научная мысль 1977. – 126 с.

⁵⁰ Його ж. Фашистская политика духовного, морально-политического подавления населения Украины и её крах / Общественно политическая жизнь трудящихся Украины в годы Великой Отечественной войны: Сборник научных трудов. – К.: Научная мысль, 1988. – 231 с.

⁵¹ Коваль В.С. Подвиг народный. Україна у Великій Вітчизняній війні / В.С.Коваль. – К. Политиздат Украины, 1970. – 64 с.

⁵² Його ж. Міжнародний імперіалізм і Україна 1941-1945 /АН УРСР, Ін-т історії. – К.: Наукова думка, 1966. – 264 с.

Третього Райху щодо СРСР та обумовлювався імперіалістичним характером воєнної агресії. Основними заходами, які й реалізували мету та завдання окупаційної політики Третього Райху, стало повне знищення комуністичної ідеології, трансформація світогляду радянських людей, фізична ліквідація не лише партійної і державної номенклатури, а й тотальний терор щодо мирного населення України, підготовка захоплених територій до планомірної післявоєнної німецької колонізації, а також активна рабсько-кріпосницька експлуатація всіх наявних ресурсів, які використовувалися в країні задля військових потреб та задоволення інтересів Райху в продуктах харчування і робочій силі.

Автори праці стисло зупинилися на характеристиці кадрового складу німецької окупаційної адміністрації, порядку організації роботи установ РКУ, лише побічно згадавши про наявність «окупаційного законодавства» та системи судових органів. У цілому вони негативно охарактеризували тих німецьких чиновників, які отримали направлення для роботи в «зайнятих східних областях» і, обійнявши посади в окупаційному апараті влади, виявили власну некомпетентність і неготовність до виконання владних повноважень сили⁵³.

Особливості врегулювання соціально-економічних відносин у місцевому соціумі окупаційною адміністрацією розкриваються у праці М.Загорулька та А.Ф.Юденкова «Крах плану «Ольденбург»⁵⁴. У книзі аналізуються основні заходи окупаційного апарату влади в соціальній та економічній сфері. Вказуючи на незначне корегування курсу німецького керівництва у цій сфері функціонування суспільства, дослідники наголошують на тому, що з'явилися вони винятково під впливом поразок Вермахту на фронтах війни, і називають їх демагогічними.

⁵³ Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине. 1941 – 1944. В двух книгах. Книга первая. Борьба в подполье. К.: Наукова думка, 1985. – С. 118, 120, 121.

⁵⁴ Загорулько М.М., Юденков А.Ф. Крах плана “Ольденбург”: о срыве экономических планов фашистской Германии на временно оккупированной территории СССР. 3-е изд., доп. / М.М.Загорулько, А.Ф.Юденков. – М.: Экономика, 1980. – 376 с.

У монографії Т.Першиної розглядається комплекс принципів та установок німецьких окупаційних органів, який відповідно до політичних установок і конкретних нормативно-правових актів керівників Третього Райху та центральних відомств країни визначив спрямування широкомасштабних репресивно-каральних заходів щодо місцевого населення та радянських військовополонених. Поняття «геноцид» дослідниця конкретизує крізь призму тотальних убивств ні в чому не винних людей, спеціально організованих виморювань голодом, недоїданням та хворобами міського населення країни. На основі використаних у книзі фактів можна скласти певні уявлення про межі й особливості соціально-правового статусу цивільної людності РКУ, нічим не обмежений терор, який здійснювався спеціально уповноваженими на ці дії органами і службами РКУ та військової адміністрації⁵⁵.

Отже, з 70-х і до середини 80-х рр. ХХ ст. тривав другий історіографічний етап вивчення проблем правового становища місцевого населення та відповідної нормативно-розпорядчої окупаційної адміністрації РКУ. Підставою саме такого підходу до хронологічних вимірів періодизації цього напрямку історіографії Другої світової війни стала відсутність серйозних змін у царині методологічних пошуків вітчизняних істориків, зашореність їх ідеологічними догматами. Аналогічними були й показники забезпечення істориків-науковців емпіричною базою.

Внутрішньополітичні зміни в СРСР, а саме смерть Й.Сталіна, критика «культу особи», хрущовська «відлига», період «застою» позначалися на кількісних параметрах історико-наукової продукції, але якихось суттєвих проривів у вивченні проблематики окупаційного режиму таки не відбулося. Радянський режим, незважаючи на почергову зміну керманців країни, не здавав своїх ідеологічних позицій, певним чином пристосовував їх до потреб повсякденної реальності. Псевдонаукова теорія будівництва комуністичного

⁵⁵ Першина Т.С. Фашистський геноцид на Україні (1941 – 1944) / Т.С.Першина. – К.: Наукова думка, 1985. – 172 с.

суспільства, відданість ілюзорним соціалістичним ідеалам – усе в комплексі продовжувало впливати передусім на закостенілість методології марксистсько-ленінського наукового пізнання з її об'єктивністю, історизмом, партійністю та класовим підходом. Власне подієве полотно подавалося в позитивному для радянського режиму ключі й мала суворо дозований, урізаний і препарований характер. Усе це в комплексі й визначало теоретико-методологічну базу й дослідницький інструментарій істориків.

Радянському режиму та його партійно-ідеологічним відомствам було найлегше затиснути реконструйовану поведінку людей у русло політико-ідеологічних схем, детермінувати її контекстами патріотизму й масового героїзму, відданості «соціалістичним ідеалам» чи, навпаки, глибокою ворожістю ідеалам соціалізму. У результаті суспільство отримало заідеологізовану версію війни. Лише відмовившись від трактування нацистського окупаційного режиму винятково в «чорно-білій» тональності, історик-науковець може побачити пересічну людину з її життєвими проблемами, які дуже часто не мали нічого спільного ані з політикою, ані з бажанням боротися з ворогом. Мабуть, чи не в цьому й складність вивчення подій трагічного воєнного минулого нашого народу. Але саме цього й не було зроблено в радянський період.

Незаперечний вплив на процес становлення нової концепції Другої світової війни та нацистської окупації України здійснила горбачовська «перебудова» з її плюралізмом та гласністю. Цей процес не мав однозначного, прямолінійного напрямку, але з цього часу історичний пошук набув невідворотних змін, поступово позбавляючись ідеологічного забарвлення та пут партійного контролю, розширюючи тематичні ніші досліджень, заповнюючи існуючі лакуни історичного пізнання, отримуючи нові й незвичні для вітчизняної науки методологічні імпульси.

Період другої половини 80-х рр. ХХ ст. позначився появою антимарксистської методології, котра відкидала всі попередні напрацювання радянських науковців, оголошувала їх невірними, у принципі. До країни

почала потрапляти раніше недоступна, хоч і різної якості, діаспорна література. Величезна кількість критичних публіцистичних матеріалів підштовхували до переосмислення попередніх підходів та оцінок, примушували по-іншому поглянути на події історичного минулого, особливо на такі болючі, як Друга світова війна та нацистський окупаційний режим. Набирав сили й впливу антикомуністичний світогляд, який разом з ідеями українського національного відродження й державності, безпосередньо впливав на офіційну історичну науку. Суспільство ж дізнавалося шокуючу правду як про національну історію, загалом, так і про нацистський окупаційний режим, зокрема. Проблеми колаборації, тотального знищення єврейського населення, вплив передвоєнної політики радянського режиму на поведінку людей під час окупації перестали бути табуованими. Усі ці тенденції в історичній науці закладали підґрунтя формування новітньої національної історіографії та її поступової інтеграції у світовий науковий простір.

Одним із перших вітчизняних істориків, якому належить ініціатива перегляду методологічних підходів до вивчення окупаційного періоду став уже відомий на той час авторитетний учений у галузі історії Другої світової війни М.Коваль. Сьогодні, перечитуючи його праці початку та середини 90-х рр. ХХ ст., можна стверджувати, що вони продовжують залишатися актуальними й науково вартісними, а сформульовані ідеї все ще впливають на поступ сучасної історіографії Другої світової війни.

М.Коваль спробував поглянути на історію воєнної доби з точки зору історико-соціологічного підходу. Висновок, який сформулював дослідник, був радикальним – маніпуляції партійно-державної верхівки історичної науки зумовили деградацію останньої і, як наслідок, зниження її авторитету в радянському суспільстві та за кордоном.

Аналізуючи позитивні й негативні риси вітчизняної історіографії, учений закликав відмовитися від заполітизованості історичних знань. На

його думку, ідеологізована історіографія, яка служила вузькопартійним інтересам, вичерпала себе.

Осмилюючи широку панораму Другої світової війни, М.Коваль піддав предметній критиці відсутність одного з основних конструктів радянської історіографії – тези про «морально-політичну єдність» у тогочасному радянському суспільстві. Більше того, дослідник стверджував, що в той час воно переживало громадянську війну, яка набирала відкритих форм, часто взаємопереплітаючись із карально-мародерськими актами німецьких окупантів.

У контексті нашого дослідження важливими є думки М.Ковалю щодо стихійно відновлюваного в містах окупованої України «дикого» капіталізму з його соціальними «накладками», котрі були особливо відчутними для людей праці. У цілому М.Коваль називає окупаційний режим рабсько-кріпосницьким⁵⁶.

Ці ж тези були висловлені ним і в інших працях цього періоду⁵⁷. Основною ж концептуальною ідеєю, запропонованою М.Ковалем вітчизняним науковцям, став україноцентричний підхід при вивченні історії воєнної доби. При цьому дослідник відчував органічний зв'язок світового й суто українського виміру подій воєнної доби. Теоретичні напрацювання М.Ковалю справили свій вплив на нове прочитання нацистського окупаційного режиму в Україні. З цього часу розпочався науковий пошук нових концепцій окупаційного минулого, а відмова від радянської героїко-канонічної версії сприяла глибшому усвідомленню складної діалектики війни, шкідливості однозначних оцінок, застарілих схем і шаблонів.

У працях сучасного історіографічного періоду, який розпочався в середині 80-х рр. ХХ ст., проблеми правового становища місцевого населення РКУ поступово починають виокремлюватися в якості

⁵⁶ Коваль М.В. Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939 – 1945.) / М.В.Коваль. – Спроба концептуального бачення. К.: Вища школа, 1994. – С. 6, 19, 28, 31.

⁵⁷ Його ж. Україна: 1939 – 1945: Маловідомі і непрочитані сторінки історії. – К.: Вища школа, 1995. – 194 с.

спеціального предмета, а також розглядаються опосередковано, у контексті інших напрямів досліджень. Такий розвій наукових досліджень став можливим завдяки двом факторам: методологічному плюралізму та поступовому розширенню доступу до архівних джерел. Ті ж самі радянські історики й не могли, по суті, запропонувати суспільству чогось нового, адже цензурні правила при користуванні архівними джерелами, їх майже повна закритість і строга дозованість унеможлиблювала інтелектуальні потуги історичної науки. З 90 рр. ХХ ст. ситуація з відкритістю архівних джерел докорінно змінилася, а тому сьогодні й спостерігається така значна кількість історичних досліджень окупаційної доби. Але й сьогодні далеко не всі дослідники, з'ясовуючи визначений предмет дослідження, встановлюють рівень правового статусу різних категорій місцевого населення по тих чи інших параметрах: соціальних, економічних, культурно-освітніх, цивільних тощо, а також відповідні дії щодо нього з боку німецьких та місцевих управлінських структур.

Одним із перших науковців присвятив свою працю висвітленню правових аспектів функціонування окупаційної адміністрації П.Рекотов. Для його досліджень характерний міждисциплінарний історико-правовий підхід. До того ж і самі праці за своєю сутністю, предметом та конкретним змістовим наповненням є історико-правовими дослідженнями.

Розглядаючи функціонування органів та установ нацистського «нового порядку» з теоретичних позицій історії та теорії держави і права, дослідник розглянув проблеми політико-правового порядку, зокрема у загальних рисах здійснив реконструкцію організаційної побудови окупаційних органів влади всіх рівнів та їх службові повноваження⁵⁸, запропонував визначення сутнісних характеристик нацистського окупаційного режиму⁵⁹.

⁵⁸ Рекотов П. Органи управління на окупованій території України (1941-1944 рр.) / П.Рекотов // Український історичний журнал. – 1997. – № 3. – С. 90 – 101.

⁵⁹ Його ж. Плани та характер окупаційного режиму в Україні 1941 – 1944 рр. / Право України. – 1997. – № 3. – С. 72 – 80.

Підсумком напрацювань П.Рекотова стало дисертаційне дослідження, у якому не лише аналізується німецька управлінська система, котра діяла на окупованій території України, а й висвітлюються явища юридичного порядку, тих зокрема, що стосуються наслідків функціональної діяльності німецьких і місцевих окупаційних органів влади РКУ на місцевий соціум із правової точки зору⁶⁰, ⁶¹.

Аналогічні концептуальні підходи до реконструкції функціонування окупаційних органів влади з точки зору їх нормативно-правового впливу на місцеве суспільство використані П.Рекотом в одному з підрозділів колективної монографії «Безсмертя. Книга Пам'яті України», яка була видана у 2000 р.⁶².

Більш конкретні й розгорнуті порівняно з іншими публікаціями характеристики нацистського окупаційного режиму подані колективом авторів на чолі з В.І.Кучером в одному з розділів 4-го тому колективної монографії «Політична історія України ХХ ст.». У книзі з'ясовуються порядок й умови розчленування української території на кілька окупаційних зон. Автор доводить, що це був заздалегідь запланований акт. Автори цього проекту домоглися свого – в результаті цих заходів Україна стала не лише безправною територією, а й втратила будь-які ознаки державності, перестала бути суб'єктом державного права, фактично перетворившись на німецьку колонію.

Розглядаючи ставлення німецького керівництва РКУ до місцевого населення, В.Кучер наводить слова Е.Коха про те, що він «не збирається

⁶⁰ *Його ж.* Німецько-фашистський окупаційний режим в Україні 1941- 1944 рр. (Історико-правовий аспект): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Університет внутрішніх справ. – Х., 1997. – 19 с.

⁶¹ *Його ж.* Німецько-фашистський окупаційний режим в Україні 1941- 1944 рр. (Історико-правовий аспект): Дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ України. – К., 1997. – 222 арк. – Бібліогр.: арк. 181-194.

⁶² Безсмертя. Книга пам'яті України. 1941 – 1945. Головна редакційна колегія (голова І.О.Герасимов, заступник голови І.Т.Муковський і П.П.Панченко, відповідальний редактор Р.Г.Вишневський). – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. – 944 с.: іл.

займатися вивченням слов'янської душі, а буде наводити порядок з допомогою тютюну, горілки і батога».

Один із фрагментів праці присвячений проблемі колаборації, коли на службу до окупантів пішли не лише люди, які з різних причин були ображені на сталінський режим, переслідувалися ним у свій час, а й ті, хто за радянської влади становили її соціально-політичну опору. Водночас, як зазначає вчений, у цієї категорії населення було досить хитке становище, адже німецька влада повністю їм не довіряла і за найменшої провини суворо карала. Окупаційні репресивні органи постійно тримали їх під пильною увагою і в разі потреби масово знищували чи «нейтралізували» іншими засобами»⁶³.

У сучасній вітчизняній історіографії нацистського окупаційного режиму представлений ще один напрям, пов'язаний із реконструкцією регулятивних імпульсів, котрі надходили від німецьких владних інституцій. Це важливо, адже від отримання знання про конкретний управлінський інструментарій, на основі якого і здійснювалася окупаційна політика, напряму залежить об'єктивність проведених досліджень. Це – перспективний напрям досліджень, оскільки до цього часу інформація про нацистський окупаційний апарат влади мала загальний характер. Німецьким управлінцям у силу своєї службової компетенції доводилося оперативно реагувати на виклики воєнно-окупаційної доби й, висуваючи свої вимоги до місцевого населення, оформлювати їх у нормативно-правові настанови та санкції. У зв'язку з цим однією з новітніх тенденцій в опрацюванні цієї тематики є прагнення з'ясувати мотиваційні чинники, що визначали зміст і спрямування конкретних рішень окупаційних властей.

Так, О.Лисенко в розділі «Система управління окупованими територіями України (1941 – 1944 рр.)» другого тому колективної монографії «Історія

⁶³ Політична історія України. XX ст.: У 6 т. / Редкол.: І.Ф.Курас (голова) та ін. – К.: Генеза, 2020 – 2003. Т. 4: Україна у Другій світовій війні, 1939–1945. – Керівник тому В.І.Кучер. – К., 2003. – С. 339, 341, 344, 380.

державної служби України» визначає порядок адміністративно-територіального влаштування в зоні відповідальності як військової, так і цивільної адміністрації РКУ, встановлює організаційну структуру апарату центральних, регіональних (генеральних комісаріатів), місцевих (гебітскомісаріатів) органів та служб цього окупаційного владного формування⁶⁴.

У такому ж ключі проблеми функціонування цивільної адміністрації РКУ розглядаються О.Гончаренком, О.Лисенком та Т.Першиною в розділі «Система управління окупованими територіями» колективної праці «Історія Другої світової війни: погляд з ХХІ століття». У тексті аналізується порядок створення та функціонування німецьких і місцевих інституцій РКУ, їх службова компетенція та повноваження, порядок кадрового забезпечення, система адміністративно-територіального устрою в її статичних та динамічних проявах, досліджуються юридичні й правові механізми й засоби впливу німецької окупаційної адміністрації на місцеве населення у сфері соціальних відносин. Знайшлося місце в цій праці і для детальних характеристик нормативно-правової бази, на основі застосування якої здійснювалася окупаційна політика, а також судових механізмів врегулювання повсякденного життя місцевого населення⁶⁵.

Питанням діяльності окупаційного апарату РКУ, нормативно-правового врегулювання життєдіяльності місцевого соціуму в їх комплексному вимірі присвячена монографія О.Гончаренка. Дослідник не лише уточнив організаційну структуру і статус німецьких та місцевих органів управління РКУ, поліційних формувань, охарактеризував правову базу, на основі

⁶⁴ Історія державної служби в Україні: у 5 т. / [О.Г.Аркуша, О.В.Бойко, Є.І.Бородін та ін.; відп. ред. Т.В.Мокренко, В.А.Смолий; редкол.: С.В.Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін.]; Голов. упр. Держ. служби України, Ін-т історії НАН України. – К.: Ніка-Центр, 2009. – Т. 2. – 512 с.

⁶⁵ Гончаренко О., Лисенко О., Першина Т. Система управління окупованими територіями України / О.Гончаренко, О.Лисенко, Т.Першина // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття: Історичні нариси / НАН України. Інститут історії України. / О.Гончаренко. – К., НВП «Видавництво «Наукова думка, НАН України», 2010. – Кн. 1. – 735 с.

застосування якої німецькі та місцеві адміністратори здійснювали практичне керівництво захопленими територіями України, реалізовували мету та завдання окупаційної політики, а й висвітлив окремі сегменти правового становища місцевого населення, засоби врегулювання його повсякденного життя⁶⁶.

Ще однією проблемою, що потребує спеціального дослідження, є здійснювана щодо місцевого населення система репресивно-каральних заходів, які проводилися спеціально на це уповноваженими органами. Тому не випадково, що в одному з розділів «Друга світова війна як новий вимір терору та тероризму» колективної праці «Політичний терор і тероризм в Україні» у спеціальний об'єкт дослідження вноситься мета, завдання та засоби терору, що здійснювався підрозділами військової та цивільної адміністрації РКУ. Застосування форм, засобів та інструментів насильства в повсякденній практиці німецьких окупантів О.Є.Лисенко та Т.В.Вронська розглядають саме під кутом зору найбільш бруталного й крайнього його вияву – терор. Автори цього тексту вказують на документи, якими санкціонувалися акції терору проти місцевого населення, партизанів, самостійницьких інституцій та формувань.

Як доводять автори праці, сутність і завдання застосовуваного терору полягала у звільненні для німців «життєвого простору», а також планомірному підриві біологічної сили українського народу. За безпосередніми вказівками та інструктивними директивами керівництва Третього Райху на окупованій території України здійснювався тотальний фізичний, духовний, адміністративний терор проти цивільного населення та військовополонених. Ці правові імпульси з Берліна всіляко підтримувалися центральним апаратом РКУ та особисто її керівником – Е.Кохом.

⁶⁶ *Гончаренко О.* Функціонування окупаційної адміністрації Райхскомісаріату «Україна»: управлінсько-розпорядчі та організаційно-правові аспекти (1941 – 1944 рр.): монографія / Гончаренко О.М. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2011. – 600 с.

У книзі йдеться про засоби судового та позасудового державного терору, які широко застосовувалися на окупованих територіях України. Зокрема зазначається, що особи, які порушували встановлений порядок управління і вчиняли незначні правопорушення, підлягали кримінальному переслідуванню з боку створених місцевих судів. За умови скоєння більш тяжкого протиправного діяння представники місцевого населення потрапляли до юрисдикції німецьких судових установ.

Незважаючи на існування легальних судових установ й унормування їх функціональної діяльності, передачу частини відповідних повноважень німецьким службовцям цивільної адміністрації РКУ, усе ж на окупованих територіях переважали позасудові репресивно-каральні форми й засоби. Усі ці форми й засоби супроводжувалися тотальним як суто поліційним, так і ідеологічним терором.

Навіть ненасильницькі дії й заходи окупаційного апарату влади супроводжувалися постійним переслідуванням прав та свобод громадян: зменшення обсягу прав, свобод та інтересів особи, ущемлення цивільних прав шляхом конфіскацій майна, застосуванням позаекономічних санкцій.

Автори книги розмежовують і чітко визначають такі базові поняття, як «терор», «геноцид» та «репресії», наповнюючи їх конкретним змістом. Для нашого дослідження (оскільки від цього залежить ступінь визначення проблеми правового статусу місцевого населення РКУ) важливим є висловлене авторами праці твердження про те, що політика терору означала масовий характер репресій на певному часовому проміжку з одночасним збільшенням кількості жертв режиму⁶⁷.

Останнім часом з'явилася низка праць, предметом яких є різні аспекти руху Опору на окупованій території України. Реалізуючи завдання власних досліджень, автори цих праць простежують особливості реалізації основних

⁶⁷ Політичний терор і тероризм в Україні. XIX – XX ст. Історичні нариси / Д.В.Архієрейський, О.Г.Бажан, Т.В.Бикова та ін. Відповід. ред. В.А.Смолій. – К.: Наук. думка, 2002. – С. 596 – 707.

положень окупаційної політики німецької адміністрації, становище місцевого населення, встановлюють причини його участі в підпільному та партизанському рухах тощо. Тобто, так чи інакше питання стану місцевого соціуму в правових координатах нацистського окупаційного режиму ці дослідники розглядають.

Так, у монографії А.Чайковського «Невідома війна: (Партизанський рух в Україні 1941 – 1944 рр. мовою документів, очима історика)» на основі широкого корпусу маловідомих архівних джерел аналізуються основні етапи, заходи, спрямовані на організацію партизанського руху. У книзі розкриваються форми й методи антигітлерівської боротьби, ступінь участі в ній представників місцевого населення, причини невдач та їх наслідки, результати антинацистського спротиву. Частина сюжетів, які лягли в основу книги, мають безпосереднє відношення й до нашого дослідження, адже автор описує окремі методи ведення поліційної протипартизанської боротьби, котрі здійснювались окупаційною адміністрацією. У праці зазначено, що місцеве населення не могло не бути в центрі жорсткого протистояння радянських партизанів та німецьких окупантів і часто ставало їх невольною обопільною жертвою⁶⁸. Подібні тенденції виразно окреслено і в регіональному дослідженні М.Слободянюка, присвяченому радянському руху Опору в південних регіонах України⁶⁹.

У цьому сегменті історіографії нацистського окупаційного режиму помітне місце посідає монографія А.Кентія та В.Лозицького. Проблему функціонування органів та установ нацистського окупаційного режиму автори книги виокремили в самостійний підрозділ під назвою «Німецько-фашистський режим в Україні. Заходи окупантів щодо боротьби з партизанським рухом». Здійснивши глибокий аналіз адміністративно-

⁶⁸ Чайковський О. Невідома війна: (Партизанський рух в Україні 1941 – 1944 рр. мовою документів, очима історика) / О.Чайковський. – К.: Україна, 1994. – 255 с.

⁶⁹ Слободянюк Микола Анатолійович. Антифашистський рух опору в Південній Україні (1941 – 1944 рр.): Дис... канд.. іст. наук: 07.00.01 / Дніпропетровський національний ун-т. – Д., 2002. – 277 арк.

територіальної системи облаштування окупованих українських територій, вони чітко ідентифікують ті тилові армійські та поліційні підрозділи й формування, на які й покладалося завдання охорони армійських комунікацій, здійснення репресивно-каральних заходів не лише щодо партизанських та диверсійних загонів, а й стосовно соціальної бази цього руху репрезентованої місцевим населенням РКУ⁷⁰.

Не менш важливим історіографічним надбанням сучасної науки є вивчення релігійних аспектів тієї міжконфесійної ситуації, що склалася на теренах РКУ. Німецькі окупанти прагнули використати релігійні почуття місцевої людності у своїх прагматичних інтересах, офіційно проголошували право людей на вільний вибір віросповідання, санкціонували відновлення закритих радянською владою храмів. При цьому вони намагалися використати релігійні організації у своїх прагматичних інтересах і саме через ці суспільні інституції прагнули пропагувати власні ідеологічні цінності, а також домогтися нейтралізації руху Опору та спротиву місцевого населення окупаційній політиці. Крім того, на релігійні об'єднання та духовенство покладалися функції мобілізації місцевого населення на виконання різноманітних завдань, які ставилися окупаційними властями.

Вітчизняні науковці Ю.Волошин⁷¹, ⁷², В.Гордієнко⁷³, О.Гончаренко⁷⁴, ⁷⁵, І.Грідіна⁷⁶, Т.Грушева⁷⁷, О.Лисенко⁷⁸, Н.Стоколос⁷⁹ плідно займаються

⁷⁰ Кентій А., Лозицький В. Війна без пощади і милосердя: Партизанський фронт у тилу вермахту в Україні (1941 – 1944) / А.Кентій, В.Лозицький. – К.: Генеза, 2005. – С. 62.

⁷¹ Волошин Ю. Українська православна церква в роки нацистської окупації / Ю.Волошин. – Полтава, 1997. – 125 с.

⁷² Його ж. Політика німецько-фашистських окупантів відносно православної церкви в Україні // Матеріали міжнародної наукової конференції «50-річчя перемоги над фашизмом: наслідки та уроки» // Під ред. М. Виговський, І. Дробот, І. Козловська. – К., 1995. – С. 123 – 127.

⁷³ Гордієнко В. Німецько-фашистський режим і православні конфесії в Україні / В.Гордієнко // Український історичний журнал. – 1998. – № 3. – С. 34 – 52.

⁷⁴ Гончаренко О., Гончаренко І. Відродження церковного життя в окупованій нацистами Україні за інтерпретацією радянських спецслужб (1944-1946 рр.) // PEREYSLAVIKA: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» / О.Гончаренко, І.Гончаренко // Релігійне життя Переяславської землі (ІХ-XXІ ст.). – Зб. наукових статей. – Випуск 1 (3). – 2007. – С. 45 – 48.

вивченням стосунків між окупаційними органами влади й релігійними, здебільшого православними інституціями. У працях цих авторів реконструюється процес відновлення діяльності православних церковних структур, правові регулятори їхньої життєдіяльності, взаємовідносини як між самими церковними ієрархами, так між ними та владою, стосунки кліру з віруючими, спроби гітлерівців використати церкву для пропаганди власних ідеологічних цілей, застосування окупаційною адміністрацією правового переслідування непокірних священників.

Як доводять автори цих досліджень, окупаційна адміністрація РКУ намагалася в жодному разі не допустити об'єднання діючих на той час православних інституцій, експлуатувала й провокувала міжособистісні та світоглядні протиріччя між вищими церковними ієрархами України й прагнула максимально використати православ'я в інтересах ефективного забезпечення власної окупаційної політики.

У результаті проведених досліджень досить переконливим та аргументованим видається положення про те, що нацистська окупаційна адміністрація не бажала, аби після ймовірного об'єднання єдина православна церковна інституція перетворилася на репрезентанта інтересів українського народу. Недарма, як з'ясовується у працях зазначених авторів, церковними

⁷⁵ Гончаренко О. Релігійне життя в Наддніпрянській Україні періоду нацистської окупації (1941-1944 рр.) // PEREYSLAVIKA: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» / О.Гончаренко // Релігійне життя Переяславської землі (ІХ-XXІ ст.). – Зб. наукових статей. – Випуск 1. – 2007. – С. 23 – 43.

⁷⁶ Грідіна І.М. Українське православ'я в роки Другої світової війни: здобутки чи втрати? / Грідіна І.М. // Історичні та політологічні дослідження. Матеріали міжнародної наукової конференції «Велика війна очима молодих дослідників», Донецьк, вересень 2000. – Донецьк: вид-во ДонДУ, 2000. – № 1 (3). – 383 с.

⁷⁷ Грушева Т.В. Діяльність протестантських громад в Україні часів Другої світової війни: ілюзія свободи / Т.В.Грушева // Наукові праці історичного факультету Запорізького університету. – Вип. XXXV. – С. 156 – 161.

⁷⁸ Лисенко О.Є. До питання про становище церкви в Україні у період другої світової війни / О.Є.Лисенко // Український історичний журнал. – 1995. – № 3. – С. 128 – 134.

⁷⁹ Стоколос Н.Г. Українське православ'я на завершальному етапі Великої Вітчизняної війни: аспект конфесійно-інституційних формацій / Н.Г.Стоколос // Слов'янський вісник: Збірник наукових праць. Серія «Історичні науки» Рівненського державного гуманітарного університету та рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету. Випуск 5. – Рівне: РІС КСУ, 2005. – С. 234 – 245.

питаннями в окупованій Україні займалися спеціалісти з поліції безпеки та СД (в історіографії цей німецький поліцейний підрозділ спеціального призначення неправомірно іменується як «гестапо»).

Як відомо, одним із тактичних завдань (щоправда, у ході динаміки воєнних подій воно поступово перетворювалося на завдання стратегічного порядку), яке ставилося керівництвом Третього Райху перед окупаційною адміністрацією РКУ, стала організація тотальної експлуатації всіх наявних в Україні ресурсів, у тому числі й трудового її сегмента. Ця проблема також знайшла своє відображення у працях вітчизняних учених. Серед найбільш помітних видань останнього десятиліття слід назвати монографію О.Потильчака. У центрі його уваги перебувають проблеми діяльності окупаційної адміністрації РКУ щодо створення умов для забезпечення позаекономічного використання трудових ресурсів місцевого населення та військовополонених для потреб економіки Третього Райху. Дослідник аргументовано доводить, що повномасштабна експлуатація трудових ресурсів окупованої України підпорядковувалася стратегічній меті нацистів – використанню всіх наявних на той час сільськогосподарських та сировинних ресурсів, а також залишків промислового потенціалу, які залишилися в країні після в цілому успішно проведеної радянської евакуації й застосування сталінським режимом тактики «спаленої землі», для продовження ведення війни проти СРСР та його союзників⁸⁰.

Розкриваються дослідником також і плани нацистського керівництва Третього Райху та РКУ щодо перетворення місцевого соціуму окупованих територій у джерело дешевої і фактично безкоштовної робочої сили і трудових резервів, потенціал яких спрямовувався на забезпечення інтересів військової економіки, що неймовірно зростали. О.Потильчак здійснює глибокий аналіз практичних кроків окупаційної влади РКУ у сфері уведення

⁸⁰ Потильчак О.В. Система примусової праці цивільного населення України в роки нацистської окупації 1941 – 1944 рр. / Потильчак О. // Молода нація. – 1997. – № 4. – С. 123 – 134.

загальної трудової повинності та створення системи примусової праці, запровадженої для всіх категорій місцевого населення⁸¹.

У кандидатській дисертації⁸² та інших публікаціях⁸³ із цієї проблематики О.Потильчак окреслює форми, шляхи й засоби реалізації нацистських планів експлуатації трудового потенціалу місцевого населення України та радянських військовополонених, місце, значення та роль окупаційних органів влади РКУ в реалізації цих широкомасштабних заходів.

В одній із публікацій дослідник розглядає особливості мовної політики окупантів в Україні. При цьому увага фокусується на тому, що наскільки нацистське керівництво Третього Райху та окупаційна адміністрація РКУ використовувала мовне питання у своїх геостратегічних політичних цілях та суто тактичних кроках. Автор враховує той факт, що провал «бліцкригу» взимку 1941 р. та посилення активного і пасивного опору місцевого населення окупованої України змусили нацистів тимчасово відмовитися від практичної реалізації положень генерального плану «Ост». У матеріалі вказується, що заходи окупаційних органів влади в Україні в мовному питанні не мали на меті негайне онімечення українського народу. Та при цьому й німецьким адміністраторам не дозволялося вивчати мову підкореного народу, а спілкуватися із ним за допомогою перекладачів, хоч дехто з Райхсміністерства східних окупованих територій вважав це помилкою. Окупанти вважали, що українці не повинні були оволодіти

⁸¹ *Його ж.* Плани фашистської Німеччини у використанні трудових ресурсів України на початку окупації (червень-вересень 1941 року) // Наукові записки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова / Укл. П.В. Дмитренко, І.М. Ковчина, Н.М. Скоробогатько – К.: НПУ, 1999. – Т. XXXV. – Ч. 1 (педагогічні та історичні науки). – С. 212 – 234.

⁸² *Його ж.* Експлуатація трудових ресурсів України гітлерівською Німеччиною у роки окупації: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 1999. – 205 с.

⁸³ *Його ж.* Трудові ресурси радянських військовополонених та «остарбайтерів» з України у нацистській військовій економіці в роки Другої світової війни. – К.: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1998. – 49 с.

німецькою мовою, адже, перетворені на слухняних рабів, вони не могли знати мови своїх господарів⁸⁴.

У монографії І.Ветрова «Економічна експансія третього рейху в Україні» досліджуються умови праці українського робітництва, рівень та форми оплати, продуктове забезпечення. У книзі аналізуються засоби, за допомогою яких здійснювалася організація експлуатації трудових ресурсів України, викачувалися продовольство та сировина для економіки і військових потреб Райху. Автор наводить низку нормативно-правових документів, що регулювали цю сферу окупаційної політики, здійснює коротку характеристику матеріального забезпечення працюючих в економіці окупованої країни⁸⁵.

Становище місцевого населення України в соціально-економічній сфері з-поміж інших проблем окупаційної повсякденності виокремлює у своєму дослідженні Ю.Ніколаєць. Розглядає він також і морально-психологічні настрої людей, їх реакції на війну та окупаційну дійсність. Дослідник вважає, що відверте ігнорування базових прав і свобод людини, переслідування місцевого населення, його масове організоване й стихійне пограбування, безчинства, які вчинялися представниками окупаційної адміністрації всіх управлінських рівнів, військовослужбовцями Вермахту та поліційними формуваннями фактично були зведені до рангу повсякденної життєвої практики. Тому досить швидко ті, хто вітав окупантів і надіявся на підвищення свого соціального статусу, стали в цілому негативно й вороже ставитися до окупаційної адміністрації⁸⁶.

Механізми впливу й агітаційно-пропагандистські засоби окупаційної адміністрації РКУ та Вермахту на поведінку місцевого населення розглядає у

⁸⁴ *Його ж.* Мовне питання в політиці нацистської окупаційної влади в Україні // Історія в школі. – 1998. – № 12. – С. 10 – 23.

⁸⁵ *Ветров І.Г.* Економічна експансія третього рейху в Україні / І.Г.Ветров. – К.: Четверта хвиля, 2000. – 232 с.

⁸⁶ *Ніколаєць Ю.* Становище та настрої населення України на початку німецько-фашистської окупації (червень 1941 – липень 1942 рр.) / Ю.Ніколаєць. – Вінниця: Тезіс, 1999. – 64 с.

своїх дослідженнях М.Михайлюк. Хоча центральним предметом досліджень цього автора виступає агітаційно-пропагандистська діяльність німецьких ідеологічних служб, у її публікаціях ідеться і про те, яким чином вона визначала характер правопорядку на окупованих землях України і правомірну поведінку місцевої людності⁸⁷.

Проаналізувавши доповідь генерального комісара В.Магунії від 31 травня 1944 р., дослідниця перелічує труднощі, з якими довелося зустрітися німецьким адміністраторам у їх практичній роботі на теренах РКУ: кадровою проблемою, відсутністю систем зв'язку, транспортної інфраструктури, негативним ставленням до них із боку військових тощо. Частково подано

⁸⁷ Михайлюк Марина Володимирівна. Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецької окупаційної влади серед населення України (1941-1944 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2006. – 287арк. – Бібліогр.: арк. 197-223»; *її ж.* Агітаційно-пропагандистська підтримка заходів німецької окупаційної влади з вербування робітників до Рейху // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 139 – 147; *її ж.* Антисемітська пропаганда на шпальтах окупаційних видань в контексті нацистської політики геноциду щодо євреїв України (1941–1943 рр.) // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2005. – № 4. – С. 181–187; *її ж.* Документи про нацистську пропаганду в Україні у київських архівах // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 21 – 23 травня 2007). – К., 2007. – С. 218 – 220; *її ж.* Нацистська кінопропаганда в окупованій Україні // Український історичний збірник: зб. наук. статей аспірантів і молодих науковців / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 8. – С. 287 – 298. *її ж.* Нацистський режим в Україні: побут і дозволя окупантів // Історичний журнал. – 2007. – № 5. – С. 101 – 110; *її ж.* Немецкая пропаганда в Украине (1941 – 1944) // Проблемы Отечественной истории: Источники, историография, исследования. Сборник научных статей / Редкол.: М.Н. Барышников, А.В. Голубев и др.; отв. ред. М.В.Друзин. – Спб.; К.; Мн.: Санкт-Петербургский институт истории РАН; Институт истории Украины НАН Украины; Белорусский гос. ун-т, 2008. – С. 593 – 621; *її ж.* Костянтин Штепа і «Нове українське слово» в умовах нацистської окупації Києва (кінець 1941–1943 рр.): джерелознавчий аспект // Київська старовина. – 2004. – № 5. – С. 133 – 141; *її ж.* Нацистська пропаганда в окупованому Києві // Український історичний журнал. – 2006. – № 1. – С. 131–144; *її ж.* Німецькомовна періодична преса в Україні (1941 – 1944 рр.) // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2004. – № 4. – С. 174–184; *її ж.* Періодична преса ОУН (м) у Києві восени 1941 р.: джерелознавчий аспект // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9. – Част. 2. – С. 443 – 455; *її ж.* Функціонування видавництва україномовної періодичної преси Київщини в умовах нацистської окупації (1941–1943 рр.) // Історичний журнал. – 2005. – № 2. – С. 46 – 51.

характеристику соціально-економічного становища місцевого населення та осіб, які перебували на службі в окупаційних органах влади⁸⁸.

В іншій публікації М.Михайлюк відтворює складні взаємовідносини між райхсміністром східних окупованих територій А.Розенбергом та райхскомісаром Е.Кохом у їх ставленні до «українського питання», встановлює їх принципово різні підходи до практичного втілення окупаційної політики, ігнорування райхскомісаром директивних вказівок райхміністра східних окупованих територій, яке незрідка набувало відверто демонстративних форм. А.Розенберг і Е.Кох були справжніми нацистами, однаково бажали перетворення захопленої України на «життєвий простір» для німецького народу, але конкретні шляхи й засоби досягнення цієї стратегічної мети оцінювали по-різному⁸⁹.

Аналогічні сюжети зустрічаються в працях О.Салати. Так у монографії «Формування німецького інформаційного простору в Рейхскомісаріаті України та в зоні військової адміністрації /червень 1941 – 1944 рр./» дослідниця подає організаційну структуру німецького пропагандистського апарату, який діяв на теренах РКУ, простежується протиріччя між німецькими центральними й місцевими відомствами в цій сфері. Аналізуючи регламент функціонування відповідних структур, авторка пропонує власне бачення форм і засобів впливу пропагандистів на суспільну свідомість, які мали забезпечити не лише реалізацію визначених мети й завдань окупації, а й багато в чому і поведінку місцевого населення в рамках існуючих юридичних приписів⁹⁰.

Одним із перспективних напрямів сучасних студій в окупаційній тематиці, який, до речі, дозволяє уникнути традиційного однополюсного,

⁸⁸ *Її ж.* Доповідь Вольдемара Магунії як джерело для дослідження нацистського окупаційного режиму в генеральному окрузі “Київ” (1941 – 1944) // Наукові записки НаУКМА. – 2009. Т. 91: Історичні науки. – С. 30 – 34.

⁸⁹ *Її ж.* Українське питання як джерело конфлікту між Альфредом Розенбергом та Еріхом Кохом // Історичний журнал. – № 6. – 2008. – С. 60 – 72.

⁹⁰ *Салата О.О.* Формування німецького інформаційного простору в Рейхскомісаріаті України та в зоні військової адміністрації /червень 1941 – 1944 рр./. Монографія / О.О.Салата. – Донецьк: Норд-Прес, 2010. – 362 с.

«чорно-білого» бачення подій воєнної доби, зображення їх винятково в руслі формування «образу ворога», є дослідження соціокультурної сфери.

Плідно працює в цьому тематичному полі І.Спудка. На її думку, основним принципом соціальної політики адміністрації РКУ щодо місцевого населення стала загальна трудова повинність. Дослідниця вважає, що значна частина нормативних актів, які регулювали соціальні відносини в період окупації мали здебільшого декларативний характер, а вміщені в них приписи виконувалися частково. Авторці дисертаційного дослідження та з цієї теми публікацій вдалося показати й конкретизувати заходи адміністрації РКУ в соціокультурній сфері життєдіяльності місцевого соціуму⁹¹.

Політиці окупаційних структур РКУ та військової адміністрації щодо неповнолітніх громадян України, їх політико-правовому статусу присвячені публікації Г.Голиша. Автор монографії аналізує умови життя неповнолітніх мешканців країни, доводить, що вони так само, як і дорослі стали суб'єктом знущань нацистів. На основі численних фактів, наведених автором монографії, можна переконатися в тому, що діти були обмежені у своїх правах, до них застосовувалося сексуальне насильство, поміщення до місць утримання та примусової праці, обмеження в освітніх можливостях, посилена трудова експлуатація. Інколи сама присутність дітей у відкритих народних школах призводила до їх безоплатного використання на різноманітних фізичних роботах. Досить широко стосовно неповнолітніх громадян України застосувалися репресії та смертна кара. Своїми діями, у яких автор вбачає виразні риси етноциду, окупаційна адміністрація РКУ намагалася підірвати генофонд української нації⁹².

⁹¹ *Спудка Ірина Миколаївна*. Німецька окупаційна політика у соціокультурній сфері в рейхскомісаріаті «Україна» (1941 – 1944 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Запорізький національний технічний ун-т. – Запоріжжя, 2007. – 229 арк; *її ж*. Освітня політика німецько-фашистських загарбників на окупованій території України // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2002. – Вип. XIV. – С. 117 – 182.

⁹² *Голиш Г.М.* У вирі війни. Становище неповнолітніх громадян України в 1941 – 1945 рр.: Монографія / Г.М.Голиш. – Черкаси: Черкаський ЦНТЕІ, 2005. – 323 с., іл.

Медико-санітарні наслідки нацистської окупації України розглядає І.Перехрест. І хоча праця присвячена наслідкам діяльності окупаційної адміністрації у сфері медичного забезпечення місцевого населення РКУ, у ній присутній також аналіз відповідного напрямку діяльності німецької влади упродовж 1941 – 1944 рр. Авторка розглядає конкретні заходи окупантів в Україні, на підставі яких доводить, що німецька адміністрація опікувалася переважно тими питаннями, які були пов'язані з нейтралізацією загроз здоров'ю окупаційного чиновництва та військовослужбовців, уникнення епідемій. На думку дослідниці, такий стан роботи медичних закладів у цілому відповідав здійснюваному окупантами геноциду українців, реалізації плану «Ост»⁹³.

Діяльність громадських організацій окупованої України перебуває у центрі уваги М.Головка, який присвятив цим проблемам докторську дисертацію⁹⁴. Серед цих громадських організацій виокремлюється Український Червоний Хрест, членам якого вдалося вирятувати з німецького полону значну кількість радянських військовополонених, надати тим, хто залишився в таборах, посильну, але таку необхідну для людей матеріальну допомогу харчами та одягом. Окреслюючи умови, у яких вони функціонували, дослідник наголошує, що такі інституції, як Український центральний комітет, релігійні та благодійні організації, виконували роль репрезентантів корінних інтересів українців на захоплених агресорами землях і спрямовували свої зусилля на виживання пересічних людей, яким загрожувала смерть. Зі змісту монографії можна скласти уявлення про мотивацію німецьких властей та саму юридичну процедуру порятунку бранців. У зв'язку із функціонуванням громадських об'єднань М.Головка зазначає, що війна супроводжувалася глибокою зміною ціннісної системи

⁹³ *Перехрест Ірина В'ячеславівна*. Медико-санітарні наслідки Великої Вітчизняної війни для населення України та їх ліквідація у період відбудови (1943 – 1950 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Черкаський держ. технологічний ун-т. – Черкаси, 2007. – 291 с.

⁹⁴ *Головка Микола Леонтьович*. Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни. 1939 – 1945 рр.: Дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Інститут історії України НАН України. – К., 2005. – 499 арк.

координат і разом із окупацією викликала важку психологічну травму мільйонів людей, які були неготовими до таких умов життя.

Проблеми колабораціонізму в радянську добу висвітлювались у суто ідеологічному ключі. За останнє десятиліття з'явилась низка публікацій вітчизняних істориків, у яких ці питання активно вивчаються та дискутуються. Однією з перших почала студіювати цей складний феномен воєнної епохи Валентина Шайкан. Результатом багаторічних зусиль дослідниці стали численні публікації, монографії та докторська дисертація. Окрім інших, В.Шайкан розглядає й окремі правові засоби регулювання правомірної поведінки місцевого населення, які використовувалися адміністрацією РКУ, встановлює ознаки та особливості видів колабораціонізму, його причини⁹⁵. У цих публікаціях містяться відомості про зміни в соціально-професійному статусі тієї частини місцевого населення, яка внаслідок певних внутрішніх та зовнішніх впливів і установок стала на шлях активної співпраці з окупантами, а також побачити умови життя пересічних громадян України, які намагалися порятуватися в тих надзвичайно складних умовах.

Проблеми організаційно-структурної побудови й службової компетенції органів влади цивільної адміністрації РКУ, особливості формування й застосування колаборантських українських збройних формувань, які перебували в складі Вермахту та місцевих німецьких поліційних структур,

⁹⁵ Шайкан Валентина. Повсякдення українців у роки німецької окупації. 1941 – 1944. – Київ, 2010. – 80 с; *її ж.* Актуальність проблеми колабораціонізму в Україні в роки Другої світової війни // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2006. – Вип. 10. – Част. 2. – С. 487 – 499; *її ж.* Спроби легалізації органів української адміністрації, створених на початковому етапі війни з ініціативи ОУН (Б) і ОУН (М) // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9. – Част. 2. – С. 487 – 499; *її ж.* Колабораціонізм в Україні в роки Другої світової війни: характерні риси та особливості Сторінки воєнної історії: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2007. – Вип. 10. – Част. 1. – С. 478 – 494; *її ж.* Колабораціонізм на території Рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в період Другої світової війни. Монографія. – Кривий Ріг: Мінерал, 2005. – 546 с.

розглядає І.Дерейко⁹⁶. Автор наводить статистичні дані, котрі ілюструють рівень матеріального забезпечення тих, хто став на шлях служби в поліційних формуваннях, правовий статус тих осіб, які часто фактично рекрутувалися до цих структур, підбір кадрів, котрий здійснювався німецькими адміністраторами⁹⁷

Окремі елементи ідеологічної легітимації «нового порядку» в Україні конкретизовані у монографії Валерія Шайкана «Ідеологічна боротьба в Україні періоду Другої світової війни 1939 – 1945 рр.». Автор праці зазначає, що складовими цього процесу були дискредитація радянської влади, викриття її злочинного й антиукраїнського характеру, нібито загрозливе для світової цивілізації засилля в ній євреїв, меншовартість українства, зверхність арійської раси й «визвольний» характер війни з боку Третього Райху⁹⁸.

Окупаційна політика щодо етнічних німців України розкривається в публікаціях О.Ф.Іванова та І.О.Іванькова. Результатом правового регулювання життя цієї категорії населення РКУ, за планами нацистів, мала б постати поява міцного в соціально-економічному плані прошарку сільських колоністів. Саме на це й спрямовувалися погляди й практичні заходи німецької адміністрації РКУ, інших центральних відомств Третього Райху. В іншому ж німецька окупаційна влада проводила щодо фольксдойче лінію протекціонізму і за рахунок інших категорій населення надавала пільги

⁹⁶ *Дерейко І.* Структура окупаційних органів Райхскомісаріату «Україна / І.Дерейко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2004. – Вип. 8. – Част. 1. – С. 259 – 268; *його ж.* Українські допоміжні формування Збройних сил Німеччини у Києві в 1941–1943 рр.: структура, чисельність, діяльність // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2004. – № ½. – К.: Головна редакційна колегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією». – С. 453 – 465; *його ж.* Українські збройні формування нацистського окупаційного режиму в боях на Україні, 1943 – 1944 рр. // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9. – Част. 2. – С. 191 – 204.

⁹⁷ *Його ж.* Організаційне та матеріальне забезпечення поліційних структур і підрозділів у Райхскомісаріаті Україна // Український історичний журнал. – 2009. – № 4. – С. 87 – 105.

⁹⁸ *Шайкан Валерій.* Ідеологічна боротьба в Україні періоду Другої світової війни 1939 – 1945 рр. / Валерій Шайкан. – Кривий Ріг: КП «Криворізька друкарня», 2010. – С. 302.

соціального характеру⁹⁹. За невеликим винятком, фольксдойче влаштував новий, більш вищий порівняно з рештою населення соціально-політичний статус. Не чекаючи закінчення війни, за допомогою цієї категорії місцевого населення окупаційна влада розпочала колонізувати Україну, створюючи спеціальні поселення етнічних німців у сільській місцевості – так звані «гегевальди»¹⁰⁰.

Одним із перспективних напрямів сучасних досліджень є вивчення ситуації, що склалася у стратегічному для окупантів сегменті економіки – сільському господарстві. Саме звідси й здійснювалася широкомасштабна викачка ресурсів для потреб Райху.

О.Перехрест системно й ретельно реконструює увесь комплекс заходів центральних відомств Берліна, РКУ та місцевих окупаційних адміністрацій щодо організації визиску сільськогосподарської продукції, форм та методів експлуатації потенціалу українського села, засоби впливу на трудову активність селянства тощо. У його публікаціях використано значний пласт офіційних документів німецьких та місцевих окупаційних органів влади, які стали правовим обрамленням політики найманців в аграрній галузі¹⁰¹.

⁹⁹ Іваньков Ігор Анатолійович. Окупаційна політика гітлерівської Німеччини стосовно етнічних німців у Рейхскомісаріаті «Україна»: Дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 238 с.

¹⁰⁰ Іванов О.Ф., Іваньков І.О. Політика нацистського режиму стосовно етнічних німців України / О.Ф.Іванов, І.О.Іваньков // Український історичний журнал. – 2005. – № 3. – С. 83 – 95.

¹⁰¹ Перехрест О.Г. Аграрний аспект колонізаційної політики нацистських окупантів / О.Г.Перехрест // Соборність України: історична спадщина і виклики часу. Збірник наукових статей. – Переяслав – Хмельницький, 2005. – Вип. 3. – С. 161 – 168; *його ж*, Заготівельна діяльність ЦТТ «Ост» в українському селі періоду нацистської окупації (1941 – 1944 рр.) // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. – 2004. – Вип. 64. – С. 124 – 131; *його ж*. Застосування нацистськими окупантами тактики «випаленої землі» в українському селі в період відступу з України // Український селянин: Зб. наук. праць // За ред. А.Г. Морозова. – Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2005. – Вип. 9. – С. 211 – 214; *його ж*. Заходи нацистських окупантів по вивезенню сільського населення України на роботу до Німеччини та протидія їм // Сторінки воєнної історії: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2006. – Вип. 10. – Част. 1. – 494 с.; *його ж*. Наслідки нацистської окупації українського села в період німецько-радянської війни 1941 – 1945 рр. // Історичні і політологічні дослідження. Науковий журнал. Видання Донецького національного університету, історичний факультет. – 2005. – № 1 (23). – С. 251 – 262; *його ж*. Організація нацистськими окупантами сільськогосподарського

Соціальні та правові виміри повсякденного життя українського селянства, спроби реформування окупантами існуючих форм виробничо-сільськогосподарської інфраструктури, регулятивні заходи цивільної адміністрації РКУ в цій сфері суспільного життя детально реконструюються в дослідженні Т.Нагайка¹⁰².

Основні етапи аграрних перетворень на теренах РКУ, а також заходи, що вживалися військово-господарськими інспекціями групи армій «Південь» та Райхсміністерством східних окупованих територій, розглядає у своїй дисертації та публікаціях Н.Глушенок. У її студіях присутні й характеристики виробничих моделей та нормативних актів, на основі приписів яких українські селяни працювали для задля забезпечення потреб Третього Райху¹⁰³.

Досить змістовною й оригінальною за методикою дослідження є монографія К.Курилишина «Українське життя в умовах німецької окупації (1939 – 1944 рр.): за матеріалами україномовної легальної преси». Її автор, використавши матеріали періодичних видань, здійснив спробу визначити соціально-економічні та інші параметри правового становища різних

виробництва на території України в 1941 – на початку 1942 рр. // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. – Черкаси 2004. – Вип. 61. – С. 150 – 157; *його ж.* Системи оподаткування та обов'язкових поставок сільськогосподарської продукції як форми економічного пограбування селянства України за нацистської окупації (1941 – 1944 рр.) // Український селянин: Збірник наукових праць. – Черкаси, 2003. – Вип. 7. – С. 154 – 158; *його ж.* Сільське господарство України в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.). Наукове видання. Серія «Україна. Друга світова війна. 1939 – 1945» / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2010. – 150 с.; *його ж.* Українське село в 1941 – 1945 рр.: економічне та соціальне становище. Монографія / НАН України. Ін-т історії України. – Черкаси: ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2011. – 668 с.; *його ж.* Життя українського селянства в роки нацистської окупації 1941 – 1944 рр. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Серія: Історія. Збірник наукових праць. – Вінниця, 2005. – Вип. 9. – С. 163 – 171.

¹⁰² *Нагайко Тарас Юрійович.* Повсякденне життя сільського населення у 1941 – 1945 рр. (на матеріалах центральних областей України): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Переяслав-Хмельницький, 2009. – 20 с.

¹⁰³ *Глушенок Наталія Миколаївна.* Аграрна політика Німеччини в рейхскомісаріаті «Україна» 1941 – 1944 рр.: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 202 арк; *її ж.* Податкова політика німецької влади на окупованій території Півдня України у 1941 – 1943 рр. // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Історичні науки. – Миколаїв, 2004. – Т. 32. – Вип. 19. – С. 23 – 34.

категорій місцевого населення РКУ. Один із розділів праці безпосередньо стосується проблеми правового статусу населення окупованої України. Досліджуючи нормативно-правову базу, опубліковану на сторінках україномовних часописів, автор монографії констатує: «Уся законодавча база, яка регламентувала життя українців, містила два основних постулати – абсолютний послух і жорстке покарання».

К.Курилишин детально розглядає різні аспекти життя українців: від паспортно-реєстраційних заходів окупаційної адміністрації до запровадження кримінальних покарань, законодавчих актів у галузі праці, цінової політики, торгівельної і житлової сфери.

В одному з розділів праці аналізується правове становище єврейського населення України, виокремлено дискредитаційні, обмежувальні та репресивно-каральні заходи окупаційної адміністрації, які поклалися в основу нормативно-правового регулювання життя цієї категорії місцевого населення РКУ, цілком логічно зауважуючи: «Усе це становило окремі етапи одного цілого, кінцевим результатом якого стало узаконене масове знищення єврейського народу». Залучені автором монографії нормативні документи, здебільшого стосуються підзаконних правових актів локальної дії.

Зі змісту праці відразу стає зрозумілим, що створював її не юрист за освітою, але термінологічний апарат історичної і юридичної науки все ж потребує уважного й адекватного застосування, незалежно від отриманих автором освітніх кваліфікацій. У цьому ж дослідженні недоречно застосовані такі позанаукові означення, як: «нормативно-законодавча документація», «нормативно-організаційне інформування» тощо¹⁰⁴.

Досить активно в сучасній історіографії розвиваються дослідження з історії Голокосту. Якщо у радянський період доля єврейського населення

¹⁰⁴ *Курилишин К.* Українське життя в умовах німецької окупації (1939 – 1944 рр.): за матеріалами україномовної легальної преси: монографія / НАН України. ЛННБ України ім. В.Стефаника. Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського / К.Курилишин. – Львів, 2010. – С. 54, 118, 119.

України майже не знайшла свого відображення в історичній літературі, то, починаючи з 90^{-xx} рр. ХХ ст., ця тема активно дискутується та досліджується у вітчизняному соціогуманітарному й науковому просторі.

Вітчизняні науковці здійснили низку досліджень загальноукраїнського та регіонального рівнів. Реконструкція репресивно-каральних заходів підрозділів поліції безпеки та СД, інших німецьких та місцевих поліцейних формувань та окупаційної адміністрації РКУ, показ життя євреїв у контексті відмінного від решти місцевого населення соціально-правового статусу, відповідальність тих, хто наслідком порушувати німецькі вказівки і брав участь у порятунку євреїв, аналіз нормативно-правових актів німецького та місцевого управлінського апарату в забезпеченні «остаточного розв'язання» єврейського питання – такий далеко не повний перелік проблем, які піднімаються Ф.Левітасом¹⁰⁵, А.Подольським¹⁰⁶, Ф.Винокуровою¹⁰⁷, М.Тяглим¹⁰⁸, Ж.Ковбою¹⁰⁹, О.Гончаренко¹¹⁰, Н.Сугацькою¹¹¹, М.Михайлюк¹¹² та іншими вітчизняними авторами.

¹⁰⁵ *Левітас Ф.Л.* Євреї України в роки другої світової війни. Автореферат дис... доктора історичних наук. К., 1997. – 33 с.; *його ж.* Євреї України в роки другої світової війни. – К.: Вирій, 1997. – 272 с.: іл.

¹⁰⁶ *Подольський А.Ю.* Нацистський геноцид щодо євреїв України (1941 – 1944 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.05 / НАН України, Інститут національних відносин і політології. К., 1996. – 171 с.

¹⁰⁷ *Винокурова Ф.А.* Евреи Винниччины в период Второй мировой войны. Малоизвестные документы и новые интерпретации: В 3 т. – Т. 3. Участники боевых действий на фронтах войны с нацизмом и труженики тыла / Ф.А.Винокурова. – Винница: Антекс, 2000. – 336 с.: ил.; *її ж.* Еврейское население в немецкой и румынской зонах оккупации Винницкой области /1941 – 1944 гг./ Сравнительный анализ, обзор архивных документов // Катастрофа європейського єврейства під час другої світової війни. Рефлексії на межі століть. Збірник наукових праць. Матеріали конференції 29 – 31 серпня 1999 р. К., 2000. – С. 32 – 39.

¹⁰⁸ *Тяглый М.* Антисемитская пропаганда на оккупированных нацистами советских территориях: историография и методика изучения вопроса / М.Тяглый // Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі. – № 1. – 2005. – С. 28 – 42; *його ж.* Еврейские комитеты в оккупированном нацистами Крыму: постановка проблемы // Голокост і сучасність. – № 4. – 2003. – С. 13 – 16; №5. – 2003. – С. 10 – 12.

¹⁰⁹ *Ковба Ж.* Колаборація українців і долі євреїв на теренах України періоду другої світової війни / Ж.Ковба // Запорожские еврейские чтения. Вып. 4. Запорожье: «Диво», 2000. – С. 46 – 48.

¹¹⁰ *Гончаренко О.М.* Голокост на території Київщини: загальні тенденції та регіональні особливості (1941 – 1944 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Черкаський національний університет ім. Б.Хмельницького. – Черкаси, 2005. – 270 с.; *його ж.*

Чимало публікацій у сучасній історіографії присвячено проблемам культурно-освітнього життя на окупованих теренах України. Одним із перших авторів, який обрав цю тематику в якості центрального предмета дисертаційного дослідження, став В.Гінда. Щоправда, розглядав він це питання в межах одного окупаційного адміністративно-територіального утворення – генеральної округи «Житомир».

Автор дисертаційного дослідження, хоч воно й мало регіональний характер, проаналізував погляди нацистського керівництва Третього Райху, А.Розенберга та Е.Коха, військової адміністрації та керівництва генеральної округи «Житомир» щодо надання освітніх можливостей українській молоді, визначив нормативно-правову базу, на основі якої і здійснювався відповідний напрям окупаційної політики, і, зрештою, констатував безперспективність майбутнього для місцевого соціуму, для якого готувалася роль напівосвіченого населення¹¹³.

Позбавлення єврейського населення власності в період нацистської окупації Київщини // Часопис української історії: Збірник наукових статей. – Київ, 2006. – Вип. 5. – С. 24 – 32; *його ж.* Явище колаборації в контексті характеристик кадрового складу місцевої поліції райхскомісаріату «Україна» (1941-1944 рр.) // Молода нація: Альманах. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 81 – 113.

¹¹¹ *Сугацька Н.В.* Геноцид проти єврейського населення Півдня України в роки німецько-румунської окупації (1941 – 1944 рр.). Дис. на здоб. наук. ступ. канд. істор. наук за спец. 07.00.01 (Історія України). – Миколаїв: Миколаївський державний університет, 2006. – 189 с.

¹¹² Кіровоградщина і кіровоградці в роки Другої світової війни: Спогади, документи і матеріали / гол. ред. О.М.Барно; М.В.Михайлюк (упор.), О.А.Трибуцька (упор.) / Кіровоградський інститут розвитку людини ВНЗ ВМУРоЛ «Україна», Державний архів Кіровоградської області. – Кіровоград: ТОВ «КОД», 2010. – 515 с., фотоіл.

¹¹³ *Гінда Володимир Васильович.* Освіта в роки німецької окупації у генеральному окрузі «Житомир» 1941 – 1944 рр.: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Черкаський національний ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2007. – 223 арк.; *Гінда В., Дерейко І.* Корупція в Райхскомісаріаті «Україна»: маловивчена сторінка окупаційної дійсності / В.Гінда, І.Дерейко // Сторінки воєнної історії України: 36. наук. статей / Відп. ред. О.Є.Лисенко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – Вип. 14. – С. 231 – 244; *його ж.* Діяльність ОУН в галузі освіти на Житомирщині 1941 – 1944 рр. // Історія міст і сіл Великої Волині. Науковий збірник: «Велика Волинь». – Т. 25 (частина 1). – Житомир. – 2002. – С. 235 – 238; *його ж.* Діяльність українських громадських організацій м. Вінниці в умовах окупаційного режиму (1941 – 1944 рр.) // Сторінки воєнної історії України. Збірник наукових статей. – Вип. 8. (част. 1). К., 2004. – С. 311 – 321; *його ж.* Освітні заклади Вінниччини в умовах фашистського «нового порядку» 1941 – 1944 рр. // Сторінки воєнної історії України. Збірник наукових статей. – Вип. 7. (част. 1). – К., 2003. – С. 259 – 268; *його ж.* Проблеми шкільної

Результатом подальших наукових зусиль В.Гінди стала монографія «Український спорт під нацистською свастикою (1941 – 1944 рр.)», у якій на основі широкої історіографічної й джерельної бази викладено широку палітру проявів фізкультурно-спортивного життя в окупованій Україні. Зазначимо, що ця тема ніколи не була предметом спеціальних досліджень, адже будь-який прояв спортивного життя в окупованій Україні вступав у протиріччя з радянською пропагандистською концепцією й суперечив тезі про тотальні переслідування українського населення. У тексті монографії зустрічається чимало фактів, які дозволяють скласти конкретні уявлення про повсякденне життя людей та організацію дозвілля місцевого населення в період нацистської окупації¹¹⁴.

Стан професійної освіти перебуває в центрі уваги І.Гончаренко, яка в ряді публікацій та дисертаційному дослідженні аналізує заходи окупаційної адміністрації РКУ у цій сфері, розглядає конфлікт між А.Розенбергом та Е.Кохом у їх підходах до створення закладів освіти професійного спрямування, виокремлює активну роль у відновленні роботи закладів професійної освіти органів місцевого управління, керівники яких намагалися компенсувати брак кваліфікованих спеціалістів для промисловості і сільського господарства, комунальної та медичної сфери. Дослідниця виокремлює таку систему професійної освіти, яка була запроваджена на теренах РКУ: нижча ланка (ремісничі та професійні курси, фахові дворічні підготовчі школи, ремісничі училища й навчальні майстерні), середня ланка (середні професійні школи, училища та технікуми). Вищу освіту цього періоду репрезентували університети та галузеві інститути. Гітлерівська адміністрація не сприймала ідеї відновлення гуманітарної освіти, а тому всі

освіти в окупаційний період 1941 – 1944 рр. (на матеріалах Житомирського генерального округу) // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2006. – Вип. 10. – Част. 1. – С. 312 – 322.

¹¹⁴ *Його ж.* Український спорт під нацистською свастикою (1941 – 1944 рр.). – Житомир: Рута, 2012. – 500 с.; *його ж.* Культура, освіта і спорт під час окупації // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХІ століття. Історичні нариси. У двох книгах. Книга перша. К.: «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2010. – С. 697 – 732.

відновлені вищі навчальні заклади мали прикладний, професійний характер. Вищі навчальні заклади педагогічного профілю на початку 1942 р. припинили своє існування.

Авторка дослідження аналізує навчальні плани, на основі яких здійснювався навчально-виховний процес. На її цілком аргументовану думку, навчальні плани та програми, відповідно до яких здійснювалася організація навчально-виховного процесу в закладах професійної (фахової) освіти, передбачали підготовку вузькоспеціалізованого фахівців, а тому з них, за відповідними установками німецького керівництва, мали максимально вилучатися предмети загальноосвітнього циклу. Однак, навчальні плани, за якими здійснювалася підготовка фахівців, так і не отримали єдиного універсального зразка. Але їх обов'язковою складовою практично всіх навчальних закладів як нижчого, так і середнього та вищого рівнів були такі навчальні предмети, як: Закон Божий, українська мова та література, історія України.

І.Гончаренко доводить, що результативність спроб німецької окупаційної адміністрації у сфері створення системи професійної освіти на теренах РКУ слід визнати малоефективною. Лише частина учнівського та студентського контингенту встигла закінчити навчання. Вступники 1941 та 1942 рр. так і не змогли повноцінно навчатися, оскільки «війна законів» між Райхсміністерством східних окупованих територій та РКУ, особисті протиріччя між їх керівництвом унеможлилювали повноцінне й ефективне розв'язання цієї нагальної для окупантів проблеми¹¹⁵.

¹¹⁵ Гончаренко І. Вища професійна освіта в Райхскомісаріаті «Україна»: основні тенденції розвитку (1941 – 1944 рр.) / І.Гончаренко // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 25. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – С. 159 – 165; *її ж.* Окремі питання функціонування закладів професійної освіти на теренах Райхскомісаріату «Україна» у контексті реалізації завдань окупаційної адміністрації (1941 – 1944 рр.) // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 26. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – С. 207 – 212; *її ж.* Педагогічна освіта на теренах генерального округу «Київ» райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.) // Мандрівець. – 2011. – № 2. – С. 34 – 38; *її ж.* Підготовка спеціалістів із середньою медичною освітою на теренах Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.) // Мандрівець. – 2012. – № 2. – С. 34 – 38; *її ж.* Стан системи професійної освіти в Райхскомісаріаті «Україна» на шпальтах

Слід констатувати, що проблеми функціонування закладів освіти в окупованій Україні нині перетворилися на перспективний напрям наукових студій. Ці аспекти життєдіяльності підкупаційного соціуму разом із аналізом окремих регулятивних імпульсів, що надходили як від німецької адміністрації, так і з боку місцевого керівництва, особливості організації навчально-виховного процесу в закладах освіти всіх типів – від вищої школи до дошкільних освітніх установ, – підбір педагогічних та управлінських кадрів, змістове наповнення навчальних програм, виховна робота з контингентом закладів освіти, рівень заробітних плат та продуктового забезпечення вчителів розглядаються в публікаціях українських науковців В.Власенка¹¹⁶, М.Бистрої¹¹⁷, Л.Бідочі¹¹⁸, В.Борисова¹¹⁹, Г.Борисова¹²⁰, В.Доброчинської¹²¹, М.Ковалю¹²², В.Ленської¹²³,

окупаційної періодики (1941 – 1944 рр.) // Часопис української історії / За ред. доктора історичних наук, професора А.П.Коцура. – Київ, 2011. – Вип. 21. – С. 130 – 131; *її ж.* Функціонування освітньої системи на теренах Райхскомісаріату «Україна»: управлінсько-розпорядчі аспекти (1941 – 1944 рр.) // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 28. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – С. 138 – 143; *її ж.* Професійна освіта на теренах Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – 20 с.

¹¹⁶ *Власенко В.* Політика німецької влади в економічній і соціальній сферах у генеральному окрузі «Житомир» (кінець 1941 – початок 1944 рр.) / В.Власенко // Вісник Черкаського університету. Серія: історичні науки. – Випуск 202. – Частина II. – Черкаси, 2011. – С. 61 – 69.

¹¹⁷ *Бистра М.* Вища освіта на території Східної України в реаліях нацистського «нового порядку» (на матеріалах Ворошиловградської, Сталінської та Харківської областей) / М.Бистра // Вісник Черкаського університету. Серія: історичні науки. – Випуск 202. – Частина II. – Черкаси, 2011. – С. 78 – 84.

¹¹⁸ *Бідоча Л.* Українська інтелігенція в період німецької окупації: соціальний портрет та історична доля / Л.Бідоча // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 72 – 81.

¹¹⁹ *Борисов В.* Заклади освіти і науково-педагогічна інтелігенція Дніпропетровська в роки німецько-фашистської окупації (1941 – 1943) / В.Борисов // Грані. – 2005. – № 2. – С. 33 – 36; *його ж.* Культурно-освітні процеси у м. Дніпропетровську в умовах німецько-фашистської окупації (1941 – 1943 рр.) // Вісник Дніпропетровського університету. – Серія: Історія та археологія. – Випуск 17. – № 1/1. – 2009. – С. 84 – 89.

¹²⁰ *Борисов Г.* «Дніпропетровськ, окупація». 25 серпня 1941 – 25 жовтня 1943 рр. / Г.Борисов // Архіви України. Державний комітет архівів України. – № 1 – 3. – 2005. – С. 248 – 255.

¹²¹ *Доброчинська В.* Навчально-освітні заклади м. Рівного в період нацистської окупації (1941 – 1944 рр.) / В.Доброчинська // Історичні студії. Волинський національний університет імені Лесі Українки. – Луцьк. – № 10. – 2010. – № 1. – С. 92 – 97.

¹²² *Коваль М.В.* Доля української культури за «нового порядку» (1941 – 1944 рр.) / М.В.Коваль // Український історичний журнал. – 1993. – С. 15 – 38; *його ж.* «Просвіта» в

О.Потильчака¹²⁴, В.Кучера¹²⁵, О.Гончаренка¹²⁶, Ф.Полянського¹²⁷,
В.Нестеренка¹²⁸, С.Могилюк¹²⁹.

умовах «нового порядку» (1941 – 1944 рр.) // Український історичний журнал. – 1995. – №2. – С. 37 – 42.

¹²³ *Ленська В.В.* Фашистська шкільна політика на окупованій території України / В.В.Ленська // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С. 81 – 86; *її ж.* Школа як дзеркало ідеологічної боротьби в роки Великої Вітчизняної війни / В.Ленська // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 29. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – С. 263 – 272; *її ж.* Школьная политика немецко-фашистских оккупантов в рейхскомиссариате «Украина» (1941 – 1944) // Вестник военно-исторических исследований: международный сборник научных трудов / Под ред. С.В.Белоусова. – Пенза: ГУМНИЦ, 2010. – Вып. 2. – С. 117 – 124.

¹²⁴ *Потильчак О.В.* Експлуатація трудових ресурсів України гітлерівською Німеччиною у роки окупації: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 1999. – 205 с.; *його ж.* Нацистська політика у сфері підготовки спеціалістів із середньою та вищою спеціальною освітою в Україні (1942 – 1944 рр.) // Архіви окупації. 1941 – 1944 / Держ. ком. Архівів України; Упоряд. Н.Маковська. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 782 – 790.

¹²⁵ *Кучер В.* До питання про політичну кризу нацистського окупаційного режиму в Україні у роки війни / В.Кучер // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2009. – Вип. 12. – С. 135 – 150; *Кучер В.І., Потильчак О.В.* Україна 1941 – 1944: трагедія народу за фасадом Священної війни: Монографія / Кучер Володимир Іванович, Потильчак Олександр Валентинович. – К.; Біла Церква: ТОВ «Білоцерківдрук», 2011. – 368 с.

¹²⁶ *Гончаренко О.* Вища професійна освіта в Райхскомісаріаті «Україна»: плани окупаційної адміністрації та реалії «нового порядку» / О.Гончаренко // Технологічна освіта: досвід, перспективи, проблеми. Випуск 1. – Переяслав-Хмельницький, 2009. – С. 184 – 193; *його ж.* Німецька окупаційна преса як джерело з вивчення історії освіти на теренах Райхскомісаріату «Україна» та військової зони окупації (1941 – 1944 рр.) // Історія української науки на межі тисячоліть: Зб. наук. праць / Відп. редактор О.Я.Пилипчук. – К., 2008. – Вип. 33. – С. 50 – 68; *його ж.* Освіта в Україні періоду нацистської окупації у контексті документальної бази досліджень (1941 – 1944 рр.) // PEREYSLAVIKA: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» / Збірник наукових статей. – Вип. 2 (4). – 2008. – С. 65 – 75; *його ж.* Сільська школа періоду нацистської окупації: до питання про основні проблеми функціонування початкової освіти в Райхскомісаріаті «Україна» (1941 – 1944 рр.) // Історія української науки на межі тисячоліть: Зб. наук. праць / Відп. редактор О.Я.Пилипчук. – К., 2007. – Вип. 32. – С. 49 – 64; *його ж.* Сільськогосподарська освіта в Райхскомісаріаті «Україна»: до питання про відновлення діяльності навчальних закладів та спроби підготовки кваліфікованих фахівців (1941-1944 рр.) // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г.Морозова. – Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б.Хмельницького, 2008. – Вип. 11. – С. 154 – 157; *його ж.* Соціальні аспекти вищої освіти в рейхскомісаріаті «Україна»: до питання про результати «вступних кампаній» 1941 – 1943 рр. та характеристики особистостей вступників // Вісник Східноукраїнського Національного Університету імені Володимира Даля. – № 11 (129). – 2008. – С. 55 – 65; *його ж.* Соціальні характеристики абітурієнтів до вищих навчальних закладів генерального округу «Київ» (1941 – 1943 рр.) // Постаті Київщини. – К.: Міленіум, 2008. – Вип. 2. – С. 246 – 256; *його ж.* «Школа для українців»: до питання про функціонування закладів освіти в Райхскомісаріаті «Україна» (1941 – 1944 рр.) // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені

Зростання інтересу до вивчення окупаційного минулого України стало причиною появи немалої кількості регіональних досліджень. Створені вони за різними методиками й методологічними підходами, інколи з застосуванням ще радянської героїко-канонічної версії окупації, але в результаті дослідницьких зусиль як істориків-науковців, так і місцевих публіцистів вдалося розкрити чимало сторінок минулого, маловідомих, а то й невідомих фактів.

Так, В.Удовик концентрує свій дослідницький інтерес на висвітленні адміністративних, соціальних, освітніх та культурних аспектів подій, що мали місце на території генеральної округи «Київ», котра входила до складу РКУ. Подекуди в текстах автора зустрічаються сюжети, пов'язані з повсякденним життям пересічних людей – забезпечення їх потреб у їжі, житлі та одязі¹³⁰.

Регіональні особливості нацистського окупаційного режиму на теренах сучасної Полтавщини, нормативно-правове врегулювання повсякденних

М.П.Драгоманова. Серія № 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – Випуск 13: збірник наукових праць / За ред. проф. М.С.Корця, проф. П.В.Дмитренка. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008. – С. 67 – 82; *його ж.* Шкільна освіта за доби нацистської окупації України: до питання про матеріально-технічні проблеми функціонування освітніх установ // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Історія та археологія». – 2009. – № 1/1. – Вип. 17. – С. 90 – 97.

¹²⁷ *Полянський Ф.* Українське шкільництво в умовах німецького окупаційного режиму на території Тернопільщини (1941 – 1944 рр.) / Ф.Полянський // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2010, вип. XXIX. – С. 202 – 205.

¹²⁸ *Нестеренко В.* Окупаційний режим у військовій зоні України в 1941-1943рр. (Адміністративний, економічний та соціокультурний аспекти): Дис. ... на здоб. наук. ступ. к-та. історичних наук. – К., 2005. – 307 с.; *його ж.* Професійна освіта у військовій зоні України у 1941 – 1943 рр. // Сумська старовина. – 2002. – № 10. – С. 102 – 110.

¹²⁹ *Могилюк С.* Дошкільна освіта генерального округу «Дніпропетровськ»: основне призначення та умови існування дошкільних установ у 1941 – 1943 рр. / С.Могилюк // Мандрівець. – № 2. – 2011. – С. 39 – 41; *її ж.* Педагогічні кадри генерального округу «Дніпропетровськ»: особливості роботи та ставлення до професійних обов'язків, їх кваліфікація та відбір // Мандрівець. – № 4. – 2011. – С. 46 – 51.

¹³⁰ *Удовик Володимир Миколайович.* Німецько-фашистський окупаційний режим (1941 – 1944 рр.) на території генеральної області «Київ» (Київська та Полтавська області): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 236 арк.; *його ж.* Питання культурної політики в період німецької окупації (1941 – 1944 рр.) // Сторінки воєнної історії України: 36. Наук. Статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9. – Част. 2. – С. 327 – 334.

потреб мешканців краю розглянув В.Ревегук. Його дослідження має комплексний характер, адже поряд із зображенням трагічних сторінок минулого він прагне до об'єктивного зображення креативних функцій місцевої влади, надання посильної в тих умовах допомоги малозабезпеченим, дітям та нужденним¹³¹.

Проблемам використання примусової праці «остарбайтерів» з Поділля загалом та зусиллям органів німецького та місцевого рівнів у цій сфері присвячена монографія С.Гальчака. Для конкретизації заходів німецької та місцевої адміністрації автор наводить тексти нормативно-правових актів¹³². У дисертаційній праці та монографії аналогічні проблеми на прикладі Київщини розглядає Т.Пастушенко¹³³.

Діяльність Київської міської управи у сфері відновлення функціонування комунальної інфраструктури, закладів культури, освіти та медицини, повсякденне життя місцевого населення розкрито в публікаціях Т.Заболотної¹³⁴ та В.Дудник¹³⁵.

¹³¹ *Ревегук В.Я.* Полтавщина в роки Другої світової війни (1939 – 1945) / В.Я.Ревегук. – Полтава, АСМІ, 2004. – 288 с.

¹³² *Гальчак С.Д.* «Східні робітники» з Поділля у Третьюму рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам / С.Д.Гальчак. – Вінниця: «Книга-Вега» ВАТ «Віноблдрукарня», 2003. – 344 с.; іл.

¹³³ *Пастушенко Т.В.* Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942 – 1953) / Т.В.Пастушенко; Ін-т історії України НАН України. – К., 2009. – 282 с. – Бібліогр.: с. 239 – 265.

¹³⁴ *Заболотна Т.* Інтелігенція в місцевих органах влади в роки нацистської окупації: історіографія проблеми / Т.Заболотна / Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / Відп. ред. О.Є.Лисенко. – К.: Інститут історії НАН України, 2010. – Вип. 13. – С. 54 – 65; *її ж.* Легітимаційні заходи окупаційної влади щодо міського населення на окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни // Сторінки воєнної історії: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2006. – Вип. 10. – Част. 1. – С. 362 – 384; *її ж.* Повсякденне життя населення Києва в роки нацистської окупації 1941-1943 рр.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України; Інститут історії України – К., 2008. – 20 с.; *її ж.* Повсякденне життя киян в умовах нацистської окупації (вересень – грудень 1941 р.) // Сторінки воєнної історії: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 107 – 116; *її ж.* Продовольче забезпечення киян під час гітлерівської окупації // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9. – Част. 2. – С. 213 – 241.

¹³⁵ *Дудник В.* Діяльність Київської міської управи у перші місяці фашистської окупації / Дудник В. // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9. – Част. 2. – С. 205 – 213.

Отже, аналіз надбань сучасної історичної науки переконливо доводить факт існування її окупаційного сегмента, який у поєднанні з «архівною революцією» та плюралістичною методологією пізнання активно розробляється і перетворився на самостійний об'єкт наукового пошуку. Водночас доводиться констатувати той факт, що правове становище місцевого населення РКУ так і не стало предметом всебічного й детального його вивчення¹³⁶.

Певні акценти у вивченні окупаційного минулого України та становища її населення були поставлені істориками діаспори. Ці ідеї певним чином збурили вітчизняну історичну еліту, викликавши дискусію. Зарубіжні історики мали у своєму розпорядженні документи, до яких в українських істориків не було доступу. Так, відомий дослідник цієї доби В.Косик у своїй праці «Україна і Німеччина у Другій світовій війні» не лише охарактеризував нацистський окупаційний режим та ті морально-політичні наслідки, які отримав сталінський режим від свого соціального експериментаторства 20 – 30 – х рр. ХХ ст., а й звернув особливу увагу на конфлікт між А.Розенбергом та Е.Кохом в «українському питанні». Використавши факти, які засвідчували «особливу» позицію А.Розенберга щодо конкретних заходів в окупаційній політиці на теренах РКУ, В.Косик наголосив на тому, що А.Гітлер та його найближче оточення ніколи не збиралися надавати Україні будь-яких ознак державності. Українці ж у системі нацистського окупаційного режиму, на думку автора монографії, перетворювалися на безправне населення, щодо якого з боку влади проводилося жорстоке переслідування¹³⁷.

Певну увагу конфлікту між райхсміністром і райхскомісаром приділив відомий російський учений М.Семиряга. У фундаментальній праці

¹³⁶ *Куницкий М.* Правовое положение местного населения Рейхскомиссариата «Украина» (1941 – 1944 гг.): современная отечественная историография / М. Куницкий // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – М., 2014. – № 02 (61). – Часть. I. – С. 76 – 81.

¹³⁷ *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В.Косик. – Париж – Нью-Йорк – Львів: Наукове товариство імені Т.Шевченка у Львові. Українознавча бібліотека НТШ. – 1993. – 657 с.

«Коллабораціонізм. Природа, типологія і прояви в роки Другої світової війни» вчений доводить, що суперечності між А.Розенбергом та Е.Кохом стосувалися окремих питань втілення окупаційної політики і не торкалися стратегічної лінії Третього Райху, спрямованої на перетворення захоплених територій на «життєвий простір» для німецького народу¹³⁸.

Правове становище місцевого населення РКУ та військової зони окупації перебуває в центрі уваги російського вченого І.Альтмана. Розглядаючи нацистський окупаційний режим у контексті політики Голокосту, він аналізує правове становище місцевого населення, вважаючи, що воно обмежувалось у своїх правах, а от євреї взагалі їх позбавлялись, оскільки вже заздалегідь мали статус приреченої на фізичне винищення етнічної групи. При цьому автор на прикладі адміністративних, житлових, освітніх, культурних й інших аспектів тогочасної повсякденності досить аргументовано й переконливо порівнює правове становище євреїв з іншими категоріями місцевого населення¹³⁹.

Із менш заангажованих, наукових позицій нацистський окупаційний режим розглядали автори далекого зарубіжжя. Так, чи не одним із перших науковців, який охарактеризував окупаційний режим як на територіях захоплених Третім Райхом, так і в Україні, став В.Краль. Він доводив, що режим, встановлений на захоплених територіях, мав злочинний характер, а в його основу покладалася нацистська ідеологія. Звісно, що в центрі уваги автора перебували питання репресій окупантів щодо багатьох категорій

¹³⁸ Семиряга М.И. Коллаборационизм. Природа, типология и проявления в годы Второй мировой войны / М.И.Семиряга. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000. – 863 с. Семиряга М.И. Коллаборационизм. Природа, типология и проявления в годы Второй мировой войны / М.И.Семиряга. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000. – С. 119.

¹³⁹ Альтман И.А. Холокост и еврейское сопротивление на оккупированной территории СССР: учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / Под ред. проф. А.Г.Асмолова / И.А.Альтман, А.Г.Асмолов. – М.: Фонд «Холокост», 2002. – 320 с.; його ж. Жертвы ненависти. Холокост в СССР (1941 – 1945 гг.). – М.: Коллекция «Совершенно секретно», 2002. – 544 с. – (Анатомия Холокоста).

місцевого населення, виморювання його голодом і нестатками, жорсткої економічної експлуатації, позбавлення багатьох прав та свобод¹⁴⁰.

У праці американського журналіста У.Ширера, яка вийшла в 1960 р., розкриваються плани лідерів Третього Райху щодо захоплених територій СРСР, визначаються основні заходи окупаційної адміністрації, які покладалися в основу системи «нового порядку». При цьому основну увагу У.Ширер звертає на безпричинні й необґрунтовані репресивно-каральні акції окупаційної адміністрації щодо місцевого населення, організації його економічної експлуатації, зверхнє ставлення з боку окупаційної адміністрації. Водночас автор праці не поділяє населення СРСР на національні й етнічні категорії і називає його збірним терміном «росіяни». У цілому ж У.Ширер, вважав, що непродумана й жорстока окупаційна політика на теренах СРСР, яка здійснювалася у відповідності до планів вищого політичного керівництва Третього Райху, знівельовала до певного часу лояльне чи нейтральне ставлення місцевого населення й стала причиною зародження масового руху Опору й безпосередньої участі у ньому великої кількості людей¹⁴¹.

Участі Вермахту в здійсненні окупаційної політики Третього Райху на захоплених теренах СРСР, функціонуванню військово-господарських органів управління присвячена фундаментальна робота німецького історика Н.Мюллера «Вермахт и оккупация», яка не втратила свого значення й сьогодні. У праці також характеризуються основні напрями окупаційної політики. Домінуючою її ідеєю є участь підрозділів Вермахту в репресивно-

¹⁴⁰ *Краль Вацлав* Преступление против Европы / Вацлав Краль. – М.: Мысль, 1968. – 278 с.

¹⁴¹ *Ширер У.* Взлет и падение третьего рейха. В 2-х томах. Том 1. – Пер. с англ. / С предисловием и под ред. О.А.Ржешевского / У.Ширер. – М.: Воениздат, 1991. – 653 с.; *його ж.* Взлет и падение третьего рейха. В 2-х томах. Том 2. – Пер. с англ. / Под ред. О.А.Ржешевского. – М.: Воениздат, 1991. – 528 с.

каральних діях окупаційної адміністрації, економічному визиску й тотальному пограбуванню місцевого населення¹⁴².

Незаперечний вплив на основні концепти в репрезентації нацистського окупаційного режиму, які використовувалися в зарубіжній історіографії того часу, справила монографія А.Далліна. У цілому можна стверджувати, що А.Даллін, запропонувавши концепцію «втрачених можливостей», на кілька десятиріч запрограмував експлуатацію тези, відповідно до якої лише непродумана та непослідовна політика окупаційної адміністрації РКУ стали причиною розгортання радянського руху Опору, наростання ворожості з боку місцевої людності¹⁴³.

Певний внесок у розуміння повсякденного життя українців, їх правового становища та стосунків з окупаційною владою здійснив голландський історик К.Беркгоф. У полі зору автора монографії «Жнива розпачу. Життя і смерть під нацистською владою» перебувають різні аспекти існування тогочасного українського суспільства. Важливо, що дослідник поділяє місцеве суспільство на різні етнічні, національні й соціальні категорії – українців, росіян, євреїв, селян, колишніх розкуркулених, працівників органів місцевого управління та господарських установ. Тому ця праця, порівняно з іншими дослідженнями, – більш різноманітна, у ній відсутні однолінійні твердження та крайні, наперед запрограмовані підходи. Зі змісту книги можна пересвідчитися в тому, що місцеве населення користувалося обмеженням, навіть порівняно з радянським періодом, соціально-правовим статусом¹⁴⁴.

Отже, аналіз історіографічних здобутків як вітчизняної, так і зарубіжної наукової спадщини дає підстави стверджувати, що й донині відсутні комплексні дослідження, у центрі яких перебуває проблема правового статусу всіх категорій місцевого населення, яке перебувало на окупованій

¹⁴² *Мюллер Н.* Вермахт и оккупация (1941 – 1944). О роли вермахта и его руководящих органов в осуществлении оккупационного режима на советской территории / Н.Мюллер. – М.: Воениздат, 1974. – 387 с.

¹⁴³ *Dallin A.* The German Rule in Russia 1941–1945 /A.Dallin. – New York, 1957. – 453 p.

¹⁴⁴ *Беркгоф К.* Жнива розпачу. Життя і смерть під нацистською владою / К.Беркгоф. – К.: Критика, 2011. – 455 с.

територій України. Загальне твердження про їх безправне становище не передає всієї палітри соціально-правових характеристик функціонування підкупаційного соціуму. Тому на сьогодні перед вітчизняною історичною наукою постає важливе завдання – на основі оновлених методологічних підходів, виявленні невідомих та маловідомих джерел здійснити реконструкцію правового статусу місцевого населення, якому довелося стати суб'єктом нацистської окупаційної політики упродовж 1941 – 1944 р.

1.2. Джерельна база дослідження

Визначення правового статусу всіх категорій місцевого населення РКУ спирається на виявленні та опрацюванні архівних джерел та матеріалів, які залишаються недостатньо відомими або із різних причин були недоступними науковій громадськості.

Враховуючи діючі і вже встановлені джерелознавчі аспекти забезпечення об'єктивності гуманітарних наукових досліджень, автор класифікує емпіричну базу на основі: часових рамок їх появи; походження документів (центральні установи Третього Райху, Райхсміністерство східних окупованих територій, установи командування окупаційними військами в Україні, центральний та регіональний апарат РКУ, органи місцевого управління обласного, районного, міського та сільського рівнів; органи та установи правосуддя), відомчого призначення документів, складу документів за формою та змістом (накази, розпорядження, доповідні записки, циркуляри, інструкції, повідомлення, звіти, службові листи, аналітичні довідки, огляди); вірогідності та інформативного потенціалу.

Переважає більшість емпіричного масиву інформації, яка покладалася в основу тематичного змісту праці, становили архівні матеріали з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади й управління України (далі – ЦДАВОУ), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ) та Галузевого державного архіву Служби безпеки

України (далі – ГДА СБУ), Державного архіву Вінницької області (далі – ДАВО), Державного архіву Волинської області, Державного архіву Дніпропетровської області (далі – ДАДО), Державного архіву Житомирської області (далі – ДАЖО), Державного архіву Запорізької області (далі – ДАЗО), Державного архіву Київської області (далі – ДАКО), Державного архіву Кіровоградської області, Державного архіву Миколаївської області (далі – ДАМО), Державного архіву Полтавської області (далі – ДАПО), Державного архіву Рівненської області (далі – ДАРО), Державного архіву Херсонської області (далі – ДАХО), Державного архіву Черкаської області (далі – ДАЧО).

Серед архівних документів можна відзначити два їх види, які класифікувалися за відомчим походженням. Це документи німецьких та місцевих управлінських структур РКУ. Німецька сторона репрезентована документацією Райхсміністерства східних окупованих територій, апарату управління РКУ всіх рівнів: центрального, регіонального (генеральних комісаріатів) та місцевого (гебітскомісаріатів). Емпірична база, яка вийшла із надр органів місцевого управління, представлена документацією обласних, районних, міських та сільських управ.

Як правило, німецькі документи (інструкції, постанови, розпорядження, накази) мали високий ступінь обов'язковості до виконання, адже за їх допомогою врегульовувався як сам порядок створення, реорганізацій та функціонування управлінської системи, так і стосунки із місцевим суспільством, правовий статус суб'єктів суспільного життя. Основна їх частина сконцентрована у спеціальних друкованих виданнях нормативно-правових актів, хоч немало директивних та інструктивних вказівок, розпоряджень та наказів з'являлися і в результаті локальної правотворчості німецьких управлінців.

Так само, як і юридичні засоби та механізми створення німецьких нормативно-правових актів, правотворчість місцевих управлінців передбачала загальнообов'язковий характер їх виконання, а правові

констатації передбачали неодмінну відповідальність за умови неврахування цієї формально визначеної обставини.

Основні напрями нацистської окупаційної політики, стратегічні та тактичні завдання, які поставали перед німецькими управлінцями, нормативні імпульси, які спрямовувалися на українське суспільство, порядок створення, функціонування та службова компетенція центрального апарату РКУ, його регіональних та місцевих управлінських структур аналізувалася на основі документів, які зберігаються у фондах: 4206 «Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни», 3206 «Райхскомісаріат «Україна»; КМФ-8 «Колекція мікрофотокопій документів німецько-фашистської окупаційної адміністрації і командування вермахту, що діяли на тимчасово окупованих східних територіях»; 2077 «Генерал-комісар Волині і Поділля» у ЦДАВОУ.

Цілком очевидно, що одним із найцілішніх фондів, який дозволяє аналізувати нацистську окупаційну політику, котра проводилася з боку центрального апарату РКУ та підпорядкованих йому регіональних управлінських структур є фонди 3206 «Рейхскомісаріат «Україна» та Ф.2077 «Генеральний комісар Волині і Поділля». Серед документів цих фондів міститься нормативно-правова база, на основі якої не лише здійснювалися управлінські дії німецької адміністрації в окупованій Україні, а й формувалося внутрішнє середовище, у якому існувало місцеве суспільство, отримуючи можливість діяти в певній заданій системі координат та субординацій із владою.

Документи цих фондів дозволяють побачити як стратегічну стратегічну мету окупації України, так і суто тактичні завдання, які поставали перед адміністрацією РКУ усіх управлінських рівнів. Зазначимо також, що на основі Ф. 2077, який у найбільш повній мірі репрезентує відповідну діяльність генеральних комісаріатів, простежуються конкретні механізми взаємодії між центральним апаратом РКУ та німецькими регіональними органами влади, їх вплив на підпорядковані місцеві органи влади та суб'єктів суспільного життя. А якщо згадати, що керівник цього регіонального органу

влади мав свої погляди на шляхи та методи проведення окупаційної політики й фактично перебував в опозиції до Е.Коха, то про важливість дослідження цього масиву документів говорити зайве.

Немалу за своїм значенням кількість інформації, яка унаочнює функціонування генеральних комісаріатів та гебітскомісаріатів у контексті їх впливу на місцевий соціум, віднайдено у фондах ДАВО, Державного архіву Волинської області, ДАДО, ДАЖО, ДАЗО, ДАКО, Державного архіву Кіровоградської області, ДАМО, ДАПО, ДАРО, ДАХО. І хоч, як правило, ці фонди досить розпорошені, а кількість документів, які містяться в них, порівняно невелика, їх евристичний потенціал для дослідників окупаційної доби досить значний. Враховуючи значний рівень можливостей для самостійних дій, якими користувалися місцеві німецькі адміністратори, ці документи при здійсненні аналізу соціально-правового статусу місцевого суспільства є принциповими.

Серед документації центральних та регіональних німецьких владних структур (генеральних комісаріатів) зазначених архівних фондів міститься немало інформаційних блоків, здатних виявити правові аспекти повсякденного окупаційного буття населення України. Саме за рахунок дослідження цих архівних матеріалів з'ясовувався статус місцевого населення РКУ в галузях адміністративного, цивільного, житлового, кримінального, трудового та соціального законодавства.

З метою встановлення вірогідності та максимальної об'єктивності джерельної бази дослідження, унаочнення й конкретизації управлінських дій німецьких владних структур використовувалися документи фонду 1 «Центральний комітет Комуністичної партії України», фонду 57 «Колекція документів з історії Комуністичної партії України», Ф. 62 «Український штаб партизанського руху», Ф. 166 «Комісія з історії Великої Вітчизняної війни при Академії наук УРСР», які знаходяться в ЦДАГОУ. І хоч здебільшого серед цих документів знаходяться різноманітні огляди та доповідні записки радянських державних, партійних органів та спецслужб про становище і

ситуацію на захоплених теренах України, але так само серед них віднайдено немало оригінальних документів чи копій із них, які належали німецьким окупаційним органам влади. Цей евристичний масив дозволив представити основні напрями реалізації завдань окупаційної політики, реконструювати форми, методи та механізми забезпечення функціонування установ РКУ, соціально-правовий статус та становище місцевого населення. Немало в цих документах і відомостей про осіб, які стали на службу до окупантів, тих, хто підтримував їх політику. Проте при використанні цих документів слід зважати й на значний рівень суб'єктивізму їх авторів, які репрезентували тогочасну радянську владу і, звісно, віддзеркалювали у звітах та оглядах погляди свого керівництва, які не відходили від усталених ідеолого-політичних схем тодішнього сталінського режиму.

Системний підхід до вивчення залишків цього масиву документації дозволив конкретизувати теоретичні положення праці, визначити особливості функціонування цих органів влади: порядок створення й легітимації, службову взаємодію між основними структурними підрозділами, матеріально-технічне забезпечення роботи німецьких чиновників, їх повсякденну управлінську практику, позитивні напрацювання, негаразди й труднощі, із якими вони зустрілися, повсякденні стосунки з різними категоріями місцевого населення РКУ.

Фактично ці документи дозволили «олюднити» не лише німецьку бюрократичну машину РКУ, а й побачити за нею не безликих, а усе ж таки конкретних виконавців політичних вказівок лідерів Третього Райху. Останні ж вже стали хрестоматійними і за тяглістю, а часто й недолугістю дослідницьких методик та наукових методологій, постійно використовуються як у кваліфікаційних працях кандидатського та докторського рівнів, так і в солідних авторських монографіях. Хоч з іншого боку, ці характеристики нацистського окупаційного режиму вже давно відомі й на сьогодні вже не потребують доведення чи документального підкріплення. В особливій мірі останнє зауваження стосується доведення злочинної сутності нацистського

окупаційного режиму, виконавській інструментарій якого, реалізуючи регулятивні імпульси з Берліну та Ровно, на практиці вводив у дію ідеологію НСДАП. А, скажімо, за заперечення особливої долі єврейського населення у ряді країн Західної Європи та США взагалі передбачена юридична відповідальність. Тому, на наш погляд, недоцільно вводити в тексти сучасних історичних праць положення, які вже стали аксіоматичними, і тим самим переобтяжувати їх загальновідомими істинами.

У контексті даного дослідження зазначимо також, що вивчення нормативної бази німецької сторони дозволило більш конкретніше й рельєфніше визначити принципові підходи адміністрації РКУ до питання встановлення правового статусу місцевого населення за їх етнічними, національними, соціальними, конфесійними та професійними ознаками, з'ясувати вплив на цей аспект окупаційного режиму цілого ряду факторів, не врахованих політичним керівництвом Третього Райху напередодні війни (затягування воєнних дій, поразок на фронтах, зростаючої потреби в кадрах для місцевого управлінського та поліційного апарату, промислових підприємств, робочої сили для економіки Німеччини) тощо.

У цьому контексті варто охарактеризувати змістовну частину окремих, найбільш важливих інформаційних масивів, який зберігається у вітчизняних архівосховищах регіонального рівня. Це фонди, які були сформовані із документації генеральних комісаріатів та гебітскомісаріатів. Кожен із них не в змозі забезпечити емпіричну базу дослідження в його комплексному вимірі. Але зміст документів усіх цих фондів, взаємодоповнюючи одне одного, сприяють цілісному баченню функціонування управлінських структур німецького рівня, їх впливу на місцеве українське суспільство, формування правового поля, у якому воно існувало упродовж кількох років нацистської окупації.

Так, у Державному архіві Волинської області до них належить фонд Р-2 «Луцький окружний комісаріат». Зміст цього фонду сформований із документальної бази, котра залишилася в результаті діяльності відповідного

гебітскомісаріату. Ці документи є досить важливими і з точки зору появи даної німецької управлінської структури, адже гебітскомісаріат «Луцьк» в адміністративній системі РКУ був сформований одним із перших. Тому ці документи віддзеркалюють взаємостосунки між цивільною та військовою адміністраціями в період формування цивільних установ РКУ, процес легітимації відповідних управлінських структур, відмінності в їх ставленні до етнічних груп місцевого населення, зокрема до євреїв, зосереджених у цей час у гетто.

Нормативні акти німецьких органів влади РКУ, які врегульовували питання повсякденного життя цивільного населення м. Дніпропетровська, віднайдено та залучено до наукового обігу у фондах Р-2567 «Дніпропетровський штадткомісар» та Р-2281 «Генеральний комісаріат м. Дніпропетровськ» (ДАДО). У цьому ж фонді виявлено німецькі документи, які надали можливість проаналізувати ставлення німецького бюрократичного корпусу до місцевого населення української, німецької та єврейської національностей. Немало документів характеризують освітньо-культурний аспект повсякденного життя українського суспільства: відновлення роботи закладів освіти, культури та охорони здоров'я та, навпаки, спроби його придушити. У документах фонду містяться матеріали, які віддзеркалюють ставлення німецьких чиновників до службовців місцевих органів влади та поліційних формувань.

Документи аналогічного за відомчим походженням фонду Р-1435 «Штадткомісаріат, м. Запоріжжя» (ДАЗО) висвітлюють практично ті ж питання врегулювання повсякденного життя та встановлення правового статусу місцевого населення. Водночас з-поміж документів цього фонду міститься немало конкретних відомостей про умови слідства, утримання та виконання вироків щодо громадян, заарештованих і засуджених окупаційними поліційними властями за різні, вчинені ними юридичні правопорушення адміністративного та кримінального порядку.

Використання досить наповненого за своїм змістом документального масиву, представленого фондом Р-2499 «Лохвицький гебітскомісаріат» (ДАПО), дозволило з'ясувати особливості застосування трудового законодавства щодо місцевого населення РКУ та службовців німецьких установ; заходи німецьких властей у фінансовій, податковій, економічній сферах, котрі спрямовувалися на місцеве населення. Містяться в них і конкретні розпорядження керівників німецьких органів управління місцевого рівня щодо адміністративних і кримінальних покарань тих, хто відмовлявся чи ухилявся від виконання введеної окупаційною владою фактичної трудової повинності, відправки на роботи до Третього Райху, поставок встановленої кількості та асортименту сільськогосподарської продукції, сплати податків і зборів.

Подібні за змістом документи віднайдено у фондах Р-1824 «Херсонський окружний комісар (гебітскомісар)», Р-2494 «Кіровоградський гебітскомісаріат», Р-1152 «Житомирський гебітскомісаріат», Р-1182 «Козятинський гебітскомісаріат», Р-1452 «Ружинський гебітскомісаріат», Р-1511 «Коростенський гебітскомісаріат» (ДАЖО). Серед них варто відзначити документи, які реконструюють особливості кадрового забезпечення німецьких органів влади, участь німецьких цивільних установ у покаранні осіб, які брали участь у русі Опору чи вчиняли акти пасивного спротиву, встановлені правила поведінки німецьких службовців із представниками місцевого населення різних національностей, вимоги до працівників місцевих юридичних служб (судів, юридичних консультацій, установ адвокатури, нотаріальних контор), органів місцевого управління та місцевих поліцейних формувань. Документи цих місцевих німецьких органів влади реконструюють їх повсякденну управлінську практику в галузі врегулювання життя підокупаційного соціуму, задоволення чи, навпаки, позбавлення певних прав.

Складність вивчення проблеми правового становища місцевого населення України і в тому, що у свій час уся територія республіки

перебувала в зоні відповідальності військової адміністрації. Тому, із метою дослідження цих аспектів проблеми, автору праці довелося розглянути й документи військових комендатур, які репрезентували відповідні органи управління командування тилових районів групи армій «Південь».

Основний емпіричний матеріал, який використовувався в даному дослідженні, було виявлено у фонді Р-83 «Луцька оберфельдкомендатура» (Державний архів Волинської області) та Р-1432 «Місцева комендатура, м. Миколаїв» (ДАМО). Зазначимо, що немало подібних документів було виявлено і в фондах центрального апарату РКУ та генеральних комісаріатів, про зміст яких вже згадувалося вище. Документація цих архівних фондів розкриває ставлення військового командування до місцевого населення на початковому етапі окупації (до передачі відповідних територій у відання адміністрації РКУ), участь військових адміністраторів у створенні органів місцевого управління та поліції, вимоги до тих осіб, які погодилися співпрацювати із гітлерівцями, створення системи правових координат та настанов, у яких існувало місцеве суспільство.

Аналогічні документи залишилися в багатьох фондах, що об'єднують матеріали органів місцевого управління. У цьому джерельному масиві можна віднайти чимало відомостей про особливості здійснення відповідного напряму діяльності військового командування, від якого на адресу районних та міських управ і надходили конкретні вказівки та розпорядження. Найбільш типовими в цьому контексті є фонд Р-1433 «Запорізька міська управа» (ДАЗО), у якому відклалися документи польової комендатури № 679, а також фонд Р-1435 «Запорізький штадткомісаріат», у якому збереглися управлінсько-розпорядчі документи керівництва фельдкомендатури та ортскомендатур, донесення польової комендатури № 774 та інші нормативно-правові акти.

Використовувалися в дослідженні й документи німецьких поліцейних установ, зокрема жандармерії, адже саме до її службовців місцеве населення мало право звертатися в разі порушення їх прав та законних інтересів із боку

інших членів підокупаційного соціуму та працівників органів місцевого управління і поліції. У них знайшли відображення причини звернень місцевих жителів, а також хід розслідувань та відповідних реакцій властей. Окрім того, у фондах Р-2733 «Фастівська жандармерія Київської області» (ДАКО), Р-5728 «Німецька польова жандармерія, м. Мелітополь Запорізької області» (ДАЗО) відклалося багато нормативно-правових актів інших, зокрема цивільних, установ РКУ.

З цією ж метою автор опрацював документи місцевих поліцейських формувань, які містяться у фондах Р-2443 «Васильківська Українська охоронна поліція, м. Васильків Київської області», Р-4437 «Володимирська районна поліція м. Києва», Р-4444 «Кущова поліція, с. Яцьки Васильківського району Київської області» (ДАКО), Р-41 «Поліція м. Рівне, Рівненської області» (ДАРО), Р-2705 «Онуфріївська районна українська допоміжна поліція охорони порядку» (Державний архів Кіровоградської області), Р-48 «Черкаська українська охоронна поліція», Р-1350 «Чигиринська районна охоронна поліція» (ДАЧО).

Важливу групу архівних матеріалів, на основі аналізу якої визначався правовий статус працівників органів місцевого управління та поліції та місцевого населення РКУ, становлять документи, що зберігаються в ГДА СБУ. До них належать матеріали фонду 6 «Архівно-кримінальні справи на реабілітованих громадян» та фонду 5 «Архівно-кримінальні справи». Незважаючи на специфічне походження, зміст та вірогідність вміщеної в цих документах інформації, вони залишаються важливим джерелом дослідження окупаційної дійсності, особливостей створення органів місцевої влади та поліції, мотивації дій тих, хто пішов на співпрацю із займанцями, їх матеріального забезпечення, рівня відповідальності за порушення встановленого порядку управління, численних зловживань отриманими владними повноваженнями.

У протоколах допитів колишніх колаборантів, членів їх сімей та свідків подій, які склалися слідчими радянських спецслужб вже після війни,

містяться відомості не лише про жертви репресивно-каральних заходів окупантів, а й про правовий статус місцевого соціуму, отриманий у перші дні окупації і який поступово змінювався упродовж існування «нового порядку» в Україні. Характерно, що на відміну від інших груп радянських джерел, у матеріалах кримінальних справ міститься інформація про національну приналежність жертв окупантів, їх передвоєнний соціально-політичний статус, особливості соціально-правового статусу єврейського, циганського (ромського) та німецького населення.

Цінність цього джерельного пласту полягає в тому, що колишні працівники органів місцевого управління та поліції наводили численні факти та цікаві деталі діяльності німецької адміністрації на прикладі сіл та міст України, унаочнюють основні напрями окупаційної політики, ідентифікують багатьох службовців німецьких та місцевих владних інституцій. Звісно, що при цьому потрібно враховувати цілком зрозуміле прагнення цих осіб применшити свою роль у каральних акціях окупантів та інших заходах, які підпадали під кримінальні статті радянської Феміди. Тому вони часто далеко не все розповідали про всі відомі їм події. З іншого боку, слід мати на увазі, що слідчі радянських спецслужб нав'язували підслідним визнання своєї участі в діях, яких ті, у принципі, не могли здійснювати за родом їх службових обов'язків тощо. Саме через це частина звинувачених і була реабілітована, оскільки не вчиняла жодних злочинних дій, а зізналася в цьому лише під тиском радянських слідчих. Використання відповідних джерелознавчих методик, співставлення матеріалів кримінальних справ з іншими групами джерел дає змогу отримати об'єктивну інформацію зі змісту цих специфічних архівних документів.

Надзвичайно великий обсяг інформації, евристичний потенціал якої в різних іпостасях віддзеркалює досліджувану проблему, міститься в документації органів місцевого управління обласного, районного, міського та сільського рівнів. Саме в документації місцевих управ відклалося найбільше відомостей про правове становище місцевого населення. Серед цих

документів нормативно-правова база всіх управлінських рівнів – від центрального апарату РКУ та гебітскомісаріатів до органів місцевого управління. Досить часто вона надходила до місцевих установ у вже перекладеному на українську мову варіанті у формі наказів, розпоряджень, службових директив та інструктивних вказівок. У відповідності зі встановленими правилами діловодства та діючими механізмами творення нормативних актів локального рівня вони надходили до безпосередніх виконавців у формі наказів, постанов, розпоряджень голів та керівників відділів обласних, районних та міських управ.

Задля з'ясування змісту й характеру процесів правового порядку, які мали місце в місцевому соціумі, у дослідженні використано документацію сільських управ, зокрема: Р-2319 «Лелюхівська сільська управа, с. Лелюхівка Новосанжарського р-ну Полтавської області», Р-2422 «Таранушичівська сільська управа Кобеляцького району Полтавської області», Р-2795 «Тарасівська сільська управа Покрово-Багачанського району Полтавської області», Р-2368 «Луговицька сільська управа Чорнухинського району Полтавської області», «Кустолівська Перша сільська управа Новосанжарського району Полтавської області» (ДАПО); Р-2734 «Торговицька сільська управа Підвисоцького району» (Державний архів Кіровоградської області); Р-1840 «Антипівська сільська управа Золотоніського району, Полтавської області» (ДАЧО) та інші. У масиві цих документів містяться не лише нормативні акти найнижчого управлінського рівня, а й правові приписи керівників районного рівня та гебітскомісаріатів, німецьких поліцейних і мілітарних формувань.

У своїй сукупності документація допоміжних органів управління конкретизує різні аспекти правового становища місцевого населення в галузях адміністративного, житлового, цивільного, сімейного та трудового права, а також види юридичної відповідальності, встановлені за невиконання конкретних правових приписів.

Системному аналізу було піддано документи установ, які, виконуючи юридичні функції, врегульовували різноманітні соціальні відносини, що виникали в місцевому українському суспільстві. Емпіричному наповненню дисертації сприяло опрацювання таких інформаційних комплексів: Р-1196 «Присяжний суд, м. Ружин Ружинського району Житомирської області», Р-1508 «Мировий суд Андрушівського району, м. Андрушівка Житомирської області» (ДАЖО), Р-2302 «Шліхтер 1-го району м. Полтави Полтавської області», Р-2357 «Камера шліхтера 2-го району м. Полтави, м. Полтава Полтавської області», Р-2358 «Шліхтер Полтавського району при генеральному комісарі Полтавської області, м. Полтава Полтавської області», Р-2655 «Комишнянський районний суд, с. Комишня Комишнянського району Полтавської області», Р-2762 «Камера шліхтера Чорнухинського району, с. Чорнухи Чорнухинського району Полтавської області», Р-2763 «Камера шліхтера Зіньківського району, м. Зіньків Зіньківського району Полтавської області», Р-2807 «Камера шліхтера Гадяцького району, м. Гадяч Гадяцького району Полтавської області», Р-2839 «Камера шліхтера Покрово-Багачанського району, с. Покровська Багачка Покровсько-Багачанського району Полтавської області», Р-2778 «Камера шліхтера Сенчанського району, с. Сенча Сенчанського району Полтавської області» (ДАПО), Р-5 «Черкаська юридична консультація, м. Черкаси» (ДАЧО).

Документація цих фондів представлена матеріалами судових справ, які розглядалися в установах шліхтерів та шефенів, їх касаційних структурах, адвокатських об'єднаннях та нотаріаті. Зміст цивільних та кримінальних справ унаочнює той правовий статус, у якому перебувало місцеве населення, вплив на нього з боку німецьких та місцевих владних інституцій. На прикладі цих документів можна пересвідчитися в тому, що населення РКУ хоч і користувалося обмеженим правовим статусом, усе ж мало юридичні можливості та механізми убезпечення від незаконних посягань не лише з боку інших членів суспільства, а й місцевих владних інституцій, у тому числі й поліційних.

Важливим джерелом, евристичний потенціал якого дає змогу розкрити макро- та мікрорівневі чинники впливу окупаційної адміністрації РКУ та органів місцевого управління на правовий статус та становище місцевого населення, є інформаційні, управлінсько-розпорядчі та інші нормативні акти, які розміщувалися на сторінках періодичних видань. На сторінках місцевої преси міститься також немало повідомлень про відкриття шкіл, закладів професійної освіти, музеїв, театрів, інших культурно-освітніх установ. Автор дослідження використовував матеріали таких видань, як «Голос Полтавщини» (Полтава), «Вісті Лохвиччини», «Гадяцька газета», «Життя Зіньківщини», «Лохвицьке слово», «Українське слово» (Київ), «Нове українське слово» (Київ), «Волинь», «Вінницькі вісті», «Дзвін» та «Дзвін волі» (Біла Церква), «Урядові Дунаєвецькі вісті», «Українське життя» (Бориспіль), «Іванківські вісті», «Васильківські вісті», «Переяславські вісті».

Таким чином, архівні документи, залучені до написання цієї праці, є різними як за відомчим походженням, цілісністю, повнотою, ступенем вірогідності, жанровою специфікою. Значна їх кількість використана вперше, а також перекладена з німецьких оригіналів. Системний підхід до вивчення усього цього різнапланового документального комплексу створив підґрунтя для наукової реконструкції основних складових правового становища місцевого населення РКУ: адміністративні, цивільні, сімейні, трудові, кримінальні, податкові, фінансово-економічні, медико-санітарні та освітньо-культурні. При цьому автор дослідження враховував етнічні, національні та соціальні відмінності окремих груп населення України¹⁴⁵.

Частина інформації, що була залучена до написання тексту, виявлена в збірках документів і матеріалів, зміст яких унаочнює діяльність адміністрації РКУ здебільшого в репресивно-каральній сфері, організації системи

¹⁴⁵ Куницький М. Правове становище місцевого населення Райхскомісаріату «Україна»: аналіз документів архівних установ / М.Куницький // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 28. – Переяслав – Хмельницький, 2012. – С. 150 – 156.

економічної експлуатації, позаекономічних методів та засобів використання праці людей, умов набору та відправки їх на роботу до Німеччини¹⁴⁶.

Частина зібраних радянськими дослідниками в перші повоєнні роки матеріалів і підготовлених до друку документальних збірок так і не були видані й зберігаються в сучасних архівних установах¹⁴⁷.

Указані аспекти окупаційного періоду вітчизняної історії в контексті висвітлення відповідних планів і злочинних намірів вищого політичного керівництва Третього Райху та Вермахту відображені в ряді збірників матеріалів Нюрнберзького процесу¹⁴⁸.

Цей опублікований масив джерел на багато десятиріч наперед запрограмували домінування віктимної, трагічної складової в дослідженнях із окупаційної тематики. У контексті цього проекту зазначимо, що в цій суворо дозований документалістиці складно у всіх деталях розглянути особливості правового становища місцевого населення РКУ, засобів нормативного регулювання його життя в окупаційному середовищі.

Подібні за змістом і внутрішнім спрямуванням до цих документальних видань й інші збірники радянської доби¹⁴⁹. Найпомітнішим серед них є

¹⁴⁶ В фашистском аду: Рассказы советских людей, побывавших в гитлеровской неволе. – М.: ОГИЗ. Госполитиздат, 1943. – 47 с.; Документы обвиняют: Сборник документов о чудовищных преступлениях немецко-фашистских захватчиков на советской территории. – Москва, 1945. – 145 с.; Сліди фашистських звірів. – Київ; Харків. – Укрдержвидав. – 1944. – 123 с.; Только документы. 1941 – 1944. М.: Издательство политической литературы. – 1970. – 234 с.

¹⁴⁷ ЦДАВОУ. – Ф. 4620. – Оп. 3. – Спр. 240, 249, 264, 284, 285, 297, 298, 325, 332.

¹⁴⁸ Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками: Сборник материалов. – В 7-и т. / Под общей ред. Р.А.Руденко. – М.: Гос. Изд-во юридической литературы, 1957 – 1961. – 456 с.; Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками. Сб. материалов: В 8 т. Т. 1. / А.М.Рекунков, Н.С.Лебедева, Н.С.Алиев и др. – М.: Юрид. лит., 1987. – 688 с.; Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками: Сборник материалов. – В 3-х т. / Под ред. Р.А.Руденко. – М.: Юридическая литература, 1965 – 1966. – 345 с.; Нюрнбергский процесс: Сборник материалов. – В 2-х т / Под. Ред. К.П.Горешина (гл. ред.) и др. – М.: Госюриздат, 1954 – 1955. – 456 с.

¹⁴⁹ Анатомия войны. Новые документы о роли германского монополистического капитала в подготовке и ведении второй мировой войны / Пер. с нем. – М.: Прогрес, 1971. – 527 с.; СС в действии: Документы о преступлениях СС [Пер. с нем.] – М.: Прогрес, 1969. – 624 с.; «Совершенно секретно! Только для командования». Стратегия фашистской Германии в войне против СССР [Пер. с нем.]. – М.: Прогрес, 1970. – 487 с.

збірник документів «Преступные цели – преступные средства», тричі перевиданий у 1963 – 1985 рр.¹⁵⁰. У ньому зосереджено документальний масив, на основі якого й сьогодні ілюструється злочинна сутність нацистського окупаційного режиму, плани керівництва Німеччини щодо освоєння «життєвого простору» на Сході тощо.

Основу джерельної бази досліджень окупаційної доби в той час становили документи й матеріали, уміщені в таких збірниках: «Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні»¹⁵¹, тритомник «Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941 – 1945»¹⁵², «Історія застерігає»¹⁵³, «Преступные цели гитлеровской Германии в войне против Советского Союза»¹⁵⁴. Значна їх частина конкретизує окупаційну політику керівництва Третього Райху та німецьких властей в Україні. Пізнавальна цінність цих видань не втрачена й донині.

На цих же методологічних принципах та підходах до відбору матеріалів формувався зміст документальних збірників, у яких висвітлювалась історія нацистського окупаційного режиму на прикладі всіх регіонів республіки¹⁵⁵.

¹⁵⁰ «Преступные цели – преступные средства». Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1941-1944 гг.). – М.: Политиздат, 1968. – 547 с.

¹⁵¹ Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Збірник документів і матеріалів / Упорядники: І.Л.Бутич (керівник), А.А.Батюк, П.М.Костриба, В.В.Кузьменко, Л.П.Нагорна та ін. – К.: Політвидав України, 1963. – 488 с.

¹⁵² Советская Украина в годы Великой Отечественной войны, 1941 – 1945: Документы и материалы. – В 3-х т. / Гл. редколлегия: В.И.Юрчук (предс.), Ю.В.Бойко, В.Ф.Возианов, Д.Ф.Григорович и др. – К.: Наукова думка, 1980. – 567 с.

¹⁵³ «Історія застерігає»: трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їх посібників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни. – К.: Політвидав України, 1986. – 464 с.

¹⁵⁴ Преступные цели гитлеровской Германии в войне против Советского Союза. Документы и материалы / Под редакцией и с предисловием члена-корреспондента АН СССР генерал-лейтенанта П.А.Жилина. – М.: Военное издательство, 1987. – 302 с.

¹⁵⁵ Вінниччина в роки Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945 рр.): Збірник документів і матеріалів / Редколлегія: А.Ф.Олійник, М.Л.Бабій, С.С.Байда та ін. – Одеса: Маяк, 1971. – 308 с.; Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941 – 1945 гг.): Сборник документов и материалов / Гл. ред. А.Т.Стеценко. – Днепропетровск: Кн. изд-во, 1962. – 362 с.; Житомирщина у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.: Збірник документів і матеріалів / Ред. колегія О.С.Чорнобривцева (відп. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1969. – 291 с.; Запорожская область в годы Великой Отечественной войны (1941 – 1945 гг.): Сборник документов /

До того ж в їх змісті почали домінувати сюжети, присвячені розгортанню радянському руху Опору на окупованих територіях України, участь у ньому представників місцевого населення тощо.

У 1969 р. Німецьким науковим товариством було видано збірник документів під назвою «Анатомія війни». За кілька років документальний збірник був перекладений російською мовою й перевиданий у Москві. «Червоною ниткою» через усе видання проходить ідея відповідальності німецького монополістичного капіталу в розв'язанні Другої світової війни та нападі Німеччини на СРСР¹⁵⁶.

Окрему групу джерел, які дають можливість визначити домінуючі тенденції та концепції, що існували в радянській історіографії періоду Великої Вітчизняної війни та окупаційного режиму, становлять збірники документів та матеріалів, виданих під час святкування ювілейних дат. У них відображена позиція вищого радянського державно-партійного керівництва у сфері пам'яті, яка звісно враховувалась при підготовці документальних видань¹⁵⁷.

Апофеозом культу героїзації війни та її канонізації в радянські часи стало видання фотоальбомів. Одним із типових зразків цього жанру є

Ред кол.: И.Ф.Воробьев. – Запорожье: Кн. газ. Изд-во, 1959. – 363 с.; Киевщина в годы Великой Отечественной войны 1941 – 1945. Сборник документов / Под редакцией П.Т.Тронеко. – К.: Киевское областное книжно-газетное издательство. – 1963. – 735 с.; Крым в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945: Сборник документов и материалов / Редколлегия: М.Р.Акулов, Н.К.Качан, И.П.Кондранов и др; составители И.П.Кондранов, А.А.Степанова. – Симферополь: Таврия, 1973. – 494 с.; Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941 – 1945 рр.): Збірник документів і матеріалів / Під ред. М.І.Мехеди. – Львів: Каменяр, 1969. – 416 с.; Полтавщина у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941 – 1945. Збірник документів і матеріалів. – К., Наукова думка, 1977. – 345 с.; Херсонская область в годы Великой Отечественной войны (1941 – 1945): Сборник документов и материалов / Ред. кол.: Н.А.Даниленко (отв. ред.) и др. – Симферополь: Таврия, 1975. – 320 с.

¹⁵⁶ Анатомия агрессии. Новые документы о военных целях фашистского германского империализма во второй мировой войне. Перевод с немецкого Л.Л.Зектрегер, Г.В.Кычановой, А.Л.Ларионова. Редакция и предисловие В.В.Размерова. М.: Прогресс. – 1975. – 319 с.

¹⁵⁷ Тридцатилетие Победы советского народа в Великой Отечественной войне. Документы и материалы. М., Политиздат, 1975. – 64 с.; Сорокаріччя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. Документи і матеріали. К.: Політвидав України. – 1985. – 111 с.

фотоальбом «Только документы», створений на основі матеріалів Центрального музею Збройних Сил СРСР. Частина документів була об'єднана в тематичний блок під назвою «Героїчний тил. Боротьба з окупантами». Але за масштабними подіями військового часу й масовим героїзмом на фронтах війни не можна побачити звичайних людей, доля яких сталася так, що вони потрапили під владу ворога. Усього лише один документ під назвою «Розпорядження командира фашистської дивізії про спалення села і розстріл його мешканців» стосувався окупаційної політики гітлерівської адміністрації¹⁵⁸.

Видання збірок документів, що розкривають карально-репресивні акції гітлерівських окупантів в окремих регіонах України, нещадну економічну експлуатацію місцевого суспільства продовжується і в роки незалежності України¹⁵⁹. Серед них – чимало матеріалів, у яких висвітлюються репресивно-каральні заходи окупаційної адміністрації РКУ та спеціальних каральних підрозділів поліції безпеки та СД щодо єврейського населення України¹⁶⁰. Частина цих документальних збірок базується ще на радянських підходах до формування такого роду видань із тією лише різницею, що за

¹⁵⁸ Только документы. 1941 – 1944. М.: Издательство политической литературы. – 1970. – 234 с.

¹⁵⁹ Київський процес: Документи та матеріали / А.Авраменко (упоряд.); С. Головка (голов. ред.). – К.: Либідь. – 1995. – 204 с.; Кіровоградщина і кіровоградці в роки Другої світової війни: Спогади, документи і матеріали / гол. ред. О.М.Барно; М.В.Михайлик (упор.), О.А.Трибуцька (упор.) / Кіровоградський інститут розвитку людини ВНЗ ВМУРоЛ «Україна», Державний архів Кіровоградської області. – Кіровоград: ТОВ «КОД», 2010. – 515 с., фотоіл.; *Сергійчук Володимир*. Український здвиг: Наддніпрянина. 1941 – 1955 / Володимир Сергійчук. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 836 с.; Украина в огне Великой Отечественной войны. Сборник документов, материалов, статей. К 60-летию Победы. – Луганск: Совет организации ветеранов Луганской области Украины. – Луганск: Благовест, 2005. – 400 с.; Харківщина у роки Великої Вітчизняної війни: документи і матеріали / Укладач О.В.Дьякова. – Х.: «Видавництво САГА», 2010. – 386 с., 75 іл.; Черкащина в період Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. Збірник документів та матеріалів / Укладачі: П.М.Жук, П.П.Жук, С.І.Кононенко, С.І.Кривенко. – Черкаси: Брама-ІСУЕП, 2000. – 208 с.

¹⁶⁰ Сборник документов и материалов об уничтожении нацистами евреев Украины в 1941 – 1944 годах / Сост. А.Круглов. – К.: Ин-т иудаики, 2002. – 486 с. – (Б-ка Ін-ту Юдаїки); *Круглов А.И.* Хроника Холокоста в Украине / А.И.Круглов. – Днепропетровск: Центр «Ткума»; Запорожье: Премьер, 2004. – 208 с.

комуністичної доби кількість інформації в них була більш дозованою та обмеженою.

Серед документальних видань, предметом яких є «новий порядок», слід виокремити першу книгу дослідницького проекту «Бабий Яр: человек, власть, история: Документы и материалы». У книзі містяться документи, які раніше не були доступними для дослідників. Значна їх частина потрапила до видання із ГДА СБУ та інших центральних архівних установ України. По-друге, інтерпретуючи сферу міжетнічних стосунків у зайнятій гітлерівцями Україні, автори праці у формі наукових коментарів реконструюють повсякденне життя підкупаційного соціуму¹⁶¹.

Чи не вперше в археографічній практиці в одному великому виданні оприлюднено винятково документи радянських спецслужб. Йдеться про книгу «Київ у дні нацистської навали», автори-укладачі якого Т.В.Вронська, А.В.Кентій, С.А.Кокін, О.Є.Лисенко прокоментували опубліковані документи. У цьому документальному масиві можна віднайти чимало відомостей, які характеризують правове становище місцевого населення, його виживання під час окупації, задоволення елементарних життєвих потреб людей, умов перебування в німецьких таборах та можливості легалізації, зміни у соціальному статусі колаборантів¹⁶².

Ключові моменти окупаційного періоду репрезентуються в документально-довідковому виданні «Архіви окупації». Упорядники видання подали характеристику всіх фондів архівних установ України, проаналізували та представили науковій громадськості евристичний потенціал найбільш важливих блоків інформації¹⁶³.

¹⁶¹ Бабий Яр: человек, власть, история. Документы и материалы. В 5 книгах. Книга 1. Историческая топография. Хронология событий. [Составители: Т.Евстафьева, В.Нахманович]. – К.: «Внешторгиздат Украины». – 2004. – 594 с.

¹⁶² Київ у дні нацистської навали. (За документами радянських спецслужб) / Упор. Т.В.Вронська, А.В.Кентій, С.А.Кокін, О.Є.Лисенко, Г.В.Смирнов. Київ-Львів. – 2004. – 526 с.

¹⁶³ Архіви окупації. 1941 – 1944 / Держ. ком. архівів України; Упоряд. Н.Маковська. – К.: Вид. дім «Києво – Могилянська академія», 2006. – 872 с.: іл. – (Більше не таємно; Т. І).

Ситуацію в окупованій Україні, ставлення німецьких властей до місцевого населення, особливості формування місцевих управ та характеристики окремих їх керівників і рядових службовців, морально-психологічне становище, у якому вони опинилися через співробітництво з ворогом, тощо можна простежити в мемуарах керівників партизанських загонів та з'єднань, підпільних організацій. Автори цього блоку радянської мемуарної літератури мали інші завдання, але водночас із показом сюжетів, присвячених руху Опору, вони також подають невеличкі за змістом «замальовки» із повсякденного життя українського населення, типи поведінки тих, хто став на шлях співпраці з окупантами, ставлення до них із боку місцевої людності, а також їх зловживання владою задля особистого збагачення¹⁶⁴.

Повсякденне існування місцевого населення, стратегії його виживання в окупованому гітлерівцями Києві, ставлення до людей із боку окупаційної адміністрації розкривається в документальній повісті О.Кузнецова «Бабин Яр». Автор історико-публіцистичної праці передає власні дитячі переживання та враження від тих заходів, що здійснювалися німецькими та місцевими властями. Досить цікавими є спогади письменника про участь підлітків у базарній та міновій торгівлі, морально-психологічний клімат у місті, спричинений репресивно-каральними акціями щодо єврейського населення восени 1941 р.¹⁶⁵.

Цю ж тему на прикладі окупованого Києва продовжив Д.Малаков. У своїх спогадах про дитинство в охопленій воєнним лихоліттям країні він

¹⁶⁴ *Вершигора П.П.* Люди з чистою совістю / П.П.Вершигора. – К.: Радянський письменник, 1946. – 456 с.; *Ковпак А.С.* От Путивля до Карпат / А.С.Ковпак. – 2-е изд. – М., 1949. – 345 с.; *Медведев Д.Н.* Это было под Ровно / Д.Н.Медведев. – М.: Детиздат, 1948. – 156 с.; *його ж.* Сильные духом. – М.: Воениздат, 1951. – 231 с.; *Наумов М.І.* Хинельські походи / М.І.Наумов. – К.: Радянський письменник, 1953. – 321 с.; *Сабуров А.Н.* За линией фронта: Партизанские записки / А.Н.Сабуров. – М.: Воениздат, 1953. – 456 с.; *Федоров А.Ф.* Подпольный обком действует / А.Ф.Федоров. – Кн. 1. М.: Воениздат, 1948. – 234 с.; *його ж.* Подпольный обком действует. – Кн. 2. М.: Воениздат, 1949. – 346 с.; *Шиян А.И.* Партизанський край / А.И.Шиян. – К.: Укрполітвидав, 1947. – 342 с.

¹⁶⁵ *Кузнецов А.* Бабин Яр: Роман-документ / А.Кузнецов. – К.: Радянський письменник, 1991. – 352 с.

передає власні враження про повсякденне життя місцевого населення, побутові умови проживання в місті, відзначає ті соціальні зміни, які внесла німецька адміністрація у відносини між людьми, зокрема поведінку осіб, які за своїм національним походженням стали фольксдойче, а відтак перетворилися на привілейовану категорію містян¹⁶⁶.

Про особливості інтеграції радянських військовополонених, євреїв за національністю до місцевого соціуму йдеться у спогадах учасника подій Л.Котляра. У них міститься чимало відомостей, що розкривають ставлення окупаційної адміністрації, місцевого населення до військових бранців, які за різних причин змогли вибратися з полону, характеризується їх соціально-правовий статус¹⁶⁷.

Значна за обсягом інформація про стосунки між окупаційною владою та місцевим населенням міститься і в інших опублікованих свідченнях очевидців подій, які мешкали в невеличких містах та селах України, та мемуарах. У них віддзеркалюються особисті бачення людьми того екстремального періоду вітчизняної історії, досвід спілкування з місцевими «фюрерами» та їх поплічниками, які й уособлювали «новий порядок», допомога, яка надавалася радянським військовополоненим та особам, які переховувалися від переслідування німецькою владою¹⁶⁸.

Здебільшого позитивні характеристики функціонування Київської міської управи в контексті забезпечення нею повсякденного існування місцевого населення, відновлення роботи комунальної інфраструктури подав один із її керівників Л.Форостівський. Звісно, що поза увагою мемуариста залишилися «делікатні» теми, зокрема знищення єврейського населення та

¹⁶⁶ Малаков Д. Оті два роки...у Києві при німцях / Д.Малаков. – К.: Амадей, 2002. – 317 с.

¹⁶⁷ Котляр Л. Моя солдатская судьба // Голокост і сучасність. Науковий часопис. – 2005. – № 1. – К.: Український Центр вивчення історії Голокосту. – С. 85 – 98.

¹⁶⁸ Джерела пам'яті: Історико-краєзнавчий альманах. Вип. 2. Остарбайтери: жива правда – живий біль / Упорядник Т.Ю.Нагайко. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – 457 с.; Хмельницький Д.М. Пережите та забудьте. «Сторінки щоденника 1941-1947 рр.»: [Мемуари] / Данило Хмельницький; [упоряд. та коментар.: Т.Нагайко, І.Капась, М.Ярмоленко; ред. Т.Нагайко]. – Переяслав-Хмельницький: СДК, 2009. – 263 с.: іл.

радянських військовополонених, напівголодне животіння місцевого люду тощо¹⁶⁹.

Особливості початкового періоду нацистської окупації Київщини, ставлення місцевого населення до займанців, порядок функціонування органів управління районного та міського рівнів розглядаються в книзі Ф.Пігідо-Правобережного. Мемуарист дещо перебільшує участь у роботі органів місцевого управління представників радянського руху Опору та колишніх комуністів, перекладаючи всі невдачі німецької окупаційної політики саме на цю категорію осіб. Мемуарист наголошує на тому, що німецькі управлінці особливо не втручалися в роботу місцевої влади, службовці якої отримали певний ступінь самостійності в прийнятті рішень. Водночас зі змісту мемуарів цього автора простежуються окремі аспекти правового становища місцевого населення РКУ, працівників та службовців органів місцевого управління та поліційних формувань, їх стосунків із німецькими адміністраторами¹⁷⁰.

Таким чином, широка джерельна база, на якій виконувався цей проект, дає змогу всебічно розглянути проблему правового становища місцевого населення РКУ¹⁷¹.

1.3. Теоретико-методологічні основи дослідження

Друга світова війна спричинила різку зміну соціального середовища на українських етнічних землях, а також нормативно-правових засобів регулювання всіх сторін життєдіяльності місцевого населення й

¹⁶⁹ *Форостівський Л.* Київ під ворожими окупаціями / Л.Форостівський. – Буенос-Айрес: Вид-во М.Денисюка, 1952. – 79 с.

¹⁷⁰ *Пігідо-Правобережний Ф.* «Велика Вітчизняна війна». [Спогади та роздуми очевидця] / Ф.Пігідо-Правобережний. – К.: Смолоскип, 2002. – 288 с.

¹⁷¹ *Куницький М.* Правове становище місцевого населення Райхскомісаріату «Україна»: аналіз опублікованих документів та мемуарів / М.Куницький // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 30. – Переяслав – Хмельницький, 2012. – С. 211 – 216.

управлінських структур, які по чергово тут встановлювалися й функціонували.

Екзистенційні умови збройного протистояння такої інтенсивності й масштабів складно оцінювати з позицій мирного перебігу подій, чітко детермінованих мотивацій і звичайної логіки. Тотальна війна перетворює весь простір, який вона охоплює, на суцільну конфліктогенну зону, у якій не діють усталені закономірності, «правила гри» й традиції, що складались упродовж віків. Скасування одних правових норм і встановлення інших відбувається синхронно з наростанням правового нігілізму й девіантної поведінки з боку всіх учасників війни. Право, засноване на примусі й силі, співіснує з безправ'ям і юридичною незахищеністю багатьох соціальних груп. Виникають зони, у яких діє так зване «право сильного», тобто не обмежене жодним юридичними рамками свавілля того, хто в певний, конкретний момент виявляється сильнішим і може вершити долю свого супротивника чи опонента.

Своєрідна соціальна модель і правова система, що її обрамлює, виникли на окупованій території України. Комплексне осмислення цього явища неможливе без застосування міждисциплінарних підходів і врахування теоретичних напрацювань у сфері історіографії, соціології, юриспруденції, теорії і практики управління/адміністрування.

Визначаючи субстанційні чинники формування соціальних та економічних спільнот, Ю. Вільчинський вказує, що коли б «усе життя було одним рівномірним потоком існування (розмноження), то ми не знали б таких слів, як народ, держава, війна, політика, конституція. ...Якщо рослинне життя існує лише стосовно тваринного, то кожен соціальний стан зумовлює інший. Так само і народ стає реальністю тільки стосовно інших народів, і ця реальність існує через природні та нездоланні суперечності, у формах нападу і захисту, ворожнечі й війни. Війна – творець всього великого. Усе найзначніше в потоці життя виникло як наслідок перемог і поразок». Далі автор розмірковує з приводу способів співіснування представників різних

людських спільнот. Суспільне життя (*Res publica*, або, як його ще називають, «бік меча») здебільшого протікає малопомітно. «Чужинець бачить тільки людей, але не їхні внутрішні взаємозв'язки. Вони глибоко закорінені в потоках існування. Їх можна швидше відчутти, аніж зрозуміти. Із ритму й плину життя спонтанно виникає звичай і лише згодом він проникає у свідомість, тоді як право навмисно накидається згори і є обов'язком»¹⁷². «Питання про те, хто запроваджує право і для кого воно запроваджується, – це швидше питання долі.

Держава в історичній дійсності є найвищим суб'єктом права. Вона має і внутрішнє, і зовнішнє право. До першого належить цивільне право, до іншого – мирний договір. У будь-якому випадку – це право і сильного, і слабкого. Володіння правом – це виявлення сили, адже право завжди є виявом влади. Цей історичний факт підтверджується в будь-який момент...

Отже, якщо політика – це продовження війни іншими засобами, то «право мати право» – військова здобич партії переможців.

Із цього випливає, що на вершинах історії боротьба переважно точиться між двома великими життєвими формами: державою і станом... Саме тут полягає сенс суперечності між політичним і соціальним спрямуванням історії»¹⁷³.

Для наукової реконструкції зв'язку, що виникає між соціумом і владними структурами, які накладають йому певні обов'язкові норми, видаються корисними міркування відомого американського вченого Ф. Фукуями. Він, зокрема, звертає увагу на те, що і економісти, і соціологи поділяють думку про те, що норми є соціальним конструктом, хоча вони по-різному інтерпретують це конструювання. «Для економістів це радше наслідок раціональних домовленостей між більш чи менш рівними індивідами, тоді як для соціологів частіше сильніший (чи то в класовому,

¹⁷² Вільчинський Юрій. Філософія історії: теорія взаємопроникнення часу і вічності. – К.: Поліграфкнига, 2009. – С. 241, 242.

¹⁷³ Там само. – С. 242 – 243.

гендерному, расовому відношенні, чи за якоюсь іншою категорією статусу) укладає правила, за допомогою яких може домінувати над слабшими¹⁷⁴.

Ф. Фукуяма вказував на те, що «зруйнований соціальний порядок виявляє тенденцію до повторного відновлення». Для цього дослідника важливим видається те, «як постає порядок, – не внаслідок спущених згори розпоряджень ієрархічної влади, політичної чи релігійної, а внаслідок самоорганізації децентралізованих індивідів»¹⁷⁵.

Учений припускає, що в міру модернізації суспільства норми частіше створюються не природним чином і не релігійними інституціями, а шляхом активізації процесів самоорганізації та політичного оформлення інтересів різних його членів та генеруються владною ієрархією. «Терміни, які традиційно асоціювали з модернізацією такі вчені, як Мейн, Вебер, Дюркгайм і Тьоніс, – «раціоналізація», «бюрократизація», «перехід від статусу до контракту» і перехід від «*Gemeinschaft* до *Gesellschaft*» – усі наводять на думку, що офіційна, раціональна, законна влада, часто представлена державою, стає головним джерелом устрою в сучасних суспільствах»¹⁷⁶.

У традиційних підходах переконання в тому, що «соціальний порядок повинен походити від централізованої, раціональної, бюрократичної ієрархії, дуже часто асоціювався з індустріальною ерою».

До певної міри на таких позиціях стояв один із провідних мислителів ХХ ст. М. Вебер, який на підставі аналізу індустріального суспільства ХІХ ст. проводив думку про те, що раціональна бюрократія і є фактично самою суттю сучасного життя. Відображаючи німецьку практику адміністрування і правосвідомості, учений протиставляє її французькій управлінській традиції, у якій субординація засновується, насамперед, на

¹⁷⁴ Фукуяма Френсис. Великий Крах. Людська природа і відновлення соціального порядку / Пер. з англ. В. Дмитрука. – Львів: Кальварія, 2005. – С. 163.

¹⁷⁵ Там само. – С. 13.

¹⁷⁶ Там само. – С. 198.

індивідуальному переконанні виконавця, а не на силовому тиску чи залякуванні виконавців.

Принципова позиція М. Вебера полягає в тому, що легальний тип панування, по суті, є правовою організацією влади, що підпорядковується не бюрократії, а нормативно-правовим актам, що запроваджуються як обов'язкові для всіх членів конкретного соціуму. Згідно з цією концепцією управлінський апарат повинен складатися з фахівців, які керуються певними правилами і приписами юридичного характеру. Учений проводив думку про те, що управлінці мають за своїм освітнім і фаховим рівнем стати «правовим персоналом» суспільства і держави.

Необхідною умовою реалізації «східної політики» лідерів III Райху вважалося перебрання влади в знищеного сталінського режиму на завойованих територіях. За словами соціолога Е. Гіденса, «дослідження влади має для соціології фундаментальне значення. Влада – це спроможність окремих осіб або груп змусити інших рахуватися із своїми інтересами чи справами, навіть за умови протидії інших сил. Іноді влада означає пряме застосування сили... Влада є елементом майже всіх соціальних взаємовідносин, приміром, між працедавцем та працівником». Коли мова йде про владу уряду, то за цих умов вона здійснюється «у парі з ідеологією, яку використовують для виправдання дій тих, котрі стоять при владі»¹⁷⁷.

Німецький учений Р. Циппеліус в одній зі своїх праць наголошує, що «в юриспруденції нерідко стає модою або перебільшувати значення раціонального правозастосування, особливо його логічних засобів (як це роблять прихильники школи юриспруденції поняття*), або (за прикладом школи вільного права**) недооцінювати раціональність права.

¹⁷⁷ Гіденс Ентоні. Соціологія / Пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник, – К.: Основи, 1999. – С. 398–399.

* Юриспруденція поняття (Begriffsjurisprudenz) – течія в прав, адепти якої трактують право як закриту, скінченну систему норм.

** Школа вільного права (Freichtslehre) – течія в правознавстві, згідно з якою суддя зобов'язаний у кожному конкретному випадку шукати справедливого рішення на підставі вільного правозастосування.

Дослідник, даючи дефініцію «права», визначає його як «правила поведінки».

Різниці між тим, що називають теорією, і тим, що називають практикою, неважко помітити, що правові норми, право взагалі служать для впорядкування практичної діяльності... Тобто, врешті-решт право продукує практичні норми, вказівки до дії (або й бездіяльності). Усе, що міститься в праві, зрештою, є або наказом робити щось, чи не робити чогось, чи й зовсім нічого не робити, або частиною такого наказу (як, наприклад, правове визначення), або описом обставин, за яких дозволяється певна індивідуальна чи загальна поведінка, і, зрештою, описом самої цієї поведінки...»

Р. Циппеліус наголошує, що функцією права є «справедливе вирішення правових проблем. Тому вимога справедливості впливає на методологію міркування і навіть великою мірою визначає її»¹⁷⁸.

Ще в середні віки науковці (С. Пуфендорф та ін.) дійшли висновку, що людські вчинки не варто розглядати як звичайний причинно-наслідковий процес, а навпаки, адже соціальні істоти й громадяни спроможні, згідно з власним волевиявленням, поводитися так чи інакше, і при цьому їхня мотивація може ґрунтуватися на покладених на них обов'язках, тобто на тому, «що має бути».

Неокантіанська філософія права інтерпретувала його як упорядковану сукупність наказів і заборон, обов'язкових приписів. Таким чином, право не просто описує юридично важливі факти, а вказує на необхідність, вимушеність дії чи бездіяльності, тобто є «прескриптивним»¹⁷⁹.

На цю властивість права вказує й те, що особливістю техніки його втілення в життя є те, що в разі крайньої потреби воно реалізується за допомогою юридично впорядкованої процедури примусу, а то й безпосередньо через сам примус у випадку, коли ті, чия поведінку регулює певна норма, не виконають її вимогу.

¹⁷⁸ Циппеліус Р. Філософія права. – К., 2000. – С. 10–11.

¹⁷⁹ Там само. – С. 12.

У руслі інших підходів право діє так, як його «здійснюють», тобто його ефективність залежить від його фактичного застосування. Отже, праву як одному з соціальних регуляторів притаманна «реальність» та дієвість норм.

Здавна існує дефініція «*Jus est ars boni et aequi*» («Право – це мистецтво добропорядного вміння віддати кожному належне»). Однак нацистський принцип «*Jedes das sein*» («Кожному з своє») зовсім не корелюється з цією тезою. Вибіркове правозастосування гітлерівців – це щось зовсім осібне, витворене як продукт на замовлення тих, хто на практиці втілював ідеї Гітлера про освоєння «життєвого простору на Сході».

За порівняно стислий період німецькі управлінці сформували на «східних територіях» специфічну управлінську систему, обрамлену правовою, соціально-економічною, карально-репресивною підсистемами. Для з'ясування її особливостей і можливих асоціацій слід скористатися напрацюваннями Л. Берталанфі – основоположника загальної теорії систем¹⁸⁰. Вона покликана забезпечити «узагальнюючий опис систем різних класів і типів та розробку спеціальних методів їх аналізу. Системний підхід ... зорієнтований на виявлення спеціально-методологічних принципів теоретичного відтворення у знанні уявлень про цілісні системи, системні об'єкти¹⁸¹.

Аналіз окупаційного режиму як нав'язаного силою апарату управління потребує врахування структурної типології держав. І хоч у радянській юриспруденції така класифікація держави визнавалася можливою лише в рамках історичних типів держави¹⁸², ми все ж враховували критерії типологізації до вивчення окупаційного механізму влади.

Деякі дослідники радянської доби розуміли під формою держави «організацію політичної влади в державі, взяті в єдності її трьох елементів чи

¹⁸⁰ *Берталанфи Л.* Общая теория системы. Критический обзор. – В кн.: Исследования по общей теории систем. – М., 1969.

¹⁸¹ *Садовский В.М.* Основания общей теории систем. – М., 1969.

¹⁸² *Петров В.С.* Тип и форма государства. – Л.: ЛГУ, 1967. – С. 68 – 69; *Манов Г.Н.* Государство и политическая организация общества. – Автореф. дис. ... докт. юрид. наук. – М., 1973. – С. 16.

сторін – форми правління, форми державного устрою та політичного режиму»¹⁸³. При цьому під формою правління мають на увазі організацію верховної влади держави, що характеризується її джерелом, взаємовідносинами органів держави між собою і з населенням. Форма державного устрою розглядається як адміністративно-територіальна організація державного апарату, співвідношення територіальних частин держави та їх органів із державою в цілому. Політичний режим є конкретним проявом державної організації, що знаходить вираз у стані й характері демократії та політичної свободи в державі¹⁸⁴ чи сукупність способів і методів здійснення диктатури пануючого класу¹⁸⁵.

У вказаній тріаді політичний режим посідає домінуюче становище. «Практично політичний режим реалізується тільки у певній формі правління та формі державного устрою, без яких він не може існувати.

Політичний режим відображає співвідношення державного механізму з класами та іншими соціальними прошарками, з їх політичними й громадськими організаціями»¹⁸⁶.

Аналізуючи характер трансформацій, які відбулись у Німеччині після приходу до влади нацистів, Л. Рожкова вказує на те, що в цей час форма правління зазнала корінних змін, хоча й зберегла формально деякі зовнішні ознаки республіканської форми правління. При цьому докорінні зусилля відбулись і в формі державного устрою, коли федеративна форма поступилась місцем централізованій. «Все це свідчить про визначальне значення методів і прийомів здійснення влади – політичного режиму – щодо форми правління і форми державного устрою»¹⁸⁷.

¹⁸³ *Петров В.С.* Сущность, содержание и форма государства. – М., 1971. – С. 105–106; Теория государства и права. – М., 1972. – С. 75.

¹⁸⁴ *Петров В.С.* Сущность, содержание и форма государства. – С. 112.

¹⁸⁵ *Разин В.И.* Политическая организация общества. – М., 1967. – С. 91.

¹⁸⁶ *Рожкова Л.П.* Принципы и методы типологии государства и права. – Саратов: Изд-во Саратовського ун-та, 1984. – С. 47.

¹⁸⁷ *Там само.* – С. 50.

Оскільки Берлін турбувала проблема легітимації окупаційного режиму, встановленого на «зайнятих східних територіях», він вживав відповідних заходів. Щодо термінів «легітимність», «легітимація» й донині тривають дискусії. Р. Козеллек у праці «Минуле і майбутнє» з цього приводу зазначив, що слово «легітимність» спочатку було найменуванням виключно мови права, яке пізніше політизувалося в дусі традиціоналізму і стало елементом боротьби між партіями. Зрештою, й слово «революція» також здобуло свою «легітимність». Таким чином, це найменування набуло історіософського виміру і – залежно від політичного табору- , котрий послуговувався ним, пропагандистського забарвлення. Усі ці пласти значення, які взаємно пересікаються, існували тоді, коли Макс Вебер вдався до наукової нейтралізації цього найменування з метою описання типів форм правління. Отже, з наявного резервуару можливих значень він створив наукове поняття, достатньо формальне та абстрактне для описання можливостей устрою, котрі є сталими і тривалими в часі, але водночас можуть чергуватися та взаємно накладатися, і які розкривають історичні «індивідуальності» з точки зору притаманних їм структур»¹⁸⁸.

У праці «Політичні спільноти і господарство» М. Вебер наголошує, що будь-які політичні утворення є такими, що пов'язані з насильством. «Проте спосіб і міра застосування чи загрози застосування насильства «назовні», проти такого ж роду утворень, мають для структури політичних спільнот і для їхньої долі особливе значення. Далеко не всі політичні утворення можна вважати однаковою мірою «експансивними у розумінні прагнення застосувати силу назовні, тобто вдаватися до насильства для здобуття політичної влади над іншими територіями та спільнотами внаслідок їх прямої анексії чи перетворення на залежні. Таким чином, політичні утворення різняться між собою мірою спрямованості своєї сили назовні».

Нацистська верхівка Німеччини екстраполювала власну модель управління і на захоплені території. Установивши безроздільне панування на

¹⁸⁸ Козеллек Райнгарт. Минуле майбутнє. – К.: Дух і літера, 2005. – С. 134.

окупованих землях, німецькі власті однак прагнули надати їм зовні оформлених певними правовими регуляторами форм. М. Вебер з цього приводу зазначає, що «ті, хто панує, та їхні підлеглі прагнуть внутрішньо підпорядкувати відносини панування за допомогою певних правових засад, які надають цим стосункам «легітимності». Втрата віри у такого роду легітимність може мати далекосяжні наслідки». Виокремлюючи «традиційний» і «харизматичний» принцип легітимації, учений вказує на авторитарний зміст останнього¹⁸⁹.

Методологічні засади дослідження визначаються об'єктом вивчення і сформованими завданнями. Їх основу становлять принципи історизму, неупередженості, а також комплексний підхід до опрацювання емпіричного матеріалу і висвітлення історичних явищ.

Комплексний підхід передбачав урахування максимальної кількості вирішальних та другорядних чинників, що визначали функціонування під-окупаційного соціуму.

Перед кожним дослідником неодномірних, багат шарових і суперечливих явищ постає проблема їхнього пояснення. При цьому існує широкий вибір: від поглиблення аргументації вже сформульованих трактувань – до авторської концепції чи гіпотези. Та в будь-якому випадку не обійтись від власного пояснення коли не явищ у цілому, то принаймні окремих його складових.

В основі методологічних підходів до аналізу історичних подій лежать принципи герменевтики, яку В. Кузнецов називає «одним з методів, за допомогою яких уможлиблюється розуміння, – з'єднується з природними властивостями філософського знання. Герменевтика – мистецтво інтерпретації, розуміння смислу діалогічних стосунків – «переплітається» з

¹⁸⁹ Вебер Макс. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. – К., Основи, 1998. – С. 87, 157, 171.

філософськими методами дослідження, збагачує їх і сама виводиться на раціональний рівень, набуваючи філософського статусу»¹⁹⁰.

С. Квіт під герменевтикою розуміє «організацію, процес і результат такого правильного міркування, в якому актуалізуються різні інтерпретаційні методології, адекватні для розуміння того чи іншого тексту. Причому відповідність актуалізації потрібного залежить від конкретного інтерпретатора»¹⁹¹.

За М. Хайдеггером, герменевтика дає досліднику можливість особисто пережити, пропустити через себе історичне минуле, що знаходить вираз у термінах. У цьому випадку йдеться про практику встановлення взаємозв'язку слова й події, поняття і явища.

У Хайдеггера завдяки особовому розумінню процедури інтерпретації, що становить підґрунтя і гносеології, і онтології, герменевтика набуває філософського, глибоко наукового статусу¹⁹².

Відстоюване герменевтикою право дослідника на власну візію значно розширює можливості й горизонти наукового пошуку, не робить дослідника заручником документа чи якогось універсального наративу, що набув статусу догми.

Праця побудована за проблемно-хронологічним принципом, що обумовлене необхідністю реконструкції подієвого полотна в логічній послідовності та розмаїтті причинно-наслідкових зв'язків.

Вибір номенклатури дослідницьких прийомів обумовлює коло обраних для наукового осмислення питань, а також концептуальний каркас проекту, а також особливості залучених до його виконання джерел.

¹⁹⁰ Кузнецов В. Герменевтика и гуманитарное познание. – <http://www.elenakosilova.narod.ru/studia3/kuznetsov12htm>

¹⁹¹ Квіт Сергій. Герменевтика – К., Видав. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – С. 27–28.

¹⁹² Фалев Е.В. Герменевтический метод М. Хайдеггера в применении к стихотворению Стефана Георгие «Слово»// Вести. Моск. ун-та, Сер. 7. Философия. – 1997. – № 1. – С. 94 – 105.

Завдяки загальнонауковим методам наукового пізнання (аналіз, синтез, індустрія і дедукція) сформульовано теоретичні положення, висновки та узагальнення, виокремлення сутнісних ешелонів та окреслення провідних і другорядних тенденцій в організації соціального життя на окупованих гітлерівськими військами територіях.

Оскільки життєдіяльність суспільства воєнної доби принципово відрізняється від того, як воно функціонує в мирний час, існує потреба в з'ясуванні загальних закономірностей і специфічних проявів у його характеристиці. Сучасний методологічний напрям – синергетика – дає змогу простежити чинники, що супроводжують входження суспільного організму у фазу нестабільності, перебування в «точці біфуркацій» та вихід із неї. Синергетичні підходи зобов'язують дослідників «враховувати як одну з найважливіших обставин руху людства чи його дискретних спільнот (цивілізацій, держав, окремих народів) свободу волі та вибір окремих індивідів та їх груп¹⁹³.

Аналіз діяльності окупаційного механізму в РКУ здійснювався з урахуванням закону синергії – основного закону організації управління. Його сутність зводиться до того, що властивості й можливості організації як структури і єдиного цілого перевищують суму властивостей і можливостей її окремих складових елементів, що обумовлюється їхнім взаємодоповненням і взаємовпливом.

Окупаційний режим репрезентовано з позиції системного аналізу, завдяки чому простежується алгоритм ухвалення рішень «нагорі» та їхня реалізація на рівні всіх лапок окупаційного апарату. Структурний метод покладений в основу характеристики всіх ланок цього складного механізму, який виконував економічні, соціальні, ідеологічні й карально-репресивні функції.

¹⁹³ *Ресніт О.П.* Криза сучасної історичної науки: методологічний і джерелознавчий аспекти // Наука та науковознавство. – 1998. – № 2. – С. 42 – 52.

Застосування компаративістської методики викликане необхідністю порівняння умов соціально-економічного побутування мешканців райхскомісаріату «Україна» та політичного курсу його керівництва з ситуацією, що склалася в інших зонах окупації, а також співставлення соціального становища цивільного населення напередодні та в роки війни.

За допомогою прийомів типологізації встановлювалися параметри, за якими окупаційні органи стратифікували місцеве населення в окремі соціальні й національні групи, а також визначалися різні сфери діяльності членів підкупаційної спільноти.

Оскільки праця виконана в руслі соціальної історії, у ній використано міждисциплінарні методики. Застосування методів соціологічної психології значно розширило можливості інтерпретації мотивацій та вироблення моделей поведінки, стратегій виживання у складних умовах війни різних категорій її учасників, у тому числі й проблеми колаборації. Становище цивільної людності та радянських військовополонених розглядається через призму їх статусу, що, з одного боку, визначається низкою умов соціально-економічного життя, а з іншого, – юридичними нормами, встановленими окупаційною адміністрацією. Для аналізу актів правового змісту, а також характеристики судової системи, заходів адміністративного і кримінального впливу, карально-репресивних акцій застосовувалися методики правознавства. Це дало можливість з'ясувати не тільки політичні підходи німецького керівництва до легітимації нового режиму, врегулювання різноманітних аспектів діяльності органів окупаційної влади, а й особливості функціонування допоміжних управлінських структур, межі їхньої компетенції, субординаційні відносини, порядок контролю за виконанням ухвалених рішень тощо.

Методи економічних наук спрямовувались на визначення економічного становища мешканців захоплених агресорами територій та неоднозначних заходів окупаційних органів у цій сфері.

Статистичні прийоми сприяли обробці цифрового матеріалу, що ілюструє різні форми соціальної діяльності управлінських структур та місцевого соціуму.

Значний корпус залучених до написання тексту джерел диктував необхідність застосування джерелознавчих методик, за допомогою яких встановлювалося походження й авторство документів, ступінь вірогідності вміщеної в них інформації, рівень розкриття окремих питань, а також їхня систематизація й спосіб трактування. Відштовхуючись від превінієнц-принципу осягнення всіх формальних і зовнішніх, а також внутрішніх характеристик історичних джерел, з їх масиву відсепаровувалися ті, що найповніше репрезентують ту чи іншу ситуацію і явище та найглибше розкривають їх внутрішній зміст і динаміку.

Усі явища та процеси вивчаються в динаміці та діалектичному взаємозв'язку, з урахуванням усіх детермінаційних чинників та суб'єктивних впливів.

Характер теми і проблематика проекту зумовили використання відповідного понятійного апарату. Ключовими термінами при цьому вступають «німецький окупаційний режим», «новий порядок», «місцевий соціум», «органи окупаційної влади», «допоміжні управлінські структури», «правочинна поведінка», соціально-правовий статус».

Дефініція «німецький (гітлерівський) окупаційний режим» у сучасній і зарубіжній літературі означає систему органів управління захопленими землями, а також режимних заходів, спрямованих на створення належних умов для їхнього функціонування. Синонімічне словосполучення «новий порядок» вживається як відповідник німецького «Neue Ordnung», що окреслює комплекс юридичних, соціально-економічних та карально-правоохоронних кроків німецьких властей, орієнтованих на злам радянської системи і порядків і реалізацію планів вищого керівництва II Райху щодо освоєння «життєвого простору на Сході».

У конкретному випадку з німецьким окупаційним режимом та окупаційною владою асоціюються всі атрибути й іманентні властивості держави – територія (хоча й загарбана), панування, сукупність населення, наділеного певними правами, управлінські органи, податкова система, наявність правових актів та судочинства, силових» структур тощо. Однак тогочасні умови сформували нову реалію – адміністративно-територіальні утворення тимчасового перехідного типу й окупаційного характеру – райхскомісаріат «Україна», «дистрикт «Галичина», губернаторства «Трансністрія» і «Буковина», зона військової відповідальності.

Використовуючи державний за призначенням, компетенцію та функціями апарат і методи управління, нацистське керівництво Німеччини не збиралося де-факто і де-юре оформляти захоплені території в якісь національні чи наднаціональні державні утворення, а переслідували суто прагматичні цілі, пов'язані з цинічною експлуатацією людських, сировинних і продовольчих ресурсів України та реалізацію власної расової доктрини.

У праці чітко проводиться розмежування між поняттями «німецька окупаційна адміністрація» та «допоміжні місцеві органи управління». До перших віднесено органи військової адміністрації (військові комендатури та економічні служби), а згодом – апарат цивільної влади (райхскомісаріат, генеральні, обласні й окружні комісаріати). Щодо другої групи, яка охоплювала міські та районні управи, сільських старост, допоміжну місцеву поліцію необхідні певні коментарі. У літературі вони інколи називаються «органами самоуправління». Дійсно, на початковому етапі війни національно свідомий і політично заангажований актив творив у щойно зайнятих регіонах республіки місцеві органи влади, міліцію/поліцію, що мало продемонструвати перед німцями здатність місцевого населення до самоорганізації. У цей нетривалий період вони володіли ознаками самоуправління. Та як тільки агресори міцно оволоділи ситуацією, вони створили власні владні структури, а існуючі самодіяльні органи або ліквідували, або перетворили на допоміжні ланки, наділені допоміжними,

другорядними функціями й цілком підпорядковані наказам німецьких властей. Характер відносин та зміст повноважень місцевих управлінських інституцій, до роботи в яких залучалися місцеві фахівці, не дає підстав вважати їх повноцінними органами самоврядування. За своєю сутністю вони цілком підпадають під визначення «колаборантських».

Автори – укладачі «Англійсько-українського словника термінів і понять з державного управління» визначають «управління» як «одночасні процеси формування політики й керування в обмеженому розумінні – виконання поставлених завдань) у рамках даного політичного курсу. Розгляд – у сфері державного життя – закону, його реалізація і перегляд; ухвалення постанов із приводу тих питань цієї сфери, які підпорядковані органам державної влади»¹⁹⁴.

У цьому ж словнику розкривається зміст поняття «організаційна структура»: це – «конфігурація ієрархічних рівнів і спеціалізованих підрозділів та посад, а також формальні правила, які регулюють цю систематизацію. Структура відіграє велику роль в управлінні з огляду на її значення для влади, її повноважень, ухвали постанов, стратегії, лідерства, мотивації, продуктивності й ефективності». Для визначення організаційної структури використовуються такі параметри, як «централізація», «формалізація», «складність», «розмір», «середовище», «стратегічний вибір», завдяки яким формується багатоаспектне змістовне наповнення терміну «організаційна структура»¹⁹⁵.

Оскільки окупаційна адміністрація постала перед необхідністю вирішувати проблеми соціального порядку, її заходи можна кваліфікувати як «соціальне регулювання». У вказаному словнику під цим терміном розуміється «регулювання, покликане служити соціальним цілям, хоча тут урядовий контроль має економічні наслідки». Соціальне регулювання

¹⁹⁴ Англійсько-український словник термінів і понять з державного управління. – К.: Основи, 1996. – С. 7.

¹⁹⁵ Там само. – С. 82 – 84.

стосується чотирьох основних сфер: 1) здоров'я і безпеки; 2) справедливості; 3) інформації та справедливості; 4) культури, освіти, мови¹⁹⁶.

У руслі нашого дослідження особливого значення набуває інтерпретація права як засобу соціального управління. Так, Р. Халфіна обґрунтовує положення і що їхня ефективність значною мірою залежить від адекватності правової форми. Дослідниця звертає увагу на те, що навіть у спеціальній літературі засоби правового регулювання часто зводять до повеління, заборони чи дозволу, хоча насправді право володіє набагато різноманітнішими засобами впливу. «У справі створюються ідеальні моделі певних ситуацій та специфічні засоби, що стимулюють відповідну поведінку, передбачену моделлю. А це сприяє досягнення цілей, на які спрямована норма, правовий інститут»¹⁹⁷.

Базові категорії науки управління розглядаються в працях відомого французького вченого Б. Гурнея. Він визначає цей сегмент фундаментального знання як «галузь суспільних наук, що прагне дати описання і пояснення структури й діяльності органів, які складають апарат держави й публічних колективів та підпорядкованих політичній владі.

... З усіх соціологічних дисциплін, з якими наука управління має найтісніші зв'язки, особливе місце посідає політична наука. У багатьох відношення наука управління є лише її розділом. Управління... тісно пов'язане з політикою; між урядом та адміністративним апаратом немає розвитку; існує обширна зона взаємонакладання і взаємовпливу»¹⁹⁸.

Для визначення параметрів соціального статусу окремих груп української підокупаційної спільноти важливі підходи до стратифікації суспільства, запропоновані М. Вебером. Відмінності між класами і станами він виводить із різниці економічного й соціального порядку. «Економічний

¹⁹⁶ Там само. – С. 106.

¹⁹⁷ Хальфіна Р.О. «Право как средство социального управления / Р.О.Хальфіна. – М.: Наука, 1988. – С. 3.

¹⁹⁸ Гурней Б. Введение в науку управления / Пер. с франц. Г. Яковлева. – М., 1969. – С. 23, 24.

порядок – це спосіб розпорядку матеріальних благ і доходів, обумовлений різною вартістю товарів на ринку. Соціальний – спосіб розподілу престижу, принципи соціальної ієрархізації, що визначають відносини панування й підпорядкування, соціальну дистанцію та спосіб життя різних станів. Стани – найбільш значний елемент соціальної структури з точки зору зв'язку між ідеями і матеріальними інтересами»¹⁹⁹.

В «Енциклопедії» державного управління соціальний статус особистості визначають як її позицію в соціальній системі, пов'язану з належністю до певної соціальної групи чи спільноти, сукупність її соціальних ролей та якість і ступінь їх виконання²⁰⁰. Основними параметрами, що визначають соціальний статус, є культурно-освітній, професійний рівень, матеріальне становище, ступінь наближення до владних функцій, належність до певних етнічних, релігійних, демографічних груп.

У зв'язку з розглядом питань, пов'язаних з формуванням певного правового поля і заходів, спрямованих на дотримання мешканцями окупованих територій цих правових норм, необхідно звернутися до юридичної термінології. У «Юридичній енциклопедії» міститься визначення понять, якими послуговується сучасна юриспруденція. Так, правопорядком вважається суспільний порядок, заснований на праві. Правопорядок виступає одним з основних складових елементів громадського порядку, а його метою є впорядкування правових, політичних, соціально-економічних відносин за допомогою законів та інших нормативно-правових актів. До правопорушень відносяться суспільно небезпечні чи шкідливі діяння (дії чи бездіяльність), що порушують норму права²⁰¹.

Відштовхуючись від визначення суду та судової системи, можна констатувати наявність основних елементів останньої – судоустрою і

¹⁹⁹ Макаренко В.П. Вера, власть и бюрократия. Критика социологии М. Вебера / В.П.Макаренко. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовського ун-та, 1988. – С. 73.

²⁰⁰ Енциклопедія державного управління. – Т. 1. теорія державного управління. – К.: Національна академія державного управління, 2011. – С. 582.

²⁰¹ Юридична енциклопедія. – Т. 5. – К.: Українська енциклопедія, 2003. – С. 47–48.

судочинства. Судова система – це складова правової системи держави, що визначає порядок організації та діяльності «органів судової влади та засади здійснення правосуддя»²⁰².

Режимні та правоохоронні заходи окупаційної адміністрації супроводжувались санкціями. «Санкція – це частина правової норми, що містить вказівки щодо юридичних наслідків порушення правила, зафіксованого в диспозиції, або умов, визначених гіпотез. Мета санкцій – створення з тих чи інших несприятливих наслідків для правопорушника»²⁰³.

Необхідною умовою реалізації «східної політики» лідерів Третього Райху вважалося перебрання влади у знищеного сталінського режиму на завойованих територіях. За словами соціолога Е. Гіденса, «дослідження влади має для соціології фундаментальне значення. Влада – це спроможність окремих осіб або груп змусити інших рахуватися зі своїми інтересами чи справами, навіть за умови протидії інших сил. Іноді влада означає пряме застосування сили... Влада є елементом майже всіх соціальних взаємовідносин, приміром, між працедавцем та працівником». Коли мова йде про владу уряду, то за цих умов вона здійснюється у парі з ідеологією, яку використовують для виправдання дій тих, котрі стоять при владі»²⁰⁴.

Поняття «місцевий соціум» відповідає словосполученню «місцеве населення» й охоплює різні постійні (селяни, робітники, службовці, творча інтелігенція) і тимчасові (військовополонені, мешканці гетто, учасники руху Опору, поліції) соціальні когорти, що відрізнялися за своїм соціальним і правовим становищем. «Соціальний статус» представників кожної з цих груп визначали такі показники, як рівень доходів, рід занять, займані посади, освіта, національність, а також окреслена певними правовими актами «табелі про ранги», що диференціювала місцеве населення на соціальні страти,

²⁰² Юридична енциклопедія. – Т. 5. – С. 703.

²⁰³ Міжнародна поліцейська енциклопедія. – У 10 т. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – Т. I. – С. 944.

²⁰⁴ Гіденс Ентоні. Соціологія /Пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник. – К.: Основи, 1999. – С. 398–399.

починаючи від «ворогів Райху» (комісарів, комуністів, євреїв, ромів) до привілейованих груп (фольксдойче, колаборанти та інші).

Під «правочинною поведінкою» розуміються такі моделі відносин всередині підкупаційного соціуму та між мешканцями захоплених ворогом територій і німецькою адміністрацією, які не виходили за рамки жорстких обмежень, окреслених нормативно-правовими актами окупаційних органів.

Врахування теоретичних здобутків сучасної зарубіжної та вітчизняної історичної науки, використання сучасного дослідницького інструментарію сприяло виконанню результатів праці²⁰⁵.

²⁰⁵ *Куницький М.* Правове становище місцевого населення Райхскомісаріату «Україна»: теоретико – методологічний аналіз проблеми / М.Куницький // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 31 (Спецвипуск). – Переяслав – Хмельницький, 2012. – С. 61 – 69.

РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ ЗАСАДИ НАЦИСТСЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ НА ТЕРЕНАХ РКУ

2.1. Україна та доля місцевого соціуму в планах лідерів Третього Райху

Україна та її землі завжди перебували в центрі уваги німецьких правителів та теоретиків пангерманського руху. Пангерманісти вважали, що Німеччина має оволодіти багатими землями на Сході, у тому числі й Україною. Виходячи з того, що всі німці мають об'єднатися в одній державі, пангерманісти виправдовували можливу експансію на Схід, адже там мешкало чимало етнічних німців. За рахунок України створювався плацдарм для подальшого руху на російські землі та зміцнювалося економічне становище Німеччини.

Незважаючи на наявність таких поглядів, усталених до того ж у певну теоретичну традицію і фактично успадкованої А.Гітлером та його сподвижниками, до певного часу «українське питання» не було центральним і основним для зовнішньої політики нацистської Німеччини. Вищі політичні кола Третього Райху лише час від часу звертали певну увагу на «українське питання». До певного часу ця проблема використовувалася досить прагматично – для тиску на своїх опонентів під час важливих зовнішньополітичних акцій.

Використовуючи невирішені проблеми, спричинені наслідками версальської системи міжнародних договорів, зовнішньополітичні відомства Німеччини намагалися розіграти «українську карту» у формі засобу тиску на Польщу та її союзників. До того ж, ці землі стали предметом торгу із майбутніми союзниками Німеччини в тій війні – Румунією та Угорщиною, які таки змогли отримати бажані територіальні придбання.

У своєму тиску на Польщу нацисти знайшли й тактичного союзника, репрезентованого ОУН. На той час це ще була єдина, а не поділена на

прихильників С.Бандери та А.Мельника, політична сила. Але нацистів цікавили не державницькі прагнення українських націоналістів чи подібних їм інших політичних емігрантських груп. Їм був потрібен їх деструктивний вплив на Польщу, відповідне послаблення країни й падіння її іміджу в очах європейської громадськості.

В усьому іншому нацистські керівники так і не встигли сформулювати свої принципові підходи до «українського питання». До того ж вони прийшли до влади не в найсприятливіший момент для Німеччини. Країна вирішувала складні внутрішні питання економічного характеру. Нові її керівники розгорнули боротьбу зі своїми політичними противниками. Тому «українське питання» для них було, так би мовити, не на часі.

Таким чином, до початку Другої світової війни нацистське керівництво Третього Райху так і не встигло виразно й однозначно заявити про своє ставлення до розв'язання «українського питання». Ця проблема почала набирати більш чітких і окреслених рис після 1 вересня 1939 р., тобто вже в ході глобального військового конфлікту. Позиція фюрера еволюціонувала досить швидко й викристалізувалася в конкретних вказівках та розпорядженнях директивного характеру. Проте ще і в грудні 1940 р. при обговоренні плану «Барбаросса» А.Гітлер висловлював думки щодо створення на окупованих територіях СРСР маріонеткових держав, готових до укладення з Німеччиною мирних договорів. Очолювати ці держави мали призначені Берліном імперські комісари²⁰⁶. Таким чином, навіть фактично напередодні війни з СРСР нацистське керівництво все ще розмірковувало над можливими варіантами окупаційної політики на загарбаних землях Сходу.

Водночас «українське питання» слід розглядати в загальному контексті ставлення нацистського керівництва Третього Райху до СРСР та політичної системи, притаманної цій країні. Ідеологія російського більшовизму, сталінський тоталітаризм, а також наміри Кремля перетворили Радянський

²⁰⁶ *Дашичев В.И.* Банкротство стратегии германского фашизма. Исторические очерки. Документы и материалы / В.И.Дашичев. – Т.1. – М.: Мысль. – 1973. – С. 23.

Союз на одного із світових лідерів, який провокував нацистське керівництво Німеччини до розв'язання глобального військового конфлікту.

Глибока ворожість у ставленні до політичного ладу, запровадженого в СРСР, оголошення його оплотом «жидо-більшовизму» та «світового єврейства» мали синхронізувати арійську теорію й агресивний зовнішньополітичний курс. За всім цим крилося прагнення Німеччини до зовнішньої експансії, що мала забезпечити державу джерелами сировини та ринками збуту на Сході, а також реалізувати геополітичні амбіції нацистських лідерів Райху.

В унісон із цією лінією досить швидко й радикально керівництво Третього Райху почало формулювати мету та завдання майбутньої війни. Фюрер уже напередодні військового конфлікту з СРСР відмовився від будь-яких форм співпраці з українськими політичними угрупованнями самостійницької орієнтації, які все ще сподівалися на прихильність Німеччини у справі відродження національної державності²⁰⁷. Але всі зусилля лідерів українських націоналістичних політичних структур використати в військовий конфлікт задля досягнення власних політичних цілей і порозумітися з А.Гітлером, навіть незважаючи на готовність до безпосередньої співпраці з агресором, були марними й безрезультатними.

Причини цього криються не лише в тому, що затьмарений першими військовими успіхами А.Гітлер не збирався ні з ким ділитися плодами своїх перемог. До того ж у расистській «табелі про ранги» українці разом із іншими слов'янськими народами кваліфікувалися як расово неповноцінні й перебували на одному з нижчих щаблів розвитку. Тому нацистська ідеологія за визначенням не допускала можливості для інтеграції українців як етносу до майбутньої « нової Європи » на засадах паритетності чи союзницьких відносин.

²⁰⁷ Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Т. 1. / Упорядкування і передмова Володимира Косика. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – С. 17, 29 – 32, 37 – 47, 58 – 60, 86.

Та, власне, й для самих європейських народів такий розвиток подій виключався. Лише «арійська раса» (максимально очищена від ворожого комуністичного елемента, євреїв, циган, маргіналів, психічно хворих та осіб з нетрадиційною сексуальною орієнтацією) мала право стати панівною як у Європі, так і в світі.

Таким чином, переважно з ідеологічних міркувань, висловлених до того ж самим Фюрером, співпраця між нацистами та українськими політичними угрупованнями, які сповідували державницькі ідеї, була неможливою, у принципі. Усі вироблені німецькою державою регулятивні імпульси утримувалися в канві ідеологічних постулатів нацизму. На нацистській ідеології базувалася вся державно-політична система Третього Райху. Ця ідеологія була приведена до рангу державної політики, а тому від неї не збирався відступати ніхто. Ортодоксальність нацистів мала настільки всеохоплюючий рівень, що навіть напередодні падіння Райху ніхто з найближчого оточення А.Гітлера так і не відступився від сформульованих партією принципів.

У відповідності з цим доля місцевого українського населення мала досить непривабливий в історичній перспективі вигляд. Майбутню пануючу в Україні «арійську» расу мало обслуговувати малоосвічене місцеве населення. Позбавлені власної еліти, українці втрачали будь-які внутрішні спроможності не лише організованого супротиву, а й перспективи національного державотворення.

Насаджений на східних окупованих територіях німецький етнічний масив у жодному разі не мав розчинитися в місцевому середовищі. Німецьке населення повинне було жити ізольовано від нього. На освоєних територіях могли існувати лише два народи – «пани» і «раби». Ось такі перспективи змальовував для майбутнього устрою в окупованих, а потім колонізованих східних областях розгромленого СРСР А.Гітлер.

Існували й економічні причини того, що Берлін не рахувався з державницькими домаганнями українців. Україна розглядалася як «життєвий

простір» для германців. Українці разом з іншими слов'янськими народами прирікалися частково на знищення, а частково – на безправну робочу силу. Українців та представників інших народів, які населяли країну, потрібно були лишити рівно стільки, скільки того вимагали потреби Німеччини. Вони позбавлялися національної еліти, освіти тощо. Єврейський етнос (разом із циганами) підлягав безумовному й обов'язковому тотальному фізичному знищенню.

Усе вищенаведене було досить детально викладено в генеральному плані «Ост» – документі стратегічного рівня, створеному за наказом райхсфюрера СС Г.Гімлера. Незважаючи на те, що цей план міг бути реалізований лише після успішного для Німеччини закінчення війни, окремі його елементи, зокрема в частині поселенської політики для фольксдойче (місцевого етнічного німецького населення), почали реалізовуватися вже в ході окупації.

З 1941 р. ставлення нацистів до «українського питання» почало набирати більш чітко окреслених і регламентованих до того ж нормативними актами рис. Так, в Інструкції про особливі області до директиви № 21 (варіант «Барбаросса») зазначалося, що після знищення СРСР його територія буде поділена на кілька значних за площею і кількістю населення регіонів. Очолювати їх мали призначені А.Гітлером райхскомісари. Разом із надісланим із Райху управлінським персоналом вони становили німецьку політичну адміністрацію²⁰⁸.

Подібні підходи прозвучали і в інших принципових документах, ухвалених вищим політичним керівництвом Третього Райху. Наприклад, в інструкції «Про поведінку військ на Сході» стратегічною метою військової кампанії проти СРСР оголошувався повний розгром радянської «єврейсько-більшовицької» державності, її політичного й суспільного ладу, фізична

²⁰⁸ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В.Косик. – Париж – Нью-Йорк – Львів: Наукове товариство імені Т.Шевченка у Львові. Українознавча бібліотека НТШ . – 1993. – С. 493, 494.

ліквідація соціально-політичної опори, комуністичного світогляду, начебто створеного євреями²⁰⁹.

У директивах під назвою «Цивільне управління в зайнятих східних областях» (так звана «Коричнева течка») також передбачалася однозначна ліквідація СРСР та його політичного устрою. У зв'язку з цим усі управлінсько-розпорядчі функції на цих територіях переходили до відома Німеччини, політичні представники якої й визначали не лише майбутнє місцевого населення, а й його соціально-правовий статус під час окупації, формували саму систему та конфігурацію окупаційного адміністрування.

Головним мірилом дій та повсякденної поведінки німецьких управлінців в окупованій Україні ставали практичні потреби та будь-яка можлива користь для інтересів Третього Райху. При цьому жодна дія німецького чиновника та представника місцевого населення не мала зашкодити Німецькій державі²¹⁰.

Для А. Гітлера та його найближчого оточення українці були русифікованим народом, який уже втратив власний і без того невеликий державотворчий потенціал. Сталінський режим, як вважали нацисти, лише посилив ці тенденції. Тому нацистські керівники не розглядали можливий український національний рух, його політизацію і прагнення українців до здобуття державності як серйозне явище, гідне уваги. Упродовж усього періоду окупації лідери Третього Райху вперто продовжували відмовлятися враховувати історичні традиції та національні особливості розвитку українського суспільства. Так само ставилися вони й до інших народів, які населяли СРСР.

Отже, майбутня окупаційна політика на теренах України, яку репрезентували А.Гітлер та його ортодоксальне оточення, мала базуватися на принципах: повна ліквідація адміністративно-територіального та політичного устрою СРСР; знеособлений підхід до народів, які проживали на теренах

²⁰⁹ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 24. – Арк. 37.

²¹⁰ ЦДАГОУ. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 142. – Арк. 12, 38, 42.

України; фізична ліквідація расових (євреї і цигани) та політичних ворогів Третього Райху; перетворення фольксдойче на масову соціально-політичну опору «нового порядку»; відмова українцям у створенні власної державності; максимальна експлуатація людського та сировинного потенціалу країни. Метою окупації визначалася підготовка захопленого територіального масиву до перетворення на «життєвий простір» для німецького народу.

Аналізуючи теоретичне підґрунтя експансіоністської політики Берліна, слід мати на увазі, що нацистська ідеологія була порівняно «молодою» й до того ж еkleктичною за своїм внутрішнім наповненням. Та й сам Третій Райх існував менше десятиліття. В оточенні А.Гітлера спостерігалися й інші – більш радикальні чи, навпаки, лояльніші – підходи до основних рис майбутньої окупаційної політики. Найбільш відомим представником поміркованого підходу в шляхах та засобах реалізації мети окупаційної політики був А.Розенберг – один із теоретиків і творців нацизму. У роки Другої світової війни, зокрема з 1941 р., він очолював Райхсміністерство східних окупованих територій – центральне відомство Райху, уповноважене на проведення окупаційної політики в її практичній площині.

А.Розенберг вважав, що слід враховувати особливості національного розвитку всіх народів, які проживали на окупованих землях. Він поділяв переконання фюрера, що основним ворогом для Німеччини є Росія. Навіть за умови розгрому СРСР і витіснення залишків останньої за Урал її людський та сировинний потенціал збережеться. Тому вплив Росії, уже як азійської держави, все одно буде становити загрозу для геостратегічних інтересів Німеччини.

Аби не тільки здобути військову перемогу, а й досягти успіхів у її реалізації, А.Розенберг пропонував проводити більш гнучку, помірковану й диференційовану політику щодо кожного з народів, які населяли СРСР. Особливе місце серед них він приділяв українцям. Саме цей народ, на його думку, мав би захищати німецькі інтереси на Сході в разі перемоги Німеччини. Із цього приводу у квітні 1941 р. А.Розенберг висловився

однозначно: новостворена Українська держава повинна перебувати під повним контролем Німеччини й отримати суто формальні атрибути незалежності. Пропонував він також створювати умови для розвитку культури та освіти, сприяти зростанню національної самосвідомості українців²¹¹.

Подібних пропозицій А.Розенберг сформулював чимало й оприлюднив їх у різних варіаціях. Та суть їх була однаковою – створити підконтрольні Німеччині маріонеткові держави й використати їх потенціал для протиставлення Росії. Так, він пропонував розділити розгромлений СРСР на декілька національних політичних утворень: Росію, Білорусь, країни Балтії, Україну й Крим, район Дону, район Кавказу, Середню Азію. Передбачалося, що частина колишніх російських земель увійде до складу цих маріонеткових держав^{212, 213}. З одного боку, це могло послабити Росію, а з іншого, – ці держави у своєму протистоянні з колишньою метрополією неодмінно потребували б допомоги Німеччини. Цим самим створювалася політична основа для закріплення Німеччини та її впливу на околицях колишнього СРСР.

Таким чином, стратегічна лінія А.Розенберга, у принципі, нічим не відрізнялася від ідей А.Гітлера. Але суто тактичні засоби й методи втілення окупаційної політики, досягнення мети агресії в цих двох політиків мали помітні відмінності.

Хоча прибічників ідей А.Розенберга було немало, він усе ж не мав такого впливу, щоб змінити позицію А.Гітлера. Тому під час засідань у ставці фюрера, на яких вирішувалися принципові питання реалізації окупаційної політики, він часто зазнавав критики як від фюрера, так і з боку

²¹¹ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3104. – Арк. 17, 18.

²¹² Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Т. 1. / Упорядкування і передмова Володимира Косика. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – С. 495, 496.

²¹³ Нюрнберзький процес над головними німецькими військовими преступниками: Сборник материалов. – В 3-х т. / Под ред. Р.А.Руденко. – М.: Юридическая литература, 1965 – 1966. – С. 402.

його найближчого оточення, а його, потрібно визнати, слушні пропозиції не знаходили підтримки²¹⁴, ²¹⁵. Навіть при призначенні райхскомісара для окупованих земель України А.Гітлер зупинився на кандидатурі Е.Коха – людини, яка ненавиділа А.Розенберга й мала діаметрально протилежні погляди на окупаційну політику й лінію поведінки німецької адміністрації щодо українців²¹⁶.

Незважаючи на це, А.Розенберг намагався донести до фюрера власне бачення шляхів досягнення геополітичних інтересів Німеччини на Сході, переконуючи його переглянути вже ухвалені рішення. У нього були для цього підстави, адже саме він указом фюрера був призначений райхсміністром східних окупованих територій і багато в чому, реалізуючи на практиці окупаційну політику, мав визначати конкретні управлінські рішення²¹⁷.

У своїх виступах перед підлеглими та в ухваленій ним нормативно-правовій базі він намагався не полемізувати з А.Гітлером. А в перших інструктивних розпорядженнях Райхсміністерства східних окупованих територій, виданих у вересні 1941 р., передбачалося не визнавати жодних політичних вимог українців²¹⁸.

Та все ж А.Розенберг пропонував проводити більш м'якшу лінію поведінки з підкореним українським суспільством. Так, інструктуючи службовців Райхсміністерства східних окупованих територій у своєму новорічному зверненні 1943 р., А.Розенберг визнавав відсутність державності та відповідної політичної традиції у народів, які проживають на

²¹⁴ *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В.Косик. – Париж – Нью-Йорк – Львів: Наукове товариство імені Т.Шевченка у Львові. Українознавча бібліотека НТШ. – 1993. – С. 513, 514.

²¹⁵ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3108. – Арк. 13.

²¹⁶ *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В.Косик. – Париж – Нью-Йорк – Львів: Наукове товариство імені Т.Шевченка у Львові. Українознавча бібліотека НТШ. – 1993. – С. 91, 115.

²¹⁷ ЦДАГОУ. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 141. – Арк. 76 – 78.

²¹⁸ Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Т. 1. / Упорядкування і передмова Володимира Косика. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – С. 294, 295.

захоплених теренах України, називав їх «рабами», такими, що звикли жити за умов деспотизму і свавілля. Водночас він пропонував управляти цими народами твердо, але справедливо й надавати всім вимогам і покаранням законної й зрозумілої всім форми. Він намагався донести до підлеглих, що за цієї умови незначний за кількістю службовців німецький управлінський персонал зможе забезпечити інтереси Райху, а місцеве суспільство не лише сприйматиме німецьку присутність як цілком природне явище, а й не зможе висунути Німеччині жодних політичних вимог у майбутньому. У результаті в нього не залишиться іншого виходу, окрім як підкоритися німецькому пануванню. Вимога райхсміністра поєднувати суворість зі справедливістю сподобалася навіть його постійному опоненту Е.Коху, який висловився з цього приводу досить прихильно²¹⁹.

Як засвідчують наступні події, сам А.Розенберг проявляв одночасно і гнучкість, і твердість, так і не відмовившись від своїх ідей. У січні 1943 р. він у черговий раз запропонував змінити окупаційну політику в Україні шляхом ліквідації усе ще існуючої системи господарювання радянського зразка, приступити до формування військових частин із місцевого населення як союзників Вермахту, призначити його намісником фюрера у справах східних народів, скликати український національний комітет і створити крайовий уряд України. Райхсміністр прагнув не лише змістити Е.Коха з посади керівника райхскомісаріату «Україна», а й взагалі її ліквідувати, замінивши підлеглим наміснику фюрера райхспрезидентом²²⁰.

Подібні демарші А.Розенберг здійснював і в подальшому. Недарма під час його офіційного перебування в Києві у червні 1943 р. серед кіл, наближених до українських націоналістів, виникли чутки про підготовку

²¹⁹ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3107. – Арк. 57, 58, 134, 136.

²²⁰ Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1942 – 1943): Т.3. / Упоряд. В.М.Косика. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет ім. І.Франка; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України, 1999. – С. 53, 54.

декларації, якою Україну буде проголошено автономною і навіть самостійною державою²²¹.

Проте все було марно. А.Гітлер до останніх днів існування Третього Райху цих ідей не сприймав, а тому й не дослухався до міркувань А.Розенберга та його однодумців. Та й у найближчому оточенні фюрера явно переважали ті, хто обстоював жорстокість у стосунках із населенням окупованих східних територій і навіть гіпотетично не збирався надавати українцям права на створення формальної державної незалежності.

Отже, можна зробити висновок, що погляди вищого політичного керівництва Третього Райху щодо проведення окупаційної політики в Україні визначалися більше ідеологічними конструкціями нацизму, аніж реальним життям. Навіть невідкладні й життєво необхідні потреби Райху, а також очевидні прорахунки не змогли змінити лінію поведінки керівництва держави.

Свої погляди щодо створення управлінської системи РКУ, особливостей реалізації окупаційної політики та долі місцевого населення мав безпосередній керівник РКУ – Е.Кох. У своїх офіційних виступах він оголошував себе єдиним представником фюрера на відповідних теренах РКУ. Місцеве населення не могло мати жодних претензій до німецьких управлінців і мусило працювати на потреби Райху. Ті, хто насмілювалися опиратися розпорядженням німецьких зверхників, підлягали суворому покаранню²²². Українці були для нього расово неповноцінним народом, а за спілкування з ними німецьким службовцям гебітскомісаріатів загрозувало суворе покарання. У кінцевому рахунку українці мали звільнити «життєвий простір» для німецького народу²²³.

²²¹ ЦДАВОУ. – Ф. 3676. – Оп. 1. – Спр. 27. – Арк. 89.

²²² ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 34 зв.

²²³ Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1941 – 1942). Т.2. / Упорядкування Володимира Косика. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет ім. І.Франка, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України, 1998. – С. 249 – 251.

Райхскомісар застерігав своїх підлеглих від небезпеки доброзичливих стосунків з українцями. У березні 1943 р. на засіданні членів партії в Києві він зазначив: «Якщо я побачу кого-небудь, хто йде пліч-о-пліч з місцевими, то його буде виключено із партії й вигнано зі східних територій. При цьому буде вказано про його нездатність виконувати свої завдання»²²⁴.

Отже, як бачимо, ставлення Е.Коха до майбутнього України та її корінного народу жодним чином не йшло врозріз із баченнями А.Гітлера. Для нього Україна була найціннішим завоюванням Райху й виступала важливим фактором у війні, оскільки здатна була забезпечити Німеччину й Вермахт усім необхідним – сировиною, продовольством та трудовими ресурсами. Е.Кох наказував підлеглим усвідомити, що «потрібно виходити не з того, аби щось завоювати, але ще більше значення має усвідомлення того, як у цій країні керувати і управляти». Він вказував, що німецькі солдати проливали кров не заради того, щоб ошчасливити людство, а щоб «зробити багатства, які тут є, корисними для фронту і Батьківщини». А німецьке цивільне управління має лише одну мету: забезпечувати фронтові частини тим, чого вони потребують, і надавати в розпорядження Вітчизни встановлені обсяги продуктів харчування, сировини й робочої сили, на які німецький народ має право і які необхідні для досягнення остаточної перемоги.

Е.Кох вказував підлеглим, аби ті донесли до місцевого населення, що воно своєю сумлінною позитивною поведінкою та працею на виробництві робить свій внесок у переможне закінчення світової боротьби проти комунізму, а будь-який його спротив буде зламано із «націонал-соціалістичною енергією»²²⁵.

Принципи, на основі яких окупаційні адміністратори РКУ ставилися до місцевого населення, унаочнює інструкція «Дванадцять заповідей для поведінки на Сході і поводження з росіянами» від 11 серпня 1941 р.

²²⁴ ЦДАВОУ. – Ф. 4620. – Оп. 3. – Спр. 378. – Арк. 89.

²²⁵ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 1, 2.

Відповідно до цього документа службовці окупаційних органів влади зобов'язувалися працювати винятково на конкретний результат. Вони не повинні були боятися помилок, вчинених під час виконання службових обов'язків. Тому ухвалене й проведене в життя невірне управлінське рішення вважалося кращим, аніж його відсутність. Усі заходи з реалізації окупаційної політики мали проводитися твердо й безжалісно. Той, хто цих вимог не виконував, підлягав звільненню без права займати високі посади в Райху.

Як видно із тексту інструкції, німецька адміністрація не збиралася насаджувати серед місцевого населення нацистську ідеологію. Вона була справою лише арійців²²⁶.

У березні 1942 р. Райхсміністерство східних окупованих територій розробило службову інструкцію центральним установам РКУ щодо застосування окупаційного понятійно-термінологічного апарату. Відповідно до цих установок поняття «Україна» мало застосовуватися винятково в територіальному значенні. Будь-які натяки на державницький зміст цього терміну суворо заборонялися. Третій Райх був «захисником» і аж ніяк не «союзником» України. Німецькі війська трактувалися як «визволителі» і не могли визначатися як «окупаційна влада»²²⁷.

Отже, для майбутніх працівників цивільної адміністрації РКУ місцеве населення позиціонувалося тільки як засіб реалізації окупаційної політики й у майбутньому більша його частина мала звільнити «життєвий простір» для арійців.

Динаміка подій на фронтах Другої світової війни на рубежі 1942 – 1943 рр. радикально змінювалася. Після ейфорії успіхів літа та осені 1941 р. війна набувала затяжного позиційного характеру, а після Сталінграду становище Німеччини суттєво погіршилося. Від цього змінювалося й геополітичне та

²²⁶ ДАДО. – Ф.Р-2281. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 1 – 3.

²²⁷ Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1941 – 1942). Т.2. / Упорядкування Володимира Косика. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет ім. І.Франка, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України, 1998. – С. 159.

економічне значення України. Але жодних висновків чи кардинальних коректив в окупаційній політиці зроблено не було.

Війни завжди супроводжували історію людської цивілізації. Але війна нацистського Третього Райху проти СРСР не була військовим конфліктом у традиційному розумінні цього засобу розв'язання існуючих проблем. Цілі та засоби ведення тієї війни обумовлювалися нацистською ідеологією, з її теорією зверхності «арійської раси», природнього права Німеччини на територіальні загарбання, які належали «расово неповноцінним народам», фізичного винищення визначених етнічних груп та політичних супротивників.

На окупованих територіях розгорталася небачена до того система знищення людей, зведена до рангу державної політики. За нацистськими поглядами, право на життя автоматично втрачали євреї та радянська господарська й партійна номенклатура²²⁸, оскільки саме вони, з погляду керівників Третього Райху, і були носіями більшовицької ідеології, її соціально-політичною опорою.

У ході втілення основних положень плану «Ост» окуповані терени України перетворилися на основний плацдарм формування післявоєнного порядку в якості майбутнього «життєвого простору» для німецького народу. На забезпечення його основ і проводився комплекс заходів щодо «обезлюднення» відповідних територій республіки від частини місцевого соціуму.

Поряд із прямим фізичним знищенням євреїв, радянських військовополонених, терором проти комуністів і частини комсомольців проводилися планомірні заходи щодо зменшення загальної чисельності українців. Для цього використовувалися такі засоби, як створення умов, що сприяли вимиранню міського населення від голоду та напівголодного існування, масових інфекційних захворювань, відсутності належних

²²⁸ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3920. – Арк. 172, 173.

санітарно-побутових умов існування, максимальна трудова експлуатація місцевої людності.

Попри всі перестороги цивільне населення чинило активний і пасивний спротив «новому порядку». Та його частина, що виявила несприйняття окупаційного режиму, стала соціальною базою радянського руху Опору, який з 1942 р. почав набирати розмаху. Створена нацистськими адміністраторами система заручництва та колективної відповідальності за дії радянських підпільників та партизанів мали його зупинити, позбавити підтримки населення. З іншого боку, для керівників Третього Райху та РКУ це стало зручним приводом для організації масового винищення мирного населення. Цілеспрямоване обезлюднення території України мало страхітливі за своїми розмірами наслідки. Так, у Києві – найбільшому за кількістю населення до початку війни місту – мешкало більш як 900 тис. осіб. Станом на 15 листопада 1943 р. тут радянські органи влади змогли нараховувати лише близько 18 тисяч жителів²²⁹.

Одним із напрямів окупаційної політики, якому чинило спротив цивільне населення, стало примусове вивезення мешканців України до Райху. З 1942 р. усі галузі економіки Третього Райху почали потребувати притоку мільйонів робочих рук. Величезна їх кількість надходила з України. Понад 2,2 млн. наших співвітчизників спізнали статус «остарбайтерів». А про сировину та продовольство, яке головним чином надходило з України, говорити зайве. Тому значення «українського фактору» в роки війни постійно зростало. З цим довелося рахуватися, хоча перегляду основних засад окупаційної політики і ставлення до долі місцевого населення таки не відбулося.

Отже, здійснюючи підготовку до війни з СРСР, нацистське керівництво Третього Райху вважало за необхідне знищити політичну систему окупованої країни, а щодо народів, які споконвічно в ній мешкали, проводити політику терору й жорсткої економічної експлуатації. Україна в період війни

²²⁹ ЦДАГОУ. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 216. – Арк. 31.

перетворювалася на невичерпний резервуар сировини, продовольства й джерело робочої сили. На експлуатацію усього цього потенціалу і спрямовувалася управлінська структура РКУ. А після майбутньої перемоги Третього Райху в Другій світовій війні територія України мала стати «життєвим простором» для німецького народу²³⁰.

2.2. Виконавчий інструментарій гітлерівської окупаційної політики в РКУ

Для реалізації мети та завдань окупаційної політики Третього Райху в Україні було створено відповідний апарат – систему органів та установ РКУ, уповноважених на певні службові дії та компетенції. Функціонували вони в системі горизонтальних та вертикальних управлінських зв'язків, становлячи суворо централізовану та замкнуту адміністративну систему.

Будь-який управлінський орган має відповідати покладеним службовим завданням. Задля цього передбачається наявність існування чітко визначених нормативними актами оптимальних зв'язків між структурними елементами управлінської системи. В умовах війни та окупації, постійних деструктивних зовнішніх впливів німецька управлінська система мала функціонувати злагоджено, самодостатньо, швидко й оперативно реагуючи на невідкладні виклики часу, й працювати на один результат – перемогу. Саме так, за задумом її творців, і мала функціонувати управлінська система РКУ.

Із початком окупації влада на теренах майбутнього РКУ перебувала в руках так званої військової адміністрації, представленої комендатурами Вермахту. У межах значних за розмірами територій, котрі охоплювали, як правило, декілька колишніх радянських областей, діяли фельдкомендатури. У межах кількох колишніх радянських районів функціонували

²³⁰ *Куницький М.* Україна та доля підкупаційного соціуму в експансіоністських планах лідерів Третього Райху та практичних заходах адміністрації Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.) / М.Куницький // *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2013. – Випуск 78 (№ 11). – С. 74 – 78.

ортскомендатури. У службовому відношенні вони підпорядковувалися фельдкомендатурам.

На здійснення завдань і функцій безпосереднього окупаційного управління уповноважувалися VII (адміністративні) відділи військових комендатур. Фактично це були територіальні органи військового управління окупованими землями. Їм належали всі владні повноваження адміністративного, військово-поліційного та господарсько-економічного характеру. На військових, які перебували на цій території, покладалися значні за обсягами завдання мілітарного й охоронного характеру. Однак це були тимчасові органи управління, оскільки на окупованих теренах СРСР передбачалося створення цивільної адміністрації.

З метою узгодження та координації окупаційної політики на теренах колишнього СРСР рішенням А.Гітлера було створено єдиний державний орган Третього Райху – Райхсміністерство східних окупованих територій. Як вже зазначалося, його керівником став А.Розенберг.

Новопризначений райхсміністр із притаманною йому ініціативністю надіслав А.Гітлеру свої пропозиції щодо створення управлінської системи на захоплених територіях СРСР. Ці пропозиції в черговий раз засвідчили відмінне від решти нацистських керівників Райху бачення А.Розенбергом не лише окупаційної політики, а й конкретних шляхів та засобів її реалізації.

На думку райхсміністра східних окупованих територій, необхідно було організувати п'ять райхскомісаріатів: «Балтика», «Україна», «Росія», «Кавказ» та «Туркестан». Осібне місце у пропозиціях А.Розенберга отримала Україна. Райхсміністр вважав за необхідне поставити А.Гітлера до відома, що до майбутнього РКУ мали ввійти всі території, які перебували в межах УРСР станом на 22 червня 1941р. Запропонував він також і кандидатури майбутніх райхскомісарів²³¹.

²³¹ *Єржабкова Бланка. Шкільна справа та шкільна політика в рейхскомісаріаті «Україна» (1941 – 1944) у світлі німецьких документів / Переклад з німецької мови / Бланка Єржабкова. – Київ: Наук. думка, 2008. – С. 30 – 32.*

А.Гітлер оперативно, незважаючи на позицію А.Розенберга, переглянув ці амбітні політичні плани. У результаті з підпорядкування майбутнього РКУ було вилучено частину території, яка увійшла до дистрикту «Галичина» – структурної одиниці Генерального губернаторства. Ще одна частина території колишньої УРСР була передана союзниці Німеччини – Румунії. Прифронтові області мали певний час залишатися в підпорядкуванні командування комендатур Вермахту й лише з часом передавалися в управління цивільної адміністрації РКУ.

У результаті, уже 17 липня 1941 р. з'явився указ фюрера про запровадження цивільного управління на окупованих східних територіях. Військові дії ще продовжувалися, а тому замість п'яти створювалися усього лише два райхскомісаріати – «Остланд» та «Україна». Вони у свою чергу поділялися на генеральні комісаріати, а ті – на гебітскомісаріати. При цьому райхскомісарів та генеральних комісарів призначав особисто А.Гітлер. Призначення керівників центральних управлінь райхскомісаріатів та гебітскомісарів санкціонувалося райхсміністром східних окупованих територій.

А.Гітлер указом від 17 липня 1941 р. встановлював правило, відповідно до якого в разі виникнення непорозумінь щодо втілення у практику тих чи інших важливих положень державної політики в східних окупованих областях необхідно було звернутися за роз'ясненнями особисто до нього²³². Цим самим він зберігав свій неподільний вплив за безпосередньою реалізацією мети й завдань окупаційної політики та, використовуючи протиріччя між найближчим оточенням, посилював особисту владу.

Таким чином, у результаті санкцій А.Гітлера, з формальної точки зору, верховним органом державної влади, на який і покладалося завдання реалізації політики Німеччини в окупованих областях СРСР, стало

²³² «Преступные цели – преступные средства». Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1941-1944 гг.). – М.: Политиздат, 1968. – С. 51 – 54.

Райхсміністерство східних окупованих територій. Його керівнику А.Розенбергу підпорядковувалися два райхскомісаріати – «Остланд» та «Україна» з відповідними штатами службовців.

У вересні 1941 р. Райхсміністерство східних окупованих територій складалося з Головного відділу центрального управління, Головного відділу політики (відділення: загальної політики, Остланду, України, Кавказу і Туркестану, культури, преси і агітації, молодіжної, жінок), Головного відділу загального управління (відділення: загального управління, медичної справи, ветеринарної справи, праці, права, фінансів, науки і культури), Головного відділу наукового і технічного співробітництва (відділення: промислового господарства, харчування і сільського господарства, військового господарства, лісового господарства, техніки, банківської справи і валюти, транспорту, ціноутворення і контролю над цінами)²³³.

Як бачимо, організаційна структура Райхсміністерства східних окупованих територій давала змогу врегулювати практично всі напрями майбутньої окупаційної політики і впливати на підконтрольні йому органи влади нижчого управлінського рівня.

Текст указу А.Гітлера про створення РКУ з'явився 20 серпня 1941 р. Відповідні території з відання військової адміністрації в міру просування військ на Схід та «умиротворення» захоплених земель передавалися поетапно. На початку 1943 р. територія РКУ сягала 339 тис. км², а кількість населення – 16,9 млн. осіб.

Документом передбачалося формування на його території семи генеральних округ: «Волинь», «Житомир», «Київ», «Миколаїв», «Таврія» та «Чернігів»²³⁴. Але до кінця ці плани так і не були реалізовані внаслідок того,

²³³ Єржабкова Бланка. Шкільна справа та шкільна політика в рейхскомісаріаті «Україна» (1941 – 1944) у світлі німецьких документів / Переклад з німецької мови / Бланка Єржабкова. – Київ: Наук. думка, 2008. – С. 175.

²³⁴ Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Збірник документів і матеріалів / Упорядники: І.Л.Бутич (керівник), А.А.Батюк, П.М.Костриба, В.В.Кузьменко, Л.П.Нагорна та ін. – К.: Політвидав України, 1963. – С. 34 – 36.

що генеральну округу «Таврію» вдалося сформувати лише частково, а не в запланованому обсязі. А от генеральна округа «Чернігів» взагалі на карті РКУ так і не з'явилася, оскільки цей регіон не був переданий військовою адміністрацією цивільній через наближення до зони бойових дій.

Генеральні округи поділялися на 114 гебітскомісаріатів, які у свою чергу склалися з 434 районів. Останні створювалися за довоєнним радянським адміністративно-територіальним поділом. Кожен із гебітскомісаріатів мав площу 250 – 400 тис. га і налічував 150 – 250 тис. населення. Крім того, в організаційній структурі РКУ виокремлювалися п'ять штаттскомісаріатів – Київ, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Кривий Ріг, Кам'янське. Меншими містами керували штаттскомісари, а невеликими – ортскомісари²³⁵. Зазвичай генеральні округи охоплювали територію кількох колишніх радянських областей, а гебітскомісаріати – 3 – 4 районів.

Апарат РКУ нагадував організаційну структуру Райхсміністерства східних окупованих територій. Його управлінську основу становили центральне, політичне, господарське й технічне головні управління, які склалися із різноманітних відділів. Наприклад, до складу політичного управління входили відділи політики, праці та соціальної політики, адміністрування), охорони здоров'я, ветеринарії, фінансів, науки і культури, соціального захисту і допомоги. А от у складі господарського управління функціонували відділи промисловості, харчування й сільського господарства, лісозаготівель і полювання, ціноутворення, банків та грошей, обігових коштів та валютної політики, установ і права.

Центральний апарат РКУ динамічно змінювався, а кількість відділів постійно зростала. Так, до політичного управління невдовзі увійшло 14 відділів: загальний, поселенської, культурної політики, економічної, трудової та соціальної політики, жіночий, юнацтва, праці, загальної пропаганди, науки та мистецтва, медичний, ветеринарний, фінансовий, юридичний, загального

²³⁵ *Рекотов П.* Органи управління на окупованій території України (1941 – 1944 рр.) / *П.Рекотов* // Український історичний журнал. – 1997. – № 3. – С. 92.

керівництва²³⁶. Зростання управлінського апарату пояснюється масштабністю та важливістю завдань, які покладалися на РКУ.

Більш спрощену організаційну структуру отримали генеральні комісаріати. Типовий генеральний комісаріат складався із головних відділів: політичного, преси і пропаганди, промисловості, сільського господарства і харчування, торгівлі, фінансів, юридичного, освітнього, транспортного, медичного, паливного, а також з особистої канцелярії його керівника²³⁷.

Фактично генеральні комісаріати були регіональними органами німецького цивільного управління. Очолювали їх генеральні комісари, які користувалися відповідними атрибутами й засобами реалізації влади (приміщеннями, службовими установами, державним прапором та гербом, офіційною печаткою встановленого зразка, службовим автомобілем, службою охорони тощо)^{238, 239}.

Нижчою ланкою німецького окупаційного цивільного управління виступали гебітскомісаріати. Нормативними актами, ухваленими райхскомісаром, визначалося місце розташування установ гебітскомісаріатів²⁴⁰. За аналогією з гебітскомісаріатами в деяких містах РКУ були створені штатдткомісаріати. Зазначимо, що службова компетенція обох управлінських органів була однаковою²⁴¹. Лише в деяких містах, наприклад, у Києві, внутрішня побудова штатних одиниць відповідного штатдткомісаріату мала складніший, порівняно з іншими міськими органами влади, характер. Пояснюється ця відмінність складністю питань, які виникали під час управління життям великого за розмірами й кількістю населення місті²⁴².

²³⁶ Гончаренко О. Функціонування окупаційної адміністрації Райхскомісаріату «Україна»: управлінсько-розпорядчі та організаційно-правові аспекти (1941 – 1944 рр.): монографія / Гончаренко О.М. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2011. – С. 209 – 211.

²³⁷ ДГА СБУ. – Ф. 79. – Оп. 1. – Спр. 5. – Т. 1. – Арк. 61, 62.

²³⁸ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 1, 2.

²³⁹ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 10.

²⁴⁰ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 1 зв.

²⁴¹ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 53 зв.

²⁴² ГДА СБУ. – Ф. 79. – Оп. 1. – Спр. 5. – Т. 1. – Арк. 62, 63.

Внутрішня організаційна структура підрозділів гебітскомісаріатів визначалася генеральними комісарами, які й затверджували їхні штатні розписи. Здебільшого, ухвалюючи ці рішення, генеральні комісари виходили з особистого бачення шляхів і засобів налагодження управлінської системи на підконтрольній їм території, а також специфіки регіону. Тому на теренах РКУ існували певні відмінності в організаційній структурі гебітскомісаріатів. Наприклад, у структурі гебітскомісаріату в Ровно діяв так званий «український відділ»²⁴³. А от в організаційній схемі гебітскомісаріатів генеральної округи «Житомир» взагалі передбачалося існування «німецького» та «українського» відділень²⁴⁴.

Але, як правило, організаційну структуру гебітскомісаріату репрезентували відділи: загальний, політичний, адміністративний, фінансовий, господарський (промисловий), технічний, продовольства та сільського господарства, праці та соціального забезпечення, реєстратура та служба телефонного зв'язку.

На загальний відділ покладалася реалізація наступних питань: службовий нагляд, внутрішній розпорядок, особовий склад, утримання службовців, відпустки, домашній побут, вхідна та вихідна кореспонденція, таємні документи, нагляд за службовими перевезеннями, прийом та відвідувачів. Очолював відділ старший міський інспектор, у підпорядкуванні якого перебували службовий водій та троє перекладачів.

У віданні політичного відділу перебували питання: політика, раса, культура, музеї, бібліотеки, телефонний зв'язок, церква, народні й вищі школи, правосуддя, соціальне забезпечення, зібрання, книгосховища. Цей відділ очолював особисто гебітскомісар.

Доволі серйозну службову компетенцію мав адміністративний відділ: поліція, нагляд за допоміжною адміністрацією, німецьке бюро записів актів

²⁴³ ДАРО. – Ф. Р-52. – Оп. 2. – Спр. 16. – Арк. 3.

²⁴⁴ *Лауер, Венді* Творення нацистської імперії та Голокост в Україні / Пер. з англ. Є.Ровного, С.Коломійця / Венді Лауер. – К.: Зовнішторгвидав України; Український центр вивчення історії Голокосту, 2010. – С. 131.

громадянського стану, державний контроль над цінами, організація реєстрації і прописки населення, соціальне страхування, паспортизація, перевірка документів, полювання та рибний промисел, транспортні засоби, надання посвідчень на право управління транспортними засобами, забезпечення квартирами. Відділом керував урядовий інспектор, у підпорядкуванні якого перебували перекладач та міський інспектор.

Фінансовий відділ забезпечував вирішення таких питань: діяльність банків, рахунки, бюджет та податки, грошова система, розрахункові засоби в іноземній валюті, засоби на утримання сім'ї, нагляд за районними банками, ощадні каси, ревізія господарської діяльності підприємств, заготівля, речовий склад, місця розквартирування. Відділ очолював керівний службовець, якому підлягали урядовий інспектор, двоє службовців, перекладач та службовий водій.

Господарський відділ займався використанням сировини, регулюванням та управлінням виробництвом, наглядом за функціонуванням підприємств та організацій, управлінням професійними школами, ціноутворенням, ремісничим виробництвом, торгівлею, обліком та розподілом виробленої продукції, виданням ордерів на отримання нормованих продуктів, палива та бензину, а також транспортною справою. Відділ очолював гебітскомісар, під керівництвом якого працювали старший міський секретар, технік та спеціаліст по торгівлі.

Службовці технічних відділів гебітскомісаріатів опікувалися будівництвом, експлуатацією водного господарства й електростанцій. Як правило, у складі цього відділу перебували інженерно-технічні працівники.

До структури відділу продовольства та сільського господарства входили підвідділи виробництва та заготівель. Відділ очолював окружний сільськогосподарський керівник. До компетенції підвідділу виробництва входило сільськогосподарське виробництво, виробництво молока і рослинництво, нагляд за посівом рослин і посівним матеріалом,

тваринництво, сільськогосподарська техніка. Цим підвідділом управляв один службовець.

Підвідділ заготівель очолював зондерфюрер. До компетенції цього структурного підрозділу входили: загальні питання заготівель і постачання, товарний обіг і забезпечення сільськогосподарського населення предметами першої необхідності, зернові культури, насіння олійних культур і виробництво фуражу (включаючи круп'яні, борошняні та макаронні вироби, продукти прядіння, тваринницьке господарство, молочна й жиропереробна промисловість, цукрова промисловість, картопляне, плодове та овочеve господарства, напої і лікарські засоби, забезпечення умов для роботи підприємств.

Відділ праці та соціального управління (разом із «біржею праці») очолював старший державний службовець. До відділу входили двоє державних службовців середнього рангу та двоє нижчих службовців. У компетенції відділу перебували питання використання робочої сили, управління безгосподарним майном, оплати праці²⁴⁵.

Упродовж періоду окупації певних змін зазнавала адміністративно-територіальна система управління РКУ. Як райхсміністр, так і райхскомісар намагалися зменшити рівень витрат на утримання управлінського апарату. У зв'язку з цим поступово відмирили проміжні ланки управління, наприклад, гаупткомісаріати, які існували в 1941 р. Так, у цей час діяв гаупткомісаріат «Волинь» (м. Луцьк) та гаупткомісаріат «Поділля» (м. Кам'янець-Подільський)²⁴⁶. А от сама резиденція керівника генерального комісаріату «Волинь та Поділля» розміщувалась у Брест-Литовську. З часом цю проміжну ланку управління було ліквідовано і гебітскомісаріати почали напряму підпорядковуватись генеральним комісаріатам. Місцем перебування

²⁴⁵ Гончаренко О. Функціонування гебітскомісаріатів у системі органів влади Райхскомісаріату «Україна»: організаційна структура та службова компетенція (1941 – 1944 рр.) // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 25. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – С. 155, 156.

²⁴⁶ Державний архів Волинської області. – Ф.Р-2. – Оп. 2. – Спр. 4. – Арк. 20.

генерального комісара було визначено м. Луцьк²⁴⁷. Невдовзі гаупткомісаріати як проміжна ланка управління були ліквідовані, а влада в округах передана гебітскомісарам.

Згідно з рішеннями вищих німецьких управлінців, гебітскомісаріати почали об'єднуватись у більш укрупнені адміністративно-територіальні одиниці. Так, відповідно до розпорядження райхсміністра східних окупованих територій від 23 березня 1943 р. з 1 квітня було запроваджено новий перерозподіл гебітскомісаріатів у Житомирській генеральній окрузі. Замість 26 в окрузі було створено 18 гебітскомісаріатів²⁴⁸. Таким чином, управлінська система РКУ оптимізувалася і здешевлювалася, а штатні розписи установ приводилися у відповідність із тими завданнями, які перед ними ставились.

З іншого боку, управлінський апарат РКУ все ж розростався. Німецькі службовці намагалися максимально проконтролювати хід реалізації покладених ними завдань безпосередніми виконавцями. Для цього використовувалися так звані зовнішні представництва (філіали) окремих відділів генеральних комісаріатів та гебітскомісаріатів. Відома така управлінська структура, як Вінницьке представництво генерального комісара округи «Житомир» у Вінниці²⁴⁹. Але найчастіше створювалися зовнішні представництва головних відділів продовольства та сільського господарства генеральних комісаріатів, які й контролювали виконання відповідного напрямку роботи в певних районах. Такий управлінський підрозділ діяв у Кіровограді, який входив до складу генеральної округи «Миколаїв»²⁵⁰, у Полтаві (генеральна округа «Київ»)²⁵¹. Не зрозуміло чому, але особисте спілкування між керівниками зовнішніх представництв

²⁴⁷ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Спр. 1. – Спр. 10. – Арк. 42, 55, 56.

²⁴⁸ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 56.

²⁴⁹ ДАВО. – Ф.Р-1311. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 245.

²⁵⁰ Державний архів Кіровоградської області. – Ф.Р-2677. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 5.

²⁵¹ ДАПО. – Ф.Р-8760. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 10.

генеральних комісаріатів та гебітскомісарами обмежувалось винятково службовими питаннями. Усі інші зустрічі між ними суворо заборонялися²⁵².

Подібна ситуація склалася з представництвами гебітскомісаріатів. Зовнішні представництва гебітскомісаріатів з 1942 – 1943 рр. почали з'являтися в найважливіших для німецьких властей центрах, у яких діяли вузлові залізничні станції, місцях концентрації виробництва тощо. Очолювали ці управлінські структури представники гебітскомісара²⁵³, ²⁵⁴.

Однією з проблем, від якої потерпали німецькі окупаційні органи влади всіх рівнів і яку так і не вдалося розв'язати, стало кадрове питання. Німецькі органи влади РКУ були переобтяжені величезною кількістю службових завдань. Навіть незважаючи на розпорядження райхскомісара припинити розгляд другорядних питань, не пов'язаних із реалізацією важливих завдань, які зачіпали інтересу Райху²⁵⁵, кількість їх усе ж не зменшилася. А от кадрів, здатних виконувати ці функції повноцінно, якісно і в повному обсязі, для цього не вистачало. По-перше, їх для цього ніхто спеціально не готував. У результаті на роботу в установи РКУ потрапили люди з мінімальними управлінськими вміннями та навичками. По-друге, під час ухвалення рішень про їх призначення на ключові посади в окупаційному апараті влади німецькі можновладці користувалися не принципами професійної здатності претендентів, а особистою відданістю та вірністю ідеалам нацизму. Тому до окупаційного апарату потрапляло чимало осіб із низьким освітнім та культурним, не кажучи про професійний, рівнем. По-третє, багато цих управлінців, потрапивши до України, намагалися особисто збагатитися, займалися сумнівними оборудками з майном та продовольством, прагнули максимально використати час для отримання матеріальних дивідентів. Хоч вони й мали офіційні дозволи на пересилку продуктів харчування до

²⁵² ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 17.

²⁵³ ДАКО. – Ф.Р-2733. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 3.

²⁵⁴ ДАКО. – Ф.Р-2733. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1.

²⁵⁵ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 34.

Райху²⁵⁶, багатьом цього здавалося занадто мало. По-четверте, усі вони перебували в екстремальних умовах окупаційної дійсності й чимало з тих, кого відрядили на роботу в РКУ із Німеччини, були вбиті, зазнали поранень та каліцтв, захворіли небезпечними для життя інфекційними захворюваннями, одержали психічні травми. Хоч для німецьких службовців і встановлювалася обов'язкова процедура проходження профілактичних заходів щодо попередження захворювань, дотримання санітарно-епідемічних заходів²⁵⁷, значна кількість чиновництва все ж не змогли цього уникнути.

Незважаючи на свій «цивільний статус», службовці установ РКУ не мали права запрошувати до місця служби членів своїх сімей чи родичів. Ті ж, хто порушував це правило і все ж приїздив до України, підлягали примусовому поверненню до Німеччини²⁵⁸. За цих умов німецький кадровий корпус усіх управлінських рівнів РКУ поступово деградував. Навіть самі німецькі чиновники в листах до рідних визнавали, що стали дедалі більше вживати спиртного²⁵⁹. У цілому сучасники дали негативну оцінку діяльності цивільним адміністраторам й досить влучно називали представників німецького окупаційного апарату влади РКУ «адміністративним чудовиськом»²⁶⁰.

Нестача кваліфікованих працівників мала тотальний характер. Німецьким адміністраторам довелося йти на непопулярні заходи, які до того ж суперечили нацистській ідеології. Подолання кадрового дефіциту німці спробували здійснити шляхом рекрутування до німецьких управлінських структур спеціалістів із місцевого населення. У першу чергу погляди німецького керівництва спрямувалися на фольксдойче – представників

²⁵⁶ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 14.

²⁵⁷ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 26, 27, 99.

²⁵⁸ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 92 зв.

²⁵⁹ «Люба моя Еллі!...». Листи, світлини та документи німецького чиновника з окупованого Іванкова (1942 – 1943). – Міжнародний фонд «Взаєморозуміння і толерантність». – Київ, 2012. – С. 234.

²⁶⁰ *Лауер, Венді* Творення нацистської імперії та Голокост в Україні / Пер. з англ. Є.Ровного, С.Коломійця / Венді Лауер. – К.: Зовнішторгвидав України; Український центр вивчення історії Голокосту, 2010. – С. 134.

місцевого німецького населення. Але реальність була такою, що й у цьому середовищі не вдалося віднайти достатньої кількості осіб, здатних повноцінно виконувати управлінські функції в окупаційному апараті влади.

Тому чи не з перших і до останніх днів окупації німецьким адміністраторам довелося відмовлятися від ідеологічних кліше й брати на роботу до установ генеральних комісаріатів та гебітскомісаріатів представників місцевого населення. Як результат, у типовому гебітскомісаріаті нараховувалося 15 – 20 німецьких чиновників (а то й менше), направлених із Райху, та декілька десятків службовців і перекладачів, набраних із місцевого, переважно українського, населення²⁶¹. Зрозуміло, що всі відповідальні пости у відділах генеральних комісаріатів та гебітскомісаріатів займали громадяни Райху та фольксдойчі. Українці перебували здебільшого на службових посадах більш нижчого, підпорядкованого німецьким чиновникам управлінського рівня²⁶².

Німецькі чиновники намагалися віднайти тих спеціалістів, які могли зайняти відповідні посади в німецьких органах управління. Так, під час проведення процедури ліквідації Вінницької обласної управи, створеної ще військовою адміністрацією влітку 1941 р., було ухвалене рішення про відрядження всіх вивільнених спеціалістів до відповідних відділів генеральної округи «Житомир»²⁶³. При цьому німецьких чиновників не цікавили питання сімейного статусу чи житлового забезпечення претендентів. Можна сказати, що від'їзд колишніх службовців обласного органу влади мав рекрутизаційний характер.

²⁶¹ ДАПО. – Ф.Р-2499. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 9.

²⁶² *Куницький М.* Реалізація мети та завдань гітлерівської окупаційної політики у контексті функціонування владних інституцій Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.) / М.Куницький // Гілея: вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М.Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2013. – Випуск 79 (№ 12). – С. 55 – 58.

²⁶³ *Гончаренко О.* Органи місцевого управління генерального округу «Волинь та Поділля»: проблеми функціонування в системі гітлерівського окупаційного апарату влади / О.Гончаренко // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Друга світова війна в історичному вимірі» (Житомир, 21-22 травня 2010 р.). – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – С. 41.

Управлінська модель, на основі якої функціонували німецькі органи влади, мала суворо централізований, замкнений на генеральних комісаріатах, відділах РКУ та особисто райхкомісарові Е.Коху характер. Гебітскомісари не мали права на звернення до вищих за службовим статусом установ Райху в обхід генерального комісаріату. Усі адресовані райхкомісаріату документи поверталися на розгляд генеральних комісарів. Так само й генеральні комісари не мали права звертатися до Райхсміністерства східних окупованих територій, інших відомств Райху чи надсилати туди службовців у відрядження в обхід центральних установ РКУ²⁶⁴. Гебітскомісарів та генеральних комісарів повідомляли про застосування до авторів несанкціонованих інтерпеляцій суворих покарань.

Уся повнота виконавчої влади на місцях безроздільно належала гебітскомісарам. В усіх офіційних зверненнях до місцевого населення вони вказували, що управляють відповідними територіями від імені самого «фюрера». Безпосередньо до службової компетенції гебітскомісарів належали: заходи військово-поліційного характеру^{265, 266, 267, 268, 269, 270}, право на винесення вироків при кримінальних покараннях^{271, 272}, застосування до винних найвищого виду правової санкції як смертна кара^{273, 274, 275, 276}. На гебітскомісаріати покладалися завдання координувати заходи з відновлення поштового та телефонного зв'язку²⁷⁷.

²⁶⁴ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 88, 88 зв.

²⁶⁵ ДАКО. – Ф.Р-2443. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 67.

²⁶⁶ Державний архів Кіровоградської області. – Ф.Р-2705. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 14.

²⁶⁷ ДАПО. – Ф.Р-2642. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 1.

²⁶⁸ ДАПО. – Ф.Р-2642. – Оп. 1. – Спр. 61. – Арк. 11.

²⁶⁹ ДАПО. – Ф.Р-2642. – Оп. 1. – Спр. 62. – Арк. 1.

²⁷⁰ ДАХО. – Ф.Р-1501. – Оп. 3. – Спр. 8. – Арк. 14.

²⁷¹ ДАВО. – Ф.Р-1357. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 1.

²⁷² ДАПО. – Ф.Р-2499. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 12.

²⁷³ ДАПО. – Ф.Р-8676. – Оп. 2. – Спр. 159. – Арк. 1.

²⁷⁴ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 13. – 23, 29, 32, 45.

²⁷⁵ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 10.

²⁷⁶ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 52, 53.

²⁷⁷ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 51, 52.

Отже, гебітскомісаріати репрезентували німецький суверенітет над захопленими територіями. Хоч він формально й мав суто «цивільний» характер, у руках гебітскомісарів зосереджувалася вся повнота виконавчої, судової та військово-поліційної влади. Фактично гебітскомісаріати стали німецькими окупаційними органами влади комбінованого типу з виразними військово-адміністративними, господарсько-економічними та поліційними функціями.

Поряд із владними структурами цивільної адміністрації РКУ на цій же території діяли німецькі поліційні органи та формування. Будь-яка державна система управління потребує правоохоронних органів, але в умовах окупаційної дійсності значення і роль репресивно-карального апарату зростали майже до безмежності.

Як вже зазначалося, основна ставка німецької адміністрації у взаєминах з підкупаційним соціумом на теренах РКУ робилася на силові, каральні засоби. Їх тиск на місцеве суспільство мав досягти такого рівня, за якого припинявся рух опору, а будь-яка протидія заходам окупаційної адміністрації була б неможливою навіть гіпотетично. У таких умовах від ефективної діяльності німецьких репресивно-каральних органів реалізація основних напрямів окупаційної політики залежала напрояму.

Указом А.Гітлера «Про введення поліційного режиму в окупованих областях СРСР» від 17 липня 1941 р. поліційна охорона в окупованих районах СРСР, а отже, і в Україні, безпосередньо покладалася на Райхсфюрера СС і шефа німецької поліції Г.Гімmlера.

У результаті пошуку засобів та принципів підходів до проблеми розбудови німецьких поліційних структур в окупованих областях СРСР у Берліні виникло рішення про створення відповідних органів комбінованого типу. Як результат, поліційна охорона на теренах покладалася на поліцію порядку. До неї входили два структурні підрозділи – охоронна поліція та поліція порядку. Наймасовішим поліційним підрозділом, представленим у кожному колишньому райцентрі, стала цивільна жандармерія РКУ. Німецька

поліція безпеки та СД була найменш чисельною за кількістю особового складу й структурно присутньою тільки в найважливіших центрах генеральних округ РКУ.

Керівництво поліцією СД та поліцією порядку здійснював Вищий СС і поліцейський фюрер (Höherer SS und Polizei Führer Rusland-Sud), який мав двох заступників – по поліції безпеки і СД та поліції порядку. Від червня до грудня 1941 р. ним був СС-обергрупенфюрер Ф.Еккельн, а з грудня 1941 р. і до березня 1944 рр. – СС-обергрупенфюрер Г.Прюцман. У кожному з генеральних округів усією поліцією керував СС і поліцейський фюрер (SS und Polizei Führer), який також мав двох заступників. На рівні гебітскомісаріатів була створена майже аналогічна організаційна структура поліційних органів²⁷⁸.

З 1942 р. поліція безпеки та СД напряму підпорядковувалася відомству Г.Гіммлера й виконувала лише його вказівки. Керівники цивільної адміністрації РКУ отримали право віддавати накази поліції порядку та жандармерії, а також місцевій охоронній поліції²⁷⁹.

До компетенції керівництва поліції безпеки та СД в РКУ належали справи політичного порядку, боротьби з учасниками руху Опору, контроль за церквою, а також «остаточне розв'язання» єврейського питання²⁸⁰. Здебільшого всі справи, які потрапляли до рук працівників цього репресивно-карального органу, розглядалися в досить обмежені терміни та в позасудовому порядку. У поле зору поліції безпеки та СД могли потрапити й працівники та службовці цивільної адміністрації РКУ. Співробітники поліції безпеки та СД мали право проводити оперативні та слідчі дії і щодо них.

²⁷⁸ Дерейко І. Структура окупаційних органів Райхскомісаріату «Україна / І.Дерейко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2004. – Вип. 8. – Част. 1. – С. 262, 263.

²⁷⁹ Венди Лауер «Опережающее подчинение» и осуществление нацистами Холокоста в Украине: взаимодействие центральных и местных властей в генеральном округе Житомир (1941 – 1944) / Лауер Венди // Проблеми історії Голокосту: науковий журнал. – Випуск № 4. – Дніпропетровськ: Центр «Ткума», ПП Ліра ЛТД, 2007. – С. 42.

²⁸⁰ ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 109. – Арк. 49 – 45.

Цивільна жандармерія РКУ була наймасовішим німецьким поліційним підрозділом. Структурно вона поділялася на головні жандармські команди, команди та пости. Територіально вони відповідно розподілялися по генеральних комісаріатах, гебітскомісаріатах та адміністративних центрах районів, що до них входили. Головні жандармські команди дислокувалися в найважливіших центрах генеральних комісаріатів.

У системі жандармерії РКУ та генеральних округ були задіяні також поліційні батальйони²⁸¹. До часу створення в системі поліційних формувань РКУ стаціонарних жандармських команд та постів підрозділи поліційних батальйонів на території своєї дислокації виконували за них відповідні службові функції²⁸². У відомчому плані жандармські команди та пости підпорядковувалися генеральним комісарам та гебітскомісарам, а також власному поліційному керівництву, що існувало на рівні цих адміністративно-територіальних одиниць (утворень).

До службової компетенції підрозділів цивільної жандармерії належали всі питання, пов'язані з порушенням встановленого порядку²⁸³, спекуляцією²⁸⁴, кримінальними злочинами²⁸⁵ та хуліганськими вчинками місцевого населення²⁸⁶, боротьбою з самогоноварінням²⁸⁷, крадіжками майна громадян та установ і організацій²⁸⁸, випадками насильницької смерті²⁸⁹,²⁹⁰, протидією учасникам руху Опору²⁹¹,²⁹², розшуком втікачів із таборів в'язковополонених та інших місць утримання громадян²⁹³.

²⁸¹ ДАКО. – Ф.Р-2732. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 1, 3 – 5, 8.

²⁸² ДАВО. – Ф.Р-2. – Оп. 2. – Спр. 4. – Арк. 20.

²⁸³ ДАЖО. – Ф.Р-1511. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 4.

²⁸⁴ ДАКО. – Ф.Р-2733. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 1.

²⁸⁵ ДАДО. – Ф.Р-2567. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 80.

²⁸⁶ ДАКО. – Ф.Р-2733. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 60.

²⁸⁷ ДАПО. – Ф.Р-2839. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 6.

²⁸⁸ ДАКО. – Ф.Р-2733. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1, 6.

²⁸⁹ ДАКО. – Ф.Р-2733. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 113.

²⁹⁰ ДАКО. – Ф.Р-2733. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 1.

²⁹¹ ДАЖО. – Ф.Р-1452. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 37, 50.

²⁹² ДАКО. – Ф.Р-2733. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 1.

²⁹³ ДАЖО. – Ф.Р-1452. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 52.

Місцеве населення мало право поскаржитися на неправомірні дії місцевої поліції та працівників органів місцевого управління^{294, 295, 296, 297}. Наслідком цих заяв ставали слідчі дії, які й проводилися жандармами. Розгляд слідчих залежав від особистого бачення керівників місцевої жандармерії, які практично були безконтрольними. Працівники місцевої жандармерії могли проводити повноцінні слідчі дії щодо порушників порядку та хуліганів^{298, 299}, але на ділі доволі часто підслідні розстрілювалися наступного дня після їх затримання³⁰⁰.

Отже, фактично цивільна жандармерія РКУ виконувала завдання і функції кримінальної поліції, забезпечуючи правопорядок та слухняну поведінку місцевого населення.

Водночас до службової компетенції цивільної жандармерії РКУ належали й інші питання, які дають підстави вважати цей поліцейський підрозділ засобом реалізації репресивно-карального сегмента гітлерівської окупаційної політики. Жандармерія займалася боротьбою з рухом Опору, влаштовувала показові страти та розстріли засуджених до вищої міри покарання місцевих мешканців. Але наймасштабнішим завданням, яке довелося виконувати жандармерії, стало тотальне знищення мирного єврейського населення, яке з цілого ряду причин уціліло під час акцій 1941 р.

Хоч цивільна жандармерія РКУ і вважається наймасовішим німецьким поліцейським органом, вона також не була великою за кількістю особового складу. Як правило, розміщений у центрі гебітскомісаріату жандармський пост міг складатися з 5, а той 15 – 20 жандармів^{301, 302}. Бажала кращого й система матеріально-технічного забезпечення діяльності жандармерії.

²⁹⁴ ДАКО. – Ф.Р-2443. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 175.

²⁹⁵ ДАКО. – Ф.Р-2733. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 1 – 5.

²⁹⁶ ДАКО. – Ф.Р-2733. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 1, 2.

²⁹⁷ ДАКО. – Ф.Р-2733. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 182.

²⁹⁸ ДАПО. – Ф.Р-2839. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1 – 17.

²⁹⁹ ДАПО. – Ф.Р-2878. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 7.

³⁰⁰ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 57198. – Арк. 97 – 100.

³⁰¹ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 51498. – Арк. 18 – 26.

³⁰² ДАДО. – Ф.Р-2567. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 81, 82.

У зв'язку з цим із перших днів окупації на теренах України з'явилися поліційні формування, повністю набрані з представників місцевого населення чи військовополонених. Вони мали різну назву, хоч здебільшого їх ідентифікували як «місцеву допоміжну поліцію». З часом, після утворення РКУ, цей поліційний підрозділ отримав назву «місцева охоронна поліція» або «допоміжна охоронна поліція». Територіально їх підрозділи розподілялися на районну, кущову та сільську поліцію. Уся їх структура підпорядковувалась і замикалася на поліційному керівнику гебітскомісаріату. Іншої вертикалі управління місцева охоронна поліція не мала. Так німецьке керівництво уникало можливої протидії з боку місцевої поліції, яка була озброєна, а відтак становила певну загрозу політичним інтересам Райху та ідеологічним постулатам нацизму, відповідно до яких лише представники Німеччини мали право на носіння вогнепальної зброї. Але реальність була такою, що від цього принципу довелося відступати. Місцева поліція не отримала лише права на носіння автоматичної зброї.

Згідно зі спільним наказом головного командування окупаційними військами в Україні № 257/41 II від 19 грудня 1941 р. та вищим СС і поліцейським керівником при РКУ – командуючим поліцією порядку №5/41 від 20 листопада 1941 р. всі місцеві поліційні формування отримували назву «Допоміжна охоронна поліція» (Hilfsschutzmannschaft) й переходили в підпорядкування адміністрації РКУ³⁰³.

Організаційна структура створеної восени 1941 р. місцевої охоронної поліції мала різний вигляд у масштабах РКУ. Як завжди все залежало від особистого бачення місцевого німецького керівництва. Але здебільшого місцеві поліційні формування районного рівня склалися з секретаріату та двох слідчих відділів – з кримінальних та політичних справ^{304, 305}. Ще більш

³⁰³ ДАМО. – Ф.Р-1432. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 82 зв.

³⁰⁴ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 51718. – Т. 1. – Арк. 52 – 67.

³⁰⁵ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 57233. – Арк. 73 – 85.

спрощену організаційну структуру отримали кушові та сільські поліційні підрозділи.

До службової компетенції місцевої охоронної поліції належали: охорона правопорядку в населених пунктах, забезпечення репресивно-каральних заходів вищого поліційного керівництва, виконання розпоряджень та вказівок адміністрації гебітскомісаріатів³⁰⁶. У дослідників існує переконання, що без цього поліційного органу цивільній адміністрації РКУ таки не вдалося б забезпечити повний контроль за населенням окупованих територій.

Ще однією управлінською структурою, без якої неможливо було налагодити повноцінну реалізацію основних засад нацистської окупаційної політики, стали органи місцевого управління. Представлені вони були районними, міськими та сільськими управами. Ініціатива їх створення належала ще військовій адміністрації. Після передачі відповідних територій у відання цивільної адміністрації РКУ остання переглянула кадровий склад місцевих органів влади: частину відповідальних службовців і керівників було звільнено, певним чином реформовано саму організаційну структуру цих владних інституцій.

За діючими інструкціями Райхсміністерства східних окупованих територій та РКУ керівники місцевих органів влади зобов'язувалися виконувати всі німецькі директивні установки. За ними встановлювався тотальний нагляд та контроль. Самі ж процедури мали здійснюватися таким чином, щоб місцеві установи відчували себе в ролі самостійних органів влади, але не змогли здійснити жодних дій, які зашкодили б німецьким інтересам³⁰⁷.

Структура органів місцевого управління міського та районного рівнів у межах РКУ не була жорстко визначеною. Що стосується сільських управ, то

³⁰⁶ *Куницький М.* Німецькі поліційні формування на теренах Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.) / М.Куницький // «Історія повсякденності: теорія та практика»: Матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав – Хмельницький, 14 – 15 травня 2010 р. [Упоряд.: Лукашевич О.М., Нагайко Т.Ю.]. – Переяслав – Хмельницький, 2010. – С. 241 – 243.

³⁰⁷ ЦДАГОУ. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 141. – Арк. 1, 7.

вони взагалі не мали апарату, а їх управлінський персонал складався, як правило, з сільського старости та писаря управи³⁰⁸.

Німецькі зверхники прагнули не застосовувати в органах місцевого управління ту організаційну структуру, яка існувала в німецькій окупаційній адміністрації. До того ж у реальних діях німецького керівництва спостерігається прагнення до максимального спрощення організаційної структури органів місцевого управління, зменшення кількості їх відділів та підпорядкованих комунальних служб.

Але максимально оптимізувати місцеве управління на практиці не вдавалося через реальні потреби та умови. Так, у жовтні 1941 р. у складі Київської міської управи діяли відділи: фінансовий, культури та освіти, охорони здоров'я, пропаганди та преси, праці, кадрів, суспільної опіки, міських підприємств, торгівлі та харчування. Але до 1 серпня 1942 р. до існуючих підрозділів Київської міської управи додалися ще транспортний, адміністративний, ремісничий, контрольно-інспекторський, паливний, статистичний, правничий відділи та служба зв'язку. При міській управі довелося створити управління міського інженера³⁰⁹.

Аналогічні тенденції спостерігаються в усіх генеральних комісаріатах РКУ. Хоч Е.Кох і вимагав від підлеглих скоротити витрати на утримання персоналу органів місцевого управління³¹⁰, кількість їх невпинно збільшувалася, так само як і чисельність відділів та служб.

Отже, місцева управлінська модель РКУ була представлена районними, міськими та сільськими управами. Вони виступали в якості допоміжних органів управління й поза санкцією німецьких керівників не мали права ухвалювати важливих рішень.

³⁰⁸ Куницький М. Місцеві поліційні та управлінські структури на теренах Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.) / М.Куницький // «Історія повсякденності: теорія та практика»: Матеріали Всеукр. наук. конф., [м. Переяслав – Хмельницький], 5 – 6 жовтня 2012 р. [Упоряд.: О.М. Лукашевич, Т.Ю. Нагайко, В.В. Коцур]. – Переяслав – Хмельницький, 2012. – С. 182 – 184.

³⁰⁹ ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 7, 42.

³¹⁰ ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 109. – Арк. 8, 9.

Окрім адміністративних органів влади РКУ та поліційних формувань, на цій же території функціонували органи управління сільськогосподарським виробництвом. Спеціалізація й виокремлення господарського управління пояснюється надзвичайними потребами Райху та Вермахту в сільськогосподарській продукції та сировинних матеріалах, які передбачалося отримувати з України.

Управління сільськогосподарським виробництвом, зберіганням та переробкою відповідної продукції в генеральних округах здійснювали окружні сільськогосподарські управління. Вони були підконтрольні окружним сільгоспкомендантам.

Окружні сільськогосподарські управління склалися з відділів: організаційного, пропаганди, статистики й землевлаштування, тваринництва, рослинництва. У гебітскомісаріатах сільським господарством відали гебітсландвірти, а в районах – крайсландвірти.

Отримання продовольства й сировини з України мало настільки важливий характер, що наприкінці 1942 р. було введено додаткову форму управління на місцях – так звані «опорні пункти». Зазвичай ці пункти призначалися на 3 – 4 села). Опорний пункт очолював німецький господарський офіцер, а до його штату входили агроном, бухгалтер та технічний працівник. Усього на теренах РКУ було створено 2870 опорних пунктів.

Робочим органом німецького сільськогосподарського командування виступали окружні, обласні та районні земельні управи, які вирішували винятково вузькотехнічні питання щодо організації сільськогосподарських робіт, дотримання агротехніки, технологій збирання, часткової переробки та зберігання отриманої продукції тощо³¹¹.

Таким чином, робочим інструментом, на основі якого реалізувалася окупаційна політика на теренах РКУ, стала система органів та установ

³¹¹ Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах. Том 2. Наукове видання. – К.: Наукова думка, 2006. – С. 287, 288.

німецького та місцевого рівнів. Усі вони мали різні рівні службової компетенції та повноважень, але стратегічне завдання їх було однаковим – забезпечити Третій Райх і Вермахт продовольством, сировиною та робочою силою. Керівництво Німеччини оцінювало ефективність діяльності окупаційної адміністрації саме за цими критеріями³¹².

2.3. Системна політична криза нацистського «нового порядку» на теренах РКУ як наслідок реалізації окупаційної політики

Політика нацистського керівництва Третього Райху на «зайнятих» східних територіях базувалась на кількох основоположних конструктах ідеологічного й організаційно-регулятивного змісту. Визначальними їхніми рисами стали: а) домінування расових та ідеологічних аспектів «практикуючого» нацизму над військовими, економічними, соціально-культурними інтересами Третього Райху; б) міфологічність, апріорність та псевдонауковість основних вихідних, системоутворюючих положень нацистської ідеології; в) етатизм, месіанізм та експансіонізм; г) антидемократизм та тоталітаризм; д) широке застосування репресивно-каральних заходів та геноциду як головних засобів розв'язання соціальних та політичних проблем.

Реалізація основних засад нацистської окупаційної політики за її найбільш ортодоксальним зразком передбачала нещадну експлуатацію продовольчого, сировинного та трудового потенціалу України, збереження невинних селянству форм колективного господарювання, варварське ставлення до місцевого соціуму, винищення окремих етнічних категорій населення й радянських військовополонених, масовий, нічим не обмежений

³¹² Гончаренко О.М., Куницький М.П., Лисенко О.Є. Система органів управління на території райхскомісаріату «Україна» та «військової зони». 1941 – 1944 рр. / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2014. – 153 с.

терор проти інших категорій мирного населення, придушення будь-яких форм спротиву заходам нових «господарів».

У цілому, як вже зазначалося, всі ці заходи мали на меті обезлюднити «життєвий простір» України, підготувати його для майбутнього заселення арійцями. Українцям готувалася роль напівосвіченої, позбавленої власної національної еліти аполітичної маси, призначеної обслуговувати потреби панівної арійської раси. Виконувати вони могли винятково важкі фізичні роботи, які не потребували спеціальної підготовки та освіти.

Звісно, що такі політичні установки не могли не викликати масовий супротив окупаційній політиці Третього Райху на теренах РКУ.

Для Німеччини життєво необхідною умовою продовження боротьби з СРСР та союзними військами було викачування всіх можливих ресурсів з України. Без них продовження війни було приречене на поразку.

Єдиним засобом реалізації поставлених завдань стали винятково силові, репресивно-каральні заходи окупаційної адміністрації РКУ в її ставленні до місцевого населення й організації системи економічної експлуатації. Особливим «цинічним прагматизмом» прославився райхскомісар Е.Кох.

Незважаючи на певну «опозиційність» у цьому питанні А.Розенберга та окремих представників військових кіл і генеральних комісарів РКУ, жодного натяку на перегляд основних засад окупаційної політики так і не відбулося. Усі спроби вплинути на позицію А.Гітлера в цьому питанні (а лише він мав право переглянути чи скорегувати цей політичний курс) завжди закінчувалися невдачею. Пропозицій же змінити окупаційну політику в Україні, яка вела правлячі політичні кола Німеччини до провалу, відомо немало.

Практично всі, хто пропонував зміни в Україні, називали попередній курс помилковим. Так, відповідальний працівник окупаційної адміністрації фон Ромайер у своєму листі А.Розенбергу з Мелітополя 30 грудня 1942 р. констатував: «Наше управління східними територіями наближається до неминучої катастрофи, розміри якої ще неможливо передбачити». Автор

листа вбачав причини невдачі окупаційної політики в наступному: «Із введенням цивільної адміністрації ми обіцяли Україні, тобто українцям, досить багато. Виконали ж з усього цього лише невеличку частку і то лише на самому початку. З тих пір викристалізовується тенденція все грубішого абсолютного пограбування, для якого характерні більшовицькі методи.

Ми «наймаємо» величезні маси робочої сили для Німеччини, тобто затримуємо людей тим чи іншим способом, зганяємо їх до таборів, які в більшості випадків навіть не заслуговують цієї назви і тримаємо їх там під охороною до того часу, поки не будуть подані необхідні вагони. Після всього цього ми відправляємо їх під плач і голосіння рідних, які, у свою чергу, небезпідставно, враховуючи сам характер того що відбувається, невільно згадують етапи на примусові роботи до Сибіру.

Ми конфіскуємо так багато зерна, що доводимо харчування народу до рівня нижчого, аніж прожитковий мінімум, і ставимо під загрозу збереження робочої худоби. Забороняючи забій худоби, ми не поставляємо м'ясо і менше всього турбуємося про забезпечення жирами».

У листі критикуються й інші напрями окупаційної політики, зокрем у сфері торгівлі, сільськогосподарського та промислового виробництва, освіти, мовного питання, культури тощо³¹³.

Подібних принципових реляцій, адресованих не лише більш поміркованому А.Розенбергу, а й відомому своєю жорстокістю Е.Коху, в архівних документах можна віднайти немало. До райхскомісара з відкритою критикою німецьких властей на теренах РКУ та конкретними пропозиціями щодо їх перегляду зверталися й представники номенклатури гебітскомісаріатів³¹⁴. Усі вони, як правило, не піддаючи сумніву ідеологічні настанови нацизму, пропонували пом'якшити ставлення німецької адміністрації до місцевого населення, реформувати колгоспи та наділити селянство землею, дозволити місцевому населенню отримувати освіту.

³¹³ ЦДАВОУ. – Ф. КМФ-8. – Оп. 1. – Спр. 180. – Арк. 28, 29.

³¹⁴ ЦДАВОУ. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 126. – Арк. 56.

Здебільшого аналіз отриманих Райхсміністерством східних окупованих територій листів та донесень із пропозиціями пом'якшити окупаційну політику здійснював заступник начальника політичного департаменту цього відомства О.Бройтігам. Він також пропонував скорегувати курс на східних територіях відповідно до існуючих умов, лояльніше ставитися до місцевого населення³¹⁵.

До усіх хиб та вад реалізації основних засад окупаційної політики на теренах РКУ додалися й інші, менш відомі, але також важливі фактори. Стосуються вони загалом неефективної роботи окупаційного апарату влади, а також управлінського конфлікту між А.Розенбергом та Е.Кохом, до орбіти якого були втягнуті практично всі відповідальні працівники РКУ.

На думку О.Гончаренка, управлінський персонал РКУ вразили деструктивні явища, які поряд із окупаційною політикою стали однією з причин кризи «нового порядку» в Україні. Вмотивовуючи це положення, дослідник вказує низку причин, які, на його думку, і стали причиною «пробуксовування» заходів окупаційної адміністрації. В умовах війни та окупації вони негативно позначилися на ефективності роботи владних структур РКУ. До них належать: паралелізм та дублювання службової компетенції німецьких відомств (у тому числі й безпосередньо тих, що входили до структури РКУ), які діяли на окупованій території; протиріччя між адміністрацією військової зони окупації та центральним апаратом РКУ; відсутність реального правонаступництва в процесі передачі цивільним установам РКУ відповідних територій із відання військової адміністрації; неповноцінний контроль за роботою РКУ з боку Райхсміністерства східних окупованих територій; службові конфлікти між регіональними та центральними органами влади РКУ; високий рівень самостійності в

³¹⁵ Кучер В.І., Потильчак О.В. Україна 1941 – 1944: трагедія народу за фасадом Священної війни: Монографія / Кучер Володимир Іванович, Потильчак Олександр Валентинович. – К.; Біла Церква: ТОВ «Білоцерківдрук», 2011. – С. 287, 288.

ухваленні управлінсько-розпорядчих рішень з боку керівництва регіональними та місцевими адміністраціями РКУ³¹⁶.

Але наймасштабніший конфлікт стався між А.Розенбергом та Е.Кохом. Останній, як відомо, пропонував проводити більш лояльну політику в окупованих землях України, але наражався не лише на нерозуміння А.Гітлера, а й на відкритий спротив вірного провідника ортодоксальної лінії в Україні Е.Коха.

Райхскомісар взагалі намагався не виконувати отриманих вказівок від А.Розенберга, якщо він вважав їх недоцільними. У разі чергового спалаху конфлікту райхскомісар відразу ж звертався за допомогою до А.Гітлера³¹⁷. Райхскомісар ніколи не забував нагадувати своїм підлеглим, що його політика повністю узгоджена із позицією очільника Третього Райху³¹⁸. Роз'яснюючи підлеглим про особливості управлінської системи в РКУ, райхскомісар навіть не згадував про своє формальне підпорядкування райхсміністру східних окупованих територій³¹⁹.

Заручниками ситуації стали генеральні комісари, які на власний розсуд почали виконувати нормативні акти, отримані від Райхсміністерства східних окупованих територій та РКУ. Про те, що вони часто суперечили один одному, говорити зайве. Наприклад, генеральний комісар округи «Київ» ретельно використовував нормативну базу, отриману від Райхсміністерства, хоч перед цим і отримав чіткий наказ щодо застосування наказів райхскомісара^{320, 321}.

В умовах «війни законів» райхскомісар не знайшов кращого виходу, як взагалі заборонити направляти генеральним комісарам нормативно-правову

³¹⁶ Гончаренко О. Функціонування гебітскомісаріатів у системі органів влади Райхскомісаріату «Україна»: організаційна структура та службова компетенція (1941 – 1944 рр.) // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 25. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – С. 153 – 158.

³¹⁷ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3107. – Арк. 146.

³¹⁸ ЦДАВОУ. – Ф. 4620. – Оп. 5. – Спр. 5. – Арк. 3.

³¹⁹ ЦДАГОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 17.

³²⁰ ДАПО. – Ф.Р-2499. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 103 – 105.

³²¹ ДАПО. – Ф.Р-2499. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 114.

базу, котра надходила від Райхсміністерства східних окупованих територій. Відправною точкою цього рішення став травень 1942 р.³²². З цього моменту генеральні комісари отримували документи лише від центральних установ РКУ, а відфільтровані витяги з імперського законодавства друкувались у спеціальних збірниках документів РКУ й після цього надсилалися на місце.

У свою чергу, й генеральні комісари при підготовці локальної нормативно-правової бази також почали діяти на власний розсуд. Райхскомісар фактично втратив контроль за відповідними діями генеральних комісарів, оскільки в одному з розпоряджень просив надіслати до РКУ примірники вже надрукованих ними «Офіційних бюлетенів», а гебітскомісарам узагалі заборонив видавати подібні збірники підзаконних нормативних актів³²³. До речі, райхскомісар, продукуючи певні нормативно-правові акти, надавав право санкціонувати початок їх дії особисто генеральним комісарам³²⁴. Як результат, видані центральним апаратом РКУ нормативні акти в різних генеральних комісаріатах реалізовувались неоднаково.

Отже, із самого початку створення система органів та установ РКУ мала надзвичайно низький рівень управлінської надійності. Неадекватно високий ступінь паралелізму та дублювання в роботі окупаційних органів влади, притаманний окупаційним адміністраторам, регіональний та місцевий «вождизм», особисті конфлікти та протиріччя в технологічних питаннях керівників «нового порядку» стали причинами деструктивних явищ у роботі адміністрації РКУ та затяжної системної кризи режиму, яка розпочалася з перших днів окупації.

Водночас кризу нацистського окупаційного режиму можна пояснити в контексті глибокого й затяжного конфлікту, який простежується на всіх етапах функціонування цивільної адміністрації РКУ.

³²² ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 17 зв.

³²³ Там само. – Арк. 17, 18, 55, 56.

³²⁴ ДАВО. – Ф.Р-1312. – Оп. 1. – Спр. 1333. – Арк. 11.

Окупація України викликала появу суспільних явищ антагоністичного характеру. Адже в окупованій гітлерівцями країні зіткнулися протилежні й несумісні інтереси соціальних груп, суспільства та влади в цілому. Український соціум був поставлений на межу елементарного фізичного існування, й жодні послаблення окупаційної політики не могли суттєво вплинути на ситуацію, що стрімко погіршувалася.

На окупованій території зіткнулися дві непримиренні ідеології – нацистська та комуністична, – кожна зі своїми цінностями, політичними практиками, прихильниками та її опонентами.

Військові дії, радянська евакуація, а за нею й окупація країни спричинили глибокі сутнісні суспільні трансформації. Переміщення великих мас людей, втрата звичних орієнтирів та джерел існування, поглиблення вікових та статевих диспропорцій в суспільстві, психоемоційний шок, що був викликаний неординарними умовами життя, стражданнями значної кількості людності викликали певну протидію. Все ж мирне життя, навіть у його «сталінському варіанті» було меншим злом, аніж нацистська окупація з її постійним екстремальним станом. Змінювалося і ставлення людей до смерті. Вона ставала явищем повсякденного побутування, неодмінним атрибутом простору окупації.

Якими б не були плани лідерів нацистського Третього Райху щодо колонізації України – ортодоксальними чи більш лояльними, – суспільство чекало небачене за масштабами насильство в найбільш брутальних, варварських і до того ж відкритих його формах. Фізична ліквідація представників єврейського та ромського населення, інших етнічних груп, повсякденне знущаннями над тими, хто уцілів і був запроторений до гетто чи інших місць утримання та ізоляції, знущання над військовополоненими і учасниками руху Опору посилювали негативний психоемоційний стан місцевої людності. Усі ці репресивно-каральні дії відбувалися відкрито. До цього додалися й публічні страти винних і невинних, а відомості про акції колективних відплат за дії учасників руху Опору чи вбивства заручників

відкрито поширювалися окупантами, нагнітаючи почуття страху й невідворотності смерті.

Швидкими темпами відбувалася поляризація суб'єктів протистояння. Нові соціальні ролі, нав'язані українцям, не влаштували молодь, яка була вихована на радянських цінностях. Цю категорію населення особливо не цікавила гіпотетична можливість отримання землі, так обіцяна на початку окупації. Вихована на класових принципах і орієнтирах, значна частина молоді не була готова примиритися із роллю малоосвічених рабів. Не слід забувати, що тогочасна передвоєнна радянська дійсність дозволяла молоді рухатися як по горизонтальних, так і вертикальних суспільних ієрархіях. Ступінь же готовності віддати життя за суспільно-політичні ідеали більшовизму мала в радянської молоді доволі високий рівень.

Чимало непримиренних противників «нового порядку» перебувало серед усіх верств населення окупованої України. Хоча більшість із них так і не вступили в боротьбу з режимом, особливо на початковому етапі окупації, але, оговтавшись від розгрому руху Опору в 1941 р., вони таки чинили як глухий, пасивний, так і активний спротив окупаційним заходам.

Антинімецька ідея стала об'єднавчою у протидії окупантам. Навколо неї гуртувалися різні соціальні стани та прошарки населення. І хоч рух контролювався переважно комуністами, від цього його сутність не змінювалась.

Конфлікт між українським соціумом та окупаційною владою РКУ набував як відкритих, так і латентних форм. Глибина суперечностей конфлікту породжувала надзвичайну жорстокість із обох сторін. Доля тієї частини населення, яке намагалося дотриматися позиції нейтралітету не цікавила жодного з учасників протистояння.

Водночас – і це усвідомлювали обидві сторони конфлікту – між ними не могло бути компромісу. Жодної позиції, дотичної до порозуміння між окупантами й автохтонним населенням, не існувало. Визначені цілі могли бути досягнуті винятково силовими методами. У цілому, німецька влада

намагалася максимально використати ресурси окупованого суспільства, а воно, у свою чергу, прагнуло звільнитися від чужоземного ярма.

Німецька адміністрація відшукувала соціальну опору в фольскдойче та особах, які постраждали від дій радянської влади. Автоматично цю нішу почали займати службовці органів місцевого управління та поліції, а також етнічні німці, колишні розкуркулені та репресовані радянською владою, які частково, але все ж отримували певні соціальні преференції (пільгові розміри податків, а то й звільнення від них, вищий розмір порівняно з іншими категоріями населення заробітної плати, краще продуктове забезпечення тощо).

Динаміка конфліктної ситуації розгорталася надзвичайно швидко. Латентну форму конфронтації можна простежити на прикладі зустрічей німецьких військ улітку та восени 1941 р., коли частина місцевого населення в урочистій формі вітала їх прихід. Тим самим, чимало людей прагнуло упередити чи унеможливити можливі німецькі репресії та переслідування. Але окупаційна політика адміністрації РКУ викликала розгортання відкритих форм супротиву «новому порядку». Ця фаза передбачала швидку кристалізацію позицій ворогуючих сторін, перехід їх до безпосередніх насильницьких дій.

Отже, однією з передумов глибокої соціально-політичної кризи нацистського окупаційного режиму в Україні стала наявність глибокого, антагоністичного за своєю сутністю протистояння між німецькою владою та місцевим цивільним населенням, яке динамічно поглиблювалося³²⁵.

³²⁵ *Куницький М.* Системна криза нацистського «нового порядку» на теренах Райхскомісаріату «Україна» як наслідок реалізації окупаційної політики (1941 – 1944 рр.) / М.Куницький // *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць* / гол. ред. В.М.Вашкевич. – К.: ПП «Видавництво «Гілея», 2014. – Вип. 80. – С. 73 – 77.

2.4. Легітимізаційні заходи окупаційного апарату влади РКУ

Захопивши територію України й закріпившись у ній за допомогою системи органів та установ окупаційного управління, адміністрація РКУ приступила до проведення легітимізаційних заходів. У тих умовах вони були зорієнтовані на те, щоб примусити українське суспільство визнавати законність повноважень окупаційної адміністрації на здійснення влади. Легітимність надавала німецькій владі авторитету, а він, у свою чергу, мав гарантувати безумовне підпорядкування під окупаційного соціуму незалежно від застосування або незастосування правових санкцій.

Легітимізація здійснювалася у відповідних процедурах, але це не означало рівнозначність її юридичному позитивізму. Головним для німецьких адміністраторів стало прийняття суспільством певної системи норм і цінностей, умов і правил взаємного існування, визнання сили загальності й обов'язковості їх настановам і волі. Тому в цих умовах окупаційна влада в основному використовувала інструментарій адміністративної легітимації.

Дієздатність німецької окупаційної влади багато в чому залежала від її легітимності. Тому німецькі адміністратори застосовували легітимізаційні технології для забезпечення життєздатності окупаційної системи в цілому. Технології формування німецькою стороною власної легітимності передбачало застосування формально-структурного, ідеологічного та персонального засобів впливу.

Формально-структурний елемент процесу легітимації був пов'язаний із переконанням місцевого населення в законності нового політичного режиму, формування його довіри до владних структур і прийнятих правових норм та юридичних настанов, певних типів поведінки, стосунків між публічною владою і мешканцями окупованих територій.

Українське суспільство поставало перед необхідністю вірності тим ідеологічним цінностям та настановам, які продукувалися окупаційною

владою. За допомогою ідеологічних постулатів, міфів і пропаганди місцевому населенню прищеплювалося не лише переконання у справедливості окупаційного режиму, а й право Третього Райху на завоювання України й тих заходів, які проводилися упродовж окупації.

Персональний сегмент процесу легітимізації окупаційного режиму базувався на необхідності не стільки переконати, скільки поставити суспільство перед фактом правильності рішень не тільки лідерів Третього Райху і керівників РКУ, а й місцевих управлінців, а також у їх винятковій здатності ефективно виконувати й реалізовувати отриману політичну владу, праві самостійно вирішувати проблеми місцевого соціуму.

Легітимізація «нового порядку» в Україні передбачала й застосування методів дискредитації сталінського (радянського) режиму та цінностей більшовицької ідеології. Цей напрям легітимізації також персоналізувався й, набираючи ідеологічних шат, здебільшого актуалізувався на подіях соціального експериментаторства більшовиків у 20-30^{-xx} рр. ХХ ст.

Процес легітимізації окупаційної влади розпочинався в перші дні вступу німецьких військ. Для цього застосовувалися оголошення, випуски газет, інші технічні засоби донесення інформації до людей. У пресі з'являлися й вказівки та роз'яснення фельд- та ортскомендатур щодо особливостей організації порядку управління, функцій і службових завдань новостворених органів місцевої влади, вимоги до їх керівників, їх взаємодії і стосунків з німецькими військовими установами тощо³²⁶.

Рішення про передачу в управління певних окупованих територій ухвалювалися керівниками фельдкомендатур досить оперативно. Після цього видавався відповідний наказ (як правило, № 1) по ортскомендатурах³²⁷, у якому місцеве керівництво повідомлялося про зміну його службового

³²⁶ ДАЧО. – Ф.Р-2400. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1 – 5.

³²⁷ ДАМО. – Ф.Р-1432. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1.

підпорядкування, формулювалися вимоги до основної службової діяльності³²⁸.

Більш складні й подовжені в часі технології легітимації здійснювалися при передачі відповідних територій у відання цивільної адміністрації РКУ. Для цього створювалися спільні комісії, які склалися з представників Головного командування окупаційними військами в Україні та Райхсміністерства східних окупованих територій. Ці комісії чітко визначали територіальні межі районів, які підлягали передачі. У результаті роботи цих тимчасових інституцій готувалися технічні умови для зміни влади. Лише після проведення цих технічних процедур особисто А.Гітлер візував відповідний указ³²⁹.

Офіційна процедура передачі влади від військової адміністрації установам РКУ мала надзвичайно помпезний характер. На цих зібраннях були присутні й місцеві керівники, представники допоміжної поліції тощо³³⁰. Після виступів і обопільних подяк наступав урочистий момент і влада переходила до адміністрації РКУ. Після цього її представник, як правило, гебітскомісар, формулював вимоги до населення і місцевого керівництва³³¹.

Після отримання владних повноважень керівники генеральних комісаріатів та гебітскомісаріатів оприлюднювали цей факт у місцевій пресі, чітко визначаючи територіальні межі районів, які переходили в їх службове підпорядкування³³².

Ось який вигляд мало відповідне повідомлення керівника генеральної округи «Київ»: «Київська Генеральна Округа складається з територій колишніх областей: Київської, Полтавської і міста Києва. У зв'язку з новим поділом округи дальше управління колишньої Київської області є зайвим. Отже, управління Київської області закінчило свою діяльність. Усі

³²⁸ ДАКО. – Ф.Р-2418. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 1, 5, 58 – 60.

³²⁹ ЦДАВОУ. – Ф. КМФ-8. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 100, 135.

³³⁰ ДАКО. – Ф.Р-2418. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 78.

³³¹ Гадяцька газета. – 1942. – 1 вересня.

³³² Нове українське слово. – 1941. – 14 грудня.

розпорядження Німецького Цивільного управління для Генеральної Київської Округи надходять виключно через Генералкомісара Києва.

Складові частини колишньої Київської області закликані до співробітництва. Під керуванням Генерального Німецького цивільного управління здійснюватимуть гебітскомісари, за моїм дорученням, приступили до виконання своїх обов'язків. Їм підпорядковані безпосередньо начальники районів»³³³.

Гебітскомісари також оголошували відповідні відозви до місцевого населення. Керівник гебітскомісаріату «Біла Церква» генеральної округи «Київ» зазначив наступне: «Дня 1 січня місяця 1942 року прийняв я остаточно всю виконавчу владу в області Біла Церква. Повітова область займає райони: Біла Церква, Сквиря, Рокитно, Узин, Володарка і Половецьке.

Як обласний комісар, я є самотнім службовим зверхником всіх начальників районів і бургомістрів. Сподіваюся від установ населення моєї області беззастережної співпраці. Всякі саботажі при розбудові німецької влади я рішений (в зародку) здержати. З другої сторони запевняю всім охорону німецької влади.

Лише кров і зброя німецьких вояків звільнили цей край від більшовизму. Відбудувати наново і вчинити його твердинею проти дідизного ворога людства є нашим спільним завданням»³³⁴.

Відповідні накази про зміну відомчої приналежності певних територій оголошувалися й по військових комендатурах. Аналогічні повідомлення з чіткою вказівкою на конкретних німецьких цивільних службовців, яким відтепер належала влада, надсилалися й керівництву районних та міських управ³³⁵.

Із перших днів окупації німецька адміністрація застосовувала ідеологічно-пропагандистські засоби легітимації своєї присутності. Одним із

³³³ Українське життя. – 1941. – 22 грудня.

³³⁴ Дзвін. – 1942. – 15 січня.

³³⁵ Державний архів Волинської області. – Ф.Р-1. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 9.

головних інструментів реалізації цього завдання стала україномовна періодична преса, яка виходила в адміністративних центрах гебітскомісаріатів і була, як зазначав Е.Кох, засобом впливу на населення пропагандою і політикою, наказаною рейхскомісаром. При цьому вона жодним чином не могла слугувати народним чи культурним інтересам населення або окремих його груп³³⁶. Значна частина матеріалів, які мали стратегічне значення, в обов'язковому порядку надходила з Берліна й передруковувалася в місцевих виданнях.

Учасники радянського руху Опору досить точно визначали мету тогочасної німецької пропагандистської системи, об'єктом якої стало місцеве населення. «Фашистська пропаганда посилено поширювала серед населення явно брехливі відомості про слабкість Радянського Союзу і його неодмінній загибелі. У всіх населених пунктах фашисти вивішували різноманітні плакати, листівки і звернення, за допомогою яких намагалися змінити ідеологічну спрямованість населення на свою користь, і тим самим припинити будь-які спроби протидії своїм загарбницьким планам», – зазначалося у звіті радянської підпільної організації, котра діяла на окупованих теренах Київщини³³⁷.

Німецька армія, за версією тогочасних пропагандистів, прийшла в Україну як «армія визволителів» із тим, щоб урятувати її народ від більшовицького панування. «Без допомоги ззовні, без могутньої допомоги українці ніколи не були б звільнені від більшовицького коліна. Вони були приречені на фізичне знищення, молоде українське покоління чекала доля червоних яничарів», – наголошувалося в періодичних виданнях. Тому Німеччина виконувала всесвітньо-історичну місію, рятуючи не лише українців, а й усі європейські народи від більшовизму. Зазначимо, що в

³³⁶ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1063. – Арк. 80.

³³⁷ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 271. – Арк. 203.

нацистській інтерпретації цей термін звучав як «жидо-більшовизм», а радянський уряд називали «жидівсько-сталінським»³³⁸.

Німецька армія втратила чимало солдатів та офіцерів, а тому українці мали бути вдячними за їх «визвольну місію». «Німецькі бійці принесли нам волю, прийшли до нас, як наші приятелі. Створюймо їм найкращі умови для дальнішої боротьби і затишок для відпочинку», – зазначалося в передовицях тогочасних видань³³⁹. А оскільки право носити зброю належало тільки військовослужбовцям Вермахту, українці мали працювати допомогти Третьому Райху в цій боротьбі: «З уваги на те, що багато синів німецького народу вирушили саме в поле бою проти большевицького ворога, українці, у подяку за своє визволення, повинні змінити вояків біля станків і біля плуга»³⁴⁰.

Подібні заяви були повторені окремими церковними ієрархами України. Так, смиренний Ігор – єпископ Уманський – у зверненні до віруючих, вітаючи їх із Паскою, сказав: «Пам'ятаймо й те, що зараз точиться боротьба наших Визволителів – німецького народу, з диким бузувірством – московським безбожництвом. На нас лежить великий обов'язок – нашою роботою, навіть своїм життям, щоб скоріше зламати владу антихристову, щоб настав лад та спокій між усіма народами»³⁴¹.

Окупаційні пропагандисти нав'язували тезу про належність українських земель до колишніх німецьких державних утворень. Тому німці прийшли на ці землі, як на свої споконвічні володіння. Ця ідея знайшла досить широке віддзеркалення в періодичних виданнях, хоча місцева громадськість в основній своїй масі поставилась до нього якщо не скептично, то індиферентно.

Як виголошували автори цих ідей, готи у свій час були володарями українських земель, і їх кров так і залишилася в місцевому середовищі. Але не лише готські, а й інші німецькі племена були присутніми на українській

³³⁸ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 122. – Арк. 88.

³³⁹ Дзвін. – 1941. – 18 жовтня.

³⁴⁰ Дзвін. – 1941 р. – 5 листопада.

³⁴¹ Дзвін волі. – 1942. – 26 квітня.

території, у результаті чого між українцями та німцями розвивалася тривала культурна співпраця³⁴².

На обґрунтування історичного права Німеччини на українські землі спрямовувалися й інші публікації подібного типу. Як результат, й перші князі Київської Русі також оголошувалися представниками німецьких родів³⁴³. Дійшло до того, що фактично вся історія Київської Русі оголошувалася німецьким політичним надбанням, а без варязьких (в тогочасній інтерпретації – німецьких) князів вона взагалі могла не відбутися.

Те ж саме стосується й гіпертрофованого зображення українсько-німецьких взаємовпливів у Середньовіччя та й пізніші часи. При цьому постійно акцентувалося на позитивному й багатогранному впливові німецької культури, науки тощо.

Чи не найбільше місце в технології легітимізації «нового порядку» займала критика сталінського режиму. Поєднувалася вона також з помітною антисемітською складовою окупаційної пропагандистської системи. Євреї оголошувалися єдиною й основною соціально-політичною опорою сталінського режиму загалом та більшовизму, зокрема. Образ євреїв формувався як «абсолютне зло». Лише ця категорія цивільного населення України оголошувалася винною в тих негараздах і бідах, яких зазнав український народ від радянського режиму: у революції 1917 р., масових політичних репресіях, Голодоморі 1932 – 1933 рр. Персоніфікація образу євреїв та антисемітська риторика мали всеохоплюючий характер. Яка тема не зачіпалася б у тогочасних публікаціях, антиєврейська її складова була обов'язковою.

На наш погляд, найтипівішими публікаціями, «вершиною» антисемітської пропаганди, передрукованою до того ж у багатьох місцевих періодичних виданнях, стали статті під назвою «Сатанізм та жидівство»³⁴⁴ та

³⁴² Васильківські вісті. – 1942. – 17 вересня.

³⁴³ Українське слово. – 1941. – 12 листопада.

³⁴⁴ Дзвін. – 1942. – 24 жовтня.

«Візьмімося до боротьби» із відповідним закликом: «Мішаний шлюб з жидом перетворює не тільки сексуальну сторону, але й психологію білої людини. Отже, жонатий з жидівкою, (хоч би в минулому) жінка зашлюбована жидові (хоч би в минулому) вже не є певні люди, а часто-густо, мимо своєї свідомості є вороги білої раси. Понівечена жидом або жидівкою психологія арійця є цілком небезпечною, а значить проти цих людей мають бути вчинені самооборонні заходи.

Від нас залежить в'яснити мішане походження кожного мешканця, його расову чистоту і психологію. Маємо зробити це не з особистих якихось інтересів або мотивів, тільки но для захисту та щастя майбутніх поколінь білої людини.

Ми далекі від помсти (це не наше арійське почуття!), але той, хто продав своє первородство за жидівське золото, не гідний далі лишатися в благороднім полі арійських народів.

Світова історія доходить до кульмінаційного пункту своєї боротьби. Без жертв не може бути жодної перемоги. Українці, усвідомивши собі свою національність, не можуть не проїнятися расовою свідомістю, а звідси випливає низка обов'язків: допомогти в рішучій боротьбі всіма від нас залежними засобами, всіма силами»³⁴⁵.

Знайшлося місце на шпальтах окупаційної періодики й Червоній армії, підрозділи якої все ще продовжували боронити країну. Автор публікації не забув розіграти «єврейську карту», зазначавши між іншим: «З 1935 р. з'являється все більше жидів в списку вищих комісарів совєтської армії, в той же час військовий комісаріат перебуває в руках жида Мехліса. Не зважаючи на те, що він офіційно є лише заступником військового комісара, він фактично керує всім військовим управлінням і одночасно займає посаду «верховного керівника політичними управлінням совєтської армії». Подібно стоїть справа й у інших відділах совєтської армії»³⁴⁶.

³⁴⁵ Дзвін волі. – 1942. – 26 квітня.

³⁴⁶ Переяславські вісті. – 1941. – 21 жовтня.

Окупаційні пропагандисти, виконуючи завдання легітимації «нового порядку», широко використовували тематику злочинів більшовицького та сталінського режимів, вчинених щодо українського народу як в період революції та громадянської війни, так і в 30-х рр. ХХ ст.

Основною темою, яка експлуатувалась у ті часи, став за своїми наслідками для українського народу Голодомор 1932 – 1933 рр.: «Щоб побороти опір колективізації з боку селянства, Сталін наважився улаштувати штучний голод 1932 – 33 років, що охопив всю Україну. Справу вирішив хліб. При нормальному врожаї хліборобна Україна залишилася без хліба. Поїзди, навантажені пшеницею, котилися й котилися на Північ, а НКВД і сільський актив витрушували по хатах останню квасолину, останню жменю кукурудзи. Лише одна частина населення не почувалася голоду. Це були жиди. Вони постійно користувалися послугами «Торгсіну», в крамницях якого було все, що хочете з продуктових товарів. Але купити їх можна були лише за золото та чужоземну валюту. А в жидів не бракувало ні золота, ні доларів. Хто зможе забути ці роки? Хто може забути, як люди їли напівтрупи добитих ними опухлих братів, сестер, дітей? Хто викреслить з пам'яті роки, коли на базарах продавали холодець із людського м'яса і коли по вулицях міста валялися трупи і ніхто не звертав на них уваги, сподіваючись собі такої ж участі? Льохи НКВД тоді також були повні. І той, хто не вмирав голодною смертю, гинув від кулі»³⁴⁷.

«Де поділися ці живі люди? Це мільйони селян – українців, замордованих голодом у 1931 – 1934 роках, коли з наказу людоджера Сталіна по всій Україні був штучно організований голод, коли з голоду вимирали цілі села, коли всі люди ходили опухлі з голоду, коли по багатьох селах були випадки людодійства. Це сотні тисяч закатованих в енкаведістських катівнях в 1936 – 1938 роках кращих людей з української інтелігенції – вчителів,

³⁴⁷ Відродження. – 1942. – 6 грудня.

вчених, інженерів, агрономів і ін.», – риторично запитував у читачів автор публікації³⁴⁸.

На селянство спрямовувалися публікації зі згадками про те, як обійшлася з ним радянська влада, відібравши майно та піддавши розкуркуленню: «Лихо, заподіяне селянству колгоспним ладом, було таке велике, що в очах селян воно якось поглинало всі інші злочини, заподіяні населенню советською владою. Ось чому ставлення селянства до большевицької влади насамперед зв'язане з його ставленням до колгоспів. Люто ненавидячи колгоспи, воно ненавиділо й владу, що їх породила»³⁴⁹.

Місцеве населення РКУ було повною мірою ознайомлене з тими злочинними діями, які були вчинені сталінським режимом. Це і репресії, і повідомлення про виявлення масових захоронень жертв радянського режиму тощо. Так, місцева людність дізналася, що «на західному краю міста Вінниці у Житомирській генеральній окрузі відкрито в цих днях велике поле з могилами радянських часів, де згідно з поробленими дотепер твердженнями лежить яких 10 000 трупів українців. Місце, де знайдено могили, знаходяться на колишній посілості НКВД»³⁵⁰. До цих місць з усієї України було направлено делегації українських селян, які, у свою чергу, повернувшись додому, розповідали про побачене на спеціально організованих зібраннях.

Характеристика лідерів радянського режиму здійснювалася винятково в темних, зловісних тонах. Сам Й.Сталін виступав в образі слухняного виконавця «єврейської світової змови». Відтак і союз між СРСР, США і Великобританією мав не випадковий характер, адже й там заправляли євреї.

З-поміж сталінського оточення найбільшої уваги «заслужив» Л.Каганович. Останній за досить короткий час зумів не лише увійти до його найближчого кола, а й догодити диктатору, обплутати його єврейським оточенням – так зображувався вплив Л.Кагановича на Й.Сталіна. «Проте,

³⁴⁸ Дзвін. – 1942. – 24 жовтня.

³⁴⁹ Відродження. – 1942. – 28 листопада.

³⁵⁰ Іванківські вісті. – 1943. – 28 січня.

влаштувати свою кар'єру скритний жид не забуває й про численних родичів. Один брат його – Михайло стає наркомом оборонної промисловості, другий – Юлій відіграє провідну роль у державному видавництві; нарешті четвертий з братів – Арон завідує в Києві 50 харчовими крамницями і керує міською радою, не займаючи там ніякої офіційної посади. Брати № 5 і № 6 відіграють неабияку роль в текстильній промисловості. Потім ідуть свати, дядьки та інші родичі, що мають менші посади, але не менші прибутки», – зазначалося в типовій для тих часів публікації під промовистою назвою «Таємниці кремлівського двору». У ній же зазначалося, що й смерть дружини Сталіна сталася через якусь підіслану Кагановичем «красуню Райзу», яка змогла вплинути на Вождя³⁵¹.

Ще одну лінію пропагандистських публікацій становили матеріали, у яких ішлося про те, що чекає людей у разі повернення радянської влади. При цьому були опубліковані матеріали про події в тих районах України, які на деякий час були визволені Червоною армією, а потім знову нею втрачені. У публікаціях під назвою «Непросвітні дурні» називались факти переслідування тих, хто перебував у окупації: «НКВД зробилося ще трохи більш червоним, ніж воно було раніше. Тисячі мешканців заарештовували і допитували»³⁵².

В інших публікаціях ці попередження були оформлені ще чіткіше: «За час перебування совєтської армії у місті, харківчани ще раз переконалися у цьому. Переконалися вони ще й у тому, що більшовики лишилися вірними своїй політиці терору, що НКВД не дрімає, що жиди тільки й чекають хвилини повороту на свої місця»³⁵³.

В окупованій Україні проявилася ще одна обставина, що супроводжувала процес легітимації. Стосується вона діяльності українських націоналістів, яким вдалося до певного часу контролювати частину

³⁵¹ Дзвін. – 1941. – 12 грудня.

³⁵² Іванківські вісті. – 1943. – 29 червня.

³⁵³ Дзвін. – 1942. – 3 липня.

періодики. Саме на її шпальтах вони спробували пропагувати ідеї національної державності й України як майбутнього союзника Німеччини в боротьбі з більшовицьким режимом. У найбільш концентрованому вигляді ці ідеї проявилися на результаті діяльності журналістського колективу видання «Українське слово», яке виходило в Києві. Частина журналістів цього видання, реально оцінюючи ситуацію, яка склалася в Україні, виступила з такими словами: «Зараз після такого великого історичного досвіду сумним і соромним є явище, що хтось комусь може допомогти, бо хто числить на по сторонні сили, той програє, бо хто хоче чужими багнетами забезпечити свою державу і суверенність нації, той остається без цієї самої держави і без національної суверенності»³⁵⁴. Такі «союзники» Райху були не потрібні, а тому розв'язка наступила досить швидко, і на початку 1942 р. колектив «Українського слова» був розстріляний майже в повному складі.

Осібне місце в процесі легітимації німецької влади займала особа А.Гітлера. Тогочасні журналісти не жаліли хвалебних слів щодо нього. У позитивному ключі подавалася вся його життєва й політична біографія. Звісно, що був він «геніальним»³⁵⁵, а для українців однозначно – «фюрером – визволителем»³⁵⁶.

Через тогочасні періодичні видання також винятково в позитивному тоні місцеве населення інформувалося про призначення вищого керівництва РКУ, генеральних комісаріатів та гебітскомісаріатів. Так, розповівши про життєвий шлях Е.Коха, автор публікації завершив її наступними словами: «Будемо сподіватися, що коли скінчиться наша спільна війна проти нашого спільного ворога і Україна загоїть свої рани, то традиційна співпраця двох націй, зв'язаних між собою спільною долею, по успішно скінченій війні перейде в майбутньому в тривалу співпрацю між Німеччиною і Українською державою»³⁵⁷.

³⁵⁴ Останні вісті. – 1941. – 17 листопада.

³⁵⁵ Дзвін. – 1942. – 8 березня.

³⁵⁶ Переяславські вісті. – 1942. – 23 червня.

³⁵⁷ Дзвін. – 1941. – 29 листопада.

Отже, легітимація окупаційної адміністрації РКУ мала чітко керований порядок і здійснювалася як організаційно-правовими, так і пропагандистськими засобами³⁵⁸.

Таким чином, здійснюючи підготовку до війни з СРСР, нацистське керівництво Третього Райху вважало за необхідне знищити політичну систему окупованої держави, а щодо народів, які споконвічно в ній мешкали, проводити політику терору й жорсткої економічної експлуатації. Сама ж країна на період війни перетворювалася на невичерпний резервуар сировини, продовольства і джерело робочої сили. А після майбутньої перемоги Третього Райху в Другій світовій війні територія України мала стати «життєвим простором» для німецького народу.

Робочим інструментом, на основі якого реалізувалася окупаційна політика на теренах РКУ, стала система органів та установ німецького та місцевого рівнів. Усі вони мали різні рівні й зміст службової компетенції та повноважень, але стратегічне завдання їх було однаковим – забезпечити Третій Райх і Вермахт продовольством, сировиною та робочою силою. Україна перетворилася на один із основних факторів перемоги Німеччини на фронтах Другої світової війни.

Захопивши територію України й закріпившись у ній за допомогою системи органів та установ окупаційного управління, адміністрація РКУ приступила до легітимізаційних заходів. У тих умовах вони були покликані примусити українське суспільство визнавати законність повноважень окупаційної адміністрації на здійснення влади. Легітимність надавала німецькій владі авторитету, а він, у свою чергу, примушував окуповане суспільство підкорятись їй незалежно від застосування або незастосування правових санкцій.

³⁵⁸ *Куницький М.* Легітимізаційні заходи окупаційного апарату влади Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1942 рр.) / М.Куницький // Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць / гол. ред. В.М.Вашкевич. – К.: ПП «Видавництво «Гілея», 2014. – Вип. 81 (№ 2). – С. 46 – 50.

Легітимація розпочала здійснюватися у відповідних процедурах, але це не означало рівнозначність її юридичному позитивізму. Головним для німецьких адміністраторів стало прийняття суспільством певної системи норм і цінностей, умов і правил взаємного існування, визнання сили загальності й обов'язковості за настановами їх волі. Тому в цих умовах окупаційна влада в основному використовувала інструментарій адміністративної легітимації.

Дієздатність німецької окупаційної влади багато в чому залежала від її легітимності. Тому німецькі адміністратори застосовували легітимізаційні технології для життєздатності окупаційної системи в цілому. Технології формування німецькою стороною власної «законності» передбачало застосування формально-структурного, ідеологічного та персонального елементів цього процесу.

Формально-структурний елемент процесу легітимації означав переконування суспільства в законності нового політичного режиму, формування його довіри до владних структур і прийнятих правових норм та юридичних настанов, певних типів поведінки, стосунків між публічною владою і мешканцями окупованих територій.

Українське суспільство ставилося й перед необхідністю вірності тим ідеологічним цінностям та настановам, які продукувалися окупаційною владою. За допомогою ідеологічних міфів і пропаганди в місцевого населення сформувалася не лише віра у справедливість окупаційного режиму, а й утверджувалося право Третього Райху на завоювання України й тих заходів, які проводилися упродовж окупації.

Персональний сегмент процесу легітимізації окупаційного режиму базувався на необхідності не стільки переконати, скільки поставити суспільство перед фактом правильності рішень не тільки лідерів Третього Райху й керівників РКУ, а й місцевих управлінців, а також у їх виключній здатності ефективно виконувати й реалізовувати отриману політичну владу, праві самостійно вирішувати проблеми місцевого соціуму.

РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ, КОЛИШНЬОЇ РАДЯНСЬКОЇ НОМЕНКЛАТУРИ ТА ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В РКУ

3.1. Особливий соціально-правовий статус українського єврейства в контексті нацистської політики «остаточного розв'язання»

Як відомо, одним із наріжних каменів, на якому ґрунтувалася уся ідеологія нацизму, був антисемітизм расистського зразка. Євреї оголошувалися расою «недолюдей» із усіма політичними, соціально-економічними наслідками, які виходили з цього факту. З початком війни Німеччини з СРСР доля євреїв була вирішена кардинальним чином. Цю категорію людей почали масово знищувати лише за те, що вони були євреями. За підрахунками німецького керівництва, у СРСР станом на весну 1941 р. проживало 5.121.100 євреїв³⁵⁹. Усі вони підлягали знищенню.

Розв'язка наступила досить швидко. Євреїв вбивали з перших днів окупації. А із середини серпня 1941 р. фізичній ліквідації вже підлягали не лише дорослі, а й діти єврейської національності всіх вікових груп – до немовлят включно. Своєрідним символом трагедії цієї етнічної категорії населення України стали події в Бабиному Яру в Києві 29 – 30 жовтня 1941 р., коли було вбито більше як 30 тисяч осіб. Усього ж, за деякими даними, у Бабиному Яру за роки окупації було розстріляно близько 100 тисяч цивільних радянських громадян та військовополонених³⁶⁰. Одночасно з євреями окупанти приступили до ліквідації психічнохворих людей^{361, 362}.

Завдання ліквідації політичних і расових противників Третього Райху були покладені на спеціальні формування поліції безпеки та СД – оперативні групи (айнзацгрупи), які у випадку необхідності посилювались підрозділами

³⁵⁹ ЦДАВОУ. – Ф. 4620. – Оп. 5. – Спр. 11. – Арк. 3.

³⁶⁰ ДАКО. – Ф.Р-4. – Оп. 1. – Спр. 63. – Арк. 1.

³⁶¹ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1062. – Арк. 127, 128.

³⁶² ЦДАГОУ. – Ф. 7. – Оп. 10. – Спр. 3. – Арк. 59.

охоронної поліції та військами СС. Загалом на територію СРСР направлялись оперативні групи А, Б, Ц і Д та 16-а оперативна команда.

В Україні діяли дві оперативні групи – Ц і Д. До складу оперативної групи Ц входили зондеркоманди 4а і 4б та оперативні команди 5 і 6. Зондеркоманда 4а діяла в тилу 6-ї армії, зондеркоманда 4б – в тилу 17-ї армії, а оперативні команди 5 і 6 – у тилу групи армій «Південь». Команди СД тісно співпрацювали з командуванням вермахту. Для керівництва командами до кожної армії був прикріплений уповноважений шефа поліції безпеки і СД. Він зобов'язувався інформувати командуючого армією про розпорядження, отримані від шефа поліції безпеки і СД³⁶³.

Проявляється така закономірність: чим далі на схід України, тим швидше здійснювалося «остаточне розв'язання». У прикордонних та загалом усіх західних регіонах України частина євреїв на певний час ще зберегла собі життя. Пояснюється це двома причинами: по-перше, стрімким наступом німецьких військ влітку 1941 р., коли спеціально створені каральні команди поліції безпеки та СД не встигали виконувати покладене на них завдання, фізично ліквідуючи частину дорослих чоловіків єврейської інтелігенції та представників радянської номенклатури відповідної національності; по-друге, цілком очевидно, що остаточне рішення з Берліну про знищення всіх євреїв надійшло до безпосередніх виконавців цього завдання лише в середині серпня 1941 р. З цього часу й розпочинається тотальне знищення євреїв.

Із початком окупації євреї незалежно від статі, віку, здобутої освіти та попереднього соціального чи професійного становища отримали відмінний від решти місцевого населення правовий статус. Усі вони офіційно вважалися «неарійцями», що відразу позбавляло їх навіть тих обмежених прав, якими користувалася інша частина місцевого населення.

³⁶³ Гончаренко О.М. Голокост на території Київщини: загальні тенденції та регіональні особливості (1941 – 1944 рр.): Дис... канд... іст. наук: 07.00.01 / Черкаський національний університет ім. Б.Хмельницького. – Черкаси, 2005. – С. 41.

Законодавчим актом вищої нормативної дії, на основі якого створювались антиєврейські локальні акти, були Нюрнбергські закони, прийняті Райхстагом упродовж 1933 – 1935 рр.

У конкретних умовах окупації ці закони знайшли своє відображення в локальних нормативних актах цивільної та військової адміністрацій. Так, розділ ІХ «Директив з єврейського питання», що містився в нормативному акті «Цивільне управління в зайнятих східних областях» (так звана «Коричнева течка»), присвячувався регламентації правового становища та статусу євреїв СРСР. Звісно, що жодної згадки про завдання фізичного знищення осіб єврейської національності в цьому документі немає. Зазначимо, що в тогочасних документах ми не віднайдемо жодної конкретної вказівки на знищення євреїв. Як правило, у них застосовувалися евфемізми на кшталт «остаточне розв'язання», «особливе звернення», «умиротворення» тощо. Щодо майбутньої долі єврейства наголошувалося: «Всі заходи з єврейського питання в зайнятих східних областях повинні проводитися приймаючи до уваги те, що єврейське питання після війни буде вирішене для всієї Європи».

Відповідно до цього нормативного документа в РКУ було видано «Тимчасові директиви щодо поведінки з євреями», якими вводилися дискримінаційні заходи, котрі стосувались усіх без винятку сторін життя євреїв, від санкцій економіко-правового характеру до ізоляції й заборони на вільне виявлення релігійного стану³⁶⁴.

Як уже зазначалося, спеціальна службова компетенція, що стосувалась долі євреїв, перебувала у віданні поліції безпеки та СД³⁶⁵. Безпосередньо ж, на рівні гебітскомісаріатів, цими питаннями займалися місцеві підрозділи німецької цивільної жандармерії³⁶⁶.

³⁶⁴ ЦДАГОУ. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 142. – Арк. 65, 66.

³⁶⁵ ЦДАВОУ. – Ф. 3206. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 12 – 14.

³⁶⁶ ДАЖО. – Ф.Р-1465. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 20.

Жодні міркування керівників місцевої цивільної адміністрації РКУ щодо залишення в живих частини євреїв, які могли використовуватися в якості фактично безкоштовної робочої сили й цим самим забезпечувати економічні інтереси окупантів, до уваги не бралися. Рано чи пізно, але всі євреї незалежно від віку, майнового, соціального та професійного статусу були вбиті чи виморені напівголодним існуванням, відсутністю будь-яких гідних людини умов існування.

Зазначимо, що всі первинні реєстраційні та ідентифікаційні заходи проводилися військовою адміністрацією, адже саме їй у перші місяці окупації належало право на управління захопленими землями України.

Окупаційній адміністрації РКУ довелося розв'язувати проблему визначення національності караїмів та кримчаків. Караїми сповідували іудаїзм, а тому мали всі підстави потрапити до числа осіб, які визнавалися євреями. Проте членів етнічної групи не було визнано тими, хто належав до єврейської спільноти. А от кримчаків чекала інша доля. Вони визнавалися євреями, а тому підлягали знищенню.

При проведенні ідентифікації євреїв багато що залежало від місцевих німецьких управлінців. Так, у районі генеральної округи «Дніпропетровськ» деякі з гебітскомісарів, не розібравшись із ситуацією, ідентифікували як євреїв представників вірменської національності. Лише після загибелі цих людей гебітскомісари отримали гнівний лист особисто від генерального комісара, який вказав їм про допущену помилку і пояснив, що вірмени є дружнім народом. Проте жодного, навіть елементарного службового покарання дисциплінарного характеру за вчинені помилкові дії, які призвели до загибелі людей, керівники гебітскомісаріатів не зазнали. Таким чином, досить часто доля людей перебувала в руках нікому не підконтрольних місцевих німецьких управлінців, які на власний розсуд визначали право людей на життя.

У відповідності з діючими в Німеччині Нюрнберзькими законами євреями вважалися особи, які мали відповідне національне походження в

третьому поколінні, а також народжені від змішаних шлюбів. При цьому до числа євреїв зараховували незалежно від того, хто – батько чи мати цієї особи – належав до відповідної національності.

Не спрацьовували при визначенні національної ідентичності євреїв і традиційні релігійні чинники. Факт хрещення чи приналежність до іншої, окрім іудейської віри, при визначенні національної ідентичності євреїв до уваги не брався. Але, щоб зупинити масовий перехід євреїв до християнського чи іншого віросповідання, православні священники отримали безапеляційні вказівки німецьких властей припинити проведення обрядів хрещення тих, хто належав до єврейської національності. Ті ж, хто наслідуював не виконувати отриманих вказівок, оголошувалися саботажниками і підлягали покаранню за законами військового часу і з відповідними правовими санкціями³⁶⁷.

Зазначимо, що євреї іудейського віросповідання, намагаючись отримати порятунк від німецьких репресій, у 1941 р. переходили не лише в православну, а й католицьку віру. Але всі персональні дані про цих людей направлялися німецькій адміністрації, для якої вчинені релігійні обряди нічого не означали.

Попри це, влітку та восени 1941 р. священники продовжували проводити обряди хрещення євреїв. Ті, хто змінив своє віросповідання, отримували право на укладання шлюбу з особами інших національностей і, до речі, користувалися наданою можливістю³⁶⁸.

Євреї, які прийняли християнську віру, опинилися в неоднозначному й досить складному становищі. Незважаючи на обряд хрещення, їх усе одно визнали євреями і примусили носити відповідні ідентифікаційні знаки. Але й єврейські громади від них відмовлялися.

Ось яку, традиційну для тих часів, заяву 11 жовтня 1941 р. від громадянки Л.Дубчак отримав голова міської управи Луцька: «У вересні

³⁶⁷ ЦДАВОУ. – Ф. 4620. – Оп. 3. – Спр. 285. – Арк. 111.

³⁶⁸ Державний архів Волинської області. – Ф.Р-2. – Оп. 2. – Спр. 14. – Арк. 30, 31, 43.

місяці 1941 р. видано Міською Управою видано мені і моїй родині посвідки як українцям на підставі наших метрик.

2 жовтня 1941 року повідомила нас Міська Поліція, що ми мусимо носити обов'язуючі жидів відзнаки на грудях і на спині.

Не маючи змоги відкликати цей наказ, ми змушені були виконати його, що спричинило нам моральні муки, бо з дитинства я не вважала себе жидівкою, не чуючи ніколи вдома жидівської мови. Переміна релігії була останнім кроком для цілковитого відокремлення від жидівства і ті відзнаки, що їх мене змушено носити вважаю незаслуженою ганьбою і нещастям, бо опинилась я в положенні людини на роздоріжжі, яку не приймають ті до котрих я себе і моя родина зачисляють і каменують ті, до котрих нас зачисляють на підставі тих ганебних відзнак.

Вважаю це за конечне випробовування (хоч і надто тяжке) від того нового Бога, котрого я тепер ісповідую. Одночасно вважаю, що буде богохульством із мого боку йти в Божий храм з жидівськими відзнаками.

Тому слізно прошу пана Посадника довершити свій високогуманний і благородний вчинок (надання нам права Українського паспорту) по клопотати за нас перед п. Гебітскомісаром, аби дозволили нам зняти ті відзнаки на підставі обов'язуючих в Німеччині правил, де для корисних державі жидів роблять цей виняток.

Ми зі свого боку даємо урочисту обіцянку довести ділом свою відданість Українському Народові і Християнській релігії»³⁶⁹. Керівник міської управи не залишив на цій заяві жодної резолюції. Та він і не міг цього вчинити, адже це питання знаходилося поза межами його компетенції.

Рятуючи своїх дітей, які народилися в сім'ях, де один із батьків (як правило – чоловік) був євреєм, їх матері намагалися будь-що отримати від місцевої влади нові документи про їх національність. Для прикладу

³⁶⁹ Державний архів Волинської області. – Ф.Р-2. – Оп. 2. – Спр. 14. – Арк. 1.

скористаємося документом, який вдалося виявити в матеріалах розгляду шліхтером м. Полтави судових справ про розлучення.

Із тексту документа видно, що заявниця Катченко Ганна Іванівна 4 серпня 1942 р. звернулася до відділу актів громадянського стану Полтавської міської управи з проханням наступного змісту: «Прошу Вас дати мені розлучення з колишнім моїм чоловіком, тому, що він був жид Фішман Зельман Абрамович. Шлюб було записано в книзі актів за жовтень місяць 1939 року в м. Полтаві. Також прошу змінити прізвище, ім'я та по-батькові моїх двох дочок: Фішман Нелі Зельманівни, яка народилася 27 жовтня 1939 року в м. Полтаві на ім'я Катченко Неоніла Іванівна, та Фішман Фані Зельманівни, яка народилась 6 лютого 1941 року в м. Полтаві на ім'я Катченко Феодосії Іванівни». Своє прохання заявниця умотивувала тим, що «я не бажаю, щоб мої діти носили жидівське прізвище. Прошу не відмовити».

Працівник відділу актів реєстрації цивільного стану, хоч це питання і не перебувало в його компетенції, вніс резолюцію: «Потрібні: шлюбне свідоцтво та метрики про народження дітей»³⁷⁰.

Із матеріалів справи, яка, на жаль, є не завершеною, залишається невідомою реакція суду та органу місцевої влади щодо долі цих дітей. Розгляд судової справи було призначено на 18 серпня 1942 р. Але, знаючи окупаційну політику щодо цієї категорії людей, зрозуміло, що шансів порятуватися в них навіть за умови позитивного рішення суду було небагато. До того ж усі рішення місцевих судових установ переглядалися і затверджувалися працівниками гебітскомісаріату. Звісно, що цієї справи поза прискіпливою увагою вони не пропустили б.

Першим і основним засобом німецьких окупаційних властей, яка відразу засвідчувала осібний від решти місцевого населення правовий статус євреїв, стала їх реєстрація та зовнішньо виражена, до того ж принижуюча особу,

³⁷⁰ ДАПО. – Ф.Р-2347. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 27.

ідентифікація. За своїм значенням ці заходи мали ознаки безпосередньої підготовки «остаточного розв'язання єврейського питання».

Первинні реєстраційні заходи окупаційних адміністрацій здійснювалися відразу із захопленням відповідних територій. Усі євреї отримували наказ зареєструватися в органах місцевого управління. Особи, які мешкали в багатоквартирних будинках, підлягали реєстрації через будинкоуправління. Їх керівники несли персональну відповідальність за те, щоб у квартирах проживали лише зареєстровані громадяни. Двірники та керівники будинкоуправлінь, змушені співпрацювати з місцевою поліцією, ставилися нею перед фактом донесення про тих мешканців, які були євреями за національністю³⁷¹.

На Житомирщині ці ж функції покладалися на спеціально створений інститут «десятихатників», які працювали в приватному житловому секторі³⁷². А от у Києві був створений інститут дільничних інспекторів приватного сектору, які й несли відповідальність за дотримання мешканцями правил проживання та прописки. Незважаючи на те, що дільничні інспектори працювали на громадських засадах і заробітної плати за це не отримували, їх робота контролювалася адміністративним відділом міської управи³⁷³. Аналогічні органи, що стежили за дотриманням правил проживання людей, були створені в усіх містах України, наприклад, під назвою «уповноважених по вулицях»³⁷⁴, «старост вулиць»³⁷⁵ тощо. Ці особи так само, як і дільничні інспектори, також працювали на громадських засадах і, незважаючи на те, що вони не отримували заробітної плати, усе одно несли особисту відповідальність за дотримання мешканцями приватного сектору правил проживання. Часто місцеві мешканці називали їх заручниками, адже у

³⁷¹ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 55733. – Т. 2. – Арк. 140 – 142.

³⁷² ДАЖО. – Ф.Р-1187. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 16.

³⁷³ ДАКО. – Ф.Р-2360. – Оп. 7. – Спр. 6. – Арк. 98 – 100.

³⁷⁴ ДАКО. – Ф.Р-2539. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 40.

³⁷⁵ ДАКО. – Ф.Р-2360. – Оп. 7. – Спр. 6. – Арк. 1 – 3.

випадку недонесення в поліційні органи про порушення встановленого порядку цих людей карали на смерть³⁷⁶.

Зазначимо, що до обліку населення окупаційна адміністрація поставилася досить серйозно, використавши для цього увесь наявний апарат місцевої влади. Окрім загальних списків населення сіл та міст, складалися й окремі: для комуністів, комсомольців, представників інших національностей (росіян, угорців, болгар, німців), фахівців. Тому складання окремих списків євреїв, які проживали навіть у невеликому населеному пункті, було буденною справою³⁷⁷.

З особливою ретельністю німецька окупаційна адміністрація ставилася до виявлення євреїв серед тих осіб, які працювали в місцевих управлінських органах та поліції. Усі працівники органів місцевого управління та поліції, особливо у тих містах, де компактно проживало єврейське населення, при зарахуванні на службу повідомляли про не лише своє, а й про родинне походження дружини, зокрема в частині приналежності їх дідів та бабусь до єврейської національності. Окремий пункт так званої декларації стосувався з'ясування відповідного родинного стану одружених дітей: «Мої діти не одружені з жидами»³⁷⁸.

Перевірці на предмет єврейського походження підлягали медичні працівники. Так, здійснюючи перереєстрацію медичного персоналу, німецькі управлінці наказували, окрім традиційних документів про наявність фахової освіти, надавати свідоцтва про народження не лише батьків, а й дідів та бабусь³⁷⁹.

У окремих випадках, особливо у великих містах, були створені комісії із мешканців будинків, які здійснювали перевірку благонадійності всіх прописаних мешканців. Їх ставили перед необхідністю повідомляти на комуністів, радянський актив та євреїв, яких вони, звісно, знали за довоєнним

³⁷⁶ ЦДАВОУ. – Ф. 4620. – Оп. 5. – Спр. 8. – Арк. 63.

³⁷⁷ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 207. – Арк. 93.

³⁷⁸ Державний архів Волинської області. – Ф.Р-2. – Оп. 2. – Спр. 14. – Арк. 137.

³⁷⁹ ДАПО. – Ф.Р-2642. – Оп. 1. – Спр. 61. – Арк. 11.

життям. Керівництво поліції повідомило їх про особисту відповідальність за правильність внесених даних³⁸⁰. За допомогою таких заходів німецькі власті отримали всі потрібні дані на потенційних ворогів режиму.

Із перших днів окупації все місцеве населення було пройшло процедуру обліку. Результати своєрідного перепису населення принесли свої результати. Окупаційна адміністрація отримала дані щодо кількісних параметрів національного складу населення підконтрольних їй територій, а також інформацію про потенційних «ворогів Третього Райху». Так, наприклад, заходами Луцької міської управи було встановлено, що станом на 20 листопада 1941 р. у місті мешкає 35647 осіб, з них 16128 євреїв. Облік кількості населення проводився й надалі. Станом на 20 грудня цього ж року кількість населення міста становила відповідно 36084 осіб, з них – 16 тис. 308 євреїв³⁸¹. Отже, як бачимо, кількість зареєстрованих євреїв навіть зроста, хоч їх вбивства вже тривали.

Паспортні дані цих людей вносилися до окремих «єврейських» списків або ж фіксувалися в загальних списках населення у графі «національність». Первинні списки єврейського населення постійно, практично до останнього дня окупації, неодноразово перевірялися та доповнювалися. Як правило, реєстрації підлягали євреї з 14-річного віку. Діти меншого віку вносилися до анкетних даних своїх батьків. Зазначимо, що «єврейські списки» вводилися і в установах, де працювали особи цієї національності³⁸².

Житло, у якому мешкали євреї, також підлягало виокремленню. Як правило, на дверях будинків євреїв зображувалася «зірка Давида» чи наносилося слово «жид».

Основою для проведення первинної ідентифікації був паспорт радянського зразка. Посвідчення особи, які мали отримати всі мешканці РКУ, містило осібне для євреїв ідентифікаційне означення. На обкладинці

³⁸⁰ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 69504-ФП. – Арк. 11 – 16.

³⁸¹ Державний архів Волинської області. – Ф.Р-1. – Оп. 1. – Спр. 64. – Арк. 5.

³⁸² Державний архів Волинської області. – Ф.Р-1. – Оп. 1. – Спр. 1395. – Арк. 1, 2.

документа наносилася перша літера німецького слова «юде» або «жид» українською мовою. Отримання уповноважуючого особу документа мало життєво важливе значення, адже часто затриманих людей, які не мали відповідних документів, приєднували до груп євреїв, після чого розстрілювали³⁸³.

Загалом в інструкціях, отриманих військовими підрозділами, які розміщувалися на окупованій території, з цього приводу зазначалося: «Необхідно виявляти осіб, які не проживають постійно у цій місцевості і тих, за яких бургомістр не може взяти на свою повну відповідальність. Цих осіб необхідно відводити в органи охорони тилкових районів, таємну польову поліцію або в табір військовополонених»³⁸⁴.

Ідентифікація єврейського населення здійснювалася шляхом примушування цих людей до носіння пов'язки чи нашивки із зображенням шестикутної зірки. Колір пов'язки міг бути різним, хоч найчастіше використовувалася жовта матерія. Відомо немало й інших варіантів, але «зірка Давида» була в них присутньою в обов'язковому порядку. Інколи ця матерія нашивалася на верхній одяг. Ці ідентифікаційні пов'язки носили не лише дорослі, а й діти^{385, 386, 387, 388}.

Часом ці правила змінювалися, причому на виконання нових наказів виділявся досить короткий час. Так, генеральний комісар округи «Волинь та Поділля» 6 вересня 1941 р. видав із цього приводу розпорядження наступного змісту: «1. Жидівське населення на терені Генерального Комісаріату Брест-Литовського, замість дотеперішньої ознаки із зіркою Давида на рукаві, має носити на всіх одягах знак у формі жовтого кола, 8 см в діаметрі. Цей знак має бути написаний на лівій частині грудей, а крім цього на середині спини.

³⁸³ ЦДАГОУ. – Ф. 7. – Оп. 10. – Спр. 62. – Арк. 71.

³⁸⁴ ЦДАВОУ. – Ф. 4620. – Оп. 5. – Спр. 7. – Арк. 12.

³⁸⁵ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 39182. – Арк. 170.

³⁸⁶ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 51718. – Т. 3. – Арк. 4, 8.

³⁸⁷ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 55733. – Т. 1. – Арк. 132.

³⁸⁸ ДАКО. – Ф.Р-4758. – Оп. 2. – Спр. 45. – Арк. 8.

2. Знак має бути виготовлений з матерії, або з тривкого паперу.

3. Недотримання цього розпорядження потягне за собою кару розміром в 1000 крб.³⁸⁹.

Звісно, що після проведення перших акцій знищення чимало євреїв, які змогли якимось чином порятуватися, намагалися будь-яким способом отримати «арійські» документи й, інтегрувавшись до місцевого середовища, легалізуватися як неєвреї. Як результат, власникам цих документів вдавалося вижити.

У кожного з цих людей був свій шлях до життя. Дехто викрадав документи в українців, яких улітку та восени 1941 р. відпускали з полону й потім на основі них легалізуватися в місцевому соціумі. Так, А.Кацман, прямуючи з полону, викрав документи у зрадника, який хотів донести на нього, і офіційно легалізувався в Білій Церкві під іменем М.Наришкіна³⁹⁰. Подібні випадки не були рідкістю. Наприклад, радянські партизани виявили в одного із сільських старост генеральної округи «Київ» рапорт районному керівництву такого змісту: «Жида потрібно вбити, так як при ньому знайдені документи на ім'я українця, які він, цілком очевидно, здобув, вбивши його»³⁹¹.

Використовуючи масові зловживання працівників органів місцевого управління та поліції, їх прагнення збагатитися, людям інколи вдавалося підробити чи купити необхідні документи. Інколи вони одержували й безкорисливу допомогу через куплені чи підроблені документи. Ідентифікуючий особу як не єврея документ надавав гіпотетичну можливість порятуватися від смерті.

Увесь період окупації євреї так чи інакше, але виявлялися. Немало людей було затримано на дорогах, коли вони намагалися врятуватися. Після затримання й ідентифікації ці особи направлялися до найближчого відділення поліції безпеки та СД, а в Києві частина з них потрапляла

³⁸⁹ ДАРО. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1.

³⁹⁰ ДАКО. – Ф.Р-4. – Оп. 1. – Спр. 63. – Арк. 56 – 64.

³⁹¹ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 330. – Арк. 213.

відразу в «табір»³⁹². Місцеві поліційні підрозділи кожного дня заповнювали встановлену документацію, у якій фіксувалися дані про заарештованих та затриманих осіб. Так, у документації Володимирської районної поліції м. Києва порівняно часто зустрічаються записи про затриманих євреїв та тих, хто їх переховував. Доля заарештованих євреїв була однаковою – направлення до поліції безпеки та СД або відразу до «табору».

У спірних випадках використовувався особистий огляд чоловіків на предмет виявлення на їх статевих органах відповідних анатомічних особливостей. Із жінками було складніше. Але й у цьому випадку знаходився вихід. Для підозрілих у приналежності до єврейської національності жінок проводився медичний огляд.

Довести своє неєврейське походження можна було й іншим шляхом. Щоправда, так порятуватися могли лише жінки, які не мали типової єврейської зовнішності. У разі необхідності до органу, який проводив ідентифікацію особи (а це, як правило, була місцева або німецька поліція), подавалися свідчення місцевих мешканців, які знали людину за довоєнним життям. Відомі факти, коли навіть, незважаючи на запис про єврейську національність у радянському паспорті, вдавалося порятувати людей³⁹³. Саме на основі показів свідків (як правило, трьох) і ухвалювалося відповідне рішення. Звісно, що всі ці люди ризикували своїм життям, адже за виявлений обман німецька адміністрація застосовувала смертну кару. Навіть за те, що хтось надав ночівлю втікачу – єврею, то окупанти могли знищити всю сім'ю³⁹⁴.

Отже, метою реєстраційних та ідентифікаційних заходів окупаційної адміністрації було прагнення до виявлення та обліку всіх наявних у зоні їх відповідальності євреїв, виокремлення їх з-поміж решти місцевого соціуму,

³⁹² ДАКО. – Ф.Р-4437. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 1 – 34.

³⁹³ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 68424-ФП. – Арк. 149.

³⁹⁴ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 22. – Арк. 41.

перетворення на особливий суб'єкт переслідувань в очах у решти місцевого населення, приниження людської гідності.

Із перших днів окупації все місцеве населення було обмежене у вільному пересуванні. У разі потреби навіть тимчасового залишення місця проживання люди зобов'язувалися отримати відповідні дозволи в німецьких або в місцевих органах влади. А от євреї були обмежені в пересуванні, навіть у межах одного населеного пункту. Вони не могли отримувати перепустки, які давали право на пересування між населеними пунктами³⁹⁵. Пересуватися окупованою територією без відповідних документів було небезпечним заняттям, адже люди, які не мали посвідчень, досить часто приєднувалися до груп євреїв і знищувалися³⁹⁶. Правові норми, встановлені німецькими інструкціями, передбачали, що розслідування дій і доведення ворожих намірів порушників правил пересування проводитись не буде³⁹⁷. Тому чимало євреїв, які рятувалися без відповідних документів, таки було виявлено і згодом ліквідовано.

Водночас розмаїття конкретних рішень органів влади всіх рівнів аж ніяк не засвідчує факт неготовності до проведення заходів, котрі лягли в основу «остаточного розв'язання». На наш погляд, такий підхід не суперечив принципам до управлінсько-розпорядчих дій німецького окупаційного управління. Перед німецькими чиновниками в отриманих ними нормативних актах та усних вказівках ставилося лише конкретне завдання, а от шляхи й засоби його реалізації визначалися вже цими безпосередніми виконавцями.

Як відомо, німецька адміністрація проводила досить терпиму й толерантну політику щодо релігійних конфесій місцевого віруючого населення, хоч і стояла на перешкоді об'єднавчим тенденціям в українському православ'ї. Але щодо релігійних відправ, здійснюваних євреями, позиція

³⁹⁵ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 207. – Арк. 93.

³⁹⁶ ЦДАГОУ. – Ф. 7. – Оп. 10. – Спр. 62. – Арк. 71.

³⁹⁷ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 183. – Арк. 2.

нацистів була однозначною. Євреї в жодному разі не мали права проводити ці дії. До того ж значна частина синагог була знищена, а майно, що знаходилося в них, пограбоване ще в перші дні окупації. Окупанти відкрито насміхалися над релігійними почуттями віруючих людей, примушуючи їх спалювати чи топтати ногами звитки Тори – священної для євреїв книги.

Руками самих євреїв, за наказами окупаційної влади, було знищено немало кладовищ³⁹⁸, а кам'яні могильні плити використані для будівництва чи дорожніх робіт. В окремих містах сплюндровані єврейські цвинтарі за наказами гебітскомісарів зрівнювалися із землею³⁹⁹.

Переслідування іудеїв мало тотальний характер. Так, на офіційному рівні цивільною адміністрацією РКУ було видано розпорядження про сувору заборону на проведення кошерного забою худоби та покарання винних у порушенні встановленого правила. «Проведений забій тварин за ритуальними постановами для вибагливого вживання м'яса, треба вважати за мучення тварин, і як таке забороняється», – зазначалося в одному з розпоряджень Е.Коха⁴⁰⁰.

Із початком окупації єврейським дітям було заборонено здобувати будь-яку освіту. Єврейська молодь не могла відвідувати не лише відкриті окупантами народні школи, а й заклади освіти професійного спрямування найнижчого рівня. Звичайно, що й навчання в єврейських школах, які існували до війни, так і не розпочалося.

Особливий правовий статус обрамлював сімейно-шлюбні відносини євреїв. По-перше, усі шлюби між євреями і неєвреями не лише заборонялись, а й оголошувалися недійсними. Діти, народжені від таких шлюбів, оголошувалися позашлюбними⁴⁰¹. Невдовзі те ж саме стосувалося й тих, хто народився від змішаних шлюбів. По-друге, під страхом смертної кари місцевому населенню заборонялося мати статеві відносини з євреями. Про те

³⁹⁸ ДАКО. – Ф.Р-2225. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 3 – 10.

³⁹⁹ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 55733. – Т. 1. – Арк. 10.

⁴⁰⁰ ДАКО. – Ф.Р-2225. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 2.

⁴⁰¹ ДАЧО. – Ф.Р-1351. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 5.

ж саме попереджувалися й працівники місцевої поліції⁴⁰². По-третє, єврейським жінкам заборонили народжувати дітей. Ці погрози застосовувалися в повсякденній управлінській практиці адміністрації РКУ. Так, за повідомленням Уманського міського комісара на 14 годину 22 лютого 1942 р. було призначено публічну страту через повішання напівєврейки Ольги Квітницької за те, що вона насмілилася порушити встановлені правила й вийшла заміж за єврея⁴⁰³.

Антиєврейська істерія, яка нагніталася окупаційною адміністрацією через місцеву пресу та репресивно-каральні дії стосовно людей цієї національності, створювала проблеми для колишніх членів їх сімей, які не були євреями за походженням. Так, у звіті шліхтера м. Полтави за червень 1943 р. міститься запис про судовий позов із вимогою розлучення, оскільки, як виявилось, дружина чоловіка перебувала перед цим у шлюбі з євреєм. Суд відмовив позивачу, мотивуючи своє рішення тим, що позов мав безпідставний характер⁴⁰⁴.

Нам вдалося віднайти цю судову справу. У своїй позовній заяві П.Рибалка вказував: «2 січня 1943 року я зареєстрував свій шлюб з Ганною Максимівною, за дівочим прізвищем, Маслій.

Після реєстрування шлюбу мені стало відомо, що вона ввела мене в оману, мала чоловіка жида і від нього є зараз дитина – дівчина 5 років. З цих причин я більше не можу з нею залишатись в шлюбі, чому й прошу про розірвання шлюбу та після вирішення справи судом по суті про видачу належного документа».

Дружина позивача все заперечувала й стверджувала, що він знав про національність її першого чоловіка, з яким вона розлучилася ще 27 грудня 1941 р., а також дитину, яка народилася від цього шлюбу»⁴⁰⁵. Те ж саме показали і свідки.

⁴⁰² ДАЧО. – Ф.Р-48. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 9, 11.

⁴⁰³ ЦДАВОУ. – Ф. 4620. – Оп. 3. – Спр. 285. – Арк. 113.

⁴⁰⁴ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 10.

⁴⁰⁵ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 2, 4.

Обмеження стосувались і економічних прав єврейського населення. Згідно з розпорядженням А.Розенберга, євреї у віці від 14 до 60 років підлягали обов'язковим примусовим роботам. Оплата праці євреїв, зайнятих на виробництві, становила 80% від тарифів решти «арійського» населення⁴⁰⁶. Надбавки до заробітної плати їм взагалі виплачувати заборонялося⁴⁰⁷.

Євреї втратили право на заняття певними професіями, хоч люди з дефіцитними спеціальностями все ж продовжували працювати. Водночас і місцеве населення закликалося до того, аби воно власноруч звільнилося від «фахівців – жидів»⁴⁰⁸.

Трудові правовідносини для єврейського населення регулювалися по-іншому, аніж для інших категорій місцевої людності. Лише для євреїв введені правила означали застосування примусової, часто принизливої, а інколи ще й безглуздої праці. Цим роботам підлягали євреї віком від 14 до 60 років. Так, у Полтаві євреїв примусили збирати бруд на вулицях міста голими руками⁴⁰⁹.

Директивні вказівки з приводу особливостей виплати заробітної плати не лише євреям, а й іншим категоріям працівників надходили на місця з певним запізненням. Так, директор цукротресту на Вінниччині восени 1941 р. звертався до голови обласної управи з конкретними запитаннями щодо оплати праці тим, хто хворів чи доглядав за хворими. Крім того, він запитував: «З якого розрахунку оплачувати жидам, що роблять на різних чорних роботах в цукроварнях?»⁴¹⁰.

Євреї, на відміну від решти працівників і службовців, не мали права на отримання навіть короткотермінової відпустки, не говорячи вже про права жінок цієї національності на отримання відпустки у зв'язку з вагітністю та

⁴⁰⁶ ДАКО. – Ф.Р-2031. – Оп. 1. – Спр. 681. – Арк. 53.

⁴⁰⁷ ДАЖО. – Ф.Р-1187. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 59, 60.

⁴⁰⁸ ДАРО. – Ф.Р-52. – Оп. 6. – Спр. 3. – Арк. 1.

⁴⁰⁹ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 688. – Арк. 2, 3.

⁴¹⁰ ДАВО. – Ф. Р-1311. – Оп. 1. – Спр. 270. – Арк. 104.

пологами. Це правило стосувалося всіх жінок, незалежно від установи чи підприємства, на якому вони працювали.

Штрафи, накладені на євреїв, які займалися ремісничою чи іншою виробничою діяльністю, мали вищий, порівняно із рештою місцевого населення, рівень. Хоч в окремих регіонах, наприклад, на Волині місцева адміністрація не застосовувала цих підходів, однаковим чином, незалежно від їх національності, караючи порушників встановлених санітарних правил⁴¹¹.

Системне переслідування єврейського населення призвело до того, що ці люди фактично перебували «поза законом». За знуцання над євреями чи навіть їх вбивство покарання не передбачалося. Тому незрідка фіксуються випадки фізичної розправи над людьми, котрі вчинялися представниками цивільного населення чи службовцями органів місцевої влади різних рівнів. Жодного покарання за свої неправомірні дії вони не зазнали⁴¹².

У випадку вчинення актів саботажу чи диверсій німецькою адміністрацією як засіб протидії використовувався інститут заручництва. На кожну тисячу мешканців передбачалося визначення п'яти заручників. У місцях, де мешкала більша кількість людей, бралось десять заручників. Половину з них мали становити євреї. Не менше як половину заручників передбачалося страчувати⁴¹³.

В особливому правовому становищі перебували євреї, які вступили в конфлікт із владою і, намагаючись врятуватися, втікали від переслідувань. Окупаційна влада стимулювала зрадництво місцевого люду. Виданий німецьким орган єврей оцінювався в 1000 крб. Якщо він виявлявся ще й учасником руху Опору, то сума виплати збільшувалася в кілька раз – до 5 тисяч крб.⁴¹⁴. Знаходились і такі особи, які намагалися нажитися на біді інших й активно розшукували втікачів. Для них це заняття перетворилося на

⁴¹¹ Державний архів Волинської області. – Ф. Р-1. – Оп. 1. – Спр. 1406. – Арк. 11.

⁴¹² ДАКО. – Ф.Р-4758. – Оп. 2. – Спр. 45. – Арк. 25.

⁴¹³ ЦДАВОУ. – Ф. 3206. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 2.

⁴¹⁴ ДАКО. – Ф.Р-4758. – Оп. 2. – Спр. 51. – Арк. 14.

засіб отримання прибутків⁴¹⁵. Після війни радянськими спецслужбами було виявлено немало цих людей.

Німецьким окупаційним законодавством передбачалося застосовувати до євреїв більш суворі засоби покарання в порядку їх кримінального переслідування, аніж це було встановлено для правових санкцій по відношенню до інших етнічних категорій населення РКУ. Це правило санкціонувалося розпорядженням райхсміністра східних окупованих територій від 4 грудня 1941 р. «Про застосування карних законів проти поляків і жидів у включених східних округах»⁴¹⁶.

Яку б сторону функціонування нацистського окупаційного режиму ми не взяли, по відношенню до єврейської громади України в обов'язковому порядку запроваджувалися і діяли дискримінаційні правила. Будь-які цивільні справи, участь у яких брали євреї, розглядалися винятково в більш спрощеному адміністративному порядку⁴¹⁷.

Факти смерті євреїв не фіксувалися в тих органах влади, на території службової компетенції яких вони мешкали. За діючими правилами, у разі смерті особи передбачалося обов'язкове занесення відомостей про неї до книг реєстрації померлих⁴¹⁸. Але нам не вдалося віднайти жодної документально зафіксованої згадки про зафіксовану смерть євреїв у цих книгах.

Євреї втратили право на своє житло. В умовах гострої нестачі житлових приміщень їх переселяли в інші, менш якісні помешкання. Таким чином, житлове питання для решти місцевого населення вирішувалося за їхній рахунок. А згодом для євреїв взагалі визначали окремі від іншої частини населення, ізольовані місця проживання – гетто.

У ході реалізації завдань «нового порядку» питання продовольчого забезпечення місцевого населення для окупаційної адміністрації ніколи не було актуальним. За встановленими правилами, місцеве неєврейське

⁴¹⁵ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 68455-ФП. – Арк. 41.

⁴¹⁶ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 52.

⁴¹⁷ ДАПО. – Ф.Р-8676. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 1.

⁴¹⁸ ДАКО. – Ф.Р-2003. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 178.

населення забезпечувалося продовольством за залишковим принципом. Ще в гіршому стані перебували євреї. У питаннях, що стосувалися продовольчого забезпечення євреїв, окупаційна адміністрація проводила ще більш дискримінаційний характер.

Загалом, порівняно з рештою місцевого населення, євреї отримували близько половини харчових продуктів. Це стосується лише працюючих категорій єврейства. Решта не отримували нічого. Продуктовий набір, який видавався євреям за картковою системою розподілення, був дуже бідним. Так, їм взагалі не передбачалося видавати м'ясо та жири. Тому він не міг задовольнити найелементарніші фізіологічні потреби людини в їжі, необхідні їй для фізичного існування, не те що важкої й виснажливої роботи.

Завдяки заходам гітлерівської окупаційної адміністрації євреї були перетворені в особливий суб'єкт принижень їх людської гідності. Ось наприклад, який типовий вигляд мали перші дні життя євреїв під окупацією в м. Таращі, що на Київщині: «З перших днів вступу німецьких варварів у місто розпочалася розправа з єврейським населенням міста. Над ними знущалися, били, не давали можливості будь-що купити на базарі з продуктів. Українцям поліція заборонила продавати продукти єврейському населенню. Заведено носіння пов'язок з голубими шестикутними зірками. Сивобороді діди возили воду бочкою замість коней»⁴¹⁹.

Отже, соціально-правовий статус єврейського населення РКУ слід розглядати в контексті реалізації політики Голокосту, коли ця етнічна категорія населення підлягала безумовному й обов'язковому знищенню. Усі сторони життя євреїв у підкупаційному суспільстві супроводжувалися застосуванням до них суворих дискримінаційних правил, які позбавляли їх можливостей задоволення елементарних, необхідних для підтримання фізіологічних процесів та життєдіяльності, потреб.

⁴¹⁹ ДАКО. – Ф.Р-4758. – Оп. 2. – Спр. 25. – Арк. 8.

3.2. Форми та методи пограбування власності єврейського населення України

Особлива увага окупаційної адміністрації приділялася пограбуванню власності євреїв. Це завдання було реалізоване в усіх без винятку країнах, окупованих німецькими військами. Водночас розміри власності, що належала євреям, які перебували на окупованих теренах РКУ, не були такими значними, як у країнах Європи. Радянське соціальне експериментаторство 20-30 рр. ХХ ст. негативно позначилося на добробуті єврейської спільноти України так само, як і на всіх інших. Колективну власність єврейських громад (приміщення синагог, освітніх та лікувальних закладів) радянська влада конфіскувала. А загальне зубожіння та бідність населення стали явищем, характерним для тогочасної соціальної дійсності.

Певний виняток становила єврейська спільнота західних регіонів, приєднаних до УРСР в 1939 р. Хоч і тут радянська влада таки встигла позбавити заможні верстви населення частини власності, усе ж її розміри були дещо більшими, ніж у євреїв радянської України.

Врахуємо ще одну обставину. Невелика частина євреїв західних регіонів України змогла евакуюватися. Якась їх кількість потрапила до центральних та східних районів країни й була захоплена гітлерівцями восени 1941 р. Звісно, що кількість майна, наявна в цих людей, не мала значного розміру. Але й воно потрапило в поле зору окупаційних органів влади всіх управлінських рівнів. А певна його частина була пограбована місцевою поліцією ще під час затримання та арештів⁴²⁰.

Таким чином, євреям так само, як і іншим радянським людям належали житло, умеблювання, речі домашнього та особистого вжитку, гроші та дорогоцінності, домашні тварини та приплід. Але від цього реальна життєва вартість належної громадянам власності не зменшувалася, навпаки, вона зростала, адже від неї залежало їх фізичне існування, задоволення

⁴²⁰ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 57034. – Т. 2. – Арк. 17.

елементарних потреб. Зрозуміло, що, наприклад, конфіскація домашньої худоби, зокрема корів (типове явище перших днів окупації)⁴²¹, призводило до напівголодного існування членів родин цих людей.

Усі питання, пов'язані з єврейською власністю, мали вирішуватися Райхсміністерством східних окупованих територій. На місцях ця компетенція належала до відомих райхскомісаріатів, які, у свою чергу, делегували свої функції генеральним комісаріатам та гебітскомісаріатам. З іншого боку, райхскомісари мали координувати цей напрям роботи. У період підпорядкування окупованих територій військовій адміністрації ці питання перебували у віданні штабу Управління економікою Сходу, який мав своїх представників при фельд- та ортскомендатурах Вермахту. На практиці ж усе було набагато складніше, адже не лише ці німецькі відомства діяли на окупованій території України. Інші установи також претендували на отримання єврейської власності, зокрема для умеблювання службових приміщень, вирішення багатьох побутових питань.

З утворенням РКУ від Райхсміністерства східних окупованих територій почали надходити директивні установки щодо проведення конфіскації належної євреям власності. Усе майно євреїв оголошувалося власністю Німецької держави, представниками якої на місцях були генеральні комісари та гебітскомісари. Саме місцевій німецькій адміністрації довелося реалізовувати завдання конфіскації єврейської власності. Але організувати дієві механізми впорядкованого тотального пограбування й ефективний контроль за цим процесом адміністрація РКУ, на відміну від своїх колег із Райхскомісаріату «Остланд», не змогла. Це визнавав і райхскомісар Е.Кох. Так, у відповідь на вимогу Райхсміністерства східних окупованих територій від 7 вересня 1942 р. конфіскувати єврейське майно він заявив, що виконати цю вказівку політично й організаційно неможливо⁴²². Значна частина

⁴²¹ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 69763-ФП. – Арк. 28.

⁴²² *Арад Ицхак* Катастрофа євреїв на окупованих територіях Советского Союза (1941 – 1945) / Ицхак Арад. – Д.: Центр «Ткума», 2007. – С. 576, 579.

власності євреїв виявилася відібраною і поза втручанням адміністрації РКУ. А чимала її частина вже була знищена.

Щоб зрозуміти слова Е.Коха, потрібно знати особливості формування німецьких адміністративних установ РКУ. Цей процес був непростим, супроводжувався гострою нестачею професійних кадрів, матеріально-технічних засобів тощо. До того ж він був розтягнутий у часі. Якщо в Ровно німецька цивільна адміністрація розпочала працювати з вересня, то в центрі та на сході України вона легітимізувалась із грудня 1941 р. А остання передача захоплених територій у відання цивільної адміністрації РКУ відбулась у вересні 1942 р.

На фізичну ліквідацію єврейського населення СРСР були уповноважені спеціальні підрозділи поліції безпеки та СД – оперативні групи «А», «Б», «С» і «Д». В Україну були направлені оперативні групи «С» і «Д». До складу оперативної команди «С» входили зондеркоманди 4а, 4б та оперативні команди 5 і 6. Ці ж завдання виконували військово-поліційні підрозділи – польова жандармерія, яка діяла при військових комендатурах. Після утворення РКУ ця компетенція знаходилася в поліції безпеки та СД⁴²³. Тому до часу створення цивільної адміністрації РКУ частина майна вже потрапила до рук службовців німецьких поліційних формувань. Дещо з нього направлено німецьким службовим інстанціям, а частково розграбовано. При цьому невідомою залишається частка власності, яка опинилася в руках приватних осіб та німецьких і місцевих чиновників.

Простежуються й інші закономірності. Чим далі на схід України, тим менше фіксується упорядкованих й регламентованих німецькими нормативно-правовими актами форм і методів конфіскації власності євреїв. Як результат, до рук центральних державних інституцій Райху та окупаційних установ РКУ потрапила порівняно невелика частина власності цих людей.

⁴²³ ЦДАВОУ. – Ф. 3206. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 12 – 14.

Оскільки все єврейське майно оголошувалося державною власністю, люди втратили право купувати, продавати чи обмінювати власне майно. Таким чином, вони позбавлялися будь-яких цивільних прав. Місцеве населення також було попереджене, що у випадку укладення будь-яких угод цивільно-правового змісту з євреями їм загрожує суворе покарання, а самі угоди оголошуватимуться недійсними⁴²⁴. Так, наприклад, командування ортскомендатури Білої Церкви опублікувало в місцевій газеті «Дзвін» оголошення наступного змісту: «Все майно жидівського населення реквізовано владою. Ніхто не повинен що-небудь брати собі самовільно. Тому, хто вже будь-що взяв пропонується терміном до 13 листопада повернути все до комендатури Бургомістра. Невиконання цього буде каратись як злочинство та грабування»⁴²⁵. А от в оголошенні бургомістра тієї ж Білої Церкви конкретизувалася міра покарання порушників – розстріл⁴²⁶, хоч, звісно, службовець цього рівня не мав права на застосування такої санкції. Аналогічні заходи були проведені й у багатьох інших регіонах країни⁴²⁷.

Відразу після знищення єврейського населення керівники органів місцевого управління отримували накази наступного змісту: «Бургомістрам належить зібрати серед жидівського майна одіяла, чоловічий одяг усіх видів, білизну, взуття, лопати, сокири, молотки, обценьки, пилки та ручне приладдя, що ним можна ці речі виробити, та передати до Міської комендатури міста Білої-Церкви»⁴²⁸.

Частина місцевого населення, усвідомлюючи невідворотність санкцій німецьких установ, вирішувала за краще повернути награване. Добровільно віддане місцевим населенням майно, яке перед цим належало євреям, обліковувалося районною чи міською управою й передавалося до

⁴²⁴ Уманський голос. – 1942. – 26 лютого.

⁴²⁵ Дзвін. – 1941 р. – 5 листопада.

⁴²⁶ ДАКО. – Ф.Р-2225. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 6.

⁴²⁷ ДАКО. – Ф.Р-2003. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 32.

⁴²⁸ ДАКО. – Ф.Р-2225. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 62.

місць їх збору. Відомо чимало випадків, коли це майно передавалося цим же особам на зберігання. Але в разі потреби вони мали повернути речі на вимогу працівників місцевої влади. Ці акти ретельно документувалися службовцями фінансових відділів органів місцевого управління⁴²⁹.

Місцева цивільна адміністрація РКУ неодноразово попереджала місцеве населення про неприпустимість купівлі – продажу награваного єврейського майна. З цього приводу гебітскомісари висловилися однозначно й безапеляційно: «Хто буде це робити, буде суворо покараний, а речі будуть конфісковані на користь держави»⁴³⁰. Ті громадяни, які добровільно й у визначені терміни повертали награване майно, покаранню не підлягали. Частину цього майна вони могли викупити за зниженими цінами⁴³¹.

Першою формою організованого пограбування євреїв стали контрибуції та реквізиції. Як правило, накладалися вони рішеннями військових комендатур. Ось який вигляд мав порядок проведення реквізиції цінного майна на Волині: «Адміністративний відділ Обласної управи у Луцьку надсилає до відома і виконання таке розпорядження Польової Комендатури у Луцьку від 11.8.1941р. в справі віросповідної діяльності жидів. –

«Всяка віросповідна діяльність жидів заборонена.

Предмети культу жидів виготовлені зі шляхетних металів (золота, срібла, платини) належить доставити до Місцевої Комендатури (Ортскомендатури). Про це належить повідомити місцеві громади районів: Луцького, Торчинського, Ківерецького, Піддубцівського, Кольківського, Цуманського, Горохівського, Локачівського і Озютичського. Про виконання цього наказу повідомити».

Адміністративний відділ Обласної Управи додає, що жиди тих районів, де немає Місцевої Комендатури, повинні доставити перелічені предмети до Польової Комендатури в Луцьку»⁴³².

⁴²⁹ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 234. – Арк. 15.

⁴³⁰ ДАПО. – Ф.Р-2802. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 142.

⁴³¹ ДАВО. – Ф.Р-1312. – Оп. 1. – Спр. 1333. – Арк. 1.

⁴³² Державний архів Волинської області. – Ф.Р-2. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 65.

У тих районах РКУ, де були створені гетто, безпосередня реалізація цього завдання покладалася на органи єврейського самоврядування – так звані юденрати або - як їх ще офіційно називали під час окупації – «жидівські ради»⁴³³. Їх члени несли особисту відповідальність за виконання отриманого наказу. В іншому випадку їх чекала смерть. Часто саме так і траплялося.

Жодних інструкцій, які б регламентували процес та розміри накладення контрибуцій та проведення реквізицій, не існувало. Їх розміри та терміни виконання залежали від особистого бачення німецького керівництва. Так, євреї Ровно мали заплатити 12 мільйонів крб. А от у Бресті різним німецьким відомствам вдалося зібрати речей на загальну суму 2935600 крб.⁴³⁴.

Спочатку реквізиціям підлягало все цінне майно – золото, прикраси, дорогоцінності. Але вже взимку 1941 р. задля порятунку вояків Вермахту від холоду євреї мали здати всі теплі та хутрянні речі. У євреїв, які мешкали в сільській місцевості, конфіскації підлягала домашня худоба. Загалом важко перерахувати види майна, відібраного в цих людей. Це були практично всі більш-менш цінні речі й продукти харчування, необхідні людині для підтримання елементарного фізичного існування.

Значна частина євреїв, які вціліли упродовж перших днів окупації, були зігнані в гетто. Це були місця тимчасового проживання та концентрації євреїв напередодні знищення. Люди залишали своє житло, умеблювання та цінні речі. Як правило, євреїв з усього району переселяли до одного місця⁴³⁵,⁴³⁶. Якщо в селах проживало по декілька єврейських сімей, то їх, як правило, переселяли до одного будинку⁴³⁷. Так легше було контролювати приречених на знищення людей. До того ж ці місця ще й охоронялися місцевою

⁴³³ Державний архів Волинської області. – Ф.Р-2. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 8.

⁴³⁴ *Арад Ицхак* Катастрофа евреев на оккупированных территориях Советского Союза (1941 – 1945) / Ицхак Арад. – Д.: Центр «Ткума», 2007. – С. 580, 581.

⁴³⁵ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 51066. – Т. 3. – Арк. 221.

⁴³⁶ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 51718. – Т. 3. – Арк. 4.

⁴³⁷ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 1833. – Арк. 328.

поліцією. У місцях тимчасового проживання вони отримували значно менші за розмірами площі та якісними параметрами житлові приміщення.

Під час проведення акцій знищення єврейського населення все належне їм майно конфіскувалося. Відомі описи страт євреїв, котрі містяться в протоколах допитів їх безпосередніх учасників та свідків, дають змогу простежити, яким чином німецька та місцева окупаційна адміністрація здійснювала конфіскацію їх майна.

Так, при проведенні організованих страт цих людей місцева поліція та німецька жандармерія оточували їх помешкання, заарештовували й конвоювали до місць розстрілів⁴³⁸. Євреї у зв'язку з офіційно оголошеними «переселенням» чи «евакуацією» отримували наказ забрати з собою цінне майно та речі⁴³⁹, ⁴⁴⁰. Під час проведення ліквідаційних акцій у людей відбирали цінні речі та верхній одяг⁴⁴¹, ⁴⁴², ⁴⁴³. Перед розстрілами верхній одяг та білизна знімалися навіть із дітей⁴⁴⁴.

Як правило, усі житлові помешкання, у яких напередодні знищення проживали євреї, опломбовувалися німецькими службовцями або представниками поліції⁴⁴⁵. Після цього вони перебували під охороною місцевої поліції. Нею ж було організовано контроль за збереженням цього майна. Тому громадян, які в цей час у межах населеного пункту переносили будь-яке майно та речі, місцева поліція зобов'язувалася затримувати й ретельно встановлювати його походження⁴⁴⁶.

Арешти виявлених євреїв, які здійснювалися в індивідуальному порядку, супроводжувалися обшуком, конфіскацією майна та відправленням їх до

⁴³⁸ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 39182. – Арк. 23.

⁴³⁹ ЦДАВОУ. – Ф. 3538. – Оп. 1. – Спр. 48. – Арк. 7.

⁴⁴⁰ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 234. – Арк. 33.

⁴⁴¹ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 2789. – Арк. 191.

⁴⁴² ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 39804. – Т. 2. – Арк. 170.

⁴⁴³ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 58005. – Арк. 41, 42.

⁴⁴⁴ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 39831. – Т. 2. – Арк. 96.

⁴⁴⁵ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 51066. – Т. 3. – Арк. 62.

⁴⁴⁶ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 56588. – Арк. 81.

районного центру⁴⁴⁷, а в період перебування відповідних територій у віданні цивільної адміністрації РКУ – до місця знаходження гебітскомісаріату⁴⁴⁸.

Конфісковане в ході ліквідаційних акцій майно спочатку потрапляло до рук безпосередніх виконавців убивства людей. Частину найбільш цінних речей забиралася німецькими карателями. Але немало цих речей потрапляло до рук службовців місцевої поліції відразу після проведених ними розстрілів людей^{449, 450, 451}.

Наприклад, під час ліквідації євреїв Богуслава, що на Київщині, місцевими поліцаями було встановлено правило, відповідно до якого речі й одяг виявленого та розстріляного єврея належали його вбивці. Архівні документи розповідають про ці жахливі події: «У гонитві за наживою поліцаї вбивали євреїв безжалісно. Так, поліцай Тонковид вбив Бричкова Бориса, зняв із нього добротний одяг та й пішов додому. Але Бричков у 2 години ночі закривавлений вийшов із ями, прийшов на другий поверх поліції і попросив: «Хлопці добийте мене». Поліцаї почали лаяти Тонковида за те, що той не добив у ямі Бричкова, а усі його речі забрав собі. Усе ж Бричков був добитий іншими поліцаями»⁴⁵².

Водночас німецька адміністрація не заперечувала, якщо майно залишалось в тих осіб, які видавали євреїв^{453, 454}. Цим самим зрадники отримували ще й «матеріальне стимулювання».

Після проведення розстрілів майно, яке знаходилося у помешканнях, передавалося на зберігання органам місцевого управління⁴⁵⁵ або відправлялося до відділення місцевої поліції⁴⁵⁶. За встановленими правилами

⁴⁴⁷ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 39182. – Арк. 69.

⁴⁴⁸ ЦДАГОУ. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 237. – Арк. 208.

⁴⁴⁹ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 2784. – Т. 2. – Арк. 46.

⁴⁵⁰ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 63088. – Т. 2. – Арк. 171.

⁴⁵¹ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67026. – Арк. 53.

⁴⁵² ГДА СБУ. – Ф. 79. – Оп. 1. – Спр. 937. – Т. 2. – Арк. 101.

⁴⁵³ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 51718. – Т. 3. – Арк. 10.

⁴⁵⁴ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 56588. – Арк. 150.

⁴⁵⁵ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 39831. – Т. 2. – Арк. 252, 254, 255.

⁴⁵⁶ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 57727. – Арк. 82.

це майно описувалося, оцінювалося та продавалося місцевому населенню⁴⁵⁷. Службові особи, які приймали це майно, в обов'язковому порядку складали відповідні документальні акти⁴⁵⁸.

Процес описування єврейського майна мав упорядкований і контрольований органами місцевого управління характер. Так, у Вінниці для цього створили спеціальну комісію, яка й вилучала майно з колишніх єврейських помешкань. До її складу входили представники житлового відділу міської управи, міської споживчої спілки та поліції. Усе вилучене майно поділялося на чотири категорії. Речі першої категорії передавалися штадткомісаріату, другої – надходили до споживчої спілки, третьої – передавалися в «тюрму», а четвертої – розглядалися як «утиль» і знищувалися⁴⁵⁹.

Частина конфіскованого єврейського майна за відповідними зверненнями до органів місцевого управління була розподілена серед радянських військовополонених. Так, місцеве відділення Українського Червоного Хреста звернулося до Дніпропетровської міської управи з проханням наступного змісту: «Стан одягу військовополонених такий поганий, що велика частина з них не зможе бути використана на роботі. Оскільки потреба на одяг не може бути інакше забезпечена, то необхідно скористуватися одягом жидів, – який залишився після їх евакуації»⁴⁶⁰.

На цьому етапі простежується значний рівень зловживань місцевої адміністрації. Як свідчили очевидці, майно оцінювалося за заниженими цінами й потім продавалося обмеженому колу осіб⁴⁶¹. Так само розподілялося майно, яке перебувало на зберіганні в місцевій поліції. Поліцаї, які сумлінно

⁴⁵⁷ ГДА СБУ. – Ф. 6. – 68424-ФП. – Арк. 40.

⁴⁵⁸ ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп. 1. – Спр. 279. – Арк. 1 – 18.

⁴⁵⁹ ДАВО. – Ф.Р-1312. – Оп. 1. – Спр. 2 а. – Арк. 82.

⁴⁶⁰ ЦДАГОУ. – Ф. 7. – Оп. 10. – Спр. 132. – Арк. 38.

⁴⁶¹ ДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 61113. – Арк. 16.

виконували службові обов'язки, отримували речі вбитих людей як своєрідну премію^{462, 463}.

Зловживання працівників органів місцевого управління при розподілі єврейського майна були доволі поширеними. Про це свідчить доповідна записка начальника фінансового відділу Вінницької міської управи направлена штадткомісару. У документі зазначалося: «Відповідно до Вашого розпорядження реалізація жидівського майна проводиться через Вінницьке кооперативне товариство. Назване товариство проводить недостатній і не повний облік жидівського майна, що може призвести до різних зловживань. У зв'язку із цим просимо Вас віддати розпорядження фінансовому відділу та пояснити, якою повинна бути участь останнього у частині організації контролю за реалізацією жидівського майна»⁴⁶⁴.

Подекуди, користуючись бездіяльністю місцевої влади, а інколи і за її безпосереднього сприяння, частину єврейського майна привласнили керівники орендних підприємств, відкритих у перші дні окупації України. Саме таким чином діяли керівники орендного товариства «Щаслива Україна» у Черкасах, які утримували готель, перукарню, ресторан та інші подібні заклади⁴⁶⁵.

Німецьке командування не заохочувало самовільних дій представників місцевої поліції та органів управління. Німецька адміністрація попереджувала поліцаїв про недопустимість вчинення таких дій⁴⁶⁶. У випадку виявлення фактів несанкціонованого присвоєння єврейського майна цих осіб, як правило, звільняли з роботи, а награване ними майно вилучалося⁴⁶⁷.

Німецька та місцева адміністрація негативно ставилася до фактів грабунків єврейського майна, які вчиняли представники місцевого

⁴⁶² ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 2784. – Т. 1. – Арк. 72.

⁴⁶³ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 51718. – Т. 1. – Арк. 174.

⁴⁶⁴ ДАВО. – Ф.Р-1312. – Оп. 1. – Спр. 1333. – Арк. 24.

⁴⁶⁵ ДАЧО. – Ф.Р-22. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 7, 8.

⁴⁶⁶ ДАВО. – Ф.Р-1311. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 66.

⁴⁶⁷ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 56141. – Арк. 50.

населення. Усіх було попереджено, що в разі виявлення таких фактів винних буде покарано за законами військового часу. Водночас через оголошення в місцевій пресі людям пропонувалося добровільно заявити про отримане незаконним шляхом єврейське майно й викупити в них його⁴⁶⁸.

Утім, представники місцевого населення могли отримати частину майна своїх колишніх сусідів безоплатно й на цілком законних підставах, шляхом звернення до властей. Так, один із заявників у листопаді 1941 р. просив німецьке адміністрацію Києва «виділити мені із конфіскованого жидівського одягу нижньої і верхньої білизни, пальто, шапку і взуття», мотивуючи своє прохання тим, що «увесь час за жидівської влади ми дуже терпіли знущання від жидів, які жили з нами в квартирі»⁴⁶⁹.

Випадки, коли колишні сусіди просили надати їм частину майна розстріляних євреїв, не були поодинокими. З аналогічними питаннями до органів місцевого управління зверталися й колишні хатні робітниці євреїв. Так, одна з них просила розібратися з належним їй майном: «...17 червня, так як в мене була відпустка, я виїхала з Києва і приїхала коли в місто увійшли німецькі частини. Раніше я працювала у жидів. Так як я виїхала влітку, то зимній одяг і взуття залишилось в жидівській кімнаті. Жидівська кімната зайнята і мій одяг теж. Прошу Вас коли можна допомогти мені верхнім одягом і взуттям». На заяві міститься й резолюція працівника управи: «З'ясувати справу на місці з комісією, кому належать вказані речі»⁴⁷⁰.

Німецькій адміністрації довелося зустрітися й із ще більш дратівлими випадками пограбування речей, які знаходилися разом із вбитими людьми в могилах. Так, до гебітскомісаріату в Рівному 15 травня 1942 р. надійшло звернення одного з голів районної управи, який повідомив, що до нього звернувся староста с. Басовщини з тим, що «мешканці згаданої місцевості і інших навколишніх сіл, відкопують жидівські трупи з метою грабунку.

⁴⁶⁸ Українське слово. – 1941. – 13 грудня.

⁴⁶⁹ ДАКО. – Ф.Р-2359. – Оп. 4. – Спр. 3. – Арк. 25, 38.

⁴⁷⁰ ДАКО. – Ф.Р-2359. – Оп. 4. – Спр. 3. – Арк. 43.

До часу Вашого розпорядження наказано сільському старшині установити постійну варту на жидівському цвинтарі і нікого туди не допускати, а розкопані трупи негайно закопати»⁴⁷¹.

Німецька адміністрація також долучилася до пограбування майна, яке перед цим належало місцевим євреям. Немала його кількість за сприяння німецьких службовців усіх управлінських рівнів потрапила до рук їх співмешканок⁴⁷². Дехто з них приймав цінні речі під виглядом подарунків, особисто вибираючи їх у тих місцях, куди вони звозилися після проведення акцій знищення євреїв⁴⁷³.

Ось як виглядало пограбування власності розстріляних євреїв у Богуславі (генеральна округа «Київ») відповідно до радянського агентурного донесення про події в місті: «Після розстрілу євроеїв поліцах понабирали собі по 50 – 100 тис. крб., значну кількість домашніх речей, одягу та взуття. Такі цінні речі як золото, золоті годинники, шуби, туфлі забиравало начальство. Німці також брали усе без обмеження, за власним уподобанням і вивозили із Богуслава меблі, піаніно, взуття, одяг та інші речі. Між поліцією та німцями з цього приводу розпочалася чуть не ворожнеча. Одного разу районний сільськогосподарський комендант (Шутце), заявив: «Погляньте на дочку секретаря поліції – Миколи Павловича Педченко, – як вона одягнута. Вона ніколи не мала такого одягу і взуття, – усе це награбовано. Я бачив як Педченко у дворі поліції проводив опис майна у затриманих євреїв, які проїздили через Богуслав»⁴⁷⁴.

Таким чином, найбільш цінні речі та дорогоцінності були розграбовані німецькими та місцевими поліційними формуваннями, службовцями військових комендатур, які уповноважувалися на проведення акцій знищення євреїв. Службові зловживання в цій сфері здійснювали й представники поліції безпеки та СД, зокрема м. Києва. На цьому ґрунті виникали гучні

⁴⁷¹ ДАРО. – Ф.Р-52. – Оп. 2. – Спр. 15. – Арк. 9.

⁴⁷² ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 61113. – Арк. 16.

⁴⁷³ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 69863-ФП. – Арк. 112.

⁴⁷⁴ ГДА СБУ. – Ф. 79. – Оп. 1. – Спр. 937. – Т. 2. – Арк. 101.

службові розслідування зловживань працівників зазначеного поліційного підрозділу⁴⁷⁵.

Дещо по-іншому склалася доля житла, яке належало євреям. Усе воно обліковувалося, а у випадку необхідності ремонтувалося й передавалося на баланс органів місцевого управління. Частину приватних будинків, які перед цим належали євреям, житлові відділи районних та міських управ продали місцевому населенню⁴⁷⁶.

В інших місцевостях, наприклад на Волині, житло передавалося лише в оренду. Але кошти, витрачені квартиронаймачами на ремонт житла, могли зараховуватися орендарям у рахунок квартирної плати. Також передбачалося, що особи, які провели капітальний ремонт цих приміщень, отримають першочергове право на їх викуп у приватну власність⁴⁷⁷. Покупців єврейських будинків попереджали про те, що земля, на якій вони знаходяться, залишається в державній власності⁴⁷⁸.

При цьому між окремими місцевими мешканцями розпочиналася справжня ворожнеча за право на купівлю єврейських будинків. Ось яке повідомлення житлового відділу Білоцерківської міської управи в жовтні 1942 р. було надіслано гебітскомісару: «Ставлю Вас до відому, що будинок № 57 по Сквирській вулиці, який раніш належав жиду Бахру А.Д., продано г-ну Гейленко Марку на підставі дозволу п. Пельца, в зв'язку з тим, що будинок гр. Гейленка, якого ним було закуплено в житлобудівельному відділу по Сквирській вулиці №18, перепродано німецькій сім'ї Адам.

Гр-н Романенко подав 20.VII.1942 р. до житлобудівельного відділу заяву на купівлю будинку по Гетманській вулиці №88, а пізніше гр. Романенко претендував на буд. №57 по Сквирській вул.

⁴⁷⁵ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 72222-ФП. – Арк. 11, 12, 60.

⁴⁷⁶ ДАКО. – Ф.Р-2225. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 177.

⁴⁷⁷ Державний архів Волинської області. – Ф.Р-1. – Оп. 1. – Спр. 368. – Арк. 4.

⁴⁷⁸ ДАРО. – Ф.Р-23. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 78.

Мої намагання відрегулювати це питання між громадянами Романенко та Геленко наслідків не мали, так як на будинок №57 по Сквирській вулиці обидва ці громадяни залишились претендентами»⁴⁷⁹.

Водночас в окремих регіонах, наприклад на Рівненщині, будинки, які перед цим належали євреям, узагалі не підлягали продажу. Населення могло купити лише житлові будинки, потребуючі капітального ремонту або технічний стан яких передбачав їх розбирання⁴⁸⁰.

Якусь частину найкращих «вивільнених» житлових площ займали німецькі військові частини⁴⁸¹. Але здебільшого ці квартирні площі на різних умовах передавались місцевому населенню, які зайняли їх на правах квартиронаймачів. Усе умеблювання квартир обліковувалося, а у випадку необхідності могло вилучатись німецькими службовцями⁴⁸².

Особи, які намагалися отримати перед цим належну євреям квартирну площу також зверталися до органів місцевого управління. Ось яка заява надійшла на адресу Шевченківської районної управи м. Києва від М.В.Тарнавського: «Я, Тарнавський М.В. останній із роду Тарнавських, які були близько знайомі з Т.Г. Шевченком, в тяжкі часи його життя матеріально підтримували Т.Г. Шевченка, про що маються відповідні підтвердження в листах самого Т.Г. Шевченка.

Житлові умови, в яких я знаходився при Радянській владі, не дозволяли мені займатися роботою моїх близьких родичів. Я займав одну кімнату в 3 саж., з сім'єю, аж зараз житлові умови могли б бути покращені, бо поруч з моєю кімнатою звільнилось дві кімнати, які раніш посідали жиди. Не дивлячись на словесне розпорядження гестапо надати мені дві кімнати, що поруч з моєю, кербуд заборонив мені скористатися цією площею.

Отже, прошу Вашого втручання в цю справу з тим, щоб видати мені ордер на цю площу». Зазначимо, що ця заява була задоволена, і разом із

⁴⁷⁹ ДАКО. – Ф.Р-2225. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 177.

⁴⁸⁰ ДАРО. – Ф.Р-22. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 17 зв.

⁴⁸¹ Дзвін. – 1941. – 12 жовтня.

⁴⁸² ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 68860-ФП. – Арк. 16.

квартирною площею Тарнавський отримав і меблі та кухонне приладдя колишнього сусіда⁴⁸³.

У перші місяці окупації нерухоме майно євреїв потрапило на баланс органів місцевого управління. Значну частину його було продано або передано в оренду⁴⁸⁴. Але вже з 1942 р. продаж будинків, які раніше належали євреям, було припинено⁴⁸⁵.

Проте так було не скрізь. До прикладу, у Вінниці всі «звільнені» житлові приміщення відповідно з дозволом штадткомісара підлягали прилюдному продажу. Для цього в листопаді 1942 р. було створено відповідні комісії у складі представників керівництва міської управи, працівників фінансового та житлового відділів. Уся підготовча робота покладалася на групу нерухомого майна житлового відділу. Особи, які зголошувалися викупити житло, подавали відповідні заявки та відразу сплачували 10 % закладної оціночної вартості майна. Виселення мешканців із цих будинків мало закінчитися до 15 квітня 1943 р. і мало здійснюватися за рахунок нових власників⁴⁸⁶.

А в Дніпропетровську працівники міської управи могли отримати відповідні меблі з розрахунку облаштування однієї квартири на одну особу за платню в розстрочку⁴⁸⁷.

Отже, єврейське населення України з перших днів окупації позбавлялося цивільних прав, а тому не могло бути власниками. Під час перебування території України в підпорядкуванні військової адміністрації євреї позбавлялись майна шляхом накладання контрибуцій та реквізицій. Під час переселення до гетто та місць концентрації й утримання, проведення акцій знищення єврейське майно конфіскувалось. Частина його через продаж, передачу в оренду була використана для потреб місцевих органів влади й перебувала у вільному цивільному обігу.

⁴⁸³ ДАКО. – Ф.Р-2359. – Оп. 4. – Спр. 3. – Арк. 110, 111.

⁴⁸⁴ Дзвін волі. – 1942. – 26 квітня.

⁴⁸⁵ Дзвін волі. – 1942. – 21 серпня.

⁴⁸⁶ ДАВО. – Ф.Р-1312. – Оп. 1. – Спр. 1333. – Арк. 92.

⁴⁸⁷ ДАДО. – Ф.Р-2276. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 23.

Зловживання німецької та місцевої адміністрації у справі вирішення долі конфіскованого майна євреїв були такими значними, що лише незначна його частина спрямовувалася на забезпечення діяльності окупаційних органів влади РКУ. Велику частку конфіскованого майна євреїв було присвоєно німецькими та місцевими управлінцями, службовцями поліційних формувань⁴⁸⁸.

3.3. Ізоляція євреїв від решти цивільного населення РКУ

Одним із принципів, який покладался в основу проведення політики Голокосту стала расова сегрегація єврейського населення України⁴⁸⁹. Як уже зазначалося, швидкі військові дії літа 1941 р., деяке запізнення з відданням наказу вищого політичного керівництва Третього Райху про початок тотального знищення євреїв та міркування суто економічного гатунку стали причиною того, що в тилу Вермахту залишилася досить велика кількість єврейського населення. Власне, у німецьких каральних структур не було достатніх ресурсів, аби виконати покладені на них завдання в повному обсязі. Тому німецька окупаційна адміністрація й застосувала, здавалося, уже забутий середньовічний принцип ізолюваного проживання євреїв та місцевого населення. Як відомо, квартали відокремленого проживання євреїв у середньовічних містах називалися «гетто».

Із початком Другої світової війни цей принцип ліг в основу ізоляції євреїв на польських теренах. В автоматичному режимі він був застосований у дистрикті «Галичина», яка входила до складу Генерального губернаторства. З

⁴⁸⁸ *Куницький М.* Організаційно-правові форми та методи пограбування єврейської власності на теренах Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.) / М.Куницький // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки: Зб. наукових праць. – Випуск 10. – К., 2013. – С. 317 – 325.

⁴⁸⁹ *Гончаренко О.М.* Голокост на території Київщини: загальні тенденції та регіональні особливості (1941 – 1944 рр.): Дис... канд... іст. наук: 07.00.01 / Черкаський національний університет ім. Б.Хмельницького. – Черкаси, 2005. – С. 174, 175.

окупацією інших регіонів України було створено близько 300 гетто⁴⁹⁰. Чим далі на схід України, тим меншою була кількість гетто. Створені окупаційною адміністрацією місця ізоляції та примусового утримання євреїв східних регіонів мали менше традиційних ознак, аніж ці ж місця на заході України.

Місця примусового утримання та ізоляції євреїв можна кваліфікувати як гетто двох типів: закритого й відкритого. Гетто відкритого типу не мало зовнішнього огороження, налагодженої пропускної системи та поліційної охорони. Для гетто закритого типу, навпаки, ці ознаки отримали цілісного й завершеного вигляду. До того ж у гетто закритого типу існував лише один і, зрідка, декілька суворо контрольованих виходів. Право на вихід із гетто мали лише ті його мешканці, які були задіяні в роботі підприємств, установ та організацій. За погодженням із німецькими поліційними органами цим людям видавалися відповідні документи, офіційні зразки яких часто змінювалися.

Правовий статус мешканців гетто закритого типу мав ще більш дискримінаційний характер, аніж у тих євреїв, які проживали в гетто відкритого типу чи в «арійській» частині міста.

Для єврейського населення створювалися табори праці. Межі між ними й гетто були досить розмиті. Основною ознакою таборів праці, яка й відрізняла їх від гетто, стало територіальне наближення до місць, у яких виконувалися роботи. Один із таких таборів діяв по вул. Інститутській у Києві⁴⁹¹.

Певну кількість таборів праці було створено при будівництві автомобільних шляхів стратегічного значення. Праця в'язнів таборів праці використовувалася і при проведенні робіт із видобутку каміння [178, с. 101].

⁴⁹⁰ Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941 – 1944) / Упоряд. М.Г.Дубик. – К.: Наукова думка, 2000. – С. 78.

⁴⁹¹ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 2797. – Арк. 79 – 81.

Працювали в них фізично здорові люди, а хворих і немічних під час відбору робочої сили відправляли до гетто⁴⁹².

Табори праці, контингент яких залучався до дорожнього будівництва, розташовувались на території Львівської, Тернопільської, Кам'янець-Подільської (Хмельницької), Київської, Кіровоградської, Дніпропетровської, Сталінської і німецької зони окупації Вінницької області.

Процес створення гетто та налагодження системи життєдіяльності в них врегульовувалися відповідною нормативно-правовою базою. Так, інструкція «Цивільне управління в зайнятих східних областях. Ч. II. Райхскомісаріат Україна» містила розділ під назвою «Директиви з єврейського питання». Конкретні правові приписи цього нормативного акту вказують на проведення обов'язкової реєстрації та ідентифікації єврейського населення. Міститься в тексті інструкції і вказівка на виокремлення євреїв від решти місцевого населення⁴⁹³.

Аналогічні за правовими наслідками приписи містить меморандум, виданий райхсміністром східних окупованих територій А.Розенбергом, «Вказівки до розв'язання єврейського питання». У цьому документі зазначалося: «Першою і основною метою німецьких заходів, які проводяться у цьому питанні, повинно стати відокремлення євреїв від іншого населення», а всі вони, незалежно від віку та соціального становища, повинні бути переселені до гетто⁴⁹⁴.

Як уже зазначалося, чим далі на схід України, тим меншу кількість ознак традиційного гетто зафіксовано в оригінальних документах. Фактично це були місця тимчасової концентрації місцевого єврейського населення напередодні розстрілу. Однак ініціатори створення цих місць утримання називали їх гетто. Існували вони порівняно недовго. Інколи – усього лише

⁴⁹² *Альтман И.А. Жертвы ненависти. Холокост в СССР (1941 – 1945 гг.) / И.А.Альтман. – М.: Коллекция «Совершенно секретно», 2002. – С. 184.*

⁴⁹³ ЦДАГОУ. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 142. – Арк. 65 – 69.

⁴⁹⁴ Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками. Сб. материалов: В 8 т. Т. 1. / А.М.Рекунов, Н.С.Лебедева, Н.С.Алиев и др. – М.: Юрид. лит., 1987. – С. 865.

декілька днів чи тижнів. Ініціатива створення цих місць належала як військовій, так і цивільній адміністрації РКУ.

Здебільшого євреї примусово переселялися на одну визначену вулицю районному центрі. При цьому до цих місць тимчасового проживання люди направлялися з усіх районів гебітскомісаріату⁴⁹⁵, ⁴⁹⁶. Але така практика не набула повсюдного характеру. Подекуди євреїв, які мешкали по селах, заарештовували за день-другий до розстрілу й етапували безпосередньо до місця страти. До цього часу вони порівняно вільно мешкали в населеному пункті. Хоча там і не створювалися традиційні гетто, цих людей постійно відправляли на роботи, під час яких частину людей знищували⁴⁹⁷, ⁴⁹⁸.

В окремих районах не здійснювалася спеціальна охорона місць проживання євреїв. Населений пункт і без того охоронявся місцевою поліцією, а тому, очевидно, ніхто не вважав за потрібне виділяти сили і засоби для організації контролю за єврейським населенням. Але в цьому випадку євреїв зобов'язували кожного дня з'являтися до відділення місцевої поліції й відмічатися в спеціальному списку. Якщо хтось був відсутній, покаранню підлягала вся громада та керівники⁴⁹⁹.

Для управління євреями, розміщеними в гетто, створювалися й відповідні органи управління, так звані юденрати. Так само, як і органи місцевого управління, за своєю правовою природою вони мали лише декілька ознак самоврядності й цілковито такими ніколи не були. За своєю сутністю, завданнями і функціональним спрямуванням вони мали статус органів місцевого окупаційного управління. За їх допомогою здійснювалася не лише економічна експлуатація місцевого єврейського населення, а й безпосередній процес підготовки заходів екзекуційного змісту.

⁴⁹⁵ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 51718. – Т. 1. – Арк. 89.

⁴⁹⁶ ГДА СБУ. – Ф. 79. – Оп. 1. – Спр. 937. – Т. 2. – Арк. 22, 100.

⁴⁹⁷ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 39182. – Арк. 169, 170.

⁴⁹⁸ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 46872. – Арк. 103, 104, 107.

⁴⁹⁹ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 55733. – Т. 1. – Арк. 133.

При юденратах була створена єврейська поліція гетто, яка й контролювала життя населення⁵⁰⁰. Виконуючи накази німців, єврейська поліція заарештовувала визначені категорії мешканців гетто й передавала їх німецькій стороні, котра, у свою чергу, й організовувала масові вбивства людей. При цьому в першу чергу ліквідації підлягали непрацездатні мешканці гетто. Єврейська поліція та члени юденратів підлягали знищенню в останню чергу.

Створювалися юденрати з метою впорядкування повсякденного життя мешканців гетто й організації відповідного контролю німецької адміністрації. У своєму завершеному вигляді вони були створені в західних регіонах України.

На теренах східних регіонів України формування юденратів не мало актуального характеру і лише подекуди, здебільшого в порівняно великих містах, наприклад в Умані, зафіксовані факти функціонування цих управлінських інституцій.

У східних районах України, особливо тих, де не було створено гетто закритого типу, юденрати, як правило, не створювалися. Замість них право на управління єврейською громадою передавалося призначеному старості. Досить часто їх знищували одними з перших, разом із дорослими чоловіками⁵⁰¹. У окремих випадках євреям наказували обрати зі свого середовища старост, а також надати їм відповідні списки, складені по районах окупованого міста⁵⁰².

Отже, у східних районах України створені гетто мали лише по декілька ознак цих місць утримання євреїв. Можна цілком аргументовано стверджувати, що це були місця попереднього утримання, концентрації та ізоляції євреїв. Створювалися вони незадовго до проведення акцій знищення.

⁵⁰⁰ ДАРО. – Ф.Р-22. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 2 зв.

⁵⁰¹ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 11906. – Арк. 79.

⁵⁰² ЦДАГОУ. – Ф. 7. – Оп. 10. – Спр. 119. – Арк. 2.

Процес формування гетто закритого типу в східних районах України унаочнює розпорядження комісара м. Умані, яке було опубліковане в місцевій пресі:

«Зараз, після опублікування цього, заборонено доступ жидам до всіх публічних місць продажу, магазинів, готелів, їдалень.

Так само забороняю я всякий приватний зв'язок українського населення з жидами й вхід в ГЕТТО українцям. Вхід до квартир українців жидам теж заборонено.

Міське Управління мусить до 28. – II. – 1942 р. розпорядитися:

1) Всі торговельні місця, магазини, крамниці в Умані та в Уманському районі мусять забезпечити себе такими написами: «Жидам вхід заборонено».

2) Всі під'їзні дороги до ГЕТТО мусять мати написи: «Увага! Гетто! Вхід українцям заборонено під загрозою штрафу» .

3) Заготівля, написи й приладнання вивісок, а також кошти на це покладається на жидів. Термін – 27. – II. – 1942 р.

4) Зараз після опублікування цього забороняю я всяку самостійну торгівлю й ремісництво жидам, тобто ніякий жид не може бути в майбутньому керівником ремісничої або торговельної установи.

5) Зараз же, після опублікування цього, забороняю я продаж коштовних речей, меблів та якогось іншого матеріалу жидами українцям, тобто: купівлю або присвоєння жидівського майна українцями.

Хто протидіятиме ухвалі від 1 до 5 пункту, буде оштрафований»⁵⁰³.

Отже, створені окупантами гетто закритого типу мали на меті не лише повну ізоляцію єврейського населення від українського, а й перешкоджало можливій втраті німецькими властями єврейського майна. Вони вважали це майно своїм, а тому й забороняли його вільний цивільний обіг, зміну суб'єктів прав власності.

⁵⁰³ Уманський голос. – 1942. – 26 лютого.

Заборонні санкції, уведені місцевою німецькою адміністрацією, стосувалися прав євреїв на відкриття ремісничих майстерень, закладів харчування та торгівлі. Євреї, ізольовані в гетто, втратили можливість відвідування української частини міста з розміщеними там закладами торгівлі та харчування, базарів та й загалом не мали права на будь-яке спілкування з місцевим населенням. Цим самим німецька адміністрація унеможливила будь-яке продовольче забезпечення євреїв гетто, поставила їх на межу фізичного виживання. Звісно, що від цих заходів значна кількість мешканців гетто вмирала. А якщо врахувати, що в гетто заборонялося створювати ще й заклади охорони здоров'я, стає зрозуміло не лише майбутня доля людей, а й мета створення цих місць ізоляції єврейського населення.

3.4. Доля колишньої радянської номенклатури та соціалізація радянських військовополонених

Як відомо, війна між Третім Райхом та СРСР, окрім конкретних територіальних зазіхань агресора, мала на меті й суто ідеологічний фактор, а тому передбачала нещадну боротьбу з комуністичним світоглядом. Звісно, що це не могло не позначитися на долі тих, кого вважали носіями комуністичної ідеології, соціально-політичною опорою радянського режиму – членів партії, комсомольців та так званого «радянського активу». Іншими словами, кадровим фундаментом режиму вважалася номенклатура всіх рівнів – партійна, профспілкова, господарська, суто управлінська тощо.

Нацистське керівництво Третього Райху вважало, що всіх цих людей разом із євреями потрібно фізично ліквідувати, адже вони так чи інакше будуть стояти на перешкоді стратегічним планам окупантів. Тому не випадково, що доля цих людей знайшла відображення у змісті додатку № 1 до оперативного наказу № 14 німецької поліції безпеки від 29 жовтня 1941 р. У цьому документі ставиться завдання виявлення: «видатних державних і

партійних посадових осіб, а особливо професійних революціонерів; діячів Комінтерну; діячів комуністичної партії в центральних комітетах, обласних і районних організаціях; народних комісарів та їхніх заступників; політичних комісарів Червоної армії; керівних осіб державних установ вищої і середньої ланки; керівних осіб в господарському житті; «радянсько-російських інтелігентів і євреїв, оскільки це стосується професійних революціонерів або політичних діячів, письменників, редакторів, працівників Комінтерну тощо»⁵⁰⁴.

Але між ідеологічними постулатами й конкретними завданнями німецької окупаційної адміністрації існував значний люфт невідповідностей, особливо в практичній площині. Німецькі адміністратори з перших днів роботи на окупованих територіях зустрілися з проблемою гострої нестачі кваліфікованих кадрів не лише в галузі управлінської діяльності, а й у налагодженні роботи підприємств і установ, радгоспів та колгоспів тощо. Виявилось, що без колишніх їх працівників обійтися усе ж неможливо. Тому чи не з перших днів окупації ще військовою адміністрацією до роботи в місцевих органах влади, установах та організаціях залучалися представники колишньої радянської номенклатури. Цим самим керівники окупаційних органів влади порушували встановлені правила, але по-іншому вирішити цю проблему було неможливо.

Значна кількість колишньої радянської номенклатури була знищена в перші дні окупації. Те ж саме стосується і членів їхніх сімей та родичів. Певну роль у цьому відіграли й місцеві мешканці, які, маючи образи на радянську владу, доносили німецькій адміністрації про тих, хто їх завдавав, а в цей час переховувався. Їх жертвами стало багато комуністів, представників радянського активу та службовців НКВС.

Розуміючи своє трагічне майбутнє, немало комуністів та радянського активу намагалися будь-яким чином евакуюватися й не залишатися на окупованій території, навіть якщо це завдання ставилося перед ними з боку

⁵⁰⁴ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3920. – Арк. 172, 173.

партійних та радянських органів. Ці факти визнавалися й вищим партійним керівництвом країни. «Поряд із цим існують ще факти, коли керівники партійних і радянських організацій в районах, які підпадали під загрозу захоплення їх німцями, ганебно залишають свої бойові пости й відходять у глибокий тил, перетворюються на ділі в дезертирів і жалюгідних боягузів. Керівники республік і обласних парторганізацій у ряді випадків не приймають засобів до рішучої боротьби з цими ганебними фактами.

ЦК ВКП (б) вимагає покласти цьому край і попереджає, що наша партія та уряд не зупиняться перед самими рішучими засобами по відношенню до шкурників і дезертирів, і висловлює впевненість у тому, що партійні організації приймуть усі міри для очистки парторганізацій від цих переродженців і об'єднання усіх своїх зусиль для розгрому ворога на фронті і в тилу, для підготовки нашої перемоги над фашистськими бандами, – зазначалося у Постанові ЦК ВКП (б) від 18 липня 1941 р.⁵⁰⁵.

Зазначимо, що побоювання комуністів, які залишилися на окупованій території, у переслідуваннях були небезпідставними. Чимало колишніх комуністів та осіб, винних у злочинах, вчинених проти власного народу під час колективізації й Голодомору 1932 – 1933 р., зазнали справедливих покарань за свої дії. Відомо багато звернень їх односельців, у тому числі й колективних, до органів місцевого управління з проханнями покарати цих людей.

Керівники органів місцевого управління, на адресу яких і надходили ці звернення, не мали відповідних службових компетенцій на покарання людей. Тому, у свою чергу, керівники управ зверталися із відповідними заявами до німецьких поліційних органів, які вже й ухвалювали остаточне рішення. Для прикладу назвемо кілька типових звернень органів місцевого управління до німецьких поліційних служб із обвинуваченнями колишніх комуністів та членів активу: «До обласної управи поступила заява громадян с. Літинки Літинського району, зі змісту якої вбачається, що гр. с. Літинки Наконечний

⁵⁰⁵ ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 45. – Арк. 9, 10.

Сава Семенович розтратив до 10 тисяч колгоспних грошей і при більшовицькій владі був відданий більшовикам і що у 1933 р. він був палачом і розстрілював громадян с. Літинки. Так як в зазначеній заяві громадян с. Літинки є ознаки надзвичайно тяжкого обвинувачення Наконечного Сави в злочинах його проти громадян с. Літинки в минулому, – заяву надсилаємо на Ваш розгляд та висновки».

У документації органів місцевого управління міститься чимало подібних звернень до німецьких поліційних служб: «До Обласної Управи надійшла заява гр. с. Луки Вороновицького району Сугак Ніни, Обливай Домки і інших в кількості 5 жінок, які завляють, що гр. того ж села – Карнаух Ларіон Фадійович, який був секретарем у 1937 р. у сільраді, видав НКВД перебуваючи у війську п. Петлюри чоловіків Сугак, Обливай та інших.

Оскільки Сугай і інші в своїй заяві обвинувачують Карнауха Ларіона, як агента НКВД, сучасну заяву надсилаємо на Ваше розпорядження»⁵⁰⁶. Доля обвинувачених людей залишилася невідомою, але, знаючи практику роботи поліційних органів, можна передбачити, що вона була доволі трагічною.

Спеціально створені для цього німецькі поліційні підрозділи з перших днів окупації розшуковували й знищували політичних та расових ворогів Райху в особі євреїв, колишніх комуністів, керівників владних структур, працівників апарату НКВС, членів їх сімей та близьких родичів^{507, 508, 509, 510}.

Німецьким каральним підрозділам було кого розшукувати. Так, лише на окупованій території Київської області в силу різних причин, але не для підпільної роботи, залишилося близько 11 тисяч комуністів⁵¹¹. А кількість колишніх керівників радянських підприємств, установ та організацій, які опинилися на окупованій території України, загалом залишається невідомою.

⁵⁰⁶ ДАВО. – Ф.Р-1311. – Оп. 1. – Спр. 288. – Арк. 49.

⁵⁰⁷ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 22. – Арк. 2.

⁵⁰⁸ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1063. – Арк. 172.

⁵⁰⁹ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3957. – Арк. 20, 21.

⁵¹⁰ ЦДАГОУ. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 217. – Арк. 32.

⁵¹¹ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 269. – Арк. 91, 93.

Процедура реєстрації комуністів передбачала їх відречення від відповідного світогляду й боротьби з німецьким режимом. Часто німецькі каральні та розвідувальні органи, шантажуючи цих людей, намагалися перетворити їх на свою агентуру. Тих же, хто відмовився від добровільної реєстрації, весь період окупації активно розшукували й після арешту, як правило, знищували⁵¹².

Досить швидко зрозумівши, що без кваліфікованих спеціалістів неможливо швидко й ефективно налагодити систему управління окупованими територіями, забезпечити роботу підприємств та організацій, німецька адміністрація РКУ почала відмовлятися від негайного застосування каральних правових санкцій стосовно виявленої колишньої радянської номенклатури.

Замість цього всім цим людям було запропоновано зареєструватися в місцевих та німецьких органах влади й повернутися на попереднє місце роботи чи зайняти визначені окупаційною владою посади. При цьому німецька адміністрація не відмовилася від педантичного обліку всіх колишніх комуністів та радянського активу. Для цього в усіх анкетних картках, які в обов'язковому порядку заповнювалися при проведенні процедури прописки, вводилася графа із запитанням «Чи перебував у партії (в якій, з якого по який час)»⁵¹³.

Не «забували» німецькі управлінці й про такий дієвий у тих умовах засіб, як складання списків колишніх комуністів. Місцеві управлінці складали їх як за місцем проживання цих людей, так і за місцем роботи. За вірність внесених даних на колишніх комуністів відповідав керівник установи, у якій працювали ці люди⁵¹⁴.

Ці списки постійно оновлювалися та доповнювалися. У будь-якому разі «під рукою» окупаційної адміністрації постійно перебували заповнені й

⁵¹² ГДА СБУ. – Ф. 79. – Оп. 1. – Спр. 5. – Т. 1. – Арк. 212.

⁵¹³ ДАКО. – Ф.Р-2326. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 1, 2.

⁵¹⁴ ДАПО. – Ф.Р-2642. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 1, 2.

ретельно перевірені списки комуністів та радянського активу. У разі потреби окупаційна адміністрація, володіючи усією повнотою інформації про них, могла застосувати репресії.

Сільські старости мали складати короткі, але детальні характеристики на цих людей. Наприклад, старостою с. Долматівка Голопристанського району, що на Херсонщині, було внесено наступні дані: «Лиховид Євдокія Іванівна, 1894 року народження. Віддана більшовичка. Член партії. Проводила обшуки жінок під час розкуркулення. Конфісковувала корови у селян і загалом не оминула жодної підлості у роки радянської влади», «Щербаченко Микола Маркович, 1809 року народження. Активний комсомолец з 1923 р. Виступав на зборах і розкуркулював людей. Був завідувачем сільським будинком культури. Політично грамотний», «Михайленко Григорій Ілліч, 1911 р.н. Член партії. Під час процедури реєстрації так і не зізнався, де подів партійний квиток. Слабко розуміє розпорядження поліції. В останній час, перебуваючи у нетверезому стані, навіть загрожував поліції». Зазначимо, що цей староста спільно з начальником сільської поліції склали характеристики ще на 43 неблагонадійних осіб і 29 грудня 1942 р. передали копії до Голопристанської жандармерії⁵¹⁵.

Аналогічні дані на колишніх комуністів та представників радянського активу склалися в усіх регіонах РКУ. На Дніпропетровщині внесенням таких даних, окрім сільського старости, займалися уповноважений від місцевої поліції, а також двоє «довіrenих громадян»⁵¹⁶.

Після перших тижнів встановлення «нового порядку» й «умиротворення» захоплених територій репресії щодо комуністів та радянського активу припинилися. Пройшовши процедуру реєстрації в органах влади, пристосовувалися до нових соціальних умов, влаштувалися на роботу тощо. Надалі їхній соціальний стан не мав якихось особливо відчутних відмінностей від решти місцевого населення. А вступивши на

⁵¹⁵ ДАХО. – Ф.Р-1520. – Оп. 1. – Спр. 22. – Арк. 63.

⁵¹⁶ ДАДО. – Ф.Р-2311. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 13.

службу до окупаційних органів влади чи місцевої поліції, вони отримували можливість підвищити свій соціально-правовий статус.

Значна частина колишніх комуністів та радянського активу працювали в окупаційних органах влади, місцевій охоронній поліції. Туди ж потрапила й певна кількість колишніх працівників апарату НКВС. Проїшовши перевірку та хоч і перебуваючи під увагою німецьких спецслужб, колишня радянська номенклатура досить спокійно пережила окупацію, а подекуди навіть просунулась по ієрархічній драбині^{517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524}. Наприклад, головою Полтавської міської управи був призначений колишній працівник прокуратури Реколов⁵²⁵. А кількість молодих комсомольців, які служили в різних місцевих поліційних та мілітарних підрозділах Вермахту, й говорити зайве⁵²⁶. Інформацію про це з окупованих територій України регулярно отримували радянські та партійні органи СРСР⁵²⁷.

Доволі точно розкрив цей аспект функціонування окупаційного режиму один із начальників районної поліції, який розповідав про цю ситуацію наступним чином: «Спочатку, після проведеної реєстрації жодних репресій не було. [...] Так продовжувалось до половини 1942 р. Члени партії поступали на службу. Гебітскомісар Штельцер сказав, що «нам потрібні працівники, а політичні погляди нас не цікавлять»⁵²⁸.

Зміна у ставленні нацистів до колишньої радянської номенклатури відноситься до 1942 р., коли почав зростати радянський рух Опору. А особливо відчутними німецькі репресії щодо колишніх комуністів та

⁵¹⁷ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 59175. – Арк. 16, 17.

⁵¹⁸ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 72220-ФП. – Арк. 149, 150.

⁵¹⁹ ДАКО. – Ф.Р-4. – Оп. 1. – Спр. 146. – Арк. 43.

⁵²⁰ ДАКО. – Ф.Р-4758. – Оп. 2. – Спр. 45. – Арк. 6.

⁵²¹ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 14. – Арк. 81, 91.

⁵²² ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 74. – Арк. 46.

⁵²³ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 683. – Арк. 117, 118.

⁵²⁴ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 183. – Арк. 16, 17.

⁵²⁵ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 688. – Арк. 6.

⁵²⁶ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 217. – Арк. 25.

⁵²⁷ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 74. – Арк. 10.

⁵²⁸ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 55733. – Т. 1. – Арк. 137.

радянського активу і членів їх сімей стали в 1943 р., коли поразка Вермахту на фронтах війни викликала початок евакуації установ РКУ. В окремих місцевостях України у квітні 1942 р. голови управ отримали вказівку «Усі раніше активні комуністи і партійні працівники, які усе ще займають посади в районних і громадських управліннях, в індустріальному виробництві, в сільському і лісовому господарствах, повинні бути негайно звільнені з займаних ними посад»⁵²⁹.

По усій території РКУ зафіксовані випадки, коли німецькими каральними підрозділами здійснювалися арешти та розстріли зазначеної категорії населення. Так, в Обухові Київської області протягом двох діб – 25 та 26 липня 1943 р. було заарештовано «декілька сотень осіб, які займалися громадською діяльністю, стахановців підприємств і колгоспів, активістів і кращих представників інтелігенції». За кілька днів, як свідчить радянське джерело, 120 із них було розстріляно⁵³⁰.

Та навіть і в цьому випадку репресії мали вибірковий характер і напряду залежали від попередньої поведінки й намірів людини. У разі, якщо місцеве населення погоджувалося поручитися за цих людей, їх, як правило, відпускали⁵³¹. Це підтверджується й іншими документами⁵³².

Отже, існують усі підстави цілком аргументовано стверджувати, що повідомлення, які надходили до радянських органів з окупованих теренів України про те, що німецька адміністрація застосовує проти комуністів та комсомольців жорстокі репресії⁵³³, лише частково відповідали дійсності. Насправді все залежало від поведінки цих людей та їхньої готовності до співпраці з німецькою окупаційною адміністрацією.

⁵²⁹ ЦДАГОУ. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 3.

⁵³⁰ ЦДАГОУ. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 217. – Арк. 19.

⁵³¹ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 69863-ФП. – Арк. 25, 26.

⁵³² ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 55733. – Т. 1. – Арк. 137.

⁵³³ ЦДАГОУ. – Ф. 7. – Оп. 10. – Спр. 132. – Арк. 16.

Ще однією категорією місцевого населення, доля якої була досить неоднозначною й перебувала під постійною увагою окупаційних владних структур, стали колишні радянські військовополонені.

Як відомо, трагедія радянських військовополонених розпочалася з перших днів війни⁵³⁴. Німецьке військово командування виявилось не готовим до напливу такої величезної кількості військовополонених, а тому вони утримувались у нелюдських умовах. До того ж масове вимирання цих людей відповідало майбутнім колонізаторським планам гітлерівської верхівки Райху. Постачання місцевого населення та військовополонених продуктами харчування було визнано непотрібною гуманністю⁵³⁵.

Але потреби збору врожаю та міркування пропагандистської спрямованості стали причиною того, що влітку та восени 1941 р. частина радянських військовополонених, українців за національністю, таки була відпущена з таборів. Подекуди їх звільняли відразу ж після захоплення в полон та ідентифікації як українців⁵³⁶. Особливо це стосувалося осіб, які походили з навколишньої місцевості і могли надати відповідні документи⁵³⁷. Характерно, що військовополонені, росіяни за національністю, як правило, додому не відпускалися⁵³⁸.

У жодному разі не підлягали звільненню з таборів військовополонених комуністи та євреї. Під час особистого огляду радянських військовополонених, тих, у кого виявляли партійний квиток, виокремлювали від решти і розстрілювали⁵³⁹. Те ж саме чекало і євреїв⁵⁴⁰. Але частина українців отримала надію на порятунок. Чимало бранців змогли скористатися втечею під час конвоювання до місць утримання.

⁵³⁴ Шрайт Кристиан «Они нам не товарищи...»: Вермахт и советские военнопленные в 1941 – 1945 гг. / Пер. с нем. И. Дьяконова, предисл. и ред. И. Настенко / Кристиан Шрайт. – М.: АНО «Русское историческое общество». – НП ИД «Русская панорама», 2009. – С. 9.

⁵³⁵ ЦДАВОУ. – Ф. 4620. – Оп. 5. – Спр. 12. – Арк. 6.

⁵³⁶ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 121. – Арк. 3.

⁵³⁷ ДАКО. – Ф.Р-4. – Оп. 1. – Спр. 241. – Арк. 87.

⁵³⁸ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 207. – Арк. 78.

⁵³⁹ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 22. – Арк. 2.

⁵⁴⁰ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 118. – Арк. 12, 13.

Водночас втеча з полону й спроба інтеграції до місцевого соціуму без відповідних документів про звільнення з таборів були доволі проблематичними. Так само й допомога з боку місцевого населення могла потягти за собою кримінальне переслідування як військовополонених, так і їхніх рятівників. Розпорядження райхскомісара «Про підтримку саботажників і втікачів-військовополонених» від 18 червня 1942 р. передбачило суворі кримінальні покарання для тих, хто допомагав втікачам. Навіть якщо колишні радянські військовополонені не вчинили жодної злочинної дії, до винних застосовувалася смертна кара. Райхскомісар наголосив на цій вимозі, наказавши підлеглим неодмінно враховувати її при розгляді подібних справ⁵⁴¹.

Слід зазначити, що українська громадськість із перших днів окупації не стояла осторонь і намагалася допомогти цій категорії жертв війни. Для цього використовувалися легальні можливості, зокрема через відділення Українського Червоного Хреста (далі – УЧХ) та місцеві комітети допомоги військовополоненим. Ланки УЧХ діяли за рахунок добровільних пожертв місцевого населення грошми, продуктами харчування й одягом. В окремих містах до керівників органів місцевого управління зверталися жінки з клопотаннями про дозвіл на організацію пунктів харчування в таборах військовополонених, зокрема в Дарниці (район у Києві). До професора О.Оглоблина, який на той час очолював міську управу в Києві, восени 1941 р. звернулися відповідальні працівники цього органу, аби той порушив перед німецьким командуванням клопотання про звільнення футболістів збірної команди міста. Як свідчить текст звернення, спортсмени перебували в Боярці, в таборі для військовополонених⁵⁴².

Порядок діяльності комітетів допомоги військовополоненим унаочнює звернення керівника відповідної організації в Білій Церкві Краєвича до місцевого населення, яке до того ж було підписане керівником міської

⁵⁴¹ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 50, 51.

⁵⁴² ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 246. – Арк. 8, 19.

управи Матієвським: «З дозволу ортскомендатури в м. Білій церкві організовано Білоцерківський комітет взаємодопомоги («Червоний Хрест»), основне завдання якого є матеріальна допомога продуктами, одягом та інш. полоненим, пораненим та хворим, а також сприяти щодо звільнення з полону наших братів-українців. Для виконання цього завдання Комітет приступив до організації збору пожертв серед широких мас населення як в місті, так і по всіх селах району. Всі без виключення українці повинні прийняти саму активну участь в проведенні цієї надто важливої справи. Кожний свідомий громадянин мусить пожертвувати що може. Ніхто ні в праві відмовитись від свого громадського обов'язку в цій величезній справі допомоги: «Брати братам».

Збір пожертв повинен бути переведений у кожній установі, підприємстві, організації та в кожному будинку в місті, та в кожному колгоспі, та хаті на селі»⁵⁴³.

Однак далеко не скрізь вдалося налагодити суто добровільну справу допомоги радянським військовополоненим. Так, у грудні 1942 р. сільські старости Апостолівського району генеральної округи «Дніпропетровськ» отримали службове повідомлення наступного змісту: «У жовтні місяці цього року Районний комітет звертався до Вас із проханням провести аби Ви провели збір пожертвувань на військовополонених. Та до цього часу від деяких сільських управ не надійшло нічого. Більшість уповноважених зовсім забули про своїх підопічних, яких ще занадто багато у таборах.

А тому Районний комітет ще раз звертається до Вас з проханням аби Ви провели по своїй сільській управі збір пожертв для полонених наших братів та синів, які чекають від нас на велике свято Різдво святкових подарунків. Отже. Надіємось, що Ви врахуєте за свій обов'язок і проведете цю справу чесно і обов'язково»⁵⁴⁴.

⁵⁴³ ДАКО. – Ф.Р-2225. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 139.

⁵⁴⁴ ДАДО. – Ф.Р-2311. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 2.

Відділення Українського Червоного Хреста надавали допомогу й через звернення до німецького командування про звільнення військовополонених української національності. Серед архівних документів лишилося багато заяв та інших матеріалів, котрі засвідчують участь відділень УЧХ у порятунку радянських військовополонених. «В цьому дуже прошу Червоного Хреста допомогти вернути з табору військовополоненого мого чоловіка, котрий перебуває зараз у військовополоненому таборі у м. Кременчуг. Додаю такі ще відомості: мій чоловік був позапартійний, в органах НКВД не працював», – заяву такого змісту до Київського відділення УЧХ надіслала Н.Бондур. За допомогою організації військовополонені намагалися розшукати своїх рідних, які загубилися у воєнному лихолітті⁵⁴⁵.

Відомі випадки, коли до цієї організації зверталися й керівники органів місцевого управління. Так, у листопаді 1941 р. бургомістр м. Ніжина Лук'янов надіслав звернення наступного змісту: «В зв'язку з тим, що Ви приймаєте доручення, про розшук військовополонених, управління міста Ніжина має зібрати такі доручення та довідки від родин військовополонених, які проживають у м. Ніжин та Ніжинському районі і надіслати до Вас через свого представника.

Ми вже приступили до збору цих довідок та грошей по 50 крб. за кожного полоненого, який розшукується.

Ці гроші надійшли до Розрахункової каси міста Ніжина і мають бути передані Вам.

По деяким відомостям 11. XII. 41 р. Ви зупинили прийом, а тому просимо:

1) Повідомити нас про день поновлення Вами прийому зазначених доручень;

2) Повідомити нас про те, чи примете Ви від нас всі доручення в кількості приблизно 300-400 штук і в разі згоди яким чином краще оформити переказ на Ваш рахунок грошей, що надійдуть до Ніжинської Розрахункової

⁵⁴⁵ ДАКО. – Ф.Р-2395. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 1, 13.

каси. Нам важливо уникнути перевозки великої кількості грошей готівкою, бо це не зовсім зручно»⁵⁴⁶.

Організована допомога радянським військовополоненим надавалася й поза цією організацією. Ініціатива надходила з боку органів місцевого управління та підпорядкованих їм установ і організацій. Так, наприклад, у серпні 1941 р. до голови Вінницької обласної управи звернувся директор Вінницької обласної контори «Заготзерно» Мельничук з пропозицією скоординувати роботу представників таборів військовополонених та направити їх до нього для отримання 40 тонн горохової крупи. Ініціативний керівник повідомив, що він вже має відповідні дозволи від німецького командування⁵⁴⁷.

З 1942 р. практика звільнення військовополонених української національності була припинена. Так, у розпорядженні по одній із німецьких дивізій у березні 1942 р. наголошувалося: «Військовополоненим і українському населенню, слід пояснювати у відповідній формі, що не виключена можливість звільнення військовополонених, але в даний час з технічних причин це є неможливим»⁵⁴⁸. Таким чином, військовополонені української національності з німецького полону вже не відпускалися.

Улітку 1942 р. у багатьох регіонах України комітети допомоги військовополоненим припинили свою діяльність. Наприклад, 8 серпня 1942 р. керівник гебітскомісаріату «Біла Церква» отримав від голови міської управи службове подання наступного змісту: «За виданим Вами 3 квітня 1942 р. уповноваженням на ім'я нотаря Білоцерківського району п. Краєвича В.Д. організовано допомогу військовополоненим шляхом збору пожертв продуктами та грішми від населення Білоцерківської округи.

Організована допомога існує й зараз, але, згідно Вашого розпорядження, вона припинила збір пожертвувань.

⁵⁴⁶ ДАКО. – Ф.Р-2395. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 1, 3.

⁵⁴⁷ ДАВО. – Ф.Р-1311. – Оп. 1. – Спр. 270. – Арк. 19.

⁵⁴⁸ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 24. – Арк. 203.

Обслуговуючий допомогу платний штатний апарат одержує зарплату також за рахунок пожертвувань. Оскільки ця організація за джерело існування має лише пожертви від населення, а останнє, як зазначено вище, заборонено, то виникає питання про доцільність існування організації допомоги військовополоненим надалі. Отже, просимо Вашої санкції на ліквідацію зазначеної організації»⁵⁴⁹.

Багато військових бранців зверталися за допомогою щодо свого звільнення до керівників органів місцевого управління. «Звертаюсь до Вас з щирим проханням, про Ваше клопотання перед Німецьким командуванням, за звільнення мене з табору військовополонених, на посилки мене на роботу за Вашим розсудом. Всю роботу які Ви на мене покладете виконаю з сумлінням», – таку заяву отримав професор О.Оглоблин⁵⁵⁰.

Частина радянських військовополонених таки отримала свободу, завдяки сприянню органів місцевого управління, керівництво яких зверталось із відповідними проханнями до ортскомендатур, мотивуючи свої заяви необхідністю використання цих людей як кваліфікованих спеціалістів⁵⁵¹. За відповідними зверненнями місцевої влади з таборів радянських військовополонених було звільнено немало осіб, які мали музичну освіту й могли використовуватися в театрах, симфонічних оркестрах тощо⁵⁵².

До органів місцевого управління із клопотаннями допомогти у звільненні рідних із військового полону зверталися їх близькі та родичі. Єдиною умовою, яку потрібно було зазначити в цій заяві, вважалась неналежність полоненого до Комуністичної партії та НКВС. У цій же заяві зазначалися й прізвища тих, хто міг засвідчити цей факт⁵⁵³.

⁵⁴⁹ ДАКО. – Ф.Р-2225. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 213.

⁵⁵⁰ ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 246. – Арк. 4.

⁵⁵¹ ДАВО. – Ф.Р-1311. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 53, 123.

⁵⁵² ДАКО. – Ф.Р-2531. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 13.

⁵⁵³ ДАПО. – Ф.Р-2642. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 11.

Подекуди керівники органів місцевого управління просили звільнити не лише місцевих українців, а й тих, хто проживав у інших областях країни. Так, від голови Вінницької обласної управи на адресу фельдкомендатури в жовтні 1941 р. надійшло звернення наступного змісту: «До Вінницької обласної управи звернулися з проханням 100 чоловік полонених українців, які зараз працюють на Гніванському кар'єрі, щоб їм було дозволено повернутися в рідні сторони – Київську область, звільнену Німецьким Військом, так як їх положення із наступним холодом дуже тяжке, всі вони майже босі і роздіті.

Вінницька обласна управа просить Вас, пане докторе, допомогти їм – давши змогу повернутися додому»⁵⁵⁴. Як бачимо, таким чином рятувалися й українці, які не походили із даної місцевості.

За допомогою в посередництві з німецьким командуванням щодо звільнення військовополонених до органів місцевого управління зверталися й керівники підконтрольних їм організацій та установ. Так, на адресу голови Вінницької обласної управи 8 жовтня 1941 р. надійшло звернення керівника Вінницького обласного маслотресту наступного змісту:

«За відомостями, що в мене маються, колишній технічний керівник Зозулінецького маслозаводу п. Бабій Микола, мобілізований під час війни більшовиками, знаходиться зараз в таборі військовополонених в м. Вінниці.

Оскільки трест зараз відчуває велику потребу в фахівцях, прошу Вас підняти клопотання перед фельдкомендатурою про звільнення п. Бабія з табору військовополонених. Пана Бабія я знаю особисто й за благонадійність його поручаюся»⁵⁵⁵.

Немало військовополонених було порятовано сільськими старостами, які, маючи відповідні документи, відвідували табори й за дозволами їх адміністрації забирали односельців. Але вони несли особисту поруку за звільнених людей, а тому при відборі цього контингенту, як правило, у таборах залишалися колишні комуністи. «Багато із затриманих моїх

⁵⁵⁴ ДАВО. – Ф.Р-1311. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 83.

⁵⁵⁵ ДАВО. – Ф.Р-1311. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 82.

односельців були звільнені із табору на поруки старости Ситника, але я залишився у таборі, оскільки Ситник не побажав поручитися за мене», – розповідав колишній комуніст, який потрапив у табір військовополонених⁵⁵⁶. Так само за спеціальними дозволами забрати хворих бранців із таборів могли і їхні родичі⁵⁵⁷. Для цього одночасно з відповідними заявами вони вказували й прізвища тих осіб, які свідчили, що претенденти на звільнення не були членами партії⁵⁵⁸.

Так само за сприяння голів районних та міських управ було звільнено з таборів військовополонених багато військових медиків, які після цього працювали в місцевих закладах охорони здоров'я, надаючи допомогу своїм же товаришам. Так, у Кременчуцькій міській лікарні працювало кілька робітників та лікарів, набраних із контингенту табору. Згодом частину з них було звільнено з полону та зараховано на посади робітників і санітарів. Але до часу офіційного звільнення вони все одно вважалися військовополоненими⁵⁵⁹. Лише отримавши від німецького командування наказ про звільнення, вони змогли отримати документи й легально повернутися додому⁵⁶⁰. Для цього інколи достатньо було й усного розпорядження жандармерії⁵⁶¹.

Усі військовополонені, звільнені з санкції військового командування, отримували відповідні супроводжуючі документи. Без них, як вже зазначалося вище, пересуватися окупованою територією було небезпечно. Ці документи давали можливість легально зупинятися на відпочинок у населених пунктах РКУ й отримувати від місцевого керівництва комітетів допомоги військовополоненим відповідне сприяння. Так, у грудні 1941 р. Васильківською філією Всеукраїнського комітету допомоги

⁵⁵⁶ ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 229. – Арк. 55.

⁵⁵⁷ ДАВО. – Ф.Р-1311. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 122.

⁵⁵⁸ ДАПО. – Ф.Р-2561. – Оп. 1. – Спр. 40. – Арк. 11.

⁵⁵⁹ ДАПО. – Ф.Р-2899. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 11, 18, 32.

⁵⁶⁰ ДАПО. – Ф.Р-2293. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 41.

⁵⁶¹ ДАПО. – Ф.Р-2899. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 13, 14.

військовополоненим цим людям, які зупинилися для перепочинку в місті, видавали по 30 крб.⁵⁶².

Частина військовополонених, яка підлягала звільненню, перебувала у вкрай важкому фізичному стані й без сторонньої допомоги дістатися додому вже не могла. Тому їхнім родичам за сприяння місцевих управ видавалися довідки про те, що саме вони будуть супроводжувати звільнених із полону рідних людей⁵⁶³.

Декому довелося чекати вступу німецьких військ до місць, у які вони прямували. Маючи відповідні документи, вони могли цілком легально, подавши відповідну заяву до органу місцевого управління, зупинитися в місті. Так, мешканець м. Києва І.Кондратенко в серпні 1941 р. звернувся до Білоцерківської міської управи із заявою наступного змісту: «Мене як полоненого відпущено з м. Кіровограда, на мою родину. Довідавшись, що до м. Києва перепустки не дають, а тому прошу дозволити мені зупинитись у м. Б. Церква на час поки буде можливість одержати перепустку». Зазначимо, що цьому військовополоненому не лише дозволили зупинитися в місті, а й видали деякі продукти харчування⁵⁶⁴. Подібні випадки не були винятком.

В окремих регіонах України для тих, хто повертався з полону, було організовано спеціальні пункти перепочинку, у яких люди могли переночувати. При цих пунктах було організоване й харчування військовополонених та проводилася дезінфекція їхніх речей і одягу. Окупаційна адміністрація не заперечувала проти таких профілактичних заходів, адже вони сприяли покращенню санітарно-епідемічної ситуації⁵⁶⁵. А на Житомирщині всі військовополонені, які поверталися додому, зобов'язувалися дотриматися 12-денного карантину. Для цього на краю кожного села облаштовувалися відповідні приміщення⁵⁶⁶.

⁵⁶² ДАКО. – Ф.Р-2326. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1, 2.

⁵⁶³ ДАПО. – Ф.Р-2642. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 9.

⁵⁶⁴ ДАКО. – Ф.Р-2225. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 7.

⁵⁶⁵ ДАКО. – Ф.Р-2539. – Оп. 1. – Спр. 41. – Арк. 2.

⁵⁶⁶ ДАЖО. – Ф.Р-1426. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 98.

Рішеннями органів місцевого управління у випадку необхідності військовополоненим надавалася безкоштовна медична допомога⁵⁶⁷. Саме ця категорія населення виокремлювалася серед тих, хто не мав жодної можливості заплатити за лікування.

Основним документом, який надавав радянським військовополоненим можливість легального повернення, вважалися посвідчення про звільнення з табору. Видавалися вони адміністрацією цих місць утримання. У тексті посвідчення вказувалося, що військовополонений мусить в обов'язковому порядку з'явитися до найближчої за місцем свого постійного проживання військової комендатури й там зареєструватися. Текст містив вказівку, що власника посвідчення відпускали з табору військовополонених на невизначений, та все ж тимчасовий термін. Відповідні відпускні посвідчення видавалися як безпосередньо у таборах військовополонених, так і в ортскомендатурах, де реєструвалися колишні військовослужбовці РСЧА⁵⁶⁸.

Одночасно з проходженням процедури офіційної реєстрації в найближчій військовій комендатурі колишні військовополонені зверталися до органів місцевого управління з проханнями надати їм право на прописку⁵⁶⁹. При цьому вони брали на себе відповідальність безумовно виконувати всі накази й розпорядження окупаційної адміністрації. За їх особисту благонадійність мали особисто поручитися декілька місцевих осіб. У разі певних проблем з боку цих осіб поручителі мали відповідати за «законами військового часу»⁵⁷⁰.

Багато колишніх полонених червоноармійців прибули додому не маючи ніяких дозвільних документів. Владі довелося рахуватися з цим фактом. Тому не випадково, що на теренах окремих генеральних округ РКУ з'явилися оголошення наступного змісту: «Всім військовополоненим, які проживають на терені нашого району, але не являються постійними мешканцями нашого

⁵⁶⁷ ДАПО. – Ф.Р-2300. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 40.

⁵⁶⁸ ДАКО. – Ф.Р-2744. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1, 17.

⁵⁶⁹ ДАПО. – Ф.Р-2919. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 3.

⁵⁷⁰ ДАПО. – Ф.Р-2575. – Оп. 1. – Спр. 21. – Арк. 4.

району, потрібно до 5 лютого з'явитися в поліцію на реєстрацію. Після цього строку кожний військовополонений, затриманий в селі, котрий не пройшов реєстрації, розглядатиметься як партизан і буде суворо покараний. Попереджую старост сіл і осіб, що задумують переховувати таких полонених, що до них, в разі їх виявлення, будуть також вжиті самі суворі заходи покарання»⁵⁷¹.

Зазначимо, що окупаційна адміністрація навіть за умови офіційної легалізації продовжувала вважати їх військовополоненими. Тому колишні військові бранці перебували під особливим контролем німецької адміністрації. Так, під час обліку населення дані на цих осіб вносилися до спеціальних списків, а самі вони вважалися «неблагонадійним елементом». Списки цих осіб в обов'язковому порядку передавали до найближчої військової комендатури⁵⁷². При цьому суб'єктом підвищеної уваги ставали особи, які не походили з найближчої місцевості й лише в силу різних життєвих обставин мешкали тут. Під час внесення їхніх персональних даних до книг обліку квартирнаймачів у відповідних графах зазначалося, що ця особа є військовополоненим⁵⁷³.

Усі військовополонені, які зареєструвалися за офіційно затвердженим порядком, отримували відповідні документи, які й засвідчували їх особу. Ці посвідчення особи в межах генеральних округ мали різний вигляд. Але здебільшого вони мали назву «Тимчасова посвідка». У лівому куті посвідчення зазначалася назва установи, яка видавала документ, у правому містилися написи «Військовополонений» та «Без права виїзду чи виходу за межі села». У тексті документа зазначалося, що його власник «тимчасово приписаний на право помешкання». Вказувався також і термін тимчасової прописки⁵⁷⁴.

⁵⁷¹ ДАЧО. – Ф.Р-2400. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 48.

⁵⁷² ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 207. – Арк. 104.

⁵⁷³ ДАПО. – Ф.Р-2304. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 1, 2.

⁵⁷⁴ ДАЧО. – Ф.Р-1350. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 5.

Радянські військовополонені, незважаючи на офіційну легалізацію, втрачали окремі права. Так, якщо вони не походили з даної місцевості, їм заборонялося офіційно реєструвати шлюбно-сімейні стосунки, фактично укладені з представницями місцевого населення. Дозвіл на ці дії надавався винятково військовою комендатурою або командиром табору, де до цього утримувався полонений⁵⁷⁵. Передбачалося, що його можна було отримати лише у виняткових випадках за умови ретельної перевірки всіх обставин справи, звільнення й політичних настроїв бранця. Сама ж процедура укладення шлюбу із військовополоненими проводилася в районному відділенні служби РАЦСу. Особи, визнані винними в порушенні існуючих правил, підлягали покаранню у вигляді штрафу розміром 500 крб.⁵⁷⁶

Колишні радянські військовополонені так само, як і колишні комуністи та євреї, котрі зазнали каліцтв під час війни, не могли потрапити до числа тих, кому органи місцевого управління призначали утримання у зв'язку з непрацездатністю чи інвалідністю⁵⁷⁷.

Завдяки зусиллям працівників органів місцевого управління, які погоджували свої дії із німецьким керівництвом, для військовополонених, які отримали каліцтва й не мали де мешкати чи не могли повернутися до рідних, створювалися відповідні будинки інвалідів. Один із таких закладів діяв у Полтаві. За рахунок місцевих платників податків у будинку інвалідів було організоване кількаразове харчування, утримання та лікування людей⁵⁷⁸, ⁵⁷⁹. І хоча раціон харчування не відповідав реальним фізіологічним потребам, усе ж це була реальна допомога нужденним⁵⁸⁰.

З часом усіх радянських військовополонених, які не походили з місцевості, у якій вони проживали та не були німцями чи українцями за національністю, за наказами німецької військової влади викликано до

⁵⁷⁵ ДАЗО. – Ф.Р-1627. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 206.

⁵⁷⁶ ДАЧО. – Ф.Р-1351. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 9.

⁵⁷⁷ ДАВО. – Ф.Р-1357. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 2, 3.

⁵⁷⁸ ДАПО. – Ф.Р-2794. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1, 8.

⁵⁷⁹ ДАПО. – Ф.Р-2794. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 1.

⁵⁸⁰ ДАПО. – Ф.Р-2794. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 62.

районних центрів і повернуто до таборів⁵⁸¹. Виняток становили лише ті військовополонені, які перебували на службі в окупаційних органах влади, місцевій поліції, а також спеціалісти – учителі, лікарі та інші⁵⁸².

Підозріло ставилися німецькі власті не лише до військовополонених. За встановленими правилами, особи, які прибули до певної місцевості після 22 червня 1941 р. та не походили з неї родом, також вважалися «чужими». Навіть якщо вони займали відповідальні посади в місцевому апараті влади, цю обставину ніколи «не забували» фіксувати в усіх тогочасних документах⁵⁸³.

Про те, що окупаційна адміністрація з пересторогою ставилася до інтегрованих у місцевий соціум військовополонених, свідчить вказівка начальника поліції, направлена під грифом «таємно» сільським старостам Золотоніського району, що на Черкащині. У ній у категоричній формі зазначалося: «Попереджаю Вас про те, що надалі слід підбирати людей до караулу, який визначається в город з перевірених людей, бо за їх діяльність цілком відповідає староста, а деякі старости або ж голови колгоспів виключно посилають військовополонених, окрім того надіслані люди являються з великим запізненням на 2 – 4 години. Отже, необхідно попередити людей про це»⁵⁸⁴.

Таким чином, соціально-правовий статус представників колишньої радянської номенклатури, активу та військовополонених мав дещо обмежений порівняно з рештою місцевого населення характер. Ця категорія людей перебувала під пильним контролем німецької та місцевої адміністрації й, незважаючи на свою поведінку, ніколи не користувалася довірою. Незважаючи на те, що колишні військовослужбовці РСЧА були відпущені з німецького полону, їх свобода мала обмежений характер і була тимчасовою.

⁵⁸¹ ДАЧО. – Ф.Р-1351. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 14.

⁵⁸² ДАПО. – Ф.Р-2341. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 29.

⁵⁸³ ДАЖО. – Ф.Р-1196. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 2.

⁵⁸⁴ ДАЧО. – Ф.Р-1350. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 23.

Соціально-правовий статус єврейського населення, яке в роки окупації потрапило під владу адміністрації РКУ слід розглядати в контексті реалізації політики Голокосту. Винятково ця етнічна категорія місцевого населення України підлягала безумовному й обов'язковому знищенню лише за фактом свого національного походження, а не наявної вини чи інших обтяжуючих особу обставин.

Порівняно з рештою населення України євреї користувалися ще більш обмеженим і відкрито каральним соціально-правовим статусом. Усі сторони повсякденного життя євреїв супроводжувалися застосуванням суворих дискримінаційних правил, які позбавляли їх можливостей задовольняти елементарні потреби. Люди, які залишилися живими після проведення перших страт, були сконцентровані в гетто і втратили можливість вільного пересування.

Усе без винятку належне євреям майно оголошувалося державною власністю. Євреї втратили право на здійснення будь-яких цивільних угод. Хоч офіційно пограбування майна євреїв і заборонялося, але значна його частина потрапила до рук військових, адміністраторів РКУ та місцевого населення. Усе інше було поставлено на баланс органів місцевого управління і перебувало у вільному цивільному обігу.

Доля колишньої радянської номенклатури залежала від їх особистої поведінки та готовності йти на компроміси з владою, виявляти зовнішні ознаки лояльності. За умови проходження офіційної процедури реєстрації ці люди отримали можливість зберегти собі життя, а незрідка й зайняти посади в окупаційному апараті влади.

Частина радянських військових бранців, українців за національністю, за сприяння громадських організацій та органів місцевого управління була звільнена з полону. Життя цих людей у підокупаційному соціумі характеризується їх обмеженим соціально-правовим статусом у галузях сімейного, цивільного та адміністративного законодавства.

РОЗДІЛ 4. СПРОБИ СТВОРЕННЯ МАСОВОЇ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ОПОРИ НАЦИСТСЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ НА ТЕРЕНАХ РКУ

4.1. Соціально-професійний статус працівників органів місцевого управління та поліції

Незважаючи на доволі інтенсивне опрацювання практики нацистського окупаційного режиму, що існував на території України впродовж 1941 – 1944 рр., усе ще недостатньо вивченими залишаються питання соціального статусу не лише цивільного населення, а й тих осіб, які перебували на службі в місцевих органах влади та поліційних формуваннях. Дослідження ж соціально-правового статусу цих службових осіб дає змогу більш предметно, поза ідеологічною й політичною кон'юнктурою сьогодення визначити справжню сутність нацистського «нового порядку», побачити ті суспільні процеси, які відбувалися за захоплених Вермахтом землях України.

З-поміж масиву сучасної літератури, яка певним чином стосується проблем соціального та професійного статусу осіб, які вступили на службу до окупантів у створенні органи місцевого управління та поліцію, можна виокремити окремі публікації О.Гончаренка, О.Лисенка, Т.Першиної⁵⁸⁵, В.Нестеренка⁵⁸⁶. У цих роботах окреслюються принципи формування та функціонування органів місцевого управління, конкретні управлінські дії керівництва міських, районних та сільських управ, хоча при цьому увага

⁵⁸⁵ Гончаренко О., Лисенко О., Першина Т. Система управління окупованими територіями України / О.Гончаренко, О.Лисенко, Т.Першина // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття: Історичні нариси / НАН України. Інститут історії України. / О.Гончаренко. – К., НВП «Видавництво «Наукова думка, НАН України», 2010. – Кн. 1. – С. 321- 367.

⁵⁸⁶ Нестеренко В. Окупаційний режим у військовій зоні України в 1941 – 1943 рр. (Адміністративний, економічний та соціокультурний аспекти): Дис. ... на здоб. наук. ступ. к-та. історичних наук. – К., 2005. – 307 с.

авторів більше зосереджується на особливостях роботи німецьких владних структур, змісту їх службової компетенції.

Не обійти увагою й роботи О.Гончаренка, який зупиняється на характеристиках службової взаємодії органів місцевого рівня з німецькими управлінськими структурами, з'ясовує компетенцію їх працівників, визначає організаційну структуру цих владних інституцій. Розглядає він також і окремі аспекти соціального становища працівників місцевої поліції, їх місце в структурі окупаційних органів влади, надані службові повноваження та особливості матеріального забезпечення⁵⁸⁷. Кілька публікацій

⁵⁸⁷ Гончаренко О. Міські управи в системі окупаційного апарату влади райхскомісаріату «Україна»: організаційна структура та проблеми службової компетенції (1941–1944 рр.) // О.Гончаренко / Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / Відп. ред. О.Є. Лисенко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – Вип. 13. – С. 137 – 153; *його ж.* Окремі проблеми формування кадрового складу місцевих окупаційних адміністрацій та органів поліції Райхскомісаріату «Україна»: непрості відповіді та нові інтерпретації // Література та культура Полісся. Вип. 38: Регіональна історія та культура в сучасних дослідженнях / Відп. ред. і упорядник Г.В.Самойленко. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2007. – С. 180 – 187; *його ж.* Керівники «Шуцманшафту індивідуальної служби» Генерального округу «Київ»: психологічний образ та соціальні характеристики (1941-1944 рр.) // Гуржіївські історичні читання. Збірник наукових праць. – Ін-т історії України НАН України, ЧНУ імені Б.Хмельницького. – Черкаси, 2007. – С. 257 – 264. *його ж.* Органи місцевого управління генерального округу «Волинь та Поділля»: проблеми функціонування в системі гітлерівського окупаційного апарату влади // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Друга світова війна в історичному вимірі» (Житомир, 21-22 травня 2010 р.). – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – С. 40 – 43; *його ж.* Сільські управи в системі окупаційного апарату влади райхскомісаріату «Україна»: організаційна структура, компетенція та досвід функціонування (1941 – 1944 рр.) // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А. Г. Морозова. – Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б.Хмельницького, 2010. – Вип. 12. – С. 243 – 247; *його ж.* Українські поліційні формування в системі гітлерівського окупаційного режиму на теренах Райхскомісаріату «Україна»: організаційна структура та службова компетенція (1941 – 1944 рр.) // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 24. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – С. 124 – 130; *його ж.* Начальники місцевої поліції генерального округу «Київ»: соціально-психологічний аналіз мотивів колаборації (1941-1944 рр.) // Постаті Київщини. – К.: Міленіум, 2007. – С. 75 – 88; *його ж.* Особливості правових санкцій в системі покарань працівників поліції та органів місцевого управління Рейхскомісаріату «Україна» // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / Ін-т історії України. – К., 2006. – Вип. 10. – Част. 1. – С. 340 – 350; *його ж.* Особливий склад поліції Рейхскомісаріату «Україна»: до питання про мотиви колаборації Сумська старовина: Науковий журнал з історії та культури України. – № XVI-XVII. – Сумський державний університет, 2005. – С. 59 – 67; *його ж.* Явище колаборації в контексті характеристик кадрового складу місцевої поліції райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.) // Молода нація: Альманах. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 81 – 113.

історіографічного ряду належать Л.Мельнічук⁵⁸⁸ та Т.Заболотній⁵⁸⁹. Зі змісту праць можна побачити, що питання правового статусу, який під час окупації мали працівники органів місцевого управління та поліції РКУ, так і залишаються недостатньо дослідженими.

Здається, що лише сьогодні, коли вітчизняна історична наука на основі вже усталеного методологічного плюралізму відходить від однозначних оцінок минулого, настав час для з'ясування реального місця місцевих управлінських та поліційних кадрів у складній системі координат «нового порядку», а також їх ролі й значення в суспільних механізмах, які не завжди перебували під тотальним контролем німецької окупаційної адміністрації. Детальне вивчення цього питання допоможе деідеологізувати й визначити ті реальні перспективи для українського суспільства, які настали б у разі, коли б війна закінчилася на користь Третього Райху. Чи змогла місцева номенклатура перейняти на себе роль нової соціальної еліти й репрезентувати інтереси українського суспільства перед німецькими управліннями, чи здійснювала вона ці важливі соціально-стабілізуючі функції в реаліях нацистського окупаційного режиму, – відповіді на ці питання складні й неоднозначні.

Кадровий склад органів місцевого управління, у тому числі й їх керівництва, був досить строкатим. Зустрівшись із гострою нестачею управлінських кадрів місцевого рівня, німецькі адміністратори фактично відразу змушені були порушувати директивні установки, котрі надходили з Берліна й дозволяли займати відповідні посади тим представникам

⁵⁸⁸ Мельнічук Л. Основні тенденції висвітлення проблем функціонування органів місцевого управління Райхскомісаріату «Україна» у радянській історіографії / Л.Мельнічук // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 31 (Спецвипуск). – Переяслав-Хмельницький, 2012. – С. 189 – 194; *її ж.* Проблеми функціонування органів місцевого управління Райхскомісаріату «Україна» у сучасній вітчизняній історіографії // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип.32. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – С. 271 – 276.

⁵⁸⁹ Заболотна Т. Інтелігенція в місцевих органах влади в роки нацистської окупації: історіографія проблеми / Т.Заболотна / Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / Відп. ред. О.Є.Лисенко. – К.: Інститут історії НАН України, 2010. – Вип. 13. – С. 54 – 65.

цивільного населення, які мали певний освітній рівень. У результаті, особи, які перебували на службі в окупаційних органах влади, репрезентували різні соціальні прошарки населення, у тому числі й місцеву інтелігенцію. Чимало серед них було колишніх комуністів, представників радянської номенклатури й так званого активу⁵⁹⁰.

Поряд із особами, які мали образи, а то й гостру ненависть до радянської влади, в окупаційних владних інституціях перебували й ті, хто до війни володів високим соціальним статусом. Німці орієнтувалися як на їх відданість та готовність служити в окупаційних органах влади, так і на професійні управлінські якості. Тому колишні комуністи та представники радянського активу у відповідь на готовність співпрацювати з окупантами мали реальну можливість збереження власного життя, підвищення свого соціального та правового статусу.

Навіть тогочасні радянські джерела різного відомчого походження відзначали той факт, що німецька окупаційна адміністрація при виборі майбутніх управлінців орієнтується на осіб, які раніше служили в подібних довоєнних владних структурах⁵⁹¹.

Сама по собі служба в окупаційних структурах визначала досить високий, порівняно з іншими категоріями цивільного населення, соціальний статус тогочасних працівників органів місцевого управління. Вони виступали в якості своєрідних посередників між німецькою окупаційною владою та місцевим соціумом, адже за радянської доби вони були його членами й добре володіли знанням ситуації на місцях. За родом своєї діяльності вони мушили виконувати на практиці всі ті регулятивні імпульси, які надходили від німецьких владних структур, але разом з тим мали певну автономію у виборі форм і методів їх практичної реалізації.

Німецькі адміністратори не мали можливостей «вникати» в усі конкретні справи. Вони формулювали конкретні завдання та контролювали виконання

⁵⁹⁰ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 74. – Арк. 10.

⁵⁹¹ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 183. – Арк. 17.

їх кінцевого результату. Все ж інше перебувало в руках місцевих управлінців та працівників поліційних формувань.

Саме ця відносна управлінська автономність місцевого керівництва й визначала як позитивні, так і негативні сторони їх діяльності. Недарма в цьому середовищі виникли масові зловживання одержаними повноваженнями й корупція. До речі, цей факт досить переконливо у своїй публікації на прикладі численних прикладів тогочасної окупаційної управлінської дійсності доводять В.Гінда та І.Дерейко⁵⁹².

Розглядаючи проблему соціального статусу працівників органів місцевого управління та поліції, слід зважати ще на низку обставин. Стосуються вони того становища, у якому опинився український соціум періоду окупації. Цей час для народу, який опинився під нацистською навалою, мав усі ознаки екзистенційного, екстремального періоду. На порядку денному постали потреби збереження життя, забезпечення елементарного фізичного виживання. Для повсякденного життя потрібні були предмети першої необхідності, продукти харчування, одяг, житло та паливо тощо. Саме цих елементарних матеріальних засобів підтримання життя в пересічних українців гостро не вистачало. Оскільки це питання в загальному контексті формування «образу ворога» вже з'ясоване ще радянськими дослідниками, не вважаємо за потрібне до нього звертатися.

Заходи військової та цивільної адміністрації РКУ щодо української спільноти в контексті реалізації окупаційної політики мали всі ознаки геноциду. Єдиною рисою, яка відрізняла форми й методи проведення нацистського курсу у двох окупаційних зонах, стала більша поміркованість у стосунках з українським суспільством саме військової, але не цивільної адміністрації. Непродумана політика й безвідповідальна жорстокість цивільної адміністрації РКУ, й особливо позиція його керівника Е.Коха, на

⁵⁹² Гінда В., Дерейко І. Корупція в Райхскомісаріаті «Україна»: маловивчена сторінка окупаційної дійсності / В.Гінда, І.Дерейко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / Відп. ред. О.Є.Лисенко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – Вип. 14. – С. 231 – 244.

думку науковців, стали причиною системної кризи нацистського окупаційного режиму, що стало однією з причин поразки Німеччини у війні.

Місце працівників органів місцевого управління та поліції у складній системі взаємовідносин з німецькими владними структурами, професійна діяльність визначала їх соціальний статус. Щоправда, й до них з боку німецьких управлінців установлювалися високі як суто професійні, так і морально-етичні вимоги⁵⁹³.

Німецькі адміністратори постійно намагалися показати підлеглим місцевим управлінцям тимчасовий статус їхньої службової діяльності. В окремих регіонах їх відразу попереджали про можливе звільнення, причому без пояснення причин⁵⁹⁴. Німецькі чиновники повною мірою користувалися наданим їм правом.

У результаті, досить важко віднайти хоча б один регіон, місто чи село, у якому призначений улітку – восени 1941 р. керівний склад місцевих управлінських та поліційних структур відпрацював би в них увесь термін окупації. А досить часто звільнення із займаних посад не лишалось безслідно й не оминало уваги нацистських спецслужб, представлених жандармерією та поліцією безпеки і СД, – цих працівників заарештовували й доволі часто фізично знищували⁵⁹⁵.

Осібний, дещо відмінний від решти працівників поліції та органів місцевого управління статус отримали ті особи, які потрапили до них шляхом звільнення з військового полону. Незважаючи на готовність співпрацювати з окупантами, вони все одно вважалися радянськими військовополоненими. У німецьких інструкціях з цього приводу зазначалося, що бранці звільнялися з полону тимчасово, щоправда, на не обумовлений часовими межами термін.

⁵⁹³ ДАКО. – Ф.Р-2362. – Оп. 4. – Спр. 2. – Арк. 72.

⁵⁹⁴ ДАХО. – Ф.Р-1824. – Оп. 1. – Спр. 30. – Арк. 147.

⁵⁹⁵ Гончаренко О. Місцева поліція рейхскомісаріату «Україна»: проблеми кадрового забезпечення в системі нацистського окупаційного режиму / О.Гончаренко // Історія в школах України. – 2008. – № 1. – С. 48 – 54.

Військовополонених повідомляли про їхнє звільнення на невизначений, але усе ж тимчасовий строк⁵⁹⁶.

Усі персональні дані на цих осіб зберігалися в німецьких управлінських структурах. Приховування ж відомостей про своє минуле вважалося ворожими діями щодо німецької влади, з усіма правовими наслідками, які витікали з цього⁵⁹⁷. При цьому правові санкції мали далеко суворіший характер, аніж просто звільнення з роботи.

Відмінний від решти працівників органів місцевого управління та поліції статус мали жінки, які в них працювали. Здебільшого вони займали другорядні, технічні посади. Досить багато серед них нараховувалося перекладачів німецької мови. Але відомі факти, коли жінки перебували на посадах слідчих районної поліції. Здебільшого вони копіювали чоловічі моделі поведінки і в цьому плані особливо нічим не відрізнялися від своїх колег чоловічої статі. Їх професійний статус мав однаковий із чоловіками характер, але репродуктивні функції жіночого організму передбачали введення певних пільг та преференцій: переведення на легшу роботу, надання чотиритижневої передпологової та тритижневої післяпологової відпусток. Жінкам, які мали новонароджених дітей, надавалося право на залишення роботи для дворазового харчування немовлят⁵⁹⁸.

Від решти працівників органів місцевого управління та поліції відрізнялися фольксдойче та євреї. Їх особливий статус визначався не діловими якостями, а етнічними міркуваннями, встановленими нацистською ідеологією. Відповідно до них фольксдойче користувалися привілейованим становищем, а от євреї взагалі позбавлялись будь-яких прав. Для останніх встановлювалися відверто дискримінаційні правила, й вони залучалися до роботи в апараті органів місцевого управління та поліційних формувань у виняткових випадках. Але неодноразові випадки перебування їх на посадах

⁵⁹⁶ ДАПО. – Ф.Р-2341. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 19.

⁵⁹⁷ ДАКО. – Ф.Р-2466. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 6.

⁵⁹⁸ ДАКО. – Ф.Р-2362. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 13.

перекладачів у цих установах усе ж відомі. А подекуди вони займали посади працівників відділів охорони здоров'я міських управ⁵⁹⁹.

У деяких регіонах України були створені юденрати, або так звані «жидівські ради»⁶⁰⁰. Працівники цих структур отримували заробітну плату. Але їхні посадові оклади були меншими від загальноприйнятих на 20 %. Ця категорія працівників не мала права на щорічну відпустку та надбавки до заробітної платні⁶⁰¹.

Найбільший розмір надбавок до заробітної плати – 50 % – отримували фольксдойче в незалежності від результатів праці⁶⁰². Вони ж мали право на краще продуктове забезпечення, якісний харчовий набір, користування крамницями «тільки для німців» тощо.

Вищим рівнем пільг та прав користувалися й члени сімей працівників органів місцевого управління та поліції. Навіть при вступі до закладів освіти професійного типу в довідках та характеристиках, виданих абітурієнтам, відзначався той факт, що їхні батьки перебували на службі в місцевих органах влади⁶⁰³.

Працівники місцевих органів управління РКУ та поліції мали певні права в галузі трудового права. Вони користувалися правом на щорічну оплачувану шестиденну відпустку, збереження чотиритижневого середнього розміру заробітної плати у випадку тимчасової непрацездатності. А от хвороба, що тривала довший термін, позбавляла заробітної плати, хоча з роботи вони не звільнялися. Щоправда, вирішувати це питання належало керівнику установи. Він на власний розсуд визначав, звільнити чи залишати працівника на роботі у випадку його тривалого захворювання⁶⁰⁴.

Тривалість робочого дня для працівників органів місцевого управління становила 48 годин на тиждень. Але за службової необхідності німецькі

⁵⁹⁹ Державний архів Волинської області. – Ф.Р-1. – Оп. 1. – Спр. 1425. – Арк. 15.

⁶⁰⁰ Державний архів Волинської області. – Ф.Р-1. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 8.

⁶⁰¹ ГДА СБУ. – Ф. 79. – Оп. 1. – Спр. 937. – Т. 2. – Арк. 103 – 112.

⁶⁰² ДАКО. – Ф.Р-2362. – Оп. 4. – Спр. 2. – Арк. 77.

⁶⁰³ ДАКО. – Ф.Р-2047. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 116.

⁶⁰⁴ ДАКО. – Ф.Р-2515. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 2, 8, 10.

управлінці мали право збільшити його до 54 годин. У багатьох регіонах України так і сталося.

Німецька адміністрація намагалася зекономити на витратах, необхідних для утримання особового складу органів місцевого управління, мінімізувала кількість місцевої номенклатури й одночасно збільшувала для неї службові завдання. Тому для їх виконання продовжувався термін робочого часу⁶⁰⁵. У багатьох міських та районних управах РКУ робочий день тривав близько 10 годин⁶⁰⁶.

Вихідним днем для працівників органів управління визначалася неділя. А от у суботу робочий день скорочувався на дві години. За погодженням з німецькими керівниками додаткові вихідні дні встановлювалися в державні й релігійні свята⁶⁰⁷.

Відмінний від решти цивільного населення соціально-правовий статус працівників органів місцевого управління та поліції передбачав особливий порядок зарахування та звільнення з роботи. У перші місяці окупації ці керівні посади не лише в органах місцевого управління, а й поліції були виборними, щоправда, за умови затвердження претендентів на їх зайняття представниками німецького командування. Пізніше такий порядок був переглянутий, і керівники цих владних структур призначалися німецькими властями. А от у поліційних підрозділах набір працівників уже з осені 1941 р. був більше схожим на рекрутування, аніж на добровільний прийом на роботу. Водночас добровольців вистачало й пізніше.

Аналогічні зауваження стосуються й порядку звільнення з роботи. Керівники районних управ не мали права самочинно звільняти сільських старост. Їм вказувалося, що їх посади не є виборними, а тому вони не мали права на звільнення сільських старост⁶⁰⁸.

⁶⁰⁵ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 20.

⁶⁰⁶ ДАВО. – Ф.Р-1311. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 17.

⁶⁰⁷ ДАКО. – Ф.Р-2362. – Оп. 4. – Спр. 2. – Арк. 11, 12.

⁶⁰⁸ Державний архів Волинської області. – Ф.Р-1. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 80.

У перші місяці окупації працівники органів місцевого управління та поліції ще мали можливість звільнитися за власним бажанням⁶⁰⁹. З часом цього права їх позбавили. Тому багато хто з острахом чекав повернення радянської влади, розуміючи, що та не пробачить їм службу в окупаційних органах влади⁶¹⁰.

На відміну від решти цивільного населення зазначена категорія працівників користувалася правом на відносно вільне пересування. Проте це право пов'язувалося з виконанням службових обов'язків лише в межах відповідного адміністративно-територіального утворення. А ось у разі службових відряджень вони одержували відповідні документи з фіксацією мети, термінів та місця призначення^{611, 612}.

За виконання своїх професійних обов'язків усі працівники органів місцевого управління отримували заробітну плату. Відповідно до німецьких нормативно-правових актів співробітники органів місцевого управління поділялися на вісім службових категорій. Керівники міських та районних управ належали до першої категорії службовців й отримували 1200 крб. на місяць, решта – відповідно 950, 750, 600, 480, 400, 340 та 280 крб. Найменша заробітна плата встановлювалася для старост та секретарів сільських управ: відповідно 250 – 150 крб. та 200 – 120 крб. на місяць⁶¹³.

В окремих генеральних комісаріатах РКУ заробітна плата керівників органів місцевого управління була дещо вищою. Наприклад, голова Запорізької міської управи під час підпорядкування адміністрації військової зони окупації отримував 3000 крб.⁶¹⁴, а Херсонської – 2000 крб. на місяць⁶¹⁵. Для місцевих службовців та працівників поліції встановлювалися й надбавки

⁶⁰⁹ ДАКО. – Ф.Р-2225. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 130.

⁶¹⁰ ЦДАГОУ. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 24. – Арк. 2.

⁶¹¹ ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп. 3. – Спр. 2. – Арк. 55.

⁶¹² ДАКО. – Ф.Р-2356. – Оп. 6. – Спр. 29. – Арк. 120.

⁶¹³ ДАКО. – Ф.Р-2515. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1.

⁶¹⁴ ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп. 3. – Спр. 2. – Арк. 34.

⁶¹⁵ ДАХО. – Ф.Р-1520. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 2.

до заробітної плати: за сумлінну працю (до 50 %) та знання німецької мови (від 5 до 25 %) ⁶¹⁶ тощо.

Німецькі керівники мали право зменшити розмір встановленої заробітної плати або взагалі могли її позбавити. Це правило стосувалося випадків, коли керівник органу місцевого управління не зумів налагодити роботу з виконання обов'язкових поставок продовольства чи сировини або ж не забезпечував надходжень до бюджету ⁶¹⁷.

Порівняно з рештою цивільного населення працівники органів місцевого управління мали найвищу заробітну плату, але для повноцінного харчування та забезпечення одягом її все ж не вистачало. Високі ринкові ціни на основні продукти харчування й речі першої необхідності швидко «з'їдали» грошові надходження. Тому німецька адміністрація запровадила карткову систему забезпечення продуктами харчування за фіксованими «державними цінами». Для цієї категорії працівників встановлювалися пільгові ціни на харчові продукти ⁶¹⁸. Продукти харчування видавалися й тим членам сімей, які перебували в них на утриманні. Наприклад, працівники Вінницької обласної управи восени 1941 р. щотижнево одержували по 5 кг. м'яса на родину ⁶¹⁹. Для часів, коли значна частина міського населення потерпала від голоду та хронічного недоїдання, це був пристойний показник.

Зусиллями керівників органів місцевої влади створювалися розподільчі структури закритого відомчого типу. У відомчих магазинах, призначених для управлінського персоналу, продавалися продукти харчування. Користуватися цими розподільчими структурами намагалися й працівники підпорядкованих міським та районним управам промислово-виробничих структур. У своїх зверненнях їх керівники прохали надати і їм право отримувати продукти харчування в цих магазинах. Такі клопотання мотивувалися надто високими цінами на міських базарах та жалюгідним набором продуктів, які вони

⁶¹⁶ ДАКО. – Ф.Р-2362. – Оп. 4. – Спр. 2. – Арк. 76.

⁶¹⁷ ДАКО. – Ф.Р-2515. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1.

⁶¹⁸ ДАКО. – Ф.Р-2418. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 69.

⁶¹⁹ ДАВО. – Ф.Р-1311. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 214.

одержували за свою роботу. До списків, які додавалися, потрапляли не рядові робітники, а винятково управлінський персонал виробничих структур⁶²⁰.

Займаючись налагодженням системи розподілу мізерних запасів продуктів харчування, працівники органів місцевого управління намагалися забезпечити ними в першу чергу себе та членів своїх сімей, родичів та знайомих. В архівах зберігається чимало заяв із цими проханнями у внутрішній документації органів місцевого управління. Цікава й мотивація клопотань заявників – наприклад, проведення релігійного обряду хрещення дітей, оскільки за радянської влади такі дії переслідувалися⁶²¹, або те, що за більшовиків заявник зазнав репресій тощо.

Працівники органів місцевого управління та поліції користувалися правом на отримання службового житла. Житловий фонд із початком війни суттєво зменшився, до того ж кращі приміщення були зайняті німецькими службовцями та підрозділами Вермахту. А в Києві, наприклад, до нестачі житла додалася й вереснева пожежа, яка практично знищила центр міста. Мало хто з цих людей не скористався наданою можливістю, а багато хто ще й зловживав службовим становищем задля покращення своїх житлових умов⁶²², ⁶²³. Усі співробітники місцевих органів управління користувалися правом на першочергове забезпечення своїх помешкань електричним освітленням⁶²⁴.

До рук місцевої номенклатури потрапило багато помешкань евакуйованих у східні райони СРСР та призваних на фронт громадян, а також євреїв⁶²⁵. Разом із наданими помешканнями службові особи отримували й меблі. Змінюючи місце служби, вони могли забрати з собою ще й все умеблювання квартири⁶²⁶.

⁶²⁰ ДАВО. – Ф.Р-1311. – Оп. 1. – Спр. 282. – Арк. 14.

⁶²¹ ДАВО. – Ф.Р-1311. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 10.

⁶²² ДАКО. – Ф.Р-2362. – Оп. 4. – Спр. 2. – Арк. 32.

⁶²³ ДАКО. – Ф.Р-4758. – Оп. 2. – Спр. 48. – Арк. 5, 6.

⁶²⁴ ДАЧО. – Ф.Р-48. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 10 – 16.

⁶²⁵ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 68860-ФП. – Арк. 11, 12, 16.

⁶²⁶ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 72524-ФП. – Арк. 56, 57.

Порівняно з рештою цивільного населення значно кращим було й медичне обслуговування працівників місцевих владних структур. Для місцевого населення встановлювалася плата за лікування в стаціонарних та поліклінічних відділеннях. Оплата послуг лікарів була відносно невеликою – від 5 до 15 крб. на день⁶²⁷. А от для працівників органів місцевого управління та поліційних формувань існувала безкоштовна медична допомога. Якщо ж ці особи зазнавали поранення чи фізичного каліцтва під час виконання службових обов'язків, то за розпорядженнями німецьких урядовців їм та членам їх сімей надавалося можлива в тих умовах допомога на лікування. В усякому разі, німецькі чиновники не залишали постраждалих місцевих службовців та працівників поліції один на один з бідною. Так само престарілим батькам та неповнолітнім дітям надавалася допомога, якщо їх син чи батько гинув на службі.

Однією із складних проблем, яку доводилося вирішувати окупаційним властям, стало повернення майна розкуркулених, у тому числі й земельних наділів, відібраних у свій час радянською владою. Дійсно, частина майна, зокрема конфісковані будинки, таки були повернені попереднім власникам. Але поверталися вони «вибірково», здебільшого тільки особам, які перебували на службі в окупаційних органах влади. Часто прагнення повернути відібране майно ставало причиною, з якої люди йшли на службу до окупантів. А от решта так і не змогла отримати конфіскованого радянською владою майна⁶²⁸. Навіть якщо органи місцевого управління й ухвалювали відповідні рішення, вони не затверджувалися німецьким керівництвом. Окупаційна влада відповідно до спрямованих на місця офіційних роз'яснень відкладала розв'язання цього питання до закінчення війни. Звертає на себе увагу й той факт, що проблема повернення відібраних радянською владою земельних ресурсів та сільськогосподарського реманенту німецькими властями взагалі не розглядалася.

⁶²⁷ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 70, 71.

⁶²⁸ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 57919-ФП. – Арк. 154.

Працівників окупаційних цивільних та поліційних органів мали потенційні можливості для суттєвого покращення свого майнового становища. Щоправда, зазвичай досягалося це незаконним шляхом. Хабарництво та здирництво, використання службового становища в корисливих цілях, пограбування місцевого населення стали типовими явищами для всіх без винятку органів місцевого управління. До цього додалася й певна безконтрольність місцевих управлінців та службовців поліційних структур. Основним для німецького керівництва було виконання поставлених завдань, а шляхи й методи, якими вони досягалися, для них не були принциповими. Тому співробітники місцевих управлінських структур діставали деяку свободу дій, чим зухвало користувалися.

Проконтролювати все і повністю німецькі управлінці не мали змоги через їх малочисельність та низькі професійні якості. До того ж чимало з них намагалися особисто збагатитися через темні оборудки з продовольством, яке направлялося до Райху й там продавалося на «чорному ринку», та іншими матеріальними цінностями. У цьому плані місцевим управлінцям було кого наслідувати.

Місцевий соціум фактично опинився під владою районних та міських управ, поліційних формувань. Потрапити ж на аудієнцію до німецьких управлінців було не так легко, хоч заради справедливості зазначимо, що вони проводили прийом місцевих мешканців і розглядали їхні скарги. А в окремих гебітскомісаріатах відповідальні німецькі службовці в чітко визначені дні тижня проводили прийом людей безпосередньо на місцях. Але так було не скрізь. Потрапити до міста, у якому розташовувалися гебітскомісаріати, також було важко, адже місцеве населення втратило право на вільне пересування. Поїздка за межі села чи міста без відповідних документів вважалася суттєвим правопорушенням. Ці несанкціоновані місцевою владою дії суворо каралися.

Можна навести безліч випадків, коли місцеві управлінці та працівники поліції каралися за пограбування населення. За це їх могли не лише звільнити

з роботи, а й ув'язнити⁶²⁹. Але так само багато цих дій були невідомими для німецьких керівників і залишилися непокараними.

У масивах документації органів місцевого управління та поліції зустрічається настільки багато наказів та розпоряджень про покарання порушників, що їх тексти можна наводити до безкінечності. Ось один із наказів, який стосувався поведінки поліція Драбівської районної поліції (Київщина), складений начальником відповідного поліцейського органу від 29 грудня 1941 р.: «За компрометацію звання робітника Райполіції, появу у нетверезому вигляді з вогнепальною зброєю серед населення та в приміщенні Райполіції, хуліганські вчинки, такі як лайка та образа населення – Бебешко Корнія Павловича з роботи молодшого міліціонера при Драбівській Райполіції з цього числа – звільнити»⁶³⁰.

Німецькі чиновники вживали санкції до порушників не заради відновлення справедливості чи з морально-етичних міркувань. Такі кроки обумовлювалися тим, що, по-перше, представники місцевої влади порушували встановлений порядок управління, по-друге, неправочинні дії її представників несли загрозу німецькому пануванню, по-третє, українське суспільство переконувалося у прагненні німецької адміністрації до справедливості, по-четверте, завдяки цим суворим покаранням місцеві службовці ставали більш покірними і слухняними виконавцями німецьких установок.

Як уже зазначалося, місцеві чиновники пограбували немало майна розстріляних євреїв. Тим самим представники місцевої влади змогли накопичити немалі майнові ресурси, суттєво підвищивши рівень свого особистого добробуту.

Оскільки співробітники управлінських структур мали підвищений соціально-правовий статус й особливе місце в стосунках із окупаційними органами, на них покладалася й додаткова правова відповідальність за

⁶²⁹ ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 229. – Арк. 114.

⁶³⁰ ДАЧО. – Ф.Р-1855. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 161.

недотримання встановлених вимог та правил. У німецьких нормативно-правових актах, виданих із цього приводу, наголошувалося, що на них поширюється дія кримінального законодавства й окремо ухвалених законів. Уся повнота контролю за їхньою діяльністю передавалась особисто гебітскомісарам. Службовців повідомили про те, що в разі вчинення правопорушення, пов'язаного з виконанням ними службових обов'язків, вони будуть нести додаткову юридичну відповідальність, значно суворішу, ніж рядові члени суспільства⁶³¹.

Найбільш розповсюдженим видом покарання працівників органів місцевого управління та поліції, які виносилися німецьким керівництвом були: попередження про неприпустимість вчинення певних дій⁶³², грошові штрафи⁶³³, звільнення з роботи⁶³⁴, пониження в посаді або переведення на роботу до іншого структурного підрозділу⁶³⁵, ⁶³⁶, застосування засобів фізичного впливу, зокрема побиття⁶³⁷. Подекуди грошові штрафи сягали розміру місячної заробітної плати працівників органів управління та поліції⁶³⁸. До злісних та особливо небезпечних правопорушників незрідка застосовувалася найсуворіша міра правової санкції – розстріл⁶³⁹, ⁶⁴⁰.

Водночас для захисту інтересів місцевого керівництва німецькі служби надавали дозволи на охорону житла, у якому мешкали функціонери⁶⁴¹. На захист їх інтересів, честі та гідності ставали й місцеві судові установи, створені на теренах РКУ в 1942 р.⁶⁴², ⁶⁴³. Щоправда, судові інстанції приймали до розгляду справи, які були пов'язані лише із протиправними

⁶³¹ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 93.

⁶³² ДАКО. – Ф.Р-2356. – Оп. 6. – Спр. 37. – Арк. 16.

⁶³³ ДАРО. – Ф.Р-52. – Оп. 8. – Спр. 6. – Арк. 1, 2, 4.

⁶³⁴ ДАВО. – Ф.Р-1311. – Оп. 1. – Спр. 270. – Арк. 9.

⁶³⁵ ДАКО. – Ф.Р-2356. – Оп. 6. – Спр. 234. – Арк. 7 – 13, 46 – 51.

⁶³⁶ ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 214. – Арк. 7, 10.

⁶³⁷ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 68424-ФП. – Арк. 96.

⁶³⁸ ДАКО. – Ф.Р-2003. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 327.

⁶³⁹ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 63148. – Арк. 177.

⁶⁴⁰ ДАКО. – Ф.Р-4758. – Оп. 2. – Спр. 12. – Арк. 13 – 15.

⁶⁴¹ ДАВО. – Ф.Р-1311. – Оп. 1. – Спр. 270. – Арк. 270.

⁶⁴² ДАПО. – Ф.Р-2655. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 7, 8.

⁶⁴³ ДАПО. – Ф.Р-2655. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 6.

діями представників місцевого населення і аж ніяк не німецького бюрократичного корпусу чи військовослужбовців Вермахту.

У випадку необхідності працівники органів місцевого управління могли звертатися за захистом до німецького керівництва. Ось який вигляд мало відповідне звернення до гебітскомісара в Луцьку, направлене керівником відповідної міської управи: «Доношу, що дня 9 серпня 1942 р. о год. 19³⁰ Міхновський Йосип працівник адміністративного відділу міської управи, був викликаний зі свого подвір'я по вул. Пекарській № 7, поліціантом з табору примусових робіт, котрий хотів його затримати, але потім побив жорстоко прикладом, заарештував, замкнув у камері де його пізніше побили.

На інтервенцію німецьких офіцерів його звільнили. Прошу винного притягнути до відповідальності»⁶⁴⁴.

Отже, можна цілком аргументовано стверджувати, що працівники органів місцевого управління РКУ та поліції порівняно з рештою цивільного населення отримали привілейований соціально-правовий статус. Він обумовлювався їхньою професійною діяльністю, а також завданнями, які вони виконували за вказівками окупаційної адміністрації. При цьому німецька адміністрація жодним чином не бажала появи в окупованій Україні цього соціального прошарку як консолідованої соціальної когорти.

Тому в разі вчинення правопорушень, проявів несанкціонованої автономності чи нелояльності щодо німецької влади до представників органів місцевого управління та поліції застосовувалися репресивні заходи, які інколи мали й превентивний характер. Значна кількість покараних повторила долю своїх жертв, а багато хто був підданий репресивним заходам безпідставно. При цьому німецькі службовці не зважали на національну приналежність своїх жертв. Фольксдойчі каралися так само, як і представники інших національностей.

Постійно перебуваючи під контролем німецьких спецслужб, що відстежували їх можливі зв'язки з підпільниками та іншими нелояльними

⁶⁴⁴ Державний архів Волинської області. – Ф.Р-1. – Оп. 1. – Спр. 376. – Арк. 16.

елементами, співробітники органів місцевого управління та поліції жили з постійним очікуванням репресій як з одного, так і з іншого боку. За найменшої провини каральні органи вилучали, ізолювали, а то й знищували порушників існуючих нормативно-правих приписів. Цими діями адміністрація РКУ унеможлиблювала появу нової соціальної елітної групи, а також однозначно показувала, якою має бути суспільна ієрархія на завойованих землях у не такій уже й віддаленій перспективі⁶⁴⁵.

4.2. Ставлення цивільної адміністрації РКУ до жертв радянського режиму у повсякденній управлінській практиці

Як відомо, одним із наслідків соціального експериментаторства радянського режиму 20-30-х рр. ХХ ст. стала поява мільйонів незадоволених, ображених за насильницькі й брутальні дії влади. Розкуркулення та колективізація, Голодомор 1932 – 1933 рр., масові політичні репресії – всі ці одіозні явища радянської доби не могли не позначитися не лише на морально-психологічних настроях українського суспільства у воєнний період, а й на життєвих стратегіях і моделях поведінки багатьох людей. З іншого боку, німецька влада мала всі можливості для використання антирадянських настроїв частини українського суспільства задля створення на цій основі масової соціально-політичної бази «нового порядку», застосування цього фактора з метою успішної реалізації завдань окупаційної політики.

На формування моделей поведінки населення окупованих областей України істотно впливали несприятливі для РСЧА події літа та осені 1941 р. на фронтах війни. Досить показовими є повідомлення радянських спецслужб

⁶⁴⁵ *Куницький М.* Соціальний статус номенклатури органів місцевого управління та поліції Райхскомісаріату «Україна» в реаліях нацистського «нового порядку» (1941 – 1944 рр.) / *М.Куницький* // Література та культура Полісся. – Вип. 72: Історія та культура: загальноукраїнський та провінційний вимір / відп. ред. і упоряд. Г.В.Самойленко. – Ніжин: НДУ ім. М.Гоголя, 2013. – С. 202 – 216.

періоду липня-серпня 1941 р. про настрої мешканців м. Києва. У цих повідомленнях простежується поступове наростання антирадянських та антисемітських думок у висловлюваннях киян. Якщо в липні це були окремі факти, то вже в серпні 1941 р. вони переростають у стійку тенденцію. У чому звинувачували євреїв? Переважна більшість зафіксованих спецслужбами випадків стосується міфологізованих сторінок радянської дійсності, провини євреїв за поразки на фронтах війни, звинувачення в тому, що вони першими евакуювались, а інших комуністична влада залишить на поталу німецьким агресорам тощо.

Аналіз документів радянських спецслужб, зокрема матеріали архівно-кримінальних справ та спецповідомлення вищому партійному та радянському керівництву про ситуацію, що в Києві напередодні окупації надісланих, показує зростання занепокоєння радянських громадян поразками Червоної армії. Якщо в червні 1941 р. ці аспекти в настроях населення фактично відсутні, то в липні вони зростають, а вже в серпні стають домінуючими. Разом із тим, у цих документах присутній ще один мотив, який стосується поступового зростання антисемітських проявів. Отже, досить серйозні претензії українського суспільства до радянського режиму поєднуються із традиційною антисемітською та антисталінською риторикою⁶⁴⁶. Але в умовах перших місяців окупації ця риторика почала виразно проявлятися в практичних моделях поведінки місцевого населення. Та, власне, й сама німецька пропаганда спонукала людей до відплати кривдникам.

Бездарно програвши початковий період війни, сталінське керівництво абсолютно не брало до уваги умови, у яких доведеться жити населенню залишених територій. Відступ, що супроводжувався ліквідацією багатьох об'єктів інфраструктури, життєво необхідної для існування міст,

⁶⁴⁶ Київ у дні нацистської навали. (За документами радянських спецслужб) / Упор. Т.В.Вронська, А.В.Кентій, С.А.Кокін, О.Є.Лисенко, Г.В.Смирнов. Київ-Львів. – 2004. – С. 131, 140, 141, 146, 149, 153.

матеріальних цінностей, був використаний в окупаційній пропаганді, частина сюжетів якої мала правдиву складову. А от масштабна пожежа в центрі Києва, організована радянськими спецслужбами, стала приводом для знищення євреїв, припинення продовольчого постачання населення міста.

Відступаючи, радянська влада залишила за собою й тисячі замордованих нею бранців у тюрмах та таборах. Більшість із них були обвинувачені або перебували під слідством за політичними статтями радянського кримінального законодавства. Сліди цих злочинів були виявлені в перші дні окупації й, звісно, активно використовувалися німецькою адміністрацією для відповідної обробки свідомості місцевих громадян, багато з яких знаходили серед убитих своїх близьких, рідних та знайомих. А от багато кримінальних злочинців чи обвинувачених за відповідними статтями радянського законодавства було взагалі звільнено з-під варти, й вони порівняно легко змогли інтегруватися до місцевого соціуму. Немало з цих людей пішли на службу в поліцію чи місцеві управлінські структури, хоч у цілому німецькі адміністратори й не бажали бачити їх в окупаційному апараті влади.

Як уже зазначалося, у рамках легітимізаційних заходів німецький пропагандистський апарат доволі активно упродовж усього періоду окупації експлуатував злочини радянської влади стосовно власних громадян. Місцевій людності в достатньо обширних обсягах нагадували всі ті біди й нещастя, яких вони зазнали від сталінського режиму. Більша частина повідомлених фактів дійсно мала місце в радянський довоєнний період. Щоправда, інтерпретація тих подій здійснювалася у вульгарному й різко критичному по відношенню до радянської влади й комуністичної ідеології тоні.

Таким чином, у німецької окупаційної адміністрації з'явилася унікальна можливість створення власної масової соціально-політичної бази, представники якої за умови лояльності могли активно співпрацювати з новою владою.

Німецька адміністрація принаймні на публічному рівні виявляла турботу про репресованих більшовиками людей, прагнула всіляко

продемонструвати співчуття скривдженим радянською владою. Однак практичне розв'язання нагальних життєвих проблем цієї категорії населення відкладалося до закінчення війни. При цьому збільшеними площами земельних присадибних ділянок у першу чергу наділялися особи, які допомагали окупаційній владі в боротьбі з радянськими партизанами⁶⁴⁷. Про інших німецька влада «забувала».

Слід зазначити, що більшовицький агітпром і під час війни продовжував морально-психологічний преслінг «ворогів народу» та громадян, які у свій час зазнали від радянської влади незаслужених образ та переслідувань. Контрпропагандистські акції, як і в 30-ті роки, здійснювалися в руслі сталінської теорії «загострення класової боротьби».

Для прикладу наведемо кілька типових агітаційних звернень, що розповсюджувалися в ті часи як на окупованій території, так і серед особового складу РСЧА. «Він відібрав собі на допомогу білогвардійсько-петлюрівських нелюдів, куркулів, злодіїв та бандитів. Цих негідників він і насаджує в селах. Зрадники Батьківщини у звіриній ненависті до Радянської влади, допомагають фашистам закабаляти український народ. Як ворони злітаються вслід за фашистською армією колишні поміщики, дворяни, чиновники високого рангу. Вони вислужуються перед фашистами, мріючи із рук німців отримати землю, ліси і угіддя, відібрані у них радянською владою і віддані нею трудящим», – у такому ключі працювали радянські контрпропагандисти, зображуючи тих, хто з різних причин пішов на співпрацю з окупантами⁶⁴⁸. Про небезпеку відновлення «капіталізму» попереджали у своїх листівках і радянські партизани, які повідомляли про повернення до сіл колишніх куркулів⁶⁴⁹.

Аналогічні тенденції можна зафіксувати і в багатьох повоєнних повідомленнях, які надходили зі щойно визволених від окупантів теренів

⁶⁴⁷ ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп. 3. – Спр. 16. – Арк. 44.

⁶⁴⁸ ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 198. – Арк. 102.

⁶⁴⁹ ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 34. – Арк. 259.

України: «Але є також факти прояву ворожих настроїв і ворожої роботи. Так, наприклад, в Обухівському районі залишилось багато німецьких запродавців, які при німцях були старостами, головами земельних громад та інш. Зараз вони ховаються по лісах і ведуть ворожу агітацію серед народу, поширюють брехливі чутки про Радянську владу, про те, що німці швидко повернуться, що знову комуністи будуть забирати хліб, як у 1932 – 1933 рр., що євреї знову заберуть владу до своїх рук.

У Васильківському районі ворожими елементами була пущена чутка, ніби червоноармійців, які були в полоні у німців, а зараз закликаних до Червоної Армії – б'ють і катують.

Гр. Дяченко у цьому ж районі на призовній комісії заявив: «Розстріляйте мене, але я служити в Червоній армії не буду»⁶⁵⁰.

Теза про те, що адміністрація РКУ та військові власті при створенні органів місцевого управління звертали особливу увагу на осіб, які постраждали від сталінського режиму, іншими словами, - на «куркулів» та репресованих, педалювалася радянськими органами влади увесь період німецької окупації. Існує велика кількість різнопланових документів, автори яких звертали увагу на цю технологію формування соціальної бази «нового порядку»^{651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658}.

Саме ж німецьке командування в перших відозвах до місцевого населення наступним чином визначало особливості майбутньої окупаційної політики: «Українці, дамо вам до відому, що німецьке військо від вас хоче. Ми хочемо, щоб кожен хазяїн мав корову, щоб кожний мав своє поле, свою картоплю, хліб, капусту, молоко, кури, свині, бджоли, щоб взимку не

⁶⁵⁰ ЦДАГОУ. – Ф. 7. – Оп. 10. – Спр. 3. – Арк. 11, 12.

⁶⁵¹ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 62. – Арк. 24.

⁶⁵² ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Спр. 22. – Спр. 96. – Арк. 5.

⁶⁵³ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 122. – Арк. 6.

⁶⁵⁴ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 330. – Арк. 117, 137, 138.

⁶⁵⁵ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 183. – Арк. 17.

⁶⁵⁶ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 184. – Арк. 15 – 26, 124.

⁶⁵⁷ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 207. – Арк. 11.

⁶⁵⁸ ЦДАГОУ. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 141. – Арк. 4, 5.

голодували. Хай живе нова Україна із спокійними господарями, господинями, робітниками, в якій немає жодних жидів, комісарів, більшовиків і партизанів»⁶⁵⁹.

Окупаційні власті ретельно збирали всі відомості про факти безчинств радянської влади, здійснених під час відступу 1941 р. Ось яку вказівку отримали старости Макарівського району генеральної округи «Київ» у квітні 1943 р.: «Прошу негайно повідомити мене про окремі випадки жорстокості більшовицької системи над людьми, а головним чином про вбивства, проведені більшовиками при відступленні з України, які Вам відомі по В/селу». У цей же період вони отримали й таку вказівку: «Одним з терористичних заходів, які проводили совети на протязі останніх років поряд з ув'язненнями та висилкою політично ненадійних людей, являлась і конфіскація приватної власності. Часто формальне позбавлення прав власності не відбувалося, а будинки віддавались по стороннім особам. Прошу повідомити мене, якщо у В/селі є такі випадки»⁶⁶⁰.

Подекуди керівники органів місцевого управління та поліції видавали родичам та членам сімей колишніх репресованих відповідні довідки. Так, одна із них була «видана гр. с. Драбово Дикій О.О. в тім, що її чоловіка Дикого Г.М. дійсно у вересні місяці 1937 року органами НКВД вислано із села Драбово за контрреволюцію проти радянської влади». Зазначена довідка 27 листопада 1941 р. була видана керівником Драбівської районної поліції⁶⁶¹.

Під час зарахування на роботу всі претенденти заповнювали різні анкети та автобіографії, зміст яких мав визначити їх довоєнне минуле. Так, одна з граф типового особового листа по обліку кадрів містила запитання: «Чи був репресований жидівсько-большевицькою владою (за що, коли, як)». Відповідні дані фіксувалися і в автобіографіях, які потрапляли до особових справ претендентів на отримання роботи⁶⁶². Під час переписів населення

⁶⁵⁹ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 122. – Арк. 72.

⁶⁶⁰ ДАКО. – Ф.Р-2003. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 377, 378.

⁶⁶¹ ДАЧО. – Ф.Р-1855. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 30.

⁶⁶² ДАКО. – Ф.Р-2326. – Оп. 4. – Спр. 4. – Арк. 1, 2.

окупаційна адміністрація також намагалася виявити осіб, репресованих радянською владою, наказуючи вносити особисті дані на них до окремих реєстрів⁶⁶³.

Певні переваги при зарахуванні на роботу надавалися людям, які мали конфлікт із радянською владою, переслідувалися нею. Та, власне, й вони самі намагалися будь-що зобразити себе жертвами радянського режиму. Ось який вигляд мала заява однієї з учителів київської школи С.Ольшевської, адресована нею голові міської управи проф. О.Оглоблину в жовтні 1941 р. Жінка писала: «Прошу призначити мене на посаду секретаря при керівнику міського господарства.

Я маю 23 роки робочого стажу. За радянської влади була ізгоєм: сиділа майже рік у в'язниці. Сина мого – студента будівельного інституту, мою єдину дитину, заслали на 10 років в далекі табори. Я нічого не знаю про його долю.

Я хочу в активній праці по відбудові нового життя своєї батьківщини втопити своє особисте горе»⁶⁶⁴.

Серед документів органів місцевого управління можна віднайти багато свідчень того, що місцеві мешканці, які прагнули отримати певні пільги й преференції від влади, зображали себе жертвами радянського режиму. Місцеві управлінці звертали увагу на ці заяви й, надаючи пільги, мотивували свої рішення тим, що ці люди постраждали від радянської влади⁶⁶⁵.

Організована допомога зазначеній категорії осіб надавалася і в інших районах РКУ. Так, голова Бориспільської районної управи, розповідаючи німецькому керівництву про свою діяльність, зазначав, що з його ініціативи допомога надавалася «сім'ям, батьки яких не повернулись з війни; безпритульним дітям та сім'ям, батьки яких вислані жидо-більшовиками;

⁶⁶³ ДАДО. – Ф.Р-2276. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 5.

⁶⁶⁴ ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 246. – Арк. 15.

⁶⁶⁵ ДАКО. – Ф.Р-2107. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 1, 2.

пенсіонерам та непрацездатним, які за часів панування жидо-більшовиків вмирили голодною смертю»⁶⁶⁶.

Допомога і сприяння колишнім репресованим надавалася й під час їх повернення додому з місць позбавлення свободи. Так, на адресу ортскомендатури м. Вінниці надійшло звернення керівника обласної управи наступного змісту: «Гр. Юстинія Охват, уродженка м. Бориславль Західної України, в 1940 році заарештована більшовиками і вислана на Україну, де і працювала в таборах.

Зараз повертається в рідні сторони, але у зв'язку із тим, що вона хвора і потребує відпочинку, а у м. Вінниці має родину (секретар Обласної Управи), Вінницька обласна управа просить вилучити гр. Охват із пропуску виданого на 3 особи і видати їй окремий пропуск на повернення додому після того, як вона відпочине кілька днів у родині»⁶⁶⁷.

Працівники органів місцевого управління, ухвалюючи певні рішення, також намагалися зобразити своїх підопічних жертвами радянського режиму. Так, прагнучи отримати дозвіл на отримання однієї тони цукру для 300 неповнолітніх вихованців Янівського дитячого будинку, заступник голови Вінницької обласної управи умотивовував перед німецьким керівництвом свою заяву тим, що батьки всіх цих дітей були «замучені більшовиками»⁶⁶⁸.

Однією з найболючіших проблем для колишніх ізгоїв радянського суспільства, які поверталися до рідних домівок і намагалися інтегруватися в місцеве суспільство, були питання повернення належної їм власності. Так, до голови Вінницької обласної управи в серпні 1941 р. надійшла наступна заява: «Прошу повернути мені хату забрану в 1934 році, за те, що в мене жив священик. Мене викинули з хати й тут не давали мені роботи, я повинна була поїхати на село. Залишила в хаті сестру, котра боялась, щоб останнє не

⁶⁶⁶ ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 214. – Арк. 3.

⁶⁶⁷ ДАВО. – Ф.Р-1311. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 88.

⁶⁶⁸ ДАВО. – Ф.Р-1311. – Оп. 1. – Спр. 270. – Арк. 147.

забрали, взяла й продала жиду, на що вона не мала права продажу, а він не мав права купити. А для того я прошу повернути мені власну хату»⁶⁶⁹.

Ще більша кількість подібних заяв надходила на адресу сільських старост. «10 жовтня з сімейством повернувся в хутір Рокитний на постійне мешкання, а тому прошу Вас виділити мені садибу в розмірі, який передбачено законом для репресованих», – із такою заявою до старости села Рокитне Кременчуцького району звертався Г.Горпинка⁶⁷⁰.

У 1941 р. юридичні відділи всіх міських та районних управ РКУ були переповнені подібними заявами, за кожною із яких – нелегка, а інколи й трагічна життєва доля людей, їх образи на радянську владу, прагнення вирішити свої проблеми⁶⁷¹.

Але не всі місцеві керівники «поспішали» чимось допомогти людям, які поверталися до рідних домівок із надією, що їх проблеми будуть на цей раз розв'язані. Багато хто із них, навпаки, намагався якимось чином їм дошкулити, відмовляв у можливій допомозі.

Саме органам місцевого управління й довелося вирішувати ці питання й у підвідомчому порядку припиняти свавілля керівників сільських громад та колгоспів. «Громадянин с. Мур. Куриловець Осадчук Данило звернувся до обласної управи зі скаргою про те, що його в 1933 р. було розкуркулено і вислано з села. Тепер він повернувся до села і, оскільки в його хаті живе другий мешканець, то йому дали другу хату, але зараз гр. Осадчука викидають із цієї хати.

Пропонуємо Вам прийняти до уваги, що більшовицька влада розорила гр. Осадчука і позбавила його хати і усього його майна. Тому ні в якому разі не можна допускати таких прийомів і виганяти з хати, де він осів і припинити виселення гр. Осадчука з хати», – таку жорстку й безапеляційну вказівку отримав голова однієї з районних управ, що на Вінниччині. Зазначимо, що

⁶⁶⁹ ДАВО. – Ф.Р-1311. – Оп. 1. – Спр. 288. – Арк. 3.

⁶⁷⁰ ДАПО. – Ф.Р-2575. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 5.

⁶⁷¹ ДАВО. – Ф.Р-1311. – Оп. 1. – Спр. 288. – Арк. 13, 14, 18, 28.

ця справа була розглянута й затверджена юридичним консультантом Вінницької обласної управи⁶⁷².

Складається враження, що в окупованій гітлерівцями Україні розпочався соціальний конфлікт, своєрідний перерозподіл власності. До того ж багато хто з людей бажав сатисфакції, причому будь-якими засобами.

Розглядаючи подібні справи й навіть ухвалюючи позитивні рішення щодо власності колишніх розкуркулених, слідчі районних управи визнавали, що вони є тимчасовими, а остаточну долю спірного майна будуть визначати судові органи⁶⁷³.

Окрім повернення будинків, колишні розкуркулені сподівалися отримати землю, худобу та сільськогосподарський реманент. Вони вважали, що німецька влада, яка офіційно підтримувала їх, таки допоможе повернути відібране майно.

Фактично з перших днів окупації в українських селах розгорнувся спочатку малоконтрольований окупаційною владою перерозподіл власності. Восени 1941 р. частину зібраного врожаю було поділено як між сільськими працівниками, так і особами, які поверталися до сіл. Спеціально створені для цього комісії органів управління районного рівня наголошували на необхідності підтримки колишніх розкуркулених, які на той час фактично не мали засобів для існування. Хоча вони й не брали участі в зборі врожаю, їм усе ж виділялася його частина для харчування⁶⁷⁴. А от сім'ї тих, хто перебував у РСЧА, заборонялося наділяти зерном⁶⁷⁵.

Однак чимало працівників органів місцевого управління, а особливо поліційних формувань, використовуючи службове становище задля покращення свого майнового становища, не забували нагадати про свої образи як на радянську владу, так і на тих, хто загарбав у той час їх

⁶⁷² ДАВО. – Ф.Р-1311. – Оп. 1. – Спр. 288. – Арк. 34, 35.

⁶⁷³ ДАЗО. – Ф.Р-1643. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 4.

⁶⁷⁴ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 69777-ФП. – Арк. 13.

⁶⁷⁵ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 118. – Арк. 205.

власність⁶⁷⁶, ⁶⁷⁷, ⁶⁷⁸. Значна частина цих людей і поступила на службу до окупантів, аби лише повернути своє майно, втрачене при розкуркуленні⁶⁷⁹,
⁶⁸⁰.

У цей час органи управління районного та сільського рівнів ухвалювали, як їм здавалося, цілком справедливі рішення щодо повернення будинків та іншого майна їхнім колишнім власникам. Люди прагнули відновити свої права на садиби, визначали їх межі⁶⁸¹.

І хоч керівники органів місцевого управління й надавали відповідні дозволи, невдовзі виявилось, що вони вчиняли ці дії протиправно й виходили за межі своєї компетенції. Німецькі управлінці розпочали скасовувати ці рішення, вмотивовуючи їх тим, що вони будуть розв'язані в централізованому порядку, спеціально для цього виданим нормативно-правовим актом із боку керівництва РКУ⁶⁸². А всі ті, хто, не маючи відповідних санкцій органів влади на повернення їх колишньої власності, усе ж здійснювали ці дії, підлягали суворому покаранню⁶⁸³.

Згодом цивільна адміністрація РКУ надала роз'яснення з приводу власності колишніх розкуркулених та репресованих громадян. Так, голови районних управ Коростишева, Брусилова та Корнина генеральної округи «Житомир» у березні 1942 р. отримали директивні вказівки гебітскомісаріату, у яких наголошувалося: «Я маю привід вказати на те, що не дозволяється колишнім власникам будинків, які були вислані Радянською владою, а їх будинки перейшли в державну власність, повертати їх попереднім власникам. В особливих випадках потрібно спочатку надіслати мені звернення».

⁶⁷⁶ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 26279. – Арк. 36.

⁶⁷⁷ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 56990. – Арк. 118.

⁶⁷⁸ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 57919. – Т. 2. – Арк. 147.

⁶⁷⁹ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 57727. – Арк. 20.

⁶⁸⁰ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 63088. – Т. 4. – Арк. 110.

⁶⁸¹ ДАКО. – Ф.Р-4758. – Оп. 2. – Спр. 45. – Арк. 79.

⁶⁸² ДАПО. – Ф.Р-2835. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 30.

⁶⁸³ ДАЗО. – Ф.Р-1627. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 290.

Невдовзі цей же гебітскомісар надіслав на місця додаткові роз'яснення з цього приводу: «При цьому, беру я привід, вказати на те, що повернення будинків тим особам, які були вислані Советами, а тепер повернулись по розпорядженню пана Райхскомісара, не може послідувати. Будинки, відібрані перед 22 червня 1941 року на користь держави залишаються поки, як і раніше державною власністю. Інакше кажучи, вони знаходяться тепер у власності п. Райхскомісара. Але не має сумніву, що якщо будинок стоятиме вільний, його зможе зайняти колишній власник, але він тоді повинен буде платити квартплату за параграфом 9 попереднього розпорядження пана Райхскомісара від 3 листопада 1941 року. Тоді треба буде його стан власності пояснити та зрозуміло вказати, що будинок передано йому лише для користування з оплатою квартирної плати. Обов'язково потрібно на це вказати сільським старостам, оскільки, за моїми відомостями у цій справі усе ще існує значна кількість неясностей»⁶⁸⁴.

На Херсонщині німецькі управлінці оприлюднили перестороги: «Категорично забороняються будь-які дії, які порушують нормальне життя колгоспників, котрі мешкають у будинках колишніх розкуркулених. Також забороняються самовільні захоплення земельних ділянок, які знаходяться в користуванні колгоспників, виселення їх із помешкань, застосування погроз та залякування»⁶⁸⁵.

Подібні вказівки отримували й службовці місцевих цивільних судів. Так, старший мировий суддя м. Житомира отримав розпорядження керівника відповідного гебітскомісаріату, у якому зазначалося: «Як я вже декілька разів повідомляв, посада Мирowego Судді не надає жодного права втручатися у розв'язання суперечок щодо користування ґрунтом, будинками та квартирами, а також обробітку земельних ділянок. Через це Ви повинні із

⁶⁸⁴ ДАЖО. – Ф.Р-1152. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 5, 6.

⁶⁸⁵ ДАХО. – Ф.Р-1520. – Оп. 1. – Спр. 81. – Арк. 51.

самого початку відмовляти в опрацюванні таких судових справ. Я ще раз наказую точно дотримуватися цього розпорядження»⁶⁸⁶.

Навесні 1942 р. очікування людей певним чином справдилися. Так, розпорядженням «Про новий земельний порядок в Гадяцькій окрузі» передбачалось повернення селянам частини площі земельних ділянок, яка належала їм станом на 1939 р. Але німецька адміністрація відмовлялася повертати землю в повному обсязі. Кожному з колишніх власників надавалося не більше як 0,8 га площі земельної ділянки. До того ж це були усього лиш присадибні ділянки і отримати їх поряд із колишніми розкуркуленими могли всі бажаючі, які добросовісно працювали в громадських господарствах. Надані земельні ділянки не могли перевищувати розміри інших присадибних ділянок даного села⁶⁸⁷.

У цей же час військова адміністрація зініціювала повернення колишнім власникам будинків, які належали їм станом на 1939 р. Умовами негайного повернення будинків був факт проживання в них колишнього радянського активу та комуністів. Але якщо в них проживали люди, які не мали проблем із владою, або вони перебували в користуванні громадських господарств, то в цьому випадку претенденти отримували відмову. Колишньому власнику надавали інший будинок або матеріал для його будівництва⁶⁸⁸.

Хоч окупаційна адміністрація певним чином й справдила надії колишніх репресованих селян, усе ж вони також зобов'язувалися до відбуття запровадженої з перших днів окупації трудової повинності. Так, відповідно в наказі гебітсландвірта гебітскомісаріату «Лохвиця» генеральної округи «Київ» від 20 квітня 1942 р. як приклад доброзичливого ставлення німецьких управлінців до колишніх репресованих та розкуркулених селян було названо факт передачі їм частини земельних ділянок (до 0,80 га). Одночасно гебітсландвірт вказав, що всі ці люди повинні працювати в громадських

⁶⁸⁶ ДАЖО. – Ф.Р-1152. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 16.

⁶⁸⁷ Гадяцька газета. – 1942. – 16 квітня.

⁶⁸⁸ Гадяцька газета. – 1942. – 5 травня.

господарствах та виконувати обов'язкові поставки сільськогосподарської продукції. У тих осіб, які не виконували цих вказівок, землю відбирали. У результаті, у їх користуванні могли залишити земельні наділи площею не більше як 0,15 га. Надлишок землі відбирався⁶⁸⁹.

Зі створенням органів місцевого управління їх керівництво проводило заходи з реєстрації осіб, які мали право на надання соціальної допомоги. До цієї категорії осіб відносилися інваліди-пенсіонери, члени родин, які втратили годувальника, а також непрацездатні члени родин репресованих. Як зазначалося у вказівках, спрямованих на місця, реєстрація цих людей проводилася в районній управі й стосувалася виключно «родин репресованих більшовиками чоловіків». Відповідно до наказу № 33 від 22 вересня 1941 р. по Вінницькій обласній управі цим особам передбачалося виплачувати допомогу в грошовому виразі або ж пропонували перебування в будинках інвалідів на повному утриманні. При цьому встановлювалися три групи інвалідності. У залежності від наданої групи інвалідності передбачалося виплачувати від 150 до 100 крб. на місяць. При народженні дитини цій сім'ї виплачувалася одноразова допомога в розмірі 100 крб. На поховання покійника передбачалося виплачувати 100 крб., а на неповнолітнього члена сім'ї – 50 крб. Рішенням Вінницької міської управи розмір допомоги був збільшений на 50 крб. Штадткомісаріат надав дозвіл на створення спеціального фонду, з якого сплачувалась одноразова допомога. Кошти для виплати соціальної допомоги збиралися з місцевого населення за рахунок так званого «національного податку»⁶⁹⁰.

Вказані рішення підкріплювалися й реальними діями німецької та місцевої адміністрації РКУ. Кошти, як можна пересвідчитися з оригінальних документів, таки справді виплачувалися⁶⁹¹.

⁶⁸⁹ ДАПО. – Ф.Р-2341. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 59.

⁶⁹⁰ ДАВО. – Ф.Р-1357. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 1, 2, 3, 4, 53, 59, 62.

⁶⁹¹ ДАВО. – Ф.Р-1357. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 8.

Відповідна грошова допомога сплачувалася і в інших генеральних комісаріатах. Так, на теренах Тальнівського району генеральної округи «Київ» відповідно до наказу № 43 від 12 грудня 1941 р. встановлювалася щомісячна грошова допомога інвалідам, пенсіонерам і сім'ям репресованих за політичними справами. Сім'ям репресованих, що мали більш як 2 дітей віком до 16 років надавалася допомога в розмірі 75 крб. на місяць. Для сімей репресованих, які мешкали в сільській місцевості й на утриманні у яких перебували діти віком до 16 років, передбачалася допомога з боку громадських господарств зерном, борошном та іншими продуктами харчування. Для цього створювався спеціальний фонд, до якого передавалося 2 % зібраного врожаю⁶⁹².

Колишні репресовані та члени їх сімей за рішеннями органів місцевого управління РКУ звільнялися від сплати певних податків. Так, відповідно до постанови Вінницької обласної управи від 30 вересня 1941 р. № 3 «Про запровадження на території визволеної Вінницької області податків: національного та поземельного» зазначалося, що «батьки, удови та дружини українців, страчених або засланих більшовиками з політичних причин», звільнялися від сплати «національного податку» розміром 30 крб.⁶⁹³.

Населення, яке потрапляло під категорію репресованих радянською владою, перебувало в полі пильної уваги німецьких спецслужб. Так, Ставка головнокомандуючого німецькою армією восени 1941 р. розробила заходи боротьби з радянськими партизанами. В інструкціях, адресованих поліційним підрозділам, котрі проводили боротьбу з учасниками партизанського руху, пропонувалося вербувати місцеву агентуру саме із цієї категорії населення. За найменшої можливості ці особи підлягали перевірці таємною польовою поліцією⁶⁹⁴.

⁶⁹² ДАЧО. – Ф.Р-2400. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 20 зв.

⁶⁹³ ДАВО. – Ф.Р-1311. – Оп. 1. – Спр. 289. – Арк. 1, 2.

⁶⁹⁴ ЦДАВОУ. – Ф. 4620. – Оп. 5. – Спр. 7. – Арк. 10.

Отже, німецька окупаційна адміністрація на офіційному рівні вживала заходи щодо підтримки осіб, які постраждали від дій радянської влади. Ця підтримка мала здебільшого декларативний характер і використовувалася з агітаційно-пропагандистською метою. Незважаючи на позитивне ставлення до цього питання з боку керівництва органів місцевого управління, німецька адміністрація відтягувала його комплексне розв'язання до закінчення війни.

У своїй практичній діяльності адміністрація РКУ відмовлялася надавати цій категорії місцевого населення відчутні пільги. Так само цим людям було повернуто лише частину належної їм власності, здебільшого будинків. При цьому досить часто умовою їх повернення була служба претендентів в окупаційних органах влади. Про питання повернення земельних ділянок сільськогосподарського призначення, реманенту, худоби та приплоду мова навіть не заходила⁶⁹⁵.

Працівники органів місцевого управління РКУ та поліції отримали привілейований, у порівнянні із рештою цивільного населення, соціально-правовий статус. Але обумовлювався він не планами німецької адміністрації щодо створення на «захоплених східних землях» власної соціально-політичної опори, а скоріше тими можливостями, які надавала їх служба в окупаційних органах влади. Немало з цих осіб, прагнучи підвищити свій майновий стан, допускали зловживання службовими повноваженнями, наданими їм німецькими властями.

Незважаючи на готовність цих осіб виконувати німецькі вказівки й реалізовувати всі без винятку завдання окупаційної політики щодо них, також проводилися репресивні заходи превентивного характеру. А в разі виявлення зловживань владою та порушення встановлених вимог управління

⁶⁹⁵ *Куницький М.* Ставлення цивільної адміністрації Райхскомісаріату «Україна» до осіб, постраждалих від дій радянської влади (1941 – 1944 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І.С.Зуляка. У двох частинах. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2013. – Вип. 2. – Ч. 2. – С. 81 – 87.

німецькі адміністратори, незважаючи на національність правопорушників, вживали суворих юридичних санкцій.

Цими діями адміністрація РКУ унеможлиблювала появу нової соціальної елітної групи в місцевому суспільстві, а також однозначно показувала, якою має бути суспільна ієрархія на завойованих землях у разі перетворення України на «життєвий простір» для німецького народу.

Хоч окупаційна адміністрація під час легітимації «нового порядку» й вживала заходів щодо підтримки осіб, які постраждали від дій радянської влади, ці дії мали декларативний характер і використовувалася з агітаційно-пропагандистською метою. Керівництво органів місцевого управління намагалося розв'язати цю проблему в позитивному ключі, але німецька адміністрація відтягувала її комплексне розв'язання до закінчення війни. Лише особи, які вступили на службу в окупаційні органи влади та поліційні формування, могли претендувати на повернення їм частини колишньої власності. Інших суттєвих пільг ці люди не отримали.

РОЗДІЛ 5. РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОПОРЯДКУ НА ТЕРЕНАХ РКУ

5.1. Адміністративні та кримінальні покарання як домінуючий засіб забезпечення законослухняної поведінки місцевого населення

Будь-який режим, реалізуючи визначену ним мету та підпорядковані їй завдання безпосереднього впливу на суспільство, неодмінно застосовує відповідні дієві засоби й механізми нормативно-правового регулювання. Нацистський «новий порядок» як державно-політичний режим окупаційного типу не став у цьому плані винятком.

Дотримання місцевим населенням РКУ цілої низки нормативних приписів нових властей мало стати основою реалізації завдань гітлерівської окупаційної політики. Поведінка місцевого населення РКУ мала відповідати певним правовим нормам і, з точки зору керівників «нового порядку», була запорукою нормального функціонування як самого суспільства, так і окупаційних владних структур усіх управлінських рівнів. «Я очікую дисципліни, пошани й розуміння всіх виданих мною розпоряджень», – зазначали керівники місцевої цивільної адміністрації РКУ ще у своїх перших офіційних зверненнях до місцевого населення⁶⁹⁶.

Враховуючи терористичну сутність встановленого в Україні нацистського окупаційного режиму й надзвичайно широке, досить часто невинуватене застосування позасудових засобів впливу на місцевий соціум, зазначимо, що на цивільне населення спрямовувалися правові імпульси й установки, виконуючи які, люди могли убезпечити себе від каральних санкцій окупаційної адміністрації. Конкретні правові приписи виступали засобом втілення об'єктивного права в суб'єктивні права й обов'язки учасників тогочасних суспільних відносин, а правове регулювання повсякденного життя пересічних українців надавало їм можливість інтегруватись у складній системі координат окупаційного режиму.

⁶⁹⁶ ДАРО. – Ф.Р-22. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 1.

Основними правовими регуляторами при цьому виступали відповідні дозволи й заборони, сформульовані та ухвалені у встановленому порядку окупаційними адміністраторами всіх управлінських рівнів РКУ юридичні санкції. Важливу роль при цьому відігравали і юридичні обов'язки суб'єктів правовідносин. Сам же мотиваційний вплив на поведінку людей норм «окупаційного права» здійснювався не лише санкціями, а й вираженими, і закріпленими в них диспозиціями.

Юридична відповідальність особи була одним із основних та неодмінних засобів забезпечення правомірної поведінки та усунення правопорушень з боку місцевого населення. При цьому вона мала виразний і навіть домінуючий загальнопревентивний і репресивно-каральний характер. Найменше німецьку окупаційну адміністрацію РКУ цікавили виховні аспекти юридичної відповідальності. Німецька, а відтак і місцева адміністрація орієнтувалися переважно на силові методи впливу на суспільну поведінку. Щоправда, останній ніхто таких прав не делегував, а за перевищення службової компетенції керівники місцевих органів влади та поліції ще й суворо каралися, незрідка поповнюючи мартиролог людських жертв окупантів.

Найпоширенішим інструментом упокорення місцевого населення окупованих районів України стало не стільки надання дозволів на можливість здійснення певних дій, скільки накладення заборон. Усі вони втілювались у формально визначені конкретні приписи численних нормативно-правових актів.

Основним засобом, який забезпечував дотримання місцевим населенням чітко визначених норм правомірної поведінки, була юридична відповідальність. З-поміж її видів найбільш розповсюдженою на той час була адміністративна відповідальність, котра наступала за умови порушення встановленого порядку управління.

Адміністративний вид юридичної відповідальності особи настільки глибоко проник у відносини між населенням та управлінськими органами,

що отримані від грошових стягнень і зборів доходи стали одним із джерел фінансування роботи органів як місцевого, так і німецького управління РКУ. А керівники органів управління при складанні проектних показників бюджетних планів, відразу ж вводили до них суми грошових штрафів, які передбачалося зібрати з місцевого населення. Фактично влада визначала ту кількість суб'єктів, які будуть нею покарані задля збору з них коштів. Частина цих грошей надходила на рахунки органів місцевого управління, а решта йшла на фінансування роботи німецьких владних інституцій, зокрема гебітскомісаріатів.

З-поміж засобів юридичних санкцій, поряд із адміністративною, виокремимо також кримінальну, дисциплінарну та матеріальну відповідальність. Ці види юридичної відповідальності узгоджувалися з виданими окупаційною адміністрацією нормативно-правовими актами різної сфери дії та предмету регулювання й мали слугувати, як вже зазначалося, дотриманню цивільним населенням поведінки в рамках існуючих правових норм.

Право на накладення адміністративних покарань належало однойменним відділам міських та районних управ⁶⁹⁷. Саме вони й були тією основною частиною розгалуженого виконавського інструментарію, котрий створювався окупантами задля здійснення відповідного виду управлінської діяльності. У результаті, з одного боку за рахунок накладених штрафних санкцій на суб'єктів правопорушень вони фінансували власну діяльність, а з іншого – забезпечувались вихідні основи законслухняної поведінки населення.

Подекуди до штатних розписів цих відділів були введені посади районних слідчих, які й розглядали всі випадки вчинених представниками місцевого населення адміністративних правопорушень і зверталися до свого керівництва з пропозиціями щодо накладання відповідних правових санкцій⁶⁹⁸. У тих регіонах країни, у яких із певних причин ці відділи чи

⁶⁹⁷ Державний архів Волинської області. – Ф.Р-1. – Оп. 1. – Спр. 376. – Арк. 1, 2.

⁶⁹⁸ ДАПО. – Ф.Р-2357. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 7.

відповідні штатні одиниці при них не були створені, їх службова компетенція покладалася на працівників загальних (інколи – головних) відділів районних та міських управ.

В основному уповноваженими на ці дії органами місцевого управління застосовувалися два види адміністративних покарань – штрафи розміром до 200 крб. та направлення винного до табору примусової праці терміном до двох тижнів⁶⁹⁹. Відповідні місця утримання осіб, визнаних винними у вчиненні адміністративних та інших дрібних правопорушень, були створені при всіх гебітскомісаріатах. Так, лише за листопад 1941 р. адміністративним відділом Луцької міської управи було розглянуто 68 карних справ, а осіб, визнаних винними у порушенні правил торгівлі, було оштрафовано на суму в 6510 крб.⁷⁰⁰.

Право на винесення рішень про накладення адміністративних покарань належало й іншим відділам міських та районних управ. Наприклад, санітарною комісією відділу охорони здоров'я Луцької міської управи в листопаді – грудні 1941 р. за порушення санітарно-гігієнічних та протиепідемічних правил було оштрафовано кількох власників закладів харчування та комунального обслуговування розміром 40 крб.⁷⁰¹.

Адміністративні покарання у вигляді грошового штрафу мали право накладати й представники пожежної охорони. Органи пожежної охорони під різними назвами існували в усіх генеральних округах РКУ, наприклад, – «пожежні дружини», загони, підрозділи, відділи⁷⁰². Як правило, порушники правил протипожежної безпеки сплачували близько 75 крб. штрафу. У деяких регіонах РКУ керівництво органів місцевого управління вважало за необхідне не лише суттєво збільшити розмір цих штрафів, а й притягати осіб, визнаних винними, до примусових робіт⁷⁰³.

⁶⁹⁹ Державний архів Волинської області. – Ф.Р-1. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 58.

⁷⁰⁰ Державний архів Волинської області. – Ф.Р-1. – Оп. 1. – Спр. 982. – Арк. 5.

⁷⁰¹ Державний архів Волинської області. – Ф.Р-1. – Оп. 1. – Спр. 1406. – Арк. 1.

⁷⁰² ДАЖО. – Ф.Р-1426. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 10.

⁷⁰³ ДАКО. – Ф.Р-2362. – Оп. – 3. – Спр. 1. – Арк. 25.

Загалом рівень і види штрафів, які застосовувалися до порушників встановленого порядку, у різних регіонах РКУ суттєво різнилися. Так, на Херсонщині в 1942 р. були встановлені штрафи за порушення правил затемнення й світломаскування (від 25 до 50 крб.), паління та «засмічення» в помешканні (10 крб.), забій худоби без дозволу (від 300 до 500 крб.), приховування краденого майна та зброї (від 100 до 750 крб.)⁷⁰⁴.

Водночас осіб, яких передбачалося притягнути до юридичної відповідальності, викликали до органу місцевого управління за повісткою, у якій людей попереджали, що в разі неприбуття в зазначений час до них буде застосовано адміністративну відповідальність, яка значно перевищить рівень можливого покарання, передбаченого на випадок добровільної і вчасної сплати штрафу⁷⁰⁵.

На Полтавщині для цього було створено інспектуру міської управи. Її службовці виконували не лише функції судових виконавців, а й мали право безпосередньо на місці штрафувати винних у порушенні адміністративних правил. Штат інспекторів управи наглядав і за санітарно-епідемічним станом міста⁷⁰⁶.

За рішеннями німецьких та місцевих окупаційних адміністрацій для місцевого населення РКУ встановлювалися певні дозволи, поза якими вчиняти певні дії заборонялося. У першу чергу, це стосується широкого кола адміністративних та цивільних правовідносин.

До дозволів, які врегульовувалися нормами адміністративного законодавства, належало надання прав на певні заняття та дії, отримання матеріальних благ. До них належали: дозволи на базарну й вуличну торгівлю, ремесла та промисли, риболовлю, збирання грибів, ягід та інших продуктів лісового господарства, індивідуальне будівництво та капітальні

⁷⁰⁴ ДАХО. – Ф.Р-1520. – Оп. 1. – Спр. 30. – Арк. 8.

⁷⁰⁵ ДАРО. – Ф.Р-294. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 6.

⁷⁰⁶ ДАПО. – Ф.Р-2305. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 26.

ремонти орендованих житлових приміщень, надання медичних послуг населенню.

Надаючи відповідні дозволи або, навпаки, їх скасовуючи, окупаційні адміністратори прискіпливо стежили за тим, щоб претенденти на їх отримання мали відповідну освіту. «Помічаються випадки, що особи, які не мають медичної освіти, займаються медичною роботою, що часто приводить до небажаних наслідків (післяродова горячка, септичні захворювання, пошкодження органів жінок і т. ін. і такі випадки нерідко закінчуються смертю жінок», – констатувалося в наказі Вінницької обласної управи від 7 листопада 1941. Як результат, осіб, які займалися недозволеною діяльністю із надання медичних послуг населенню, притягували до адміністративної відповідальності⁷⁰⁷.

Близькими до них були дозволи, які регулювалися цивільним законодавством, зокрема на право купівлі – продажу будинків, які належали громадянам на основі особистої власності, передачі житлових приміщень в оренду, право на отримання спадщини, створення підприємств і ремісничих майстерень з виробництва певної продукції, закладів торгівлі чи надання різноманітних послуг місцевому населенню.

Окупаційна адміністрація слідкувала за появою на підконтрольній їй території ремісничих підприємств, які здійснювали будь-яку виробничу діяльність поза наданими дозволами. Так, із перших днів окупації було заборонено створювати олійні та млини, на яких перероблялися зернові й інші культури⁷⁰⁸. Винні в порушеннях цих вказівок підлягали суворому адміністративному покаранню⁷⁰⁹. Зазвичай на них накладався грошовий штраф розміром 5000 крб. із безоплатним вилученням речей, за допомогою яких було вчинено правопорушення⁷¹⁰. Те ж саме, хоч і в дещо меншому

⁷⁰⁷ ДАВО. – Ф.Р-1311. – Оп. 1. – Спр. 286. – Арк. 98.

⁷⁰⁸ ДАХО. – Ф.Р-1520. – Оп. 1. – Спр. 99. – Арк. 92.

⁷⁰⁹ ДАПО. – Ф.Р-2341. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 24.

⁷¹⁰ ДАПО. – Ф.Р-2795. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 69.

розмірі, стосувалося осіб, які поза наданими чи підробленими дозволами, намагалися переробити сільськогосподарську продукцію.

Так, окружний сільськогосподарський комендант Карлівського району, що на Полтавщині, провівши в червні 1943 р. обстеження стану дотримання власних розпоряджень щодо заборони самовільного кустарного виробництва, констатував, що в багатьох населених пунктах ніхто й не збирався виконувати його вказівки. Німецькому керівнику довелося в черговий раз нагадати сільським старостам, що його розпорядження ніхто не скасовував. У розпорядженні, виданому саме із цього приводу, гебітскомісар зазначив: «Перевіркою населених пунктів виявлено, що в деяких селах члени громадських дворів мають кустарні олійниці і систематично переробляють соняшник на масло селянам, що іде всупереч моїм розпорядженням.

Із цього числа категорично забороняю роботу кустарних олійниць. На селян, які не виконують мого розпорядження буде накладений штраф.

Наказую усім старшинам сіл, керівникам хліборобських спілок та громадських дворів оголосити цей наказ всьому населенню.

Зобов'язую старшин сіл доставити не пізніше 15 червня ц.р. в Повітову Земельну Управу списки селян, які мають кустарні олійниці»⁷¹¹.

Спеціальні дозволи стосувалися й можливостей випасу домашньої худоби. Так, відповідно до Тимчасового розпорядження генерального комісара округи «Волинь та Поділля» від 5 грудня 1942 р. щодо умов лісових випасів було встановлено плату за надання дозволів на ці господарські дії. За випас однієї одиниці великої рогатої худоби встановлювалася плата розміром 10 крб., а інших тварин – 5 крб. за сезон. До лісових випасів допускалися лише велика рогата худоба, вівці і свині. А от випас коней та кіз заборонявся. Так само заборонявся й індивідуальний випас худоби. Державні та громадські господарства від сплати коштів за надання дозволу звільнялися⁷¹².

⁷¹¹ ДАПО. – Ф.Р-2341. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 24.

⁷¹² ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 9, 10.

Усі дозволи в обов'язковому порядку підлягали реєстрації в органах місцевого управління, працівники яких і видавали відповідні документи або, навпаки, відмовляли претендентам у цьому. Причини відмови могли бути різними – від колишньої партійної приналежності претендента до його національності. Як вже зазначалося, право на заняття певними видами діяльності втратили євреї, хоча подекуди, наприклад у Луцьку, вони на певний час ці дозволи таки отримали, а в наведеному вище прикладі покарань порушників санітарних правил роботи комунальних підприємств (ресторанів, їдалень, крамниць та перукарень) за 1941 р. фігурує кілька типових єврейських імен та прізвищ⁷¹³.

Доволі часто від керівників органів місцевого управління, зокрема сільських управ, вимагали надати довідку, у якій зазначалося, що претендент на отримання відповідного дозволу на здійснення ремісничої чи іншої діяльності не лише за своїми професійними знаннями, а й морально-етичними якостями може виконувати роботу ремісника і є цілком лояльним до німецької влади.

Усі укладені угоди купівлі – продажу будинків підлягали нотаріальному посвідченню⁷¹⁴ й лише після цього – затвердженню в органах місцевого управління⁷¹⁵, ⁷¹⁶. Такий порядок передбачався й для договорів оренди будинків⁷¹⁷ та забудови⁷¹⁸, довіреностей на вчинення певних дій⁷¹⁹.

Відомості про надані дозволи в обов'язковому порядку вносилися до спеціальних книг нотаріальних чинностей, що зберігалися в органах місцевого управління⁷²⁰, ⁷²¹, ⁷²². В окремих регіонах України при оформленні дозволів на відкриття крамниць визначався поручитель⁷²³.

⁷¹³ Державний архів Волинської області. – Ф.Р-1. – Оп. 1. – Спр. 1406. – Арк. 1, 23.

⁷¹⁴ ДАЧО. – Ф.Р-2327. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 3.

⁷¹⁵ Державний архів Волинської області. – Ф. Р-1. – Оп. 1. – Спр. 1041. – Арк. 2.

⁷¹⁶ ДАПО. – Ф.Р-2974. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 1, 2.

⁷¹⁷ ДАПО. – Ф.Р-2974. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1 – 4.

⁷¹⁸ ДАПО. – Ф.Р-2974. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 1, 2.

⁷¹⁹ ДАПО. – Ф.Р-2974. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 7, 8.

⁷²⁰ ДАПО. – Ф.Р-2974. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 1, 2.

⁷²¹ ДАПО. – Ф.Р-2974. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 1, 2.

За отримання дозволу на вчинення дій із комерційної діяльності сплачувалися відповідні збори. За право на відкриття ресторану претендент сплачував 500 крб., їдальні – 300 крб., ремісничої майстерні – від 150 до 250 крб.⁷²⁴. Так, станом на 12 липня 1941 р. Луцька міська управа видала близько 50 дозволів на відкриття різних ремісничих та торгових закладів. Серед їх власників зустрічається немало осіб із типовими єврейськими прізвищами⁷²⁵. Розмір плати за надані дозволи коригувався. Наприклад, із 2 вересня 1941 р. плата за дозвіл на відкриття ресторану в Луцьку була дещо зменшена і становила 300 крб.⁷²⁶.

Для місцевого населення була заборонена вільна риболовля у внутрішніх водоймах за допомогою сіток та волоків. Натомість за отримання права на ловлю риби за допомогою вудінням встановлювалась щоквартальна плата в розмірі 12 крб.⁷²⁷.

За оренду приміщень, у яких функціонували заклади торгівлі та харчування, також сплачувалися кошти. Гроші, отримані від платників, надходили на рахунки органів місцевого управління. У деяких містах існували диференційовані розцінки. Для прикладу, у Полтаві всі приміщення розподілялися на три пояси в залежності від наближеності до центру міста. Орендна плата становила від 2 до 4 крб. за 1 кв. м.⁷²⁸.

В окремих регіонах РКУ продовжували використовуватися тарифи, встановлені ще за радянської влади. Так, працівники Полтавської міської управи, визначаючи ставки орендної плати, керувалися радянськими нормативними актами, зокрема рішенням президії Полтавської міської ради ще від 4 грудня 1932 р.⁷²⁹.

⁷²² ДАПО. – Ф.Р-2974. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 1, 2, 4.

⁷²³ ДАПО. – Ф.Р-2974. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 1, 2.

⁷²⁴ Державний архів Волинської області. – Ф.Р-1. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 2.

⁷²⁵ Державний архів Волинської області. – Ф.Р-1. – Оп. 1. – Спр. 96. – Арк. 1.

⁷²⁶ Державний архів Волинської області. – Ф.Р-1. – Оп. 1. – Спр. 336. – Арк. 23.

⁷²⁷ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 1.

⁷²⁸ ДАПО. – Ф.Р-2919. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 14.

⁷²⁹ ДАПО. – Ф.Р-2919. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 41.

Мешканці міст потерпали від відсутності вільної базарної торгівлі та обмеження кількості продуктів харчування, які там продавалися. Продуктовий набір тих, хто працював на комунальних підприємствах та в установах, не забезпечував відповідних потреб людського організму. Тому всім бажаючим у масовому порядку міські управи надавали дозволи на користування сезонними городами, садами тощо. За окремими дозволами міських та районних управ ці земельні ділянки передавалися в оренду. Необхідне було й офіційне рішення органу влади, яке посписочно персоніфікувало орендарів. Із них збирали відповідну плату^{730, 731, 732, 733}. Але у випадку самовільного захоплення земельних ділянок працівники органів місцевого управління складали відповідні акти, а порушників карали⁷³⁴.

Усі дозвільні документи на право займатися певною виробничою діяльністю видавалися фінансовими відділами міських та районних управ. У реєстраційних свідоцтвах чітко зазначався вид виробничої діяльності⁷³⁵. Надавати послуги населенню поза межами отриманого дозволу суворо заборонялося.

У 1943 р. ця компетенція перейшла до гебітскомісаріатів. Подекуди й кошти за надання цих дозволів спрямовувалися безпосередньо на банківські рахунки цих місцевих німецьких інституцій. Усі попередні документи, видані органами місцевого управління, оголошувалися недійсними і підлягали обов'язковій перереєстрації. Особам, яким із певних причин відмовляли в наданні дозволів, наказували працювати в громадських господарствах.

«З одержанням цього негайно перевірте патенти сапожників з таким розрахунком, що в першу чергу залишити патенти інвалідам і ту кількість, яка мінімально необхідна для обслуговування місцевого населення. Тих осіб, від яких будуть відібрані патенти зобов'язати працювати у громадському

⁷³⁰ ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп. 1. – Спр. 361. – Арк. 1 – 85.

⁷³¹ ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп. 1. – Спр. 362. – Арк. 1 – 23.

⁷³² ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп. 1. – Спр. 363. – Арк. 1 – 3.

⁷³³ ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп. 1. – Спр. 368. – Арк. 1 – 23.

⁷³⁴ ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп. 3. – Спр. 16. – Арк. 1, 37.

⁷³⁵ ДАВО. – Ф.Р-1357. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 238.

дворі», – таку вказівку отримали сільські старости Кременчуцького району у квітні 1943 р.⁷³⁶.

Особи, які порушували цей наказ і продовжували працювати без дозвільних документів, підлягали адміністративному покаранню у вигляді грошового штрафу розміром 5000 крб. та конфіскації знарядь праці⁷³⁷.

Як вже зазначалося, усі ремісники та кустарі зобов'язувалися працювати винятково за спеціалізацією, за якою вони отримували патенти. Їм заборонялося працювати у встановлені дозвільними документами вихідні дні, зокрема неділю. Відомі й більш суворі, регламентуючі роботу ремісників, правила. Так, на теренах Приазовської районної управи ремісники могли працювати щоденно лише 8 годин. Їм також суворо заборонялося вимагати за свою працю продукти харчування. Розрахунок міг провадитися лише у фіксованій грошовій формі, за «державними» розцінками. У порушників цієї вимоги відбиралися патенти. А особи, які відмовлялися приймати замовлення на цих умовах, вважалися саботажниками⁷³⁸. Їх могли покарати не лише у вигляді накладення грошового штрафу, а й відправити на примусові роботи⁷³⁹.

За роботою відкритих закладів громадського харчування й торгівлі також встановлювався суворий контроль із боку органів місцевого управління. Так, у м. Києві наприкінці 1941 р. власники закладів харчування та торгівлі отримали письмове попередження міської управи, відповідно до якого за порушення правил торгівлі горілочаними виробами, продаж фальсифікатів їм загрожувало притягнення до кримінальної відповідальності за «законами військового часу»⁷⁴⁰.

Окупаційна адміністрація впроваджувала суворий контроль за вільним обігом практично всіх товарів. Було встановлено особливі правила для

⁷³⁶ ДАПО. – Ф.Р-2575. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 2.

⁷³⁷ ДАПО. – Ф.Р-2795. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 69.

⁷³⁸ ДАЗО. – Ф.Р-3063. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 32.

⁷³⁹ ДАХО. – Ф.Р-1520. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 152.

⁷⁴⁰ ДАКО. – Ф.Р-2362. – Оп. 4. – Спр. 2. – Арк. 13.

проведення базарної торгівлі. Торгувати на базарах можна було винятково у встановлені німецькою владою дні та години. Так, за дозволом гебітскомісаріату населенню Каланчакського району, що на Херсонщині, було дозволено торгувати продукцію власного виробництва на базарах, які працювали лише в неділю з 5 до 10 години ранку. В усі інші дні торгувати на базарах суворо заборонялося⁷⁴¹.

Із вільного продажу вилучався цілий перелік товарів. Кількість найменувань продукції, дозволеної до продажу упродовж окупації, увесь час зменшувалася. В основному до заборонених для продажу товарів відносилися ті продукти харчування, які підлягали обов'язковим натуральним поставкам. Лише після того, як селянин у повному обсязі розрахувався з державою, він за дозволом гебітскомісаріату отримував право продати цей товар на міському базарі. Але продаж цих товарів здійснювався тільки за фіксованими адміністрацією РКУ цінами⁷⁴².

Подекуди для нагляду за роботою міських ринків створювалися поліцейні структури. Так, у Києві для контролю за базарною торгівлею було створено поліцейний орган. Його службовці, перебуваючи безпосередньо в цих місцях торгівлі, отримали право вилучати всі заборонені до продажу товари⁷⁴³. Місцева ж поліція, контролюючи транспортні комунікації, конфісковувала всі продукти харчування, які міські мешканці змогли обміняти в селах на харчі⁷⁴⁴.

За цих умов обсяги дозволеної торгівлі продуктами харчування на відкритих окупаційною владою міських базарах продовжували невпинно скорочуватися. Наприклад, восени 1942 р. на Дніпропетровщині заборонялося продавати навіть цибулю та гарбузи⁷⁴⁵. Тому широкого розмаху набувала спекуляція, натуральний обмін товарами.

⁷⁴¹ ДАХО. – Ф.Р-1520. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 64.

⁷⁴² ДАХО. – Ф.Р-1501. – Оп. 3. – Спр. 8. – Арк. 141.

⁷⁴³ ДАКО. – Ф.Р-4437. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 254.

⁷⁴⁴ ДАЧО. – Ф.Р-48. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 23, 45.

⁷⁴⁵ ДАДО. – Ф.Р-2567. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 38.

Окупаційна адміністрація чітко й неухильно контролювала вільний обіг продуктів харчування, постійно його обмежуючи. Так, керівник генеральної округи «Київ» видав розпорядження «Про перевезення харчових продуктів та торгівлю ними в Київській генеральній окрузі» від 15 липня 1942 р. наступного змісту: «З огляду на те, що всі харчові продукти та сільськогосподарські вироби підлягають обліку, не лишається жодної можливості для вільної торгівлі згаданими речами.

Населення генеральної округи ще раз попереджається й застерігається від всяких форм таємної спекулятивної торгівлі, адже така заборонна торгівля потягне за собою найсуворіші заходи щодо них.

Всі особи, що при переїздах матимуть з собою харчових продуктів більше, ніж то потрібно їм в дорозі при відрядженнях та командировках, будуть суворо покарані, а продукцію конфісковано.

Також підлягають конфіскації й транспортні засоби, що використовуються для перевезення заборонених для торгівлі продуктів.

Особи, що мають спеціальні завдання у справі транспортування згаданих продуктів, мусять мати із собою спеціальний єдиний, від мене установлений дозвіл, що видається відділом харчування і сільського господарства, у яких зазначається кількість, походження та призначення продуктів.

Коли транспорти з харчовими продуктами та сільськогосподарськими виробами при перевірці, зазначеного дозволу не матимуть, вони будуть конфісковані»⁷⁴⁶.

Аналогічні розпорядження з'являлись і в інших генеральних округах РКУ, зокрема на території Запорізької області. Так, у жовтні 1942 р. сільські старости Мелітопольського району отримали наказ, у якому наголошувалося: «Суворо забороняється вільно обмінювати й торгувати: зерном, бобовими, мукою, овочами, фруктами, птицею, м'ясом, маслом, яйцями та іншими продуктами харчування». Наказом районної управи встановлювалися й суворі санкції для порушників цих вказівок – конфіскація транспортних

⁷⁴⁶ ДАЧО. – Ф.Р-2400. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 139 зв.

засобів, за допомогою яких селяни відвідували Мелітополь, а також «усього, що вдома буде знайдено»⁷⁴⁷.

Намагаючись запровадити контроль за дотриманням цінової політики, німецька адміністрація, окрім застосування правових санкцій, зверталася й до свідомості місцевого населення, закликаючи його виявляти та повідомляти про осіб, які продавали товари за спекулятивними цінами: «Я звертаюсь до всього населення боротися із спекулянтами і лихварями. Хто вимагає ціну вищу ніж зазначену, є шкідник і його потрібно нещадно вилучити. Кожен громадянин зобов'язаний оповістити п. Штадткомісара про вимогу вищих цін. Хто платить вищі ціни буде також покараний, як лихвар.

В інтересах загального постачання населення треба заявити і про тих осіб, які затримують крам, сподіваючись продати його за лихварськими цінами таємним шляхом.

Громадяни Миколаєва допоможіть установити стабільні ціни. Ведіть боротьбу проти незаконної наживи окремими особами. Ви самі собі допоможете, якщо будете заявляти про всіх шкідників», – звертався до населення міста штадткомісар⁷⁴⁸.

Порушників правил торгівлі карали штрафом розміром до 200 крб. або направленням на примусові роботи терміном на два тижні⁷⁴⁹. Деякі товари, наприклад коней, взагалі забороняли продавати за межі населеного пункту. Встановлювалася й відповідальність за порушення – 5000 крб. штрафу⁷⁵⁰.

Особи, які не зважали на німецькі застороги і порушували правила, торгуючи товарами і продуктами харчування на вулицях, підлягали покаранню як спекулянти. Тим, хто володів надлишками продуктів харчування, пропонували продавати їх у спеціально створених для цього пунктах⁷⁵¹.

⁷⁴⁷ ДАЗО. – Ф.Р-3063. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 74.

⁷⁴⁸ ДАМО. – Ф.Р-1017. – Оп. 1. – Спр. 31. – Арк. 5.

⁷⁴⁹ ДАКО. – Ф.Р-2362. – Оп. 4. – Спр. 2. – Арк. 59.

⁷⁵⁰ ДАЧО. – Ф.Р-1351. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 10.

⁷⁵¹ ДАХО. – Ф.Р-1520. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 24.

А ось у Черкасах за незаконну, без наданого патенту, торгівлю м'ясом 3 березня 1942 р. було затримано відразу п'ятеро осіб. На допиті з'ясувалося, що всі вони в складчину купили корову та, забивши її, продавали м'ясо за завищеними цінами. У результаті попереднього слідства, проведеного місцевою поліцією, було встановлено, що ці торговці займалися подібною незаконною діяльністю систематично. Цікава деталь – хоча слідство і встановило факт регулярної незаконної торгівлі забороненими продуктами харчування, у висновку працівника міської поліції була названа й пом'якшувальна обставина – спекулянтів було затримано вперше. Враховуючи цю деталь, слідчий Черкаської районної поліції ухвалив: оштрафувати кожного затриманого на 1000 крб.⁷⁵².

Продаж окремих видів товарів, зокрема книг, узагалі перебував під пильною увагою місцевих органів влади ще й з ідеологічних міркувань. Так, у Миколаєві за рішенням міської управи дозволялося вільно продавати книги, видані до 1916 р. Виняток становила агітаційно-пропагандистська література та книги, авторство яких належало євреям. Книги, видані після 1916 р., могли продаватися лише за дозволами, наданими відділом культури та освіти міської управи. В обов'язковому порядку на всіх книгах, дозволених до продажу, ставився відповідний штампель. Винні в порушенні цих правил підлягали покаранню, а книги конфіскувалися⁷⁵³.

Із перших днів окупації все місцеве населення як у селах, так і в містах, було зареєстроване за своїм місцем проживання. А відповідно до нормативних актів адміністрації РКУ з питань встановлення цивільного стану місцеве населення отримувало ще й документи, які ідентифікували особу⁷⁵⁴.

У випадку необхідності люди могли звернутися до службовців відділів реєстрації цивільного стану, які діяли при районних та міських управах із

⁷⁵² ДАЧО. – Ф.Р-48. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 19.

⁷⁵³ ДАМО. – Ф.Р-1017. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 48.

⁷⁵⁴ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 74 – 76.

проханнями про видачу їм копій відповідних метричних записів про народження чи смерть родичів⁷⁵⁵.

Німецьке керівництво вважало, що органи місцевого управління недостатнім чином організували контроль за видачею цих документів, а тому наказувало своїм підлеглим особливо їм не довіряти⁷⁵⁶. Враховуючи рівень зловживань, зокрема хабарництва, які існували в середовищі місцевих управлінців, німецьких керівників можна й зрозуміти.

Досить швидко окупаційна адміністрація здійснила перепис усього місцевого населення РКУ. Саму процедуру перепису населення мали право проводити виключно тимчасово уповноважені на ці дії особи. Після перепису населення вони здавали відповідні особисті посвідчення до органів місцевого управління⁷⁵⁷.

У всіх без винятку сільських управах були відповідним чином завірені списки місцевих мешканців^{758, 759, 760, 761, 762}, у тому числі й за роками народження^{763, 764}.

Для проведення процедури перепису населення створювалися відповідні комісії, а це завдання в цілому покладалося на органи районного та сільського управління. За правильність внесення особистих даних, члени цих комісій несли персональну відповідальність. Особисті дані на всіх мешканців багатоквартирних будинків заносилися до спеціальних книг для прописки громадян^{765, 766}.

⁷⁵⁵ ДАМО. – Ф.Р-1038. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 11, 23.

⁷⁵⁶ ЦДАВОУ. – Ф. 4620. – Оп. 5. – Спр. 7. – Арк. 8.

⁷⁵⁷ ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп. 1. – Спр. 233. – Арк. 1 – 42.

⁷⁵⁸ ДАПО. – Ф.Р-2959. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1 – 31.

⁷⁵⁹ ДАПО. – Ф.Р-2959. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 1, 2.

⁷⁶⁰ ДАПО. – Ф.Р-2959. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1 – 10.

⁷⁶¹ ДАПО. – Ф.Р-2959. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 1 – 76.

⁷⁶² ДАПО. – Ф.Р-2959. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 1 – 12.

⁷⁶³ ДАПО. – Ф.Р-2575. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 3.

⁷⁶⁴ ДАПО. – Ф.Р-2959. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 1 – 7.

⁷⁶⁵ ДАПО. – Ф.Р-2304. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 1, 3.

⁷⁶⁶ ДАПО. – Ф.Р-2304. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 1, 2, 3.

Особи, які прибували в порядку евакуації цивільного населення з прифронтових районів у 1942, а особливо у 1943 рр., в обов'язковому порядку отримували реєстраційні посвідчення й приписувалися до конкретного населеного пункту^{767, 768}.

Такий підхід пояснюється цілком прагматичними інтересами окупантів. Місцеві німецькі адміністратори відповідали за реалізацію стратегічного для німецької економіки питання – вивезення робочої сили до Райху. Тому районні керівники отримували на кшталт такого: «По негайному розпорядженню Генералкомісара в Києві в скорому часі буде призватися 1926 рік. Тому, я прошу Вас негайно надіслати поіменні списки чоловіків і жінок окремих сіл 1926 року народження»⁷⁶⁹.

Таким чином, маючи в своєму розпорядженні поіменні списки населення окупаційна адміністрація РКУ могла планувати реальні обсяги вивезення української молоді на роботи до Райху, а також реалізовувати власні виробничі плани.

Так само оперативно й, потрібно визнати, успішно окупаційні адміністратори провели перепис усього наявного в місцевого населення майна: коней, великої рогатої худоби, свиней тощо⁷⁷⁰. Для службового користування цими даними районні управи завели списки власників велосипедів⁷⁷¹. Остання обставина не виглядає дивною, адже за допомогою цього заходу планувалися обсяги стягнень податків із власників цього транспортного засобу. А стягувалися вони на користь органів місцевого управління.

Особливий порядок встановлювався для приписки осіб, які прибули з іншої місцевості. Ці дії проводилися сільськими старостами лише з дозволу

⁷⁶⁷ ДАЗО. – Ф.Р-3061. – Оп. 2. – Спр. 4. – Арк. 1, 5.

⁷⁶⁸ ДАЗО. – Ф.Р-3061. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 1, 9, 23.

⁷⁶⁹ ДАПО. – Ф.Р-2341. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 24.

⁷⁷⁰ Державний архів Волинської області. – Ф.Р-2. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 1.

⁷⁷¹ ДАПО. – Ф.Р-2575. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 1 – 6.

районних управ⁷⁷². А для їхньої реєстрації існували спеціальні книги⁷⁷³. Хоча ці особи й отримали вказівки повернутися до місць свого попереднього проживання, зробити це з огляду на обмежені можливості вільного пересування було не так легко. Тому окремі районні управи займалися тим, щоб допомогти біженцям у їх поверненні до рідних домівок⁷⁷⁴. Відправці до місць попереднього проживання не підлягали особи, які потрапили до певної місцевості як репресовані, засуджені, вислані, евакуйовані з прифронтової зони та військовополонені, котрі походили з районів, не окупованих німецькою армією⁷⁷⁵.

Особи, які не мали паспортів, зверталися до органів місцевого управління з відповідними заявами, у яких зазначали причини відсутності документів. Серед цих людей було немало військовополонених, у яких під час мобілізації до РСЧА відібрали паспорти⁷⁷⁶.

Будь-які зміни в особистих даних людей підлягали реєстрації в органах місцевого управління. З відкриттям нотаріальних установ контроль за змінами в цивільному статусі місцевого населення РКУ отримав ще більш завершеного й цілісного вигляду⁷⁷⁷.

Одним із основних видів штрафних санкцій, правом на накладання яких володіли керівники органів місцевого управління, стали відповідні стягнення на порушників встановлених паспортно-реєстраційних заходів. За відсутність прописки, паспорта чи встановленого особистого посвідчення керівники органів місцевого управління мали право накладати на винних штраф розміром 300 крб. або направляти їх на примусові роботи на 2 місяці⁷⁷⁸. Щоправда, у різних місцевостях розмір штрафних санкцій за цей вид

⁷⁷² ДАПО. – Ф.Р-2575. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 2.

⁷⁷³ ДАПО. – Ф.Р-2959. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 1 – 4.

⁷⁷⁴ ДАРО. – Ф.Р-52. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 9, 10.

⁷⁷⁵ ДАХО. – Ф.Р-1520. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 141.

⁷⁷⁶ ДАПО. – Ф.Р-2642. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 12.

⁷⁷⁷ ДАЧО. – Ф.Р-52. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1.

⁷⁷⁸ ДАВО. – Ф.Р-1312. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 89, 112.

адміністративного правопорушення мав неоднаковий розмір. У Луцьку, наприклад, порушники сплачували штраф розміром 200 крб.⁷⁷⁹.

Із приводу порушення правил приписки керівниками органів місцевого управління видавалися карні постанови. В одній із них, ухвалених посадником м. Луцька, було сказано: «Дня 1 серпня 1943 р. мною була заряджена оголошенням по місту обов'язкова реєстрація усього населення м. Луцька, яка проводилася міською управою.

Незважаючи на це зарядження, гр. Крамер Амелія, що мешкає у Луцьку по вул. Ясенова № 10, обов'язку реєстрації не виконала (ухилилась).

За невиконання цього зарядження я, посадник м. Луцька, відповідно до розпорядження Райхскомісара України від 5 грудня 1941 р., караю її грошовим штрафом у розмірі двісті карбованців, а при несплаті – примусовою працею протягом двох тижнів з перебуванням у трудовому таборі. Крім того, покарана не повинна не виконати обов'язок реєстрації протягом двадцяти чотирьох годин з отриманням цієї постанови. Якщо реєстрація не була виконана у зв'язку з вибуттям покараної з Луцька, тоді, незалежно від відповідальності інших осіб, покарання в тому ж розмірі обтяжує її за порушення правил, пов'язаних із рухом населення»⁷⁸⁰.

За пом'якшуючих провини особи обставин рішеннями органу, який виносив рішення щодо покарання, її могли й звільнити від покарання. «Постановою моєю від 1943 року за № 2004 Крет Іван, проживаючий в Луцьку по вул. Куліша 2, за надання помешкання для біженців без дозволу п. Гебітскомісара, покараний грошовим штрафом на 200 крб.

З огляду на обставини, які виправдовують покараного я, посадник м. Луцьк звільняю Квіта Івана від кари, а постанову мою № 2004 анулюю», – таку ухвалу виніс посадник м. Луцька, який переглянув своє попереднє

⁷⁷⁹ Державний архів Волинської області. – Ф.Р-1. – Оп. 1. – Спр. 376. – Арк. 1, 23.

⁷⁸⁰ Державний архів Волинської області. – Ф.Р-1. – Оп. 1. – Спр. 368. – Арк. 39.

рішення, вирішивши, що в діях цього громадянина є пом'якшувальні обставини⁷⁸¹.

В іншій справі було сказано, що громадяни, які не виїхали на роботу, уже виправилися і «обіцяють й надалі бути слухняними». У зв'язку з цим староста прохав керівництво скасувати винесене покарання⁷⁸².

Німецькі урядовці неодноразово вказували районним та міським керівникам щодо організації більш дієвого контролю за сплатою адміністративних штрафів. Так, 11 лютого 1942 р. через загальний відділ гебітскомісаріату в Ровно керівники районних управ отримали вказівки наступного змісту: «В цілі припинення карних поступовань і поведінки населення, адміністраційна влада змушена накладати на винних адміністраційну кару, які повинні бути найскоріше виконані.

Голови районних управ не надають тому належної ваги і виконання карних постанов зволікають, а тим самим накладена кара легковажиться, карні поступування поширюються, збільшуються карні постанови, з виконанням яких, деякі із голів району вже не можуть дати собі ради.

Попереджую, що за невиконання адміністраційних карних постанов в призначеному терміні, відповідає голова районної управи.

Винних, які відмовились би від негайної виплати належної кари передавати до міліції для доставлення їх в розпорядження п. Гебітскомісара в Рівному»⁷⁸³.

Зазначимо, що німецьке керівництво в разі невчасної сплати адміністративних штрафів відразу попереджало винних в цьому осіб, що вони будуть «передані в розпорядження п. Гебітскомісара»⁷⁸⁴.

В інших регіонах РКУ особи, які були покарані у вигляді штрафу й не бажали його сплачувати, отримували офіційне попередження від районної поліції, у якому зазначалося наступне: «Попереджаю, що в разі якщо Вами не

⁷⁸¹ Державний архів Волинської області. – Ф.Р-1. – Оп. 1. – Спр. 371. – Арк. 181.

⁷⁸² ДАРО. – Ф.Р-52. – Оп. 2. – Спр. 16. – Арк. 4.

⁷⁸³ ДАРО. – Ф.Р-52. – Оп. 2. – Спр. 16. – Арк. 1.

⁷⁸⁴ ДАРО. – Ф.Р-52. – Оп. 2. – Спр. 16. – Арк. 7.

буде сплачено штрафу 200 крб., сьогодні ж, згідно постанови № 5 до Вас буде застосовано заходи примусового стягнення шляхом опису та продажу належного Вам майна з прилюдних торгів»⁷⁸⁵. Розуміючи невідворотність цих дій з боку місцевої поліції, люди воліли за краще сплатити встановлений штраф, аби не втратити ще більшої частини свого майна.

Оскільки переписи населення та зміна зразків уповноважуючих особу документів стали постійним явищем окупаційної дійсності, багато хто користувався вже простроченими або й недійсними документами. До того ж, не існувало єдиного зразка документа в межах РКУ, який ідентифікував особу. Відомі різноманітні варіанти оформлення, так званих, «аусвайсів» та інших аналогічних документів⁷⁸⁶.

Дії окупаційної адміністрації РКУ в паспортно-реєстраційній сфері мали цілком прагматичну мотивацію – за допомогою їх мали виявлятися особи, які не походили з даної місцевості, ті, хто уникав виїзду на роботу до Райху, радянські військовополонені, які не пройшли процедури реєстрації, євреї, а також потенційні учасники руху Опору чи радянської агентури, направленої в тиллові райони противника, та загалом особи, які мали конфлікт із німецькою чи місцевою владою. Хоча в останньому випадку ми все ж не маємо достатніх доказів ефективності таких адміністративних заходів.

Окупаційна адміністрація вживала обмеження пересування місцевого населення. З одного боку, це мало стимулювати їх «трудова активність», а з іншого, – таким чином велась боротьба з агентурою радянського підпілля та партизанського руху. Громадяни, які з певних причин бажали покинути місце постійного проживання, мали звертатися з відповідними заявами до органів місцевого управління⁷⁸⁷, а у ті у свою чергу – до німецьких установ⁷⁸⁸.

⁷⁸⁵ ДАЧО. – Ф.Р-1855. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 79.

⁷⁸⁶ ДАЧО. – Ф.Р-1350. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 7, 10, 20, 29, 86.

⁷⁸⁷ ДАПО. – Ф.Р-2642. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 1, 2.

⁷⁸⁸ ДАПО. – Ф.Р-2642. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 9.

Вийхати за межі населеного пункту можна було лише з вагомих причин, які, до речі, конкретно вказувалися у виданих місцевою владою довідках⁷⁸⁹,⁷⁹⁰,⁷⁹¹. Так само місцевому населенню заборонявся вільний в'їзд та поселення в містах. Дозвіл на це мало право надавати винятково німецьке керівництво. До порушників цих вказівок могли застосовуватися такі покарання, як грошовий штраф розміром до 7 тис. крб., чотиритижневий арешт та заборона на отримання будь-яких продуктів харчування⁷⁹².

Досить складними виявлявся переїзд з інших регіонів, а особливо з тих, що перебували під управлінням військової адміністрації⁷⁹³. Претенденти на переселення до іншої місцевості зверталися з відповідними заявами до органів місцевого управління й мали отримувати відповідні пропуски⁷⁹⁴.

На всій окупованій території України встановлювалася комендантська година⁷⁹⁵. У визначений час заборонялося пересування в межах населеного пункту. Вийти на вулицю під час дії комендантської години можна було тільки за спеціально наданим дозволом і то, як правило, зі службових причин. В інших випадках винного в порушенні цих приписів могла чекати не лише адміністративна, а й відповідальність у позасудовому порядку – «за законами військового часу». Багато людей, особливо в нічний час, було вбито поліцейними патрулями під час затримання.

Особи, які порушували встановлені правила пересування або ще якимось іншим чином виявляли свою «підозрілість», ризикували своїм майбутнім. Як правило, ці особи направлялися до військових комендатур⁷⁹⁶. Саме там і ухвалювалося рішення про їх покарання. При цьому можна було відбутися накладанням елементарного грошового штрафу⁷⁹⁷, а подекуди, як свідчить

⁷⁸⁹ ДАВО. – Ф.Р-1311. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 56.

⁷⁹⁰ Державний архів Кіровоградської області. – Ф.Р-2495. – Оп. 1. – Спр. 23. – Арк. 7.

⁷⁹¹ Державний архів Кіровоградської області. – Ф.Р-2734. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 3.

⁷⁹² ДАМО. – Ф.Р-1017. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 10.

⁷⁹³ ДАКО. – Ф.Р-4756. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 17 – 22.

⁷⁹⁴ ДАПО. – Ф.Р-2642. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 1.

⁷⁹⁵ ДАЧО. – Ф.Р-1351. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 18.

⁷⁹⁶ Державний архів Кіровоградської області. – Ф.Р-2679. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 2.

⁷⁹⁷ Державний архів Кіровоградської області. – Ф.Р-2734. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 1.

зміст наказів військових комендатур, застосовувалися й більш серйозні правові санкції⁷⁹⁸.

Адміністративній відповідальності підлягали батьки, діти яких без поважних причин не відвідували школу. При цьому їх попереджали про можливість санкцій⁷⁹⁹ [944]. Гебітскомісаріати адресували шкільним відділам районних і міських управ вказівки наступного змісту: «Повідомляю, що наука в народних школах є обов'язкова, а тому всі батьки, які мають дітей в шкільному віці, зобов'язані їх посилати до школи. Звільнити від шкільного обов'язку може тільки Гебітскомісар»⁸⁰⁰.

За порушення цих настанов накладався штраф розміром 200 крб. або й ув'язнення строком на два тижні⁸⁰¹. Санкції застосовувалися за службовими відповідними клопотаннями директорів шкіл. Від них вимагалось подання відомостей про родинні умови, у яких виховувалися діти, а також перелік заходів, які адміністрація школи вживала стосовно таких сімей⁸⁰².

Той факт, що керівництво шкіл зобов'язували працювати з батьками дітей шкільного віку, підтверджується й іншими джерелами інформації. Ось який вигляд мали відповідні вказівки, надіслані сільським старостам та завідувачам народних шкіл Кременчуцького району у квітні 1943 р.: «Після тимчасового припинення навчання по школам Кременчуцького району, викликаного обставинами військового часу, школи знову продовжують навчання. Але відвідування шкіл дуже погане: батьки не посилають дітей до школи під різними причинами, що часто не мають ніякого виправдання, або й зовсім буз усяких причин.

Таке байдуже ставлення батьків до навчання грамоти дітей, з одного боку порушення батьківського піклування про освіту дітей і відповідальність перед своїми дітьми, з другого боку неприпустиме в умовах створення

⁷⁹⁸ ДАВО. – Ф.Р-1311. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 56.

⁷⁹⁹ Урядові Дунаєвські вісті. – 1943. – 11 березня.

⁸⁰⁰ ДАРО. – Ф.Р-52. – Оп. 6. – Спр. 3. – Арк. 7.

⁸⁰¹ ДАКО. – Ф.Р-2356. – Оп. 6. – Спр. 26. – Арк. 12.

⁸⁰² ДАКО. – Ф.Р-2362. – Оп. 4. – Спр. 2. – Арк. 81.

нового нашого життя, коли у нас не може бути неписьменних, всі повинні бути обов'язково грамотні.

А тому Кременчуцька районна управа ставить в обов'язок Вам і завідувачеві школою вжити всіх заходів до того, щоб зараз же досягти максимального відвідування школи дітьми відповідного віку»⁸⁰³.

Подекуди вплив на батьків, які не забезпечували явку дітей до шкіл, мав більш спрощений, суто адміністративний характер. Право звернення до безпосередніх виконавців закріплювалося за директорами закладів освіти. Так, староста с. Ломовате Черкаського району генеральної округи «Київ» 15 травня 1942 р. отримав від директора місцевої школи службове подання наступного змісту: «Адміністрація Ломоватської народної школи звертається до Вас в п'ятий раз протягом цього учбового року, на основі постанови Черкаської Районової Управи притягнути громадян – батьків до відповідальності, які не надсилають дітей до школи. Згідно розпорядження німецької влади ми працюємо до 10 червня 1942 р. Однак уже зараз не може школа працювати нормально, тому, що батьки які мають можливість посилати своїх дітей до школи, не посилають. Просимо до цих громадян вжити заходів, згідно постанови Черкаської Районової Управи. При цьому прикладаємо список цих громадян»⁸⁰⁴. До речі, у процитованому документі простежується й безвідповідальне ставлення сільських старост до виконання своїх службових обов'язків.

Виразних репресивно-каральних рис набуло окупаційне законодавство в галузі трудових правовідносин. І це не дивно, адже окупаційна адміністрація прагнула до максимального залучення трудових ресурсів. Тому на теренах РКУ досить широко й застосовувалася дисциплінарна відповідальність працюючих громадян, котрі порушували встановлені правила. Працездатними оголошувалися особи чоловічої та жіночої статі віком від 16

⁸⁰³ ДАПО. – Ф.Р-2575. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 3.

⁸⁰⁴ ДАЧО. – Ф.Р-45. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 2.

до 45 років⁸⁰⁵. Медичні працівники мали працювати до 63 років⁸⁰⁶. У деяких міських управах було встановлено правило, за яким кваліфікований медичний персонал мав працювати «стільки, скільки потребує підприємство»⁸⁰⁷. При цьому для всіх працюючих поступово робочий тиждень було збільшено з 48-годинного до 54-годинного⁸⁰⁸.

Окупаційна реальність та потреби дедалі більшої кількості робочої сили для економіки Третього Райху внесли свої корективи у визначення віку працездатних осіб. У серпні 1942 р. райхскомісар висловився з цього приводу однозначно. «Усі мешканці зайнятих східних теренів підлягають в міру своєї здатності до праці публічному обов'язковій праці», – зазначалося в розпорядженні РКУ⁸⁰⁹.

На основі цього припису гебітскомісари отримали можливість на свій розсуд визначати вікові межі осіб, оголошених працездатними. Тому не випадково, що в окремих гебітскомісаріатах трудовій мобілізації на збирання врожаю підлягали й діти з 10-річного віку⁸¹⁰.

При гебітскомісаріатах було створено Службу праці, на облік до якої мало стати все працездатне населення. Працівники цієї владної структури й визначали майбутнє місце роботи громадян. Контроль за виконанням цих вказівок покладалася на районні та міські управи й місцеві поліцейні підрозділи⁸¹¹. Особам, які не реєструвалися у Службі праці, загрожувало притягнення до примусових робіт⁸¹².

Під час відступу Вермахту з прифронтових районів евакуювалося місцеве населення. Після прибуття до нових місць проживання їх також зобов'язували стати до визначених місць роботи⁸¹³.

⁸⁰⁵ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 49.

⁸⁰⁶ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 10.

⁸⁰⁷ ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп. 2. – Спр. 608. – Арк. 1.

⁸⁰⁸ ЦДАВОУ. – Ф. 4620. – Оп. 3. – Спр. 239. – Арк. 17.

⁸⁰⁹ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 50.

⁸¹⁰ ДАХО. – Ф.Р-1520. – Оп. 1. – Спр. 23. – Арк. 35.

⁸¹¹ ДАКО. – Ф.Р-2362. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 20.

⁸¹² ДАХО. – Ф.Р-1501. – Оп. 3. – Спр. 8. – Арк. 18.

⁸¹³ ДАХО. – Ф.Р-1520. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 96.

Місцеві органи управління також мали право залучати людей до різноманітних робіт на теренах району. Так, кожна сільська управа в Лазірківському районі на Полтавщині отримала наряд на направлення певної кількості осіб на роботи із шляхового будівництва. Праця людей мала тривати з понеділка до суботи. Тих, хто ухилявся від роботи, передбачалось заарештовувати й передавати німецькій цивільній жандармерії⁸¹⁴.

Від запропонованої роботи відмовитися не мав права ніхто. Окремі гебітскомісаріати використовували місцеве населення для проведення робіт «на користь держави» терміном до 10 діб. Навіть ті, хто мав офіційну роботу, не могли відмовитися від виконання цих розпоряджень⁸¹⁵.

Одним із обтяжливих обов'язків, який накладався на місцеве населення, стало утримання міських вулиць та шляхів сполучення в належному вигляді в зимову пору року. До цієї роботи залучалося все місцеве працездатне населення, а в окремих регіонах навіть діти шкільного віку. Усі вони оголошувалися «мобілізованими» на боротьбу із заметілями⁸¹⁶. Ті ж, хто ухилявся від виконання робіт з очищення доріг та вулиць від снігу, підлягали покаранню за «законами військового часу» – їх запроторювали до таборів примусової праці⁸¹⁷. Грошовим штрафом каралися й особи, які з не розчищали від снігу вулиці поблизу своїх будинків⁸¹⁸. Жодних пом'якшувальних винуватих людей обставин нормативні акти не називають.

Покарання тих, хто ухилявся від трудової повинності, передбачало позбавлення волі до 6 тижнів⁸¹⁹. Гебітскомісари отримали право призначати цей вид покарання поза судовим процесом⁸²⁰. Під час збирання врожаю старости та керівники громадських господарств мали надсилати списки осіб,

⁸¹⁴ ДАПО. – Ф.Р-2561. – Оп. 1. – Спр. 40. – Арк. 21.

⁸¹⁵ Полтавщина у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941 – 1945. Збірник документів і матеріалів. – К., Наукова думка, 1977. – С. 123.

⁸¹⁶ ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп. 3. – Спр. 2. – Арк. 57.

⁸¹⁷ ДАПО. – Ф.Р-2795. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 45, 69.

⁸¹⁸ ДАПО. – Ф.Р-2311. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 6.

⁸¹⁹ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 49.

⁸²⁰ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 131.

які ухилялися від роботи, і направляти їх до районної управи для відповідного покарання⁸²¹.

Ще одним із засобів дисциплінарного покарання тих, хто ухилявся або недобросовісно виконував покладені на них обов'язки, стало переміщення їх до трудових таборів. Порядок охорони таборів, харчування покараних визначалися гебітскомісарами⁸²². Як правило, ці табори існували в кожному гебітскомісаріаті. Так, у Черкасах такий табір функціонував при державному господарстві № 15. В'язні табору безоплатно під охороною місцевої поліції виконували сільськогосподарські роботи в державних господарствах⁸²³.

З часом нормативні акти, які регулювали порядок відбування фактичної трудової повинності, почали набирати ще більш виразних репресивно-каральних рис. Так, відповідно до постанови райхскомісара «Про порушення робочих договорів, перемови та запит вищевстановленої зарплати», яка вводилася в дію з 1 січня 1943 р., кожен працівник із місцевого населення зобов'язувався виконувати ту роботу, яка йому пропонувалась. Самовільно залишати місце роботи, запізнюватись та порушувати правила трудового розпорядку він не мав права.

За порушення вказаної постанови гебітскомісари могли встановлювати покарання винних у вигляді позбавлення волі, необмеженого грошового штрафу, направлення до виправного табору строком до 8 тижнів⁸²⁴. Зазвичай німецькі управлінці застосовували найвищий рівень правових санкцій і наказували місцевим управлінцям у межах наданих повноважень діяти подібним чином.

Але для порушників трудової дисципліни, окрім цього виду юридичної відповідальності, могли бути застосовані й серйозніші санкції. Так, у випадку відмови від виходу на роботу особи, визнані винними у вчиненні цих дій,

⁸²¹ ДАДО. – Ф.Р-2311. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1.

⁸²² Державний архів Кіровоградської області. – Ф.Р-2546. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 4.

⁸²³ ДАЧО. – Ф.Р-48. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 26.

⁸²⁴ ДАПО. – Ф.Р-2806. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 25.

могли бути й розстріляні⁸²⁵. Найчастіше рішення про застосування цього виду покарання ухвалювалось у позасудовому порядку.

Випадки, коли за відмову вийти на роботу людей страчували, не були рідкістю. Ці факти фіксуються як поширене явище окупаційної дійсності. До того ж страти відбувалися прилюдно, аби й інші розуміли, що їх чекає у випадку порушення трудової дисципліни. Повноваження на ці дії належали винятково німецьким органам влади. Так, відділом харчування та сільського господарства гебітскомісаріату в Ровно було розіслано відозву до місцевого селянства, у якій німецькі управлінці визначили останнім терміном закінчення збирання врожаю 10 вересня 1943 р.

«Якщо до цього часу збіжжя з поля не забере, буде воно з допомогою війська конфісковане та забране.

Не вірте бандитським провідникам, котрі належать до так званої інтелігенції і відреклись від праці. Вони в останньому році спричинили тільки сльози, кров та злидні.

Маєте тепер можливість вибирати собі спокійну працю та відбудову під Німецькою Владою, або безвладдя та смерть», – так німецькі управлінці спонукали українських селян до збирання врожаю в громадських господарствах⁸²⁶.

Аналогічні заходи вживалися окупаційною адміністрацією в усіх регіонах України. Так, відповідно до наказу № 16 від 29 жовтня 1941 р. по Полтавській міській управі все наявне працездатне населення зобов'язувалося брати участь у сільськогосподарських роботах. Від виконання цих робіт звільнялися лише особи, які були офіційно працевлаштовані.

Уже наступного дня всі мешканці міста віком від 18 до 50 років мали зібратися на визначених міською адміністрацією вулицях. Контроль за тим, аби всі мешканці багатоквартирних будинків залишили свої помешкання й

⁸²⁵ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 57198. – Арк. 97.

⁸²⁶ ДАРО. – Ф.Р-22. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 6.

прибули до визначених місць збору, покладался на керівників будинкових управлінь. До місць збору мали прибути і власники приватного транспорту.

Старости сіл зобов'язувалися всіх людей, які прибували з Полтави, прийняти та забезпечити роботою. Планувалося, що упродовж наступної декади увесь врожай 1941 р. буде зібраний та складований.

За порушення даного наказу встановлювалася і відповідальність. Транспортні засоби приватних власників і тяглова сила конфіскувалися, а особи, які не з'явилися на роботи, підлягали покаранню за вже звичними «законами військового часу»⁸²⁷. Звісно, що без дозволу німецької адміністрації такий наказ по міській управі з'явитися не міг.

Відповідно до положення про трудову дисципліну на виробництві, ухваленого за погодженням із німецькими адміністраторами однією з районних управ Запоріжчини, передбачалося, що всі робітники зобов'язані коритися безпосередньо своєму керівнику. Особи, які не підкорялися, підлягали звільненню з роботи, а справа щодо них передавалася для проведення подальшого розслідування.

У випадку невиходу на роботу без поважних причин робітники підлягали покаранню у вигляді накладання грошового штрафу, розміри якого в разі повторення неухильно зростали. Справи на злісних прогульників передавали для розслідування до місцевої військової комендатури. Грошовим штрафом каралися й особи, які запізнювалися на роботу. А за невиконання вказівок безпосереднього керівника загрожувало покарання за «законами військового часу»⁸²⁸. У самому Запоріжжі за невихід на роботу працівника відразу ж наступала санкція у вигляді звільнення із займаної посади⁸²⁹.

Отже, дисциплінарна відповідальність осіб, винних у порушенні трудового законодавства, мала виразні репресивно-каральні ознаки, а використання праці населення наближалось до трудової повинності.

⁸²⁷ Голос Полтавщини. – 1941. – 29 жовтня.

⁸²⁸ ДАЗО. – Ф.Р-1643. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 1.

⁸²⁹ ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп. 2. – Спр. 684. – Арк. 15.

Надзвичайно важливе значення в питаннях регулювання поведінки місцевого населення відіграло кримінальне законодавство та позасудові механізми впливу на місцевий соціум.

Кримінальне переслідування особи належить до найтяжчої та найсуворішої правової санкції, яка застосовується державними органами, спеціально уповноваженими на ці дії. Звісно, що в умовах окупації України кримінальні санкції перетворилися в один із «найдійовіших» засобів регулювання правомірної поведінки місцевого населення.

Першими органами німецької влади, представникам яких довелося на практиці розв'язувати ці питання, стали військові комендатури. Населення отримало від них чіткі вказівки зберігати спокій, виконувати всі накази владних інституцій тощо. порушників відразу попередили, що до них будуть застосовуватися «закони військового часу»⁸³⁰, які передбачали розстріл на місці.

Частину повноважень у справі кримінальних покарань порушників порядку було передано органам місцевого управління. У результаті їх керівники мали право виносити рішення щодо покарання винних штрафом розміром до 100 крб. або застосовувати до них засоби притягнення до примусової праці терміном до одного місяця⁸³¹.

Прагнучи врегулювати питання, пов'язані з кримінальним переслідуванням правопорушників з місцевого населення, керівники окремих міських управ спробували за допомогою підпорядкованих їм правових відділів розробити нову нормативно-правову базу. Та, незважаючи на її формування⁸³², ⁸³³ на окупованій території застосовувалися правові приписи, створені винятково німецькою стороною.

Керівники органів місцевого управління та поліції отримали право на накладення штрафу розміром до 200 крб. або застосовувати примусові

⁸³⁰ Державний архів Кіровоградської області. – Ф.Р-2679. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 11.

⁸³¹ ДАРО. – Ф.Р-22. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 2.

⁸³² ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 4. – Арк. 45.

⁸³³ ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 47. – Арк. 26 – 52, 53 – 96.

громадські роботи терміном до двох тижнів. Особи, визнані винними, не мали право на оскарження цих рішень⁸³⁴. Штрафні санкції вищого рівня мали право накладати слідчі кримінальних відділів місцевої поліції⁸³⁵.

В окремих регіонах, зокрема на Дніпропетровщині, голова міської управи попередив населення, що в разі невиконання його розпоряджень до осіб, визнаних винними у цих діях, буде застосована смертна кара⁸³⁶. Але таких офіційних повноважень міський керівник не мав, тому його слова звучали, як погроза.

Усі інші санкції кримінального змісту перебували в компетенції німецьких управлінців. Так, німецькі поліційні суди військового часу мали право застосовувати до винного такі покарання, як позбавлення волі до шести тижнів або грошовий штраф розміром до 1000 марок⁸³⁷.

Система кримінальних покарань місцевого населення набула оформлення в ході створення цивільних інституцій РКУ. Райхскомісар видав чимало нормативних актів, які встановлювали кримінальні покарання для місцевого населення. При цьому правотворчість адміністрації РКУ не передбачала створення кодифікованих нормативних актів.

Досить часто видані центральним апаратом РКУ нормативні документи, спрямовані на регулювання питань, пов'язаних з кримінальними покараннями місцевого населення, не узгоджувалися з відповідними актами вищого ієрархічного рівня і здебільшого мали локальний характер, унормовували аспекти, пов'язані з невідкладними потребами поточного моменту.

Значна частина нормативних актів, виданих центральним апаратом РКУ, передбачала застосування до осіб, визнаних винними у вчиненні певних дій, такого виду покарання, як смертна кара. Досить часто конкретні диспозиції правових норм, за якими й наступала кримінальна відповідальність, мали

⁸³⁴ ДАКО. – Ф.Р-2362. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 26, 27.

⁸³⁵ ДАЧО. – Ф.Р-48. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 19.

⁸³⁶ ДАДО. – Ф.Р-2276. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 7.

⁸³⁷ ДАКО. – Ф.Р-2362. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 26.

занадто загальний характер і їх можна було застосовувати чи не до всіх осіб, які з різних причин потрапляли в поле зору уповноважених на ці дії органів та службових осіб.

Так, смертна кара застосовувалася до осіб, які вчиняли злочинні дії щодо німецької держави, її громадян та окупаційної влади; допускали насильство проти військовослужбовців німецької армії та поліції, будь – яких німецьких установ та служб; підбурювали до непослуху чи виступали проти німецьких розпоряджень та наказів; перешкоджали виконанню виданих владою розпоряджень. Німецьке законодавство передбачало застосування смертної кари й щодо неповнолітніх осіб, якщо в їхніх діях вбачалися ознаки тяжкого злочину⁸³⁸.

Навіть за незаконний забій домашньої худоби, зокрема свиней, правопорушника могла чекати смертна кара. Зазначимо, що й ці покарання також накладалися гебітскомісарами. Щоправда, німецькі управлінці брали до уваги пом'якшуючі обставини, наприклад, розрахунок селянина з окупаційною владою за установленими натуральними поставками м'яса та іншої сільськогосподарської продукції⁸³⁹.

У виняткових випадках для отримання селянином дозволу на забій власної худоби потрібна була довідка ветеринарного лікаря, який мав зазначати, що проведені лікувальні заходи не дали жодного ефекту, а тому її потрібно забити⁸⁴⁰.

Аналогічні дії застосовувалися й стосовно тих, хто незаконно зберігав зброю та боєприпаси, військову амуніцію та обмундирування, порушував правила евакуації з районів, що оголошувалися прифронтовою зоною⁸⁴¹, надавав допомогу особам, які втекли з німецького полону⁸⁴², поза дозволами влади забивав худобу, займався знищенням сільськогосподарської продукції,

⁸³⁸ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 52, 53.

⁸³⁹ ДАВО. – Ф.Р-1357. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 1.

⁸⁴⁰ ДАПО. – Ф.Р-2499. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 54.

⁸⁴¹ ДАПО. – Ф.Р-8676. – Оп. 2. – Спр. 159. – Арк. 1.

⁸⁴² ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 10.

навмисно чи без наміру заразив венеричним захворюванням німця, порушував установлені профілактичні заходи з попередження інфекційних захворювань⁸⁴³.

Так само покаранню підлягали й ті, хто не повідомив німецькій чи місцевій владі про підготовку актів саботажу й диверсій, осіб, котрі переховувалися або були партизанами й членами підпілля. У результаті, відповідальність особи за реально вчинені дії й бездіяльність поступово ототожнювалися.

Повноваження у сфері накладання кримінальних покарань належали й гебітскомісарам, які уособлювали німецьку владу на місцях. Гебітскомісари мали право ухвалювати рішення про арешт правопорушника, а також призначити тюремне ув'язнення терміном до шести тижнів, грошовий штраф розміром до 10.000 крб. або конфіскацію майна, застосування смертної кари.

Так, відповідно до вироку керівника гебітскомісаріату «Овруч» генеральної округи «Житомир» від 25 березня 1942 р. був «засуджений до смертної кари тракторист Трохим Лісановський, громадянин села Народичі, народження 4 квітня 1921 р.». У документі вказується, що «в помешканні Лісановського Трохима було знайдено 8 березня 1942 р. декілька штук вогнепальної зброї, боєприпаси і вибухові речовини».

«Цим вироком населення ставиться до відому і попереджується, що в майбутньому, в кого буде знайдено зброя та боєприпаси – того чекає така сама кара», – такими словами закінчується текст вироку гебітскомісара⁸⁴⁴.

У багатьох випадках судові засідання могло проходити без присутності сторін процесу, а часто рішення про покарання ухвалювалося й без цих юридичних формальностей. Так, за ухиляння від відправки на роботи до Райху гебітскомісари без будь-якого судового засідання виносили рішення про тюремне ув'язнення терміном на 1 – 2 роки, а також членів їх родини⁸⁴⁵.

⁸⁴³ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 23, 29, 32, 45.

⁸⁴⁴ ДАЖО. – Ф.Р-1426. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 171.

⁸⁴⁵ ДАПО. – Ф.Р-2499. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 4.

Надзвичайно широко в Україні застосовувалися позасудові засоби впливу на місцеву спільноту. Окупаційна адміністрація запровадила колективну відповідальність за акти диверсій чи саботажу, вбивства німецьких військовослужбовців, представників поліційних та інших служб⁸⁴⁶,⁸⁴⁷. За наказами німецького командування місцеві адміністратори мали не приховувати, а, навпаки, широко ознайомлювати населення з усіма фактами застосування колективних репресій⁸⁴⁸.

Повсякденним явищем окупаційної дійсності стала система заручництва, запроваджена з метою боротьби проти актів диверсій та саботажу. Цей різновид позасудового механізму впливу на людей мав позбавити соціальної бази рух Опору, який розгорнувся на окупованій території. У першу чергу до категорії заручників потрапляли євреї та представники партійно-радянського активу, члени їхніх сімей. Про випадки фізичної розправи над заручниками неодноразово повідомлялося в місцевій пресі.

Наприклад, населення м. Ровно з повідомлення керівника місцевого відділення поліції безпеки та СД дізналося, що «за звірячі напади на німців у Ровно я заарештував цілий ряд заручників.

Останнім часом було знайдено справжніх душегубів і знищено їх. Для справедливості я звільняю заручників, які будуть святкувати Різдвяні свята зі своєю родиною.

Я надіюсь, що кожний українець буде старатися, щоб в майбутньому не було більше подібних випадків проти німців.

Кожен, хто довідається про якийсь плановий виступ проти німців, мусить негайно про це донести німецьким установам. Коли він цього не вчинить, зустрине його така сама кара, яка чекає злочинця.

Ви тепер бачите, що стріла, вистрілена на нас німців, повернулася на Вас. Що ця стріла попала поміж Вами і в невинних, це не наша вина. Щоб

⁸⁴⁶ Державний архів Волинської області. – Ф.Р-83. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 22.

⁸⁴⁷ Державний архів Кіровоградської області. – Ф.Р-2734. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 1.

⁸⁴⁸ ДАПО. – Ф.Р-2368. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 2, 4.

цього в майбутньому більше не було, Ви мусите все робити, щоб запобігти подальшим виступам проти німців.

Тим самим Ви служите найкраще своєму власному народу»⁸⁴⁹.

Аналогічні звернення до місцевого населення прозвучали і в інших регіонах РКУ. «На жаль були в останній час випадки неспокою та заколоту, навіть злісні акти саботажу. Ми віримо і переконані, що ці акти не є вчинками українського населення. Це є вчинки осіб, груп людей, які ворожо налаштовані щодо німецької та української справи. Але українці не сміють знаходитися осторонь і байдуже придивлятися при виявленні наведених саботажних вчинків. Ні! Кожен і ми всі разом мусимо ці саботажні вчинки поборювати. Ми повинні за порядок і спокій заступатися, обороняти, і всіма засобами, у цій справі німецьким військам допомагати. Українці! Згадайте, що ми в воєнний час живемо, згадайте, що на наших рідних землях воєнний стан, що тут працює позачерговий суд. Війна, – війною. Коли ми самі не подбаємо про порядок і спокій, тоді німецька військова команда і цивільна управа, а в першій мірі позачерговий суд, будуть примушені установити порядок і спокій. У разі, якщо при випадках саботажних вчинків, не виявляться винуватці, тоді буде відповідати за ці вчинки все населення. З населення тих околиць, де вчинилися саботажні акти, а винні не були знайдені, будуть брати за заручників найзначніших і найбільш заслужених осіб. Їх заарештують і застрілять. Ми думаємо, що українці нашої області зрозуміють усю важливість цього положення.

Українці! Різні кати нашого народу, а найбільше більшовики пролили море нашої крові і найліпших синів нашої нації знищили.

Ми самі мусимо запобігти тому, щоб наші провідні люди, які нам якраз в теперішній час так потрібні, не пропали», – зазначалося у відозві до місцевого населення, підписаній церковними сановниками, адміністрацією місцевої управи та громадськими організаціями Луцька⁸⁵⁰.

⁸⁴⁹ ДАРО. – Ф.Р-22. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 6.

⁸⁵⁰ ДАМО. – Ф.Р-1017. – Оп. 1. – Спр. 30. – Арк. 51.

А в Дніпропетровську у вересні 1941 р. за наказами німецького військового командування до числа заручників вносилися по дві особи від міської управи та четверо осіб від місцевої поліції. Такі кроки були викликані необхідністю унеможливлення подачі світлових сигналів при проведенні бомбардування німецької переправи через Дніпро. Особи заручників від міської управи та поліції визначалися жеребкуванням⁸⁵¹. Очевидно, що такі суворі санкції, які планувалося застосувати до працівників органів влади місцевого управлінського рівня, таки принесли потрібні результати, оскільки в наступні дні ніхто із заручників не був страчений.

Особливістю покарань місцевого населення, запроваджених окупаційною адміністрацією, став надзвичайно важкий і неадекватно високий їх рівень, а грані між адміністративним і кримінальним покараннями поступово стирались⁸⁵². Для прикладу, за поширене на той час самогоноваріння, яке зазвичай підпадало під адміністративну відповідальність, застосовувалися досить жорсткі заходи кримінального порядку. Зокрема, на Житомирщині за ці дії передбачалося накладення грошового штрафу розміром до 500 крб. та тюремне ув'язнення до 5 років. Передбачалося застосовувати й більш серйозні покарання, такі, як спалення садиби винного та конфіскація всього наявного в нього майна⁸⁵³.

Таким чином, адміністративні та кримінальні покарання стали основним засобом впливу окупаційних інституцій РКУ на дотримання місцевим населенням нормативно-правових приписів. Неадекватно високий рівень ступінь правових санкцій мав примусити місцевий соціум безумовно коритися німецькій владі⁸⁵⁴.

⁸⁵¹ ДАДО. – Ф.Р-2276. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 1.

⁸⁵² Куницький М. Дисциплінарні та кримінальні покарання як засоби юридичного впливу на правомірну поведінку місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.) / М.Куницький // «Мандрівець». – Тернопіль, 2014. – № 1 (109). – С. 26 – 30.

⁸⁵³ ДАЖО. – Ф.Р-1426. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 10.

⁸⁵⁴ Куницький М. Адміністративні покарання населення рейхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.): цілі, види, регіональні особливості / М.Куницький // «Мандрівець». – Тернопіль, 2013. – № 5 (107). – С. 43 – 47.

5.2. Адміністративні засоби та можливості захисту інтересів місцевого населення РКУ

Одним із важливих засобів забезпечення законослухняної правомірної поведінки місцевого населення виступала можливість захисту його прав. Місцевий соціум перебував під тотальним та суворим контролем окупаційної адміністрації всіх управлінських рівнів. У відносинах між представниками окупаційних властей та місцевим цивільним населенням домінували нічим не обмежені інтереси й імперативи нових «господарів», які будь-що домагалися виконання власних директивних установок. Німецькі управлінці навіть не розглядали можливостей оскарження своїх рішень із боку місцевих мешканців. Ця обставина відразу й однозначно зазначалася ще в перших розпорядженнях німецької окупаційної влади. «Краще помилкове рішення, аніж його відсутність», – саме такими принципами керувалися німецькі чиновники в спілкуванні з підкупаційним соціумом.

Але такі правила не завжди «спрацьовували» й діяли у сфері взаємовідносин між українським суспільством і органами місцевого управління. Однозначно, що всі вказівки керівництва сільських, міських та районних управ потрібно було виконувати в обов'язковому порядку. Та управлінські рішення керівників цих структур підлягали контролю з боку німецької адміністрації, а тому в разі проведення хибних кроків їм вказували на необхідність виправлення допущених помилок. Як уже зазначалося, чимало функціонерів допоміжних органів управління було суворо покарано як за помилкові чи цілком свідомі дії, так і за допущену службову бездіяльність чи недбалість.

Суспільне життя навіть під окупантами складно було вкласти в нормативні акти людської спільноти. Здебільшого це є відносини внутрішнього соціального порядку: сімейні, цивільні, майнові, міжконфесійні, міжособистісні тощо. Держава не може залишити ці відносини за межами своєї уваги, тим більше, якщо вона тоталітарна за

своєю внутрішньою сутністю. Окупаційна адміністрація РКУ також не лишила ці відносини поза власним контролем. Тому, незважаючи на факт окупації, стан війни, німецькі власті були змушені регулювати внутрішньо соціальні відносини, за яких особі забезпечувалося право на захист власних прав та інтересів.

Із перших днів окупації основним способом захисту прав місцевого населення стали звернення та заяви до органів управління. У першу чергу люди могли звертатися до керівництва районних та міських управ. Саме цим керівникам і довелося розглядати велику кількість заяв і забезпечувати певний правовий захист населення.

Так, до керівництва однієї з районних управ генеральної округи «Київ» звернулася частина односельців зі скаргою на свого старосту. Виявилось, що він відмовлявся надавати встановлену матеріальну допомогу членам сімей тих, хто виїхав на роботи до Райху або знаходився на службі в поліції та німецьких мілітарних частинах. Реакція районної влади була негайною. Місцеві управлінці отримали вказівку більше не допускати подібних випадків і надавати людям встановлені допомоги та пільги. Сільських службовців попереджали про те, що у випадку подальшого порушення цих норм вони підлягатимуть покаранню як такі, що не виконують розпоряджень і вказівок німецької влади⁸⁵⁵.

Керівництво районного рівня реагувало й на індивідуальні звернення громадян, які скаржилися на відсутність встановленої районним керівництвом допомоги з вини сільських старост⁸⁵⁶.

У разі, якщо сільські старости грубо поводити себе з людьми, пиячили в робочий час та своїми діями порушували встановлений порядок, місцеві мешканці також могли звернутися до районного керівництва. Доволі часто звідти надходили рішення про звільнення сільських старост⁸⁵⁷.

⁸⁵⁵ ДАПО. – Ф.Р-2422. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 22.

⁸⁵⁶ ДАПО. – Ф.Р-2422. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 24.

⁸⁵⁷ ДАПО. – Ф.Р-2368. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 71.

Із проханнями надати допомогу навіть у розв'язанні «делікатних» сімейних проблем до керівників органів місцевого управління зверталися й дружини тих службовців, які працювали в підпорядкованих їм органах та установах. Клопотання були різні – від допомоги в розподілі спірного сімейного майна – до забезпечення нормальної поведінки чоловіка в побутовому житті⁸⁵⁸.

До органів місцевого управління за отриманням допомоги могли звертатися й керівники закладів соціального забезпечення. Так, відповідно до наказу по будинку інвалідів с. Бакаївка Золотоніського району від 14 жовтня 1942 р. з відповідного закладу було виключено інваліда П.Ветрова. Адміністрація закладу у своєму наказі зазначала, що той не лише грубо порушував правила внутрішнього розпорядку, відмовлявся працювати й, незважаючи на неодноразові попередження, ображав медичний та технічний персонал, зокрема «ляяв їх матом, називав шлюхами, паскудами, злодійками». Наказ було відправлено на затвердження до міської управи. Резолюція голови міської управи була наступною: «Наказ директора будинку про виключення із будинку інвалідів гр. Ветрова Пилипа за його розкладницьку роботу та грубе, нетактовне поводження з інвалідами та адміністрацією, за небажання коритись розпорядженням адміністрації та за її дискредитацію – затверджую»⁸⁵⁹.

У період відсутності на теренах РКУ судових установ керівникам органів місцевого управління довелося розглядати ще й справи сімейного та цивільного характеру. Особи, які були зацікавлені у визначенні розмірів аліментних платежів та забезпеченні їх сплати, поділі майна, також мали право на відповідний захист із боку місцевої влади. До створення місцевих судових органів усі цивільні позови розглядалися на засіданнях районних та міських управ^{860, 861}.

⁸⁵⁸ ДАВО. – Ф.Р-1311. – Оп. 1. – Спр. 288. – Арк. 71.

⁸⁵⁹ ДАЧО. – Ф.Р-1861. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1.

⁸⁶⁰ ДАЖО. – Ф.Р-1535. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 1, 3.

⁸⁶¹ ДАМО. – Ф.Р-1035. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 1.

У документації органів місцевої влади, зокрема районних управ, можна зустріти матеріали розгляду подібних справ. Так, відповідно до витягу з мирової угоди, укладеної під час розгляду справи головою Базарського райуправління, що на Житомирщині, від 2 липня 1942 р. зазначалося, що «Березовський Пилип дає своїй дочці Березовській Галині в особі її матері Пастуховій Ганні щорічно, до 1 жовтня починаючи з 1942 року по одному зимовому пальто, по одній теплій хустці та одній парі чобіт, чи в крайньому разі по одній парі черевиків. В разі ухилення від добровільної видачі, зазначене стягуватиметься примусово, чи вартість його по існуючим на той час базарним цінам». В аналогічному випадку голова цього ж районного органу влади зобов'язав відповідача до виплати на утримання сина, «починаючи з 1 травня 1942 р. по 4 кг борошна та по 30 крб. грішми»⁸⁶².

Подібні рішення, укладені за допомогою керівників органів місцевого управління, спрямовувались на поліпшення матеріального забезпечення неповнолітніх дітей, оскільки за рішенням судів аліментні платежі становили 25 % від заробітку чи прибутків працюючого. А в умовах руйнації товарного ринку й дефіциту багатьох видів продукції купити речі, необхідні для утримання дітей, було дуже проблематично. Тому визначення розміру аліментів у натуральному розмірі більше відповідало забезпеченню інтересів дітей, аніж зобов'язання відповідача здійснювати помісячні фіксовані грошові виплати. Така особливість розгляду справ головами районних управ спостерігається в багатьох регіонах України.

Місцеві мешканці зверталися до органів місцевого управління із проханнями в наданні різноманітної допомоги, розв'язанні їх матеріальних проблем. Ці заяви без розгляду та креативних рішень не залишалися. Однак заявники, які подавали неправдиві відомості, підлягали покаранню⁸⁶³.

Одним із основних структурних підрозділів міських та районних управ, до працівників яких могли звертатися люди, стали правові відділи. У їх

⁸⁶² ДАЖО. – Ф.Р-1426. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 196, 202.

⁸⁶³ ДАРО. – Ф.Р-22. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 49 зв.

складі працювали в основному службовці, які мали юридичну освіту, тому вони й могли кваліфіковано допомогти людям. Це завдання не лише входило до їх компетенції, а й ставилося в обов'язок⁸⁶⁴. Наприклад, юридичним відділом Шевченківської районної управи м. Києва на II квартал 1942 р. передбачалося прийняти 1500 відвідувачів та надати їм консультації⁸⁶⁵.

За відсутності в структурі місцевої влади юридичного відділу ці функції покладалися на юрисконсультів, які входили до штатних розписів цих владних інституцій⁸⁶⁶, або гебітсюрислів, які обслуговували гебітскомісаріати⁸⁶⁷. Подібна направленість роботи правових відділів була не винятком, а, швидше, правилом тогочасної управлінської дійсності.

Незважаючи на те, що в багатьох регіонах України з середини 1942 р. правові відділи як структурні підрозділи органів місцевого управління були скорочені, юридична практика з допомоги населенню все ж не припинялася. На місцях залишилися юридичні консультації, працівники яких продовжували надавати відповідні послуги місцевому населенню. Замість правових відділів у багатьох генеральних округах при органах місцевого управління були створені юридичні бюро. Поряд із наданням консультацій працівникам районних та міських управ їх службовці зобов'язувалися надавати юридичну допомогу місцевому населенню⁸⁶⁸. Так, у складі Дніпропетровської міської управи діяв правовий сектор, до працівників якого й зверталися за наданням юридичної допомоги⁸⁶⁹.

Однією з причин такої уваги до потреб місцевого населення з боку голів місцевих органів влади стало те, що їх службова діяльність контролювалася німецькими управлінцями. А за порушення встановленого порядку управління чи байдуже ставлення до потреб місцевого населення німецькі керівники карали своїх підлеглих досить таки суворо.

⁸⁶⁴ ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 5.

⁸⁶⁵ ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 102. – Арк. 10.

⁸⁶⁶ ДАПО. – Ф.Р-2299. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 71.

⁸⁶⁷ ДАПО. – Ф.Р-2974. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 98.

⁸⁶⁸ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 54.

⁸⁶⁹ ДАДО. – Ф.Р-2276. – Оп. 1. – Спр. 2138. – Арк. 1.

Німецькі владні інституції також розглядали звернення місцевого населення. Основною німецькою владною інституцією, до якої населення України мало право звертатися за допомогою, стали гебітскомісаріати. До них же могли апелювати й керівники підпорядкованих районним управам господарських установ, якщо перед цим справа не вирішувалася в органі влади місцевого рівня⁸⁷⁰. Фактично гебітскомісаріати стали тим органом влади, працівники якого мали реальну можливість вплинути на долю людей, вирішити їх важливі життєві проблеми.

Не слід вважати, що турбота про інтереси та права місцевого населення була спричинена прагненням окупантів встановити правопорядок. Їх цікавили власні інтереси, але ускладнювати й без того неприглядне становище представників місцевого населення вони таки не бажали.

Якщо незаконні дії ініціювалися місцевими управлінцями, службовці німецьких органів влади були не проти того, щоб засвідчити перед місцевим населенням свою «справедливість». Тому досить часто місцеву людність ознайомлювали з фактами зловживань адміністрації районних та міських управ працівників поліційних формувань. При цьому використовувалися й шпальти місцевих періодичних видань, де в публікаціях називалися прізвища покараних службовців та працівників місцевих поліційних відділень.

Так, один із сільських старост генеральної округи «Київ» настільки налаштував проти себе населення, що його після слідства, проведеного німецькою адміністрацією, було розстріляно⁸⁷¹. Подібні випадки не були винятком.

Німецькі адміністратори не потребували місцевих працівників та поліцаїв, які, зловживаючи наданою їм владою, фактично дискредитували гітлерівський окупаційний режим. Тому керівники районних управ неодноразово отримували вказівки «очистити» місцевий владний апарат від

⁸⁷⁰ ДАЖО. – Ф.Р-1187. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 8.

⁸⁷¹ ДАКО. – Ф.Р-4758. – Оп. 2. – Спр. 12. – Арк. 13.

співробітників, які недоброчесно ставилися до службових обов'язків, зловживали владою, пиячили та займалися здирництвом⁸⁷².

За умови конфлікту з сільськими старостами чи іншими працівниками сільських управ громадяни в обхід керівництва районної управи могли звертатися за відповідною допомогою до гебітскомісаріату⁸⁷³.

Одним із основних засобів апеляції до німецьких службовців місцевих установ РКУ стали особисті звернення людей. Для організації прийому місцевих мешканців гебітскомісари встановлювали визначений час. Так, на Кіровоградщині місцеве населення мало право звертатися до гебітскомісаріату з приватних питань у четвер з 8 до 17 години⁸⁷⁴.

Прийом місцевого населення міг проводитися й на місці – у визначеному для цього районному центрі, який входив до адміністративно-територіальної структури гебітскомісаріату. Представники гебітскомісаріату, а інколи й сам керівник виїздили безпосередньо на місця, де й розглядали звернення громадян⁸⁷⁵.

В окремих регіонах України ця справа набула завершеного характеру, оскільки в районних центрах чи інших важливих містах було створено представництва гебітскомісаріатів, працівники яких поряд із виконанням інших службових питань також здійснювали і прийом населення⁸⁷⁶.

Так само представники місцевого населення мали право на звернення до німецьких управлінців, подаючи заяви, у тому числі й колективні. Німецькі управлінці ставилися до колективних звернень громадян з особливою ретельністю та прискіпливістю.

Так, мешканці одного з гебітскомісаріатів генеральної округи «Київ» звернулися з колективною скаргою на зловживання працівників, які відповідали за обов'язкові поставки селянами молочної продукції.

⁸⁷² ДАПО. – Ф.Р-2795. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 100.

⁸⁷³ ДАЖО. – Ф.Р-1465. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 124.

⁸⁷⁴ ЦДАВОУ. – Ф. 4620. – Оп. 5. – Спр. 13. – Арк. 11.

⁸⁷⁵ ДАКО. – Ф.Р-2418. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 1, 82.

⁸⁷⁶ ДАКО. – Ф.Р-2733. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1.

Перевіркою було встановлено, що дійсно робітники приймального пункту майже вдвічі занижували якісні показники зданого селянами молока. У результаті посадовців, визнаних винними в махінаціях із визначенням жирності молока, чекало покарання, а цілком справедливі претензії громадян були задоволені⁸⁷⁷.

Досить часто після відповідного розгляду ці заяви за умови подачі вірогідних й обгрунтованих відомостей вирішувалися позитивно, а нерадивих місцевих керівників карали, а то й знімали з роботи. У найбільш одіозних випадках до керівників, які припускалися зловживань, була застосована смертна кара.

Самих же місцевих управлінців неодмінно повідомляли про випадки покарання їхніх колег, застерігаючи в такий спосіб від вчинення протиправних дій і загрожуючи застосуванням смертного вироку⁸⁷⁸. До речі, вони були попереджені й про те, що місцеве населення має право звертатися зі скаргами й за допомогою безпосередньо до німецьких управлінців⁸⁷⁹.

Щоправда, в окремих регіонах подача заяв до гебітскомісаріатів була доволі бюрократизована. Зокрема, від громадян вимагали не лише офіційного перекладу поданих ними заяв, а й затвердження самого тексту та підписів людей у нотаріальних конторах⁸⁸⁰, ⁸⁸¹. Звісно, що за свої послуги нотаріуси збирали відповідну плату.

Одне з важливих місць у забезпеченні прав місцевого населення належало органам місцевої цивільної жандармерії. Фактично ця німецька правоохоронна структура виконувала функції кримінальної поліції, розглядаючи безліч справ, пов'язаних зі зверненнями місцевого населення.

Наприклад, представники жандармського посту, який дислокувався в гебітскомісаріаті «Пятихатки» генеральної округи «Дніпропетровськ», поряд

⁸⁷⁷ ДАПО. – Ф.Р-2499. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 101.

⁸⁷⁸ ДАПО. – Ф.Р-2422. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 26.

⁸⁷⁹ ДАПО. – Ф.Р-2422. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 28.

⁸⁸⁰ ДАПО. – Ф.Р-2974. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 4, 194.

⁸⁸¹ ДАПО. – Ф.Р-2974. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 55.

із затриманням осіб, запідозрених у приналежності до учасників радянського руху Опору і саботажників, заарештували кількох «дітовбивць», розслідували випадки крадіжок майна як представників місцевого населення, так і підприємств⁸⁸². А особовий склад жандармського посту «Гребінки» генеральної округи «Київ» у період з 4 до 10 жовтня 1942 р. розкрив 14 правопорушень, зокрема нехтування правилами нічного світломаскування, відмову громадян виконувати роботу, хуліганські вчинки та інші⁸⁸³.

Представники місцевого населення зверталися до підрозділів німецької жандармерії із заявами, у яких оскаржувалися неправомірні дії працівників українських поліцейних формувань. Люди часто скаржилися на фізичне побиття, тілесні ушкодження, завдані неправомірними діями поліцаїв⁸⁸⁴, поранення від застосування вогнепальної зброї⁸⁸⁵. Досить часто громадяни зверталися до німецької жандармерії й зі скаргами на дії службовців органів місцевого управління⁸⁸⁶.

У разі, якщо ці факти підтверджувалися, німецькою цивільною жандармерією відкривалося кримінальне провадження щодо місцевих поліцаїв та службовців органів управління⁸⁸⁷. Так само представники місцевої поліції та німецької цивільної жандармерії розслідували випадки розкрадання майна керівниками підприємств, організацій та установ⁸⁸⁸.

У тогочасній документації місцевих судових установ зафіксовано багато випадків, коли люди скаржилися на хуліганські вчинки односельчан та членів сімей, різноманітні побутові негаразди тощо. У кожному випадку реакція жандармерії була однозначною – відкриття кримінальної справи, досудове розслідування та направлення справи до місцевого кримінального суду, який і ухвалював остаточний вирок. При цьому цивільна жандармерія

⁸⁸² ДАДО. – Ф.Р-2567. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 80.

⁸⁸³ ДАКО. – Ф.Р-2732. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 60.

⁸⁸⁴ ДАКО. – Ф.Р-2443. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 175.

⁸⁸⁵ ДАКО. – Ф.Р-2733. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 1, 2.

⁸⁸⁶ ДАКО. – Ф.Р-2733. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 1, 2.

⁸⁸⁷ ДАКО. – Ф.Р-2733. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 1, 5.

⁸⁸⁸ ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп. 1. – Спр. 416. – Арк. 1 – 10.

мала право й самостійно провадити всі стадії розслідування та виконувати вироки.

В обов'язковому порядку за заявою місцевих мешканців чи без неї німецькі жандарми займалися розслідуванням усіх виявлених випадків насильницької смерті⁸⁸⁹. Якщо виникали підозри щодо неприродності смерті представників місцевого населення, жандармерія також проводила відповідні перевірки. При цьому учасниками розгляду справи могли бути родичі померлих, місцева поліція та жандармерія⁸⁹⁰. Німецькі управлінці ставили в обов'язок представникам місцевих поліційних формувань доповідати їм про всі випадки «побоїв, убивств, розбійництва»⁸⁹¹.

Отже, особовий склад місцевих формувань німецької цивільної жандармерії в разі потреби здійснював захист цивільного населення від незаконних посягань на його права як з боку інших осіб, так і представників місцевих органів влади та поліції. При цьому жандарми могли як розглядати справи в адміністративному порядку, власноруч виносячи рішення та й здійснюючи правосуддя, так і передавати підготовлені матеріали досудового слідства на розгляд місцевого кримінального суду⁸⁹².

5.3. Судові засоби захисту прав та інтересів місцевого населення РКУ

З весни 1942 р., а у деяких регіонах і раніше, місцеве населення РКУ отримало можливість захисту своїх прав та інтересів у судовому порядку. Це був один з основних і, потрібно визнати, дійовий засіб захисту цивільних

⁸⁸⁹ ДАКО. – Ф.Р-2733. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 1.

⁸⁹⁰ ДАКО. – Ф.Р-2733. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 113.

⁸⁹¹ ДАКО. – Ф.Р-2443. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 67.

⁸⁹² *Куницький М.* Адміністративні засоби та можливості захисту прав та інтересів місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.) М. Куницький // *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич.* – К.: ВІР УАН, 2013. – Випуск 77 (№ 10). – С. 70 – 73.

прав місцевого населення та врегулювання тих соціальних відносин, які виникали в суспільному середовищі.

Окупаційна адміністрація розуміла, що за допомогою спеціалізованих судових установ у неї з'явиться можливість зняти з органів управління й без того переобтяжених службовими завданнями врегулювання цивільних спорів та кримінальних покарань. Тому ще восени 1941 р. в окремих регіонах за дозволами німецьких владних структур були створені місцеві судові установи.

Наприклад, на Вінниччині станом на 1 грудня 1941 р. було створено Гайсинський тимчасовий міський суд у складі судді, секретаря, помічника секретаря, судового виконавця та судового слідчого⁸⁹³. У лютому 1942 р. розпочав свою роботу Вінницький міський суд у складі 15 працівників⁸⁹⁴.

Щоправда, окупаційні управлінці не поспішали створювати ці органи. Інколи на заваді ставали й об'єктивні труднощі – нестача приміщень та кваліфікованих кадрів. Тому в окремих регіонах України судові установи розпочали свою роботу лише наприкінці 1942 та в 1943 рр.^{895, 896, 897}.

Відомі й відступи від цих правил. Так, керівник гебітскомісаріату «Велика Олександрівка», що на Херсонщині, своїм наказом № 6 від 18 січня 1942 р. надав дозвіл на створення сільських судів. Він визнав, що до німецьких органів влади дедалі частіше населення звертається з проханнями про розв'язання спорів, які можна було б розглянути на місці. «Щоб мені не займатися такими справами, я розпоряджаюсь, щоб в кожній сільській управі був визначений сільський суддя. Зрозуміло, що ці особи повинні бути бездоганні», – вказував гебітскомісар. Оскільки нормативної бази, на основі якої можна було вирішувати такі питання, не існувало, та й визначені сільські

⁸⁹³ ДАВО. – Ф.Р-1311. – Оп. 1. – Спр. 286. – Арк. 133.

⁸⁹⁴ ДАВО. – Ф.Р-1312. – Оп. 1. – Спр. 2 а. – Арк. 85.

⁸⁹⁵ Гончаренко О. Функціонування правових відділів органів місцевого управління в системі судочинства Рейхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.) / О. Гончаренко // Часопис української історії / За ред. доктора історичних наук, професора А.П.Коцура. – Київ, 2009. – Вип. 14. – С. 78 – 82.

⁸⁹⁶ ДАПО. – Ф.Р-2795. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 78.

⁸⁹⁷ ДАХО. – Ф.Р-1501. – Оп. 3. – Спр. 8. – Арк. 51.

судді не мали юридичної освіти, гебітскомісар встановлював, що вони могли діяти на власний розсуд. Якщо сторони конфлікту чи спору його рішення не задовольняло, вони могли звернутися до установ гебітскомісаріату. Для цього гебітскомісар визначав один «судовий день на місяць»⁸⁹⁸.

Для винесення рішень та обвинувальних вироків у тимчасових судових установах застосовувалось довоєнне радянське законодавство, яке поєднувалося з німецькими нормативними установками⁸⁹⁹, ⁹⁰⁰. Але ця нормативно-правова база не могла бути застосована в окупованій Україні в повному обсязі, адже суттєво змінилися ті соціальні відносини, які існували в місцевому суспільстві в довоєнний період. Тому виникали значні труднощі з уніфікованим й адекватним застосуванням радянського і німецького окупаційного законодавства, тлумаченням приписів правових норм тощо.

Керівники органів місцевого управління розуміли це протиріччя, а тому й ініціювали підготовку відповідних нормативно-правових актів, предметом яких було врегулювання соціальних відносин цивільного, цивільно-процесуального, кримінального та кримінально-процесуального характеру⁹⁰¹, ⁹⁰². Окремі з цих актів призначалися для унормування роботи майбутніх судів та органів прокуратури.

Одним із засобів забезпечення законслухняної поведінки населення окупованих територій України стала організація місцевих цивільних та кримінальних судів.

Навесні 1942 р. справа із формуванням місцевих судових установ зрушила з місця. Постановою райхскомісара України від 15 березня 1942 р., яка базувалася на розпорядженні райхсміністра східних окупованих територій від 19 грудня 1941 р. «Про німецьку юрисдикцію в зайнятих східних областях» передбачалося створення двох типів цивільних судів –

⁸⁹⁸ ДАХО. – Ф.Р-1520. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 124.

⁸⁹⁹ Державний архів Кіровоградської області. – Ф.Р-2679. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 9.

⁹⁰⁰ ДАРО. – Ф.Р-22. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 2.

⁹⁰¹ ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 44.

⁹⁰² ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 47. – Арк. 1 – 25, 26 – 52, 53 – 96, 97 – 117.

німецьких та українських (судів шліхтерів). Останньою судовою інстанцією для них був Вищий німецький суд у Ровно, який виконував функції касаційної установи з цивільних та кримінальних справ⁹⁰³.

Підсудності шліхтера підлягали: цивільні спори про майно, яке станом на 21 червня 1941 р. належало позивачу та відповідачу; виплата аліментів; визначення долі позашлюбних дітей; позбавлення батьків права представництва та виховання дітей; призначення та зняття опіки та представництва; складання заповіту шляхом внесення в судовий протокол; визнання заповіту недійсним; встановлення розміру спадщини за законом; усунення від спадщини; охорона спадщини; трудові правовідносини; надання права на одруження та розлучення; виселення з квартири; встановлення фактів часу та місця народження⁹⁰⁴.

З метою організаційного забезпечення функціонування судових установ керівники місцевої влади отримали накази вирішити питання матеріального характеру, а також віднайти службове житло для їх працівників⁹⁰⁵.

Заробітна плата для співробітників цих установ виплачувалася за рахунок установи, до якої були прикріплені місцеві цивільні суди. Нею міг бути гебітскомісаріат чи міська та районна управа⁹⁰⁶.

До компетенції німецьких цивільних судів належали всі справи, вартість позову яких перевищувала 5000 крб. Передбачалося, що суб'єктами судового процесу не могли бути колишні громадяни Польщі та УРСР. Суб'єктами процесу в німецькому цивільному суді могли бути особи, приналежні до німецької національності. Джерелами права для них визначалися німецькі закони, які застосовувалися з «урахуванням місцевих умов».

При цьому німецький цивільний суд міг направити справу на розгляд відповідного українського органу, якщо суб'єктами спору були представники

⁹⁰³ ДАПО. – Ф.Р-8676. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 1, 13.

⁹⁰⁴ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 39.

⁹⁰⁵ ДАРО. – Ф.Р-52. – Оп. 2. – Спр. 15. – Арк. 10.

⁹⁰⁶ ДАПО. – Ф.Р-8676. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 1.

місцевого населення. Однак німецький суд мав право віддавати конкретні вказівки не лише щодо розгляду справи, а й винесення відповідного рішення.

Справи в німецькому суді проводилися за правилами судочинства в Третьому Райху. Участь адвоката в ньому не була обов'язковою. Представником підсудного могла бути будь-яка особа німецької національності, котра за своїми моральними якостями відповідала цьому призначенню.

Постанови суду можна було оскаржувати лише перед Вищим німецьким судом, розміщеним у м. Ровно. Можливість оскарження вносилося в текст відповідного рішення суду першої інстанції.

Позов, а також інші клопотання та пояснення сторін подавалися в письмовій формі безпосередньо в німецький суд або до нього ж через гебітскомісаріат чи генеральний комісаріат. Позивач готував необхідну кількість копій документів для їх вручення іншій стороні судового процесу.

Позовна заява мала містити: 1) зазначення сторін і їх законних представників, їх особисті дані та відомості про заняття й місце проживання; 2) зазначення суду, до якого звертався позивач; 3) точне визначення предмета спору, підстави обґрунтування порушеного позову, а також формулювання пунктів клопотання; 4) зазначення доказів, якими позивач бажав підтвердити або спростувати вимогу; визначення ціни предмета позову, якщо він не визначений у певній грошовій сумі.

Касаційна скарга мала містити в собі: 1) зазначення рішення, яке оскаржується; 2) пояснення, у якому обсязі оскаржується рішення і про які його зміни клопочеться сторона; 3) точне визначення причин оскарження й посилання на нові докази та заперечення, які сторона має у своєму розпорядженні для обґрунтування скарги. Детальніше обґрунтування касаційної скарги можна було подати до німецького суду протягом одного місяця з дня її офіційного подання⁹⁰⁷.

⁹⁰⁷ ДАПО. – Ф.Р-8676. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 1 – 4.

Дещо інший, хоч багато в чому й подібний порядок судового процесу передбачався для судів шліхтерів.

Шліхтери призначалися для певних районів зі згоди генерального комісаріату з подання гебітскомісарів. Вони мали проживати на цій же території й бути обізнаними з юриспруденцією та не належати до німецького громадянства. Претенденти на отримання посади судді повинні були відповідати цій посаді за своїми політичними поглядами, зовнішнім виглядом, позитивним ставленням до захисту німецьких інтересів та окупаційного управління. Перевага надавалася тим українцям, які володіли німецькою мовою. Перевірку фахових знань претендентів на заміщення посад суддів здійснював правовий відділ генеральних комісаріатів⁹⁰⁸.

Сама посада шліхтера вводилася до штатних розписів німецьких або місцевих органів влади. Питання про відкликання шліхтерів вирішував особисто генеральний комісар. Гебітскомісар мав право лише на тимчасовий термін відсторонити шліхтера від виконання ним своїх службових обов'язків.

Нагляд за службовою діяльністю шліхтерів здійснював правовий відділ генерального комісаріату. А безпосередній нагляд і контроль за шліхтерами належав до компетенції гебітскомісара. Але це право належало до його компетенції, якщо посада шліхтера вводилась до штатів органу місцевого управління.

За працівниками місцевих цивільних судів було організовано і службовий нагляд. Для кожного гебітскомісаріату з числа найбільш підготовлених і досвідчених суддів призначався головний шліхтер. Він ніс відповідальність за правильність проведення судочинства, у тому числі касаційного, безпосередньо перед правовим відділом генерального комісаріату, а також гебітскомісаром. Він же зобов'язувався звертатися до правового відділу генерального комісаріату з проханнями офіційного роз'яснення питань, які ще не були врегульовані законодавством.

⁹⁰⁸ ДАЧО. – Ф.Р-2327. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1.

Передбачалося, що рішення шліхтерів мав право опротестувати представник прокуратури шляхом відповідного подання до німецького суду.

Для розв'язання цивільних та інших справ, які мав розглядати шліхтер, керівництво генеральних комісаріатів зобов'язало гебітскомісарів у найкоротші терміни створити в районних центрах, які входили до відповідних адміністративних округ, камери шліхтерів, а при кожному гебітскомісаріаті – касаційні камери.

Камера шліхтера складалася з судді, секретаря, судового виконавця та необхідної кількості канцелярських службовців. Кілька камер шліхтерів могли бути об'єднані в одну, а до однієї камери дозволялося вводити декілька шліхтерів.

До касаційної камери входило кілька шліхтерів, як правило, обершліхтер та двоє засідателів, котрі чергувалися між собою. Але судді, які вже брали участь у розгляді справи, до касаційного провадження не допускалися.

Найвразливішим місцем у роботі місцевих цивільних судів була відсутність повноцінної нормативно-правової бази, на основі застосування якої здійснювалося винесення рішень у цивільних спорах населення.

У німецьких інструктивних документах із цього приводу вказувалося: «Шліхтер повинен насамперед вживати основні положення законів, запроваджені для Райхскомісаріату Райхсміністерством для зайнятих східних областей або Райхскомісаром України і уповноваженими на те установами. Взагалі ж шліхтер розв'язує питання за своїм справедливим розсудом, зважаючи на основні положення законів, що є спільним здобутком європейської культури.

При цьому в деяких випадках можуть бути застосовані принципи законів, які діяли в даній місцевості до запровадження радянського права, якщо вони відповідають духу теперішнього часу. Треба прагнути досягнення одноманітного застосування принципів німецького права за його суттю»⁹⁰⁹.

⁹⁰⁹ ДАПО. – Ф.Р-8676. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 5, 6.

Німецькі власті розуміли становище, у якому опинилися місцеві судді. А тому для підвищення їх кваліфікації генеральними комісаріатами проводилися більш-менш регулярні службові наради. Одна з таких нарад відбувалася 26 – 28 листопада 1942 р. в генеральній окрузі «Київ». На нараду запросили головних шліхтерів та шефенів гебітскомісаріатів.

У перший день наради перед присутніми виступив начальник правового відділу генерального комісаріату д-р Гюнтер. Тема його доповіді «Завдання та статус шефенів і шліхтерів» мала актуальний, як на той час, характер. Упродовж трьох днів учасники наради прослухали лекції на теми: «Вчення про зміст злочину», «Основи цивільного процесу», «Про судові формуляри, формальності при отриманні свідчень і в переписці, ведення канцелярських книг», «Моральні основи правового життя», «Співучасть у кримінальному праві».

Учасники наради отримали й практичні поради щодо застосування законодавства. Перед ними виступили судді м. Києва, які також поділилися своїм досвідом роботи⁹¹⁰.

Німецькі інструкції зобов'язували шліхтерів дотримуватися певних правил, зокрема правила місцевої підсудності. Відповідно до нього шліхтеру були підсудні відповідачі, які мешкали в районі його службової компетенції.

Законодавство передбачало спрощений розгляд судових справ. Якщо до суду в день подачі позовної заяви з'являлися обидва суб'єкти спору, то справу дозволялося розглянути негайно. При цьому шліхтер мав право ухвалювати рішення на основі заслуховування усних пояснень сторін процесу. При усному розгляді цивільного спору в обов'язковому порядку оформлявся відповідний протокол судового засідання, до якого вносилися: істотні деталі розгляду, порушені клопотання, результати допитів свідків та дані експертиз, винесене рішення й можлива мирова угода. Протокол підписував шліхтер.

⁹¹⁰ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 14, 15.

Передбачався й письмовий порядок проведення судового процесу. Сторони позову надавали свої письмові пояснення, а шліхтер мав право ухвалювати рішення й без їх усного опитування та виклику свідків.

Шліхтери під час проведення судового процесу мали прагнути до того, щоб сторони спору уклали мирову угоду. Власне, це й стало основним завданням роботи місцевих цивільних судів. У випадку досягнення мирової угоди вона складалася в присутності шліхтера й підлягала безумовному виконанню так само, як і судові рішення.

Усі судові рішення шліхтера обґрунтовувалися та оформлялися в письмовій формі. Лише в тому випадку, якщо сторони цивільного спору відмовлялися від вимоги обов'язкового письмового обґрунтування винесеного шліхтером судового рішення, воно не проводилося⁹¹¹.

Рішення шліхтера можна було оскаржити лише через касаційну камеру. Сама скарга подавалася установі шліхтера, який і передавав її на розгляд касаційної установи. Визначався й місячний термін для подачі відповідної скарги. Обраховувався він із моменту вручення судового рішення.

Скарга мала містити в собі зазначення оскаржуваного рішення, а також обсяги та підставу, на якій вона оскаржувалася. Кожній стороні, яка не змогла подати скаргу вчасно через стихійні лиха та інші непереборні причини, касаційна камера могла поновити строк її подачі. Для цього встановлювався термін у два тижні, які наступали після усунення причин перешкод. А в особливо складних випадках встановлювався не більш як однорічний термін подачі касаційної скарги⁹¹².

Німецькими інструкціями, які регулювали порядок діяльності місцевих цивільних судів, передбачалися й заходи щодо забезпечення виконання їх рішень. При цьому примусовому виконанню підлягали: «а) наявні рішення, які набули законної сили, або постанови про попереднє виконання, виконавчі накази, запротокольовані судові угоди і належні до виконання рішення

⁹¹¹ ДАПО. – Ф.Р-8676. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 7.

⁹¹² ДАПО. – Ф.Р-8676. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 7, 8.

Німецького Суду, які передаються виконавцеві для виконання разом із завіреним перекладом оригіналу; б) рішення Шліхтера, які набули законної сили або належні до виконання; в) угоди, складені у Шліхтера.

Рішення Суду у справах про шлюби і судові справи, що стосуються встановлення взаємин між батьками і дітьми, не підлягають попередньому виконанню»⁹¹³.

У разі, якщо після закінчення терміну подання касаційної скарги вона не надійшла на розгляд відповідної судової установи, звідти на адресу камери шліхтера відправлялося відповідне повідомлення. Лише після отримання цього підтвердження шліхтер одержував право видати свідоцтво про набуття рішенням суду законної сили.

Шліхтер мав право зупинити виконання судового рішення. Це право він отримував у випадку, коли надходила скарга про попереднє виконання або про поновлення попереднього стану. Шліхтер міг тимчасово припинити примусове виконання.

Зупинити примусове виконання судового рішення шліхтера можна було лише в тому випадку, коли зацікавлені в цьому особи могли довести, що це завдасть їм непоправної шкоди. Постанова про припинення примусового виконання могла прийматися без усного розгляду справи й заслуховування сторін судового процесу та оскарженню вже не підлягала⁹¹⁴.

Примусове виконання рішення суду провадилося на підставі виданих секретарем камери шліхтера відповідних документів. У ній обов'язково зазначався той факт, що виконання є примусовим.

Осібнo визначався й порядок дій судових виконавців. Провівши процедуру примусового виконання, судовий виконавець видавав боржникові виконавчий документ і розписку в отриманні від нього належного майна. Такий же порядок передбачався і в разі часткового виконання судового рішення.

⁹¹³ ДАПО. – Ф.Р-8676. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 9.

⁹¹⁴ ДАПО. – Ф.Р-8676. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 10, 11.

Судовий виконавець мав право провадити не лише обшук у приміщенні боржника, а й безперешкодно діставатися до нього. У разі опору боржника, перешкоджання діям посадовця, наприклад, недопущення в приміщення, де перебував боржник, виконавець звертався за допомогою до органів місцевої поліції. При цьому за фактом вчинення кожної виконавчої дії він зобов'язувався складати відповідний протокол.

Певний обсяг прав залишався і в суб'єкта примусового стягнення. Передбачалося, що судовий виконавець, накладаючи арешт на належне боржнику майно чи заробітну плату, в обов'язковому порядку мав залишити тому «потрібні засоби для скромного існування»⁹¹⁵.

Якщо примусове виконання стосувалося нерухомого майна на суму понад 10000 крб. і коли ця процедура зачіпала права та майнові інтереси громадян Третього Райху та осіб німецької національності, у цих випадках справа розглядалася німецьким цивільним судом.

Німецький суд розглядав ці питання й тоді, коли за примусового виконання потрібно було заарештувати боржника або ж накласти на нього грошовий штраф.

Окремо захищалися й права судового виконавця. Так, у випадку, коли він зазнавав образ або інших неправомірних дій, посадовець мав право звернутися за захистом до шліхтера. При цьому шліхтер розглядав справу, заслуховуючи тільки пояснення судового виконавця.

Треті особи в порядку особливого судового проведення також могли заявити про свої права. У цьому випадку шліхтер мав право зупинити примусове виконання таким порядком, як це провадилося при оскарженні постанови про попереднє виконання.

На клопотання боржника шліхтер мав право анулювати цілком або частково вже проведені заходи щодо виконання примусового стягнення. А ретельно перевіrivши всі обставини справи, він мав право забезпечити

⁹¹⁵ ДАПО. – Ф.Р-8676. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 11, 12.

законні інтереси боржника, якщо «дії, щодо боржника є надто сурові й суперечать здоровому глузду».

За проведення самої процедури цивільного судового процесу в кожній інстанції стягувалося в залежності від складності справи від 5 до 10 % суми позову, але не менш як 5 крб. Дозволялося стягувати й так звані канцелярські витрати в розмірі 1 крб. за кожну сторінку судової справи. Мито до камери шліхтера сплачував позивач, а канцелярські витрати – особа, на яку складався документ. Шліхтер мав право відтермінувати сплату митних платежів неплатоспроможній особі повністю або частково, а також зменшити розмір мита до 5 крб. за умови складання мирової угоди⁹¹⁶.

Таким чином, місцеві цивільні суди, які постали на теренах РКУ весною 1942 р., розв'язували цивільні спори й мали стати ефективним засобом спокою та дотримання правопорядку з боку населення. Найслабшим місцем у їх діяльності вважалась неповноцінна нормативно-правова база, на основі якої здійснювалося судочинство.

Майже одночасно з вирішенням проблеми цивільного судочинства було здійснено спробу врегулювання питань кримінального порядку. На підставі постанови райхсміністра східних окупованих територій «Про встановлення правопорядку в окупованих східних областях» райхскомісар ухвалив розпорядження «Про покарання дрібних злочинів і порушень в межах Райхскомісаріату України» від 8 травня 1942 р. У результаті, на теренах РКУ з 1 червня 1942 р. вводилися місцеві кримінальні суди (суди шефенів)⁹¹⁷, хоч саме положення про службовий статус шефенів ще не було підготовлене й мало з'явитися пізніше.

Основним нормативним актом, який використовувався шефенами в кримінальному судочинстві, став Німецький кримінальний кодекс від 15

⁹¹⁶ ДАПО. – Ф.Р-8676. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 12, 13.

⁹¹⁷ ДАПО. – Ф.Р-8676. – Оп. 2. – Спр. 6. – Арк. 1.

травня 1871 р., доповнений та змінений наступними законами станом на 1 жовтня 1941 р.⁹¹⁸.

Розпорядження визначало перелік суб'єктів, які підлягали новому кримінальному судочинству. До них належали винятково представники місцевого ненімецького населення. У цьому документі не знайдемо жодної згадки про місцеве єврейське населення.

Українські шефени діяли за уповноваженням гебітскомісарів, хоч право на їх призначення та звільнення належало генеральним комісарам. Так само, як і шліфенів, їх зараховували до штатів органів місцевого управління. Службовий нагляд за професійною діяльністю шефенів здійснювався як гебітскомісаріатами, так і правовими відділами генеральних комісаріатів.

Українські шефени застосовували німецьке кримінальне законодавство, якщо сума збитків, нанесена неправомірними діями підсудного, не перевищувала 1 тис. крб. Шефени мали право засудити винного до арешту або тюремного ув'язнення терміном до двох років, грошового штрафу розміром до 10 тисяч крб. із заміною позбавлення волі до трьох місяців. Також шефени могли засудити винного до конфіскації належного йому майна. Ці покарання могли застосовуватися як окремо, так і разом. Результатом проведеного судового засідання було оголошення вироку. Вирок мав бути обгрунтований та викладений у письмовій формі.

Українські шефени були уповноважені накладати ці види покарання лише до осіб ненімецького походження, а також за умови, якщо дії підсудного не зачіпали інтереси Німеччини.

Гебітскомісари могли переглянути вирок шефенів, як звільнити засудженого від відбуття покарання, так і, навпаки, призначити розгляд справи німецьким судом або взагалі вирішити це питання в позасудовому порядку.

Вирок шефенів підлягав виконанню, якщо гебітскомісар чи німецька прокуратура не висували щодо нього жодних заперечень. Усі кримінальні

⁹¹⁸ ДАПО. – Ф.Р-8676. – Оп. 2. – Спр. 4. – Арк. 1 – 109.

покарання у вигляді позбавлення волі виконувалися винятково в німецьких каральних установах. А от грошові штрафи надходили на рахунки того органу, у штатах якого перебував шефен та службовці відповідної судової установи. Щоправда, гебітскомісаріти мали право акумулювати зібрані кошти на власних банківських рахунках.

У цьому нормативному акті зазначалися умови, за якими гебітскомісари та німецькі й особливі суди зберігали свою частку впливу за місцевим кримінальним судочинством. Так, зокрема, було визначено, що гебітскомісар і без проведення судового процесу мав право засудити винного до арешту, тюремного ув'язнення до шести тижнів, грошового штрафу до 10 тисяч карбованців та конфіскації майна й публікації вироку щодо покарання особи, визнаної винною. Судовий процес міг проводитися й без усного заслуховування сторін. Оголошений вирок не підлягав оскарженню.

Передбачалося, що райхскомісар міг уповноважити окремих гебітскомісарів провадити кримінальне судочинство щодо місцевого населення за особливим, жорсткішим варіантом. У разі, якщо покарання, призначені рішенням гебітскомісара, перевищували встановлені правові санкції, засуджений упродовж одного місяця мав право звернутися до німецького суду з проханням провести розгляд справи звичайним порядком.

Клопотання про судовий розгляд кримінальної справи мало бути зафіксоване гебітскомісаріатом, німецьким судом, німецькою поліційною установою й надійти до прокуратури⁹¹⁹.

Попереднє досудове розслідування проводилося відповідними німецькими та місцевими поліційними органами. Лише після цього з санкції гебітскомісара справа передавалася на розгляд до місцевого кримінального суду. Так само й німецький суд чи прокуратура могли передавати справи на розгляд до суду шефенів. Кожна справа, яка потрапила до установи шефена, підлягала обов'язковій реєстрації в спеціальному реєстрі кримінальних справ.

⁹¹⁹ ДАПО. – Ф.Р-8676. – Оп. 2. – Спр. 6. – Арк. 1 – 4.

Не пізніше, ніж за три доби до розгляду кримінальної справи шефен викликав обвинуваченого для повідомлення йому суті обвинувачення. За необхідністю викликалися також свідки та експерти у справі. В особливих випадках шефен мав право розглянути справу у пришвидшеному порядку.

У разі неявки свідків чи обвинуваченого, який перебував на свободі, шефен звертався до гебітскомісаріату чи відділення місцевої поліції з проханням про забезпечення їхньої примусової явки до суду. При цьому обвинувачений міг бути заарештований.

У разі, коли обвинувачений перебував у місці утримання, яке розташовувалося на великій відстані від місця розгляду справи, вона передавалася тому шефену, у районі юрисдикції якого мешкала ця особа. Шефен, якому передавалася ця справа, не мав права відмовитися від її розгляду.

Німецькі піддані та особи німецької національності не могли викликатися шефеном у якості свідків чи експертів. У разі необхідності їхнього допиту шефен звертався з відповідним проханням до німецького суду. При цьому він подавав як короткий опис, так і саму кримінальну справу.

Українці, які перебували на службі в німецьких установах, могли бути допитані в якості свідків лише з дозволу свого керівництва⁹²⁰.

Усе діловодство в камерах шліхтерів провадилось українською мовою. Судді отримували українські переклади нормативних актів, відповідно до яких здійснювали судочинство⁹²¹. Ті ж самі правила були встановлені й для камер шефенів. Самі ж рішення та вирoki судів шефенів та шліфенів ухвалювались та оголошувались «іменем Закону»^{922, 923}.

За свою роботу шефени та шліфени отримували заробітну плату. У середньому вона становила 950 крб. За успіхи в роботі передбачалася також

⁹²⁰ ДАЧО. – Ф.Р-2327. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 11 – 13.

⁹²¹ ДАПО. – Ф.Р-2358. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1, 23 – 26.

⁹²² ДАЗО. – Ф.Р-3077. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 6.

⁹²³ ДАЗО. – Ф.Р-3077. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 3.

тридцятивідсоткова доплата до основної заробітної плати. В умовах окупації заробітної плати не вистачало, тому українські судді намагалися домогтися права на користування службовими їдальнями. Аби збільшити харчовий раціон, їм доводилося також самостійно вирощувати городину на наданих у користування місцевою владою сезонних земельних ділянках⁹²⁴.

Кваліфікованих спеціалістів, які змогли б замінити всі вільні вакансії в судових установах, не вистачало, тому на теренах РКУ постали камери шефенів-шліхтерів. У результаті, спеціалізація судів відмінялася, а комбіновані камери шефенів-шліхтерів розглядали як цивільні, так і кримінальні справи. У багатьох документах йдеться про перевантаженість працівників судових установ кількістю справ, що надходили на їх розгляд. Так, у м. Полтаві на міського обершліхтера було перекладено розгляд цивільних справ одного з міських районів, хоча за своїми службовими повноваженнями він мав би здійснювати контроль за діяльністю інших шліхтерів міста та керувати відповідною касаційною установою. Та реакція влади була досить типовою для того часу – замість зменшення службових завдань на обершліхтера поклали ще й обов'язки міського нотаря⁹²⁵.

Міські власті не мали права здійснювати ці питання поза санкцією гебітскомісаріату, але реальність була такою, що місцевий бургомістр обійшовся без формальних узгоджень із німецькою адміністрацією гебітскомісаріату. Про це свідчить службове подання одного з шліхтерів Полтави, адресоване бургомістру: «Наказом Генерального Комісара Київської Генеральної округи призначено було шліхтером та шефеном по Полтавському району п. Арнаутова Петра Георгійовича. Але по Вашому розпорядженню п. Арнаутов відряджений тимчасово до виконання нотаріальних чинностей по м. Полтаві і Полтавському району». Як висновок, суддя прохав повернути колегу до виконання покладених на нього

⁹²⁴ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 1, 5, 20.

⁹²⁵ ДАПО. – Ф.Р-2360. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 34.

генеральним комісаром обов'язків із причини щоденної надмірної перевантаженості міських та районних судових установ⁹²⁶.

Керівники органів місцевого управління не завжди й не в повному обсязі виконували німецькі вказівки щодо належного матеріально-технічного забезпечення судів шефенів та шліхтерів. Для прикладу, 1 лютого 1943 р. до голови Полтавської районної управи надійшло службове подання шліхтера одного з районів м. Полтави, у якому зазначалося: «В будинку судових установ м. Полтави по Гоголівській вулиці № 7 знаходяться також і районні судові установи, як то шліхтер та нотар по Полтавському району з їх канцеляріями. Їм належать два кабінети та зала судових засідань.

За існуючими правилами судові установи знаходяться на утриманні управи: місцеві – міської управи, а районні – районної управи.

До цього часу районна управа не бере ніякої участі в обладнанні, утриманні, опаленні зазначеного будинку. Між тим і засоби, що до цього часу приймає міська управа також далеко недостатні. До деякої міри обладнано лише один кабінет для суддів, одну кімнату для канцелярії та одну залу. Решта приміщення пустує.

Наприклад: зала судових засідань для районного судді, яка відремонтована міською управою не використовується через те, що у ній зовсім відсутні меблі (ні стола, ні стільців). Суддя користується залою міських суддів, а останні повинні розглядати справи в кабінеті, де містяться чотири судді, що звичайно не дуже приємно, адже це заважає роботі інших суддів, та не дає можливості приймати прохачів і з ними мати переговори. Засідання йдуть одночасно і в міських суддів і в районних.

Нотар теж не може зайняти кімнати, яку нами для нього відремонтовано, адже за відсутністю палива ми не можемо її опалювати»⁹²⁷.

Незважаючи на це службове звернення, місцева влада не змінила свого ставлення до діяльності судів. Невдовзі, у березні 1943 р., у судових

⁹²⁶ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 7.

⁹²⁷ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 1, 19.

установах та нотаріаті Полтави скоротили 18 посад, що, звісно, не кращим чином позначилося на їх роботі⁹²⁸.

Як бачимо, питання матеріально-технічного забезпечення роботи місцевих судових установ далеко не в усіх регіонах РКУ вирішувались конструктивно й належним чином⁹²⁹.

Своєрідність функціонування місцевих судових установ на теренах РКУ виявлялося і в тому, що до участі в розгляді справ допускалися адвокати. Вимоги до цієї категорії працівників юридичної сфери були подібними до суддів – наявність відповідної фахової підготовки та досвіду професійної діяльності, лояльне ставлення до німецької влади. Не мали права обіймати ці посади колишні комуністи, працівники НКВС та прокуратури, євреї.

В окремих генеральних комісаріатах РКУ існували особливості відновлення адвокатури. Так, за погодженням із керівником гебітскомісаріату «Житомир» на початку 1942 р. в цьому адміністративному окрузі з'явився дещо несхожий на інші регіони інститут судових захисників. Відповідно до положення про адвокатуру, що з'явилося в лютому 1942 р., адвокати зобов'язувалися перебувати при судових установах для виконання доручень приватних осіб та захисту їх інтересів. Адвокатами могли бути особи не лише з юридичною освітою, а з практичним, не менш як дворічним досвідом роботи. Не могли бути адвокатами: особи молодші 25 років; службовці; позбавлені адвокатського звання за вчинений злочин та ганебний вчинок; жінки.

За недостатньої кількості адвокатів судовими установами могли призначатися повірені. Претенденти на зарахування до числа повірених повинні були мати середню освіту та трирічну «судову практичну підготовку», а також скласти іспит із матеріального та процесуального права.

⁹²⁸ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 1.

⁹²⁹ Куницький М. Функціонування установ шліфенів та шефенів на теренах Райхскомісаріату «Україна»: аналіз судової практики (1941 – 1944 рр.) / М.Куницький // Часопис української історії / За ред. доктора історичних наук, професора А.П.Коцура. – Київ, 2014. – Вип. 29. – С. 29 – 34.

Повірені в обов'язковому порядку отримували свідоцтво на право займатися відповідною діяльністю й сплачували 300 крб.

Окупаційна влада не могла дозволити вільну й безконтрольну діяльність адвокатів. Улітку 1942 р. обсяг їх повноважень помітно обмежили, а на їх місці з'явилися так звані «правові порадики». Щоправда, генеральні комісари «не поспішали» з упровадженням нормативних актів райхскомісара з цього питання. Розпорядження німецьких регіональних керівників, які регулювали діяльність правових радників, з'явилися взимку 1942/1943 рр.

Порядок затвердження їх на цих посадах був подібним до призначення суддів. Особи, які претендували на заняття відповідним видом діяльності, допускалися до цього винятково гебітскомісаром. Ними могли стати особи, «які за їх особистими якостями й політичною настановою, а також попередньою науковою або практичною освітою гідні до цієї діяльності й можуть поручитися, що вони завжди будуть обстоювати за німецьким управлінням».

Правовий радник мав відмовитися від надання своїх послуг, коли на них претендують «для явно протизаконних, нечесних або непристойних цілей, або коли він свої послуги вже забезпечив другій стороні в протилежних інтересах». Він не міг видавати іншим приватним особам чужу таємницю, яку йому було довірено або коли вона потрапила до нього у зв'язку з професійною діяльністю⁹³⁰.

За родом своєї професійної діяльності вони об'єднувалися в Бюро правових радників, які створювалися в кожному гебітскомісаріаті⁹³¹. Так окупаційній владі було легше контролювати їх діяльність.

За встановленими правилами надання юридичної допомоги місцевому населенню мало платний характер. Так, відповідно до Тимчасового розпорядження генерального комісара округи «Волинь та Поділля» 3 вересня 1942 р. «Про тарифи для місцевих правних дорадників», ухваленого на

⁹³⁰ ДАЖО. – Ф.Р-1152. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1, 2, 31, 32.

⁹³¹ ДАПО. – Ф.Р-2357. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 4.

основі відповідного розпорядження райхскомісара від 9 липня 1942 р., встановлювалося, що адвокат за свої послуги в цивільному спорі, який розглядався в судовому порядку, мав право отримувати винагороду не більшу, ніж 1 % від вартості позову.

Зазвичай адвокати захищали обвинувачених за обопільною з ними згодою. За це вони отримували визначену обома сторонами грошову винагороду. Але відомі випадки, коли захисників для тих, хто не міг оплатити їх послуг, призначав суддя⁹³².

Найменший розмір винагороди становив 15 крб. При цьому було встановлено, що адвокат міг отримувати від 50 до 150 крб. за підготовчу роботу, а також від 100 до 300 крб. за участь у судових засіданнях. В особливо складних випадках оплата праці адвоката становила 500 крб. Він також мав право на відшкодування витрат на службові відрядження та харчування. У разі непорозумінь зі своїм клієнтом щодо оплати праці адвокат міг звернутися до суду шліхтерів із вимогою повернути кошти⁹³³.

Доходи адвокатів контролювалися відповідними органами, а заробітну плату вони одержували при юридичних консультаціях, у яких працювали. Так, п'ятеро адвокатів юридичної консультації м. Миколаєва в грудні 1941 р. одержали від 515 до 895 крб. У травні 1942 р. рівень заробітної плати суттєво зріс. У цей час адвокати одержали від 1,5 до 2 тисяч крб., хоча деяким із них було нараховано лише 100 та 220 крб.⁹³⁴.

Діяльність правових радників мала позитивний характер, адже з їх допомогою місцеве населення отримувало юридичну допомогу й могло певним чином захистити свої й без того обмежені окупаційною адміністрацією права. І хоча перевірки діяльності правових радників і засвідчували численні порушення, у тому числі й приховування прибутків⁹³⁵, але, саме завдяки їм, на теренах РКУ з'явилася більш-менш збалансована

⁹³² ДАЖО. – Ф.Р-1152. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1.

⁹³³ ЦДАВОУ. – Ф. 2007. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 8 зв.

⁹³⁴ ДАМО. – Ф.Р-1710. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1, 6.

⁹³⁵ ДАМО. – Ф.Р-1017. – Оп. 1. – Спр. 31. – Арк. 90.

система правових засобів та механізмів захисту місцевого населення, нормативного врегулювання розхитаних війною соціальних відносин. Один із сегментів цієї системи й забезпечував інститут правових радників.

Ще одним засобом регулювання соціальних відносин стало створення місцевого нотаріату. Із середини лютого 1942 р. на теренах РКУ почало діяти розпорядження з тимчасового врегулювання місцевого нотаріату. Цим нормативним актом встановлювалося, що українські нотаріуси мали право виконувати свої повноваження лише стосовно місцевого населення.

Призначення їх на відповідні посади мало подібний до шєфєнів та шлїфєнів порядок. Гебїтскомїсар пропонував їм кандидатури на затвердження генерального комїсарїату. Попередньо він мав перевірити благонадїйність та квалїфікацію претендента на заміщення цієї посади.

Українські нотарї підлягали службовому нагляду з боку гебїтскомїсарїату, але могли отримувати фаховї вказївки від правового вїддїлу генерального комїсарїату.

Як правило, свою службову дїяльність нотарїус проводив у межах районної чи мїської управи. Районнї управи зобов'язувалися передати нотарїусам у службове користування вїдповїднї примїщення та канцелярське приладдя.

Заробїтну плату нотарїуси також отримували за рахунок бюджету районної управи, хоч вони мали право й на половину прибуткїв, якї надходили вїд їм фахової дїяльності. Загалом вони не могли отримувати бїльшї розмїри виплат, анїж за 2-ою групою встановленої тарифної сїтки для працювникїв, зайнятих у мїсцевих установах⁹³⁶. Фактично оплата працї українських нотарїв сягала рївня зарплат голїв районних та мїських управ. Як свїдчить документацїя службових перевїрок, частина з них шляхом приховування прибуткїв змогла доволї непогано забезпечити себе засобами їснування.

⁹³⁶ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 104, 123.

Отже, місцеві судові установи, нотаріат та адвокатура створювали правове підґрунтя для унормування соціальних відносин у різних сферах життя періоду нацистської окупації⁹³⁷.

5.4. Практична робота місцевих судових установ із врегулювання повсякденних проблем населення РКУ

Аналіз тогочасної судової практики у справах цивільного та кримінального характеру засвідчує, що ці установи ефективно виконували своє завдання, а їх малочисленний, як на той час, і не завжди кваліфікований кадровий склад у міру можливостей здійснював регулятивні функції.

Однією із проблем, яка гостро постала перед частиною місцевого населення, стало встановлення соціального статусу особи, а саме – особистих ідентифікаційних даних, місця та часу народження. Унаслідок буремних подій воєнної доби люди втрачали деякі особисті документи, а їм самим потрібно було ідентифікуватися в окупаційному соціумі. Саме такі справи й були віддані на розгляд цивільних судів.

Відомі факти, коли, навпаки, особи, які з причин переслідування їх радянською владою, змінювали свої документи, а в окупаційний період бажали повернути справжні прізвища. Одна з таких справ виявлена в ДАПО. Так, Мотузка І.Ф. прохав суд виправити його особисті дані на Чернявського О.І. Позивач пояснив, що, проживаючи в Білорусії в 1930 р., він був розкуркулений та разом із сім'єю висланий в табори під Архангельском. У 1933 р. втік із табору, перебрався на батьківщину й купив паспорт на інше прізвище. Оскільки позивач не мав інших документів, він просив суд направити відповідне подання до Білорусії й після отримання звідти відповідних документів на їх основі змінити йому та дружині прізвище. Суд

⁹³⁷ *Куницький М.* Судові засоби захисту прав та інтересів місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.) / М.Куницький // «Мандрівець». – Тернопіль, 2013. – № 6 (108). – С. 36 – 40.

відмовив позивачу, оскільки він мав самостійно віднайти докази, звернувшись у письмовому вигляді до органу влади, на території якого він раніше проживав⁹³⁸. Аналогічне рішення суду отримала і його дружина, яка проживала за фальшивим паспортом під прізвищем Гавручонок Н.С.⁹³⁹.

Зрештою справа була вирішена на користь позивачів. Уже в січні 1943 р. вони в черговий раз звернулися до Полтавського суду, оскільки знайшли свідків, які їй підтвердили дійсні прізвища цих людей. Як результат, суддя виніс ухвалу про зміну їх прізвищ⁹⁴⁰.

Суди відмовлялися надсилати клопотання до інших окупаційних зон. Але, якщо позивач, втративши документи, усе ж міг подати до суду покази свідків, то, як правило, у цьому випадку отримував позитивне рішення. Так, позивачка Є.Гуркіна, втративши документи під час евакуації з м. Мозиря Білоруської РСР у червні 1941 р., змогла на основі показів свідків встановити час народження малолітньої дитини⁹⁴¹.

Для того, щоб довести факт народження дитини й визначити дату цієї події, заявники зверталися до місцевих цивільних судів, працівники яких ретельно опитували свідків і лише після цього ухвалювали рішення^{942, 943, 944}. Процедура ідентифікації особи передбачала передачу копій судових рішень до відділення РАЦСу⁹⁴⁵. Заочний розгляд справ у цих випадках не допускався, а тому, коли ні позивачі, ні свідки не з'являлися на судові засідання, його відкладали на невизначений термін. Суд не з'ясовував і причин неявки сторін процесу, як правило, відразу ж їх штрафуючи⁹⁴⁶.

Судові установи були переповнені справами, пов'язаними з процедурою ідентифікації особи. Так, один із позивачів наступним чином пояснював

⁹³⁸ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 1, 4.

⁹³⁹ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 1 – 4.

⁹⁴⁰ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 41. – Арк. 1, 13.

⁹⁴¹ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 22. – Арк. 1 – 6.

⁹⁴² ДАПО. – Ф.Р-2763. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 1 – 6.

⁹⁴³ ДАПО. – Ф.Р-2763. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 1 – 5.

⁹⁴⁴ ДАПО. – Ф.Р-2763. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 1 – 5.

⁹⁴⁵ ДАПО. – Ф.Р-2342. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 1.

⁹⁴⁶ ДАПО. – Ф.Р-2341. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 10.

обставини втрати документів на власну дитину: «Пояснюю, що мій син Іван народився 20 січня 1932 року в м. Полтаві в зареєстрованому шлюбі з Кулик Мотрею Дмитрівною. Метрику на нього я втратив на річці під час перенесення одягу. Втратив і метрику сина, і власні документи. Я хотів був отримати в ЗАГСі в архіві нову довідку на сина, але там немає запису його, про що мені й видано довідку, яку я й подав при своїй заяві. В моєму паспорті прописаний син Іван (подано довідку паспортного столу від 14 липня 1943 р. № 1403), в якій записаний син Кулик Іван, народження 1932 р., місяць та число не визначено. У дворовій книзі теж прописано сина (пред'явлено будинкову книгу). Свідки теж посвідчать час та місце народження сина, так як вони працювали зі мною в той час, вони мої знайомі і знають про час народження сина. Прохаю встановити час народження судовим порядком».

Розглянувши цю справу, вивчивши докази та допитавши свідків, суд постановив «вважати, що гр. Іван Микитович Кулик народився в м. Полтаві двадцять другого січня 1932 року. Батько його Кулик Микита Маркович, мати Кулик Мотря Дмитрівна, обоє українці⁹⁴⁷.

Позивачі у своїх заявах до суду часто називали причиною втрати документів недавні військові дії, коли і свідоцтва про народження, і актові книги в приміщенні районних управ були знищені вогнем^{948, 949, 950, 951}.

В окремих випадках заявники намагалися знизити рік народження власним дітям, яким загрожувало відправлення на роботи до Третього Райху. Так, в одній зі справ позивачу відмовили у зменшенні віку його дочки на 1 рік. Не погодившись із рішенням шліхтера, позивач подав касаційну скаргу, але під час розгляду справи був виявлений обман. Суддя, який розглядав справу, швидко з'ясував причину, з якої батько намагався зменшити вік

⁹⁴⁷ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 4, 6.

⁹⁴⁸ ДАПО. – Ф.Р-2763. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 1.

⁹⁴⁹ ДАПО. – Ф.Р-2763. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 1 – 5.

⁹⁵⁰ ДАПО. – Ф.Р-2763. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 1.

⁹⁵¹ ДАПО. – Ф.Р-2763. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 1.

дитини – можливість вивезення до Німеччини. На цьому ж засіданні позивача було обвинувачено по кримінальній справі й засуджено до тюремного ув'язнення⁹⁵².

Судові справи щодо визначення віку тих, хто вже підлягав вивезенню на роботи до Німеччини, свідчать про те, що зменшення віку хоча б на один рік були далеко не рідкісними. У позивачів існувала потенційна можливість за допомогою свідків зменшити вік дітей^{953, 954, 955, 956, 957}.

Якщо з певних причин були втрачені, що засвідчували особу, документи, то зацікавлені повнолітні громадяни також зверталися до судів із проханням встановити час їх народження^{958, 959} або встановити факт хрещення в Православній церкві⁹⁶⁰. Суди, встановивши час народження позивачів чи їх дітей, відправляли відповідні рішення до відділів РАЦСу, які й видавали на основі цього нові документи⁹⁶¹.

Аналогічним чином здійснювалося оголошення людини безвісно відсутньою чи померлою^{962, 963}. Для винесення ухвали про оголошення людини безвісно відсутньою потрібен був 10-річний термін⁹⁶⁴. Але суди досить часто виносили рішення всупереч цьому правилу. Зазвичай для отримання позитивного рішення позивачу достатньо було довести факт відсутності колишнього члена сім'ї упродовж останніх трьох років.

На суди шліхтерів покладался обов'язок розгляду справ, пов'язаних із оголошенням особи недієздатною. Для винесення цього рішення потрібна була заява зацікавлених осіб, як правило, родичів. Вони викликалися на

⁹⁵² ДАПО. – Ф.Р-2763. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 1, 11.

⁹⁵³ ДАПО. – Ф.Р-2763. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 1.

⁹⁵⁴ ДАПО. – Ф.Р-2763. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 1,

⁹⁵⁵ ДАПО. – Ф.Р-2763. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 1, 6.

⁹⁵⁶ ДАПО. – Ф.Р-2763. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 1, 7.

⁹⁵⁷ ДАПО. – Ф.Р-2763. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 1, 5.

⁹⁵⁸ ДАПО. – Ф.Р-2358. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 1.

⁹⁵⁹ ДАПО. – Ф.Р-2763. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 1, 5.

⁹⁶⁰ ДАПО. – Ф.Р-2763. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 1.

⁹⁶¹ ДАПО. – Ф.Р-2347. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 1.

⁹⁶² ЦДАВОУ. – Ф. 3206. – Оп. 2. – Спр. 224. – Арк. 27 – 36.

⁹⁶³ ДАПО. – Ф.Р-2342. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 9.

⁹⁶⁴ ЦДАВОУ. – Ф. 3206. – Оп. 2. – Спр. 224. – Арк. 28.

судове засідання. Можливість оголошення особи недієздатною встановлювалася спеціальною медичною комісією, за результатами розгляду якої шліхтер і ухвалював судове рішення. Над особою, визнаною судом шліхтера недієздатною, встановлювалося опікунство⁹⁶⁵.

Водночас існували й відступи від цих правил, і судді самотійно, без проведення медичної експертизи, установлювали рівень дієздатності особи. Рішення суду направлялося сільській управі, голову якої зобов'язували віднайти психічно хворій людині опікуна⁹⁶⁶.

У судовому порядку здійснювалася й процедура всиновлення малолітніх дітей. Підставою для винесення позитивного судового рішення був факт бездітності позивачів, довідки про їх належний матеріальний стан, а в окремих випадках – і згода рідних малолітньої дитини. В усиновленої дитини змінювалося й прізвище⁹⁶⁷. У такому ж порядку встановлювалося опікунство над дітьми – сиротами, яких у той час було багато^{968, 969}.

Лише в судовому порядку надавалось право на одруження неповнолітнім особам. При цьому суд не враховував наявності підстав для свого рішення. Можливо, брався до уваги службовий статус осіб, які бажали одружитися з неповнолітніми. Так, до Полтавського суду шліхтера звернулася неповнолітня Н.Євко, яка просила надати їй дозвіл на одруження з «поліцаєм Микитенко Іваном Михайловичем». Як бачимо, позивачка відразу вказала місце роботи свого нареченого. І хоча до повноліття їй не вистачало дев'яти місяців, суд виніс позитивне рішення⁹⁷⁰.

У зв'язку з підвищенням шлюбного віку до 21 року в суди зверталися й повнолітні громадяни. Так, до Полтавського суду 20 січня 1943 р. звернувся І.Коломієць, 1924 р.н., який служив у німецькій військовій частині й просив надати йому дозвіл на одруження. До шлюбного віку йому не вистачало двох

⁹⁶⁵ ДАХО. – Ф.Р-1520. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 1.

⁹⁶⁶ ДАЖО. – Ф.Р-1508. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1, 2.

⁹⁶⁷ ДАЗО. – Ф.Р-3077. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 1 – 11.

⁹⁶⁸ ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп. 1. – Спр. 396. – Арк. 1, 76 – 78, 132.

⁹⁶⁹ ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп. 1. – Спр. 396. – Арк. 1, 186, 188.

⁹⁷⁰ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 50. – Арк. 1, 3.

років і трьох місяців, а він має бути відправлений на фронт⁹⁷¹. До суду звернувся ще один військовослужбовець із цієї ж частин. Він також просив надати йому дозвіл на шлюб, оскільки цього дня від'їздив на фронт⁹⁷². Ще один із позивачів вказав, що він «працює в ортскомендатурі». Йому також було надано відповідний дозвіл на одруження⁹⁷³.

Велика кількість судових позовів, які розглядалися шліхтерами, стосувалася процедури розлучення. Зазначимо, що зміну цивільного статусу особи у сфері сімейних правовідносин мав право здійснювати винятково суд, хоча певний час ці функції покладалися на відділи РАЦСу, котрі діяли при районних управах⁹⁷⁴. Так само позивачі могли звертатися до суду з приводу встановлення факту батьківства⁹⁷⁵. Відомі справи, у яких позивачі вимагали заборонити носити їх прізвище колишній дружині⁹⁷⁶.

Підставами для розлучення, за якими позивач мав право звертатися до суду, могли бути подружнє невірність⁹⁷⁷, ⁹⁷⁸, ⁹⁷⁹, ⁹⁸⁰, фізичні вади, зокрема безплідність⁹⁸¹, безвісна відсутність одного з подружжя⁹⁸². «1 грудня 1938 р. я зареєструвала свій шлюб із Собокар Яковом Васильовичем, а в березні місяці 1939 р. він залишив мене і виїхав невідомо куди. Чоловік мій увесь час дуже пиячив и бив мене. Прохаю дати мені розлучення із чоловіком, як безвісно відсутнім. З 1939 р. я не маю про нього ніяких відомостей», – просила суд позивачка Собокар Соломія⁹⁸³.

Позивачка К.Імбрус пояснила суду, що її «шлюб із Григорієм Імбрус був зареєстрований 30 вересня 1939 року. Через два місяці після цього, в грудні

⁹⁷¹ ДАПО. – Ф.Р-2357. – Оп. 1. – Спр. 46. – Арк. 1, 4.

⁹⁷² ДАПО. – Ф.Р-2357. – Оп. 1. – Спр. 44. – Арк. 1, 4.

⁹⁷³ ДАПО. – Ф.Р-2357. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 1, 4.

⁹⁷⁴ ДАПО. – Ф.Р-2347. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 1, 3, 5.

⁹⁷⁵ ДАПО. – Ф.Р-2763. – Оп. 1. – Спр. 21. – Арк. 1 – 16.

⁹⁷⁶ ДАПО. – Ф.Р-2839. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 1.

⁹⁷⁷ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 31. – Арк. 1 – 19.

⁹⁷⁸ ДАПО. – Ф.Р-2357. – Оп. 1. – Спр. 42. – Арк. 1, 2.

⁹⁷⁹ ДАПО. – Ф.Р-2763. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1, 2.

⁹⁸⁰ ДАПО. – Ф.Р-2763. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 1.

⁹⁸¹ ДАПО. – Ф.Р-2763. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 1.

⁹⁸² ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 1 – 12.

⁹⁸³ ДАПО. – Ф.Р-2347. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 12.

1939 року, чоловік мій виїхав з Полтави в армію. З дороги він прислав мені одного листа й після того й до цього часу я ніяких відомостей від нього й про нього не маю. Від нього у мене народилась дочка Люда, їй зараз два з половиною роки. Я живу у своїх батьків. Де знаходиться мій чоловік і що з ним я не знаю. Поскільки вже пройшло більш трьох років як він невідомо де знаходиться, я прохаю розлучити мене з ним, як з безвісно відсутнім»⁹⁸⁴.

Відомі судові справи, коли позивачі намагалися розлучитися з тієї причини, що один із подружжя раніше перебував у шлюбі з євреєм. Так, позивач П.Рибалка просив розлучити його з дружиною «через те, що перший чоловік відповідачки був жид, з яким вона раніш розлучилась»⁹⁸⁵. Позивач зазначав: «після реєстрації шлюбу мені стало відомо, що вона ввела мене в оману, мала чоловіка жида і від нього є зараз дитина – дівчина п'яти років. З цих причин я не більше не можу залишатись з нею в шлюбі, а тому й прошу про розірвання шлюбу та після вирішення справи судом по суті, про видачу мені належного про це документа»⁹⁸⁶.

Справа була досить непростою й нетиповою для судового розгляду, адже в ній фігурував не лише колишній чоловік відповідачки, єврей за національністю, а й малолітня донька, яка за тогочасною нацистською практикою мала бути знищена. Але суд, розглянувши її по суті, ухвалив рішення – у позові відмовити за безпідставністю⁹⁸⁷. Позивач звернувся до касаційної установи^{988, 989}. Але й той відмовив позивачу⁹⁹⁰.

Подекуди в заявах позивачів, які намагалися розлучитися, звучали й ідеологічні мотиви, хоча їх можна віднести швидше до спроб підлаштуватися під тогочасні обставини. Так, до відділу РАЦСу при Полтавської міської управи 7 червня 1942 р. надійшла заява Н.Крат, яка повідомляла, що

⁹⁸⁴ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 8.

⁹⁸⁵ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 10.

⁹⁸⁶ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 1.

⁹⁸⁷ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 10.

⁹⁸⁸ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 4.

⁹⁸⁹ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 1.

⁹⁹⁰ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 11.

упродовж спільного сімейного життя її чоловік знущався над нею і заявила: «Тепер дякуємо пану Гітлеру і всьому Німецькому командуванню, що визволили нас з неволі. Тепер мої рідні, які залишилися живими, побачили вільне життя. Так, що прошу Вас розлучити мене з моїм чоловіком, бо я не можу так жити, як я жила при більшовизмі»⁹⁹¹.

Розлучення й наявність у колишнього подружжя неповнолітніх дітей передбачали встановлення відповідних виплат на їх утримання. Суди шліхтерів розглядали й ці справи. Здебільшого позивачами в цих справах виступали жінки, на утриманні яких залишалися діти. Основними вимогами позивачів ставав розмір фіксованої рішенням суду грошової допомоги. Як правило, на одну дитину відповідачі по цих справах мали сплачувати 25 % своїх прибутків^{992, 993, 994}. А от на двох і більше дітей відповідачам доводилося сплачувати 30 % від своїх прибутків^{995, 996}.

У судовій практиці відомі й нетипові випадки, коли суд призначав відповідачеві сплачувати не лише 35 % його заробітної плати, а й віддавати колишній сім'ї половину «пайка», тобто продуктів харчування, які отримувалися за картковою системою постачання. Відповідач пропонував залишити в нього на вихованні одну дитину, але суд відмовив йому в цьому, оскільки чоловік не мав можливостей належним чином її утримувати, оскільки увесь час перебував на роботі, а його мати була престарілого віку й сама потребувала догляду⁹⁹⁷. Отже, у цьому випадку можна пересвідчитись у тому, що суд врахував інтереси неповнолітньої дитини.

Водночас відомо немало випадків, коли місцеві цивільні суди зобов'язували відповідачів сплачувати конкретну грошову суму допомоги, а

⁹⁹¹ ДАПО. – Ф.Р-2347. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 37.

⁹⁹² ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 24. – Арк. 1 – 12.

⁹⁹³ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 42. – Арк. 17.

⁹⁹⁴ ДАПО. – Ф.Р-2358. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 12.

⁹⁹⁵ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 8.

⁹⁹⁶ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 39. – Арк. 11.

⁹⁹⁷ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 35. – Арк. 15, 17.

не 25 чи 30 % їхніх прибутків на утримання дітей до досягнення ними повноліття⁹⁹⁸.

Окремі з позивачів взагалі вимагали від суду встановлення відповідачу натуральних, а не грошових виплат. Ось як умотивувала свою вимогу одна з позивачок, щоправда, уже в касаційній скарзі: «Зазначене рішення шліхтера району в частині визначення щомісячної сплати 25 % з усіх видів заробітку вважаю невірним з таких міркувань:

1. Визначення 25 % з усіх видів заробітку на утримання дитини, зважаючи на те, що Сарапин Федір Андрійович працює в громадському дворі не сумлінно, не систематично виходить на роботу, що його заробіток і громадському дворі може за рік забезпечити дитину 25 – 40 трудовими днями, за рахунок яких я не зможу утримувати дитину.

2. Зважаючи на те, що відповідач має добрі матеріальні засоби, в силу цього можливе й більш конкретне визначення розміру утримання дитини».

У результаті, позивачка просила суд встановити наступні виплати: 12 кг придатного для споживання борошна та до досягнення дитиною 2 – річного віку – по 50 крб. щомісячно.

Скарга мала позитивні наслідки для позивачки, оскільки касаційна інстанція в повному розмірі задовольнила всі її вимоги⁹⁹⁹.

Окреме питання у справах щодо призначення утримання на дітей стосувалося часу початку виплат. Як правило, суд призначав ці виплати з моменту подачі позовної заяви й ухвалення позитивного для позивача рішення. Але відомі випадки, коли призначалися виплати за попередній час.

Наприклад, відповідачу П.Іващенко рішенням Полтавського суду шліхтера було призначено стягнення на утримання дитини за попередній час в сумі 1 тис. крб.¹⁰⁰⁰. У той самий час іншим позивачам цей же суддя не враховував факт несплати аліментних платежів за попередній період і не

⁹⁹⁸ ДАМО. – Ф.Р-1101. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1, 12.

⁹⁹⁹ ДАПО. – Ф.Р-2807. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 8, 9.

¹⁰⁰⁰ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 47. – Арк. 10.

задовольняв вимоги позивачів у повному обсязі^{1001, 1002, 1003}. І навіть той факт, що відповідач не з'являвся до суду упродовж півроку, не був для судді підставою достатньою, аби призначити більш ранній термін початку сплати аліментів на користь дітей¹⁰⁰⁴.

У судовому порядку колишні подружжя або особи, які проживали цивільним шлюбом, здійснювали й поділ спільного майна. На судове засідання викликалися свідки й адвокати¹⁰⁰⁵.

Вимагати утримання від рідних дітей могли й особи, які були престарілими або непрацездатними. Так, до Полтавського суду шліхтерів звернулася 75-річна Є.Весіч, яка вказала, що двоє дітей зовсім їй не допомагають, а тому просила: «судовим порядком розглянути справу і винести рішення, яким зобов'язати сина Весіча Андрія та Чопенка Палажку сплачувати мені щомісяця на утримання аліменти в розмірі по 100 крб. з кожного, починаючи перший платіж з 1 січня 1943 року. Також прошу покласти в обов'язок сину – Весічу Андрію залишити мене в тій кімнаті, де я жила й не виселяти, тобто: забезпечити приміщенням». Суд ухвалив рішення на користь позивачки: кожен із її дітей помісячно по черзі зобов'язувався утримувати матір¹⁰⁰⁶.

Чимало судових засідань було проведено з приводу затвердження прав на спадщину померлих осіб. Доволі часто рішення, винесені в результаті судових засідань, мали досить умовний, з точки зору їх правомірності, характер. Так, до суду шліхтера м. Мелітополя звернулися рідний брат та дружина померлого Я.Пасхалова. Жоден із цих спадкоємців не мав підтверджуючих їх родинні зв'язки з померлим документів. Як вихід із ситуації, суддя застосував покази свідків, які й підтвердили, що позивачі є

¹⁰⁰¹ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 48. – Арк. 1, 10.

¹⁰⁰² ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 49. – Арк. 10.

¹⁰⁰³ ДАПО. – Ф.Р-2357. – Оп. 1. – Спр. 50. – Арк. 1, 7.

¹⁰⁰⁴ ДАПО. – Ф.Р-2357. – Оп. 1. – Спр. 49. – Арк. 16.

¹⁰⁰⁵ ДАПО. – Ф.Р-2357. – Оп. 1. – Спр. 40. – Арк. 1, 44.

¹⁰⁰⁶ ДАПО. – Ф.Р-2357. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 1.

братом та дружиною померлого. Саме це й стало підставою для винесення позитивного для позивачів судового рішення¹⁰⁰⁷.

В окремих регіонах України всі угоди з купівлі – продажу майна мали затверджуватися судовими установами. Розгляд цих справ сільськими управами заборонявся¹⁰⁰⁸.

Позивачами могли виступати власники будинків, які вимагали від відповідачів сплати на їх користь заборгованостей по квартирній платі¹⁰⁰⁹ та примусового виселення¹⁰¹⁰, ¹⁰¹¹. Але інколи суди, розглядаючи позовні заяви, ухвалювали несподіване для цих осіб рішення: «справу зупинити до встановлення належним порядком права власності»¹⁰¹².

До судових органів зверталися й особи, які, виконавши певні роботи за трудовими угодами, так і не отримували належної їм платні¹⁰¹³, ¹⁰¹⁴. Судді досить ретельно розглядали цивільні справи, опитували свідків, а позивачі надавали відповідні докази правоти¹⁰¹⁵.

Місцеві судові органи були переповнені справами щодо непростих з юридичної точки зору майнових спорів позивачів, зокрема повернення незаконно утримуваних відповідачами речей¹⁰¹⁶, ¹⁰¹⁷, відшкодування навмисно пошкоджених об'єктів власності¹⁰¹⁸.

Немало судових справ були переважно дріб'язковими за вартістю речей. Часто в них, скажімо, йшлося про гармошку¹⁰¹⁹, велосипед¹⁰²⁰, але за умов тотальної відсутності таких предметів, вони набували значної цінності.

¹⁰⁰⁷ ДАЗО. – Ф.Р-3077. – Оп. 2. – Спр. 4. – Арк. 1 – 9.

¹⁰⁰⁸ ДАХО. – Ф.Р-1501. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 149.

¹⁰⁰⁹ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 34. – Арк. 1 – 4.

¹⁰¹⁰ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 35. – Арк. 1 – 16.

¹⁰¹¹ ДАПО. – Ф.Р-2360. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 1 – 8.

¹⁰¹² ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 42.

¹⁰¹³ ДАПО. – Ф.Р-2357. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 1.

¹⁰¹⁴ ДАПО. – Ф.Р-2357. – Оп. 1. – Спр. 41. – Арк. 1 – 11.

¹⁰¹⁵ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 1 – 27.

¹⁰¹⁶ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 23. – Арк. 1, 20.

¹⁰¹⁷ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 23. – Арк. 1, 11, 12.

¹⁰¹⁸ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 44. – Арк. 1, 27.

¹⁰¹⁹ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 1 – 10.

¹⁰²⁰ ДАПО. – Ф.Р-2763. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 1 – 16.

Багато судових справ породжували позови комунальних підприємств до боржників, які не бажали розраховуватися за надані їм послуги¹⁰²¹, ¹⁰²², ¹⁰²³, ¹⁰²⁴, ¹⁰²⁵, ¹⁰²⁶. Подекуди грошова вартість позовів комунальних підприємств до відповідачів була настільки мізерною, що вона не перекривала суми судового мита, яке доводилося сплачувати позивачу¹⁰²⁷. В окремих випадках керівники місцевих підприємств мали право через суд вимагати повернення коштів, які були незаконно витрачені їх працівниками¹⁰²⁸.

Та не лише комунальні структури чи органи влади могли позиватися з населенням, а й люди могли звернутися до суду з проханням захистити їх інтереси від посягань окремих відділів міських чи районних управ. Так, на адресу Полтавського суду шліхтерів надійшла позовна заява І.Підлепича, який вимагав виключити з опису речей належну особисто йому власність. У результаті між ним та фінансовим відділом міської управи розпочалася судова справа¹⁰²⁹. Ще один із позивачів вимагав від фінансового відділу Полтавської міської управи повернути йому невиплачену заробітну плату¹⁰³⁰. Працівники судових установ, перебуваючи на утриманні в органів місцевої влади, не могли діяти проти неї. Тому, як правило, усі судові спори громадян із місцевою владою завершувалися для останньої позитивними рішеннями.

Одним із завдань шліфенів було примирення позивачів та відповідачів. Особливо це стосувалося справ про розлучення та поділ спільного сімейного майна. Якщо судді вдавалося переконати сторони процесу в необхідності примирення, то в цьому випадку вони укладали мирову угоду, яка вносилася в протокол ухвали суду. «Миряться вони на таких умовах: позивач Пасічник

¹⁰²¹ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 7.

¹⁰²² ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 1.

¹⁰²³ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 27. – Арк. 1 – 15.

¹⁰²⁴ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 1 – 11.

¹⁰²⁵ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 1 – 22.

¹⁰²⁶ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 30. – Арк. 1 – 15.

¹⁰²⁷ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 1 – 12.

¹⁰²⁸ ДАПО. – Ф.Р-2357. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 1.

¹⁰²⁹ ДАПО. – Ф.Р-2357. – Оп. 1. – Спр. 43. – Арк. 1 – 23.

¹⁰³⁰ ДАПО. – Ф.Р-2357. – Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 1.

залишає Гориній все рухоме майно, що зазначено в позовній заяві та яке знаходиться зараз у відповідачки Гориної в квартирі; 2. Крім того позивач Пасічник зобов'язується повернути Гориній перину й ліжко; 3. Пасічник зобов'язується дати Гориній на утримання дитини один пуд борошна, один лантух картоплі та один лантух буряків; 5. Судові витрати по цій справі приймає на себе позивач Пасічник», – зазначалося в одному із рішень суду шліфена м. Полтави від 3 лютого 1943 р.¹⁰³¹.

Тогочасними нормативними актами передбачалася й відповідальність за надання неправдивих відомостей. Так само каралися й інші свідки, які під час розгляду цивільних справ вводили суд в оману. Для прикладу, одну зі свідків за неправдиві відомості, які вона надала під час допиту, засудили на один місяць виправних робіт. Жінка звернулася до гебітскомісара з проханням замінити їй ув'язнення іншим видом покарання, мотивуючи своє прохання наявністю в неї чотирьох дітей: «Злочин, за який мене покарано, вчинила я по своїй несвідомості, людина я, неписьменна, і зовсім не мала собі на меті давати п. Шліхтеру неправдиві покази, яким я, допитувалася в якості свідка і це трапилося лише з причини моєї неписьменності. Коли б мої сімейні обставини не були такі тяжкі, я накладену на мене п. Шефеном кару, хоч і одержала її дякуючи своїй неписьменності, понесла б. Це відбулося б лише на мені одній. Але п. Гебітскомісар в сучасний момент у мене четверо малих дітей – старшому десять років, а найменшому десять місяців – грудна дитина. Тому покарання тюремним ув'язненням при наявності чотирьох дітей є для мене дуже тяжким»¹⁰³².

Очевидно, що некомпетентність окремих суддів ставала причиною того, що відповідачі у справах цивільного характеру іменувалися як «обвинувачені»¹⁰³³, хоч, як відомо, останні були суб'єктами кримінального процесу.

¹⁰³¹ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 43. – Арк. 17.

¹⁰³² ДАПО. – Ф.Р-2763. – Оп. 1. Спр. 3. – Арк. 6, 7.

¹⁰³³ ДАМО. – Ф.Р-1101. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 30.

Як вже зазначалося, одночасно із судами шліфенів на теренах РКУ почали працювати суди шефенів, що призначалися для розгляду дрібних правопорушень, які можна було кваліфікувати як злочини, хоча, на наш погляд, частина із них усе ж мала ознаки адміністративного правопорушення.

Так, у масовому порядку кримінальні справи провадилися щодо осіб, які, наприклад, проїздили по грейдерній дорозі. І навіть те, що перевантажені підводи аж ніяк не шкодили дорозі, не змогло зупинити районного слідчого, який на той час виконував судові функції, від призначення кримінального покарання. У результаті, осіб, визнаних винними у вчиненні цих дій, покарали грошовим штрафом розміром 200 крб.¹⁰³⁴.

Попри те, що суд шефенів інколи вдавався до жорстких правових санкцій, можливість звернення до суду до певної міри захищала людей. Місцевий суддя не мав права карати німецьких чиновників та осіб німецької національності, представників місцевої адміністрації та поліційних формувань, але вплинути на людину, яка посягала на права й інтереси інших членів спільноти, він таки міг.

Наприклад, кримінальними судами охоронялися права спадкоємців, які мали отримати спадщину. Але, якщо до часу відкриття спадщини вона вже була використана особою, яка не мала на це права, проти неї відкривалася кримінальна справа¹⁰³⁵. Те ж саме стосувалося осіб, які на власний розсуд використовували майно, що перебувало під арештом¹⁰³⁶.

Найчастіше позивачі зверталися до суду шефена з позовами на членів сімей, які застосовували до них насильство. Так, М.Бакуменко 3 червня 1943 р. звернулася до шефена м. Гадяча із заявою, у якій зазначалося: «Прошу розглянути на судовому засіданні справу за нанесені мені побої моїм чоловіком Голівером Павлом Івановичем, який до цього часу неодноразово мене бив і мені немає через це спокійного життя. До цього прикладаю

¹⁰³⁴ ДАПО. – Ф.Р-2654. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1, 2.

¹⁰³⁵ ДАПО. – Ф.Р-2357. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 2.

¹⁰³⁶ ДАЧО. – Ф.Р-22. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 1, 8.

довідку Рашівської лікарні від 27 травня 1943 р.». Суддя відмовив позивачці у позові, але в справу втрутився гебітскомісаріат, який зобов'язав суддю відкрити кримінальну справу щодо П.Голівера за фактом побиття ним дружини¹⁰³⁷.

Відомо чимало кримінальних справ у зв'язку з обвинуваченнями в хуліганстві. Так, мешканець Покрово-Багачанського району, що на Полтавщині, М.Андрєєв у квітні 1943 р., перебуваючи в нетверезому стані, повибивав вікна у своєї сусідки та побив її дитину.

Первинне слідство по заяві потерпілої проводилося в сільській поліції, працівник якої, опитуючи свідків, виявив ще й факт самогоноваріння. Після перевірки в німецькій жандармерії справа була передана до суду. До матеріалів слідства було додано й характеристику на правопорушника, яку склав керівник громадського господарства. Вона мала негативний характер. Виявилось, що за 1942 р. М.Андрєєв виробив 13 трудоднів і до роботи ставився несумлінно. Правопорушник був засуджений до тюремного ув'язнення¹⁰³⁸.

В іншій кримінальній справі троє обвинувачених здійснили хуліганські дії в будинку односельця. Той звернувся з заявою до жандармерії. Одного із хуліганів було відразу ж затримано. У результаті суд засудив винного до одного місяця тюремного ув'язнення з відбуттям покарання при жандармерії. Ще одного односельця, який брав участь у нападі на нього, потерпілий пробачив, а тому суд звільнив його від відповідальності і справу «закрив назавжди»¹⁰³⁹.

Доволі часто за допомогою до судових установ зверталися люди, котрі були побиті своїми сусідами¹⁰⁴⁰. Як правило, правопорушників карали

¹⁰³⁷ ДАПО. – Ф.Р-2763. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 1, 8.

¹⁰³⁸ ДАПО. – Ф.Р-2839. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1, 2, 6, 7, 17.

¹⁰³⁹ ДАПО. – Ф.Р-2878. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1, 3, 7, 8.

¹⁰⁴⁰ ДАПО. – Ф.Р-2839. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 1, 6.

грошовим штрафом розміром 1000 крб. із заміною цього виду покарання двомісячним тюремним ув'язненням¹⁰⁴¹.

За побиття та нанесення словесних образ суддя міг застосувати до винного порівняно м'яке покарання, зокрема у вигляді накладання грошового штрафу розміром 200 крб.¹⁰⁴².

Особи, які вчиняли дрібні крадіжки майна громадських господарств, також ставали суб'єктами судового розгляду. Так, один із крадіїв власності громадського господарства був засуджений до грошового штрафу розміром у 1000 крб. із застереженням, що в разі його несплати покарання буде жорсткішим – тюремне ув'язнення терміном на один місяць. Окрім того, відповідач зобов'язувався повернути вкрадене в грошову виразі, щоправда, за «державними цінами»¹⁰⁴³.

Суди шефенів розглядали й справи щодо підробок дозволів на помол, незаконного забою худоби тощо. Так, за підробку дозволу на помол проса до винних застосовували грошовий штраф розміром 500 крб.¹⁰⁴⁴. У тому ж розмірі було оштрафовано й винного в незаконному забої худоби¹⁰⁴⁵. Цю справу направив на розгляд кримінального суду гебітскомісар.

У разі недбальства, коли гинула худоба громадського господарства, селяни також ставали відповідачами по кримінальних справах. Так, конюх одного з громадських господарств генеральної округи «Житомир», який допустив загибель коня, за вироком суду був змушений повернути його вартість у розмірі 250 крб.¹⁰⁴⁶.

Непоодинокими були випадки, коли обвинувачені в крадіжках були виправдані¹⁰⁴⁷, оскільки суддя з'ясував, що акти, складені керівником громадського господарства, свідки підписували під погрозою¹⁰⁴⁸.

¹⁰⁴¹ ДАЖО. – Ф.Р-1196. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 1, 3, 6.

¹⁰⁴² ДАПО. – Ф.Р-2927. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 1, 3.

¹⁰⁴³ ДАЖО. – Ф.Р-1196. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 1, 5.

¹⁰⁴⁴ ДАПО. – Ф.Р-2878. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 1, 4.

¹⁰⁴⁵ ДАПО. – Ф.Р-2927. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1, 13.

¹⁰⁴⁶ ДАЖО. – Ф.Р-1196. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 4.

¹⁰⁴⁷ ДАЖО. – Ф.Р-1196. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1, 6, 9.

Виносячи вироки обвинуваченим, досить часто шефени застосовували не тюремне покарання, а засуджували винних до примусових робіт у громадському господарстві з утриманням 25 % заробітку терміном від кількох днів до кількох тижнів¹⁰⁴⁹.

Будь-яке втручання в судову справу шефена з боку німецького керівництва могло відразу ж її припинити. Так, до такої судової інстанції Андрушівського району, що на Житомирщині, звернувся гр. М.Кирилюк, якого жорстоко побив один із відповідальних працівників громадського господарства. Справу було відкрито, але в ситуацію втрутився крайсландвірт, який зажадав передати йому правопорушника для винесення стосовно нього адміністративного покарання. Суддя негайно розглянув цієї кримінальної справи припинив¹⁰⁵⁰.

Останньою посадовою особою, до якої міг звернутися обвинувачений у кримінальній справі, був гебітскомісар. Для прикладу наведемо випадок, який стався у Зіньківському районі, що на Полтавщині. Місцевий кримінальний суд у червні 1943 р., розглянувши скаргу керівника громадського господарства на образи, нанесені йому селянином С.Ляхом, виніс вирок оштрафувати останнього штрафом у 1000 крб. Не погодившись із вирокком суду, він звернувся до гебітскомісара з апеляційним позовом, у якому між іншим виклав наступні обставини справи: «Суд вважає, що я перший образив Матяша та що образи з його боку були викликані моєю поведінкою. Але цей висновок суду не відповідає обставинам справи. Як видно з протоколу судового засідання, свідок Петренко (більше свідків не було) показав, що в час нашої сварки Матяш перший почав на мене кричати, що він мене застрелить, та виганяв мене з приміщення, після чого я зі свого боку висловив декілька образливих слів на його адресу.

¹⁰⁴⁸ ДАЖО. – Ф.Р-1196. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 1 – 6.

¹⁰⁴⁹ ДАПО. – Ф.Р-2655. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 7, 8, 9.

¹⁰⁵⁰ ДАЖО. – Ф.Р-1508. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 1, 4.

Цим я не виправдовую себе в тому розумінні, що ніби мав право висловлювати образливі слова. Але треба звернути увагу на неприпустимість поведінки службової особи, яка дозволяє собі під час виконання службових обов'язків своєю поведінкою викликати можливість нанесення зустрічних образ.

2. З обставин справи видно, що образи, які були викликані поведінкою Матяша, мали обопільний характер. Тому, навіть незалежно від того, що Матяш перший наніс мені образи, – справу належить припинити за обопільністю образ.

3. Я – старий селянин (63 роки), чесно прожив своє життя, ніколи не притягувався до відповідальності. Даний випадок, перший в моєму житті був викликаний хвилюванням, під впливом образ, яких я по відношенню до себе ніколи не чув.

На цій підстав я прошу Вас пане Гебітскомісар, вирок шліхтера від 4 червня 1943 р. скасувати та справу закрити».

Гебітскомісар, розглянувши як апеляційну скаргу С.Ляха, так і надані йому матеріали кримінальної справи, виніс рішення – вирок шефена скасувати¹⁰⁵¹.

Таким чином, за допомогою організованих німецької окупаційною адміністрацією РКУ судових установ місцеве населення отримало відповідні правові засоби захисту своїх прав.

Основним засобом впливу окупаційних інституцій РКУ на дотримання місцевим населенням нормативно-правових приписів стали адміністративні та кримінальні покарання. Неадекватно високий рівень правових санкцій мав примусити місцевий соціум безумовно коритися німецькій владі. При цьому санкції адміністративного характеру швидко еволюціонували до правових норм кримінального права.

¹⁰⁵¹ ДАПО. – Ф.Р-2358. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 22, 23, 25.

Цивільне населення РКУ мало можливості захисту від незаконних посягань на його права як з боку інших осіб, так і представників місцевих органів влади та поліції. Здебільшого ці питання розглядалися особовим складом формувань німецької цивільної жандармерії. При цьому жандарми могли як розглядати справи в адміністративному порядку, власноруч виносячи рішення та здійснюючи правосуддя, так і передавати підготовлені матеріали досудового слідства на розгляд місцевого кримінального суду.

Правове підґрунтя для унормування соціальних відносин у різних сферах життя періоду нацистської окупації створювали місцеві судові установи (суди шліфенів та шефенів), нотаріат та адвокатура.

Місцеві судові установи, незважаючи на те, що вони користувалися не до кінця сформованим «окупаційним законодавством», усе ж змогли упорядкувати соціальні відносини, які виникали в українському суспільстві¹⁰⁵².

¹⁰⁵² *Куницький М.* Функціонування установ шліфенів та шефенів на теренах Райхскомісаріату «Україна»: аналіз судової практики (1941 – 1944 рр.) / М.Куницький // Часопис української історії / За ред. доктора історичних наук, професора А.П.Коцура. – Київ, 2014. – Вип. 29. – С. 104 – 108.

РОЗДІЛ 6. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАХОДІВ У СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ

6.1. Український соціум як суб'єкт податкової політики окупаційної адміністрації РКУ

Нацистська окупація України передбачала запровадження системи викачування всіх наявних ресурсів задля успішного завершення військової кампанії на Сході. Одним із засобів реалізації цього курсу окупаційної адміністрації РКУ стала податкова політика.

Окремі сегменти цієї проблеми розглянуті у дослідженнях О.Перехреста, О.Лисенка, Н.Глушенка, О.Гончаренка, В.Орлика, Л.Маренець, О.Тонконог.

Для О.Перехреста, який займається проблемами функціонування сільського соціуму в роки Другої світової війни, нацистська податкова політика виступає основною формою економічного грабунку цієї категорії населення. Дослідник визначає 12 видів податків, які накладалися на українських селян. Він вважає, що цивільною адміністрацією так і не було створено єдиної системи податкової політики, оскільки німецькі регіональні керівники на власний розсуд встановлювали кількість та розміри податкових платежів¹⁰⁵³.

Н.Глушенко у своїй праці констатує той факт, що нацистська податкова політика, запроваджена на теренах РКУ, передбачала пограбування сировинних ресурсів окупованої країни, і звертає свою увагу здебільшого на акції реквізиційного змісту, організацію заготівельних кампаній та орендні правовідносини в українському селі¹⁰⁵⁴.

¹⁰⁵³ *Перехрест О.Г.* Системи оподаткування та обов'язкових поставок сільськогосподарської продукції як форми економічного пограбування селянства України за нацистської окупації (1941 – 1944 рр.) / О.Г.Перехрест // Український селянин: Збірник наукових праць. – Черкаси, 2003. – Вип. 7. – С. 303, 304.

¹⁰⁵⁴ *Глушенко Н.* Податкова політика німецької влади на окупованій території Півдня України у 1941 – 1943 рр. / Н.Глушенко // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Історичні науки. – Миколаїв, 2004. – Т. 32. – Вип. 19. – С. 23 – 34.

В.Орлик та Л.Маренець, проаналізувавши документи окупаційного періоду, які зберігаються в Державному архіві Кіровоградської області, доводять, що податкова політика на окупованих українських теренах базувалася на принципах, запозичених із рабовласницького еллінського суспільства, коли населення підкорених областей обкладали різноманітними податками. Автори публікації полемізують із М.Королем, який вважає нацистську окупаційну політику поверненням до плантаторської, рабсько-кріпосницької системи¹⁰⁵⁵.

У монографії та публікаціях О.Гончаренка, предметом яких визначаються особливості функціонування органів цивільної адміністрації РКУ, певне місце відводиться й характеристиці податкової системи. Дослідник вважає, що податкова система, запроваджена в РКУ, жодним чином не відображала потреб відбудови господарства і спрямовувалася на економічну експлуатацію місцевого населення й забезпечення діяльності владних структур усіх управлінських рівнів¹⁰⁵⁶.

У публікації О.Тонконог проводиться думка, що податкова політика адміністрації РКУ спрямовувалася на хижацьке використання сировинних, продовольчих і промислових ресурсів України, які дозволяли Німеччині продовжувати війну. Проте авторка, розширивши предмет дослідження на всі окупаційні зони, не змогла конкретизувати проведення цих заходів у військовій зоні, РКУ, дистрикті «Галичина». Окремі факти стосуються територіального масиву, окупованого Румунією, а реквізиції й грабунки речей та продовольства ототожнюються з податковими платежами¹⁰⁵⁷.

¹⁰⁵⁵ Орлик В., Маренець Л. До питання фіскальної політики нацистів в окупованій Україні / В. Орлик, Л. Маренець // Архіви України. – № 1 – 3. – 2005. – С. 233 – 240.

¹⁰⁵⁶ Гончаренко О. Проблеми функціонування цивільної адміністрації Райхскомісаріату «Україна»: фінансово-правовий аспект (1941 – 1944 рр.) / О. Гончаренко // Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги). Матеріали міжнародної наукової конференції / Відповідальний редактор: Легасова Л.В. – К., 2011. – С. 426 – 432.

¹⁰⁵⁷ Тонконог О. Податкова політика в роки німецько-фашистської окупації України / Тонконог О. // Національні рухи Опору в Східній і Центральній Європі кінця 1930-х –

Як вже зазначалося, німецька управлінська модель, створена в межах РКУ, була представлена райхскомісаріатом, генеральними комісаріатами та гебітскомісаріатами. У їх організаційній структурі діяли фінансові відділи. На ці управлінські структури поряд із реалізацією питань фінансового характеру, налагодження грошової системи покладалося й завдання практичного здійснення заходів у сфері оподаткування місцевого соціуму та організацію відповідного контролю¹⁰⁵⁸.

Про важливість цього напрямку діяльності гебітскомісаріатів свідчить той факт, що при них були створені так звані «українські фінансові управління», які напряму працювали з фінансовими відділами місцевих управ¹⁰⁵⁹. Саме в надрах цих відомств готувалися нормативні акти, на основі яких здійснювалася фіскальна політика адміністрації РКУ. Ініціатива та «першість» в ухваленні принципів рішень належала німецьким управлінням. За рахунок зібраних податків та зборів поповнювалися бюджети як німецьких, так і місцевих владних структур. Для цього чітко обумовлювалися й розмежовувалися джерела надходжень до їх бюджетів.

Місцеві органи влади, уповноважені на реалізацію фіскальних функцій, репрезентували фінансові відділи обласних, районних та міських управ. Створювалися вони в усіх регіонах окупованої України. У сільських управах це завдання реалізовувалося сільськими старостами. Лише подекуди, переважно в перші місяці окупації, у штатах сільських управ планувалося введення посади службовця, який відповідав за збір податків. Хоч ці плани так і не були реалізовані в практичній площині, в окремих сільських управах вводились ставки помічників секретарів зі збору податків¹⁰⁶⁰.

середини 1950-х років: Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції. – К.: КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2005. – С. 30.

¹⁰⁵⁸ Гончаренко О. Функціонування гебітскомісаріатів у системі органів влади Райхскомісаріату «Україна»: організаційна структура та службова компетенція (1941 – 1944 рр.) // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 25. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – С. 155.

¹⁰⁵⁹ ДАЖО. – Ф.Р-1187. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 15.

¹⁰⁶⁰ ДАЖО. – Ф.Р-1233. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 26, 27.

Німецькі чиновники намагалися максимально зекономити на утриманні управлінського персоналу місцевих владних інституцій, а тому й намагалися не допустити збільшення їх штатних розписів і максимально спрощували організаційну структуру. Тому при сільських управах не дозволялося вводити посади службовців, відповідальних за збір податків, адже, як зазначалося в німецьких директивних установах, «платник податку зобов'язаний вчасно платити гроші». Як вихід, збір податків пропонувалося проводити секретарям сільських управ¹⁰⁶¹, ¹⁰⁶². Самих же платників податків у разі необхідності викликали до фінансових установ органів місцевого управління¹⁰⁶³. Вони також розглядали всі спори, пов'язані з порядком та законністю нарахованих податків¹⁰⁶⁴.

До організаційної структури фінансових відділів управ районного та міського рівнів вводилися посади службовців (як правило, податкових інспекторів, інспекторів – ревізорів), які й відповідали за організацію та збір податків і зборів¹⁰⁶⁵, ¹⁰⁶⁶, ¹⁰⁶⁷. Назви посад могли бути різними, але від цього не змінювалася службова компетенція працівників. Ось який вигляд мала службова компетенція податкового інспектора фінансово-бюджетного відділу Житомирської районної управи у серпні 1942 р.: «1. Нарахування та складання списків по податках сільського населення. 2. Облік та реєстрація кустарів і ремісників. 3. Оподаткування ремісників і кустарів та перевірка їх діяльності. 4. Нарахування податків по усупільненому сектору»¹⁰⁶⁸. Працівники фінансових відділів мали право проводити перевірки роботи закладів торгівлі щодо вірності нарахування податків¹⁰⁶⁹.

¹⁰⁶¹ ДАЖО. – Ф.Р-1187. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 80.

¹⁰⁶² ДАЗО. – Ф.Р-1627. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 10.

¹⁰⁶³ ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп. 1. – Спр. 220. – Арк. 1, 21.

¹⁰⁶⁴ ДАКО. – Ф.Р-2539. – Оп. 1. – Спр. 72. – Арк. 2.

¹⁰⁶⁵ ДАЖО. – Ф.Р-1154. – Оп. 1. – Спр. 44. – Арк. 8.

¹⁰⁶⁶ ДАЖО. – Ф.Р-1233. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 3.

¹⁰⁶⁷ ДАЖО. – Ф.Р-1233. – Оп. 1. – Спр. 149. – Арк. 61.

¹⁰⁶⁸ ДАЖО. – Ф.Р-1154. – Оп. 1. – Спр. 44. – Арк. 8.

¹⁰⁶⁹ ДАЖО. – Ф.Р-1465. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 41.

У перші дні окупації було проведено інвентаризацію всього наявного майна, яке раніш належало радянським підприємствам, установам та організаціям. З цією метою створювалися інвентаризаційні комісії. Це давало змогу визначити потенційні джерела наповнення місцевих бюджетів. Робота цих комісій велась під контролем фінансових відділів управ¹⁰⁷⁰, ¹⁰⁷¹, ¹⁰⁷². Працівники органів місцевого управління, які одночасно були членами цих комісій, отримували за свою працю ще й додаткову матеріальну винагороду – 30 % від ставки за основним місцем роботи¹⁰⁷³.

Інвентаризація належного установам та організаціям майна приносила свої результати. Усе так зване «трофейне майно» підлягало оподаткуванню й поповнювало обігові кошти підприємств. У разі необхідності за вказівками гебітскомісаріатів воно вилучалося й переводилося на рахунки німецьких органів управління. Інколи це створювало чималі труднощі, оскільки місцеві підприємства втрачали обігові кошти, які потрібні були, наприклад, для забезпечення заготівельних кампаній¹⁰⁷⁴.

Збір податків з місцевого населення розпочався з перших днів окупації. Так, у п. 2 наказу № 2 від 31 липня по Ровенській міській управі наголошувалося на необхідності сплати всіх заборгованостей по несплачених податках¹⁰⁷⁵. А в Полтаві, навпаки, постановою № 20 від 31 жовтня 1941 р., виданою міською управою, усі «недоплати та термінові платежі, що нараховувалися до 18 вересня 1941 р.», скасовувалися¹⁰⁷⁶.

Одним із основних завдань податкової політики стало наповнення бюджетів районних, міських та сільських управ, адже їх робота фінансувалася винятково за рахунок оподаткування місцевого населення. Якщо ж виникав дефіцит бюджету, то німецькі органи влади змушені були

¹⁰⁷⁰ ДАКО. – Ф.Р-2362. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 1, 11.

¹⁰⁷¹ ДАКО. – Ф.Р-2362. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 1 – 4.

¹⁰⁷² ДАПО. – Ф.Р-2313. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 6, 7.

¹⁰⁷³ ДАЖО. – Ф.Р-1188. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1.

¹⁰⁷⁴ ДАЖО. – Ф.Р-1187. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 8.

¹⁰⁷⁵ ДАРО. – Ф.Р-33. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 2.

¹⁰⁷⁶ Голос Полтавщини. – 1941. – 2 листопада.

дотувати різницю в надходженнях та витратах місцевих управлінських структур^{1077, 1078}.

Розподіл податкових надходжень до органів місцевого управління передбачав залишення 80 % цих коштів на рахунках управ районного рівня, а от 20 % доводилося перераховувати обласним управам, оскільки в їх підпорядкуванні перебувала ціла низка установ, діяльність яких доводилося фінансувати¹⁰⁷⁹.

Слід мати на увазі, що в період перебування території України в підпорядкуванні військової адміністрації остання також встановлювала податки та збори. Серед них відомі податок на заробітну плату, прибутки та товарообіг, а також податок на власників собак, велосипедів, збір за торгівлю на базарах.

За встановленими нормами власники собак мали сплачувати 150 крб. на місяць. Однак у різних регіонах ця сума суттєво змінювалась. В окремих районах Херсонщини власники собак сплачували по 25 крб. на рік¹⁰⁸⁰. Для впорядкування сплати цього виду податку вводилася процедура реєстрації тварин. Кожній із них присвоювався особистий номер, який прикріплювався до нашійника. За реєстрацію собак сплачувався збір розміром 90 крб.¹⁰⁸¹. При збільшенні кількості собак пропорційно зростав і розмір податку¹⁰⁸². Одночасно встановлювалося правило, за яким у період нарахування ставок податку відмовлятися від собаки заборонялося.

З метою організації контролю за надходженням коштів від сплати податків усі власники собак вносились до спеціальних реєстраційних журналів, які були заведені в органах місцевого управління^{1083, 1084, 1085}. Так

¹⁰⁷⁷ ЦДАВОУ. – Ф. 3206. – Оп. 2. – Спр. 289. – Арк. 2, 7.

¹⁰⁷⁸ ЦДАВОУ. – Ф. 3206. – Оп. 2. – Спр. 368. – Арк. 1, 2.

¹⁰⁷⁹ ДАЖО. – Ф.Р-1233. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 1.

¹⁰⁸⁰ ДАХО. – Ф.Р-1520. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 19.

¹⁰⁸¹ ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп. 3. – Спр. 16. – Арк. 1.

¹⁰⁸² ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 57.

¹⁰⁸³ ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп. 1. – Спр. 201. – Арк. 1 – 24.

¹⁰⁸⁴ ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп. 1. – Спр. 203. – Арк. 1 – 60.

¹⁰⁸⁵ ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп. 1. – Спр. 216. – Арк. 1, 293.

само були створені спеціальні реєстри власників велосипедів¹⁰⁸⁶ та загалом платників податків^{1087, 1088, 1089, 1090}

Усі встановлені військовою адміністрацією податкові платежі та збори розподілялися між Верховним командуванням тилкових районів «Півдня», однойменною сільськогосподарською інспекцією та польовими комендатурами¹⁰⁹¹.

Під час відступу німецьких військ чи відновлення контролю над відповідними територіями керівники комендатур також «не забували» про організацію збору податків та зборів і часто вводили нові платежі, не скасовуючи попередніх¹⁰⁹².

Перше розпорядження керівника РКУ, яке врегульовувало порядок збору податків, з'явилося 21 жовтня 1941 р. під назвою «Тимчасове розпорядження про побирання податків і інших грошових данин на території Райхскомісара для України». У цьому документі вказувалося, що лише райхскомісар має право встановлювати види податків та їхні розміри. Усі зібрані кошти мали перераховуватися до скарбниці РКУ. Продовжували свою дію всі радянські нормативні акти, які стосувалися податкового законодавства. Таким чином, уведені тимчасовим розпорядженням податки виступали як джерело надходжень до бюджету РКУ.

Як результат, було введено наступні податки: обіговий податок від продажу товарів; обіговий податок від безтоварних операцій; прибутковий податок із колгоспів; прибутковий податок з державних та кооперативних підприємств і організацій; прибутковий податок із населення; збір на підтримку народного здоров'я і гігієнічних установ. Підприємства, на яких використовувалась праця євреїв, мусили виплачувати на користь держави

¹⁰⁸⁶ ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп. 1. – Спр. 205. – Арк. 1, 47.

¹⁰⁸⁷ ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп. 1. – Спр. 211. – Арк. 1 – 42.

¹⁰⁸⁸ ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп. 1. – Спр. 215. – Арк. 1, 41.

¹⁰⁸⁹ ДАПО. – Ф.Р-2376. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 1, 47.

¹⁰⁹⁰ ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп. 1. – Спр. 209. – Арк. 1, 26.

¹⁰⁹¹ ДАЗО. – Ф.Р-5728. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 41, 42.

¹⁰⁹² ДАПО. – Ф.Р-2341. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 9.

частину належної їм заробітної плати. Таким чином було введено шість найменувань податків та зборів.

Це розпорядження надавало додаткові права генеральним комісарам у сфері оподаткування місцевого населення. Вони мали право на власний розсуд, якщо цього вимагали умови господарської діяльності в їх округах, встановлювати додаткові податки та збори чи збільшувати їх розміри¹⁰⁹³. Фактично порівняно з доокупаційним періодом кількість податків збільшили в кілька разів¹⁰⁹⁴.

Своєрідним засобом викачування ресурсів із місцевого населення стала організація системи обов'язкового страхування. Для цього створювався апарат страхових агентів, які тісно співпрацювали з фінансовими відділами гебітскомісаріатів та органів місцевого управління. Усі страхові кошти потрапляли на рахунки гебітскомісаріатів, керівники яких самостійно вирішували долю відповідних виплат¹⁰⁹⁵. Інструкціями чітко визначалися розміри обов'язкових страхових внесків. Страхуванню підлягали будівлі, посіви та худоба. Страхові платежі сплачувалися один раз на рік¹⁰⁹⁶. У випадку пошкодження майна страхові платежі таки виплачувалися¹⁰⁹⁷.

Податкові платежі калькулювалися з радянських зразків. Службовці центральних установ орієнтувалися саме на радянські нормативні акти (або будь-які інші джерела того періоду), постійно їх цитуючи у роз'ясненнях, які спрямовувалися на місця. Так, роз'яснюючи положення про порядок стягнення податку на потреби охорони здоров'я та санітарно-гігієнічне облаштування, службовці РКУ вказували, що він сплачується членами громадських господарств особисто, оскільки вони отримували частку прибутків сільськогосподарських виробничих структур, які були правонаступником колгоспів. Робітники ж колишніх радянських радгоспів

¹⁰⁹³ ЦДАВОУ. – Ф. 3206. – Оп. 6. – Спр. 1. – Арк. 21 – 23.

¹⁰⁹⁴ ЦДАВОУ. – Ф. 4620. – Оп. 3. – Спр. 332. – Арк. 76.

¹⁰⁹⁵ ДАЖО. – Ф.Р-1187. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 9.

¹⁰⁹⁶ ДАЖО. – Ф.Р-1187. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 37.

¹⁰⁹⁷ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 43, 44, 45, 48.

цього податку не сплачували, адже вони отримували не частку прибутків підприємства, а усього лиш заробітну плату. При цьому джерелом, на яке посилалися німецькі урядовці, був підручник з радянського колгоспного права¹⁰⁹⁸.

На практиці кількість податків почала збільшуватися. Вводилися вони як райхскомісаром та генеральними комісарами, так і гебітскомісарами та органами місцевого управління. Для прикладу, місцевими німецькими властями було введено десятивідсотковий податок на заробітну плату¹⁰⁹⁹, а розпорядженням райхскомісара від 21 березня 1941 р. – податок на потреби розвитку сільських громад розміром 100 крб.¹¹⁰⁰ та на землю (від 80 до 20 крб. за 1 га), податок на будівлі, промисловий податок (за приватний промисел), податок із обігу товарів. Гебітскомісари отримували право змінювати рівень податків або взагалі скасовувати окремі положення розпорядження райхскомісара¹¹⁰¹. 21 березня 1942 р. вводився податок на розвиток сільських громад. Цей нормативний акт стосувався лише осіб, які працювали в колишніх колгоспах¹¹⁰². На Полтавщині запровадили податок на спадщину, який оформлявся при нотаріальному посвідченні заповіту¹¹⁰³.

Незважаючи на централізацію справи зі стягнення податків, ситуація в цій сфері напряду залежала від потреб органів управління, особистого бачення німецьких керівників. Так, на теренах Житомирської районної управи в 1942 р. відповідно до показника прибуткових надходжень за 1942 р. передбачалося стягнення таких платежів: обіговий податок від продажу товарів; обіговий податок від операцій з нерухомістю; податок від прибутків державних підприємств; поземельний податок з колгоспів; прибутковий податок з колгоспів за 1941 та 1942 рр.; прибутковий податок від організацій та кооперативних товариств; прибутковий податок від релігійних громад;

¹⁰⁹⁸ ДАЖО. – Ф.Р-1187. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 70.

¹⁰⁹⁹ ДАЖО. – Ф.Р-1233. – Оп. 1. – Спр. 149. – Арк. 9.

¹¹⁰⁰ ДАЖО. – Ф.Р-1187. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 72.

¹¹⁰¹ ДАЖО. – Ф.Р-1187. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 84.

¹¹⁰² ДАЖО. – Ф.Р-1465. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 13.

¹¹⁰³ ДАПО. – Ф.Р-2974. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 1.

прибутковий податок з населення; обов'язкове страхування «суспільного сектора», обов'язкове страхування приватного сектора; податок на охорону здоров'я; податок на утримання гігієнічних установ; збір на підтримку сільських громад; податок на собак; податок з будівель; земельна рента; «податок з обігу приватних осіб»; податок з кустарів; патентний збір; збір на утримання агрономів, збір від продажу держфондів. Передбачалося також нарахування пені за прострочені податкові платежі. Невдовзі до цього переліку було додано податки на євреїв, а також частина зарплати євреїв, зайнятих на виробництві¹¹⁰⁴.

Як вже зазначалося, гебітскомісари мали право скасовувати або, навпаки, вводити нові податки. Так, на Житомирщині в листопаді 1942 р. частину податків, зокрема подушний, було скасовано¹¹⁰⁵. А от у гебітскомісаріаті «Звягель» цієї ж генеральної округи станом на 2 березня 1943 р. цей податок продовжував існувати¹¹⁰⁶.

У своїй повсякденній практиці окупаційні органи влади широко застосовували так звані одноразові податки. Так, у зв'язку з відсутністю коштів, необхідних для відновлення зруйнованої інфраструктури, районні управи приймали рішення про збір одноразового податку із місцевого населення¹¹⁰⁷. А на Полтавщині з метою ремонту шляхів сполучення запровадили шляховий збір. Його сплачували чоловіки віком від 14 до 60 років та жінки від 15 до 55 років. Сума податку становила 50 крб.¹¹⁰⁸. У цьому ж регіоні був встановлений так званий «культзбір». Його призначенням стало фінансування роботи установ культури¹¹⁰⁹.

Органи місцевого управління задля потреб забезпечення власної діяльності також встановлювали одноразовий податок. Сплачувати його

¹¹⁰⁴ ДАЖО. – Ф.Р-1154. – Оп. 1. – Спр. 44. – Арк. 1, 22.

¹¹⁰⁵ ДАЖО. – Ф.Р-1154. – Оп. 1. – Спр. 44. – Арк. 73.

¹¹⁰⁶ ДАЖО. – Ф.Р-1465. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 37.

¹¹⁰⁷ Державний архів Кіровоградської області. – Ф.Р-2494. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 5.

¹¹⁰⁸ ДАПО. – Ф.Р-2575. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 3.

¹¹⁰⁹ Життя Зіньківщини. – 1942. – 3 січня.

зобов'язувалися всі місцеві мешканці, які отримували прибуток понад 300 крб.¹¹¹⁰. Зазвичай так званий «районний збір» на утримання управлінського персоналу проводився шляхом розподілу потрібної суми на кількість працездатного населення¹¹¹¹.

Поряд із обов'язковими податками місцеве населення сплачувало різноманітні збори за надання певних послуг із боку місцевої влади – так званий адміністративний збір. Підходи німецького керівництва до цього питання також суттєво різнилися. Так, у Вінниці встановлені тарифи передбачали стягнення: за копіювання та завірення кожної початої сторінки документа – 2 крб., видачу посвідчень – 3 крб., дозволи на проведення ремонтів та новобудови – від 20 до 1000 крб. Встановлювався збір за перевірку мір та ваги – від 5 до 100 крб., приладів – від 1 до 140 крб. За надання дозволів на відкриття промислових закладів сплачувалося від 30 до 100 крб. Населення оплачувало й видачу певних довідок, без яких воно не могло ідентифікувати себе та членів своїх родин. Так, за довідку зі «списків особистого стану» сплачувалося 22 крб., витягу із «списків особового складу» – 10 крб., свідоцтва про одруження – 25 крб. Оплаті підлягали й послуги щодо землемірних справ – від 4 до 6 крб. за кожні 30 хвилин роботи спеціаліста¹¹¹².

У генеральній окрузі «Волинь та Поділля» розцінки адміністративного збору були іншими. Так, із 1 лютого 1942 р. згідно з рішенням Луцької міської управи місцеве населення сплачувало такі збори: за подання заяви (5 крб.), за видачу довідок (у справах податкових – 20, іпотечних – 50, промислових – 15, реєстрації проживання – 10, реєстрації домашніх тварин – 10, погребіння – 25 та ексгумації – 100 крб.). Усього передбачалося 14 платежів за подачу різноманітних заяв, 3 види платежів за отримання довідок, 17 на отримання певних дозволів (від 50 до 500 крб.). Найбільші за

¹¹¹⁰ ДАЗО. – Ф.Р-5728. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 42.

¹¹¹¹ ДАЖО. – Ф.Р-1233. – Оп. 1. – Спр. 150. – Арк. 1.

¹¹¹² ДАВО. – Ф.Р-1312. – Оп. 1. – Спр. 1333. – Арк. 128, 129.

розміром збори становили затвердження планів на побудову нових будинків (приватних – 500 крб., промислового призначення – 100 крб.) та проведення капітального ремонту – 100 крб.

До місцевого бюджету сплачувалися також збори за торгівлю на базарах, користування місцями загального призначення, видачу номерів для собак, велосипедів, мотоциклів, автомобілів та возів¹¹¹³. При цьому платежі збільшувалися. Так, у вересні 1941 р. дозвіл на відкриття ресторану обходився в 300 крб., а взимку 1942 р. – вже в 500 крб.¹¹¹⁴. У Полтаві було введено так званий канцелярський збір за отримання різноманітних довідок від судових установ міста розміром від 1 до 2 крб.¹¹¹⁵. Передбачалося отримання й збору із вистав драматичних театрів, який становив 10 % їх касового збору. А от відповідний збір із кінотеатрів мав удвічі вищий відсоток¹¹¹⁶.

За реєстрацію статутів підприємств їх власникам чи орендарям доводилося сплачувати 100 крб.¹¹¹⁷. За встановленими правилами громадянам, які зверталися до суду, доводилося сплачувати судове мито.

Час від часу місцевою владою організовувалися кампанії обміну особових документів. Усе населення в чітко визначені терміни зобов'язувалося з'явитися до місцевої управи, скласти заяви, надати старі документи та отримати нові. За обмін документів доводилося сплачувати від 5 до 15 крб.^{1118, 1119}.

У багатьох регіонах відповідно до розпорядження райхскомісара від 15 червня 1943 р. місцеве населення зобов'язувалося сплачувати податки на утримання управлінського персоналу. Так, в Андрушівському районі, що на Житомирщині, у серпні 1943 р. кожен мешканець мав заплатити по 120 крб.

¹¹¹³ Державний архів Волинської області. – Ф.Р-1. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 1 – 3.

¹¹¹⁴ Державний архів Волинської області. – Ф.Р-1. – Оп. 1. – Спр. 336. – Арк. 15.

¹¹¹⁵ ДАПО. – Ф.Р-2303. – Оп. 1 – Спр. 10. – Арк. 1, 2.

¹¹¹⁶ ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 3.

¹¹¹⁷ ДАДО. – Ф.Р-2443. – Оп. 1. – Спр. 87. – Арк. 1, 2.

¹¹¹⁸ За краще життя. – 1942. – 9 червня.

¹¹¹⁹ Державний архів Волинської області. – Ф.Р-1. – Оп. 1. – Спр. 336. – Арк. 33.

цього виду податку. За кожен прострочений день встановлювалася пеня в розмірі 0,05 % від суми збору¹¹²⁰. Як результат, у районі передбачалося перевищення прибутків над видатками в розмірі майже 300 тис. крб.¹¹²¹.

У селах відповідальними за збирання багатьох видів податків та зборів були старости. Подекуди ці акції проводилися організовано, в один період. У цьому плані досить просто було збирати податки з членів громадських господарств¹¹²².

У разі невиконання планових показників щодо збору податків сільські старости позбавлялися заробітної плати¹¹²³. Для забезпечення збору податкових зборів зі злісних неплатників вони мали право залучати місцеву поліцію.

Особливо складно було зібрати податок із прибутків підприємств. Спочатку для цього передбачалося використовувати радянське законодавство. Але, враховуючи проблеми відновлювального періоду, було вирішено відмовитися від радянських норм і віднести до прибутків усі кошти, які асигнувалися на відновлення роботи підприємств. З часом адміністрація РКУ перейшла до максимального вилучення прибутків підприємств. На рахунках промислових об'єктів залишалося лише 20 %, решта вилучалася як податок на прибуток¹¹²⁴.

Законодавство РКУ передбачало наявність особливого порядку збору податків із державних підприємств. Так, встановлення рівня податків на прибутки підприємств, які здійснювали переробку продукції сільського господарства, здійснювалося винятково фінансовими відділами німецької адміністрації РКУ. Нарахування на прибутки підприємств деревообробної промисловості та лісового господарства здійснювалося децентралізовано

¹¹²⁰ ДАЖО. – Ф.Р-1233. – Оп. 1. – Спр. 151. – Арк. 35.

¹¹²¹ ДАЖО. – Ф.Р-1233. – Оп. 1. – Спр. 150. – Арк. 1.

¹¹²² ДАЗО. – Ф.Р-1627. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1 – 46.

¹¹²³ ДАЖО. – Ф.Р-1233. – Оп. 1. – Спр. 151. – Арк. 1.

¹¹²⁴ ДАЖО. – Ф.Р-1187. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 15.

через гебітскомісаріати. При цьому податки з прибутків підприємств лісового господарства за 1941 та 1942 рр. не збиралися.

Податковими пільгами користувалися й підприємства, які виробляли горілчану продукцію і входили до монопольного товариства Центрального товариства горілчаних виробів. Із їх прибутків податки не сплачувалися. Виняток становили підприємства, які виробляли такі напої, як пиво, мінеральні води й не входили до названого монопольного об'єднання. Їх прибутки обкладалися 80-процентним податком.

У централізованому порядку збиралися податки з прибутків товариства «Фільм – Україна», правління якого перебувало в Києві. На нього й покладався обов'язок сплати всіх податків. Тому з окремих підприємств кінематографічної галузі цей податок не збирався¹¹²⁵.

Податкові платежі не завжди вдавалося зібрати в повному обсязі. Керівники органів місцевого управління пояснювали це тим, що значна частина населення була неплатоспроможною, а сплата кількох видів податків співпадала в термінах.

Встановлювався особливий порядок примусового стягнення податків із боржників. Так, у гебітскомісаріаті «Бердичів» у серпні 1942 р. існував порядок, відповідно до якого боржнику через тиждень після закінчення строків сплати адресували повторне повідомлення про сплату податку. За п'ять днів після цього наступала фаза примусового стягнення платежів. Майно боржника описували, опломбовували та забороняли користуватися. Через чотири тижні майно могли продавати на публічних торгах. Таким чином покривалася сума несплаченого податку.

Щоправда, німецькі урядовці суворо забороняли вилучати продукти харчування та інші життєво необхідні речі боржника, одяг, знаряддя праці та інструменти¹¹²⁶. Але так було далеко не скрізь. Як правило, до примусового

¹¹²⁵ ДАВО. – Ф.Р-1312. – Оп. 1. – Спр. 1333. – Арк. 137 – 145.

¹¹²⁶ ДАЖО. – Ф.Р-1187. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 30, 38.

стягнення несплачених податків та зборів із населення залучалась місцева поліція¹¹²⁷.

Організація контролю за сплатою податків мала всеохоплюючий характер. Недарма з перших і до останніх днів окупації німецька та місцева адміністрації контролювали рух населення, заводили списки мешканців усіх населених пунктів. Особисті дані на всіх платників податків вносилися до спеціальних реєстрів¹¹²⁸. Навіть коли люди виїздили на роботу до Райху, потрібні були спеціальні рішення органів влади районного рівня про звільнення їх від сплати податків. Оформлювалися ці ухвали за поданням сільських управ¹¹²⁹.

За роботою фінансових відділів районних управ встановлювався контроль із боку гебітскомісаріатів. Часто за результатами проведених перевірок виявлялися серйозні порушення фінансової дисципліни. Так, згідно з актом ревізії Андрушівської районної управи, яку проводив ревізор гебітскомісаріату з 16 до 20 квітня 1942 р., виявилось, що керівництво управи так і не налагодило систему збору податків. Перевіркою було встановлено цілу низку порушень у податковій сфері, а саме: несанкціоновані витрати коштів, невірні нарахування податку із заробітної плати, затримку перерахування зібраних коштів на рахунок гебітскомісаріату тощо. Окружний фінансовий ревізор зробив такий висновок: «Як видно, податок іде самопливом та ніким не контролюється»¹¹³⁰.

Слід окремо розглянути й питання податкових пільг, які надавалися мешканцям РКУ. Окрему категорію пільгових категорій населення становили працівники місцевих поліційних формувань. Вони звільнялися від подушного податку. Це правило застосовувалося лише для отриманої заробітної плати. Нарухування ж з інших джерел поширювалися й на поліцаїв¹¹³¹.

¹¹²⁷ ДАЖО. – Ф.Р-1535. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1.

¹¹²⁸ ДАЗО. – Ф.Р-1627. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1, 2.

¹¹²⁹ ДАЖО. – Ф.Р-1233. – Оп. 1. – Спр. 55. – Арк. 40.

¹¹³⁰ ДАЖО. – Ф.Р-1187. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 57, 58, 59.

¹¹³¹ ДАЖО. – Ф.Р-1465. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 40.

Розпорядженнями місцевого керівництва пільги в оподаткуванні та орендній платі надавалися крамницям, комісійним магазинам, їдальням та дитячим дошкільним установам, котрі перебували в підпорядкуванні відділів суспільної опіки та добродійності. У Полтаві, наприклад, із 1 серпня 1942 р. їх взагалі звільняли від сплати податків та орендної плати за зайняті приміщення¹¹³².

Тогочасним законодавством встановлювалися податкові пільги для неплатоспроможного населення. Поряд із родичами тих, хто працював у Німеччині¹¹³³, до них належали хворі та непрацездатні особи¹¹³⁴. В окремих районах Київщини від податків звільнялися особи, на утриманні в яких перебувало 4 і більше непрацездатних осіб¹¹³⁵. На Полтавщині було зменшено на 50 % податок із будівель для престарілих осіб та інвалідів I і II групи, якщо в їх господарствах не було працездатних осіб¹¹³⁶. В окремих регіонах РКУ на користь цієї категорії населення вводився окремий податок. Щоправда, сплачували його в добровільному порядку¹¹³⁷.

Якщо орган місцевого управління перевиконував план бюджетних надходжень і збирав більше податків, аніж це передбачалося, то в цьому випадку могли встановлюватися податкові пільги для неплатоспроможних осіб¹¹³⁸.

Німецькі управлінці стежили за тим, аби план бюджетних надходжень був реальним до виконання й не перевищував фінансових можливостей місцевих мешканців¹¹³⁹. Від прибуткового податку звільнялися німці¹¹⁴⁰. Тим особам німецької національності, яким було нараховано податок на заробітну плату ще до нормативного введення відповідних пільг, кошти поверталися в

¹¹³² ДАПО. – Ф.Р-2303. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 3.

¹¹³³ ДАЖО. – Ф.Р-1233. – Оп. 1. – Спр. 55. – Арк. 1, 2.

¹¹³⁴ ДАПО. – Ф.Р-2959. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 1, 3.

¹¹³⁵ ДАКО. – Ф.Р-2539. – Оп. 1. – Спр. 70. – Арк. 17.

¹¹³⁶ Життя Зіньківщини. – 1942. – 3 січня.

¹¹³⁷ ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп. 1. – Спр. 265. – Арк. 1 – 31.

¹¹³⁸ ДАЖО. – Ф.Р-1233. – Оп. 1. – Спр. 150. – Арк. 12.

¹¹³⁹ ДАЖО. – Ф.Р-1187. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 5.

¹¹⁴⁰ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 83.

повному обсязі¹¹⁴¹. Інші громадяни також мали право на перевірку правильності нарахованих податків^{1142, 1143}.

Звільняти від сплати певних податків підпорядковані їм підприємства мали право й органи місцевого управління¹¹⁴⁴, хоча без санкції німецьких чиновників в цьому випадку не обходилося.

Отже, окупаційна адміністрація РКУ здійснила комплекс заходів, спрямованих на самозабезпечення функціональної діяльності центральних та місцевих органів влади, викачування сировинних та продовольчих ресурсів задля потреб Вермахту та Третього Райху. Центральне місце в цьому процесі займала податкова політика керівництва РКУ, генеральних комісаріатів та гебітскомісаріатів. На безпосередню реалізацію цього завдання працювали фінансові відділи німецьких та місцевих органів влади, окружні фінансові управління при гебітскомісаріатах. Водночас місцеве німецьке керівництво мало право на власний розсуд, у залежності від управлінських потреб, визначати види податків та зборів, збільшуючи або, навпаки, зменшуючи їх рівень¹¹⁴⁵.

6.2. Організація охорони здоров'я місцевого населення

Створення системи медичного забезпечення місцевого населення не входило до планів керівництва як військової зони окупації, так і цивільної адміністрації РКУ. Навпаки, поступове вимирання населення захоплених теренів країни лише полегшувало реалізацію стратегічної мети окупації – підготовки майбутнього життєвого простору. Але реальні потреби подальшого ведення війни засвідчували ілюзорність планів нацистського

¹¹⁴¹ ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп. 2. – Спр. 603. – Арк. 12.

¹¹⁴² ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп. 1. – Спр. 190. – Арк. 1 – 12.

¹¹⁴³ ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп. 1. – Спр. 217. – Арк. 1 – 18.

¹¹⁴⁴ ДАЖО. – Ф.Р-1188. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 150.

¹¹⁴⁵ *Куницький М.* Українське суспільство як об'єкт податкової політики окупаційної адміністрації Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.) / М.Куницький // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2013. – Випуск 76 (№ 9). – С. 22 – 26.

керівництва Німеччини та РКУ. Для забезпечення завдань економічної експлуатації місцевого суспільства потрібно було створити елементарну систему медичного забезпечення, припинити масові інфекційні захворювання, які в умовах недавніх військових дій поширювалися територією України й набували небаченого розмаху. А від них страждали й військовослужбовці німецької армії та представники інших відомств і служб Райху, присутніх на окупованих теренах України. Саме ці, а не якісь інші міркування й спонукали німецьких та місцевих адміністраторів до відновлення роботи медичних установ.

Цей напрям діяльності координували медичні відділи районних та міських управ. Існували й інші їх офіційні назви, наприклад, відділи охорони здоров'я, медико-санітарні відділи тощо. Відділ охорони здоров'я Луцької міської управи складався з відділень: лікувального, ветеринарного, шкільної гігієни, санітарного контролю¹¹⁴⁶. Окупаційна адміністрація зберегла обласну (міжрайонну) ланку управління медичними установами. Тому компетенція обласних відділів поширювалася на декілька гебітскомісаріатів.

Працівникам цих відділів доводилося на практиці розв'язувати важливі питання, пов'язані з відновлення роботи медичних установ, комплектування їх кадрами, пошуком оптимальних шляхів та засобів забезпечення.

У компетенції медичних відділів перебували питання організації санітарного контролю за утриманням контингенту дитячих садків та ясел, які створювалися на теренах районів та міст. Відповідні вказівки від них отримували не лише завідувачі цих закладів освіти, а й сільські старости¹¹⁴⁷. При відкритті дошкільних установ відразу визначався медичний заклад, який контролював стан утримання й надавав необхідне забезпечення їх вихованцям¹¹⁴⁸.

¹¹⁴⁶ Державний архів Волинської області. – Ф.Р-1. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 51.

¹¹⁴⁷ ДАПО. – Ф.Р-2454. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 60.

¹¹⁴⁸ ДАПО. – Ф.Р-2644. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 47.

Відділи районних та міських управ проведено реєстрацію усіх наявних на відповідній території осіб із медичною освітою¹¹⁴⁹. Ті ж спеціалісти, які не мали підтверджуючих їх кваліфікацію документів, мусили доводити свій фаховий рівень у спеціально створених для цього комісіях.

Як правило, в організаційному плані заклади охорони здоров'я відновлювалися в довоєнному вигляді. У районних центрах відновили свою роботу поліклініки та лікарні, а по селах – медичні амбулаторії та медпункти. До штатних розписів медичних амбулаторій вводилися посади завідувача, фельдшера, акушерки та санітара. Зазвичай медичні амбулаторії обслуговували населення кількох прилеглих до місця її розташування сіл¹¹⁵⁰. У медпунктах, як правило, працювали лише фельдшер та санітар. Подекуди до штатних розписів медпунктів вводилися посади акушерки, візника та вартового¹¹⁵¹.

У Полтаві восени 1941 р. при міській управі було створено науково-дослідну криміналістичну станцію, яка об'єднувала 5 відділів: кримінально-медичну секцію, ідентифікації, бухгалтерської експертизи, дактилоскопічне й консультаційне бюро. Усі дослідження, проведення аналізів, експертиз та консультацій здійснювалося за рахунок зацікавлених осіб¹¹⁵².

Відновлення роботи медичних установ здійснювалося здебільшого на довоєнній матеріальній радянській базі. Щоправда, від неї мало що лишилося, адже перед цим було здійснено евакуацію не лише найціннішого медичного обладнання, а й відповідних спеціалістів. Чимало приміщень було зруйновано в ході військових дій. Тому для повноцінної роботи цих закладів не вистачало ні кваліфікованих кадрів, ні матеріально-технічного забезпечення. Паралізованою була й система виготовлення медикаментів. Не працювали заклади, які до війни здійснювали підготовку медичних працівників.

¹¹⁴⁹ Державний архів Волинської області. – Ф.Р-1. – Оп. 1. – Спр. 1395. – Арк. 1.

¹¹⁵⁰ Голос Полтавщини. – 1942. – 12 лютого.

¹¹⁵¹ ДАЖО. – Ф.Р-1233. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 58, 59.

¹¹⁵² Голос Полтавщини. – 1941. – 30 листопада.

Окупаційні адміністратори розуміли цю проблему. Тому на деякий час було збережено життя тим медичним працівникам, які мали єврейське походження, а з таборів військовополонених відпустили частину медиків, які потрапили до армії за мобілізацією. Частина із них працювала в місцевих медичних закладах у статусі військовополонених.

В окремих регіонах, де вдалося на певний час організувати закінчення навчання контингенту медичних освітніх закладів, які існували ще до війни, їх випускники поповнили лави працівників установ охорони здоров'я. Так, у Кременчуці в місцевій фельдшерсько-акушерській школі завершили навчальний курс 15 молодих спеціалістів. Їх було направлено на роботу в медичні заклади міста. Після цього школа припинила свою діяльність¹¹⁵³. Аналогічні заклади діяли і в інших регіонах РКУ, зокрема на Волині, де було підготовлено 40 медичних сестер¹¹⁵⁴, у Вінниці та інших містах¹¹⁵⁵.

Місцеві німецькі керівники, які розуміли потребу кваліфікованих медичних кадрів і мали необхідну матеріальну базу, організовували їх підготовку. Здебільшого готували спеціалістів середньої ланки. Медсестринські та фельдшерсько-акушерські школи, короткотермінові курси створювалися здебільшого на базі відповідних довоєнних навчальних закладів. Щоправда, не всі особи, які вступили до закладів професійної освіти, змогли закінчити навчання. Але відомі й факти, коли місцевій адміністрації таки вдавалося підготувати певну кількість спеціалістів і направити їх на роботу. Завдяки цим раціональним діям кількість медичного персоналу вдалося дещо збільшити, але до реального розв'язання кадрової проблеми справа не дійшла. Так, у середньому за розмірами і кількістю населення Решетилівському районі, що на Полтавщині, станом на вересень

¹¹⁵³ ДАПО. – Ф.Р-2899. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 29.

¹¹⁵⁴ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 34.

¹¹⁵⁵ *Гончаренко І.* Підготовка спеціалістів із середньою медичною освітою на теренах Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.) / І.Гончаренко // Мандрівець. – 2012. – № 2. – С. 38.

1943 р. у міській поліклініці працювало 9, у – лікарні 44, а санстанції – 13 осіб¹¹⁵⁶.

Водночас, попри гостру нестачу медичних кадрів, здійснювалося скорочення обслуговуючого та технічного персоналу закладів охорони здоров'я, що пояснювалося потребами оптимізації бюджетних витрат на їх утримання. Так, у жовтні 1942 р. з Полтавської міської лікарні було звільнено 27 працівників. Серед них: швейцари, сезонні робітники, двірники та санітарки¹¹⁵⁷. Та одночасно із цим вивільнювалися й ставки медичних працівників. Так, в Андрушівському районі, що на Житомирщині, у лютому 1943 р. було вивільнено 13,5 ставок, з них - 4 фельдшери, 2 санітари та кілька лаборантів. У результаті скорочення штатів районна адміністрація «зеконотила» 7540 крб. Одночасно з цим нею створено новий структурний підрозділ – відділ РАЦСу¹¹⁵⁸. А в Крюківській міській поліклініці, що на Полтавщині, у січні 1943 р. скоротили ставку судмедексперта. Відповідні ж обов'язки було покладено на лікарів – хірургів¹¹⁵⁹.

Робота відновлених медичних закладів, які обслуговували місцеве населення, здійснювалася за рахунок бюджетів районних та міських управ. Кошти, які передбачалося витратити на підтримання функціонування медичних закладів, збиралися з місцевого населення. Відповідні витрати вносилися до бюджетних планів сільських управ. Наприклад, у Рокитнянській сільській управі Кременчуцького району за червень місяць 1943 р. було зібрано 195 крб. збору на «підтримку народного здоров'я», а витрачено 174 крб.¹¹⁶⁰. В Андрушівському районі, що на Житомирщині, сума коштів за надані послуги медичних установ становила 360 тис. крб.¹¹⁶¹. У

¹¹⁵⁶ ДАПО. – Ф.Р-2454. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 1.

¹¹⁵⁷ ДАПО. – Ф.Р-2300. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 16.

¹¹⁵⁸ ДАЖО. – Ф.Р-1233. – Оп. 1. – Спр. 149. – Арк. 21, 22.

¹¹⁵⁹ ДАПО. – Ф.Р-2765. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 31.

¹¹⁶⁰ ДАПО. – Ф.Р-2575. – Оп. 1. – Спр. 24. – Арк. 4.

¹¹⁶¹ ДАЖО. – Ф.Р-1233. – Оп. 1. – Спр. 150. – Арк. 2.

Мелітополі, за підрахунками В.Орлянського, у 1942 р. міською управою було виконано план бюджетних надходжень саме з цього джерела на 182 %¹¹⁶².

У Полтаві надавали безплатну медичну допомогу. Фінансування роботи медичних закладів взяла на себе міська управа. У трьох міських поліклініках щоденний прийом хворих становив 1100 – 1800 осіб. А в зубопротезному кабінеті І міської поліклініки було організовано стажування зубних лікарів. Перша міська лікарня Полтави надавала допомогу хірургічного характеру. Станом на січень 1942 р. було прооперовано близько 2 тисяч радянських військовополонених. Почала працювати дитяча лікарня. Поновила роботу водолікарня, у якій було відкрито ванний відділ та фізіотерапевтичні кабінети. У пологовому будинку було прийнято 269 пологів. Завдяки роботі медико-санітарного бюро міської управи епідеміологічна ситуація в Полтаві визнавалася благополучною¹¹⁶³.

Певні успіхи в системі медичного забезпечення населення Полтави пояснюються організованою роботою відповідного структурного підрозділу міської управи. Медико-санітарне бюро складалося з наступних структурних підрозділів: 1. Відділ санітарно-лікарського нагляду та контролю; 2. Протиепідемічний відділ; 3. Пункт огляду робітників харчових підприємств; 4. Пункт виявлення бацилоносіїв; 5. Пастерівський пункт; 6. Санітарно-бактеріологічна та санітарно-хімічна лабораторії; 7. Санітарно-статистичний сектор; Станція дезактивації¹¹⁶⁴. Результатом роботи медико-санітарного бюро Полтавської міської управи стало зменшення інфекційних захворювань та певне поліпшення стану медичного забезпечення місцевого населення.

Надання безкоштовної медичної допомоги, нехай і в обмеженому розмірі, запроваджувалося і в інших містах України. Так, у Києві відповідно до постанови голови міста № 301 «Про затвердження мережі установ

¹¹⁶² Орлянський В. Мелітопольська міська управа в період окупації (1941 – 1943 рр.) / В.Орлянський // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2013. – Випуск 75 (№ 8). – С. 93 – 95.

¹¹⁶³ Голос Полтавщини. – 1942. – 15 січня.

¹¹⁶⁴ Голос Полтавщини. – 1942. – 18 січня.

охорони здоров'я на листопад – грудень 1941 р. та на 1942 р.» від 24 грудня 1941 р. безпосередньо міській управі підпорядковувалися 10 медичних установ. У них містилося 2496 ліжок, із них – 1730 утримувалося за рахунок міського бюджету. Лікування інфекційних та венеричних захворювань на 100 % фінансувало місто, а такої недуги, як туберкульоз – на 90 %. За рахунок міського бюджету проводилося лікування поранених радянських військовополонених. Із цією метою було введено 2200 ліжок. За рахунок бюджету утримувалися дві дитячі лікарні. Іншим районам міста підпорядковувалося ще 13 поліклінік та 4 лікувальні установи для дітей. Передбачалося, що 10 % їх відвідувачів будуть прийматися за рахунок міської скарбниці. У 8 амбулаторіях з надання першої медичної допомоги 10 % хворих лікувалися безкоштовно. За рахунок міського бюджету працювала також станція швидкої допомоги, станція переливання крові та медична експертиза¹¹⁶⁵.

У березні 1942 р. у Києві в дію було введено ще три спеціалізованих медичні заклади, а саме: гінекологічну лікарню на 50 ліжок, стоматологічну лікарню на 45 ліжок та молочну кухню. У гінекологічній лікарні Києва 25 ліжок діяли на госпрозрахунковій основі, а інші 25 – за рахунок бюджету¹¹⁶⁶.

Подібна ситуація існувала не лише в Києві та інших великих містах України. Так, у типовому за розмірами та кількістю населення гебітскомісаріаті «Переяслав» генеральної округи «Київ» в 1942 р. обсяг видатків місцевого бюджету на медичні заклади становив 508052 крб., поступаючись лише освітній сфері (1124000 крб.)¹¹⁶⁷.

Незважаючи на певні успіхи місцевої влади, ситуація із забезпеченням населення медичною допомогою мала вкрай складний характер. В особливо невтішному становищі опинилися мешканці сіл. З метою надання сільському населенню першої медичної допомоги, у деяких адміністративних округах

¹¹⁶⁵ ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 146 – 149.

¹¹⁶⁶ ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 63.

¹¹⁶⁷ ДАКО. – Ф.Р-2539. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 12.

РКУ було використано комітети самопомоги. У селах Полтавщини з'явилися уповноважені з надання першої медичної допомоги та сестри-жалібниці. Посади уповноважених займали особи з медичною освітою. Усі ці ставки фінансувалися з місцевого бюджету¹¹⁶⁸.

Коштів на утримання медичних закладів, зібраних за рахунок зборів із місцевого населення, катастрофічно не вистачало. Тому з ініціативи місцевої влади й санкцій німецької військової адміністрації було створено так звані «лікарняні каси» та організовано страхування працівників на випадок їх тимчасової непрацездатності. В організаційному порядку «лікарняні каси» входили до складу контор медичного (лікарняного) страхування районного та обласного рівнів.

У цей період страхові внески підприємств, установ та організацій, які мали найманих робітників, становили 4% від їх заробітку. Застраховані особи отримали право на безкоштовне медичне обслуговування в закладах стаціонарного типу. У випадку амбулаторного лікування вони мали право на безоплатний прийом та надання консультацій у лікаря. Кошти ж на лікування вони відшуковували самостійно¹¹⁶⁹. Працюючим особам видавалися відповідні довідки про захворювання та терміни звільнення від роботи¹¹⁷⁰. Застрахованим особам виплачувалася допомога при тимчасовій втраті ними працездатності. Встановлювалася вона на рівні 50 % заробітку за попередній місяць роботи¹¹⁷¹.

У період існування цивільної адміністрації РКУ окремі положення щодо організації страхового медичного обслуговування, видані військовими властями, були дещо переглянуті. Розпорядженням райхскомісара від 1 травня 1942 р. було врегульовано надання страхової медичної допомоги місцевому населенню.

¹¹⁶⁸ ДАПО. – Ф.Р-2802. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 50, 54, 55.

¹¹⁶⁹ ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 49, 50.

¹¹⁷⁰ ДАПО. – Ф.Р-2765. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 4, 5.

¹¹⁷¹ ДАЗО. – Ф.Р-3063. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 5.

Охорона здоров'я працюючих базувалась на обов'язковому медичному страхуванні. З цією метою створювалися так звані лікарняні каси. З'явилися вони з ініціативи військової адміністрації. Адміністрація РКУ підтримала цю ідею, і каси лишилися основою формою страхової медицини упродовж усього періоду окупації.

Для фінансового забезпечення роботи цих страхових організацій усі роботодавці, які мали найманих працівників, зобов'язувалися сплачувати 3 % від їх заробітку на рахунки лікарняних кас, які створювалися при всіх районних та міських управах РКУ. Працівників фінансових відділів місцевих управ зобов'язували перевіряти правильність і правдивість нарахувань до лікарняної каси¹¹⁷².

Позбавлялися права на медичне страхування особи, які мали статус військовополонених, євреї, цигани, а також працівники із заробітною платою до 480 крб.

Право на звернення за медичною допомогою отримували й громадяни Райху та прирівняні до них особи, які з різних причин перебували на теренах РКУ. Принцип страхової медицини спрацьовував і в цьому випадку. Медичний заклад, який надавав безкоштовну допомогу, звертався з відповідними рахунками до гебітскомісаріату, працівники якого надсилали їх до відповідних страхових установ Третього Райху. Звідти й мало надходити відшкодування витрат на лікування застрахованої особи¹¹⁷³.

Були в цьому розпорядженні й приписи, які створювали негативне підґрунтя для зловживань місцевої адміністрації в частині контролю за видатковими статтями бюджетів лікарняних кас. Так, у разі, якщо протягом одного місяця з часу надходження коштів на рахунки лікарняних кас вони не витрачалися, голова районної управи мав право залишити їх у своєму розпорядженні. Фактично ці кошти не акумулювалися на рахунках лікарняних кас, а тому їх керівництво розпоряджалося лише місячними

¹¹⁷² ДАКО. – Ф.Р-2532. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 14.

¹¹⁷³ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 75, 76.

надходження від місцевих підприємств¹¹⁷⁴. Можна стверджувати, що організація страхового медичного обслуговування цивільного населення РКУ призводила до збільшення непрямого оподаткування прибутків місцевих підприємств.

Незважаючи на такий підхід до формування витратної частини лікарняних кас, застраховані особи все ж мали право на отримання допомоги за тимчасової втрати працездатності. Розмір допомоги встановлювався на рівні 50 % від основного заробітку застрахованої особи й виплачувався в термін від 4 днів до 4 тижнів. Лише в окремих, особливо складних випадках терміни відповідних виплат могли збільшуватися ще на 4 тижні.

Такий порядок встановлювався для осіб, які перебували на амбулаторному лікуванні. Якщо ж застрахований потребував стаціонарного лікування, то рахунки за його лікування сплачувалися лише за згодою місцевого районного керівництва¹¹⁷⁵.

У серпні 1942 р. райхскомісар видав кілька розпоряджень, якими було врегульовано порядок надання медичної допомоги місцевому населенню РКУ. Відповідно до цих нормативних вказівок на теренах кожного району РКУ мав функціонувати медичний заклад стаціонарного типу. Норми медичного забезпечення характеризувалися такими показниками: 1 лікарняне ліжко та 12 лікарів на 300 осіб.

Місцеві німецькі керівники відповідно до цих розпоряджень мали право вимагати від лікарів зменшення термінів лікування хворих. Для контролю за діями медиків призначався лікар, який і відповідав за цей напрям роботи місцевих закладів стаціонарного типу.

Спеціальними розпорядженнями встановлювалася і плата за надання стаціонарного лікування. Її розмір у залежності від класу медичного закладу становив від 5 до 15 крб. за один день лікування. А от мінімальна плата за амбулаторний прийом у лікаря, який провадив приватну практику, становила

¹¹⁷⁴ ДАПО. – Ф.Р-2642. – Оп. 1. – Спр. 61. – Арк. 8.

¹¹⁷⁵ ДАПО. – Ф.Р-8676. – Оп. 2. – Спр. 49. – Арк. 1 – 10.

1 крб. Лише для заможних категорій населення вона могла збільшуватися до рівня 3 – 6 крб. за один прийом¹¹⁷⁶. У Луцьку розпорядженнями міської влади було встановлено різний розмір плати за надані медичні послуги для місцевого та немісцевого населення. Плата за деякі види медичної допомоги для осіб, які не були мешканцями міста, була вдвічі вищою¹¹⁷⁷.

На практиці розмір оплати послуг, які надавалися медичними закладами, збільшувався. Так, у Полтаві станом на 1943 р. одноденні послуги стаціонарного лікування коштували від 15 до 30 крб. Плата за оперативне втручання залежно від його складності могла сягати 100 крб., аборт – від 100 до 300 крб., рентгенологічне дослідження – від 25 до 200 крб. Послуги станції швидкої допомоги обходилося хворому в 15 крб.

Заради справедливості зазначимо, що цими ж інструкціями передбачалося надання безоплатної медичної допомоги за необхідності невідкладної медичної допомоги (повішення, утоплення, отруєння, ургентної хірургії), проведення профілактичних щеплень, інвалідам I та II групи, безпритульним, евакуйованим, військовополоненим та вихованцям сирітських будинків. Безкоштовну допомогу за рахунок бюджетних асигнувань органів місцевого управління отримували й особи, які мали інфекційні захворювання, відкриту форму туберкульозу, венеричні захворювання в гострій стадії, психічні хвороби в той період, коли вони були небезпечні для оточуючих¹¹⁷⁸.

Як вже зазначалося, робота медичних закладів здійснювалася у складних умовах, за відчутної нестачі кваліфікованих кадрів, медикаментів та матеріальної бази. Та зусиллями органів місцевого управління поступово відновлювали свою діяльність. Для прикладу скористаємося документами Полтавської туберкульозної лікарні, яка функціонувала упродовж усього періоду окупації. Незважаючи на непросту ситуацію з забезпеченням

¹¹⁷⁶ ЦДАВОУ. – Ф. 2077. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 70, 71, 72, 73, 74, 75.

¹¹⁷⁷ Державний архів Волинської області. – Ф. Р-1. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 4.

¹¹⁷⁸ ДАПО. – Ф.Р-2499. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 42.

продуктами харчування, цей медичний заклад отримував для хворих хліб, борошно, м'ясо, олію, ковбасу, масло, рибу, яйця, печиво, картоплю тощо¹¹⁷⁹. Фінансовий відділ Полтавської міської управи щомісячно перераховував кошти на утримання персоналу цього медичного закладу та закупівлю продуктів харчування для хворих¹¹⁸⁰. Так, у серпні 1943 р. на утримання лікарні було асигновано майже 92101 крб.¹¹⁸¹. Інша справа, що ні коштів, ні продуктів харчування не вистачало для харчування цієї специфічної категорії хворих у достатньому обсязі.

Як можна пересвідчитися з внутрішньої документації, вільних місць у Полтавській туберкульозній лікарні не було. У ній постійно лікувалося 40 хворих. Для їх обслуговування було введено 26 штатних ставок, із них – 1 лікар, 6 осіб середнього медичного персоналу та 9 санітарок. Десятеро осіб заповнювали посади технічних працівників¹¹⁸². Медичний персонал лікарні отримував 15 % надбавки до заробітної плати за шкідливі умови праці¹¹⁸³. Оплата праці лікаря становила 460 крб., а медичної сестри – від 230 до 300 крб. на місяць¹¹⁸⁴. Посадовий оклад директора туберкульозної лікарні встановлювався на рівні 560 крб.¹¹⁸⁵.

Не кращим був стан і в інших закладах. Так, у Полтавському будинку інвалідів військовополонених працювало 5 осіб, із них - лише 1 медична сестра. Якщо керівництву цього закладу ще вдавалося отримувати кошти на закупівлю продуктів харчування для утриманців, то дістати медикаменти було вкрай важко. Наприклад, у жовтні 1942 р. адміністрація будинку інвалідів закупила медикаментів лише на суму 32 крб., а в листопаді того ж року – на 100 крб. Усього ж у закладі станом на січень 1943 р. у режимі

¹¹⁷⁹ ДАПО. – Ф.Р-2499. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 1 – 49.

¹¹⁸⁰ ДАПО. – Ф.Р-2300. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 1 – 12.

¹¹⁸¹ ДАПО. – Ф.Р-2300. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 2.

¹¹⁸² ДАПО. – Ф.Р-2300. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 4.

¹¹⁸³ ДАПО. – Ф.Р-2300. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 2.

¹¹⁸⁴ ДАПО. – Ф.Р-2300. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 1.

¹¹⁸⁵ ДАПО. – Ф.Р-2300. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 1.

постійного проживання перебувало 23 інваліди¹¹⁸⁶. Закуплених ліків не могло вистачити на задоволення найелементарніших потреб тяжкохворих людей.

Із особливою увагою окупаційна адміністрація РКУ ставилася до контролю за поширенням інфекційних захворювань. Так, відповідно до розпорядження райхскомісара від 25 липня 1942 р. «Про боротьбу з інфекційними захворюваннями» передбачалося негайне повідомлення голови району та головного лікаря про всі виявлені випадки появи інфекційних захворювань. У розпорядженні називається 30 видів інфекційних недуг. Відповідальними за вчасне повідомлення місцевому керівництву про виявлені факти інфекційних захворювань визначалися медичні працівники, а також голови родин та власники квартир, якщо захворіли їх квартиронаймачі. Невиконання цих вказівок каралося грошовим штрафом, а в особливо складних випадках – смертною карою¹¹⁸⁷.

Місцева влада, котра розуміла небезпеку поширення інфекцій, розробляла конкретні заходи щодо їх попередження та локалізації. Для їх проведення не були потрібні значні фінансові ресурси. Наприклад, постановою голови м. Києва № 243 «Про попередження пошесних захворювань на висипний тиф» від 11 грудня 1941 р. встановлювалося: 1. Усі особи, які приїздили до м. Києва на постійне чи тимчасове проживання, зобов'язувалися пройти санітарну обробку в спеціально для цього створених пунктах. Звільнити їх від проведення санітарної обробки мав право лише санітарний лікар; 2. Керівники будинків та інші працівники відповідних служб не мали права поселяти людей без надання ними відповідних довідок; 3. Усі речі, які продавалися в магазинах та на базарах, підлягали перевірці на предмет виявлення на них вошей та гнид; 4. Особам, які мали вошей, заборонялося користуватися перукарнями та лазнями загального користування; 5. Під особисту відповідальність директорів шкіл проводилися відповідні огляди дітей. У разі виявлення вошей їх відправляли на санітарну

¹¹⁸⁶ ДАПО. – Ф.Р-2794. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1, 8, 21, 41.

¹¹⁸⁷ ДАПО. – Ф.Р-2300. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 21.

обробку. Відповідними вказівками міської влади було створено п'ять пунктів санітарної обробки¹¹⁸⁸.

В обов'язковому порядку при виявленні випадків небезпечних інфекційних захворювань проводилися карантинні заходи та інші профілактичні заходи. У цьому випадку населенню окремих сіл заборонялося покидати межі населеного пункту до закінчення епідемії. Ці заборони систематично друкувалися в пресі¹¹⁸⁹.

Місцеві медики застосовували таку форму профілактики інфекційних захворювань, котра не потребувала якихось фінансових ресурсів як регулярні виїзди до навколишніх сіл та обхід помешкань людей із метою виявлення та ізоляції потенційно хворих осіб¹¹⁹⁰.

З метою контролю за санітарно-епідеміологічною обстановкою при похоронних обрядах труна з небіжчиком мала бути закритою¹¹⁹¹. Розпорядженнями місцевої влади було заборонено процедуру прощання з небіжчиками, які померли від інфекційних захворювань¹¹⁹².

Та навіть на цю невідкладну справу катастрофічно не вистачало коштів, медичного персоналу та відповідних матеріально-технічних ресурсів. Так, під час боротьби з висипним тифом на Переяславщині керівнику районного відділу охорони здоров'я доводилося звітувати про витрату 200 крб. на закупівлю машинки для стрижки волосся голови, оскільки ця процедура передбачалася процесом лікування¹¹⁹³.

Події військового часу та нестатки окупаційного періоду в поєднанні з падінням моральності сприяли масовій появі венеричних захворювань. Цій проблемі також приділялася значна увага з боку органів місцевого управління. Наприклад, у розпорядженні № 247 голови м. Києва від 8 вересня 1942 р. окреслювався комплекс заходів з упорядкування цієї сфери

¹¹⁸⁸ ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 67, 68.

¹¹⁸⁹ Життя Зіньківщини. – 1942. – 18 січня.

¹¹⁹⁰ ДАКО. – Ф.Р-4415. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 123.

¹¹⁹¹ ДАКО. – Ф.Р-2362. – Оп. 8. – Спр. 1. – Арк. 3.

¹¹⁹² ДАКО. – Ф.Р-2418. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 5.

¹¹⁹³ ДАКО. – Ф.Р-2539. – Оп. 1. – Спр. 41. – Спр. 1.

повсякденного життя. З цією метою керівники будинків отримали вказівку надавати інформацію про жінок, які займалися проституцією. Встановлювався і критерій визначення заняття жінок проституцією: «коли майже щоденна зміна чоловіків є для них за джерело існування». Водночас осіб, які мали подавати ці відомості, попереджали, що в разі зведення наклепів або неперевірених даних вони підлягатимуть карній відповідальності.

Інспектори районних відділів охорони здоров'я передавали ці відомості по службовій інстанції для організації реєстрації та проведення регулярних медичних оглядів жінок, які займалися проституцією. Кожна з жінок отримувала спеціальну картку, у якій фіксувалися наслідки щотижневих медичних оглядів. У разі їх відмови від проходження цієї процедури відповідальні за цю справу службовці відділу охорони здоров'я зобов'язувалися звертатися в адміністративний відділ та місцеву поліцію для забезпечення примусового проходження цими жінками медичного огляду. Списки осіб, які мали венеричні захворювання, знаходилися при районних поліклініках.

Так само були виявлені та зареєстровані особи, які хворіли на відкриту форму туберкульозу. Їх списки також зберігалися як при поліклініках за місцем проживання, так і в адміністративних відділах управ¹¹⁹⁴.

Отже, з метою покращення санітарно-епідемічної ситуації, успішної реалізації завдань економічної експлуатації місцевого населення адміністрація РКУ здійснила заходи щодо налагодження роботи медичних установ. Система закладів охорони здоров'я функціонувала на платній основі, а для працюючих було введено страховий принцип користування медичними послугами. Водночас встановлювалися певні пільги для тієї категорії населення, яка не мала можливості самостійно оплатити лікування або скористатися послугами страхових організацій. Набір невідкладних (ургентних) медичних послуг надавався особам, які мали статус

¹¹⁹⁴ ДАКО. – Ф.Р-2362. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 14, 16, 18, 19.

військовополонених, людям, які перебували за межею бідності й нужденності. В окремих регіонах РКУ частина медичних установ функціонувала за рахунок місцевих бюджетів¹¹⁹⁵.

6.3. Політичні установки та нормативне забезпечення освіти, культури і віросповідання

Принципове ставлення як політичної верхівки Третього Райху, так і слухняного виконавця його волі – адміністрації РКУ до питань освіти для місцевого населення захопленої території України, визначалося нацистською ідеологією та стратегічною метою окупації. Відповідно до цього українці втрачали право на здобуття повноцінної освіти, а відтак і можливості отримання повноправного соціального статусу в майбутньому.

Проте реальні потреби вносили свої корективи у плани окупаційної влади. Першою почала порушувати ідеологічні установки військова адміністрація. Усе напряду залежало від особистого бачення представників місцевого військового керівництва, якому насамперед був потрібен «упокорений» тил. Домогтися цього можна було й винятково силовими засобами, і від цього нацисти не відмовлялися. Але існував й інший шлях – заспокоєння місцевого суспільства показною підтримкою освітніх та культурних устремлінь українців. До того ж окупаційна адміністрація, реалізуючи завдання економічної експлуатації українських земель потребувала кваліфікованих кадрів деяких спеціальностей. От ці фактори й визначали вплив на освітню політику окупантів. При цьому боротьба між реальними потребами та ідеологією супроводжувала весь період окупації, хоча остання так чи інакше, але завжди домінувала.

¹¹⁹⁵ *Куницький М.П.* Охрана здоровья местного населения на территории Рейхскомиссариата «Украина» (1941 – 1944 гг.) / М.П.Куницький // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. М., 2013. – № 11 (58). – Часть. I. – С. 159 – 163.

На освітню політику окупаційної адміністрації впливала й українська інтелігенція, частина представників якої з певних причин співпрацювала з новим політичним режимом в органах місцевого управління. А останні, як відомо, незважаючи на протидію німецької адміністрації, усе ж користувалися певною автономністю в ухваленні управлінських рішень.

Практично в усіх міських та районних управах почали функціонувати відділи культури та освіти. Вони мали різні офіційні назви, наприклад, шкільна інспекція, а згодом – культурно-шкільний відділ у Вінниці¹¹⁹⁶, відділ народної освіти Запорізької міської управи¹¹⁹⁷, відділ освіти Диканьківської районної управи¹¹⁹⁸, шкільний відділ Ровенської міської управи¹¹⁹⁹, відділ освіти та виховання Черкаської районної управи¹²⁰⁰. У великих містах, як у Києві, ці відділи поділялися на структурні підрозділи, наприклад, у справах середньої школи, мистецтва, вищих шкіл і наукових установ¹²⁰¹. Дещо пізніше на їх місці з'явилися відповідні секції¹²⁰², а скорочення персоналу стало постійним явищем¹²⁰³.

Працівникам цих відділів довелося на практиці займатися збереженням майна закладів освіти від пограбування місцевим населенням¹²⁰⁴, підбором педагогічних кадрів¹²⁰⁵ тощо. Під час зарахування на такі посади певні переваги надавалися особам, які мали конфлікти з радянською владою. У будь-якому разі ці факти подавалися як їх особисті заслуги¹²⁰⁶.

Але зафіксовано й певні винятки в порядку управління закладами освіти. Деякі навчальні заклади професійного спрямування підпорядковувалися

¹¹⁹⁶ ДАВО. – Ф.Р-1312. – Оп. 1. – Спр. 2 а. – Арк. 9, 104.

¹¹⁹⁷ ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп. 3. – Спр. 2. – Арк. 35.

¹¹⁹⁸ ДАПО. – Ф.Р-2644. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 48.

¹¹⁹⁹ ДАРО. – Ф.Р-33. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 22.

¹²⁰⁰ ДАЧО. – Ф.Р-57. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 1.

¹²⁰¹ ДАКО. – Ф.Р-2356. – Оп. 6. – Спр. 1. – Арк. 1.

¹²⁰² ДАКО. – Ф.Р-2356. – Оп. 6. – Спр. 220. – Арк. 9 – 12.

¹²⁰³ ДАКО. – Ф.Р-2356. – Оп. 6. – Спр. 296. – Арк. 32.

¹²⁰⁴ ДАКО. – Ф.Р-2356. – Оп. 6. – Спр. 26. – Арк. 24.

¹²⁰⁵ ДАКО. – Ф.Р-2356. – Оп. 6. – Спр. 218. – Арк. 1 – 4.

¹²⁰⁶ ДАКО. – Ф.Р-2356. – Оп. 6. – Спр. 234. – Арк. 66, 67.

відповідним господарським органам¹²⁰⁷, ¹²⁰⁸, ¹²⁰⁹, ¹²¹⁰ або іншим відділам міських та районних управ¹²¹¹.

Не слід забувати, що на окупованій території активно діяли осередки ОУН обох напрямів – бандерівського та мельниківського. Вони також намагалися вплинути на свідомість української молоді через заклади освіти, які відновлювали свою роботу, а немало з цих людей працювали в місцевих управлінських структурах, займаючись питаннями освіти та культури.

Завдяки вказаним факторам восени 1941 р. відновило свою роботу багато загальноосвітніх шкіл та закладів професійної освіти – училищ, технікумів, фельдшерсько-акушерських і медичних шкіл. А подекуди почали працювати й вищі навчальні заклади. Відбувалися й зміни в організаційно-правовому плані. В Україні з'явилися гімназії за дореволюційним зразком – реального та класичного типів.

Відновлення роботи освітніх закладів для місцевого українського населення супроводжувалося появою нових проблем, яких українська адміністрація поза втручанням німецьких управлінців розв'язати не могла. Стосувалися вони не лише джерел фінансування та матеріально-технічних умов функціонування, а й навчальних програм, підручників та посібників, засобів унаочнення, вимог до професійних кадрів тощо. Належало чітко визначитися з метою та завданнями навчально-виховного процесу. А від цього залежав і конкретний зміст навчання української молоді та дітей.

Відділ освіти Полтавської міської управи, займаючись відновленням роботи шкіл, визнав, що необхідно розв'язати низку ряд завдань, а саме: визначити характер школи та її завдання, систему освіти, узгодити навчальні плани шкіл різних типів, програми, підручники, устаткування, учительські кадри, організацію підготовки та перепідготовки педагогів.

¹²⁰⁷ Вінницькі вісті. – 1942. – 19 липня.

¹²⁰⁸ ДАПО. – Ф.Р-2644. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1.

¹²⁰⁹ ДАПО. – Ф.Р-2644. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 35, 36.

¹²¹⁰ Дніпропетровська газета. – 1942. – 14 березня.

¹²¹¹ Уманський голос. – 1941. – 30 листопада.

Першою вимогою, що висувалась до школи – вона повинна була стати національною та слугувати інтересам українського народу. Лише така школа могла забезпечити майбутній розвиток народу.

Зупинилися автори проекту й на врахуванні негативного досвіду радянської освіти: «Рівень знань і навичок, що їх давала школа був дуже низький. Як правило, не лише семирічки, а й десятирічки випускали дуже великий відсоток безграмотних людей. Не менш 70 відсотків студентів, закінчуючи вищі школи, писали із грубими граматичними помилками. А головне, більшовицька школа відривала учнів від рідного ґрунту, убивала в них любов до батьківщини і розкладала їх морально. Вона прищеплювала їм лицемірство і брехливість, виробляла з них шкурників і жорстоких егоїстів, які на словах стояли за суспільні інтереси, а на ділі прагнули урвати якнайбільше для себе. Наполегливо виховуючи у дітей ненависть до так званого класового ворога, школа убивала у них усілякі сліди гуманності і виробляла жорстокість і кровожерність. Крадіжки були звичайним явищем не лише в середніх школах, а й у вищих. Доноси, особливо на батьків і найближчих родичів, розглядалося як геройство.

Багато ненормального внесла школа в погляди на міжстатеві відносини, що потім виявлялося в розкладі родини і у великій кількості усіляких неподобств в родинному житті дорослих людей.

Все це слід пам'ятати, приступаючи до побудови нової школи. Вона мусить викорінювати ті ганебні риси, що їх прищеплювала дітям більшовицька школа, і натомість виховувати у них гарячу любов до України, розвивати у них найкращі риси, властиві українському народові, виховувати дітей так, щоб з них виростали люди висококультурні, цілком віддані справі своєї батьківщини, прищеплювати їм розуміння завдань, що ставить перед собою Нова Європа під проводом Німеччини»¹²¹².

¹²¹² Голос Полтавщини. – 1941. – 2 листопада.

Освітні процеси на початковому етапі окупації України проходили поза жорстким контролем військової адміністрації, хоча в цілому вона ставилася доволі лояльно до освітніх потреб українців. Їх міркування мали й цілком прагматичну в тих умовах домінанту. За допомогою широких жестів військові прагнули нейтралізувати радянське підпілля та партизанський рух, який розгортався на окупованій території. Але зі створенням РКУ ситуація змінилася. Ставлення керівництва центрального апарату РКУ, за винятком окремих генеральних комісарів, до освітніх потреб місцевого населення мало виразний обмежувальний характер.

Незважаючи на лояльне ставлення керівництва Райхсміністерства східних окупованих територій до українських потреб, провідник лінії А.Гітлера в Україні Е.Кох повністю нейтралізував позитивні імпульси, які надходили від А.Розенберга. Усі конфлікти між цими німецькими керівниками закінчувалися одним і тим же – перемагала позиція Е.Коха, який уперто проводив свій курс. Та й він не зміг домогтися його реалізації в повному обсязі. Як уже зазначалося в цьому дослідженні та в працях інших вітчизняних учених, зокрема В.Кучера, О.Гончаренка, принципіві положення, які лягли в основу управлінської моделі на теренах РКУ, призвели до високого рівня самостійності регіональних та місцевих німецьких керівників. Подекуди траплялося так, що й сам Е.Кох не володів повною інформацією про освітні процеси, які відбувалися, зокрема, у професійних навчальних закладах усіх рівнів у підпорядкованих йому генеральних округах. Фактично кожен із генеральних комісарів визначав ці питання, виходячи із власного ставлення до них.

Нормативно-правова база, що регулювала порядок створення закладів освіти та забезпечення навчально-виховного процесу, почала надходити до РКУ від Райхсміністерства східних окупованих територій лише на початку 1942 р. Першими розпорядженнями райхсміністра А.Розенберга в Україні було введено обов'язкову семирічну освіту. Упродовж 4 років діти мали навчатися в народних школах. Найбільш підготовлені випускники мали

право вступати до професійних закладів освіти середнього спеціального (різнопрофільних технікумів, медичних училищ) та вищого рівнів (галузевих інститутів)¹²¹³.

Незважаючи на те, що згідно з розпорядженням райхсміністра східних окупованих територій в Україні на початку 1942 р. припиняли свою роботу вищі навчальні заклади, виняток було зроблено для тих факультетів, які готували спеціалістів сільського господарства, природничих наук, медицини та ветеринарії¹²¹⁴. У цих закладах закінчували навчання колишні радянські старшокурсники. Випускники мали зменшити гостроту дефіциту кваліфікованих кадрів у деяких галузях господарства та медицини. Але нестабільність загальної ситуації ставала причиною їх закриття відразу ж після проведення випускних іспитів.

Восени 1941 р. майже всі заклади освіти, які до війни готували педагогічні кадри, відновили свою роботу. При педагогічних інститутах планувалося створювати учительські семінарії. В Умані місцева адміністрація збиралась відкрити при педагогічному інституті вчительські курси для викладачів історії, німецької та української мов¹²¹⁵. А Полтавський педагогічний інститут так і не розпочав роботи, хоча збереглися його навчальні корпуси, кабінети та головне – бібліотека. Під час радянської евакуації її не встигли вивезти, і вона залишилася в розпорядженні нової адміністрації вишу¹²¹⁶. Київський учительський інститут мав розпочати роботу восени 1941 р.¹²¹⁷. Оскільки джерела фінансування роботи цього закладу не були визначені, місцева влада ухвалила рішення про введення його до витратної частини міського бюджету¹²¹⁸.

Негативне ставлення лідерів Третього Райху до гуманітарної освіти на «східних територіях» призвело до закриття педагогічних вишів та вчительських

¹²¹³ *Єржабкова Бланка* Шкільна справа та шкільна політика в рейхскомісаріаті «Україна» (1941 – 1944) у світлі німецьких документів / Переклад з німецької мови / Бланка Єржабкова. – Київ: Наук. думка, 2008. – С. 66 – 72.

¹²¹⁴ ЦДАВОУ. – Ф. КМФ-8. – Оп. 1. – Спр. 180. – Арк. 173.

¹²¹⁵ Уманський голос. – 1941. – 11 вересня.

¹²¹⁶ Голос Полтавщини. – 1941. – 16 листопада.

¹²¹⁷ ДАКО. – Ф.Р-2362. – Оп. 6. – Спр. 2. – Арк. 74.

¹²¹⁸ ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 4. – Арк. 75.

семінарій у РКУ¹²¹⁹. Офіційно вони продовжували існувати, але жодного студента вже не мали. Як правило, до штатних розписів цих освітніх установ входили директор, бухгалтер, кілька охоронців та прибиральниць¹²²⁰.

Серед української молоді виявлялося чимало бажаючих отримати педагогічну освіту. Опоненти цієї тези можуть використати той факт, що юнаки та дівчата намагалися в такий спосіб уникнути вивезення до Німеччини. Але в 1941 р. ні про яку примусову відправку на роботи до Райху мова ще не заходила. Так, восени 1941 р. під керівництвом районної управи та за погодженням із командуванням військової комендатури, розташованої в місті, розпочалася організація Державного педагогічного інституту та Української національної учительської семінарії в Черкасах. Навчання розпочалося 27 жовтня 1941 р. В обох закладах освіти навчалося 1460 студентів¹²²¹ (до війни в педагогічному інституті навчалося 876 осіб)¹²²². У листопаді 1941 р. до приймальної комісії вищого навчального закладу кожного дня надходило близько 25 – 30 заяв абітурієнтів¹²²³.

Нормативні акти, ухвалені центральним апаратом РКУ, в основному повторювали установки Райхсміністерства східних окупованих територій. Та вже в жовтні 1942 р. райхскомісар Е.Кох без погодження зі своїм безпосереднім керівником, яким для нього був А.Розенберг, розпорядився закрити всі заклади освіти, окрім народних шкіл¹²²⁴.

На цьому ґрунті між відомствами Е.Коха та А.Розенберга, якого підтримувала військова адміністрація, частина генеральних комісарів та окремі нацистські чиновники, стався конфлікт. Він тривав увесь 1943 р.

¹²¹⁹ Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Київська область / ред. рада вид.: В.Г.Кремень (гол.) [та ін.]; редкол. тому: В.П.Коцур (гол.) [та ін.]; НАПН України; Асоціація ректорів пед. ун-тів Європи; Ін-т вищої освіти. – К.: Знання України, 2013. – С. 142 – 151.

¹²²⁰ ДАКО. – Ф.Р-2356. – Оп. 6. – Спр. 294. – Арк. 3.

¹²²¹ ДАЧО. – Ф.Р-36. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 8.

¹²²² ДАЧО. – Ф.Р-36. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 4, 8.

¹²²³ ДАЧО. – Ф.Р-36. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 3.

¹²²⁴ *Єржабкова Бланка* Шкільна справа та шкільна політика в рейхскомісаріаті «Україна» (1941 – 1944) у світлі німецьких документів / Переклад з німецької мови / Бланка Єржабкова. – Київ: Наук. думка, 2008. – С. 84.

Переможцем із протистояння вийшов Е.Кох, адже сам А.Гітлер підтримав усі його починання.

Однак ситуація в освітній сфері на теренах деяких генеральних комісаріатів розвивалась за своєрідним сценарієм. Окремі німецькі регіональні керівники та гебітскомісари на власний розсуд закривали або, навпаки, відновлювали роботу вишів, технікумів, медичних училищ та, особливо, короткотермінових фахових шкіл та курсів. Саме їм, регіональним та місцевим німецьким чиновникам, які мали бути активними провідниками нацистської ідеології на Сході, довелося відступати від її окремих постулатів і лояльніше ставитися до освітніх потреб українців, адже брак кваліфікованих кадрів в усіх галузях господарства загрожував зривом завдань Берліна. Цей фактор і призвів до того, що в деяких регіонах України, нехай хаотично й короткотерміново, але функціонували заклади професійної освіти. А на окремих підприємствах, у навчальних майстернях та різноманітних вузькопрофільних професійних курсах здійснювалась підготовка робітничих кадрів¹²²⁵.

Упродовж 1942 – 1943 рр. усі заклади освіти в організаційно-правовому плані були представлені народними школами (початкова освіта), дворічними підготовчими школами (забезпечували неповну середню освіту та попередню професійну підготовку), а також трирічними середніми професійними школами, училищами та технікумами різних напрямків. Досить часто при технікумах та інших середніх спеціальних закладах створювалися короткотермінові курси, на яких здійснювалася підготовка споріднених, але менш кваліфікованих категорій спеціалістів¹²²⁶, ¹²²⁷.

Вищу освіту репрезентували кілька галузевих інститутів (здебільшого – технічного та медичного профілів) та єдиним в Україні Дніпропетровським

¹²²⁵ Кучер В.І., Потильчак О.В. Україна 1941 – 1944: трагедія народу за фасадом Священної війни: Монографія / Кучер Володимир Іванович, Потильчак Олександр Валентинович. – К.; Біла Церква: ТОВ «Білоцерківдрук», 2011. – С. 264, 265.

¹²²⁶ ДАВО. – Ф.Р-1325. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 44.

¹²²⁷ Ревегук В.Я. Полтавщина в роки Другої світової війни (1939 – 1945) / В.Я.Ревегук. – Полтава, АСМІ, 2004. – С. 99.

державним університетом. Відкритий восени 1941 р. Київський університет реально так і не розпочав своєї роботи¹²²⁸. А на базі колишніх радянських сільськогосподарських інститутів виникли вищі агрономічні школи, які готували спеціалістів із середньою спеціальною освітою¹²²⁹. Таким чином, їх освітній статус був суттєво знижений. Те саме стосується й технікумів, на базі яких створювались сільськогосподарські школи¹²³⁰.

Німецька окупаційна влада не лише декларувала, а й забезпечувала безкоштовну та загальнообов'язкову початкову освіту. Навчання дітей віком від 7 років у народних школах мало обов'язковий характер. Не в усіх регіонах вдалося відкрити початкові школи, але там, де вони почали працювати, батьків зобов'язували забезпечити явку дітей.

Навчальні плани, на основі яких працювали народні школи так і не отримали завершеного, уніфікованого в межах РКУ, характеру. Для прикладу, учні київських шкіл вивчали такі предмети, як: українська мова, арифметика, співи, фізкультура, вітчизнознавство, ручна праця і шитво, рисування й малювання¹²³¹. А для учнів полтавських народних шкіл викладали Закон Божий, українську мову, каліграфію, арифметику, малювання, співи, фізкультуру¹²³². У Ровно навчальні плани передбачали вивчення української та німецької мови, арифметики, історії України, географії, природознавства, каліграфії, співів, малювання та фізкультури¹²³³.

В окремих районах РКУ до навчальних планів вводилися предмети, які в закладах освіти інших генеральних комісаріатів не зустрічались. Так, у школах Смілянського району, що на Черкащині, для учнів I – IV класів було

¹²²⁸ ДАКО. – Ф.Р-2356. – Оп. 6. – Спр. 295. – Арк. 44.

¹²²⁹ Гончаренко О. Сільськогосподарська освіта в Райхскомісаріаті «Україна»: до питання про відновлення діяльності навчальних закладів та спроби підготовки кваліфікованих фахівців (1941-1944 рр.) / О.Гончаренко // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г.Морозова. – Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б.Хмельницького, 2008. – Вип. 11. – С. 154 – 157.

¹²³⁰ ДАПО. – Ф.Р-2644. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1, 199, 203.

¹²³¹ ДАКО. – Ф.Р-2356. – Оп. 6. – Спр. 37. – Арк. 5.

¹²³² Голиш Г.М. У вирі війни. Становище неповнолітніх громадян України в 1941 – 1945 рр.: Монографія / Г.М.Голиш. – Черкаси: Черкаський ЦНТЕІ, 2005. – С. 245.

¹²³³ ДАРО. – Ф.Р-33. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 16.

введено навчальний предмет під назвою «Мораль». Відповідно до навчальної програми курс складався з наступних тем: «Сім'я», «Я», «Праця – радість життя», «У здоровому тілі – здоровий дух». Окремі теми цього навчального курсу мали елементи ідеологічного характеру. Так, при вивченні теми «Наша Батьківщина» необхідно було показати «приклади героїчної боротьби людей доброї волі з брехнею, насильством, звироднілою жорстокістю юдо-більшовицької доктрини». При вивченні теми «Вільна праця на звільненій землі» вчителі розповідали про те, як «господарювали за більшовиків, зруйнування сільського господарства, родинного життя, підневільна праця». До навчальної програми вводилася й двадцятигодинна тема «Визвольна німецька армія в боротьбі за звільнення України від більшовицької навали»¹²³⁴. А в Києві до навчальних планів загальноосвітніх шкіл та класичних жіночих гімназій було введено «Основи релігії»^{1235, 1236}.

Восени 1941 р. високий рівень самостійності при створенні навчальних планів та підручників виявляли службовці відділів освіти місцевих управ. Наприклад, відділ освіти Полтавської міської управи, не чекаючи вказівок з Києва, створив дві методичні комісії: одну – для складання української читанки, а другу – створення задачника для початкової школи. Так само розв'язувалася й проблема відсутності навчальних програм. Із кращих учителів міста створювалися предметні комісії, які й займалися цією справою. До неї залучалися й викладачі місцевого педагогічного інституту. Ініціатори цих заходів визнавали: «Нехай навіть не все, що зроблять комісії буде прийнято в практиці нашої школи. Але, по-перше, наслідки цієї роботи можуть використати подібні комісії центру, а по-друге, це буде одним із найкращих способів перекваліфікації й підвищення кваліфікації полтавського вчительства»¹²³⁷.

¹²³⁴ ДАЧО. – Ф.Р-57. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1 – 6.

¹²³⁵ ДАКО. – Ф.Р-2356. – Оп. 6. – Спр. 6. – Арк. 1.

¹²³⁶ ДАКО. – Ф.Р-2356. – Оп. 6. – Спр. 63. – Арк. 30.

¹²³⁷ Голос Полтавщини. – 1941. – 23 листопада.

Ініціатива службовців Полтавської міської управи дала свої результати. Уже в грудні 1941 р. були підготовлені до друку підручники з німецької мови, український буквар, читанка для всіх чотирьох молодших класів, завершувалася робота зі складання збірника письмових вправ із граматики¹²³⁸. А в Києві восени 1941 р. зусиллями працівників місцевої управи відновило роботу видавництво «Українська школа» (колишня «Радянська школа»)¹²³⁹.

Службовці відділів освіти використовували всі можливості для відповідного предметного наповнення змісту навчальних планів у руслі їх українізації. Доволі часто вони, ще не маючи чітких установок, діяли на власний розсуд. Так, із навчальних планів шкіл Васильківського району, що на Київщині, було виведено російську мову, а натомість уведено нові предмети – основи релігії та історію України. Останній предмет рекомендували викладати на основі книг видатного українського історика М.Грушевського. Цікаво, що директор однієї з сільських шкіл на Васильківщині отримав від керівника відділу освіти рукописний тест праці М.Грушевського, за якою і проводилося навчання¹²⁴⁰.

Слабкою ланкою в організації навчання в народних школах стала відсутність методичної бази, а саме – підручників та посібників. Учням доводилося користуватися радянськими підручниками, викресливши перед цим зміст, який стосувався радянської влади, більшовицьких вождів тощо. Часто після такого «вдосконалення» змісту підручників користуватися їх «скороченими» варіантами було просто неможливо. Один із директорів київської школи занотував у плані навчально-виховної роботи таку характерну для тих часів позицію: «Як відсутність підручників впливає на засвоєння матеріалу уроку»¹²⁴¹. Тому в окремих районах з ініціативи місцевої влади було організовано випуск газети «Школярник», у якій містилися тексти

¹²³⁸ Голос Полтавщини. – 1942. – 1 січня.

¹²³⁹ ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 95.

¹²⁴⁰ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 42841-ФП. – Арк. 16.

¹²⁴¹ ДАКО. – Ф.Р-2356. – Оп. 6. – Спр. 85. – Арк. 12.

з історії України, вірші тощо. Учні отримували ці журнали й користувалися ними як у школі під час занять, так і вдома при виконанні домашніх завдань¹²⁴².

Окупаційна адміністрація, намагаючись вплинути на свідомість молодого покоління, відповідним чином організувала й виховну роботу в школі. У 1941 р. незрідка при цьому пропонувалося проводити національне виховання: «Лише національне виховання молодого покоління – виховати гармонійний, суцільний та сильний тип людини – українця. Основна риса цього виховання в національності змісту і форм.

Виховання покоління, яке спотворене більшовиками, мусить відбуватись в тісному зв'язку з хатнім вихованням.

1. Дошкільне виховання.

В основу виховання дитини у віці 4-7 років мусить бути взята народність. Дитина в цьому віці засвоює своєрідності національного світовідчуття, що визначають її на ціле життя. У цьому віці дитина може виховуватись вдома або в дитячому садку.

Дитячі цяцьки, гри, народні пісні мусять бути добре підібрані, бо це все залишає сліди в поведінці дитини і дає початок всім міркуванням, які зароджуються в душі дитини. У виборі образотворчих засобів основна увага – це національний характер їх (приклад: – орнамент). Приказки, байки, казки мають сприяти чистоті мови. В кінці цього віку можна використовувати літературні українські твори (ясно, що в межах розуміння дитини).

2. Вік 8-14 років.

Дитина в цьому віці мусить вивчати історію українського народу (княжа й козацька доба).

В цей період росту дитина включається в гуртове життя – в організацію.

3. Юнацтво.

¹²⁴² ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 42841-ФП. – Арк. 21.

В 15-18 років відбувається остаточне формування особистості й характеру. Школа в цей час дає юнакові завершення його загального знання та повний образ української народної традиції – знання своєї землі, історії.

Юнак знайомиться не лише з глибинами національної культурної спадщини, а й з класиками світової літератури, музики, образотворчого мистецтва й театру. Спорт – особливо важливий в цей період» [938]. У цьому та інших документах відчувається бажання свідомо налаштованих освітян скористатися найменшими можливостями для виховання дітей і підлітків у душі українського патріотизму.

Осібне місце в новій, національній за формою та змістом роботи українській школі відводилося вчителю: «Перш за все незвичайність нових умов в школі мусять відчувати учні. Конче потрібно поставити справу так, щоб з першого дня учитель відчув всю міць влади вихователя, а учень – незаперечну необхідність коритися. Учитель продовжує справу батьків і право батьківське належить і учителеві.

Шкільний клас має складати монолітну єдність, організовану, слухняну розумній волі вчителя, якого суспільство покликало до великої справи націоналістичного виховання дітей. Не можна допустити в школі будь-якого свавільства, непослуху. Накази вчителя – накази батька, і їх безапеляційно і негайно треба виконувати. Це не значить, що ми вимагаємо від учня сліпої покори свавільству учителя-деспота. Але розумна система вихователя, як і розумна система виховання, мають певний режим, якого треба додержувати. Наші діти й юнаки мало попсовані більшовицької системою виховання – й виправити їх – справа не складна. З першого ж дня дамо учням відчувати авторитетність учителя, його владу над учнями й конечну необхідність слухняності й підлеглості. Але така категорична вимога до учня ставить питання й про особу вчителя в нашій націоналістичній школі», – зазначалося в типовій для тих часів публікації¹²⁴³.

¹²⁴³ Уманський голос. – 1941. – 5 жовтня.

Ці ж підходи щодо вимог до особи вчителя були повторені й в інших публікаціях: «Яким же має бути вчитель в українській націоналістичній школі? Передовсім він мусить почуватися національно свідомою людиною. Над усе він повинен ставити Україні, народ український з усіма його якостями, з усіма прагненнями до правди, до щастя, до добра і волі, тобто з усім найкращим, найсвітлішим. Перш за все інтереси нації, інтереси української держави.

Грунтом і коренем національної свідомості є глибоке й досконале обізнання з історією українського народу та з історією ідеї української державності. Ні про яку національну свідомість не може бути мови без цього обізнання. Не досить стихійної прихильності, невизначних симпатій та потягу. Патріотизм український вимагає більшого: свідомої любові й щирого замилювання з усього рідного як нинішнього, так і минулого. Не треба боятися перебільшень. Якщо любов до України набере навіть форми шовінізму, то й добре. Шовінізм український не лише дозволений за нинішніх обставин, а таки конче потрібний. В ньому єдиному наш порятунок. Свідомий шовінізм – доконечна вимога до нашого вчителя. Довго й нахабно з нас глузували «братні» народи, плювали й ганьбили наше все, наше найкраще, найсвятіше, навіть ім'я наше. А ми ганебно мовчали. Пора образитись і зажадати відшкодування.

Переважна більшість учителів, на жаль і сором, не знає історії України та її культури. Цей тяжкий гріх закидаємо не лише молоді, а й старішим учителям. Гріх цей негайно треба спокутувати щирим та сумлінним студіюванням відповідних творів Грушевського М., Огієнка, Донцова та інших великих патріотів нашої знівченої Батьківщини.

Досконале знання свого рідного допоможе розпізнавати часто дуже завуальовані домішки чужого, власне московського або лядського. А з цими домішками треба нещадно боротися і в мові, і в побуті, бо вони засмічують і кривлять образ нашої культури, своєрідної й барвистої. Боротьбу цю очолює вчитель.

Учитель – висококультурна, інтелігентна людина, людина в європейському розумінні слова культурна. Україна з давніх-давен в'язалася з заходом, наслідуючи його у всьому кращому, запозичуючи все загально людське. Московщина перегородила наш шлях до Європи й наказала зноситися з нею через московські щілини. Ми мусили приймати омосковлену Європу. Український народ хоче безпосередньо пізнавати західну культуру, пити з чистого, непокаламученого джерела. Отже, геть московські стежки до Європи. Наші вчителі мають утворювати нові широкі шляхи до Заходу, якими народ наш туди полине розуму навчатися та яким і до нас ітимуть сусіди наші західні. Це диктує потребу навчити наше юнацтво мов західноєвропейських, а найбільше й най скоріше мови німецької.

Учитель – людина громадська, має їй слугувати, але не зливатися з нею, не дати всмоктати себе в гущу. Він стоїть високо і кличе, і тягне загаль до верхів цивілізації. Він, учитель народній, мусить розуміти душу народу, і народ мусить відчутти вищість моральну й культурну вчителя.

У взаєминах з дітьми вчитель – непохитний поборник дисципліни, справедливості, добрий, але суровий у вимогах і послідовний у впливу на з природи анархічну вдачу наших дітей. Такий в загальних рисах образ нашого вчителя»¹²⁴⁴.

Осібну роль у національному вихованні отримував курс історії України. «Курс історії, особливо сфальсифікованої більшовизмом, чекає ґрунтовної перебудови. Він має стати підвалиною всього світогляду юнака. Учень повинен глибоко усвідомити роль України як незмінного провідника західної культури. В зв'язку з цим варто підкреслити той постійний просвітницький вплив (починаючи від Я. Мудрого, Симона Полоцького і Петра Могили аж до Розумовського, Безбородька і Кочубея), який робила на державне життя Росії українська нація», – зазначалося в одній із публікацій в «Українському слові»¹²⁴⁵.

¹²⁴⁴ Уманський голос. – 1941. – 12 жовтня.

¹²⁴⁵ Українське слово. – 1941. – 23 листопада.

Міська влада Києва навіть спробувала організувати курси для вчителів, які викладали українську літературу та історію. «В світлі нинішніх історичних завдань, які має здійснити наша нова українська школа в галузі освіти й виховання молоді, роль викладання історії України й української літератури є першорядною.

Для цього вирішено створити місячні курси для вчителів історії й української літератури середніх шкіл м. Києва. На цих курсах згадані викладачі мають простудіювати історію України й українську літературу за 100 – годинною програмою. Курси вже забезпечені відповідними викладачами», – повідомлялось у пресі¹²⁴⁶. Для фінансового забезпечення роботи цих курсів міською владою Києва постановою № 245 від 11 грудня 1941 р. було виділено 18 тис. крб.¹²⁴⁷.

Аналогічні короткотермінові курси організували й для вчителів початкових класів шкіл Полтавщини в грудні 1941 р. Робота курсів була розрахована на один тиждень. Від кожної школи до них відряджався один учитель початкових класів¹²⁴⁸. Залученим до цього навчального семінару вчителям прочитали кілька лекцій та розкрили вимоги до викладання в нових умовах.

З часом національні акценти в підходах до виховання української молоді під тиском німецьких властей почали згортатися. Німецькі пропагандисти вимагали іншого спрямування навчально-виховних заходів. Ось як про один із них розповідалося на сторінках місцевої преси: «19-го вересня, в день річниці визволення Києва від жидо-більшовизму, відбулося загальноміське шкільне свято, присвячене цій історичній даті. Свято пройшло дуже урочисто. Дітьми було виконано багато гарних хорових виступів, декламацій, танців, цікавих спортивних вправ. У гостей, серед яких були представники німецької влади та Міської Управи, залишалося дуже

¹²⁴⁶ Українське слово. – 1941. – 13 грудня.

¹²⁴⁷ ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 58.

¹²⁴⁸ Голос Полтавщини. – 1941. – 14 грудня.

приємне враження щодо результатів проробленої в школах роботи по розвитку художньої самодіяльності серед дітей та їхньої організованості.

Напередодні загальношкільного свята в усіх школах Києва відбулися дитячі художні ранки. З великим успіхом пройшли виступи дитячого хору школи № 1, який виявив особливо гарну підготовку. Гарне враження справила інсценіровка «Пісня про гарбуза» в школі № 6, виступ дитячого гуртка бандуристів в школі № 7 та ін.

В ці дні в школах були організовані також виставки дитячих робіт з мови, математики, малювання, ручної правці, вишивок тощо, які дали змогу наочно ознайомитись з наслідками навчання та значним успіхом школярів Києва»¹²⁴⁹.

Заохочувалися в першу чергу заняття природознавством, фізичною культурою і суспільно-корисною працею. «В цьому році учні шкіл міста Запоріжжя провели організовано. За літо з учнями зроблено 99 екскурсій по вивченню природних багатств місцевості. По школах було організовано різні гуртки для дітей: фізкультурні, фізико-технічні та інші.

Для дітей було організовано 30 кіносеансів на 1000 осіб кожний. Крім того, учні виконували корисну роботу. За літо вони виховали і здали шовкопрядів 222 кілограми, зібрали лікувальних рослин 805 пакунків, весною посадили до 30 дерев, знищили багато ховрахів», – повідомлялося в Дніпропетровській пресі¹²⁵⁰.

Із середини 1942 р. від національного змісту в системі виховання українських школярів не лишилося й сліду. Ось як пояснювали зміни у виховних акцентах освітянські чиновники на Переяславщині: «Жидо-більшовицька система навчання і виховання молодого покоління намагалась прищепити нашим дітям людиноненависницьку ідеологію жидівства всесвіту. Внаслідок такої системи діти росли неписьменними із антиморальними поглядами. Великий німецький народ вигнавши юдо-

¹²⁴⁹ Дніпропетровська газета. – 1942. – 3 жовтня.

¹²⁵⁰ Дніпропетровська газета. – 1942. – 13 жовтня.

більшовизм з нашої України, дав нам можливість навчати і виховувати дітей в дусі християнської моралі, яка б відповідала традиціям наших предків, виховувати взаємну любов людини до людини, взаємну повагу один до одного, повагу до старших, любов до своєї Батьківщини і любов до того народу, який проливає кров, бореться за звільнення людей від жидо-більшовицького господарювання.

Наші діти повинні знати і відображати почуття поваги народу – визволителю та його вождю Адольфу Гітлеру.

Ці завдання повинна здійснити наша нова школа, яка будується на засадах багаторічного досвіду європейської школи.

Завдання нової школи – виховати здорове фізично і морально нове покоління, здатне взяти участь у побудові Нової Європи за планом, накресленим Націонал-Соціалістичною Партією Великонімеччини.

Якщо школа і вчителі не зможуть взяти дітей 7 – 11 років під свій вплив, то вони попадуть під вплив іншого випадкового виховання, шкідливого інтересам теперішньої школи»¹²⁵¹. Подібні мотиви звучали і в гаслах для шкіл, затверджених штадткомісаріатом м. Києва¹²⁵².

Виховна робота в закладах освіти перебувала під контролем місцевих управ. Так, директори Переяславщини (Київщина) отримали вказівки регулярно звітуватися про проведену виховну роботу й засоби боротьби з комуністичною пропагандою¹²⁵³. Так само батькам вказували, аби вони забороняли своїм неповнолітнім дітям торгувати на міських ринках будь-якими речами. У разі виявлення порушень батьків чекало покарання – накладання штрафу розміром 200 крб.¹²⁵⁴.

Однією з особливостей роботи народних шкіл стало їх закриття в зимовий період та початок навчання в теплу пору року. І не лише нестача палива та пристосованих приміщень були тому причиною. Зазвичай школа

¹²⁵¹ Переяславські вісті. – 1941. – 21 жовтня.

¹²⁵² ДАКО. – Ф.Р-2356. – Оп. 6. – Спр. 37. – Арк. 26.

¹²⁵³ ДАКО. – Ф.Р-2539. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 38.

¹²⁵⁴ ДАКО. – Ф.Р-2423. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 12.

розглядалася як засіб зручної економічної експлуатації дітей. На переконання місцевих управлінців, діти могли вивчати рослинний і тваринний світ за допомогою навчальних екскурсій, збираючи при цьому лікарські рослини, ягоди та фрукти. Немало неповнолітніх учнів народних шкіл разом із вчителями залучалися до проведення збору врожаю тощо. Наслідком такого підходу до організації навчання дітей ставало те, що частину навчального матеріалу не було опрацьовано. Так, в одному зі звітів Ровенської початкової школи сказано, що весь навчальний матеріал із математики не було опрацьовано через короткий навчальний рік¹²⁵⁵.

Контингент професійних шкіл, технікумів, медичних шкіл та вишів формувався за рахунок нових вступників. Для цього адміністрація закладів освіти через оголошення, розміщені в місцевій пресі ознайомлювала їх із правилами прийому, термінами подачі документів. Як правило, при вступі до технікумів та вишів у залежності від їх профілю абітурієнти складали вступні іспити. Якщо ж вони мали вищий порівняно зі встановленими вимогами рівень освіти, то іспитів не складали¹²⁵⁶.

Досить часто адміністрація навчальних закладів не організовувала вступних іспитів. Від осіб, які бажали навчатися, вимагали тільки документи про освіту, автобіографію та медичну довідку¹²⁵⁷. Очевидно, відсутність вступних іспитів пояснюється низьким рівнем залишкових знань, які виявляли абітурієнти. Особливо низький рівень знань абітурієнтів виявлявся під час складання іспитів із математики, фізики та хімії¹²⁵⁸. Це й не дивно, адже частина молоді до цього певний час не навчалася. Чимало вступників взагалі закінчили школу за кілька років до війни. Бажання вступити до навчальних закладів у період окупації пояснюється тим, що частина молодих людей не могли цього зробити за радянських часів, а тому користувалися

¹²⁵⁵ ДАРО. – Ф.Р-33. – Оп. 2. – Спр. 17. – Арк. 26.

¹²⁵⁶ ДАВО. – Ф.Р-1312. – Оп. 1. – Спр. 1408. – Арк. 117.

¹²⁵⁷ Життя Зіньківщини. – 1942. – 18 січня.

¹²⁵⁸ Гончаренко О. Соціальні характеристики абітурієнтів до вищих навчальних закладів генерального округу «Київ» (1941 – 1943 рр.) / О.Гончаренко // Постаті Київщини. – К.: Міленіум, 2008. – Вип. 2. – С. 246 – 256.

тими можливостями, які для них відкривалися за «нового порядку». Здебільшого це були діти репресованих, розкуркулених та тих людей, які мали конфлікти з радянською владою.

Відчуваючи нестачу кваліфікованих кадрів, місцеві власті РКУ використовували такий засіб, як завершення підготовки студентів старших курсів колишніх радянських закладів освіти. Чимало їх було поновлено у складі студентів у разі, якщо їх навчальний заклад продовжував свою роботу. Вони мали можливість навчатись і в інших навчальних закладах, навіть якщо профіль підготовки не відповідав їх попередньому фаху.

У випадку поновлення у складі студентів старшокурсників колишніх радянських вишів чи технікумів усі вони зобов'язувалися складати академічну різницю в предметах. У документах приймальних комісій виявлено значну кількість заяв від осіб, які перед цим навчалися в інших навчальних закладах. Так, до приймальної комісії Учительської семінарії при Черкаському педагогічному інституті в жовтня 1941 р. подали документи колишні студенти ветеринарного технікуму, фельдшерської та медичної шкіл. У результаті на III курс семінарії було зараховано 18 колишніх учнів ветеринарного технікуму¹²⁵⁹.

На старші курси технікумів зараховувалися й особи, які мали середню освіту. Зазвичай основною вимогою для умовного зарахування цих осіб до числа студентів було складання ними визначеної адміністрацією закладу освіти академічної різниці за I курс¹²⁶⁰.

Як правило, вступники зобов'язувалися подавати й характеристику, видану місцевою владою. Подекуди до складання цих характеристик залучалися й службовці органів місцевої поліції¹²⁶¹. У них фіксувалося ставлення вступника до нового режиму, факт відсутності членства в комсомольській організації, можливі конфлікти родичів молодої людини чи й

¹²⁵⁹ ДАЧО. – Ф.Р-36. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 3, 4, 5, 6, 10.

¹²⁶⁰ ДАВО. – Ф.Р-1312. – Оп. 1. – Спр. 137. – Арк. 1, 5.

¹²⁶¹ ДАКО. – Ф.Р-2047. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 366.

її самої з радянською владою¹²⁶². «Яхнівська сільська управа рекомендує Федоренка І.Г. зарахувати студентом до Інституту, який себе на навчання весте буде зразково»¹²⁶³, – зазначалося в одній із типових для тих часів характеристиці вступника. Таким чином, молоді люди, які зарекомендували себе симпатиками радянської влади та комуністичної ідеології чи активістами, як правило, до навчання не допускалися. Формального ж підходу при складанні характеристик місцеві управлінці не допускали, оскільки несли особисту відповідальність за правильність внесених ними відомостей про поведінку молодої людини та можливі «відхилення».

Інколи й місцеві керівники надсилали до закладів освіти відомості про студентів. Ось який вигляд мало відповідне повідомлення від старости с. Руська Поляна, отримане адміністрацією Черкаської учительської семінарії восени 1941 р.: «В Черкаській учительській семінарії навчається громадянка села Руська Поляна Шраменко Пунька Артемівна. До цього вона була комсомолкою і зараз вороже ставиться до сучасної влади. Прохання вжити заходів аби таку було виключено та не допущено до навчання як колишню комсомолку»¹²⁶⁴.

Навчальні плани, за якими здійснювалася підготовка майбутніх фахівців у закладах освіти усіх рівнів, передбачали мінімізацію виділення погодинного навантаження для вивчення курсів та дисциплін загальноосвітнього характеру¹²⁶⁵. А такі предмети, як історія України, узагалі виключалися з цього переліку. Але реальна ситуація була далекою від побажань німецьких управлінців. Незважаючи на їх протидію, ці предмети таки потрапляли до навчальних планів технікумів та училищ^{1266, 1267, 1268, 1269}. Пояснюється цей факт не лише автономними діями службовців органів

¹²⁶² Уманський голос. – 1941. – 16 жовтня.

¹²⁶³ ДАКО. – Ф.Р-2047. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 210.

¹²⁶⁴ ДАЧО. – Ф.Р-36. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 21.

¹²⁶⁵ ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 10, 11.

¹²⁶⁶ ДАВО. – Ф.Р-1312. – Оп. 1. – Спр. 138. – Арк. 1.

¹²⁶⁷ ДАВО. – Ф.Р-1312. – Оп. 1. – Спр. 143. – Арк. 1.

¹²⁶⁸ ДАВО. – Ф.Р-1312. – Оп. 1. – Спр. 1408. – Арк. 64, 69.

¹²⁶⁹ ДАРО. – Ф.Р-295. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 2.

місцевого управління, які затверджували складені викладачами навчальні плани¹²⁷⁰, а й тим, що підготувати повноцінного спеціаліста поза вивченням ним загальноосвітніх предметів практично неможливо. А от вивчення учнями та студентами історії України було прямим порушенням вказівок і директив німецьких адміністраторів. У деяких навчальних закладах, зокрема медичного профілю, майбутні фахівці складали ще й випускні іспити з української мови¹²⁷¹.

Порушення вказівок німецьких адміністраторів щодо непотрібності викладання загальноосвітніх предметів у фахових школах мало досить поширений характер. Так, службовці відділу освіти Полтавської міської управи заявляли про це на шпальтах місцевої преси. Один із авторів публікації, розповідаючи про відкриття ряду фахових шкіл у 1942 р. в Полтаві, між іншим, зазначив: «Зрозуміло, що основне завдання спеціальної школи – підготувати кваліфікованого фахівця у певній галузі культурної діяльності: агронома, фармацевта, механіка і т. ін.

Здавалося б, що найпростіший і найпевніший шлях до цього – така організація навчання, при якій учень одержує майже виключно знання і технічні навички, безпосередньо пов'язані із його фахом. Але така підготовка майбутніх фахівців наближається до ремісничої виучки, характерної для кінця середньовіччя і початку нових віків. Сучасна техніка в усіх її галузях міцно пов'язана з наукою. Щоб оволодіти як слід технікою, треба ґрунтовно знати закони природи, на які вона опирається. Крім того фахівець мусить розуміти, яке місце посідає виробництво, у якому він працює в загальній системі державного господарства, які перспективи його розвитку. Інакше він не зможе цілком свідомо із повним захопленням віддатися своїй праці, а буде працювати з мотивів лише особистої вигоди.

Тому спеціальна школа мусить, з одного боку, дати своїм вихованцям ґрунтовні знання свого фаху, а з другого боку, озброїти їх в достатній мірі

¹²⁷⁰ ДАВО. – Ф.Р-1312. – Оп. 1. – Спр. 138. – Арк. 5.

¹²⁷¹ ДАПО. – Ф.Р-3078. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 21, 22.

загальноосвітніми знаннями. Фахова й загальна освіта учнів спеціальної школи мусить бути органічно поєднана між собою. При цьому керівну роль мусять мати спеціальні дисципліни, а дисципліни загальні мусять з одного боку сприяти культурного росту фахівця, а з другого – допомагати йому глибше засвоїти свій фах»¹²⁷².

Навчання дітей у народних школах було безкоштовним. Більшість короткотермінових курсів, на яких готувалися робітничі кадри, також працювала на безоплатній основі. Більше того, у деяких із них для учнів встановлювалася невелика стипендія¹²⁷³. А подекуди їм пропонувалося ще й харчування за кошти закладу освіти, погодинна заробітна плата під час проведення виробничого навчання й практики та надавався гуртожиток¹²⁷⁴, ¹²⁷⁵, ¹²⁷⁶. Зазвичай вони отримували 75 % заробітної плати робітника відповідної кваліфікації¹²⁷⁷. До того ж навчання давало й переваги – студентів та учнів професійних шкіл не відправляли на роботи до Німеччини¹²⁷⁸.

А от за навчання в технікумах, вишах та подібних їм за статусом закладах професійної освіти таки доводилося сплачувати певні кошти. Незважаючи на гострий дефіцит кваліфікованих кадрів, в РКУ не існувало жодного навчального закладу подібного типу, у якому учні навчалися б на безкоштовній основі. У більшості з них плата становила 300 крб. за рік навчання¹²⁷⁹, ¹²⁸⁰, ¹²⁸¹, ¹²⁸². Часто адміністрація закладу освіти вимагала внесення плати за навчання наперед за весь рік. Лише подекуди студенти та

¹²⁷² Голос Полтавщини. – 1942. – 15 січня.

¹²⁷³ Уманський голос. – 1941. – 12 жовтня.

¹²⁷⁴ Вінницькі вісті. – 1942. – 22 липня.

¹²⁷⁵ Вінницькі вісті. – 1942. – 13 серпня.

¹²⁷⁶ Дніпропетровська газета. – 1942. – 14 березня.

¹²⁷⁷ ДАКО. – Ф.Р-4415. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 12.

¹²⁷⁸ ДАКО. – Ф.Р-4415. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 93.

¹²⁷⁹ Вісті Лохвиччини. – 1942. – 29 грудня.

¹²⁸⁰ ДАВО. – Ф.Р-1312. – Оп. 1. – Спр. 1408. – Арк. 70.

¹²⁸¹ ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 16, 22.

¹²⁸² ДАПО. – Ф.Р-3078. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 12.

учні вносили плату помісячно. Наприклад, на Волині один місяць підготовки медичної сестри коштував 40 крб., а фармацевта – 100 крб.¹²⁸³.

Плата за навчання становила важливу, та все ж не основну витратну частину підготовки спеціалістів. Частину коштів дотувала місцева управа або господарські установи, у підпорядкуванні яких вони перебували¹²⁸⁴.

У разі, якщо коштів усе одно не вистачало, адміністрації закладів професійної освіти доводилося збільшувати кількість студентів в академічних групах¹²⁸⁵. Але жодного разу плата за навчання не була піднята.

Адміністрація закладів професійної освіти могла й звільнити частину студентів від плати за навчання або ще й призначити стипендію чи разову матеріальну допомогу. Підставою цього слугували незадовільне матеріальне становище¹²⁸⁶, відмінні показники в результатах навчання¹²⁸⁷. Але ці випадки були швидше винятком із правил, аніж поширеним явищем.

Заклади, учні яких навчалися на короткотерміновій основі, а також ті, що здійснювали підготовку колишніх радянських студентів, змогли випустити десятки спеціалістів^{1288, 1289, 1290, 1291}. Для цього організовувалися випускні комісії, які й приймали іспити. Часто до роботи в них залучалися службовці органів місцевого управління^{1292, 1293, 1294, 1295} та німецької адміністрації¹²⁹⁶. Усі випускники забезпечувалися місцем роботи відповідно до отриманого ними фаху та рівня кваліфікації¹²⁹⁷.

¹²⁸³ ДАРО. – Ф.Р-33. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 37.

¹²⁸⁴ ДАВО. – Ф.Р-1312. – Оп. 1. – Спр. 1408. – Арк. 62, 63, 91, 92.

¹²⁸⁵ ДАПО. – Ф.Р-3078. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 19.

¹²⁸⁶ ДАРО. – Ф.Р-74. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 2, 6, 12, 14.

¹²⁸⁷ ДАПО. – Ф.Р-3078. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 5.

¹²⁸⁸ Вінницькі вісті. – 1942. – 18 червня.

¹²⁸⁹ Вінницькі вісті. – 1942. – 22 липня.

¹²⁹⁰ Голос Волині. – 1942. – 29 серпня.

¹²⁹¹ *Ревегук В.Я.* Полтавщина в роки Другої світової війни (1939 – 1945) / В.Я.Ревегук. – Полтава, АСМІ, 2004. – С. 99.

¹²⁹² ДАВО. – Ф.Р-1312. – Оп. 1. – Спр. 136. – Арк. 8.

¹²⁹³ ДАПО. – Ф.Р-3078. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 7.

¹²⁹⁴ ДАРО. – Ф.Р-295. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 28.

¹²⁹⁵ ДАЧО. – Ф.Р-55. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 49.

¹²⁹⁶ ДАРО. – Ф.Р-295. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 33.

¹²⁹⁷ ДАПО. – Ф.Р-3078. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 6.

При закладах професійної освіти створювалися гуртожитки, а в окремих випадках функціонували їдальні, що дало можливість забезпечити частину місцевих учнів житлом та їжею. На осіб, які мешкали в гуртожитках, поширювалися правила внутрішнього розпорядку. Зрозуміло, що у випадку встановлених порушень правил проживання винних осіб могли виселити.

Так, відповідно до Правил внутрішнього розпорядку для студентів, які проживали в гуртожитках Черкаського педагогічного інституту та Учительської семінарії, чітко регламентувався порядок проживання.

Студенти обирали старосту кімнати, який і відповідав за порядок у ній та збереження майна. До 8 години ранку кімната прибиралася черговим із числа її мешканців.

У кімнатах заборонялося палити, смітити, влаштовувати співи, танці та інші колективні розваги. Під час відпочинку дозволялися лише організовані репетиції та співи.

У приміщеннях гуртожитку заборонялося розводити примус, прати білизну, а також варити їжу. Стороннім особам заборонявся вільний доступ та ночівля в кімнатах студентського гуртожитку.

Для учнів семінарії, оскільки вони мали менший вік порівняно зі студентами педагогічного інституту, встановлені правила внутрішнього розпорядку мали більш контрольований адміністрацією характер: 9.00 – 14.45 год. – навчальні заняття, 15 – 16 год. – обід, 16.00 – 17.00 год. – «мертва година», 17.00 – 20.00 год. – самостійна робота, 20.00 – 21.00 год. – вечеря, 21.00 – 22.00 год. – культурний відпочинок, 22.00. – 24.00 год. – самостійна робота. Після 24 години вхід студентів до приміщення гуртожитку суворо заборонявся.

За порушення правил внутрішнього розпорядку в гуртожитку до студентів вживали наступні засоби впливу: зауваження, догана, догана з попередженням, виключення із навчального закладу¹²⁹⁸.

¹²⁹⁸ ДАЧО. – Ф.Р-36. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1, 2.

Організація навчально-виховного процесу в середніх спеціальних навчальних закладах передбачала наявність класних наставників. Наприклад, у Черкаській учительській семінарії вони зобов'язувалися:

1. Дбати про релігійне та моральне виховання семінаристів своєї групи.
2. Відвідувати з семінарстами своєї групи церкву і стежити за їх поведінкою під час виконання церковної служби.
3. Дбати про «піднесення національної свідомості» вихованців семінарії.
4. Допомогати семінаристам у підборі підручників та художньої літератури, спрямовуючи їх увагу на твори, які сприяли вихованню національної свідомості майбутніх учителів – фахівців української середньої школи, зразків для майбутніх учнів.
5. Стежити, щоб семінаристи систематично працювали над усіма дисциплінами упродовж усього навчального року, систематично ознайомлювати їх із результатами навчання для покращення академічної успішності своєї групи.
6. Стежити за виконанням правил внутрішнього розпорядку окремими семінарстами в навчальному закладі та поза його межами.
7. Систематично відвідувати семінаристів своєї групи, котрі мешкали в гуртожитку та на приватних квартирах.
8. Мати зв'язок із батьками учнів своєї групи у справі організації контролю за їх вихованням.
9. Наприкінці кожного семестру подавати дирекції семінарії оцінку за поведінку кожного семінарста своєї групи¹²⁹⁹.

У навчальних закладах здійснювалися заходи з організації дозвілля студентів, функціонували різноманітні гуртки¹³⁰⁰. Час від часу влаштовувалися свята з нагоди проведення певних ювілейних дат, наприклад, дня народження Т.Г.Шевченка.

¹²⁹⁹ ДАЧО. – Ф.Р-36. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 6.

¹³⁰⁰ ДАВО. – Ф.Р-1312. – Оп. 1. – Спр. 138. – Арк. 22.

За пропуски занять без поважних причин та незадовільні успіхи в навчанні студентів відраховували із закладу освіти, а документи на них передавалися до служби праці за місцем постійного проживання¹³⁰¹, службовці якої на власний розсуд направляли їх на роботу¹³⁰².

Отже, система початкової освіти для місцевого населення РКУ була представлена народними школами. Заклади освіти, які здійснювали професійну підготовку, репрезентували різноманітні короткотермінові курси. Зазвичай їх слухачі отримували робітничу кваліфікацію. Функціонували й середні спеціальні та вищі навчальні заклади, які здебільшого утворювалися на базі колишніх аналогічних радянських закладів освіти¹³⁰³, ¹³⁰⁴.

Однією зі сфер повсякденного буття українців окупованої України, змісту якої німецькі урядовці приділяли найменшу вагу, стала культура. Але так було лише на перший погляд. Ця сфера суспільного життя окупаційною адміністрацією також контролювалася, хоч і не в такому тотальному розмірі, як інші. І це не дивно, адже за допомогою художнього слова, театру, кіно, засобів мистецтва існувала потенційна можливість впливу на масову суспільну свідомість, зміни настроїв цивільного населення тощо.

В окупованій Україні чітко проявляються кілька тенденцій у сфері культурного життя, на яких варто зупинитися детальніше. По-перше, окупаційні адміністратори намагалися перетворити культуру на могутній засіб агітаційно-пропагандистської роботи. По-друге, зі збережених форм і засобів культурного життя адміністрація РКУ використовувала не лише найбільш економічно незатратні, а й ті, що могли принести якийсь прибуток.

¹³⁰¹ ДАКО. – Ф.Р-2047. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 66.

¹³⁰² ДАВО. – Ф.Р-1312. – Оп. 1. – Спр. 143. – Арк. 7.

¹³⁰³ *Куницький М.* Статус місцевого населення Райхскомісаріату «Україна»: «освітянський зріз» / *М.Куницький* // *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / Відп. ред. О.Є.Лисенко.* – К.: Інститут історії України НАН України, 2014. – Вип. 16. – С. 113 – 123.

¹³⁰⁴ *Гончаренко О.М., Гончаренко І.В., Куницький М.П.* *Нацистська окупаційна політика у сфері освіти на теренах Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.): монографія / Київ: НВПІ «НВЦ «Профі», 2014. – 252 с.*

По-третє, усі форми культурного життя політизувалися й спрямовувалися на дискредитацію радянського режиму. А от аполітичні форми багатьох проявів культурного життя допускалися лише в їх розважально-масовому аспекті. По-четверте, ні про яку елітарну культуру не могло йти мови, навпаки, уся вона набула ознак масової культури. По-п'яте, усі дозволені адміністрацією РКУ прояви культурного життя мали не шкодити інтересам Третього Райху. Тому жодних ідей, які могли спричинити зростання національної самосвідомості українців у культурному житті, звучати не могло. Це суперечило стратегічним завданням та меті окупаційної політики. Так, у таємному циркулярі командувача німецькими тиловими військами в Україні генерала авіації Кітцінгера від 18 липня 1942 р. за №1571/564/42 зазначалося: «Українець був и залишається чужим для нас. Будь-який прояв довірливого інтересу до українців та їх культурному існуванню йде на шкоду і послаблює ті характерні риси, яким Німеччина зобов'язана своєю могутністю і величчю»¹³⁰⁵.

У 1941 р. проявилось протистояння між ОУН та окупаційною владою в питаннях встановлення контролю над культурою. Звісно, що в планах націоналістів проявлялося прагнення використати потенціал і можливості культурного життя задля поширення власних політичних цілей та завдань. Сам контроль націоналістів над цією сферою життя суспільства здійснювався під керівництвом відділів культури та освіти місцевих управ. До керівництва цими відділами було залучено чимало представників української інтелігенції.

Із західних регіонів країни на Схід прибули активні члени ОУН бандерівського та мельниківського напрямів. У результаті їх активних дій у ряді міст окупованої країни з'явилося немало україномовних газет, через які й поширювалися національні ідеї. Для прикладу назвемо київське «Українське слово» (редактор І.Рогач) та тижневий додаток до неї «Література і мистецтво» (редактор М.Ситник), «Літаври» (редактор О.Теліга). Було створено низку творчих та громадських товариств, важливе

¹³⁰⁵ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп.. 23. – Спр. 3920. – Арк. 151.

значення надавалося розбудові «Просвіти»¹³⁰⁶. Восени 1941 р. у Києві було утворено Спілку українських митців-образотворців, Спілку кооперативно-промислових товариств українського образотворчого мистецтва, Спілку українських композиторів, Спілку українських художників¹³⁰⁷. Місцева інтелігенція розробила статут Українського літературно-художнього Товариства. За основу цього документа було взято друкований примірник статуту, надрукованого в м. Петрограді 1917 р. У самому тексті статуту слово «Росія» виправили на «Україну». Після цього 3 листопада 1941 р. статут було передано на затвердження голови м. Києва та правового відділу Київської міської управи¹³⁰⁸. Подібні тенденції чітко проявлялися і в інших регіонах України.

Занадто активні дії української інтелігенції викликали жорстку протидію окупаційної влади. З цього приводу можемо згадати про трагічну долю О.Теліги та редакції київського часопису «Українське слово», майже в повному складі розстріляного гітлерівцями¹³⁰⁹. Завдяки цим заходам цивільній адміністрації РКУК таки вдалося усунути націоналістів на периферію культурного життя. Але повністю усунути національний зміст українського культурного простору гітлерівці не змогли.

Отже, перебуваючи під пильним наглядом німецьких управлінців цивільної адміністрації РКУ та гітлерівських спецслужб, представники української інтелігенції домоглися не лише існування, а й певного розвитку культурного життя у всьому його розмаїтті. Німецька адміністрація прагнула використати всі його форми й засоби задля проведення агітаційно-

¹³⁰⁶ Кучерук О. До історії мистецького життя у Києві за німецької окупації / О.Кучерук // Сторінки воєнної історії України: Зб. Наук. Статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9. – Част. 2. – С. 242.

¹³⁰⁷ Удовик В. Питання культурної політики в період німецької окупації (1941 – 1944 рр.) / В.Удовик // Сторінки воєнної історії України: Зб. Наук. Статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9. – Част. 2. – С. 327, 328.

¹³⁰⁸ ДАКО. – Ф.Р-2356. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 21, 22.

¹³⁰⁹ Гончаренко О. Похідні групи ОУН (б) на теренах Наддніпрянщини: до питання про результативність спроб інтеграції до окупаційних органів влади (1941-1944 рр.) / О.Гончаренко // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ. – № 14. – 2008. – С. 241.

пропагандистської роботи, але українська культура, нехай і в обмежених формах, продовжувала існувати.

Під особливим контролем перебувала літературна діяльність. Усі відомі літературні видання тих часів мали однозначне антирадянське агітаційно-пропагандистське звучання: твори К.Штепи «Чистка партії в 1937 – 1938 рр.: її психологічні, політичні передумови і наслідки», С.Копота «Криваві дні більшовизму», Ф.Дубовика «Місця примусових робіт в СРСР» тощо¹³¹⁰.

Як правило, будь-які згадки про видатних українських письменників супроводжувалися «вставками» типового агітаційно-пропагандистського змісту. Так, розповідаючи про творчість Т.Шевченка й проводячи шевченківські свята, на шпальтах окупаційної періодики наголошувалося: «Найбільша мрія Шевченка, щоб не було «ні жида, ні ляха в степах України», щоб Україна звільнилася від москалів, – тепер здійснилася і гострий меч німецької Збройної Сили звільнив Україну, для якої Великий поет жив, страждав і за яку боровся, від усіх її історичних ворогів»¹³¹¹.

В українських містах функціонували кінотеатри. Але до задоволення культурних інтересів місцевого населення справа таки не дійшла. Так, 15 жовтня 1941 р. відбувся перший кіносеанс в окупованій Полтаві. Дирекція кінотеатру «Колізей» подбала про його капітальний ремонт. Перед переглядом художніх фільмів глядачам демонстрували стрічки про події на фронтах у спеціальній хроніці. Місцевий журналіст писав, що люди ще більше впевнювалися в недалекій і остаточній перемозі німецьких військ. Знайшлося місце в сюжеті й радянським військовополоненим, на очах у яких, начебто «грала посмішка», адже вони «закінчили війну, вони не будуть більше проливати кров за інтереси комісарів». Водночас, як видно з тексту публікації, фільм «Головне – бути щасливим», який запропонували для перегляду німецькою мовою, а тому переважна більшість глядачів так і не зрозуміла його змісту». Адміністрації кінотеатру пропонувалося виготовляти

¹³¹⁰ ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 119. – Арк. 2, 4, 5.

¹³¹¹ Дзвін. – 1942. – 5 квітня.

спеціальні буклети, у яких коротко викладати зміст фільму, щоб глядачі розуміли, про що йдеться в картині¹³¹².

Кінотеатри відновили свою роботу і в багатьох інших районних центрах України¹³¹³. У тих же містах, де не існувало технічних можливостей для організації кінотеатрів, планувалося організувати перегляд вузькоплівкових фільмів із україномовним перекладом¹³¹⁴.

Українських глядачів незрідка шокувала низькопробна якість переглянутих ними німецьких художніх картин. Навіть німецькі службовці місцевої адміністрації РКУ визнавали, що місцеве населення в часи більшовицького панування таких жалюгідних фільмів не переглядало¹³¹⁵.

В Україні функціонувало і театральне мистецтво. Німецька військова та цивільна адміністрація не заперечувала проти відкриття й діяльності театрів, адже й сама потребувала культурного відпочинку, організації дозвілля.

Так, за повідомленнями місцевої преси, Черкаський український театр імені Шевченка упродовж зимового сезону 1941 р. дав 112 вистав для населення і 4 для німецьких військовослужбовців. Загалом вистави в театрі відвідало понад 42 тис. чол.¹³¹⁶.

Зазвичай основу репертуару театрів становила українська класика. Спектаклі політичного змісту заборонялися. Так, у репертуарі Українського державного музично-драматичного театру в Полтаві в листопаді 1941 р. були вистави «Пошилися в дурні», «Катерина» та «Наталка Полтавка»¹³¹⁷, «Сорочинський ярмарок (М.Старицького)»¹³¹⁸. Своїм професіоналізмом відзначалися актори Полтавського театру імені Гоголя¹³¹⁹. За повідомленнями місцевих журналістів, які відвідували вистави, хороші

¹³¹² Голос Полтавщини. – 1941. – 29 жовтня.

¹³¹³ Відродження. – 1942. – 28 листопада.

¹³¹⁴ Дзвін волі. – 1942. – 27 листопада.

¹³¹⁵ ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 132.

¹³¹⁶ Переяславські вісті. – 1942. – 23 червня.

¹³¹⁷ Голос Полтавщини. – 1941. – 16 листопада.

¹³¹⁸ Голос Полтавщини. – 1942. – 12 квітня.

¹³¹⁹ Голос Полтавщини. – 1942. – 18 січня.

враження на глядачів справила постановка п'єси «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці»¹³²⁰.

У травні 1942 р. у Полтаві розпочалася підготовка до відкриття театру для дітей¹³²¹. 18 липня 1942 р. театр відкрив літню естраду в міському парку. «Силами театру на цьому відкритті буде влаштовано для молоді та дорослих великий концерт, в програмі якого будуть виступи хору, балету, солоспіву, партерні акробати, музичне соло (балалайка), ляльковий театр, народні пісні й танки. На відкритті естради гратиме духовий оркестр німецьких збройних сил», – повідомляла населенню місцева преса¹³²².

У Полтаві працював також театр драми й оперети. 30 січня 1942 р. репертуар театру був оновлений. Глядачам було представлено оперу італійського митця П.Масканьї «Сільська честь». Таким чином, артисти театру на високому професійному рівні опановували висоти західноєвропейської мистецької культури¹³²³.

Аматорські театри працювали в багатьох невеликих містах України, наприклад у Зінькові, що на Полтавщині¹³²⁴, Решетилівці. Про досягнення останнього інформувала газетна хроніка: «В м. Решетилівці з 1 січня б.р. працює аматорський театр, керований п. Кириловим. Близькими днями буде на сцені йти п'єса «Безталанна». Готуються до постановки п'єси «Сватання на Гончарівці» (Квітки-Основ'яненка) та «Наталка Полтавка» (Котляревського). Два місяці працює хорівий ансамбль, керований диригентом п. Тритяк. Вже дано 5 концертів. В репертуарі твори Шевченка в обробці Лисенка та народні пісні в обробці Леонтовича»¹³²⁵.

У Лохвиці, за повідомленнями преси, також працював аматорський театр, до репертуару якого увійшли постановки п'єс українських драматургів «Запорожець за Дунаєм», «Степовий гість», «Наталка

¹³²⁰ Голос Полтавщини. – 1942. – 22 січня.

¹³²¹ Голос Полтавщини. – 1942. – 4 червня.

¹³²² Голос Полтавщини. – 1942. – 18 липня.

¹³²³ Голос Полтавщини. – 1942. – 12 лютого.

¹³²⁴ Голос Полтавщини. – 1942. – 1 січня.

¹³²⁵ Голос Полтавщини. – 1942. – 8 лютого.

Полтавка», «Ой, не ходи, Грицю», «Вій», «Безталанна», «Пошились у дурні»¹³²⁶.

Аматорський театр із 16 листопада 1941 р. діяв у с. Білиці Кобеляцького району, що на Полтавщині. За 8 місяців театром було поставлено такі п'єси: «Шельменко-денщик», «Борці за мрії», «Мартин Боруля», «Розумний і дурень», «Безталанна», «Дай серцю волю, заведе у неволю», «Сто тисяч», «Глитай, або ж павук». Самодіяльні артисти поставили також кілька одноактних п'єс. У театрі діяв і дитячий колектив під керівництвом учительки місцевої початкової школи. Ними було підготовлено до показу оперу «Коза – дреза» М.Лисенка¹³²⁷. Таким чином, театральне мистецтво зокрема аматорське, активно, хоч і під контролем окупаційної адміністрації, усе ж розвивалося. Глядачі отримали можливість відволіктися від суворих буднів і реалій окупації, хоч на певний час забути про ситуацію, у якій вони опинилися.

З особливою увагою українська громадськість ставилася до вшанування пам'яті видатних діячів культури – письменників, скульпторів, художників. Одна з таких ініціатив зафіксована в Полтаві, коли представники інтелігенції звернулися до місцевої управи з пропозицією впорядкувати могилу та пам'ятник І.Котляревському та створити в цьому місці навчальний заклад закритого типу – школу з підготовки вчителів початкових класів із контингентом у 200 – 240 осіб¹³²⁸.

По всій Україні відзначалися пам'ятні дати – день народження та смерті Т.Шевченка. З цією метою місцеві управи розробляли організаційні заходи щодо вшанування дня пам'яті поета. Так, у Полтаві в березні 1942 р. за вказівками міської управи було проведено виховні заходи в початкових і фахових школах, організовано концерт у театрі. Адміністрація Державного обласного історико-етнографічного музею зобов'язувалася організувати

¹³²⁶ Голос Полтавщини. – 1942. – 24 квітня.

¹³²⁷ Голос Полтавщини. – 1942. – 6 серпня.

¹³²⁸ Голос Полтавщини. – 1942. – 22 січня.

тематичні виставки, присвячені життєвому шляху та творчості Т.Шевченка. Подібні заходи було проведено в міському кінотеатрі, а у визначених міською владою православних храмах у день відзначення смерті поета було відправлено панахиду. День 11 березня 1942 р. – 81 роковини смерті Т.Шевченка був оголошений у місті вихідним¹³²⁹.

Отже, культурне життя в Україні, незважаючи на гітлерівську окупацію, продовжувало існувати. Найактивніший поступ спостерігався в театральному мистецтві. Інші сфери культурного буття українців перебували в стані регресу та стагнації, хоча до певної міри задовольнити потреби людей не могли¹³³⁰.

Доволі неоднозначною виявилася політика німецької окупаційної адміністрації у сфері релігійного життя. Православна церква завжди відігравала в житті українців важливе значення, оскільки зберігала традиційну моральність та національну ідентичність. Як відомо, церква зазнала гонінь та переслідувань у роки радянської влади. Під час нацистської окупації православної церкві були створені умови для функціонування, але в рамках приписів цивільної адміністрації РКУ. Уже в перших розпорядженнях військових ставилася вимога не перешкоджати відкриттю храмів на окупованій території, проведенні ремонтів у зруйнованих та сплюндрованих у радянські часи церквах.

Аналогічні дії проводилися й по відношенню до церковних течій протестантського напрямку, які заборонялися та переслідувались у передвоєнний період. Окупаційною адміністрацією було дано дозвіл на відкриття церковних організацій п'ятидесятників, баптистів, євангельських християн¹³³¹.

¹³²⁹ Голос Полтавщини. – 1942. – 5 березня.

¹³³⁰ Куницький М. Культура как фактор повседневной жизни местного населения в Рейхскомиссариате «Украина» (1941 – 1944 гг.) / М.Куницький // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – М., 2014. – № 01 (60). – Часть. I. – С. 92 – 96.

¹³³¹ Грушева Т.В. Діяльність протестантських громад в Україні часів Другої світової війни: ілюзія свободи / Т.В.Грушева // Наукові праці історичного факультету Запорізького університету. – Вип. XXXV. – С. 158.

Подібна лояльність військових пояснюється тим, що завдяки цим діям місцеве населення мало пересвідчитися у «визвольній» місії Вермахту, а окупаційна адміністрація зображувала себе в якості захисників інтересів українців. Ще однією причиною готовності керівництва військової зони та цивільної адміністрації РКУ до відновлення релігійного життя став той факт, що за допомогою цього суспільного інституту можна було вплинути на настрої місцевої людності та перетворити церковну проповідь у засіб ефективної протидії радянській пропаганді, а також пояснювати цілі й завдання окупаційної політики. Насправді ж гітлерівський режим і не збирався надавати церковній організації жодного ступеня самостійності та справжньої релігійної свободи.

Розглядаючи історіографічні аспекти проблеми функціонування церковних організацій у період нацистської окупації України, зазначимо, що в радянські часи її інтерпретація здійснювалася здебільшого в негативній тональності. Особливо це стосувалося питань діяльності Української автокефальної православної церкви (далі – УАПЦ). Радянські історики стверджували, що окупаційний період цієї церковної структури розпочався завдяки її відродженню гітлерівськими спецслужбами, а її керівника – Володимир – Волинського єпископа П.Сікорського призначив особисто А.Гітлер. Також радянські історики доводили тезу про співробітництво ієрархів та рядових священиків цієї конфесії з окупантами, виправдання ними злочинів, вчинених гітлерівцями на теренах України¹³³².

Подібні думки, щоправда, не підтвержені фактами, прозвучали і в відомій праці російського історика М.Семиряги. Не розібравшись до кінця у складній міжконфесійній ситуації, котра склалась на окупованій території України, відомий російський учений стверджував, що частина «реакційного»

¹³³² Клерикальный антисоветизм: система идеологических диверсий / П. Л. Яроцкий (руководитель авт. кол.), А.А. Ротовский, А. И. Уткин и др.; Отв. П. Л. Яроцкий. – К.: Политиздат Украины, 1984. – С. 79.

духовенства не лише активно співробітничала з німецькими властями, а й користувалася широкою підтримкою гітлерівської адміністрації¹³³³.

На наш погляд, слід розглянути проблему функціонування церковних структур із об'єктивних позицій, враховуючи складну морально-психологічну обстановку, котра склалася в окупованій Україні, прагнення німецького командування використати релігійні почуття місцевої людності у своїх вузькопрагматичних цілях, які не мали нічого спільного з інтересами автохтонного населення.

Процес відновлення церковного життя в окупованій Україні не міг проходити безконтрольно, поза участю органів місцевого управління та німецьких владних інституцій. У перші місяці окупації в багатьох міських та районних управах існували структурні підрозділи, які займалися питаннями віросповідання місцевого населення. Так, зокрема, секції віросповідання входили до складу відділів культури та освіти окремих міських управ¹³³⁴. В інших управах для цього створювалися відділи освіти та віросповідання¹³³⁵. Але з часом у зв'язку з економією витратної частини бюджетів місцевих управ структурні підрозділи, працівники яких займалися питаннями віросповідання, виявилися скороченими. У цьому питанні проявилися й ідеологічні міркування окупантів. Вони не збиралися ділитися з православною церквою впливом на місцеву людність.

Німецька окупаційна адміністрація не могла делегувати таку важливу сферу, як контроль за діяльністю церков органам місцевого управління в повному обсязі. Тому питання контролю за церковними справами перебували одночасно в компетенції німецьких управлінських органів, зокрема поліції безпеки та СД¹³³⁶. На місцях усі питання церковного характеру розглядалися

¹³³³ Семиряга М.И. Коллаборационизм. Природа, типология и проявления в годы Второй мировой войны / М.И.Семиряга. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000. – С. 717.

¹³³⁴ Українське слово. – 1941. – 25 жовтня.

¹³³⁵ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 42841-ФП. – Арк. 15, 16, 21.

¹³³⁶ ЦДАВОУ. – Ф. 3206. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 12 – 14.

службовцями політичних відділів гебітскомісаріатів. Сам же відділ очолював особисто гебітскомісар¹³³⁷.

Усі важливі питання церковного характеру розглядалися німецькими службовцями, а проблеми другорядні – працівниками районних та міських управ. Наприклад, для проведення похорону особи єврейської національності, яка перед тим прийняла обряд хрещення, доводилося звертатися до самого гебітскомісара¹³³⁸. Як вже зазначалося, «єврейське питання» на той час мало політичне звучання, а тому вирішити подібну справу на рівні місцевих управ було неможливо. Та й, власне, самі службовці органу місцевого управління за самостійне розв'язання таких питань могли поплатитися не лише посадою в окупаційному апараті влади, а й серйознішими покараннями.

Із перших днів окупації ставлення гітлерівців до існуючої церковної системи виглядало лояльним. У відозвах високих німецьких чиновників і окупаційних адміністраторів до місцевого населення ініціювалося проведення багатьох релігійних свят, у свій час заборонених радянською владою. «Готуємось до зустрічі Різдвяних свят і Нового Року. Славну і святкову українську традицію колядувати, знищену жидо-більшовицькими пропагандистами необхідно будь-якою ціною відродити», – звертався до населення генеральної округи «Київ» генерал-комісар Києва¹³³⁹.

Водночас окремі місцеві німецькі адміністратори, не виступаючи проти проведення церковних обрядів і свят, чітко визначали час їх проведення з тим, аби вони не перешкоджали сільськогосподарським та іншим роботам господарсько-виробничого характеру.

Офіційна підтримка відродженим церковним структурам із боку окупаційної адміністрації неминуче призводила до зростання чисельності православних храмів. Місцева преса «не забувала» прорекламувати ці

¹³³⁷ Державний архів Кіровоградської області. – Ф.Р-2494. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 6.

¹³³⁸ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 72524-ФП. – Арк. 65, 69.

¹³³⁹ Українське життя. – 1941. – 26 грудня.

непоодинокі факти, намагаючись переконати місцеве населення в прогресивності нового режиму¹³⁴⁰, згадуючи про ставлення радянської влади до церкви й віруючих, руйнування нею церков¹³⁴¹.

Відновлення діяльності православних храмів інтерпретувалося у вигідній для гітлерівців антирадянській канві. Так, розповідаючи про відкриття церкви в с. Мала Салтанівка Васильківського району генеральної округи «Київ», автор цитував слова керівника районної управи: «Люди, які двадцять три роки мовчали, тепер заспівали на повний голос»¹³⁴².

Віруюче українське населення взяло активну участь у відродженні храмів. Сільські громади та колишні церковні приходи самостійно ремонтували приміщення церков, збирали на цю справу добровільні пожертви.

Однак за начебто позитивною динамікою процесів у церковній сфері крилися й негативні тенденції. Окупаційна влада не дозволяла створення єдиної Православної церкви в Україні, яка б представляла інтереси усього народу, і всіляко протидіяла об'єднувчим тенденціям.

Церковна ситуація в окупованій Україні мала вкрай складний та напружений характер. У країні діяли кілька напрямків православ'я. Одночасно з Автономною церквою відновили свою діяльність автокефалісти, які втратили власну церковну організацію за радянської влади. Частина православних ієрархів відмовилося визнати відроджену церкву канонічною. Виявляли активність і «обновленці», які у свій час намагалися «замирити» Православну церкву із радянською владою¹³⁴³.

Подекуди між віруючими різних православних конфесій відбувалися конфлікти. Стосувалися вони як приналежності церковних приміщень, так і визначення власної релігійної ідентичності населенням¹³⁴⁴. Відомі випадки,

¹³⁴⁰ Гадяцька газета. – 1942. – 21 вересня.

¹³⁴¹ Волинь. – 1941. – 20 листопада.

¹³⁴² Українське слово. – 1941. – 19 жовтня.

¹³⁴³ Українське слово. – 1941. – 9 жовтня.

¹³⁴⁴ Українське життя. – 1941. – 24 листопада.

коли священники відмовлялися проводити церковну службу українською мовою¹³⁴⁵. Місцева влада на власний розсуд вирішувала звернення православних ієрархів щодо передачі їм відповідних приміщень. Так, постановою київської міської управи № 28 від 17 жовтня 1941 р. Церковній раді УАПЦ було передано собор св. Володимира. Відділ освіти міської управи отримав вказівку звільнити приміщення церкви від книжкового архіву¹³⁴⁶.

В окремих районах України окупаційні власті суворо забороняли змінювати конфесійну приналежність церков. «Є багато випадків, коли збираються підписи віруючих за різноманітні церковні напрямки. Окружний цивільний комісар п. Ган заборонив збирання підписів за різноманітні церковні напрямки. Населення може виявляти свої симпатії до того чи іншого церковного напрямку, через відвідування церкви», – таку вказівку отримали сільські старости Гуляйпільського району Запорізької області в середині 1942 р.¹³⁴⁷.

Із початком окупації Православна церква перебувала в неоднозначному становищі. По-перше, вона отримала новий соціально-політичний статус, перетворившись фактично в єдину легально діючу громадську організацію, яка віддзеркалювала інтереси значної частини українського народу. З іншого боку, змінилася й система світської влади, що, як і попередня, вимагала повного й безумовного підкорення. «Атеїзація» і переслідування радянського зразка змінилися на зовні «ліберальну», а насправді жорстку політику окупантів.

«Один народ – одна церква», – саме ця тенденція проголошена частиною церковних ієрархів домінувала в перші місяці окупації. При цьому частина ієрархів вітала прихід окупантів, інколи щиро вірячи, що представники «цивілізованої» Європи не лише знищать ненависну владу «більшовиків –

¹³⁴⁵ Українське життя. – 1942. – 31 січня.

¹³⁴⁶ ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 29.

¹³⁴⁷ ДАЗО. – Ф.Р-1627. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 135.

антихристів», але й створять умови для повноцінного існування українського соціуму.

Не дивно, що окупаційна влада до певного часу відповідала «взаємністю», а радянський режим відразу ж почав націплювати священикам ярлики колабораціоністів. Так, уже в перших доповідних записках, які надходили з окупаційних зон до партійного керівництва країни, вказувалося, що за підтримки німецької влади українське православне духовенство активізувало свою діяльність¹³⁴⁸, закликаючи місцеве населення допомагати окупантам¹³⁴⁹. Таким чином, ще з перших днів окупації інформація, зібрана радянськими підпільниками, подавалася досить тенденційно і здебільшого спрямовувалась проти ієрархів, священиків та віруючих УАПЦ.

На об'єднання Православної церкви під своєю зверхністю претендував митрополит Варшавський Діонісій, який, звертаючись до православних єпископів, пропонував повернутися в «лоно своєї Матері – Церкви». Наприкінці 1941 р. із його ініціативи в Генерал-губернаторстві відбувся собор УАПЦ, рішеннями якого передбачалося встановити контроль відповідної церковної структури над усіма релігійними общинами в Україні¹³⁵⁰. Українська громадськість, використавши місцеву пресу, виступила проти цих намірів, жорстко розкритикувавши тих церковних ієрархів, які підтримували митрополита Діонісія у його починаннях, закликавши місцеву людиність не зважати на ці плани¹³⁵¹.

Інституційні процеси розпочали єпископи, які намагалися об'єднати УАПЦ та Українську Автономну Церкву (УАЦ). Так, 17 серпня 1941 р. в Почаївській Лаврі відбувся собор єпископів, рішенням якого було створено УАЦ у канонічному підпорядкуванні Російської Православної Церкви (РПЦ). На початку вересня 1941 р. аналогічні дії були проведені єпископами, які

¹³⁴⁸ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 688. – Арк. 18.

¹³⁴⁹ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 183. – Арк. 26.

¹³⁵⁰ ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 199. – Арк. 80, 83.

¹³⁵¹ Волинь. – 1941. – 1 вересня.

вважали за необхідне «визволити УПЦ із полону московського»¹³⁵². У результаті – в лютому 1942 р. було створено УАПЦ на чолі з луцьким архієпископом Полікарпом. Церковна Рада УАПЦ виступила проти керівництва РПЦ, звинувативши митрополита Сергія у співробітництві з більшовицьким режимом¹³⁵³.

Незважаючи на гострі протиріччя, які тривали в середовищі церковних ієрархів, вони все ж змогли дійти згоди. Частина православних ієрархів скликала в Почаєві церковний собор, який 8 жовтня 1942 р. ухвалив рішення про об'єднання УАПЦ і УАЦ. Окупаційна влада зустріла ці події різко негативно. До того ж скликання собору було нею несакціоновано. Тому невдовзі рішення церковних ієрархів були скасовані¹³⁵⁴. Православні конфесії так і залишилися роз'єднаними. Таким чином, окупаційна адміністрація не допустила створення єдиної православної церкви в Україні¹³⁵⁵.

Отже, заходи місцевих органів управління та німецьких служб РКУ у сфері медицини, культури, освіти та віросповідання перебувало під повним і тотальним контролем окупаційної адміністрації. Незважаючи на жорсткі ідеологічні установки політичної верхівки Третього Райху, німецькі адміністратори у зв'язку з необхідністю реалізації основних положень окупаційної політики були змушені допускати певні послаблення в цих питаннях.

6.4. Соціально-побутові аспекти повсякденного буття українців

Звісно, що соціально-побутова сфера, отримана окупаційною адміністрацією РКУ в «спадщину» від радянської влади, виглядала досить

¹³⁵² Волинь. – 1941. – 7 вересня.

¹³⁵³ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 73824-ФП. – Арк. 50, 97.

¹³⁵⁴ Політична історія України. XX ст.: У 6 т. / Редкол.: І.Ф.Курас (голова) та ін. – К.: Генеза, 2020 – 2003. Т. 4: Україна у Другій світовій війні, 1939–1945. – Керівник тому В.І.Кучер. – К., 2003. – С. 357.

¹³⁵⁵ Куницький М.П. Проблемы возрождения деятельности церковных организаций в Рейхскомиссариате «Украина» (1941 – 1944 гг.) / М.П.Куницький // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – М., 2013. – № 10 (57). – Часть. I. – С. 94 – 104.

непривабливою. Особливо цей стан відчувався в житлово-комунальному секторі. Частина житлового фонду в містах і по селах була зруйнована в ході військових дій, пожеж тощо. Те саме стосується й практично всіх галузей комунального господарства. Тому часто нестача найелементарнішого спонукала міських мешканців переселятися до сіл¹³⁵⁶.

Із метою контролю за правилами проживання в житловому фонді, підтримання комунальної сфери в належному порядку в структурі міських управ створювалися однойменні відділи. Подекуди вони отримували інші назви – наприклад, комунально-господарський відділ у Ровно¹³⁵⁷. Житловий відділ Вінницької міської управи станом на 30 вересня 1942 р. складався з підвідділів: бухгалтерії, нерухомого майна та експлуатації¹³⁵⁸. На Житомирщині в окремих районних управах були сформовані відділи міського господарства¹³⁵⁹.

Першими заходами працівників житлових відділів міських управ стало упорядкування житлового питання для осіб, які з певних причин втратили або не мали його. Зазвичай це були люди, яких воєнне лихоліття примусило переселитися до інших місцевостей чи будинки яких виявилися зруйнованими під час бойових дій. Якщо вони не могли вирішити свої проблеми самостійно, доводилося звертатися до місцевих управ. Так, до Баришівської сільської управи 5 жовтня 1941 р. звернулося кілька громадян із проханням надати їм квартири чи будь-які інші приміщення для подальшого проживання. Більшість із них одержали помешкання, які перед цим належали міським установам та організаціям у тимчасове користування аби «перезимували»¹³⁶⁰.

¹³⁵⁶ *Винарчук Т.В.* Жертви окупаційної влади на території Запорізької області в роки Другої світової війни /Т.В.Винарчук // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2013. – Вип. XXXV. – С. 151.

¹³⁵⁷ ДАРО. – Ф.Р-33. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 4.

¹³⁵⁸ ДАВО. – Ф. 1312. – Оп. 1. – Спр. 2 а. – Арк. 94.

¹³⁵⁹ ДАЖО. – Ф.Р-1233. – Оп. 1. – Спр. 149. – Арк. 6.

¹³⁶⁰ ДАКО. – Ф.Р-2418. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1, 2, 10.

Органам місцевого управління довелося провести перереєстрацію всього наявного житлового фонду, встановити частку вільних та придатних для проживання квартирних площ, які з'явилися після проведеної радянською владою евакуації. Так само потрібно було визначити вільні площі, залишені єврейським населенням при проведенні нацистськими спецслужбами езекуційних акцій, переселенні цих людей до гетто. Із цією метою було створено спеціальні інвентаризаційні комісії, які й обліковували вільні квартири та все наявне в них майно, визначали його вартість¹³⁶¹, ¹³⁶², ¹³⁶³. За успішну роботу у складі цих комісій їх членам встановлювалися 30 % надбавки до основної заробітної плати¹³⁶⁴.

Загалом встановлювалися правила, відповідно до яких при вселенні особи до вільної квартири відбувалось оформлення акту, у якому зазначалося все наявне у ній майно¹³⁶⁵. У випадку необхідності воно передавалося цим людям під охорону. Майно, здане під охорону, передавалося іншим особам або організаціям лише за вказівками органу місцевого управління¹³⁶⁶. У Києві інвентаризацією будинків та їх паспортизацією займався правовий відділ управи¹³⁶⁷.

Місцеве населення попереджали про неприпустимість пограбування порожніх і залишених будинків. Такі дії розглядалися як злочин, а особи, визнані винними, підлягали покаранню за законами військового часу. Санкціям підлягали й мешканці міст, які не повідомляли владі про факти пограбування¹³⁶⁸. Сільські старости також отримали вказівки організувати

¹³⁶¹ ДАПО. – Ф.Р-2303. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 4.

¹³⁶² ДАПО. – Ф.Р-2313. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 1, 2.

¹³⁶³ ДАПО. – Ф.Р-2919. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 1.

¹³⁶⁴ ДАЖО. – Ф.Р-1188. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1.

¹³⁶⁵ ДАКО. – Ф.Р-2362. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 18.

¹³⁶⁶ ДАКО. – Ф.Р-2362. – Оп. 4. – Спр. 2. – Арк. 7.

¹³⁶⁷ ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 102. – Арк. 9.

¹³⁶⁸ Голос Полтавщини. – 1941. – 7 грудня.

контроль за недопущенням подібних випадків¹³⁶⁹. Аналогічні розпорядження надходили до керівників місцевих поліцейних формувань¹³⁷⁰.

Зазвичай у підпорядкуванні житлових відділів перебували будинкові управління. Кожна з цих комунальних структур здійснювала управління визначеними міською владою приміщеннями¹³⁷¹. Їх керівники забезпечували технічну експлуатацію багатоквартирних будинків, водогінних та каналізаційних мереж, утримання прибудинкових територій. Паспортисти, які працювали в цих управліннях, проводили реєстрацію та прописку всіх мешканців. До штату будинкових управлінь вводилися посади двірників, слюсарів, сантехніків та представників інших необхідних для цієї комунальної служби фахівців. Із цією метою проводилася реєстрація всіх спеціалістів відповідного профілю. Усі вони отримали вказівки з'явитися до місцевої управи, зареєструватися та отримати направлення на роботу. В іншому випадку їх чекало покарання за законами військового часу¹³⁷².

У штатах будинкових управлінь перебували двірники, які, окрім виконання службових обов'язків із прибирання та утримання закріплених площ у належному стані, виконували й функції контролю за мешканцями будинків. Вони зобов'язувалися стежити за дотриманням паспортного контролю, не допускати несанкціонованого проживання в будинках, відповідали за громадський спокій та порядок, якого мали дотримуватися мешканці та орендарі квартир. У випадку необхідності саме двірник мав звертатися до поліцейних органів із відповідними заявами. Тому не дивно, що місцеві поліцейні відділи проводили регулярні зустрічі та наради з кербудами та двірниками¹³⁷³. Останні зобов'язувалися здійснювати пильний нагляд за мешканцями будинків. Як результат, саме за допомогою кербудів та

¹³⁶⁹ ДАКО. – Ф.Р-2418. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 4.

¹³⁷⁰ ДАКО. – Ф.Р-2443. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 170.

¹³⁷¹ ДАПО. – Ф.Р-2919. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1.

¹³⁷² Голос Полтавщини. – 1941. – 2 листопада.

¹³⁷³ ДАПО. – Ф.Р-2303. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 4 – 11, 16.

двірників було виявлено та заарештовано чимало тих, хто переховувався від переслідування окупаційної влади.

У Києві відповідно до постанови голови міста «Тимчасове положення про двірників» від 9 грудня 1941 р. дозвіл на працевлаштування відповідної категорії працівників надавався місцевою поліцією. Двірники міста оголошувалися відповідальними перед керівниками будинкоуправлінь та місцевою поліцією. До їх службових обов'язків вводилося положення про повідомлення до поліції про всі випадки підготовки і вчинення мешканцями будинку злочинів та інших правопорушень, відомі їм¹³⁷⁴.

Повноваження, пов'язані з контролем за правилами проживання, покладалися й на адміністративні відділи місцевих управ. Так, у м. Києві адміністративний відділ мав перевіряти стан утримання житла осіб, котрі виїхали на роботу до Німеччини; вжиття житловими відділами заходів щодо конфіскації майна тих, хто ухилялися від роботи в Райху; стан ведення будинкових книг; наявність у будинках дощок із зазначенням прізвищ мешканців і номерів їх помешкань; дотримання порядку надання двірникам службових приміщень; ефективність заходів щодо економії витрат води; дотримання мешканцями санітарно-гігієнічних норм проживання в комунальних будинках; результати прибирання двірниками закріплених за ними територій; дотримання мешканцями будинків протипожежних правил; стан контролю працівників будинкоуправлінь за паспортно-реєстраційними заходами¹³⁷⁵.

У великих містах, де існував приватний сектор і помешкання, з ініціативи місцевої влади створювалися дільничні інспекції приватного сектора. Їх функції були схожі на службові повноваження будинкоуправлінь з тією лише різницею, що до їх завдань не входили питання виробничо-експлуатаційного характеру. У площині ж організації контролю за правилами проживання мешканців, їх поведінкою це були досить схожі адміністративні

¹³⁷⁴ ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 43 – 46.

¹³⁷⁵ ДАКО. – Ф.Р-2362. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 26 – 31.

структури. Посадовою особою, яка реалізувала вказані повноваження, виступав дільничний інспектор. Призначалися ці посадові особи адміністративним відділом районної управи. На кожного з дільничних інспекторів, наприклад у Києві, припадало 400 садіб приватного сектора¹³⁷⁶. Вони ж забезпечували явку людей на відбування ними трудової повинності¹³⁷⁷.

В інших містах ці функції виконувалися на громадських засадах. Так, у гебітскомісаріаті «Переяслав» генеральної округи «Київ» для цих цілей було створено інститут уповноважених по вулицях. І хоч люди виконували вказівки місцевих властей на громадських засадах, це не звільняло їх від відповідальності, скажімо, за подачу неправдивих відомостей про кількість осіб, які мали сплачувати податок на собак¹³⁷⁸.

Тотальний контроль будинкоуправлінь за проживанням мешканців будинків у поєднанні з паспортно-реєстраційними заходами перетворив їх у зручний для влади механізм викачування з людей матеріальних ресурсів, наприклад, теплих речей для потреб Вермахту, які збиралися взимку 1941 – 1942 рр. При цьому зафіксовані випадки, коли місцева влада карала декого з занадто «завзятих» керівників будинків, оскільки «деякі із них ще й досі не позбулися більшовицьких методів: примусу, погроз, залякувань, і замість того, щоб пробудити високі почуття і підтримати піднесення в населення, просто оподаткували мешканців певними сумами грошей і стягували їх, погрожуючи обшуком та арештом¹³⁷⁹.

У випадках виявлення певних порушень, наприклад протипожежної безпеки, саме адміністративні відділи готували матеріали розслідувань цих випадків, які згодом покладалися в основу винесених постанов про накладення відповідних покарань¹³⁸⁰.

¹³⁷⁶ ДАКО. – Ф.Р-2360. – Оп. 7. – Спр. 6. – Арк. 1, 2.

¹³⁷⁷ ДАКО. – Ф.Р-2362. – Оп. 4. – Спр. 3. – Арк. 28.

¹³⁷⁸ ДАКО. – Ф.Р-2539. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 28, 40.

¹³⁷⁹ ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 5.

¹³⁸⁰ ДАКО. – Ф.Р-2362. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 31.

Працівники житлових відділів розробили всю нормативно-правову базу щодо правил проживання мешканців, сплати квартиронаймачами коштів за надані комунальні послуги тощо. Досить часто при цьому використовувалися радянські інструкції та інші нормативні документи.

Для працівників комунальних служб встановлювалася заробітна плата. Керівник будинкового управління одержував – 400, бухгалтер – 400, паспортист – 200, двірник – 150 крб. на місяць^{1381, 1382, 1383, 1384, 1385, 1386, 1387}.

Будинкові управління функціонували за рахунок квартирної та орендної плати. Ці кошти витрачалися на адміністративно-управлінські видатки, утримання житлового фонду в належному порядку, прибирання прибудинкових територій¹³⁸⁸.

Будинкові управління вирішували всі питання щодо сплати мешканцями квартирної плати, інших комунальних платежів. У разі потреби інші комунальні служби виставляли претензії саме до них. Та коли виникали труднощі у вирішенні цих проблем, вони мали право звертатися за допомогою в розв'язанні спорів до місцевих цивільних судів^{1389, 1390, 1391, 1392, 1393, 1394}.

У Києві виселення мешканців із зайнятих ними приміщень відбувалося й без втручання судових органів. Особи, які не сплатили квартирної плати упродовж 2 місяців, або ті, хто своєю поведінкою створював незручності для проживання інших мешканців, підлягали примусовому виселенню. Це

¹³⁸¹ ДАПО. – Ф.Р-2303. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 4.

¹³⁸² ДАПО. – Ф.Р-2303. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 3.

¹³⁸³ ДАПО. – Ф.Р-2303. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 4.

¹³⁸⁴ ДАПО. – Ф.Р-2303. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 1.

¹³⁸⁵ ДАПО. – Ф.Р-2303. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 44.

¹³⁸⁶ ДАПО. – Ф.Р-2313. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 1, 2.

¹³⁸⁷ ДАПО. – Ф.Р-2313. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 7.

¹³⁸⁸ ДАПО. – Ф.Р-2919. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 25.

¹³⁸⁹ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 1.

¹³⁹⁰ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 27. – Арк. 1.

¹³⁹¹ ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 1, 2.

¹³⁹² ДАПО. – Ф.Р-2302. – Оп. 1. – Спр. 30. – Арк. 3.

¹³⁹³ ДАПО. – Ф.Р-2357. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 15.

¹³⁹⁴ ДАПО. – Ф.Р-2357. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 1, 11.

питання розглядалося відповідальними працівниками житлових відділів в адміністративному порядку¹³⁹⁵.

Житлові відділи укладали договори оренди вільних житлових помешкань. У цих документах визначалися сторони орендного договору, майно, яке надавалося в користування. На інше майно, наприклад сад, орендар зобов'язувався укладати відповідні щорічні договори з відділом зеленого господарства міської управи. У договорі визначалася вартість переданого в оренду житлового приміщення, а також термін його дії. Орендар зобов'язувався за вказаний час провести ремонт приміщення, сплачувати в повному обсязі встановлені податки та збори, утримувати майно в належному стані¹³⁹⁶.

Аналогічним чином укладалися договори на право відбудови зруйнованих та пошкоджених будівель житлового призначення. У цих договорах чітко фіксувався відсоток зруйнованості приміщень, термін їх відбудови. При цьому заборонялося самовільно перебудовувати приміщення, змінювати технічний паспорт будівлі. Усі подібні дії узгоджувалися з технічним сектором житлового відділу. Після відбудови приміщення особа, яка його провела, могла користуватися ним до певного, визначеного договором часу. Так, у Полтаві термін користування відбудованими приміщеннями встановлювався до 1987 р.¹³⁹⁷.

Під наглядом та контролем житлових відділів міських управ місцевим мешканцям надавалося право на забудову наданих земельних ділянок. При цьому побудова нових будинків здійснювалася за планом, розробленим архітектурними службами міста. Земельні ділянки, призначенням яких була житлова забудова, надавалися на чітко визначений час. У Полтаві, наприклад, він становив 40 років¹³⁹⁸.

¹³⁹⁵ ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 83.

¹³⁹⁶ ДАПО. – Ф.Р-2974. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 5, 6.

¹³⁹⁷ ДАПО. – Ф.Р-2974. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1 – 3.

¹³⁹⁸ ДАПО. – Ф.Р-2974. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 36, 37.

Договори купівлі – продажу житла, яке належало продавцям на правах власності, в обов'язковому порядку направлялися в житлові відділи міських управ, оскільки в їх розпорядженні перебували подвірні реєстри власників нерухомого майна¹³⁹⁹.

За користування квартирами їх мешканцям доводилося сплачувати відповідні платежі. Із початком окупації мешканці міст отримали вказівки сплатити всі заборгованості по квартирній платі та наданих комунальних послугах¹⁴⁰⁰. Першими розпорядженнями військового командування розміри квартирної плати встановлювалися на рівні відповідних платежів станом на 22 червня 1941 р.¹⁴⁰¹. Із часом ці підходи було переглянуто. Так, восени 1941 р. за 1 кв. м квартирної площі мешканці Полтави залежно від встановлених по місту трьох поясів сплачували від 1.50 крб. до 1 крб. Для невідповідних житлових приміщень встановлювалися знижки: за відсутність електричного освітлення – 5 %, водогону – 10 % і каналізації – 10 %. Знижки надавалися й наймачам дефектних приміщень, до яких відносилися підвали та напівпідвали, приміщення без вікон тощо. У тих будинках, які належали людям на правах власності, дозволялося здавати їх в оренду, але квартирна плата для наймачів не могла перевищувати 20 % від ставок, установлених міською управою. У разі, якщо наймачі квартир не сплачували відповідні кошти упродовж 3 місяців, вони підлягали примусовому виселенню в адміністративному порядку¹⁴⁰². Але з часом для примусового виселення зацікавленим у цьому комунальним організаціям потрібно було звертатися до цивільного суду¹⁴⁰³.

Усі заборгованості по квартирній платі та комунальних послугах чітко фіксувалися працівниками будинкових управлінь¹⁴⁰⁴, ¹⁴⁰⁵. Так само

¹³⁹⁹ ДАПО. – Ф.Р-2974. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 97.

¹⁴⁰⁰ ДАРО. – Ф.Р-33. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 2.

¹⁴⁰¹ ДАПО. – Ф.Р-2919. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 4.

¹⁴⁰² Голос Полтавщини. – 1941. – 26 жовтня.

¹⁴⁰³ ДАПО. – Ф.Р-2357. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 1, 2. 7.

¹⁴⁰⁴ ДАПО. – Ф.Р-2303. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 28.

¹⁴⁰⁵ ДАПО. – Ф.Р-2303. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 1, 2.

бухгалтерією будинкоуправлінь контролювалися надходження коштів за квартирну плату¹⁴⁰⁶.

Квартирна плата могла бути зменшена, якщо, наприклад, квартиронаймач не мав роботи й користувався статусом безробітного. «У зв'язку з тим, що я безробітна, живу з продажу власних речей, прошу перерахувати квартирну плату», – зверталася до житлового відділу Полтавської міської управи одна з мешканок будинку¹⁴⁰⁷.

В окремих регіонах житлові відділи виносили питання звільнення громадян від квартирної плати на розгляд засідань органів місцевого управління¹⁴⁰⁸. У деяких випадках вони могли зменшити інваліду I групи квартирну плату на 50 %¹⁴⁰⁹.

Забезпечення житлових приміщень, у яких проживало місцеве населення електроенергією, здійснювалося за залишковим принципом. Так, у Полтаві в листопаді 1941 р. мешканцям без особливого дозволу було заборонено використовувати будь-які електричні прилади. Загальна кількість електричних лампочок, які використовувалися для освітлення помешкання, не могла перевищувати 60 Вт. Порушникам цього наказу загрожувало відключення від електромережі без права повторного підключення, а також накладення грошового штрафу розміром 500 крб.¹⁴¹⁰. Таке ж покарання чекало й мешканців Києва, які наважувалися поза санкціями місцевої влади підключати власні помешкання до міської електромережі¹⁴¹¹.

Але зазвичай до багатоквартирних та приватних будинків електрична енергія не подавалася. Так, по м. Черкаси цим видом комунальних послуг забезпечувалися лише особи, які отримували від управи відповідні дозволи. Мало того, ці дозволи фіксувалися ще й у місцевому відділенні поліції. Серед них працівники місцевої поліції, районної управи та підпорядкованих

¹⁴⁰⁶ ДАПО. – Ф.Р-2313. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1, 2.

¹⁴⁰⁷ ДАПО. – Ф.Р-2919. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 17.

¹⁴⁰⁸ ДАЖО. – Ф.Р-1188. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 244.

¹⁴⁰⁹ ДАКО. – Ф.Р-2515. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 14.

¹⁴¹⁰ Голос Полтавщини. – 1941. – 30 листопада.

¹⁴¹¹ ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 144.

їй служб. Усього в місті було дозволено користуватися електроенергією для освітлення власникам та орендарям 300 помешкань¹⁴¹². У Полтаві представники місцевого населення, помешкання яких були підключені до електромережі, могли користуватися електроенергією лише з настанням темряви й до 21 години вечора та вранці з 5 до 7 години¹⁴¹³.

Особливий порядок існував у питаннях передачі частини квартир у користування військових частин, розміщених на теренах РКУ. Ці питання врегульовувалися розпорядженням райскомісара «Про обов'язок передачі в користування квартир на території Райхскомісаріату України» від 30 квітня 1942 р. Розпорядження передбачало передачу в користування військових частин квартир та помешкань, у яких проживало місцеве населення, будівель під стайні, склади, автогаражі, майстерні тощо. Усі приміщення передавалися разом із освітленням, системами водопостачання, каналізації тощо.

Не могли бути переданими будівлі та їх частини, у яких розміщувалися різні установи і служби (за винятком шкіл), а також помешкання німецьких громадян. Лише за гострої нестачі приміщень гебітскомісар мав право надати дозвіл про їх передачу військовим.

За користування приміщеннями військові мали сплачувати кошти: не менше ніж 0,15 RM за добу з кожної особи. У приміщеннях загального користування сплачувалося щодоби по 0,05 RM із кожної особи. За користування стайнями сплачувалося по 0,05 RM. У випадку розміщення коней в інших допоміжних приміщеннях сплачувалося по 0,03 RM.

Розпорядженням встановлювалися й інші розцінки: за використання складських приміщень, обігрів помешкань, забезпечення електроенергією, проведення поточних ремонтів тощо. Усі кошти від використання військовими квартир та інших приміщень на теренах РКУ перераховувалися на рахунки місцевих управ. До появи цього розпорядження квартири та інші помешкання передавалися військовим на безоплатній основі. Місцеві управи

¹⁴¹² ДАЧО. – Ф.Р-48. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 10 – 16.

¹⁴¹³ Голос Полтавщини. – 1941. – 14 грудня.

зобов'язувалися віднайти помешкання тим організаціям та громадянам, які виселялися військовими із зайнятих ними приватних квартир та службових приміщень¹⁴¹⁴.

Найскладнішою проблемою, яку довелося вирішувати місцевим органам управління, було продовольче забезпечення населення окупованої України. Німці обвинувачували у всьому радянську владу, яка, втікаючи, «залишила населення міста в дуже тяжкому продовольчому стані. Будь-яких запасів харчування немає. Склепи та крамниці спустошені. Підприємства харчової промисловості, як і інші підприємства, зруйновані. Такі є наслідки жидівського господарювання на Україні, в одній із найбагатших країн в Європі», – зазначалося в типовій публікації «Голосу Полтавщини» за жовтень 1941 р.¹⁴¹⁵.

Торгувати товарами, у тому числі й продуктами харчування, могли лише особи, які їх виробляли. Усі інші оголошувалися спекулянтами¹⁴¹⁶. Ціни на товари встановлювалися на рівні 22 червня 1941 р.¹⁴¹⁷, а в подальшому регулювалися німецькими розпорядженнями.

Слід визнати, що рівень життя місцевого населення РКУ був досить низьким. Так, при середній заробітній платі в 300 – 500 крб. ціни на основні продукти харчування були високими: стакан жита коштував 18 – 30 крб. (1,8 – 3 марки), пшениці – від 11 до 15 крб. (1 – 3 марки), головка капусти – 10 – 15 крб. (1 – 5 марки), кілограм картоплі – 10 – 100 крб. (1 – 10 марок), літр соняшникової олії – 690 руб. (69 марок) та ін.¹⁴¹⁸.

У тих умовах, що склалися, районні та міські управи пропонували населенню взяти участь у збиранні врожаю 1941 р. Так, за планом Полтавської міської управи робочі бригади, сформовані з населення міста

¹⁴¹⁴ ДАЖО. – Ф.Р-1152. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 18 – 22.

¹⁴¹⁵ Голос Полтавщини. – 1941. – 2 листопада.

¹⁴¹⁶ ДАКО. – Ф.Р-4415. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 80.

¹⁴¹⁷ ДАКО. – Ф.Р-4415. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 36.

¹⁴¹⁸ Левченко Ю.І. Грошові системи на території України під час окупації (1941 – 1944 рр.) / Ю.І.Левченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – Вип. XXXIII. – С. 115.

мали направитися на збір картоплі. Оплата їх праці проводилася за натуральним принципом. Частину зібраного люди мали залишити собі для споживання¹⁴¹⁹. Але в цьому ж випуску газети було опубліковано наказ по міській управі, відповідно до якого організувалося примусове притягнення населення до сільськогосподарських робіт на умовах оплати їх праці згідно зі встановленим німецьким командуванням порядком. Ті, хто відмовлявся працювати, автоматично втрачали право на будь-яке продуктове забезпечення¹⁴²⁰.

Завдяки злагодженій роботі органів місцевого управління міське населення було охоплене картковою системою розподілу продуктів харчування. Так, відповідно до обов'язкової постанови № 26 Полтавської міської управи з 20 листопада 1941 р. почала діяти мережа спеціальних хлібопродуктових крамниць міського споживчого кооперативного товариства. Крамниці рівномірно розподілялись територією міста, а керівники будинкових управлінь мали скласти списки всього наявного населення міста. Власники будинків реєструвалися через спеціально для цього створене хлібне бюро. Отримавши картку, люди мали прикріпитися до встановленої крамниці, через яку вони й отримували хліб. Городян відразу попередили, що в разі подання неправдивих відомостей про себе та членів сім'ї їх буде притягнуто до відповідальності¹⁴²¹. У випадку виїзду людей із населеного пункту до іншого місця проживання їх зобов'язували здати до місцевої владної структури видані перед цим картки на продукти харчування¹⁴²².

У Києві хліб видавали через мережу відповідних пунктів у встановлені дні: з лютого 1942 р. мешканцям Подільського, Ярославського та Куренівського районів – у понеділок та четвер, Софіївського, Печерського та Шевченківського – у вівторок та п'ятницю. Мешканці Дарницького району

¹⁴¹⁹ Голос Полтавщини. – 1941. – 30 жовтня.

¹⁴²⁰ ДАКО. – Ф.Р-2418. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 2.

¹⁴²¹ Голос Полтавщини. – 1941. – 16 листопада.

¹⁴²² ДАКО. – Ф.Р-2360. – Оп. 7. – Спр. 6. – Арк. 22.

отримували хліб через пункт, організований при однойменному хлібозаводі. Працівники установ та організацій м. Києва одержували хліб за окремим графіком за місцем роботи¹⁴²³.

Із запровадженням карткової системи відразу ж почали фіксуватися випадки правопорушень у цій сфері. Так, за повідомленням, опублікованим у газеті «Голос Полтавщини», мешканка міста С.Данилевська, отримавши продуктові картки, спробувала отримати їх ще раз, підробивши для цього документи. За ці дії вона була оштрафована на 100 крб. та позбавлена продуктової картки на листопад 1941 р.¹⁴²⁴.

Випадків, коли люди, намагаючись отримати продукти харчування, допускали підробку документів або подавали про себе неправдиві відомості, у документації місцевих управ зафіксовано немало. Так, зі змісту постанови № 185 голови управи Куренівського району м. Києва від 19 жовтня 1942 р. видно, що мешканець міста Г.Ротт обманним шляхом двічі отримав місячні хлібні картки на себе та членів сім'ї. Першого разу він одержав їх як фольксдойче, а другого, – видавши себе за «неорганізоване населення». Покарання місцевої влади було типовим, і його позбавили однієї місячної картки та оштрафували на 100 крб. Навіть той факт, що цей громадянин належав до німецької національності, не зупинив голову районної управи у винесенні відповідного покарання, хоча він у цьому випадку й перевищував свої службові повноваження¹⁴²⁵. Та якщо ці дії вчиняв не німець за національністю, то його, як правило, позбавляли всього місячного пайка продуктів харчування.

Ситуація з продуктами харчування для мешканців міст мала настільки складний характер, що навіть при розлученнях одна зі сторін подружжя вимагала поділити всі наявні харчові запаси, наприклад, 5 пудів борошна,

¹⁴²³ ДАКО. – Ф.Р-2362. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 36.

¹⁴²⁴ Голос Полтавщини. – 1941. – 27 листопада.

¹⁴²⁵ ДАКО. – Ф.Р-2362. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 22.

кілька пудів картоплі та 20 фунтів крупи. Суд нерідко задовольняв такі вимоги позивачів¹⁴²⁶.

У непростому становищі опинилися особи, які працювали в сільській медицині та освіті, хоча окупаційною владою було передбачено продуктове забезпечення цих працівників. Сільські старости отримували відповідні вказівки районного керівництва, якими зобов'язувалися організувати видачу продуктів харчування освітянам і медикам за встановленими нормами. Як правило, видавалися борошно та крупи. Щодо інших продуктів харчування, то районні керівники пропонували видавати їх «по можливості»¹⁴²⁷. Плата за 1 кг отриманого борошна становила 1 крб. 30 коп.¹⁴²⁸.

Директор типової народної школи, на утриманні в якого перебувала 1 особа, восени 1942 р. отримував 18,5 кг борошна та 6,25 кг пшона. Отримуючи щомісячну заробітну плату в розмірі 387 крб., він сплачував 27,88 крб. за надані продукти харчування. Продуктовий набір, який одержували працівники закладу освіти, був різним. Так, у серпні 1942 р. основний працівник школи отримував 10 кг жита та 3,0 кг проса. Утриманцям до 14 років видавали 3,5 кг жита та 1 кг проса. Утриманцям, які були старшими ніж 14 років видавалося 7 кг жита та 3 кг проса. Ціна 1 кг жита становила 1 крб., а проса – 90 коп.¹⁴²⁹.

У частині міських шкіл було організоване харчування школярів та вчителів. Його вартість була невисокою – 2 крб., але й асортимент не вирізнявся різноманітністю¹⁴³⁰.

Пільгами та перевагами в продуктовому забезпеченні користувалися фольксдойче. Норми отримання харчів для цієї категорії були більшими, ніж продуктові набори для інших груп населення. Безкоштовним харчуванням у спеціальних відомчих їдальнях забезпечувалися особи, які погоджувалися

¹⁴²⁶ ДАЗО. – Ф.Р-3077. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 1, 3.

¹⁴²⁷ ДАЗО. – Ф.Р-1627. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 9.

¹⁴²⁸ ДАКО. – Ф.Р-2418. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 69.

¹⁴²⁹ ДАКО. – Ф.Р-2161. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 3, 6.

¹⁴³⁰ ДАКО. – Ф.Р-2356. – Оп. 6. – Спр. 69. – Арк. 20, 21.

працювати в місцевій поліції¹⁴³¹. Продукти харчування одержували також утриманці осіб, які гинули під час виконання службових обов'язків¹⁴³².

За умов важкого матеріального становища особи, які потребували допомоги, могли звертатися з відповідними заявами до органів місцевого управління з проханнями про купівлю певних продуктів харчування, наприклад картоплі. За наявності продовольства місцеві власті йшли назустріч найбільш нужденним¹⁴³³.

Як вихід із ситуації, що склалась із продуктами харчування, місцева влада санкціонувала роздачу частини наявного земельного фонду під сезонні городи. У сільських службовців у наявності були присадибні земельні ділянки¹⁴³⁴. Саме цим і рятувалися люди.

Складним і практично невирішеним питанням для німецької та місцевої адміністрації РКУ стало забезпечення місцевого населення одягом та взуттям. Підприємства, які виготовляли ці речі до війни, у роки окупації не працювали. Якась частина місцевого населення користувалася військовим обмундируванням. Але владні структури видавали розпорядження, якими заборонялося використовувати будь-які елементи військової форми та відповідного майна. Не лише знайдена військова зброя, а й амуніція підлягали обов'язковій здачі¹⁴³⁵. Так, мешканці Переяслава 19 лютого 1942 р. отримали наказ ортскомендатури негайно здати військове обмундирування, нижню білизну, ковдри та постільні принадлежності армійського зразка. До винних у невиконанні цього розпорядження встановлювали й покарання «за законами військового часу»¹⁴³⁶.

За допомогою органів місцевого управління створювалися та відновлювалися комунальні підприємства, які шили предмети одягу і взуття. Проте часто це виробництво здійснювалося за індивідуальними

¹⁴³¹ ДАКО. – Ф.Р-2539. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 2.

¹⁴³² ДАКО. – Ф.Р-4415. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 19.

¹⁴³³ ДАКО. – Ф.Р-2539. – Оп. 1. – Спр. 69. – Арк. 13.

¹⁴³⁴ ДАКО. – Ф.Р-2539. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 5.

¹⁴³⁵ ДАКО. – Ф.Р-2539. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 10.

¹⁴³⁶ ДАКО. – Ф.Р-2539. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 3.

замовленнями та із сировини, яку надавали люди. Так, на Зіньківському шкіряному заводі вироблялося зимове взяття (валянки). Замовники, окрім того, що платили за вироблену продукцію, зобов'язувалися надавати ще й певну кількість вовни¹⁴³⁷.

Не менш складною проблемою для місцевого населення стало забезпечення його паливом для обігріву житла. Найбільш потерпали від відсутності палива міські мешканці. Саме відсутність палива, за офіційними поясненнями окупаційних адміністраторів, призвела до закриття закладів освіти взимку 1941 – 1942 рр.¹⁴³⁸.

В окремих районах вихід із ситуації вбачався в організації самозаготівель. Відповідно до німецьких розпоряджень усі бажаючі отримати паливо, наприклад торф, за такою системою мали самостійно дістатися до місця його заготівлі та виконати низку трудових операцій. Після виконання робіт люди могли закупити певний відсоток виробленої таким чином продукції за «державними цінами»¹⁴³⁹.

В інших містах України питання забезпечення паливом приватних осіб вирішувалося подібним чином. Так, паливний відділ Київської міської управи в серпні 1942 р. попереджав, що недостатня кількість транспортних ресурсів дозволить забезпечити паливом лише обмежену кількість підприємств та установ. Пропонувалося організувати самозаготівлі в найближчих до міста лісах. Списки осіб, яким надавалося це право, затверджувалися у штадткомісаріаті. Списки непрацюючого населення готувалися кербудами. Вони мали стежити за тим, аби претенденти не потрапляли до списків по кілька разів. Інвалідам, пенсіонерам та репресованим, які за станом свого здоров'я не могли самостійно заготовити паливо, надавалася допомога за рахунок сухостійних дерев. Фольксдойчам надавалося право на отримання палива за рахунок розбирання зруйнованих

¹⁴³⁷ Життя Зіньківщини. – 1941. – 20 грудня.

¹⁴³⁸ ДАКО. – Ф.Р-2356. – Оп. 6. – Спр. 29. – Арк. 21.

¹⁴³⁹ ДАКО. – Ф.Р-2539. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 135.

будинків¹⁴⁴⁰. Колишнім комуністам, радянському активу та працівникам апарату НКВС паливо видавати заборонялося¹⁴⁴¹.

Проблеми забезпечення місцевих установ та організацій паливом розв'язувалося шляхом направлення їх працівників на заготівлю дров у порядку трудової повинності. У разі, якщо працівники установ відмовлялися від участі в цих акціях, їх звільняли з роботи¹⁴⁴². Керівникам місцевих установ пропонувалося максимально зменшити обсяги опалюваних узимку площ, ущільнювати робочі місця працівників¹⁴⁴³.

У деяких регіонах місцева адміністрація настільки занедбала справу заготівлі палива, що цю роботу довелося організувати вже взимку 1942 р. Так, заготівля дров для потреб військових частин та установ м. Переяслава розпочалася лише в першій декаді січня 1942 р. Планувалося кожного дня залучати до цієї роботи не менше як 400 осіб. А паливо для місцевої лікарні надали лише 10 січня 1942 р.¹⁴⁴⁴. Ситуація була настільки складною, що в разі, якщо керівник установи не встигав забрати дрова зі складу упродовж доби, їх передавали іншим претендентам¹⁴⁴⁵.

Отже, реконструкція соціально-побутових аспектів діяльності органів місцевого управління РКУ засвідчує, що німецька окупаційна адміністрація не мала ні можливостей, ні бажання займатися цими проблемами. Лише завдяки органам місцевого управління частково розв'язувалися питання забезпечення людей житлом, продуктами харчування, одягом та паливом.

Окупаційна адміністрація РКУ здійснила комплекс заходів, спрямованих на самозабезпечення функціональної діяльності центральних та місцевих органів влади, викачування сировинних та продовольчих ресурсів задля потреб Вермахту та Третього Райху. Центральне місце в цьому процесі

¹⁴⁴⁰ ДАКО. – Ф.Р-2360. – Оп. 7. – Спр. 6. – Арк. 38, 39.

¹⁴⁴¹ ДАКО. – Ф.Р-2362. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 24.

¹⁴⁴² ДАКО. – Ф.Р-2360. – Оп. 14. – Спр. 51. – Арк. 3.

¹⁴⁴³ ДАКО. – Ф.Р-2362. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 6.

¹⁴⁴⁴ ДАКО. – Ф.Р-2539. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 25, 32.

¹⁴⁴⁵ ДАКО. – Ф.Р-2356. – Оп. 6. – Спр. 4. – Арк. 4.

займала податкова політика центрального апарату РКУ, генеральних комісаріатів та гебітскомісаріатів. На безпосередню реалізацію цього завдання працювали фінансові відділи німецьких та місцевих органів влади, окружні фінансові управління при гебітскомісаріатах. Місцеве німецьке керівництво мало право на власний розсуд, у залежності від управлінських потреб, визначати види податків та зборів, збільшуючи або, навпаки, зменшуючи їх рівень.

Задля покращення санітарно-епідемічної ситуації, успішної реалізації завдань економічної експлуатації місцевого населення адміністрація РКУ здійснила заходи щодо налагодження роботи медичних установ. Система закладів охорони здоров'я функціонувала на платній основі, а для працюючих було введено страховий принцип користування медичними послугами. Водночас встановлювалися певні пільги для тієї категорії населення, яка не мала можливості самостійно оплатити лікування або скористатися послугами страхових організацій. Набір невідкладних (ургентних) медичних послуг надавався особам, які мали статус в'їськовополонених, людям, які перебували в крайньому стані нужденності.

Заходи місцевих органів управління та німецьких служб РКУ у сфері медицини, культури, освіти та віросповідання перебувало під повним і тотальним контролем окупаційної адміністрації. Незважаючи на жорсткі ідеологічні установки політичної верхівки Третього Райху, німецькі власті змушені були допускати певні послаблення в цих питаннях.

Німецька окупаційна адміністрація РКУ не мала ні можливостей, ні бажання займатися проблемами соціально-побутового життя місцевого суспільства. Лише завдяки діяльності органів місцевого управління частково розв'язувалися питання забезпечення людей житлом, продуктами харчування, одягом та паливом¹⁴⁴⁶.

¹⁴⁴⁶ Куницький М. Социально-бытовые аспекты повседневной жизни украинского населения в Рейхскомиссариате «Украина» (1941 – 1944 гг.) / М.Куницький // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – М., 2013. – № 12 (59). – Часть. I. – С. 171 – 175.

ВИСНОВКИ

1. Історіографія проблеми соціально-правового статусу місцевого населення РКУ поділяється на три взаємопов'язаних періоди: 1941 – 1953 рр.; 1960 – 1980 рр. та сучасний. У період воєнної доби та перших повоєнних десятиріч відбувалось переважно накопичення емпіричного матеріалу та його трактування в публіцистичному й науково-популярному жанрах. Напрацювання вітчизняних науковців зосереджувалися переважно довкола злочинів, вчинених нацистами на окупованій території республіки у 1941 – 1944 рр., розгортання руху Опору та керівництва ним партійними органами.

Інтерпретація сутності окупаційного режиму здійснювалася в унісон із вказівками Й.Сталіна про спробу та реставрацію дореволюційних порядків, відновлення влади поміщиків та буржуазії. У результаті, з'явилися аморфні терміни і поняття, які кваліфікували становище населення як «безправне» й «підневільне».

У 70 – 80 рр. ХХ ст. тематичний спектр досліджень у цій ніші значно розширився. Однак у концептуальному плані суттєвих змін не сталося. Соціально-правовий статус місцевого населення в цей період кваліфікується в контексті «військово-каторжного» характеру «нового порядку», відновлення «кріпосницьких» та «буржуазно-поміщицьких порядків». Незважаючи на введення до наукового обігу значної кількості джерел, методологічні підходи обмежували можливості глибокої оцінки феноменології окупаційної доби.

Аналіз надбань сучасної історичної науки переконливо засвідчує факт існування її окупаційного сегмента, який у поєднанні з «архівною революцією» та плюралістичною методологією пізнання активно розробляється, трансформувавшись у самостійний об'єкт наукового пошуку. Водночас доводиться констатувати, що правове становище місцевого населення РКУ не стало предметом спеціального вивчення.

2. Визначення правового статусу всіх категорій місцевого населення РКУ спирається на виявлення та опрацювання архівних джерел і матеріалів,

які залишаються недостатньо відомими або з різних причин були недоступними фахівцям. Враховуючи існуючі параметри характеристики й використання історичних джерел, автор класифікує емпіричну базу на основі часових рамок їх появи; походження документів (центральні установи Третього Райху, Райхсміністерство східних окупованих територій, установи командування окупаційними військами в Україні, центральний та регіональний апарат РКУ, органи місцевого управління обласного, районного, міського та сільського рівнів; органи та установи правосуддя), відомчого призначення документів, складу документів за формою та змістом (накази, розпорядження, доповідні записки, циркуляри, інструкції, повідомлення, звіти, службові листи, аналітичні довідки, огляди); вірогідності та інформативного потенціалу.

3. Незважаючи на пангерманістську теоретичну традицію, успадковану А.Гітлером та його сподвижниками, до певного часу «українське питання» не було центральним і основним для зовнішньої політики нацистської Німеччини. Вищі політичні кола Третього Райху лише час від часу звертали на нього увагу для тиску на своїх опонентів під час зовнішньополітичних акцій.

Ця проблема почала набирати більш чітких і окреслених рис після 1 вересня 1939 р., а генеровані А. Гітлером та його оточенням імпульси утримувалися в канві ідеологічних постулатів нацизму, відповідно до яких українці не були «арійським» народом і мали обслуговувати в майбутньому панівну «арійську» расу. Згідно з перспективами експансіоністських планів позбавлені власної еліти українці втрачали будь-які внутрішні можливості не лише організованого супротиву, а й перспективи національного державотворення. Насаджений на східних окупованих територіях німецький етнічний масив у жодному разі не мав розчинитися в місцевому середовищі, живучи ізольовано від нього.

Більш помірковані підходи до «українського питання» мав А.Розенберг – один із теоретиків нацистської ідеології. Він вважав, що слід враховувати

особливості національного розвитку всіх народів, які проживали на окупованих землях. Поділяючи переконання фюрера, що основним ворогом для Німеччини є Росія, А.Розенберг пропонував проводити гнучкішу, виваженішу й диференційовану політику щодо кожного з етнічних масивів, які населяли СРСР. Особливе місце серед них він приділяв українцям. Саме цей народ, на його думку, мав би захищати німецькі інтереси на Сході в разі перемоги Німеччини, а новостворена Українська держава повинна перебувати під повним контролем Німеччини й отримати суто формальні атрибути незалежності. Але ці думки так і не стали домінуючими в керівництві III Райху.

4. Окупаційна політика на теренах України, яку репрезентували А.Гітлер та його ортодоксальне оточення, базувалася на принципах: повна ліквідація адміністративно-територіального та політичного устрою СРСР; знеособлений підхід до народів, які проживали на теренах України; фізична ліквідація расових (євреї і цигани) та політичних «ворогів» Третього Райху; перетворення фольксдойче на масову соціально-політичну опору «нового порядку»; відмова українцям у створенні власної державності; максимальна експлуатація людського та сировинного потенціалу країни. Стратегічною метою окупації визначалася підготовка захопленого територіального масиву до перетворення на «життєвий простір» для німецького народу.

Німецькі адміністратори використовували легітимізаційні технології для забезпечення життєздатності окупаційної системи в цілому. Технології формування нового правового і соціального ландшафту передбачали організаційне забезпечення формально-структурного, ідеологічного та персонального елементів цього процесу.

Формально-структурна складова формувалась шляхом запровадження нових нормативно-правових актів і створення різних ланок окупаційного апарату.

За допомогою ідеологічних міфів і пропаганди в місцевого населення сформувалася не лише віра у справедливість окупаційного режиму, а й

утверджувалося право Третього Райху на завоювання України й тих заходів, які проводилися упродовж окупації. Спеціальні служби спрямовували свої зусилля на переконання суспільства в законності нового політичного режиму, формування його довіри до владних структур і прийнятих правових норм та юридичних настанов, певних типів поведінки, стосунків між публічною владою і мешканцями окупованих територій.

Персональний сегмент процесу легітимізації окупаційного режиму був пов'язаний із необхідністю широкого залучення до здійснення адміністративних функцій допоміжного характеру. При цьому останні не одержували жодних ексклюзивних гарантій і прав і могли бути репресовані за найменші порушення німецьких приписів.

5. Для реалізації мети та завдань окупаційної політики Третього Райху в Україні було створено відповідний апарат – систему органів та установ РКУ, уповноважених на певні службові дії та компетенції. Функціонували вони в системі горизонтальних та вертикальних управлінських зв'язків, становлячи суворо централізовану та замкнуту адміністративну систему. В умовах війни та окупації, постійних деструктивних зовнішніх впливів німецька управлінська система мала функціонувати злагоджено, самодостатньо, швидко й оперативно реагуючи на невідкладні виклики часу.

Із початком окупації влада на теренах майбутнього РКУ перебувала в руках так званої військової адміністрації, представленої комендатурами Вермахту. На значних за розмірами територіях, котрі охоплювали, як правило, кілька колишніх радянських областей, діяли фельдкомендатури. У межах кількох колишніх радянських районів функціонували ортскомендатури. Фактично це були територіальні органи військового управління окупованими землями.

Цивільну окупаційну адміністрацію репрезентували Райхсміністерство східних окупованих територій та РКУ, який, у свою чергу, поділявся на генеральні округи та гебітскомісаріати (штадткомісаріати). У їх повному підпорядкуванні перебували органи місцевого управління: районні, міські та

сільські управи. Як військовій, так і цивільній адміністраціям належали всі владні повноваження адміністративного, військово-поліційного та господарсько-економічного характеру. Управлінська модель, на основі якої функціонували німецькі органи влади, мала суворо централізований, замкнутий на генеральних комісаріатах, відділах РКУ та особисто райхскомісарові Е.Коху характер.

Каральні та правоохоронні органи РКУ були представлені поліцією безпеки та СД (повноваження в політичній сфері), цивільною жандармерією (повноваження у кримінальній сфері) та місцевими поліційними формуваннями, а також айнзатцгрупами, на які покладалося «остаточне вирішення «єврейського питання».

Із самого початку створення система органів та установ РКУ мала надзвичайно низький рівень управлінської надійності. Неадекватно високий ступінь паралелізму та дублювання в роботі окупаційних органів влади, притаманний окупаційним адміністраторам, регіональний та місцевий «вождизм», особисті конфлікти та протиріччя між керівниками «нового порядку», глибокий і затяжний конфлікт із місцевим суспільством стали причинами деструктивних явищ у роботі адміністрації РКУ та системної кризи режиму, яка простежується на всіх етапах функціонування німецької влади.

6. В основі окупаційної політики Третього Райху на теренах України перебувала ідеологія нацизму, відповідно до якої расовими ворогами оголошувалися євреї, а комуністи та радянський актив стали політичними противниками Німеччини, оскільки вважалися опорою «жидо-більшовизму».

Проте окупаційне адміністрування й відсутність кадрів практично в усіх галузях господарства призвели до певного перегляду цих положень, а тому частина комуністів та радянського активу зберегли право на життя й за умов лояльності до «нового порядку» користувалися обмеженим соціально-правовим статусом. Чимало з цих людей зайняли посади в окупаційному апараті влади та поліції. Та частина радянських військовополонених, яка була

відпущена з полону, отримала можливість соціалізуватися до місцевого суспільства й також мала обмежений правовий статус. Лише євреї та роми за жодних умов не могли зберегти життя й, втративши всі права та свободи, підлягали фізичній ліквідації.

7. Привілейований порівняно з рештою цивільного населення соціально-правовий статус отримали фольксдойче та особи, які перебували на службі в місцевих окупаційних органах влади та поліції. Останні ж виступали як своєрідні посередники між німецькою окупаційною владою та місцевим соціумом і за родом своєї діяльності мусили виконувати на практиці всі ті завдання, які надходили від німецьких владних структур. Разом із тим вони мали певну автономію у виборі форм і методів їх практичної реалізації. Саме цей відносний «люфт» у діяльності місцевого керівництва й визначав як позитивні, так і негативні особливості їх діяльності. Недарма в цьому середовищі виникли масові зловживання одержаними повноваженнями й корупція. З іншого боку, цей прошарок постійно перебував під загрозою санкцій за будь-які порушення.

Якщо високий соціальний статус фольксдойче визначався їх національним походженням, то в працівників органів місцевого управління та поліції – професійною діяльністю. Але за найменшого ступеня нелояльності чи самостійності всі вони підлягали покаранню. Цим самим німецька адміністрація унеможлиблювала появу нового елітного соціального прошарку населення, який у майбутньому міг стати основою націотворення.

Незважаючи на те, що в процесі легітимації адміністрація РКУ звертала певну увагу на осіб, репресованих та розкуркулених радянською владою, у своїй практичній діяльності окупаційні власті відмовляли цим людям у наданні соціальних преференцій та поверненні відібраного майна. Лише особи, які вступили на службу в окупаційні органи влади та поліційні формування, могли одержати право на повернення частки належної їм власності.

8. Одним із важливих засобів забезпечення законслухняної поведінки місцевого населення виступала можливість захисту його прав. Місцевий соціум перебував під тотальним та суворим контролем окупаційної адміністрації всіх управлінських рівнів. У відносинах між представниками окупаційних властей та місцевим цивільним населенням домінували нічим не обмежені інтереси й імперативи нових «господарів», які будь-що домагалися виконання власних директивних установок. Німецькі управлінці навіть не розглядали можливостей оскарження своїх рішень із боку місцевих мешканців.

Із перших днів окупації основним способом захисту прав місцевого населення стали звернення та заяви до органів управління. У першу чергу люди могли звертатися до керівництва районних та міських управ, яким довелося розглядати велику кількість заяв і забезпечувати певний соціальний і правовий захист населення.

Незважаючи на те, що в багатьох регіонах України з середини 1942 р. правові відділи як структурні підрозділи органів місцевого управління були скорочені, юридична практика, зорієнтована на допомогу населенню, усе ж не припинялася. На місцях залишилися юридичні консультації, працівники яких продовжували надавати відповідні послуги місцевим мешканцям. Замість правових відділів у багатьох генеральних округах при органах місцевого управління були створені юридичні бюро. Поряд із наданням консультацій працівникам районних та міських управ їх службовці зобов'язувалися надавати юридичну допомогу цивільному населенню.

Німецькі владні інституції також розглядали звернення місцевого населення. Основною німецькою установою, до якої населення України мало право звертатися за допомогою, стали гебітскомісаріати. Фактично гебітскомісаріати стали тим органом влади, працівники якого мали реальну можливість вплинути на долю людей, вирішити їх важливі життєві проблеми.

Якщо незаконні дії ініціювалися місцевими управлінцями, службовці німецьких органів влади були не проти того, щоб засвідчити перед місцевим

населенням свою «справедливість». Тому досить часто місцеву людність ознайомлювали з фактами зловживань адміністрації районних та міських управ, а також тих, хто служив у поліційних формуваннях.

Одне з важливих місць у забезпеченні прав місцевого населення належало органам місцевої цивільної жандармерії. Фактично ця німецька правоохоронна структура виконувала функції кримінальної поліції, розглядаючи безліч справ, пов'язаних зі зверненнями місцевого населення.

При цьому жандарми могли розглядати справи в адміністративному порядку, власноруч виносячи рішення та й здійснюючи правосуддя, а також передавати підготовлені матеріали досудового слідства на розгляд місцевого кримінального суду.

9. З весни 1942 р., а у деяких регіонах і раніше, місцеве населення РКУ отримало можливість захисту своїх прав та інтересів у судовому порядку. Це був один із основних засобів захисту цивільних прав місцевого населення та врегулювання тих соціальних відносин, які виникали в суспільному середовищі. Для цього німецька адміністрація РКУ ініціювала створення місцевих судових установ – цивільних (суди шліфенів) та кримінальних (суди шефенів). Для розв'язання правових проблем фольксдойче був створений німецький цивільний суд.

Цивільні суди розглядали питання: ідентифікації особи, встановлення часу народження та віку, надання права на одруження, усиновлення, оголошення особи недієздатною та безвісти відсутньою, встановлення опіки та піклування, розлучення та визначення рівня аліментних платежів, затвердження прав на спадщину, майнових спорів. Суди шефенів призначалися для розгляду дрібних правопорушень, які можна було кваліфікувати як злочини.

До участі в розгляді справ допускалися адвокати. Вимоги до цієї категорії працівників юридичної сфери були подібними до суддів – наявність відповідної фахової підготовки та досвіду професійної діяльності, лояльне ставлення до німецької влади. Не мали права обіймати ці посади колишні

комуністи, працівники НКВС та прокуратури, євреї. Ще одним засобом регулювання соціальних відносин стало створення місцевого нотаріату. Ці установи ефективно виконували своє завдання, а їх малочисленний, як на той час, і не завжди кваліфікований кадровий склад у міру можливостей здійснював регулятивні функції.

10. Із перших днів окупації в Україні відповідними нормативно-правовими актами Райхсміністерства східних окупованих територій та адміністрацією РКУ запроваджувалась трудова повинність для всього працездатного населення. Працездатними оголошувалися особи чоловічої та жіночої статі віком від 16 до 45 років. Медичні працівники мали працювати до досягнення 63 років. Робочий тиждень було збільшено з 48-годинного до 54-годинного. Гебітскомісари отримали можливість на свій розсуд визначати вікові межі осіб, оголошених працездатними.

Окупаційне законодавство в галузі трудових правовідносин набуло виразних репресивно-каральних рис. Кожен працівник із місцевого населення зобов'язувався виконувати ту роботу, яка йому пропонувалась. За самовільне залишення місця роботи, запізнення та порушення правил трудового розпорядку передбачалися суворі покарання.

На теренах РКУ досить широко застосовувалася дисциплінарна відповідальність працюючих громадян, котрі порушували встановлені правила. Одним із засобів дисциплінарного покарання тих, хто ухилявся або недобросовісно виконував покладені на них обов'язки, стало переміщення їх до трудових таборів. Незрідка особам, які відмовлялися від виконання визначеної роботи, загрожувала смертна кара, а процедура винесення відповідного вироку здійснювалась у позасудовому порядку.

Нацистська окупація України передбачала запровадження системи викачування всіх наявних ресурсів задля успішного завершення військової кампанії на Сході. Одним із засобів реалізації цього курсу стала податкова політика адміністрації РКУ.

Головним завданням податкової політики стало наповнення бюджетів районних, міських та сільських управ, адже їх робота фінансувалася винятково за рахунок оподаткування місцевого населення. Якщо ж виникав дефіцит бюджету, то німецькі органи влади змушені були дотувати різницю в надходженнях та витратах місцевих управлінських структур.

Німецька адміністрація в особі генеральних комісарів та гебітскомісаріатів володіла додатковими повноваженнями у сфері оподаткування місцевого населення. Вони мали право на власний розсуд, якщо цього вимагали умови господарської діяльності в їх округах, встановлювати додаткові податки та збори чи збільшувати їх розміри. Незважаючи на централізацію справи зі стягнення податків, ситуація в цій сфері безпосередньо залежала від потреб органів управління, особистого бачення німецьких керівників.

Податкові пільги одержували фольксдойче, працівники місцевих поліційних формувань, неплатоспроможні категорії населення. Пільги в оподаткуванні та орендній платі надавалися крамницям, комісійним магазинам, їдальням та дитячим дошкільним установам, котрі перебували в підпорядкуванні відділів соціального забезпечення районних та міських управ.

11. Основними регуляторами застосування щодо населення РКУ правових санкцій адміністративного та кримінального законодавства виступали відповідні дозволи й заборони, сформульовані та ухвалені у встановленому порядку окупаційними адміністраторами всіх управлінських рівнів РКУ. Мотиваційний вплив на поведінку людей норм «окупаційного права» здійснювався не лише санкціями, а й вираженими, і закріпленими в них диспозиціями.

Юридична відповідальність особи була одним із основних та неодмінних засобів забезпечення правочинної поведінки та усунення правопорушень із боку місцевого населення. Вона мала домінуючий загальнопревентивний і репресивно-каральний характер. Німецька адміністрація орієнтувалася

переважно на силові методи впливу на суспільну поведінку, а не на виховні аспекти юридичної відповідальності.

Система адміністративних та кримінальних покарань місцевого населення набула оформлення в ході створення цивільних інституцій РКУ. Правотворчість адміністрації РКУ не передбачала створення кодифікованих нормативних актів, вони не узгоджувалися з відповідними актами вищого ієрархічного рівня і здебільшого мали локальний характер, унормовували аспекти, пов'язані з невідкладними потребами поточного моменту.

Значна частина нормативних актів, виданих центральним апаратом РКУ, передбачала застосування до осіб, визнаних винними у вчиненні певних дій, такого виду покарання, як смертна кара. Досить часто конкретні диспозиції правових норм, за якими й наступала кримінальна відповідальність, мали занадто загальний характер і їх можна було застосовувати чи не до всіх осіб, які з різних причин потрапляли в поле зору уповноважених на ці дії органів та службових осіб.

Надзвичайно широко в окупованій Україні застосовувалися позасудові засоби впливу на місцеву спільноту. Окупаційна адміністрація запровадила колективну відповідальність за акти диверсій чи саботажу, вбивства німецьких військовослужбовців, представників поліцейних та інших служб. Повсякденним явищем окупаційної дійсності стала система заручництва, запроваджена з метою протидії «ворожим виступом проти інтересів III Райху».

Однак усі ці заходи так і не змогли ліквідувати активні і пасивні форми супротиву окупаційним заходам, проявам девіантної поведінки у всіх можливих проявах.

12. Створення системи медичного забезпечення місцевого населення не входило до планів керівництва як військової зони окупації, так і цивільної адміністрації РКУ, оскільки вимирання населення захоплених теренів країни лише полегшувало реалізацію стратегічної мети окупації – підготовки майбутнього життєвого простору. Але реальні потреби подальшого ведення

війни, завдання економічної експлуатації місцевого суспільства потрібно було створити елементарну систему медичного забезпечення, припинити масові інфекційні захворювання, які в умовах недавніх військових дій поширювалися територією України й набували небаченого розмаху.

Відновлення роботи медичних установ здійснювалося здебільшого на довоєнній матеріальній радянській базі. На деякий час було збережено життя тим медичним працівникам, які мали єврейське походження, а з таборів військовополонених відпустили частину медиків, які потрапили до армії за мобілізацією. В окремих регіонах, де вдалося на певний час організувати закінчення навчання контингенту медичних освітніх закладів, які існували ще до війни, їх випускники поповнили лави працівників установ охорони здоров'я.

Коштів на утримання медичних закладів, зібраних за рахунок зборів із місцевого населення, катастрофічно не вистачало. Тому з ініціативи місцевої влади й санкцій німецької військової адміністрації було створено так звані «лікарняні каси» та організовано страхування працівників на випадок їх тимчасової непрацездатності. Частина непрацездатних та нужденних осіб, радянських військовополонених та хворі на туберкульоз отримали право на безкоштовну медичну допомогу. У цьому ж порядку розв'язувалися питання надання невідкладної медичної допомоги.

Восени 1941 р. відновила роботу частина загальноосвітніх шкіл та закладів професійної освіти – училищ, технікумів, фельдшерсько-акушерських і медичних шкіл. Подекуди почали працювати й вищі навчальні заклади. Відбувалися й зміни в організаційно-правовому плані. В Україні з'явилися гімназії за дореволюційним зразком – реального та класичного типів. З 1942 р. українцям залишили право винятково на початкову освіту у формі народних шкіл.

Регіональним та місцевим німецьким чиновникам, які мали бути активними провідниками нацистської ідеології на Сході, довелося відступати від її окремих постулатів і лояльніше ставитися до освітніх потреб українців,

адже брак кваліфікованих кадрів в усіх галузях господарства загрожував зривом завдань Берліна. Цей фактор і призвів до того, що в деяких регіонах України нехай хаотично й короткотерміново, але функціонували заклади професійної освіти.

Під час нацистської окупації були створені умови для функціонування Православної церкви, але в рамках жорстких приписів цивільної адміністрації РКУ. Уже в перших розпорядженнях військових ставилася вимога не перешкоджати відкриттю храмів на окупованій території, проведенні ремонтів у зруйнованих та сплюндрованих у радянські часи церквах. Аналогічні дії проводилися й по відношенню до церковних течій протестантського напрямку, які заборонялися та переслідувалися у передвоєнний період. Однак за начебто позитивною динамікою процесів у церковній сфері крилися й негативні тенденції. Окупаційна влада не дозволяла створення єдиної Православної церкви в Україні, яка б представляла інтереси всього народу, і всіляко протидіяла об'єднувчим тенденціям.

Культурне життя в Україні, незважаючи на гітлерівську окупацію, продовжувало існувати, хоча і в обмежених формах. Найактивнішим воно було в театральному мистецтві та сферах дозвілля. Інші напрямки культурного буття українців перебували в стані регресу та стагнації. Дозволивши існування культурних установ, німецька адміністрація забороняла будь-які прояви їх політизації.

Органам місцевого управління РКУ довелося розглядати питання житлового забезпечення осіб, які того потребували. Із перших днів окупації тривав процес перерозподілу житла, яке раніше належало евакуйованим особам та євреям, переселеним до гетто чи знищеним у ході ліквідаційних акцій.

Повноваження, пов'язані з контролем за правилами проживання, покладалися на житлові та адміністративні відділи місцевих управ. Зазвичай у підпорядкуванні житлових відділів перебували будинкові управління.

Кожна з цих комунальних структур здійснювала управління визначеними міською владою приміщеннями. У штатах будинкових управлінь перебували двірники, які окрім виконання службових обов'язків із прибирання та утримання закріплених площ у належному стані, виконували й функції контролю за мешканцями будинків. Вони тісно співпрацювали з місцевими поліційними формуваннями у справі виявлення осіб, вороже налаштованих до німецької влади, комуністів, членів радянського активу та євреїв.

У великих містах, де існував приватний сектор і помешкання, з ініціативи місцевої влади створювалися дільничні інспекції приватного сектору. Їх функції були схожі на службові повноваження будинкоуправлінь з тією лише різницею, що до їх завдань не входили питання виробничо-експлуатаційного характеру. У площині ж організації контролю за правилами проживання мешканців та їх поведінкою це були досить схожі адміністративні структури.

Найскладнішою проблемою, яку довелося вирішувати місцевим органам управління, було продовольче забезпечення населення окупованої України. Працюючі категорії населення отримували продукти харчування за картковою системою. Те ж саме стосувалося й непрацюючих та непрацевдатних. Але це питання вирішувалося за залишковим принципом, і лише завдяки органам місцевого управління ця проблема частково розв'язувалася. В аналогічному стані перебували й питання забезпечення людей паливом та одягом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

I. АРХІВИ

Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ)

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України
Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ
Спр. 1883. Архівно-слідча справа. – 20 грудня 1949. – 19 травня 1950.,
359 арк.
2. Галузевий державний архів Служби безпеки України
Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ
Спр. 2784. Архівно-слідча справа. – Т. 1. – 1 лютого 1951. – 15 травня
1951., 301 арк.
3. Галузевий державний архів Служби безпеки України
Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ
Спр. 2784. – Архівно-слідча справа. – Т. 2. – 1 лютого 1951. – 15 травня
1951., 591 арк.
4. Галузевий державний архів Служби безпеки України
Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ
Спр. 2789. Архівно-слідча справа. – 24 липня 1951. – 23 листопада 1951.,
228 арк.
5. Галузевий державний архів Служби безпеки України
Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ
Спр. 2797. Архівно-слідча справа. – 29 червня 1946. – 31 липня 1946.,
140 арк.
6. Галузевий державний архів Служби безпеки України
Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ
Спр. 11906. Архівно-слідча справа. – 1944., 91 арк.
7. Галузевий державний архів Служби безпеки України
Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ

Спр. 26279. Архівно-слідча справа. – 25 лютого 1947. – 28 березня 1947.,
64 арк.

8. Галузевий державний архів Служби безпеки України

Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ

Спр. 39182. Архівно-слідча справа. – 15 листопада 1943. – Закінчено. – 4
травня 1944., 177 арк.

9. Галузевий державний архів Служби безпеки України

Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ

Спр. 39804. Архівно-слідча справа. – Т. 2. – 22 січня 1951. – 21 вересня
1951., 282 арк.

10. Галузевий державний архів Служби безпеки України

Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ

Спр. 39831. Архівно-слідча справа. – Т. 2. – 28 серпня 1949. – 15 червня
1949., 294 арк.

11. Галузевий державний архів Служби безпеки України

Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ

Спр. 46872. Архівно-слідча справа. – Без дати, 205 арк.

12. Галузевий державний архів Служби безпеки України

Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ

Спр. 51066. Архівно-слідча справа. – Т. 2. – 6 липня 1950., 326 арк.

13. Галузевий державний архів Служби безпеки України

Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ

Спр. 51066. Архівно-слідча справа. – Т. 3. – 9 травня 1945. – 3 липня
1950., 346 арк.

14. Галузевий державний архів Служби безпеки України

Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ

Спр. 51498. Архівно-слідча справа. – 11 грудня 1944. – 14 березня 1945.,
58 арк.

15. Галузевий державний архів Служби безпеки України

Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ

Спр. 51718. – Т.1. Архівно-слідча справа. – 6 вересня 1956. – 4 травня 1957., 330 арк.

16. Галузевий державний архів Служби безпеки України

Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ

Спр. 51718. – Т. 3: Архівно-слідча справа. – 6 вересня 1956. – 21 травня 1957., 266 арк.

17. Галузевий державний архів Служби безпеки України

Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ

Спр. 55733. – Т.1. Архівно-слідча справа. – 20 вересня 1944. – 25 грудня 1946., 225 арк.

18. Галузевий державний архів Служби безпеки України

Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ

Спр. 55733. – Т.2. Архівно-слідча справа. – 10 лютого 1961. – 5 березня 1961., 230 арк.

19. Галузевий державний архів Служби безпеки України

Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ

Спр. 56141. Архівно-слідча справа. – 31 січня 1946. – 28 лютого 1946., 137 арк.

20. Галузевий державний архів Служби безпеки України

Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ

Спр. 56588. Архівно-слідча справа. – 14 травня 1944. – 29 червня 1944., 258 арк.

21. Галузевий державний архів Служби безпеки України

Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ

Спр. 56990. Архівно-слідча справа. – 19 липня 1947. – 29 серпня 1947., 153 арк.

22. Галузевий державний архів Служби безпеки України

Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ

Спр. 57034. – Т. 2. – 15 липня 1946. – 15 вересня 1946., 199 арк.

23. Галузевий державний архів Служби безпеки України

- Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ
Спр. 57198. Архівно-слідча справа. – 28 жовтня 1947. – 1 грудня 1947.,
106 арк.
24. Галузевий державний архів Служби безпеки України
Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ
Спр. 57233. Архівно-слідча справа. – 10 травня 1944. – 26 липня 1944., 51
арк.
25. Галузевий державний архів Служби безпеки України
Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ
Спр. 57727. Архівно-слідча справа. – Т. 1. – 10 березня 1946. – 27 жовтня
1946., 525 арк.
26. Галузевий державний архів Служби безпеки України
Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ
Спр. 57727. Архівно-слідча справа (матеріали додаткового
розслідування). – Т. 2. – 1960., 227 арк.
27. Галузевий державний архів Служби безпеки України
Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ
Спр. 57919. Архівно-слідча справа. – Т. 2. – 10 липня 1945. – 11 жовтня
1945., 469 арк.
28. Галузевий державний архів Служби безпеки України
Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ
Спр. 57919. Архівно-слідча справа. – Т. 3. – 31 липня 1989. – 24 грудня
1989., 534 арк.
29. Галузевий державний архів Служби безпеки України
Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ
Спр. 58005. Архівно-слідча справа. – 24 березня 1948. – 26 квітня 1948.,
152 арк.
30. Галузевий державний архів Служби безпеки України
Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ

Спр. 59175. Архівно-слідча справа. – 24 лютого 1944. – 6 квітня 1945.,
129 арк.

31. Галузевий державний архів Служби безпеки України

Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ

Спр. 61113. Архівно-слідча справа. – 24 березня 1944. – 8 квітня 1944.,
63 арк.

32. Галузевий державний архів Служби безпеки України

Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ

Спр. 63088. Архівно-слідча справа. – Т.2. – 4 серпня 1958. – 26 березня
1959., 319 арк.

33. Галузевий державний архів Служби безпеки України

Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ

Спр. 63088. Архівно-слідча справа. – Т.4. – 4 серпня 1958. – 26 березня
1959., 309 арк.

34. Галузевий державний архів Служби безпеки України

Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ

Спр. 63148. Архівно-слідча справа. – 13 червня 1943. – 12 жовтня 1949.,
396 арк.

35. Галузевий державний архів Служби безпеки України

Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ

Спр. 63424. Архівно-слідча справа. – 7 березня 1945. – 6 травня 1945.,
220 арк.

36. Галузевий державний архів Служби безпеки України

Ф. 5. Фонд архівних кримінальних справ

Спр. 67026. Архівно-слідча справа. – 29 вересня 1950. – 1 листопада
1950., 205 арк.

37. Галузевий державний архів Служби безпеки України

Ф. 6. Архівні кримінальні справи на реабілітованих громадян

Спр. 42841-ФП. Архівно-слідча справа. – 23 березня 1945. – 23 червня
1945., 153 арк.

38. Галузевий державний архів Служби безпеки України
Ф. 6. Архівні кримінальні справи на реабілітованих громадян
Спр. 68424-ФП. Архівно-слідча справа. – 24 вересня 1948. – 27 грудня
1948., 199 арк.
39. Галузевий державний архів Служби безпеки України
Ф. 6. Архівні кримінальні справи на реабілітованих громадян
Спр. 68455-ФП. Архівно-слідча справа. – 7 квітня 1944. – 16 червня
1944., 113 арк.
40. Галузевий державний архів Служби безпеки України
Ф. 6. Архівні кримінальні справи на реабілітованих громадян
Спр. 68860-ФП. Архівно-слідча справа. – 12 вересня 1945. – 28 вересня
1945., 53 арк.
41. Галузевий державний архів Служби безпеки України
Ф. 6. Архівні кримінальні справи на реабілітованих громадян
Спр. 69504-ФП. Архівно-слідча справа. – 1 травня 1945. – 12 липня 1945,
123 арк.
42. Галузевий державний архів Служби безпеки України
Ф. 6. Архівні кримінальні справи на реабілітованих громадян
Спр. 69763-ФП. Архівно-слідча справа. – 7 листопада 1946. – 31 грудня
1946., 189 арк.
43. Галузевий державний архів Служби безпеки України
Ф. 6. Архівні кримінальні справи на реабілітованих громадян
Спр. 697777-ФП. Архівно-слідча справа. – 7 листопада 1946. – 31 грудня
1946., 321 арк.
44. Галузевий державний архів Служби безпеки України
Ф. 6. Архівні кримінальні справи на реабілітованих громадян
Спр. 69863-ФП. Архівно-слідча справа. – 13 листопада 1945. – 7 лютого
1946., 147 арк.
45. Галузевий державний архів Служби безпеки України
Ф. 6. Архівні кримінальні справи на реабілітованих громадян

Спр. 69926-ФП. Архівно-слідча справа. – 15 липня 1946. – 29 серпня 1946., 231 арк.

46. Галузевий державний архів Служби безпеки України

Ф. 6. Архівні кримінальні справи на реабілітованих громадян

Спр. 72220-ФП. Архівно-слідча справа. – 28 березня 1944. – 20 грудня 1944., 201 арк.

47. Галузевий державний архів Служби безпеки України

Ф. 6. Архівні кримінальні справи на реабілітованих громадян

Спр. 72222-ФП. Архівно-слідча справа. – 10 січня 1944. – 10 лютого 1944., 74 арк.

48. Галузевий державний архів Служби безпеки України

Ф. 6. Архівні кримінальні справи на реабілітованих громадян

Спр. 72524-ФП. Архівно-слідча справа. – 14 лютого 1946. – 19 квітня 1946., 157 арк.

49. Галузевий державний архів Служби безпеки України

Ф. 6. Архівні кримінальні справи на реабілітованих громадян

Спр. 73824-ФП. Архівно-слідча справа. – 29 листопада 1944. – 17 лютого 1945., 131 арк.

50. Галузевий державний архів Служби безпеки України

Ф. 79. Управління МДБ Київської області

оп. 1

Спр. 5. – Т. 1. – Докладные записки в обком КП (б) У за 1944 – 1945 гг. – 5 січня 1944. – 29 листопада 1945., 288 арк.

51. Галузевий державний архів Служби безпеки України

Ф. 79. Управління МДБ Київської області

оп. 1.

Спр. 937. – Т. 2. – Материалы по зверствам немецко-фашистских оккупантов в 1941-1943 гг. по районах Киевской области. – 1 січня 1944. – 30 грудня 1944., 303 арк.

**Центральний державний архів вищих органів влади і управління
України (ЦДАВОУ)**

52. Центральний державний архів вищих органів влади і управління
України

Ф. КМФ-8. Колекція мікрофотокопій документів німецько-фашистських адміністративних установ, армійських груп і їх тылових охранных підрозділів, діялих на окупованих східних територіях

оп. 1.

Спр. 38. Указання Гітлера і Міністерства о політиці німців на Україні і об відношенні к українському населенню; отчети командуючого німецькими військами на Україні і господарського штабу на Сході о господарському положенні і настроєнні населення України; доклад Коха: «Советское наследие на Украине – настроения и опыт»; обращение к Гитлеру председателя украинского националистического комитета во Львові – митрополита А.Шептицького, председателя украинского националистического комитета в Києві – профессора Величківського, отамана військ УНР – А.Левицького /в Празі/, петлюровського генерала Омеляновича-Павленко Д.М. /в Празі/ і вождя ОУН – А.Мельника; адміністративне відділення рейхскомісаріату Україна і списки генералкомісаров. – 1941. – 1942., 652 – 862 к.

53. Центральний державний архів вищих органів влади і управління
України

Ф. КМФ-8. Колекція мікрофотокопій документів німецько-фашистських адміністративних установ, армійських груп і їх тылових охранных підрозділів, діялих на окупованих східних територіях

оп. 1.

Спр. 180. Переписка с райхскомиссаром Украины (в Ровно). – 1941. – 1942.

54. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 2077. Генерал-комісар Волині і Поділля, м. Луцьк
оп. 1.

Спр. 1. Распоряжения райхскомиссара Украины о полномочиях областных комиссаров, проведении строительных работ в оккупированных областях и т.п. Акт составленный страховым инспектором о пожаре в с. Жукивец, рапорты полицейских по этому вопросу. – 1 листопада 1941. – 25 грудня 1943., 21 арк.

55. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 2077. Генерал-комісар Волині і Поділля, м. Луцьк
оп. 1.

Спр. 4. Указания и циркуляр генерал-комиссара Волыни и Подолья об организации националистического «Украинского комитета помощи», о запрещении ловли рыбы в реках и др., о посеве табака. Воззвание фашистской службы информации к украинскому населению о поездке в Германию. – 6 травня 1942. – січень 1943., 7 арк.

56. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 2077. Генерал-комісар Волині і Поділля, м. Луцьк
оп. 1.

Спр. 7. Циркуляры генерал-комиссара Волыни и Подолья о доставке в оккупированные восточные области автомашин для нужд немецких учреждений и т.п. – 15 квітня 1942. – 11 листопада 1943., 8 арк.

57. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 2077. Генерал-комісар Волині і Поділля, м. Луцьк

оп. 1.

Спр. 10. «Центральный листок рейхскомиссара Украины» № 1 – 35. – 1 травня 1942. – 31 грудня 1942., 150 арк.

58. Центральный державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 2077. Генерал-комісар Волині і Поділля, м. Луцьк

оп. 1.

Спр. 11. «Центральный листок рейхскомиссара Украины» № 1 – 29. – 1 травня 1942. – 19 липня 1943., 130 арк.

59. Центральный державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 2077. Генерал-комісар Волині і Поділля, м. Луцьк

оп. 1.

Спр. 12. «Служебный листок генерал-комиссара Волыни и Подолья в Луцке» № 1 – 5, 8 – 10. – 27 липня 1942. – 15 грудня 1942., 52 арк.

60. Центральный державний архів вищих органів влади і управління України

Ф. 2077. Генерал-комісар Волині і Поділля, м. Луцьк

оп. 1.

Спр. 13. «Служебный листок генерал-комиссара Волыни и Подолья в Луцке» № 3, 7 – 10, 1 – 11. – 15 вересня 1942. – 1 липня 1943., 142 арк.

61. Центральный державний архів вищих органів влади і управління України

Ф. 2077. Генерал-комісар Волині і Поділля, м. Луцьк

оп. 1.

Спр. 14. «Служебный листок генерал-комиссара Волыни и Подолья в Луцке» № 8, 10. – 15 листопада 1942. – 15 грудня 1942., 22 арк.

62. Центральный державний архів вищих органів влади і управління України

Ф. 2077. Генерал-комісар Волині і Поділля, м. Луцьк

оп. 1.

Спр. 15. «Служебный листок генерал-комиссара Волыни и Подолья в Луцке» № 10. – 15 грудня 1942., 11 арк.

63. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України

Ф. 2077. Генерал-комісар Волині і Поділля, м. Луцьк.

оп. 1.

Спр. 17. «Служебный листок генерал-комиссара Волыни и Подолья в Луцке» № 1 – 19. – 1 січня 1943. – 1 листопада 1943., 110 арк.

64. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 2077. Генерал-комісар Волині і Поділля, м. Луцьк

оп. 1.

Спр. 20. «Центральный листок рейхскомиссара Украины» № 1 – 20; 22 – 44. – 1 січня 1943. – 26 вересня 1943., 150 арк.

65. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 3206. Рейхскомісаріат «Україна»

оп. 1.

Спр. 2. Приказ о наказании саботажников и вредителей во всех отраслях связи (почта, телефон, телеграф). Официальные сообщения райхскомиссара Украины. – 2 вересня 1941. – 25 жовтня 1941., 9 арк.

66. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 3206. Рейхскомісаріат «Україна»

оп. 2.

Спр. 3. Приказы рейхскомиссара Украины об организации работы полиции СС и СД в Украине. Схема размещения частей полиции. – 26 листопада 1941. – 11 лютого 1943., 23 арк.

67. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 3206. Рейхскомісаріат «Україна»

оп. 2.

Спр. 224. Правила и инструкции Рейхскомиссара Украины о ведении юридических дел в оккупированных Восточных областях. – 1 січня 1942. – 15 вересня 1943., 95 арк.

68. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 3206. Рейхскомісаріат «Україна»

оп. 2.

Спр. 289. Финансовый отчет областного комиссара г. Николаева о хозяйственных приходах и расходах городских учреждений. Том I. – 30 липня 1942. – 8 квітня 1943., 46 арк..

69. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 3206. Рейхскомісаріат «Україна»

оп. 2.

Спр. 368. Книга прихода и расхода вспомогательных учреждений г. Бар. – 1 квітня 1942. – лютий 1943., 9 арк.

70. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України

Ф. 3206. Рейхскомісаріат України, м. Рівне.

оп. 6.

Спр. 1. «Служебные распоряжения» райхскомиссара Украины. – 10 жовтня 1942. – 13 грудня 1941., 47 арк.

71. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 3538. Українська республіканська комісія з обліку збитків і злочинів, вчинених німецько-фашистськими загарбниками

оп. 1.

Спр. Сведения о злодеяниях немцев в Полтавской области УССР. – 5 липня 1944. – 26 червня 1944., 12 арк.

72. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 3676. Штаб імперського керівника /Рейхслейтер/ Розенберга для окупованих східних областей, м.м. Берлін, Київ

оп. 1.

Спр. 27. Донесение о настроении населения во время пребывания Розенберга в Киеве, тематика предлагаемых штабом работ, характеристика активно сотрудничавших с штабом журналиста Федора Дубовича, доцента Василя Марченко, Ленинградского профессора Александрова и его сына, переписка о темах работ Маяковского, Штейн, Приходько о вывозе в Берлин киноархива из Херсона, списки открытых немцами в Киеве церковных и культурных пропагандистских учреждений. – 1942. – 1943., 330 арк.

73. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4620. Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни

оп. 3.

Спр. 236. Масове знищення німецько-фашистськими загарбниками мирного населення і військовополонених України. Дисертація Халепо Т.І.» – Почато. – 1948. – Закінчено. – 1948. – На 217 арк.

74. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4620. Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни

оп. 3.

Спр. 239. Система гноблення українського народу німецько-румунськими загарбниками. Дослідження Воробйова. –1941. – 1944., 159 арк.

75. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4620. Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни
оп. 3.

Спр. 240. Форми і методи німецько-фашистської експлуатації і грабування населення. Стаття Литвинова І.Д. –1941. – 1944., 62 арк.

76. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4620 Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни
оп. 3.

Спр. 249. УРСР у роки Великої Вітчизняної війни. Монографія Городнього П.Г.» –1941. –1943., 77 арк.

77. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4620. Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни
оп. 3.

Спр. 264. Житомирщина під час німецько-фашистської окупації. Дисертація Стрельцова О.А. – Липень 1941. – Грудень 1943. – На 134 арк.

78. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4620. Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни
оп. 3.

Спр. 284. Документи про німецько-фашистський окупаційний режим на території Київської області, зібрані членом Комісії Буциком А.К. – 1942. – На 233 арк.

79. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4620. Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни
оп. 3.

Спр. 285. Окупаційний режим на Київщині. Збірник документів, підготовлений Стаднійчуком Н.М. – 1943. – На 144 арк.

80. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4620. Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни

оп. 3.

Спр. 297. Два роки німецько-фашистської окупації на Лубенщині. Стаття Стріхи Д. – 1941. – 1945., 102 арк.

81. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4620. Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни

оп. 3.

Спр. 298. Полтавщина в боротьбі з німецькими загарбниками. Дисертація Бойко Л. – 1941. – 1943., 167 арк.

82. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4620. Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни

оп. 3.

Спр. 325. Руйнування соціалістичної культури та знищення радянської інтелігенції німецько-фашистськими загарбниками на Україні в 1941 – 1944 рр. Збірник документів члена Комісії Балкового. – 1942. – 1944., 325 арк.

83. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4620. Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни

оп. 3.

Спр. 332. «Житомирщина під час німецько-фашистської окупації». Дисертація Стрельцова О.А. – липень 1941. – грудень 1943., 134 арк.

84. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4620. Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни

оп. 3.

Спр. 378. Звернення Гімлера до старшин дивізії СС – Галичина, заява Кубійовича про прийняття в дивізію, вказівки для військовослужбовців дивізії СС – Галичина. Акти та декларація проголошення Української держави у Львові; розпорядження рейхскомісара України про політику німців та боротьбу з партизанами, вивіз матеріальних і культурних цінностей. Інформації з місць про звірства німецько-фашистських окупантів (є документи на німецькій мові). – 1941. – 1945., 115 арк.

85. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4620. Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни
оп. 5.

Спр. 5. Виписка із протоколу судового засідання Військового трибуналу МВС Українського округу по звинуваченню військових злочинців. – 1945., 107 арк.

86. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4620. Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни
оп. 5.

Спр. 7. Основні положення розроблені Ставкою головнокомандуючого німецькою армією, по боротьбі з партизанами. – 1941. – 1941., 22 арк.

87. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4620. Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни
оп. 5.

Спр. 8. Накази німецьких властей про боротьбу з партизанами. – 1941. – 1943., 182 арк.

88. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4620. Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни
оп. 5.

Спр. 11. Документи окупаційних властей про німецьку політику закріпачення народів України та боротьбу з партизанами. – 1941., 25 арк.

89. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4620. Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни
оп. 5.

Спр. 12. Виписки з наказів німецького командного пункту про поведінку німецько-фашистських військ на Сході. – 1941., 14 арк.

90. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 4620. Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни
оп. 5.

Спр. 13. Накази німецького командування окупованих областей Рейхскомісаріату України про податки, кару за переховування полонених та партизан в Кіровоградській області. – 1941. – 1943., 426 арк.

Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ)

91. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України
оп. 22.

Спр. 14. Справки Украинского штаба партизанского движения /УШПД/ на члена разведывательной группы НКВД /командир И.Д. Кудря/. – М.И. Груздову. Стенограмма беседы работников УШПД с М.И. Груздовой, вышедшей из оккупированного фашистами г. Киева /1-й экз./. – 6 травня 1943. – 14 березня 1945. – 115 арк.

92. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України
оп. 22.

Спр. 22. Переписка с НКВД (НКГБ) УССР, Главным управлением контрразведки «Смерш», партийными, советскими органами о проверке деятельности подпольных партийных организаций, участников подпольного и партизанского движения, выполнения спецзаданий, пребывании коммунистов на оккупированной фашистами территории. /В деле имеются рапорты, заявления, отчеты партийных работников, отдельных граждан о проведенной работе в тылу противника/. – 4 травня 1942. – 29 липня 1946., 232 арк.

93. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України

оп. 22.

Спр. 33. Докладная записка УШПД в ЦК КП (б) У об организации управления и режиме фашистов на временно оккупированной территории Украины (2 экз.). – 12 січня 1943. – 1 грудня 1943., 44 арк.

94. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України

оп. 22.

Спр. 62. Спецсообщение НКВД УССР в ЦК КП (б) У о формировании и боевых действиях партизанских отрядов в тылу противника. –1 листопада 1941. – 31 грудня 1941., 178 арк.

95. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України

оп. 22.

Спр. 74. Докладные записки, спецсообщения, справки НКВД УССР в ЦК КП (б) У о разоблачении предателей Родины, фашистских агентов из числа работников, коммунистов и комсомольцев, проживавших на временно оккупированной территории Украины. – 21 червня 1942. – 11 вересня 1945., 70 листах.

96. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України

оп. 22.

Спр. 96. Справка оргинструкторского отдела ЦК КП (б) У «О «новых порядках» на временно оккупированной немецкими захватчиками территории Украины». – 15 грудня 1942. –16 грудня 1942., 66 арк.

97. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України

оп. 22.

Спр. 118. Отчеты, докладные и объяснительные записки, донесения командиров партизанских отрядов, связных, разведчиков, коммунистов, вышедших из окружения, в ЦК КП (б) У и НКВД УССР о создании и деятельности партизанских отрядов, большевистских и комсомольских организаций, расположении вражеских войск, оккупационном режиме, положении в промышленности и сельском хозяйстве на временно оккупированной немецко-фашистскими захватчиками территории. – 1 грудня 1941. – 28 грудня 1941., 214 арк.

98. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України

оп. 22.

Спр. 122. Отчеты, докладные и объяснительные записки, донесения командиров партизанских отрядов, связных, разведчиков, коммунистов, вышедших с окружения, в ЦК КП (б) У и НКВД УССР о создании и деятельности партизанских отрядов, подпольных большевистских и комсомольских организаций, расположении вражеских войск, оккупационном режиме, положении в промышленности и сельском хозяйстве на временно оккупированной немецко-фашистскими захватчиками территории. – 1942. – 1944., 234 арк.

99. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України

оп. 22.

Спр. 269. Отчет Киевского обкома КП (б) У о работе подпольных партийных организаций и партизанских отрядов Киевской области /июль 1941 г. – март 1944 г./ /I-й том, I-й экз./ – 15 серпня 1946., 475 арк.

100. Центральний державний архів громадських об'єднань України
Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України
оп. 22.

Спр. 271. Отчет Киевского обкома КП (б) У о работе подпольных партийных организаций и партизанских отрядов Киевской области /июль 1941 г. – март 1944 г./ /3-й том, I-й экз./ – 1946. – 15 серпня 1946., 453 арк.

101. Центральний державний архів громадських об'єднань України
Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України
оп. 22.

Спр. 330. Отчеты руководителей подпольных организаций и групп, списки личного состава их; отчеты, докладные и объяснительные записки отдельных участников подпольного движения, действовавших в районах Киевской области /Барышевский, Белоцерковский, Бородянский, Броварской, Васильковский, Володарский, Кагарлицкий, Киевский, Лысянский районы области/. – 16 вересня 1941. – 3 липня 1945., 244 арк.

102. Центральний державний архів громадських об'єднань України
Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України
оп. 23. – ч. I.

Спр. 683: Протоколы допросов, копия приговора Военного трибунала войск НКВД Украинского округа по делу изменников Родины. – 26 січня 1943. – 12 грудня 1943., 151 арк.

103. Центральний державний архів громадських об'єднань України
Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України
оп. 23. – ч. I.

Спр. 688. Документы, справки о режиме на территории временно-оккупированной немецко-фашистскими захватчиками и об изменниках Родины. – 7 січня 1943. – 12 листопада 1943., 62 арк.

104. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України

оп. 23. – ч. I.

Спр. 1062. Переписка ЦК КП (б) У с обкомами КП (б) У, докладные записки, информации, акты об установлении злодеяний немецко-фашистских властей учиненных в период оккупации районов Украины. – 12 січня 1944. – 13 листопада 1944., 227 арк.

105. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України

оп. 23. – ч. I.

Спр. 1063. Справки, докладные записки, акты и другие материалы о размерах ущерба причиненного немецко-фашистскими захватчиками и их злодеяния на территории Украины. – 31 травня 1944. – 31 грудня 1944., 217 арк.

106. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України

оп. 23. – ч. I.

Спр. 3104. Копии документов, представленных обвинением Международному Военному Трибуналу по делу главных немецких военных преступников. Т.1. – 13 квітня 1946., 197 арк.

107. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України

оп. 23. – ч. I.

Спр. 3107. Копии документов, представленных Международному Военному Трибуналу по делу Главных немецких военных преступников. – 1946., 167 арк.

108. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України

оп. 23. – ч. I.

Спр. 3108. Копии документов, представленных обвинением Международному Военному Трибуналу по делу главных немецких военных преступников. – 1946., 274 арк.

109. Центральний державний архів громадських об'єднань України
Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України
оп. 23. – ч. I.

Спр. 3920. Сборник сообщений Чрезвычайной Государственной Комиссии о злодеяниях немецко-фашистских захватчиков. – 1946., 457 арк.

110. Центральний державний архів громадських об'єднань України
Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України
оп. 23. – ч. I.

Спр. 3957. Справка военного трибунала войск НКВД Украинского фронта по делу немецких военных преступников – Шеер, Чаммер, Буркхарт, Хейниш и др. Копия приговора Военного Трибунала войск НКВД Украинского фронта о злодеяниях немецко-фашистских захватчиков на территории УССР в период ее оккупации. – 8 січня 1946. – 6 лютого 1946., 60 арк.

111. Центральний державний архів громадських об'єднань України
Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України
оп. 70.

Спр. 22: Справки, акты и другие материалы о зверствах немецко-фашистских захватчиков на Украине. – 19 липня 1942. – 16 вересня 1943., 85 арк.

112. Центральний державний архів громадських об'єднань України
Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України
оп. 70.

Спр. 24. Письма граждан о боевых действиях на фронтах Великой Отечественной войны и о злодеяниях немецко-фашистских захватчиков. – 1942. – 1943., 72 арк.

113. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України

оп. 70.

Спр. 234. Доклад, акты, брошюры о злодеяниях немецко-фашистских захватчиков на временно оккупированной ими территории. – 1941. – 1944., 48 арк.

114. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 7. Ленінський Комуністичний союз молоді України. Центральний комітет

оп. 10.

Спр. 3. Доклады, информации, газетные статьи, заметки, стенографические записи о комсомольцах и молодежи г. Киева и Киевской области в дни Великой Отечественной войны. – 1944. – 1945., 208 арк.

115. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 7. Ленінський Комуністичний союз молоді України. Центральний комітет

оп. 10.

Спр. 62: Информации, акты комиссии, вырезки из газет и другие материалы о зверствах и причиненном ущербе фашистских захватчиков на оккупированной территории Украины. – 22 січня 1942. – 26 січня 1944., 80 арк.

116. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 7. Ленінський Комуністичний союз молоді України. Центральний комітет

оп. 10.

Спр. 119. Акт о зверствах и злодеяниях немецко-фашистских захватчиков, учиненных ими в г. Мариуполе в 1941-1943 гг. – 15 вересня 1943., 6 арк.

117. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 7. Ленінський Комуністичний союз молоді України. Центральний комітет

оп. 10.

Спр. 132. Справка Ровенского обкома ЛКСМУ секретарю ЦК ЛКСМУ об структуре и действиях немецко-украинских националистических организаций в Ровенской и некоторых районах Тернопольской и Волынской областей. Справка «Газета украинско-немецких националистов «Нове українське слово» о комсомоле и молодежи. В деле имеются копии архивных документов о действиях немецких административных учреждений на оккупированной территории /1942-1943 гг./. – 18 грудня 1943. – 15 березня 1944., 50 арк.

118. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України

оп. 46.

Спр. 158. Справки о состоянии организационно-партийной, массово-политической и хозяйственной работе в Киевской области. – 7 листопада 1943. – 1945., 13 арк.

119. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 57. Колекція документів з історії Комуністичної партії України в період Великої Вітчизняної війни

оп. 4.

Спр. 34. Верстка сборника «Киевщина в годы Великой Отечественной войны» /1941 – 1945 гг./. /Документы поступили из партийного архива Киевского обкома КП Украины в 1963 году/. – 22 червня 1941. – 3 червня 1944., 391 арк

120. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 57. Колекція документів з історії Комуністичної партії України в період Великої Вітчизняної війни

оп. 4.

Спр. 45. Выписки из документальных материалов архива отдела истории Великой Отечественной войны Советского Союза Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, сделанные младшим научным сотрудником

института истории партии ЦК КП Украины Лемещуком Н.М. по теме «Украинская ССР в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.». /Выписки получены в 1966-1967 гг.). – Без дати., 29 арк.

121. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 57. Колекція документів з історії Комуністичної партії України в період Великої Вітчизняної війни

оп. 4.

Спр. 109. Распоряжение рейхскомиссара Украины Коха о создании банков, кинематографии, издательств, типографиях и распоряжении высшего СС и полицейского начальника (командующего жандармерией и службой СД) на временно оккупированной немецко-фашистскими захватчиками территории Украины (перевод с немецких оригиналов, хранящихся в ЦГАОРе УССР). – 12 січня 1942. – 5 травня 1942., 62 арк.

122. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 57. Колекція документів з історії Комуністичної партії України в період Великої Вітчизняної війни

оп. 4.

Спр. 119. Аннотации книг, брошюр, статей бывших советских ученых, литераторов и журналистов, которые сотрудничали с фашистами в период временной немецко-фашистской оккупации Украины, посланные в штаб Розенберга / перевод с немецких оригиналов, хранящихся в ЦГАОРе УССР /. – 6 листопада 1942. – 8 березня 1943., 11 арк.

123. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 57. Колекція документів з історії Комуністичної партії України в період Великої Вітчизняної війни

оп. 4.

Спр. 126. Письмо и статья ответственного работника Васильковского гебитскомиссариата рейхскомиссару Украины Коху об экономическом положении, управлении, поведении немецких властей и о росте партизанского движения на временно оккупированной немецко-

фашистскими захватчиками территории Украины (перевод с немецких оригиналов, хранящихся в ЦГАОРе УССР). – 15 вересня 1943. – 39 арк.

124. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 57. Колекція документів з історії Комуністичної партії України в період Великої Вітчизняної війни

оп. 4.

Спр. 132. Сообщения и выписки из сообщений шефу охранной полиции и службы безопасности о коммунистическом подполье, партизанском движении на временно оккупированной территории Украины, Латвии и Литвы. Сообщения службы безопасности Киева о немецкой пропаганде на Украине / имеются сведения об усилении большевистской пропаганды среди населения, перевод с немецких оригиналов, хранящихся в ЦГАОРе УССР /. – 4 березня 1943. – 1 липня 1943., 100 арк.

125. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 57. Колекція документів з історії Комуністичної партії України в період Великої Вітчизняної війни

оп. 4.

Спр. 198. Копии политдонесения и обзора политуправления и штаба партизанского движения Юго-Западного фронта о политической работе среди партизанских отрядов и населения, а также о зверствах фашистских войск над военнопленными, партизанами и гражданским населением на временно оккупированной советской территории.

Копии доклада и политдонесения политуправления I Белорусского фронта и группы советских оккупационных войск в Германии о работе среди войск и населения противника в период подготовки и проведения Берлинской операции и об отношении немецкого населения к Красной Армии / документы получены из архива Министерства обороны СССР 25 июня 1963 года /. – 19 лютого 1942. – 1 травня 1945., 139 арк.

126. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 57. Колекція документів з історії Комуністичної партії України в період Великої Вітчизняної війни

оп. 4.

Спр. 229. Отчет Олифиренко П.А. о подпольной работе в период пребывания на временно оккупированной территории Узинского района Киевской области, которую он проводил с 18 сентября 1941 г. по 8 мая 1942 года, и его объяснительная записка к отчету. Письмо секретаря Киевского обкома КП Украины о проверке достоверности фактов, изложенных в отчете Олифиренко П.А. / Документы получены из Парткомиссии при ЦК КП Украины в январе 1963 года /. – 1942. – 1946., 234 арк.

127. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 62. Український штаб партизанського руху (УШПР)

оп. 1.

Спр. 121. Отчеты, докладные записки, справки, сведения об организации и боевой деятельности партизанского отряда Разведотдела штаба Юго-Западного фронта и НКВД УССР под командованием Демченко, партизанского отряда Чкаловского района Днепропетровской области под командованием Т.А. Дощенко и И.Ф. Борисенко, партизанского батальона Лозно-Александровского района Ворошиловградской области под командованием Зацарного, партизанского отряда Киевской области под командованием Ф.Д. Крицкого, партизанского отряда им. А. Невского Камянец-Подольской области под командованием А. Миронова, Розважевского партизанского отряда Киевской области под командованием К.И. Скрыника, Одесского партизанского отряда «За Родину» под командованием И.С. Соловьева, диверсионной группы Велико-Половецкого и Кагановичского районов Киевской области. /В деле имеются тексты пьесы и стихотворений одного из бойцов отряда Ф.Д. Крицкого/. – лютий 1943. – 22 липня 1944., 208 арк.

128. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 62. Український штаб партизанського руху (УШПР)

оп. 1.

Спр. 183. Докладные записки, справки и разведывательные сводки УШПД, НКВД УССР и УШПД о гитлеровском режиме на временно оккупированной территории Украины, мероприятиях противника по восстановлению промышленности, денежной системе и финансовой политике, религиозном движении, положении в Киеве и Киевской области, Полтаве, Сталинской области, Харькове и Харьковской области. – 6 вересня 1942. – 31 грудня 1942., 245 арк.

129. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 62. Український штаб партизанського руху (УШПР)

оп. 1.

Спр. 184. Справки Главного разведывательного управления Красной Армии, разведывательных отделов УШПД и УШПД о дислокации карательно-разведывательных органов, гарнизонов, аэродромов, госпиталей, складов и баз противника, лагерей советских военнопленных; о состоянии и режиме работы железных и шоссейных дорог, насильственной мобилизации мирного населения в гитлеровскую армию и на работу в Германию, положении советских военнопленных, зверствах немецко-фашистских оккупантов. – 10 липня 1942. – січень 1943., 137 арк.

130. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 62. Український штаб партизанського руху (УШПР)

оп. 1.

Спр. 207. Выписки из донесений партизанских соединений и отрядов, выписки из протоколов допроса вышедших из тыла противника партизан о немецко-фашистском оккупационном режиме на территории Украины. /В деле имеются копии переводов трофейных документов по указанному вопросу/. – 25 січня 1942. – 1 жовтня 1943., 110 арк.

131. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 62. Український штаб партизанського руху (УШПР)

оп. 1.

Спр. 217. Списки УШПД и НКВД УССР на шпионов, предателей, изменников и других лиц, сотрудничавших с оккупантами. Выписки из донесений партийных соединений и отрядов, протоколы допросов и заключений особых отделов отрядов по рассмотрению дел предателей и изменников. – 3 липня 1942. – 22 вересня 1943., 190 арк.

132. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 166. Комісія з історії Великої Вітчизняної війни при Академії наук УРСР

оп. 2.

Спр. 21. Распоряжения и инструкции военных немецких властей на временно оккупированной территории Украинской ССР. – 3 січня 1942. – 3 грудня 1943., 17 арк.

133. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 166. Комісія з історії Великої Вітчизняної війни при Академії наук УРСР

оп. 2.

Спр. 24. Копия доклада агента «Борового» о немецко-фашистском режиме на Украине. – 14 липня 1942., 6 арк.

134. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 166. Комісія з історії Великої Вітчизняної війни при Академії наук УРСР

оп. 3.

Спр. 141. Директивы, приказы, приложения к ним бывшего рейхсминистра Германии об использовании внутренних ресурсов оккупированной территории Советского Союза для нужд Германии. – квітень 1942., 168 арк.

135. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 166. Комісія з історії Великої Вітчизняної війни при Академії наук УРСР

оп. 3.

Спр. 142. Директивы бывшего рейхсминистра Германии о порабощении и закабалении населения оккупированных областей Украины. – 1941., 135 арк.

136. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 166. Комісія з історії Великої Вітчизняної війни при Академії наук УРСР

оп. 3.

Спр. 216. Копия отчета о работе Киевской областной комиссии содействия Чрезвычайной Государственной Комиссии. – 1945., 265 арк.

137. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 166. Комісія з історії Великої Вітчизняної війни при Академії наук УРСР

оп. 3.

Спр. 217. Копии сообщения, справок, актов Киевской областной и городской комиссии содействия Чрезвычайной Государственной Комиссии по установлению и расследованию злодеяний на оккупированной территории от ущерба причиненном немецко-фашистскими захватчиками г. Киеву и области. – 1943. – 1945. – 194 арк.

138. Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 166. Комісія з історії Великої Вітчизняної війни при Академії наук УРСР

оп. 3.

Спр. 237. Копии актов, протоколы допросов свидетелей, заявления граждан и других документов о злодеяниях немецко-фашистских захватчиков в городах и селах Винницкой, Луганской, Днепропетровской, Дрогобичской, Запорожской, Камянец-Подольской, Киевской, Львовской областей. – 1944., 295 арк.

Державний архів Вінницької області

(ДАВО)

139. Державний архів Вінницької області

Ф.Р-1311. Вінницька обласна управа, м. Вінниця

оп. 1.

Спр. 4. Листування з німецькою комендатурою. – 1 жовтня 1941. – 31 грудня 1941., 274 арк.

140. Державний архів Вінницької області

Ф.Р-1311. Вінницька обласна управа, м. Вінниця

оп. 1.

Спр. 8. Розпорядження та відношення Німецького командування. – 1 жовтня 1941. – 5 лютого 1942., 118 арк.

141. Державний архів Вінницької області

Ф.Р-1311. Вінницька обласна управа, м. Вінниця

оп. 1.

Спр. 9. Обов'язкові постанови. – 31 серпня 1941. – 8 грудня 1941., 26 арк.

142. Державний архів Вінницької області

Ф.Р-1311. Вінницька обласна управа, м. Вінниця

оп. 1.

Спр. 270. Листування з різними установами. – 5 серпня 1941. – 27 жовтня 1941. – 272 арк.

143. Державний архів Вінницької області

Ф.Р-1311. Вінницька обласна управа, м. Вінниця

оп. 1.

Спр. 282. Матеріали адміністративного відділу. – 25 серпня 1941. – 29 грудня 1941., 46 арк.

144. Державний архів Вінницької області

Ф.Р-1311. Вінницька обласна управа, м. Вінниця

оп. 1.

Спр. 286. Накази по обласній управі. – 9 серпня 1941. – 29 грудня 1941., 187 арк.

145. Державний архів Вінницької області

Ф.Р-1311. Вінницька обласна управа, м. Вінниця

оп. 1.

Спр. 288. Юридичні справи за 1941 р. – 26 вересня 1941. – 12 грудня 1941., 161 арк.

146. Державний архів Вінницької області

Ф.Р-1311. Вінницька обласна управа, м. Вінниця

оп. 1.

Спр. 289. Распоряжения Житомирского генерального комиссариата, приказы, структура и штаты Винницкой городской управы. Список работников управы. – 16 жовтня 1942. – 16 жовтня 1942., 32 арк.

147. Державний архів Вінницької області

Ф.Р-1312. Вінницька міська управа, м. Вінниця

оп. 1.

Спр. 2 а. Приказы Винницкой городской управы. – 5 січня 1942. – 10 вересня 1943., 122 арк.

148. Державний архів Вінницької області

Ф.Р-1312. Вінницька міська управа, м. Вінниця

оп. 1.

Спр. 10. Постановления, приказы, инструкции самоуправления, городской управы, паспортного бюро, месячные финансовые отчеты, переписка с штаткомиссаром, гебитскомиссаром, городской управой и др. о прописке паспортов, утверждении штатов и по другим вопросам. Списки отдельных лиц для взыскания с них штрафов. – 22 октября 1941. – 6 марта 1944., 145 арк.

149. Державний архів Вінницької області

Ф.Р-1312. Вінницька міська управа, м. Вінниця

оп. 1.

Спр. 136. Списки преподавателей и учеников Винницкой ремесленной школы. – 3 сентября 1942. – 3 февраля 1943., 19 арк.

150. Державний архів Вінницької області

Ф.Р-1312. Вінницька міська управа, м. Вінниця

оп. 1.

Спр. 137. Сведения о работе энергетического техникума; списки преподавателей. – 9 июня 1942. – 28 января 1943., 16 арк.

151. Державний архів Вінницької області

Ф.Р-1312. Вінницька міська управа, м. Вінниця

оп. 1.

Спр. 138. Учебные планы и списки учеников ремесленных школ. – 12 июня 1942. – 9 декабря 1942., 27 арк.

152. Державний архів Вінницької області

Ф.Р-1312. Вінницька міська управа, м. Вінниця

оп. 1.

Спр. 143. Отчеты о работе Винницкого строительного, энергетического техникумов; списки преподавателей строительного техникума. – 3 апреля 1943, 8 арк.

153. Державний архів Вінницької області

Ф.Р-1312. Вінницька міська управа, м. Вінниця

оп. 1.

Спр. 1333. Постановление фельдкомендатуры, приказ городской управы, протоколы заседания технической комиссии при городской управе, докладные записки заместителя начальника финансового отдела и переписка с штадткомиссаром о продаже домов и имущества оставленного советскими гражданами при эвакуации. – 24 вересня 1941. – 1 жовтня 1942., 142 арк.

154. Державний архів Вінницької області

Ф.Р-1312. Вінницька міська управа, м. Вінниця

оп. 1.

Спр. 1408. Сметы административно-хозяйственных расходов Винницкой тюрьмы, областной инспектуры по сортированию зерновых культур,

госпиталя военнопленных, техникумов и других предприятий и учреждений города Винница. – 1942., 128 арк.

155. Державний архів Вінницької області

Ф.Р-1325. Вінницький медичний інститут, м. Вінниця

оп. 1.

Спр. 8. Переписка с медицинским отделом генерального комиссариата в г. Житомире о состоянии мединститута; списки преподавательского состава мединститута. – 1942. – 1943., 61 арк.

156. Державний архів Вінницької області

Ф.Р-1357. Вінницька районна управа, м. Вінниця

оп. 1.

Спр. 5. Справки выданные на временную кустарно-ремесленную торговлю. – 1942., 196 арк.

157. Державний архів Вінницької області

Ф.Р-1357. Вінницька районна управа, м. Вінниця

оп. 1.

Спр. 8. Инструкции жандармерии, религиозная пропаганда и другие распоряжения городского комиссара по селам Винницкой райуправы. – 1943., 11 арк.

158. Державний архів Вінницької області

Ф.Р-1357. Вінницька районна управа, м. Вінниця

оп. 1.

Спр. 11. Приказы по Винницкой районной управе и материалы к ним. – 1 січня 1942. – 12 грудня 1942., 48 арк.

159. Державний архів Вінницької області

Ф.Р-1357. Вінницька районна управа, м. Вінниця

оп. 1.

Спр. 20. Отчеты о работе райсобеза. Переписка с гебитскокомиссаром, старостами сел. – 4 січня 1943. – 8 липня 1943.

160. Державний архів Вінницької області

Ф.Р-1357. Вінницька районна управа, м. Вінниця

оп. 1.

Спр. 289. Накази по Вінницькій районній управі. – 1942., 234 арк.

Державний архів Волинської області

161. Державний архів Волинської області

Ф.Р-1. Луцька міська управа, м. Луцьк

оп. 1.

Спр. 11. Приказы и постановления наместника г. Луцка. Бюджет горуправы. – 15 січня 1942. – 23 листопада 1943., 146 арк.

162. Державний архів Волинської області

Ф.Р-1. Луцька міська управа, м. Луцьк

оп. 1.

Спр. 64. Директивы наместника горуправы присланные для сведения. – 4 вересня 1941. – 27 жовтня 1942., 39 арк.

163. Державний архів Волинської області

Ф.Р-1. Луцька міська управа, м. Луцьк

оп. 1.

Спр. 96. Ежедневные рапорты и отчеты о работе отделов Луцкой городской управы за июль месяц 1941 года. – липень 1941., 158 арк.

164. Державний архів Волинської області

Ф.Р-1. Луцька міська управа, м. Луцьк

оп. 1.

Спр. 336. Розпорядження і об'яви міськуправи про додержання громадського порядку та санітарного стану. – 1941. – 1942., 185 арк.

164. Державний архів Волинської області

Ф.Р-1. Луцька міська управа, м. Луцьк

оп. 1.

Спр. 367. Розпорядження і оголошення міської управи про додержання громадського порядку та санітарного стану міста. – 1941. – 1942., 185 арк.

165. Державний архів Волинської області

Ф.Р-1. Луцька міська управа, м. Луцьк

оп. 1.

Спр. 368. Судебные постановления наместника г. Луцка. – 12 лютого 1942. – 25 лютого 1944., 129 арк.

166. Державний архів Волинської області

Ф.Р-1. Луцька міська управа, м. Луцьк

оп. 1.

Спр. 371. Постановления наместника горуправы о гражданах не выполнивших их. – 20 травня 1942. – 5 січня 1944., 367 арк.

167. Державний архів Волинської області

Ф.Р-1. Луцька міська управа, м. Луцьк

оп. 1.

Спр. 376. Книга регистрации судебных дел, которые поступили в горуправу. – 22 липня 1941. – 27 січня 1944., 97 арк.

168. Державний архів Волинської області

Ф.Р-1. Луцька міська управа, м. Луцьк

оп. 1.

Спр. 982. Директивы наместника горуправы присланные для сведения. – 4 вересня 1941. – 27 жовтня 1941., 39 арк.

169. Державний архів Волинської області

Ф.Р-1. Луцька міська управа, м. Луцьк

оп. 1.

Спр. 1041. Заявления граждан об утверждении их в правах собственности на недвижимое имущество. – 6 жовтня 1941. – 13 грудня 1943., 9 арк.

170. Державний архів Волинської області

Ф.Р-1. Луцька міська управа, м. Луцьк

оп. 1.

Спр. 1395. Директивы, статистические данные, списки врачебного персонала детской поликлиники и переписка по личному составу. – 11 липня 1941. – 30 грудня 1942., 247 арк.

171. Державний архів Волинської області

Ф.Р-1. Луцька міська управа, м. Луцьк

оп. 1.

Спр. 1406. Протоколы санитарной комиссии по осмотру предприятий общественного питания и коммунального обслуживания, постановления посадника г. Луцка об оштрафовании владельцев предприятий за нарушение санитарных требований. – Начато. – 22 листопада 1941. – 2 грудня 1941., 102 арк.

172. Державний архів Волинської області

Ф.Р-1. Луцька міська управа, м. Луцьк

оп. 1.

Спр. 1425. Декларация работников I-й поликлиники г. Луцка о нееврейском происхождении и несудимости. – 9 грудня 1941. – 19 грудня 1941., 15 арк.

173. Державний архів Волинської області

Ф.Р-2. Луцький окружний комісаріат, м. Луцьк

оп. 2.

Спр. 1. Приказы и распоряжения областной управы об организации власти на местах, железнодорожной службе и других. – 18 липня 1941. – 1 вересня 1941., 67 арк.

174. Державний архів Волинської області

Ф.Р-1. Луцька міська управа, м. Луцьк

оп. 2.

Спр. 2. Распоряжение окружного комиссариата и горуправы. Переписка с окружным комиссариатом о налогах, снабжением топливом и другие документы. – 18 липня 1941. – 29 грудня 1941., 88 арк.

175. Державний архів Волинської області

Ф.Р-2. Луцький окружний комісаріат, м. Луцьк

оп. 2.

Спр. 4. Постановление окружной управы об организации Народной милиции и жандармерии. Инструкция для Службы порядка и рядовых полицейских. – 22 липня 1941. – 30 серпня 1941., 35 арк.

176. Державний архів Волинської області

Ф.Р-2. Луцький окружний комісаріат, м. Луцьк

оп. 2.

Спр.14. Переписка с Горуправой, Олыкской райуправой и полицией о евреях гетто, установлении национальности. – 11 жовтня 1941. – 21 грудня 1942., 151 арк.

177. Державний архів Волинської області

Ф.Р-83. Луцька оберфельдкомендатура, м. Луцьк

оп. 1.

Спр. 1. Распоряжение и приказы фельдкомендатуры об организации ортскомендатур. – 10 липня 1941. – 31 липня 1941., 26 арк.

Державний архів Дніпропетровської області

(ДАДО)

178. Державний архів Дніпропетровської області

Ф.Р-2276. Дніпропетровська Українська допоміжна управа, м. Дніпропетровськ

оп. 1.

Спр. 1. Постановления Горуправы о ее структуре и функциях, введении карточной системы, запрещении продажи и обмена сельскохозяйственными продуктами для населения, выдачи патентов на владение торгово-промышленными заведениями и другие. – 2 вересня 1941. – 31 грудня 1941., 60 арк.

179. Державний архів Дніпропетровської області

Ф.Р-2276. Дніпропетровська Українська допоміжна управа, м. Дніпропетровськ

оп. 1.

Спр. 9. Приказы военного коменданта г. Днепропетровска о репрессиях против советских патриотов, о взятии заложников, распоряжение штадткомиссариата о принудительной мобилизации молодежи 1926 – 1927 гг. рождения для трудовой повинности, постановление о выдаче патентов для владельцев кустарных, торговых предприятий и акты обследования производств. – 22 вересня 1941. – 23 серпня 1943., 53 арк.

180. Державний архів Дніпропетровської області

Ф.Р-2276. Дніпропетровська Українська допоміжна управа, м. Дніпропетровськ

оп. 1.

Спр. 13. Приказы горуправы (копии) о насильственной мобилизации неработающего населения на общественные работы, наградах работников горуправы, отличившихся в активном сотрудничестве с немецко-фашистскими властями, план и отчет о работе Областной библиотеки за первый квартал 1942 г., список ответственных сотрудников Управы, тезисы доклада по проектированию гидротехнических работ, график занесения воды временных водопадов по Днепрострою, переписка с биржей труда об угоне врачей в Германию, справки, доверенности и заявления сотрудников. – 7 листопада 1943. – 17 вересня 1943., 134 арк.

181. Державний архів Дніпропетровської області

Ф.Р-2276. Дніпропетровська Українська допоміжна управа, м. Дніпропетровськ

оп. 1.

Спр. 18. Приказ об изменении структуры городской управы, переписка со штадткомиссариатом о конфискации коров у населения, о насильственном выселении жителей из города, о засыпке противотанковых рвов заполненных

жертвами фашистских зверств, опись имущества горуправой, о казнях приговоренных к смерти. – 17 лютого 1942. – 16 жовтня 1943., 28 арк.

182. Державний архів Дніпропетровської області

Ф.Р-2276. Дніпропетровська Українська допоміжна управа, м. Дніпропетровськ

оп. 1.

Спр. 2138. Характеристики работы, списки работников правового сектора и инспекции надзора. – 23 липня 1943. – 28 липня 1943., 8 арк.

183. Державний архів Дніпропетровської області

Ф.Р-2281. Генеральний комісаріат, м. Дніпропетровськ

оп. 1.

Спр. 2. Двенадцать заповедей об отношении к русскому населению на Востоке (Документы на немецком языке). – 1941. – На 3 арк.

184. Державний архів Дніпропетровської області

Ф.Р-2311. Сільські управи Дніпропетровської області (об'єднаний фонд)

оп. 1.

Спр. 1. Распоряжения по административным, правовым, хозяйственным, финансовым, трудовым вопросам. Список мобилизованных на работу, получающих пособие, молодежи. – 1 жовтня 1941. – 22 січня 1944., 192 арк.

185. Державний архів Дніпропетровської області

Ф.Р-2443. Дніпропетровська обласна управа, м. Дніпропетровськ

оп. 1.

Спр. 87. Временное положение о Кооперативном комитете при Днепропетровской областной управе. – Без дати., 2 арк.

186. Державний архів Дніпропетровської області

Ф.Р-2567. Дніпропетровський штадткомісаріат, м. Дніпропетровськ

оп. 1.

Спр. 1. Приказы, распоряжения рейхскомиссара Украины, инструкции жандармерии, управы об организации жандармерии, учете антисоветских элементов, немцев, запрещении немцам вступать в брак с лицами других

национальностей, отчеты о работе полиции и жандармерии, о борьбе с партизанами, евреями, аресте коммунистов Пятихатского района, стенограмма совещания пропагандистов, жандармских офицеров, сообщения полиции и жандармерии об арестованных, партизане Зубло, убитых, раненых, умерших. Списки арестованных коммунистов, жандармов, полицейских, дежурных команд СС, кулаков, священников, археологической экспедиции (Есть документы на немецком языке). – 22 вересня 1941. – 13 серпня 1943., 287 арк.

187. Державний архів Дніпропетровської області

Ф.Р-2567. Дніпропетровський штадткомісаріат, м. Дніпропетровськ
оп. 1.

Спр. 3. Временное положение Украинского комитета взаимопомощи, списки военнопленных, сотрудников Каменской средней школы и пепеписка с Апостоловской районной управой о поставках сельскохозяйственных продуктов с населения, запрещении самогоноварения. – 25 червня 1942. – 22 грудня 1942., 117 арк.

188. Державний архів Дніпропетровської області

Ф.Р-2567. Дніпропетровський штадткомісаріат, м. Дніпропетровськ
оп. 1.

Спр. 4. Приказ районной управы о ликвидации саботажа населения во время уборочной кампании. – 12 жовтня 1943., 1 арк.

189. Державний архів Дніпропетровської області

Ф.Р-2567. Дніпропетровський штадткомісаріат, м. Дніпропетровськ
оп. 1.

Спр. 9. Приказы и распоряжения немецких властей, инструкции по сельскому хозяйству, сообщения районных жандармерий о дислокации и работе жандармских постов, о партизанах, об отношении местного населения к оккупантам, регистрационные карточки мобилизованных врачей и статьи отдела пропаганды и председателя Днепрпетровской городской управы

Соколовского, восхваляющего оккупационный режим (есть документы на немецком языке). – 3 сентября 1942. – 25 августа 1943., 116 арк.

Державний архів Житомирської області

(ДАЖО)

190. Державний архів Житомирської області

Ф.Р-1152. Житомирський гебітскомісаріат.

оп. 1.

Спр. 1. Реквизиция помещений и квартир (приказы). – 19 січня 1942. – 22 грудня 1942., 50 арк.

191. Державний архів Житомирської області

Ф.Р-1152. Житомирський гебітскомісаріат.

оп. 1.

Спр. 3. Положення про адвокатуру. Розпорядження гебітскомісара. Вісті генерал-комісара. – 4 березня 1942. – 9 липня 1943., 36 арк.

192. Державний архів Житомирської області

Ф.Р-1154. Житомирська райуправа

оп. 1.

Спр. 44. Инструкции о финансовых вопросах, о порядке сбора и учета страховых платежей. Списки учителей школ района. – 1 вересня 1942. – 6 січня 1943., 74 арк.

193. Державний архів Житомирської області

Ф.Р-1187. Бердичівська районна управа, м. Бердичів Житомирської області

оп. 1.

Спр. 1. Приказ Рейхскомиссара об установлении платы за извоз и сборе налогов с общественных хозяйств и населения. – 3 листопада 1942. – 30 листопада 1942., 98 арк.

194. Державний архів Житомирської області

Ф.Р-1187. Бердичівська районна управа, м. Бердичів Житомирської області

оп. 1.

Спр. 4. Листування Бердичівського Райуправління Житомирської області з міською управою та списки учителів та агрономів на одержання зарплати. – 11 лютого 1942. – 11 грудня 1942., 17 арк.

195. Державний архів Житомирської області

Ф.Р-1188. Бердичівська міська управа, м. Бердичів Житомирської області

оп. 1.

Спр. 1. Справа наказів жилуправи м. Бердичева за 1942 р. – 3 січня 1942. – 6 листопада 1942., 81 арк.

196. Державний архів Житомирської області

Ф.Р-1188. Бердичівська міська управа, м. Бердичів Житомирської області

оп. 1.

Спр. 4. Протоколи засідань городської управи. – 3 січня 1942. – 15 травня 1942., 366 арк.

197. Державний архів Житомирської області

Ф.Р-1196. Присяжний суд, м. Ружин Ружинського району Житомирської області

оп. 1.

Спр. 1. Судебное дело о привлечении к ответственности жителя села Марьяновки Карпелюка Василя за нанесение побоев Шут Анне. – Начато. – 1 лютого 1943. – 4 квітня 1943., 3 арк.

198. Державний архів Житомирської області

Ф.Р-1196. Присяжний суд, м. Ружин Ружинського району Житомирської області

оп. 1.

Спр. 2. Судебное дело о привлечении к ответственности Слободянюка Кирилла за кражу. – 6 лютого 1943. – 10 березня 1943., 5 арк.

199. Державний архів Житомирської області

Ф.Р-1196. Присяжний суд, м. Ружин Ружинського району Житомирської області

оп. 1.

Спр. 3. Судебное дело о привлечении к ответственности граждан с. Трубиевка за кражу клевера в общественном хозяйстве с. Верховня. – 16 лютого 1943. – 4 червня 1943., 9 арк.

200. Державний архів Житомирської області

Ф.Р-1196. Присяжний суд, м. Ружин Ружинського району Житомирської області

оп. 1.

Спр. 4. Судебное дело о привлечении к ответственности гр. Миколаевского, Белявского и других жителей с. Березянки за кражу овса. – 16 лютого 1942. – 26 лютого 1942., 6 арк.

201. Державний архів Житомирської області

Ф.Р-1196. Присяжний суд, м. Ружин Ружинського району Житомирської області

оп. 1.

Спр. 5. Судебное дело о привлечении к ответственности жителя с. Марьяновки Карпинюка Василия за нанесение побоев Шут Анне. – 10 лютого 1943. – 5 квітня 1943., 6 арк.

202. Державний архів Житомирської області

Ф.Р-1233. Андрушівська районна управа, м. Андрушівка Андрушівського району Київської області

оп. 1.

Спр. 5. Розпорядження Житомирської облуправи. Списик службовців Андрушівської райуправи. Статистичні відомості по селам Андрушівської райуправи. – 4 жовтня 1941. – 1943., 51 арк.

203. Державний архів Житомирської області

Ф.Р-1233. Андрушівська районна управа, м. Андрушівка Андрушівського району Житомирської області

оп. 1.

Спр. 45. Приказы об организации немецкого поселка «Борок», об открытии сельскохозяйственной школы в с. Ивановкам и по личному составу. Списки сотрудников предприятий и учреждений Андрушевского района. – 24 березня 1942. – 30 грудня 1942., 75 арк.

204. Державний архів Житомирської області

Ф.Р-1233. Андрушівська районна управа, м. Андрушівка
Андрушівського району Житомирської області

оп. 1.

Спр. 55. Постановления об освобождении от поставок лиц, выехавших на работы в Германию. – 2 вересня 1942. – 4 грудня 1942., 40 арк.

205. Державний архів Житомирської області

Ф.Р-1233. Андрушівська районна управа, м. Андрушівка
Андрушівського району Київської області

оп. 1.

Спр. 149. Приказы о личном составе и о рабочем порядке райуправления. Списки сотрудников учреждений Андрушевского района. – 21 січня 1943. – 31 серпня 1943., 62 арк.

206. Державний архів Житомирської області

Ф.Р-1233. Андрушівська районна управа, м. Андрушівка
Андрушівського району Київської області

оп. 1.

Спр. 150. Відомості про рух населення і директивні вказівки Райуправи сільським старостам Андрушівського району Житомирської області за 1943 рік. – 13 січня 1943. – 9 грудня 1943., 85 арк.

207. Державний архів Житомирської області

Ф.Р-1233. Андрушівська районна управа, м. Андрушівка
Андрушівського району Київської області

оп. 1.

Спр. 151. Циркуляр Житомирского генералкомиссариата Андрушевской райуправе о сборе налога с аптек и старостам сельуправ об уплате населением районного сбора для содержания учреждений района. Бухгалтерские документы. – 1 січня 1943. – 4 грудня 1943., 156 арк.

208. Державний архів Житомирської області

Ф.Р-1426. Базарська районна управа, с. Базар Базарського району Житомирської області

оп. 1.

Спр. 2. Приказы и распоряжения Рейхскомиссара Украины, Житомирского генералкомиссара и областного управления о заключении в тюрьму и высылке на каторгу за нарушение постановления об обязательном труде в Восточных областях и перемене места жительства, об обязательной сдаче мясомолочных продуктов оккупационным властям. Протоколы заседания Базарской райуправы о переустройстве Дворца пионеров в церковь. – 16 жовтня 1941. – 20 липня 1942., 214 арк.

209. Державний архів Житомирської області

Ф.Р-1426. Базарська районна управа, с. Базар Базарського району Житомирської області

оп. 1.

Спр. 4. Директивные указания Житомирского областного Управления и Базарской райуправы о переименовании улиц, об уничтожении портретов и памятников руководителей Советского государства. – 26 вересня 1941. – 9 жовтня 1942., 22 арк.

210. Державний архів Житомирської області

Ф.Р-1452. Ружинський гебітскомісаріат, м. Ружин Житомирської області

оп. 1.

Спр. 1. Распоряжения командира полиции. – 28 квітня 1942. – 6 січня 1943., 80 арк.

211. Державний архів Житомирської області

Ф.Р-1465. Звягельський гебітскомісаріат, м. Звягель Житомирської області

оп. 1.

Спр. 1. Приказы об аресте и казнях и переписка с жандармскими агентами о преследовании отдельных граждан. – 3 лютого 1942. – 30 липня 1943., 162 арк.

212. Державний архів Житомирської області

Ф.Р-1465. Звягельський гебітскомісаріат, м. Звягель Житомирської області

оп. 1.

Спр. 4. Распоряжения и директивы об обложении населения Украины податями. Закон о праве вступления немцев в брак с лицами иностранного происхождения. – 21 січня 1942. – 12 липня 1943., 42 арк.

213. Державний архів Житомирської області

Ф.Р-1465. Звягельський гебітскомісаріат, м. Звягель Житомирської області

оп. 1.

Спр. 7. Судебные дела. Аресты и взятие заложников. Списки коммунистов. Протоколы. Приговоры. – 25 січня 1942. – 21 грудня 1943. , 28 арк.

214. Державний архів Житомирської області

Ф.Р-1508. Миротий суд Андрушівського району, м. Андрушівка Житомирської області

оп. 1.

Спр. 2. Кримінальна справа № 27 миротого суду Андрушівського району по обвинуваченню гр. Олексюка Костянтина за побой. – 10 квітня 1943. – 6 травня 1943. , 4 арк.

215. Державний архів Житомирської області

Ф.Р-1508. Миротий суд Андрушівського району, м. Андрушівка Житомирської області

оп. 1.

Спр. 3. Мировий суд Андрушівського району по справі гр. Ціхон Катерини. – 1 липня 1943. – 1 липня 1943., 2 арк.

216. Державний архів Житомирської області

Ф.Р-1511. Коростенський гебітскомісаріат, м. Коростень Житомирської області

оп. 1.

Спр. 1. Приказы по полиции города Коростеня о борьбе с партизанами, об охране урожая, об обязанностях полицейских. – 28 січня 1942. – 12 вересня 1943., 39 арк.

217. Державний архів Житомирської області

Ф.Р-1535. Житомирська міська управа, м. Житомир Житомирської області

оп. 1.

Спр. 1. Постановления облуправы и протоколы заседаний Житомирского горуправления. – 13 серпня 1941. – 14 травня 1943., 33 арк.

218. Державний архів Житомирської області

Ф.Р-1535. Житомирська міська управа, м. Житомир Житомирської області

оп. 1.

Спр. 2. Списки служащих Житомирского городского управления и постановления заседаний. – 12 вересня 1941. – 11 травня 1942., 4 арк.

Державний архів Запорізької області

(ДАЗО)

219. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-1433. Запорізька міська управа, м. Запоріжжя Запорізької області

оп. 3.

Спр. 1. Распоряжения полевой комендатуры №679 по финансовым вопросам, переписка. – 9 октября 1941. – 26 июня 1942., 45 арк.

220. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-1433. Запорізька міська управа, м. Запоріжжя Запорізької області
оп. 3.

Спр. 16. Постановлення, прикази, обявлення горуправи. Список
работников управления комендатуры г. Б.Запорожье. – 5 січня 1942. – 31
грудня 1942., 65 арк.

221. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-1433. Запорізька міська управа, м. Запоріжжя Запорізької області
оп. 1.

Спр. 17. Постановлення горуправи по жилищным вопросам. – 5 серпня
1942. – 2 грудня 1942., 67 арк.

222. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-1433. Запорізька міська управа, м. Запоріжжя Запорізької області
оп. 1.

Спр. 190. Платежные извещения об изменениях в начислении
подоходного налога. – 3 жовтня 1941. – 21 жовтня 1941., 118 арк.

223. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-1433. Запорізька міська управа, м. Запоріжжя Запорізької області
оп. 1.

Спр. 201. Журнал регистрации владельцев собак по г. Запорожью. – 11
серпня 1942. – 28 грудня 1942., 24 арк.

224. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-1433. Запорізька міська управа, м. Запоріжжя Запорізької області
оп. 1.

Спр. 203. Журнал регистрации владельцев собак по г. Запорожью. –
1942., 60 арк.

225. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-1433. Запорізька міська управа, м. Запоріжжя Запорізької області
оп. 1.

Спр. 205. Журнал регистрации владельцев велосипедов по Запорожью. – 1942., 47 арк.

226. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-1433. Запорізька міська управа, м. Запоріжжя Запорізької області
оп. 1.

Спр. 209. Журнал регистрации владельцев велосипедов по Запорожью. – 6 червня 1942. – 12 жовтня 1942., 26 арк.

227. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-1433. Запорізька міська управа, м. Запоріжжя Запорізької області
оп. 1.

Спр. 211. Журнал регистрации налогоплательщиков. – 1942., 42 арк.

228. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-1433. Запорізька міська управа, м. Запоріжжя Запорізької області
оп. 1.

Спр. 215. Списки учета поступления персонального налога. Список недоимщиков по налогу на содержание собак. – 9 жовтня 1942. – 25 жовтня 1942., 41 арк.

229. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-1433. Запорізька міська управа, м. Запоріжжя Запорізької області
оп. 1.

Спр. 216. Документы о регистрации собак. Отмена налога с владельцев собак (акты, заявления, списки) за 1942 – 1943 гг. – 1942. – 1943., 293 арк.

230. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-1433. Запорізька міська управа, м. Запоріжжя Запорізької області
оп. 1.

Спр. 217. Заявления граждан о проверке правильности начисления налога с усадьбы. – 14 лютого 1942. – 7 червня 1943., 18 арк.

231. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-1433. Запорізька міська управа, м. Запоріжжя Запорізької області
оп. 1.

Спр. 220. Повестки – вызовы налогоплательщиков в налоговый подотдел. – 3 червня 1943. – 5 червня 1943., 21 арк.

232. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-1433. Запорізька міська управа, м. Запоріжжя Запорізької області

оп. 1.

Спр. 233. Удостоверения счетчиков переписи населения г. Запорожье. – 11 квітня 1942. – 5 травня 1942., 42 арк.

233. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-1433. Запорізька міська управа, м. Запоріжжя Запорізької області

оп. 1.

Спр. 265. Списки кустарей – ремесленников, подписавшихся на добровольный взнос в пользу нуждающегося населения. – 3 квітня 1943. – 10 серпня 1943., 31 арк.

234. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-1433. Запорізька міська управа, м. Запоріжжя Запорізької області

оп. 1.

Спр. 279. Акты сдачи реквизированного имущества граждан. – 5 грудня 1941. – 5 січня 1942., 18 арк.

235. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-1433. Запорізька міська управа, м. Запоріжжя Запорізької області

оп. 1.

Спр. 361. Заявления граждан о сдаче в аренду земельных участков под огороды. – 3 березня 1942. – 24 березня 1942., 85 арк.

236. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-1433. Запорізька міська управа, м. Запоріжжя Запорізької області

оп. 1.

Спр. 362. Договоры и заявления граждан о сдаче в аренду садов. – 16 травня 1942. – 30 травня 1942., 166 арк.

237. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-1433. Запорізька міська управа, м. Запоріжжя Запорізької області

оп. 1.

Спр. 363. Договори и заявления граждан о сдаче в аренду садов. – 2 липня 1942. – 31 липня 1942., 108 арк.

238. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-1433. Запорізька міська управа, м. Запоріжжя Запорізької області

оп. 1.

Спр. 368. Заявления граждан о сдаче в аренду земельных участков под огороды. – 2 січня 1943. – 20 квітня 1943. , 268 арк.

239. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-1433. Запорізька міська управа, м. Запоріжжя Запорізької області

оп. 1.

Спр. 396. Документы по установлению опекуинства над детьми – сиротами (заявления, повестки, справки) за 1942 – 1943 гг. – 1942., 132 арк.

240. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-1433. Запорізька міська управа, м. Запоріжжя Запорізької області

оп. 1.

Спр. 397. Документы по установлению опекуинства над детьми – сиротами (заявления, повестки, справки) за 1942 – 1943 гг. – 1942., 188 арк.

241. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-1433. Запорізька міська управа, м. Запоріжжя Запорізької області

оп. 1.

Спр. 416. Документы по обвинению бывшего директора музыкальной школы Падуна И.С. в расхищении имущества (переписка, показания, справки, докладная) за май 1943 г. – травень 1943., 10 арк.

242. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-1433. Запорізька міська управа, м. Запоріжжя Запорізької області

оп. 1.

Спр. 604. Переписка с медицинскими учреждениями города об организации медицинского обслуживания населения, хозяйственной

деятельности и личном составе. Списки врачей – военнопленных. – 23 січня 1942. – 5 червня 1943., 244 арк.

243. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-1433. Запорізька міська управа, м. Запоріжжя Запорізької області
оп. 2.

Спр. 603. Переписка по хозяйственным вопросам с медучреждениями. – 22 грудня 1941. – 3 вересня 1943., 31 арк.

244. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-1433. Запорізька міська управа, м. Запоріжжя Запорізької області
оп. 2.

Спр. 608. Приказ по отделу здравоохранения в связи с утвержденными штаткомиссариатом новыми штатными единицами. – 15 грудня 1942., 1 арк.

245. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-1433. Запорізька міська управа, м. Запоріжжя Запорізької області
оп. 2.

Спр. 684. Приказы сельхозотдела горуправы по личному составу. – 4 жовтня 1941. – 6 червня 1942., 33 арк.

246. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-1433. Запорізька міська управа, м. Запоріжжя Запорізької області
оп. 3.

Спр. 1. Распоряжения полевой комендатуры №679 по финансовым вопросам, переписка. – 9 октября 1941. – 26 июня 1942., 45 арк.

247. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-1433. Запорізька міська управа, м. Запоріжжя Запорізької області
оп. 3.

Спр. 2. Инструкции должностных лиц. Штатные ведомости заводов промотдела, сведения о численности рабочих. – 9 грудня 1942. – 1 липня 1942., 161 арк.

248. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-1433. Запорізька міська управа, м. Запоріжжя Запорізької області.

оп. 3.

Спр. 16. Постановления, приказы, объявления горуправы. Список работников управления комендатуры г. Б.Запорожье. – 5 січня 1942. – 31 грудня 1942., 65 арк.

249. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-1627. Хвалибогівська сільська управа (сільуправа), с. Хвалибогівка
Гуляйпільського району Запорізької області

оп. 1.

Спр. 1. Выписки из протоколов заседаний комиссии по рассмотрению заявлений лиц, раскулаченных в годы советской власти. – 29 листопада 1941. – 19 грудня 1942., 379 арк.

250. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-1627. Хвалибогівська сільська управа (сільуправа), с. Хвалибогівка
Гуляйпільського району Запорізької області

оп. 1.

Спр. 3. Список отчисления налогов с членов общественного хозяйства «Плугатар». – Без дати., 46 арк.

251. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-1627. Хвалибогівська сільська управа (сільуправа), с. Хвалибогівка
Гуляйпільського району Запорізької області

оп. 2.

Спр. 1. Приказы Гуляйпольской райуправы о налогах, переписка райуправы с сельуправами о военнопленных, о профилированных дорогах и др. Выписки из протокола заседаний комиссии по рассмотрению заявлений лиц, раскулаченных в годы советской власти. – 29 листопада 1941. – 19 грудня 1942., 379 арк.

252. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-1643. Полозька міська управа (міська права), м. Пологи Полозького району Запорізької області

Оп. 2.

Спр. 1. Указания о трудовой дисциплине на производстве. Служебная переписка. – квітень 1942. – січень 1943., 8 арк.

253. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-3061. Мелітопольська міська управа (міськуправа), м. Мелітополь Запорізької області

оп. 2.

Спр. 4. Регистрационные удостоверения прибывших в г. Мелитополь в 1942 – 1943 гг. – 5 грудня 1942. – 8 квітня 1943., 352 арк.

254. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-3061. Мелітопольська міська управа (міськуправа), м. Мелітополь Запорізької області

оп. 2.

Спр. 5. Регистрационные удостоверения прибывших по эвакуации в г. Мелитополь. – 9 грудня 1942. – 9 червня 1943., 359 арк.

255. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-3063. Орлівська сільська управа (сільуправа), с. Орлівка Приазовського району Запорізької області

оп. 2.

Спр. 2. Постановления, приказ, распоряжения Приазовской райуправы. Положение о помощи по больничному страхованию в Запорожской области. – 10 квітня 1942. – 22 грудня 1942., 23 арк.

256. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-3077. Миротий суддя 4-ї ділянки міста Мелітополя Запорізької області

оп. 2.

Спр. 1. Гражданское дело по иску Пешковой Елены Ивановны к Пешкову Василию Алексеевичу об уплате средств на содержание ребенка. – 15 березня 1943. – 29 березня 1943., 6 арк.

257. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-3077. Миротий суддя 4-ї дільниці міста Мелітополя Запорізької області

оп. 2.

Спр. 2. Гражданское дело по иску Литвиненко Филиппа Акимовича об усыновлении Станислава Яковлева. – 5 квітня 1943. – 24 червня 1943., 11 арк.

258. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-3077. Миротий суддя 4-ї дільниці міста Мелітополя Запорізької області

оп. 2.

Спр. 3. Гражданское дело по иску Верещагиной Анны Михайловны к Дудченку Петру Константиновичу о выселении и разделе имущества. – 14 квітня 1943. – 15 квітня 1943., 10 арк.

259. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-3077. Миротий суддя 4-ї дільниці міста Мелітополя Запорізької області

оп. 2.

Спр. 4. Гражданское дело по иску Пасхаловых Михаила и Амосовича и Акилины Григорьевны об утверждении их в правах наследства к недвижимому имуществу умершего Пасхалова Якова Амосовича. – 9 липня 1943. – 15 липня 1943., 9 арк.

260. Державний архів Запорізької області

Ф.Р-5728. Німецька польова жандармерія, м. Мелітополь Запорізької області.

оп. 1.

Спр. 3. Донесения полевой жандармерии. – 19 жовтня 1941. – 30 жовтня 1941., 13 арк.

Державний архів Київської області

(ДАКО)

261. Державний архів Київської області

Ф.Р-4. Документальні матеріали про підпільно-партизанську діяльність в період тимчасової німецько-фашистської окупації Київської області

оп. 1.

Спр. 63. Материалы о населенных пунктах уничтоженных оккупантами, концлагерях для военнопленных, количестве населения, угнанного на каторжные работы в Германию, в годы Великой Отечественной войны. – 1946., 191 арк.

262. Державний архів Київської області

Ф.Р-4. Документальні матеріали про підпільно-партизанську діяльність в період тимчасової німецько-фашистської окупації Київської області

оп. 1.

Спр. 76. Материалы о подпольной и партизанской деятельности граждан г.Белая Церковь и Белоцерковского района во время немецко-фашистской оккупации. – 28 квітня 1946. – 8 червня 1946., 86 арк.

263. Державний архів Київської області

Ф.Р-4. Документальні матеріали про підпільно-партизанську діяльність в період тимчасової німецько-фашистської окупації Київської області

оп. 1.

Спр. 146. Материалы о деятельности подпольной антифашистской группы с. Володарка. – 1944., 57 арк.

264. Державний архів Київської області

Ф.Р-4. Документальні матеріали про підпільно-партизанську діяльність в період тимчасової німецько-фашистської окупації Київської області

оп. 1.

Спр. 241. Материалы о деятельности подпольной группы с. Обухов, подпольной группы с. Козын, с. Красная Слободка, Григоровка, и партизанского отряда действовавшего на территории Обуховского района, в годы Великой Отечественной войны. – 20 грудня 1945. – 4 листопада 1964., 139 арк.

265. Державний архів Київської області

Ф.Р-2003. Макарівська районна управа Київської області

оп. 1.

Спр. 9. Накази та розпорядження Макарівської райуправи. Списки громадян, які проживають в с. Маковище. – 2 січня 1942. – 2 вересня 1943., 503 арк.

266. Державний архів Київської області

Ф.Р-2007. Богуславська районна управа, м. Богуслав Київської області

оп. 1.

Спр. 65. Списки завербованих на роботу в Германию. – 1942., 205 арк.

267. Державний архів Київської області

Ф.Р-2031. Уманська міська управа, м. Умань Київської області

оп. 1.

Спр. 681. Розпорядження рейхскомісара і генерал-комісара. Акти санітарного обстеження та списки будинків зайнятих військовими частинами. Відомість про висланих та розстріляних по м. Умані з 1920 – 1942 рр. – 1942., 55 арк.

268. Державний архів Київської області

Ф.Р-2047. Уманський сільськогосподарський інститут гебітскомісаріату, м. Умань Київської області

оп. 1.

Спр. 2. Личные дела студентов I курса. 1 жовтня 1942. – 30 жовтня 1942., 471 арк.

269. Державний архів Київської області

Ф.Р-2047. Уманський сільськогосподарський інститут гебітскомісаріату, м. Умань Київської області.

оп. 1.

Спр. 3. Личные дела студентов поданные в период немецкой оккупации. – 1942. – 1943., 405 арк.

270. Державний архів Київської області

Ф.Р-2107. Богуславська районна управа, м. Богуслав Київської області

оп. 1.

Спр. 5. Заявления граждан в управу. – 22 листопада 1941. – 3 вересня 1942., 307 арк.

271. Державний архів Київської області

Ф.Р-2161. Антонівська неповна середня школа відділу освіти Узинської районної управи, с. Антонівка Узинського району Київської області

оп. 1.

Спр. 1. Приказы и распоряжения райуправы об укомплектовании и работе школы. – 1942. – 1943., 50 арк.

272. Державний архів Київської області

Ф.Р-2225. Управління бургомістра м. Біла Церква Київської області

оп. 1.

Спр. 2. Накази по управлінню Бургомістра про призначення службовців. – 1941., 234 арк.

273. Державний архів Київської області

Ф.Р-2225. Управління бургомістра м. Біла Церква Київської області

оп. 1.

Спр. 7. Відомості про роботу по знищенню єврейського цвинтаря. – 1 січня 1943. – 7 квітня 1943., 10 арк.

274. Державний архів Київської області

Ф.Р-2225. Управління бургомістра м. Біла Церква Київської області

оп. 1.

Спр.8. Листування з фельдкомендатурою. – 1942., 50 арк.

275. Державний архів Київської області

Ф.Р-2326. Васильківська районна управа, м. Васильків Київської області

оп. 1.

Спр. 1. Заява про грошову допомогу, про видачу паспорта від'їжджаючому до Німеччини та інш. – 1941., 234 арк.

276. Державний архів Київської області

Ф.Р-2326. Васильківська районна управа, м. Васильків Київської області

оп. 1.

Спр. 2. Картки перепису населення м. Васильків. Літера «А». – 1942. – 1943., 165 арк.

277. Державний архів Київської області

Ф.Р-2326. Васильківська районна управа, м. Васильків Київської області

оп. 2.

Спр. 4. Особиста справа старости села Тростинки Парубець Ілька Прокоповича. – 1941., 4 арк.

Державний архів Київської області

278. Ф. Р-2356. Київська міська управа.

оп. 6.

Спр. 1. Копії розпоряджень і постанов голови м. Києва та його заступника. – 29 жовтня 1941. – 17 грудня 1941., 15 арк.

279. Державний архів Київської області

Ф. Р-2356. Київська міська управа.

оп. 6.

Спр. 2. Копії наказів відділу культури та освіти про призначення директорів і інспекторів шкіл. – 1941., 124 арк.

280. Державний архів Київської області

Ф. Р-2356. Київська міська управа.

оп. 6.

Спр. 4. Копії наказів Ярославського районного відділу культури та освіти. – 5 грудня 1941. – 29 грудня 1941., 22 арк.

281. Державний архів Київської області

Ф. Р-2356. Київська міська управа.

оп. 6.

Спр. 6. Тимчасовий навчальний план для загальної школи м. Києва на 1941 / 1942 навчальний рік. – 1941., 1 арк.

282. Державний архів Київської області

Ф. Р-2356. Київська міська управа.

оп. 6.

Спр. 26. Розпорядження по відділу культури і освіти. – 5 березня 1942. – 13 липня 1942., 27 арк.

283. Державний архів Київської області

Ф. Р-2356. Київська міська управа.

оп. 6.

Спр. 29. Накази по відділу культури і освіти (від 28 грудня 1942 р. – за серпень – грудень 1942 р.). – 1 серпня 1942. – 31 грудня 1942., 464 арк.

284. Державний архів Київської області

Ф.Р-2356. Київська міська управа

оп. 6.

Спр. 37. Листування з штадткомісаріатом. – 13 липня 1942. – 3 серпня 1942., 53 арк.

285. Державний архів Київської області

Ф. Р-2356. Київська міська управа

оп. 6.

Спр. 63. Навчальні плани на 1941 – 1942 рік. – 12 грудня 1941. – 26 жовтня 1942., 53 арк.

286. Державний архів Київської області

Ф. Р-2356. Київська міська управа

оп. 6.

Спр. 69. Відомості про школи. Пашпорта шкіл. – 15 грудня 1941. – 1 вересня 1943., 175 арк.

287. Державний архів Київської області

Ф. Р-2356. Київська міська управа

оп. 6.

Спр.85. Плани роботи шкіл та гімназій м. Києва. – 1942., 126 арк.

288. Державний архів Київської області

Ф.Р-2356. Київська міська управа

оп. 6.

Спр. 218. Протоколи засідання комісії районної інспектури освіти Богданівської райуправи по прийому на роботу в школи. – 21 жовтня 1941. – 13 листопада 1941., 76 арк.

289. Державний архів Київської області

Ф.Р-2356. Київська міська управа

оп. 6.

Спр. 220. Списки співробітників відділу культури та освіти. – 1941., 29 арк.

290. Державний архів Київської області

Ф.Р-2356. Київська міська управа

оп. 6.

Спр. 234. Характеристики на керівний, адміністративно-технічний та педагогічний склад директорів та інспекторів шкіл, викладачів гімназій та колективів педагогів окремих шкіл м. Києва. – 1941. – 1943., 137 арк.

291. Державний архів Київської області

Ф.Р-2356. Київська міська управа

оп. 6.

Спр. 294. Штати установ відділу культури та освіти на грудень місяць 1941 р. Архіви Університету та інших інститутів. – 1941., 10 арк.

292. Державний архів Київської області

Ф.Р-2356. Київська міська управа

оп. 6.

Спр. 295. Штати та зарплатня по Київському Університету на 1941 р. Відомості на видачу допомоги науковим працівникам. – 1941., 88 арк.

293. Державний архів Київської області

Ф.Р-2356. Київська міська управа

оп. 6.

Спр. 296. Списки робітників та штатний розпис установ відділу культури і освіти. – 1941. – 1942., 58 арк.

294. Державний архів Київської області

Ф.Р-2359. Шевченківська районна управа, м. Київ

оп. 4.

Спр. 3. Протоколи засідання отдела общественной опеки о рассмотрении заявлений и актов обследования о выдаче помощи репрессированным. – 5 грудня 1941. – 8 грудня 1941., 259 арк.

295. Державний архів Київської області

Ф.Р-2360. Подільська районна управа, м. Київ

оп. 7.

Спр. 6. Розпорядження та інструктивні матеріали голови міста Києва, адміністративного відділу управи та Подільської районної управи. – 26 травня 1942. – 12 січня 1943., 127 арк.

296. Державний архів Київської області

Ф.Р-2360. Подільська районна управа, м. Київ

оп. 14.

Спр. 51. Накази й розпорядження голови м. Києва та гебітсландвірта. – 1942., 10 арк.

297. Державний архів Київської області

Ф.Р-2362. Куренівська районна управа, м. Київ

оп. 1.

Спр. 1. Копії наказів та розпорядження Київської міської управи. – 24 жовтня 1941. – 23 грудня 1942., 171 арк.

298. Державний архів Київської області

Ф.Р-2362. Куренівська районна управа, м. Київ

оп. 1.

Спр. 2. Розпорядження Київської міської управи. – жовтень 1941. – 30 грудня 1942., 154 арк.

299. Державний архів Київської області

Ф.Р-2362. Куренівська районна управа, м. Київ

оп. 1.

Спр. 12. Накази, постанови та інструкції Куренівської районної управи.
– 9 березня 1942. – 4 грудня 1942., 51 арк.

300. Державний архів Київської області
Ф.Р-2362. Куренівська районна управа, м. Київ
оп. 1.

Спр. 13. Постанови та протоколи Куренівської райуправи. – 16 лютого
1942. – 13 січня 1943., 45 арк.

301. Державний архів Київської області
Ф.Р-2362. Куренівська районна управа, м. Київ
оп. 3.

Спр. 1. Постанови голови м. Києва. – 1941. – 1942., 125 арк.

302. Державний архів Київської області
Ф.Р-2362. Куренівська районна управа, м. Київ
оп. 3.

Спр. 1. Постанови голови м. Києва. – 1941. – 1942., 125 арк.

303. Державний архів Київської області
Ф.Р-2362. Куренівська районна управа, м. Київ
оп. 4.

Спр. 2. Постанови голови м. Києва. – 1941. – 1943., 125 арк.

304. Державний архів Київської області
Ф.Р-2362. Куренівська районна управа, м. Київ
оп. 4.

Спр. 3. Наказ та постанови голови управи Куренівського району. – 1942.,
86 арк.

305. Державний архів Київської області
Ф.Р-2362. Куренівська районна управа, м. Київ
оп. 8.

Спр. 1. Бюро метрик. Директивні розпорядження. – 1941., 54 арк.

306. Державний архів Київської області
Ф.Р-2395. Управління Українського Червоного Хреста, м. Київ

оп. 1.

Спр. 4. Заяви та листи про звільнення військовополонених та розшук родичів. – 1941. – 345 арк.

307. Державний архів Київської області

Ф.Р-2412. Музей-архів переходової доби

оп. 2.

Спр. 1. Постановления головы г. Киева за январь – май 1942 г. – 12 січня 1942. – 29 травня 1942., 168 арк.

308. Державний архів Київської області

Ф.Р-2412. Музей-архів переходової доби

оп. 2.

Спр. 2. Постановления головы г. Киева. – 1942., 148 арк.

309. Державний архів Київської області

Ф.Р-2412. Музей-архів переходової доби

оп. 2.

Спр. 3. Копії постанов Київської міської управи та голови міста Києва з жовтня 1941 р. № 1 – 200. – жовтень 1941. – грудень 1941., 226 арк.

310. Державний архів Київської області

Ф.Р-2412. Музей-архів переходової доби

оп. 2.

Спр. 4. Постановления Киевской городской управы. – 6 жовтня 1941. – 16 грудня 1941., 234 арк.

311. Державний архів Київської області

Ф.Р-2412. Музей-архів переходової доби

оп. 2.

Спр. 5. Постановления Киевской горуправы об организации городского банка, об утверждении отделов горуправы и другим вопросам (728, 729, 730). – 6 жовтня 1941. – 7 серпня 1942., 45 арк.

312. Державний архів Київської області

Ф.Р-2412. Музей-архів переходової доби

оп. 2.

Спр. 47. Проекты временных уголовных, уголовно-процессуальных и других юридических правил г. Киева (120 – 124). – 31 травня 1942., 117 арк.

313. Державний архів Київської області

Ф.Р-2412. Музей-архів переходової доби

оп. 2.

Спр. 102. Планы работы юридического отдела Шевченковской райуправы г. Киева на I и II кварталы 1942 г. Докладная записка юрисконсульта Шевченковской райуправы о деятельности за время с 4 октября 1941 г. по 10 мая 1942 г. Заметка о советском государственном правопорядке. – 1942., 15 арк.

314. Державний архів Київської області

Ф.Р-2412. Музей-архів переходової доби

оп. 2.

Спр. 199. Статьи, переписка между церковными деятелями и другие документы о деятельности церкви на Украине. – 17 жовтня 1941. – 22 липня 1942 г., 132 арк.

315. Державний архів Київської області

Ф.Р-2412. Музей-архів переходової доби

оп. 2.

Спр. 214. Докладная записка головы Бориспольской райуправы, справка и другие материалы представленные Бориспольской райуправой в «Архив-музей переходного периода» (№№ 1694 – 1696, 1698, 2390). – 1942., 13 арк.

316. Державний архів Київської області

Ф.Р-2412. Музей-архів переходової доби

оп. 2.

Спр. 246. Письма, заявления жителей г. Киева голове города и другие материалы предоставленные головой г. Киева в «Архив-музей переходного периода». – 21 вересня 1941. – 21 жовтня 1941., 231 арк.

317. Державний архів Київської області

Ф.Р-2418. Баришівська районна управа, с. Баришівка Київської області
оп. 1.

Спр. 1. Копії протоколів зборів засідань сільських управ району. – 5 жовтня 1941. – 1 листопада 1941., 27 арк.

318. Державний архів Київської області

Ф.Р-2418. Баришівська районна управа, с. Баришівка Київської області
оп. 1.

Спр. 3. Виступ коменданта Баришівського району на нараді голів сільських управ та начальників сільської поліції. Листування з місцевою комендатурою м. Яготина та Переяслава. – 15 листопада 1941. – 6 грудня 1941., 8 арк.

319. Державний архів Київської області

Ф.Р-2418. Баришівська районна управа, с. Баришівка Київської області
оп. 1.

Спр. 6. Копії розпоряджень Баришівської райуправи. – 5 січня 1942. – 26 грудня 1942., 117 арк.

320. Державний архів Київської області

Ф.Р-2418. Баришівська районна управа, с. Баришівка Київської області
оп. 1.

Спр. 13. Накази військової комендатури м. Переяслава та Яготина направлені Баришівській районній управі. – 8 січня 1941. – 6 травня 1942., 76 арк.

321. Державний архів Київської області

Ф.Р-2423. Ярославська районна управа, м. Київ
Оп. 1.

Спр. 2. Накази голови Ярославської управи. Листування з директорами шкіл про заведення візитаційних книжок, списки співробітників їдальні. Розпорядження про улаштування безпритульних дітей. Списки учбових закладів. Відомості на паливо. – 1942. , 155 арк.

322. Державний архів Київської області

Ф.Р-2443. Васильківська Українська охоронна поліція, м. Васильків, Київської області

оп. 1.

Спр. 5. Тимчасове розпорядження про права Української поліції. Рапорти поліцаїв, акти. – 1942. – 1943., 182 арк.

323. Державний архів Київської області

Ф.Р-2466. Управління шефа персоналу німецького комісаріату, м. Київ

оп. 1.

Спр. 1. Копії наказів шефа персоналу м. Києва. – 30 жовтня 1941. – 6 січня 1942., 10 арк.

324. Державний архів Київської області

Ф.Р-2515. Сквирська міська управа, м. Сквир, Київської області

оп. 1.

Спр. 1. Розпорядження райхскомісара України та Сквирської райуправи, списки службовців міськуправи. – 3 лютого 1942. – 20 січня 1943., 39 арк.

325. Державний архів Київської області

Ф.Р-2531. Корсунська окружна управа, м. Корсунь Київської області

оп. 1.

Спр. 5. Відомість комплектування шкіл. Інвентаризаційні відомості шкіл та районних відділів. Кошториси на новий навчальний рік. Заяви вчителів антирадянського змісту. – 20 жовтня 1941. – 22 грудня 1942., 69 арк.

326. Державний архів Київської області

Ф.Р-2532. Корсунська районна управа, м. Корсунь Київської області

оп. 1.

Спр. 8. Розпорядження райуправи, звіти про збирання коштів та інші. – 15 травня 1942. – 7 серпня 1943., 28 арк.

327. Державний архів Київської області

Ф.Р-2539. Переяслав-Хмельницька районна управа, м. Переяслав-Хмельницький Київської області

оп. 1.

Спр. 4. Накази та постанови ортскоменданта та Переяславської райуправи. – 22 грудня 1941. – 1942., 20 арк.

328. Державний архів Київської області

Ф.Р-2539. Переяслав-Хмельницька районна управа, м. Переяслав-Хмельницький Київської області

оп. 1.

Спр. 5. Накази та розпорядження Переяславської райуправи та заяви громадян про прийом їх на роботу. – 18 грудня 1941. – 8 вересня 1943., 147 арк.

329. Державний архів Київської області

Ф.Р-2539. Переяслав-Хмельницька районна управа, м. Переяслав-Хмельницький Київської області

оп. 1.

Спр. 6. Накази гебітсландвірта та розпорядження Переяславської райуправи. – 4 листопада 1941. – 31 грудня 1942., 138 арк.

330. Державний архів Київської області

Ф.Р-2539. Переяслав-Хмельницька районна управа, м. Переяслав-Хмельницький Київської області

оп. 1.

Спр. 11. Накази районової поліції та наказ і розпорядження Переяславської райуправи. – 6 червня 1942. – 13 березня 1943., 50 арк.

331. Державний архів Київської області

Ф.Р-2539. Переяслав-Хмельницька районна управа, м. Переяслав-Хмельницький Київської області

оп. 1.

Спр. 16. Накази та розпорядження райуправи та акти перевірки обмолоту зернових культур. – 1942. – 1942., 63 арк.

332. Державний архів Київської області

Ф.Р-2539. Переяслав-Хмельницька районна управа, м. Переяслав-Хмельницький Київської області

оп. 1.

Спр. 41. Розпорядження гебітскомісара та Переяславської райуправи. – 14 грудня 1941. – 5 серпня 1943., 67 арк.

333. Державний архів Київської області

Ф.Р-2539. Переяслав-Хмельницька районна управа, м. Переяслав-Хмельницький Київської області

оп. 1.

Спр. 69. Розпорядження Переяславської райуправи. – 18 березня 1943. – 17 липня 1943., 18 арк.

334. Державний архів Київської області

Ф.Р-2539. Переяслав-Хмельницька районна управа, м. Переяслав-Хмельницький Київської області

оп. 1.

Спр. 70. Копія наказу та розпорядження Переяславської райуправи. – 10 травня 1942. – 28 серпня 1943., 91 арк.

335. Державний архів Київської області

Ф.Р-2539. Переяслав-Хмельницька районна управа, м. Переяслав-Хмельницький Київської області

оп. 1.

Спр. 72. Розпорядження заступника райхскомісара України та накази гебітсландвірта. – 1 січня 1943. – 21 серпня 1943., 11 арк.

336. Державний архів Київської області

Ф.Р-2539. Переяслав-Хмельницька районна управа, м. Переяслав-Хмельницький Київської області

оп. 2.

Спр. 1. Накази та розпорядження Переяславської райуправи та протоколи засідання управи Переяславського району. – 1941. – 1943., 53 арк.

337. Державний архів Київської області

Ф.Р-2732. Управління німецької жандармерії, м. Київ

оп. 1.

Спр. 2. Перечень жандармско-полицейских органов по Киевскому генеральному округу, штатное расписание по распределению в вышеуказанных службах. – 25 жовтня 1942. – 23 лютого 1943., 11 арк.

338. Державний архів Київської області

Ф.Р-2733. Фастівська жандармерія, м. Фастів Київської області

оп. 1.

Спр. 2. Протоколы допросов и обвинительное заключение на советских граждан подозреваемых в связях с партизанами. – квітень 1942. – серпень 1942., 9 арк.

339. Державний архів Київської області

Ф.Р-2733. Фастівська жандармерія, м. Фастів Київської області

оп. 1.

Спр. 3. Материалы расследования кражи кровельного железа в МТС шофером Хачатуряном. – 2 серпня 1942., 6 арк.

340. Державний архів Київської області

Ф.Р-2733. Фастівська жандармерія, м. Фастів Київської області

оп. 1.

Спр. 4. Материалы расследования зверского избиения жителя села Ярошевка полицейским. – 14 листопада 1942. – 15 листопада 1942., 5 арк.

341. Державний архів Київської області

Ф.Р-2733. Фастівська жандармерія, м. Фастів Київської області

оп. 1.

Спр. 5. Допросы задержанных жителей Фастовского района занимающихся спекуляцией. – 12 травня 1942. – 16 листопада 1942., 20 арк.

342. Державний архів Київської області

Ф.Р-2733. Фастівська жандармерія, м. Фастів Київської області

оп. 1.

Спр. 11. Доносы и расследование дел на советских граждан, подозреваемых в принадлежности к коммунистам и партизанам. – січень 1942. – серпень 1943., 24 арк.

343. Державний архів Київської області

Ф.Р-2733. Фастівська жандармерія, м. Фастів Київської області

оп. 1.

Спр. 16. Жалоба жителя села Волиця П.Слипаченко по поводу ранения полицейским дочери жалобщика. – лютий 1943. – березень 1943., 7 арк.

343. Державний архів Київської області

Ф.Р-2733. Фастівська жандармерія, м. Фастів Київської області

оп. 1.

Спр. 17. Донесение в полицию Забранского Николая, жителя г. Фастова о коммунистах-подпольщиках. – 29 серпня 1943., 9 арк.

344. Державний архів Київської області

Ф.Р-2744. Звенигородська ортскомендатура, м. Звенигородка Київської області

оп. 1.

Спр. 1. Удостоверения (с анкетными данными), выданные жителям г. Звенигородки, прошедшими регистрацию в ортскомендатуре. – 25 августа 1941. – 28 мая 1943., 20 арк.

345. Державний архів Київської області

Ф.Р-4415. Згурівська районна управа, с. Згурівка Полтавської області

оп. 1.

Спр. 1. Розпорядження гебітскомісара м. Пирятин. – 15 жовтня 1941. – 14 жовтня 1943., 163 арк.

346. Державний архів Київської області

Ф.Р-4415. Згурівська районна управа, с. Згурівка Полтавської області

оп. 1.

Спр. 4. Наказ Згурівської районної поліції по особовому складу, повідомлення старост сільських управ про відсутність бажаючих служити в Німецькій армії, особові посвідки видані відділом праці та списки вибувших в Німеччину по Згурівському району. – 3 вересня 1941. – 13 вересня 1943., 117 арк.

347. Державний архів Київської області

Ф.Р-4415. Згурівська районна управа, с. Згурівка Полтавської області
оп. 1.

Спр. 5. Отчеты по борьбе с инфекционными заболеваниями и акты инвентаризации за 1941 – 1943 гг. по амбулатории Згуровского района. – 1 грудня 1941. – 1 вересня 1943., 187 арк.

348. Державний архів Київської області

Ф.Р-4415. Згурівська районна управа, с. Згурівка Полтавської області
оп. 1.

Спр. 13. Розпорядження рейхскомісара України про обмеження праці, самовільне залишення та переходу з одного місця праці на друге, відомості про фахівців, списки звільнених від набору та вибувших у Німеччину, посилка на роботу фахівців по Згурівському району. – 4 березня 1942. – 11 вересня 1943., 157 арк.

349. Державний архів Київської області

Ф.Р-4415. Згурівська районна управа, с. Згурівка Полтавської області
оп. 1.

Спр. 16. Заяви на право продажу будівель, видачу матеріалу і наказ Рейхскомісара України про встановлення та контролювання цін. – 19 червня 1942. – 8 вересня 1942., 45 арк.

350. Державний архів Київської області

Ф.Р-4437. Володимирська районна поліція м. Києва.
оп. 1.

Спр. 1. Приказы комендантов штабов городской и районной полиции за октябрь 1941 г. – декабрь 1942 г. (копии). Список сотрудников городской и Владимирской районной полиции. – жовтень 1941. – 30 грудня 1942., 386 арк.

351. Державний архів Київської області

Ф.Р-4437. Володимирська районна поліція м. Києва
оп. 1.

Спр. 2. Книга задержанных и арестованных советских граждан. – 22 лютого 1942. – 29 грудня 1942., 35 арк.

352. Державний архів Київської області

Ф.Р-4756. Пункт видачі перепусток «ОСТ-4», м. Київ

оп. 1.

Спр. 1. Анкеты-заявления разных лиц (русских) о разрешении на выезд в другие города Украины. – 14 вересня 1942., 29 арк.

353. Державний архів Київської області

Ф.Р-4758. Колекція хронологічних довідок про тимчасову німецько-фашистську окупацію

оп. 2.

Спр. 12. Хронологические справки о временной фашистской оккупации населенных пунктов Велико-Половецкого района и их освобождении Красной Армией (1941-1944 гг.). – 1946., 49 арк.

354. Державний архів Київської області

Ф.Р-4758. Колекція хронологічних довідок про тимчасову німецько-фашистську окупацію

оп. 2.

Спр. 25. Хронологические справки о временной фашистской оккупации населенных пунктов Киево-Святошинского района и их освобождении Красной Армией (1941 – 1943 гг.). – 1946., 143 арк.

355. Державний архів Київської області

Ф.Р-4758. Колекція хронологічних довідок про тимчасову німецько-фашистську окупацію

оп. 2.

Спр. 45. Хронологические справки о временной фашистской оккупации населенных пунктов Таращанского района и их освобождении Красной Армией (1941 – 1944 гг.). – 1946., 85 арк.

356. Державний архів Київської області

Ф.Р-4758. Колекція хронологічних довідок про тимчасову німецько-фашистську окупацію

оп. 2.

Спр. 48. Хронологические справки о временной фашистской оккупации населенных пунктов Уманского района и их освобождении Красной Армией (1941 – 1944 гг.). – 1946., 28 арк.

357. Державний архів Київської області

Ф.Р-4758. Колекція хронологічних довідок про тимчасову німецько-фашистську окупацію

оп. 2.

Спр. 51. Хронологические справки о временной фашистской оккупации населенных пунктов Черкасского района и их освобождении Красной Армией (1941 – 1944 гг.). – 1946., 81 арк.

Державний архів Кіровоградської області

358. Державний архів Кіровоградської області

Ф.Р-2494. Кіровоградський гебітскомісаріат, м. Кіровоград

оп. 1.

Спр. 1. Распоряжения и циркуляры Райхскомиссара Украины и генерального комиссара Николаевского округа. – 3 вересня 1941. – 25 листопада 1943., 93 арк.

359. Державний архів Кіровоградської області

Ф.Р-2495. Устинівська районна управа, с. Устинівка Устинівського району Кіровоградської області

оп.1.

Спр. 23. Материалы и переписка по церковным вопросам. – 4 серпня 1942. – 18 липня 1943., 9 арк.

360. Державний архів Кіровоградської області

Ф.Р-2546. Олександрійський гебітскомісаріат, м. Олександрія Кіровоградської області

оп.1.

Спр. 1. Распоряжения Александрийского гебитскомиссара. Переписка по хозяйственным вопросам. – 3 квітня 1942. – 7 грудня 1943., 45 арк.

361. Державний архів Кіровоградської області

Ф.Р-2677. Бобринецький гебітскомісаріат, м. Бобринець Бобринецького району Кіровоградської області

оп. 1.

Спр. 1. Указание генерального комиссара г. Николаева о направлении местной украинской прессы по освещению работы первого съезда животноводов, приказы по апробации посевов и семеноводства и поздравление епископа Михаила немецких войск за освобождение города Кіровограда. – 26 серпня 1942. – 27 квітня 1943., 7 арк.

362. Державний архів Кіровоградської області

Ф.Р-2679. Бобринецька районна управа, м. Бобринець Бобринецького району Кіровоградської області

оп. 1.

Спр. 1. Обязательные постановления и приказы о борьбе с хулиганством, партизанским движением, поддержании санитарного состояния населенных пунктов и проч. Распоряжения и переписка по хозяйственным, административным и военным вопросам. – 28 серпня 1941. – 20 квітня 1943., 25 арк.

363. Державний архів Кіровоградської області

Ф.Р-2705. Онуфріївська районна українська допоміжна поліція охорони порядку, с. Онуфріївка Онуфріївського району Кіровоградської області

оп. 1.

Спр. 1. Распоряжения Райхскомиссара Украины, областного комиссара и районной полиции. – 5 серпня 1941. – 29 травня 1942., 12 арк.

364. Державний архів Кіровоградської області

Ф.Р-2734. Торговицька сільська управа, с. Торговиці Підвисоцького району Кіровоградської області

оп. 1.

Спр. 2. Распоряжения районной управы и переписка по хозяйственным вопросам. – 2 серпня 1941. – 1 травня 1944., 280 арк.

365. Державний архів Кіровоградської області

Ф.Р-2734. Торговицька сільська управа, с. Торговиці Підвисоцького району Кіровоградської області

оп. 1.

Спр. 5. Распоряжение полевого коменданта об учете военнопленных и списки военнопленных, проживающих на территории сельской управы. – 3 жовтня 1941. – 21 січня 1944., 16 арк.

366. Державний архів Кіровоградської області

Ф.Р-2734. Торговицька сільська управа, с. Торговиці Підвисоцького району Кіровоградської області

оп. 1.

Спр. 6. Распоряжения полевой комендатуры о борьбе с партизанским движением. Списки членов ВКП (б) и комсомольцев с. Торговицы. – 11 листопада 1941. – 13 лютого 1942., 5 арк.

Державний архів Миколаївської області

(ДАМО)

367. Державний архів Миколаївської області

Ф.Р-1017. Друкарня газети «Українська думка», м. Миколаїв

оп. 1.

Спр. 1. Объявление полевой комендатуры, штадткомиссара г. Николаева о казни советских граждан, принудительной регистрации населения, ограничении его передвижения, принудительном сборе зимней одежды среди населения. – 3 листопада 1941. – 3 грудня 1942., 38 арк.

368. Державний архів Миколаївської області

Ф.Р-1017. Друкарня газети «Українська думка», м. Миколаїв

оп. 1.

Спр. 30. Воззвания германского командования к украинскому населению и армии. – Без дати., 65 арк.

369. Державний архів Миколаївської області

Ф.Р-1017. Друкарня газети «Українська думка», м. Миколаїв

оп. 1.

Спр. 31. Обращения генералкомиссара Николаевского округа, штадткомиссара, полевой комендатуры к населению. – 27 лютого 1942. – 22 жовтня 1942., 43 арк.

370. Державний архів Миколаївської області

Ф.Р-1017. Друкарня газети «Українська думка», м. Миколаїв

оп. 2.

Спр. 1. Оригиналы и гранки приказов, воззваний, объявлений генерального и городского комиссаров, городской управы и комендантов печатаемых в местных газетах и в виде отдельных изданий. – 10 листопада 1941. – 17 липня 1943., 61 арк.

371. Державний архів Миколаївської області

Ф.Р-1035. Редакція газети «Українська думка», м. Миколаїв

оп. 1.

Спр. 16. Объявления мирового судьи Украинской вспомогательной управы г. Николаева. – 11 березня 1942. – 31 березня 1943., 136аркл.

372. Державний архів Миколаївської області

Ф.Р-1038. Відділ запису актів громадянського стану при Миколаївській міській управі, м. Миколаїв

оп. 1.

Спр. 1. Заявления граждан о выдаче метрических ведомостей. – 18 грудня 1942. – 28 грудня 1942., 42 арк.

373. Державний архів Миколаївської області

Ф.Р-1101. Миротий суддя Привільненського району, с. Привільне Привільненського району Миколаївського округу

оп. 1.

Спр. 1. Судебное дело по искам на содержание детей, о разделе имущества. – 26 липня 1943. – 11 січня 1944., 76 арк.

374. Державний архів Миколаївської області
Ф.Р-1432. Місцева комендатура, м. Миколаїв
оп. 1.

Спр. 1. Приказы местной комендатуры, регулирующие жизнь города. – 11 вересня 1941. – 17 червня 1943., 213 арк.

375. Державний архів Миколаївської області
Ф.Р-1710. Миколаївська юридична консультація, м. Миколаїв
оп. 1.

Спр. 1. Ведомости на получение зарплаты адвокатами юридической консультации, начиная с декабря 1941 г. – грудень 1941. – травень 1943., 9 арк.

Державний архів Полтавської області (ДАПО)

376. Державний архів Полтавської області
Ф.Р-2293. Полтавська міська лікарня Медичного відділу Полтавської міської управи, м. Полтава Полтавської області
оп. 1.

Спр. 4. Заявления сотрудников Полтавской городской больницы об отпуске с работы. – 1 листопада 1941. – 29 липня 1942., 40 арк.

377. Державний архів Полтавської області
Ф.Р-2299. Відділ зелених насаджень Полтавської міської управи, м. Полтава Полтавської області
оп. 1.

Спр. 1. Розпорядження Полтавської міської управи. – 1 березня 1942. – 31 грудня 1942., 88 арк.

378. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2300. Кістково-туберкульозний санаторій ім. Волкенштейна
Медичного відділу Полтавської міської управи, м. Полтава Полтавської
області

оп. 1.

Спр. 1. Кошториси і звітність за 1941 і 1942 р. – 1941. – 1942., 108 арк.

379. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2300. Кістково-туберкульозний санаторій ім. Волкенштейна
Медичного відділу Полтавської міської управи, м. Полтава Полтавської
області

оп. 1.

Спр. 5. Різні документи з 1 липня 1943. – 1 липня 1943. – 1943., 5 арк.

380. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2300. Кістково-туберкульозний санаторій ім. Волкенштейна
Медичного відділу Полтавської міської управи, м. Полтава Полтавської
області

оп. 1.

Спр. 7. Листування з медичним відділом за 1942 рік. – 1942., 73 арк.

381. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2300. Кістково-туберкульозний санаторій ім. Волкенштейна
Медичного відділу Полтавської міської управи, м. Полтава Полтавської
області

оп. 1.

Спр. 9. Про рух населення в Чалівському фільварку за 1943 р. – 1942. –
1943., 24 арк.

382. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2300. Кістково-туберкульозний санаторій ім. Волкенштейна
Медичного відділу Полтавської міської управи, м. Полтава Полтавської
області

оп. 1.

Спр. 13. Баланс кістково-туберкульозного санаторію за 1943 р. – 1943. –
На 7 арк.

383. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2300. Кістково-туберкульозний санаторій ім. Волкенштейна
Медичного відділу Полтавської міської управи, м. Полтава Полтавської
області

оп. 1.

Спр.14. Баланс кістково-туберкульозного санаторію. – 1943., 81 арк.

384. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2300. Кістково-туберкульозний санаторій ім. Волкенштейна
Медичного відділу Полтавської міської управи, м. Полтава Полтавської
області

оп. 1.

Спр. 16. Книга обліку харчових продуктів на 1943 р. – 1943. , 49 арк.

385. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2300. Кістково-туберкульозний санаторій ім. Волкенштейна
Медичного відділу Полтавської міської управи, м. Полтава Полтавської
області

оп. 1.

Спр. 17. Справа різних листувань та розпоряджень медичного відділу. –
1943., 79 арк.

386. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2300. Кістково-туберкульозний санаторій ім. Волкенштейна
Медичного відділу Полтавської міської управи, м. Полтава Полтавської
області

оп. 1.

Спр. 18. Книга лицьових рахунків за 1943 р. – 1943. , 56 арк.

387. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер І-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 2. Статистичні звіти про діяльність камери шліхтера 1 району м. Полтави за 1943 р. – 19 липня 1942. – 30 липня 1943., 14 арк.

388. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер I-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 3. Настольний реєстр цивільних справ шліхтера I району м. Полтава. – 19 грудня 1941. – 10 вересня 1943., 98 арк.

389. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер I-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 5. Листування з міською та районною управою по адміністративним питанням. – 1 лютого 1943. – 18 червня 1943., 98 арк.

390. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер I-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 7. Справи, що надіслані до Німецького суду у м. Києві та до касаційної камери за 1943 р. – 1943, 10 арк.

391. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер I-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 8. Журнал судових засідань шліхтера I району м. Полтави за 1943 р. – 2 січня 1943. – 20 серпня 1943., 10 арк.

392. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер I-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 9. Розносна книга на 1943 р. – 1943, 6 арк.

393. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер 1-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 10. Листування з міською та районою управою по адміністративним питанням. – 1 лютого 1943. – 18 червня 1943, 98 арк.

394. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер I-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 14. Справа Ч. 2 шліхтера I поділу м. Полтава по позову Сердюка Каліна Івановича до Ляшковського Олександра Івановича про стягнення 2481 крб. квартплати та виселення з квартири. – 19 грудня 1942. – 21 грудня 1942., 52 арк.

395. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер I-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 15. Справа Ч. 2 шліхтера I району м. Полтава за проханням гр. Кулика Микити Марковича про встановлення часу народження його сина Кулика Івана. – 20 серпня 1943. – 21 серпня 1943., 6 арк.

396. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер I-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 16. Справа Ч. 3 шліхтера I поділу м. Полтава по позову Смолянського Петра Петровича та Бідної Насті Луківни про встановлення року народження їхнього сина Володимира Петровича Смолянського. – 19 грудня 1942. – 28 грудня 1942., 10 арк.

397. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер I-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 17. Справа Ч. 4 шліхтера I поділу м. Полтава по позову Собокар Соломії Федорівни до Собокар Якова Васильовича про розірвання шлюбу. – 19 грудня 1942. – 27 липня 1942., 12 арк.

398. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер I-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 18. Справа Ч. 5 шліхтера I поділу м. Полтава. По позову Душинської Мотрі Прокопівни до Душинського Анатолія Йосиповича про аліменти. – 21 грудня 1942. – 28 грудня 1942., 10 арк.

399. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер I-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 19. Справа Ч. 6 шліхтера I поділу м. Полтава по клопотанню Мотузова Іллі Федосовича про видачу посвідчення на право одержання документів з Білорусії. – 23 грудня 1942. – 29 грудня 1942., 4 арк.

400. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер I-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 20. Справа Ч. 7. шліхтера I поділу м. Полтава по позову Гавручонок Наталки Степанівни про видачу посвідчення на одержання документа з Білорусії. – 23 грудня 1942. – 29 грудня 1942., 4 арк.

401. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер I-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 22. Справа Ч. 9 шліхтера I поділу м. Полтава по клопотанню Гуркиной Єлизавети Кондратівни про встановлення часу народження дочки Гуркіної Ріти Василівни. – 28 грудня 1942. – 28 грудня 1942., 6 арк.

402. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер I-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 23. Справа Ч. 10 шліхтера I поділу м. Полтави. По позову Кривцової Марії Юхимівни до Липського Лаврентія про повернення ходу та виплати за амортизацію ходу. – 28 грудня 1942. – 26 січня 1943., 21 арк.

403. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер I-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 24. Справа Ч. 11 шліхтера I поділу м. Полтава за позовом Жовнер Євдокії Павлівни до Малиновського Андрія Івановича про зиск утримання на дитину. – 29 грудня 1942. – 4 січня 1943., 12 арк.

404. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер I-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 25. Справа Ч. 12 шліхтера I поділу м. Полтава за позовом гр. Бобошко Григорія Семеновича до Левченко Кирила Єфимовича про стягнення 7250 крб. за гармошку. – 29 грудня 1942. – 15 січня 1943., 10 арк.

405. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер I-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 26. Справа Ч. 13 шліхтера I поділу м. Полтава за позовом Полтавського Водоканалу до Назаренко Марії Михайлівни про зиск 18 крб. – 29 грудня 1942. – 5 січня 1942., 12 арк.

406. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер I-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 27. Справа Ч. 14 шліхтера I поділу м. Полтава за позовом Полтавського Водоканалу до Плюща Петра Ксенофонтовича про зиск 259 крб. 85 коп. – 29 грудня 1942. – 5 січня 1943., 15 арк.

407. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер I-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 28. Справа Ч. 15 шліхтера I поділу м. Полтава за позовом Полтавського Водоканалу до Борщевської Валентини Сергіївни про зиск 76 крб. 99 коп. – 29 грудня 1942. – 5 січня 1943., 11 арк.

408. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер I-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 29. Справа Ч. 16 шліхтера I поділу м. Полтава за позовом Полтавського Водоканалу до Єгіна Петра Кузьміча про зиск 194 крб. 96 коп. – 29 грудня 1942. – 15 січня 1943., 22 арк.

409. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер I-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 30. Справа Ч. 17 шліхтера I поділу м. Полтава за позовом Полтавського Водоканалу до Лукашенко Тихона Яковича про зиск 84 крб. 22 коп. – 29 грудня 1942. – 5 січня 1943., 15 арк.

410. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер I-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 31. Справа Ч. 17 шліхтера I поділу м. Полтава за проханням гр. Войчука Івана Йосиповича про розірвання шлюбу з Войчук Тетяною Василівною. – 4 січня 1943. – 28 травня 1943., 19 арк.

411. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер I-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 32. Справа Ч. 18 шліхтера I поділу м. Полтава за проханням гр. Імбрус Катерини Леонтіївни про розірвання шлюбу з гр. Імбрус Григорієм Григоровичем. – 29 грудня 1942. – 25 травня 1943., 14 арк.

412. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер I-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 33. Справа № 18 шліхтера I району м. Полтави за проханням гр. Рибалки Петра Пантелеймоновича про розірвання шлюбу з Рибалкою Ганною Максимівною. – 4 січня 1943. – 16 червня 1943., 27 арк.

413. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер I-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 34. Справа Ч. 19 шліхтера I поділу м. Полтава за позовом Кучеренка Лук'яна Васильовича до Дейнарович Віри Максимівни про зиск квартплати 75 крб. – 30 грудня 1942. – 18 січня 1943., 4 арк.

414. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер I-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 35. Справа Ч. 19 шліхтера м. Полтава за позовом Миронової-Гальченко Ганни Яківни до Миронова-Гальченко Тимофія Павловича про зиск на утримання дітей. – 5 січня 1943. – 22 січня 1943., 17 арк.

415. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер I-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 37. Справа Ч. 20 шліхтера I поділу м. Полтава за позовом Тищенко Василя Пилиповича до Сохової Мотрі про стягнення 4650 крб. – 30 грудня 1942. – 22 січня 1943., 16 арк.

416. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер I-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 38. Справа Ч. 21 шліхтера I поділу м. Полтава за позовом гр. Фролова Миколи Олександровича до Легейди Івана Федоровича про зиск 2000 крб. за роботу по виготовленню камери гарячого копчення на Полтавському рибзаводі. – 11 січня 1943. – 8 лютого 1943., 27 арк.

417. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер I-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 39. Справа Ч. 22 шліхтера I поділу м. Полтава за позовом Капко Настасії Климовни до Капко Семена Івановича про стягнення утримання. – 31 грудня 1942. – 9 січня 1943., 11 арк.

418. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер І-го району м. Полтави Полтавської області
оп. 1.

Спр. 41. Справа Ч. 23 шліхтера І поділу м. Полтава за проханням гр. Матузова Іллі Федосовича та Гаврученок Наталії Степанівни про встановлення дійсних прізвищ їхніх. – 13 січня 1943. – 18 січня 1943., 13 арк.
419. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер І-го району м. Полтави Полтавської області
оп. 1.

Спр. 42. Справа Ч. 24 шліхтера І поділу м. Полтава за позовом гр. Садової Лідії Іванівни до Ткаченко Володимира Сергійовича про зиск утримання на дитину. – 13 січня 1943. – 9 квітня 1943., 18 арк.

420. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер І-го району м. Полтави Полтавської області
оп. 1.

Спр. 43. Справа Ч. 25 шліфена І поділу м. Полтава за позовом гр. Пасічника Михайла Васильовича до Горіної Марії Іванівни про повернення майна або вартості його в сумі 10000 крб. – 18 січня 1943. – 3 лютого 1943., 20 арк.

421. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер І-го району м. Полтави Полтавської області
оп. 1.

Спр. 44. Справа Ч. 26 шліхтера І району м. Полтава за позовом гр. Черкашиної Олександри Михайлівни до Кузьменко Василя Васильовича про зиск 2000 крб. за годинник. – 18 січня 1943. – 9 квітня 1943., 27 арк.

422. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер І-го району м. Полтави Полтавської області
оп. 1.

Спр. 45. Справа № 27 шліхтера І району м. Полтава за проханням Плюшкіної Антоніни федорівни про розірвання шлюбу з її чоловіком Плюшкіним Іваном Трохимовичем. – 19 січня 1943. – 25 травня 1943., 12 арк.

423. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер І-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 46. Справа Ч. 28 шліхтера І району м. Полтава. За позовом гр. Оніщенко Марини Дмитрівни до Синюкова Василя Миколайовича про повернення чотирьох резинових шин або вартості їх в сумі 6000 крб. – 19 січня 1943. – 12 квітня 1943. , 18 арк.

424. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер І-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 47. Справа Ч. 29 шліхтера І району м. Полтава за позовом гр. Бабіч Варвари Федорівни до Іващенко Петра Юхимовича про зиск утримання на дитину. – 20 січня 1943. – 29 січня 1943., 12 арк.

425. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер І-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 48. Справа Ч. 30 шліхтера І району м. Полтава. За позовом гр. Свиначенко Олександри Петрівни до Свиначенко Макара Андрійовича про зиск утримання на дитину. – 21 січня 1943. – 5 лютого 1943., 10 арк.

426. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер І-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 49. Справа Ч. 31 шліхтера І району м. Полтава за позовом гр. Щербань Ганни Терентіївни до Щербань Степана Павловича про зиск утримання на дітей. – 22 січня 1942. – 5 лютого 1943., 10 арк.

427. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2302. Шліхтер І-го району м. Полтави Полтавської області

оп. 1.

Спр. 50. Справа Ч. 32 шліхтера I району м. Полтава за проханням гр. Євко Надії Карпівни про надання їй дозволу на шлюб. – 22 січня 1943. – 1 лютого 1943., 10 арк.

428. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2303. Житлове управління № 3, м. Полтава Полтавської області
оп. 1.

Спр. 1. Положення про будинкоуправління. – 1942., 12 арк.

429. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2303. Житлове управління № 3, м. Полтава Полтавської області
оп. 1.

Спр. 2. Накази по будівельно-житловому відділу. – 1942. – 1942., 7 арк.

430. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2303. Житлове управління № 3, м. Полтава Полтавської області
оп. 1.

Спр. 3. Договори і грошові виправдовуючі документи про виконання робіт. – 1942., 286 арк.

431. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2303. Житлове управління № 3, м. Полтава Полтавської області
оп. 1.

Спр. 4. Відомості про виплату заробітної плати робітникам будинкоуправління № 3 і інші грошові документи. – 1942., 234 арк.

432. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2303. Житлове управління № 3, м. Полтава Полтавської області
оп. 1.

Спр. 7. Відомості на виплату зарплати робітникам домоуправління № 3. – 1942., 275 арк.

433. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2303. Житлове управління № 3, м. Полтава Полтавської області
оп. 1.

Спр. 8. Відомості на виплату зарплати робітникам домоуправління № 3.
– 1942., 325 арк.

434. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2303. Житлове управління № 3, м. Полтава Полтавської області

оп. 1.

Спр. 9. Відомості на виплату зарплати робітникам домоуправління № 3.
– 1942., 345 арк.

435. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2303. Житлове управління № 3, м. Полтава Полтавської області

оп. 1.

Спр. 10. Відомості на виплату зарплати робітникам домоуправління № 3.
– 1942., 235 арк.

436. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2303. Житлове управління № 3, м. Полтава Полтавської області

оп. 1.

Спр. 11. Відомості на виплату заробітної плати робітникам домоуправління. – 1942. , 134 арк.

437. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2304. Житлове управління № 4, м. Полтава Полтавської області

оп. 1.

Спр. 6. Будинкова книга для прописки громадян, що проживають в будинку № 20 по 2-й Козачій вулиці м. Полтава. – 11 квітня 1942., 45 арк.

438. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2304. Житлове управління № 4, м. Полтава Полтавської області

оп. 1.

Спр. 9. Будинкова книга для прописки громадян, що проживають в будинку № 9 на вул. Мала Садова, Короленко м. Полтави. Домоуправа № 4. – 10 червня 1942. – 1943. , 45 арк.

439. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2304. Житлове управління № 4, м. Полтава Полтавської області

оп. 1.

Спр. 10. Будинкова книга для прописки громадян, що проживають в будинку № 41 по Пушкінській вулиці. Домууправа № 4. – 30 серпня 1942. – 3 березня 1943., 45 арк.

440. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2305. Житлове управління № 5, м. Полтава Полтавської області

оп. 1.

Спр. 5. Книга наказів по будинкоуправлінню. – 1 листопада 1941. – 1 серпня 1943, 25 арк.

441. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2313. Житлове управління № 20, м. Полтава Полтавської області

оп. 1.

Спр. 1. Грошові документи за листопада місяць 1941 р. – Почато. – 1941., 232 арк.

442. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2313. Житлове управління № 20, м. Полтава Полтавської області

оп. 1.

Спр. 2. Книга наказів по будинковому управлінню № 20. – 1 жовтня 1941. – 1 червня 1943., 15 арк.

443. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2313. Житлове управління № 20, м. Полтава Полтавської області

оп. 1.

Спр. 3. Заяви про прийняття на роботу. – 1941., 9 арк.

444. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2313. Житлове управління № 20, м. Полтава Полтавської області

оп. 1.

Спр. 5. Списки, акти і інші документи про безгосподарне майно. – 26 січня 1941. – 25 грудня 1941., 115 арк.

445. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2341. Чутівська районна управа, с. Чутове Чутівського р-ну
Полтавської області

оп. 1.

Спр. 5. Постанови Чутівської райуправи про звільнення від податків громадян німецького походження, робітників української поліції і сімей добровольців, які служать в німецькій армії, порядок страхування на випадок хвороби та інші питання. – 12 квітня 1943. – 2 серпня 1943. – 32 арк.

446. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2341. Чутівська районна управа, с. Чутове Чутівського р-ну
Полтавської області

оп. 1.

Спр. 14. Накази та розпорядження Карлівської ортскомендатури та Чутівської фельджандармерії про облік військовополонених, про використання робочої сили під час уборочної компанії. – 23 травня 1943. – 6 вересня 1943., 62 арк.

447. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2342. Новосанжарська районна управа, смт Нові Санжари
Новосанжарського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 7. Постанови голови Ново-Санжарської Районової управи про накладення штрафів за порушення постанов райуправи. – 15 липня 1943. – 7 вересня 1943., 28 арк.

448. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2347. Відділ записів актів громадянського стану (ЗАГС) при
Полтавському бургомістраті, м. Полтава Полтавської області

оп. 1.

Спр. 2. Заяви громадян про розірвання шлюбу. – 18 вересня 1942. – 24 жовтня 1942., 53 арк.

449. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2347. Відділ записів актів громадянського стану (ЗАГС) при
Полтавському бургомістраті, м. Полтава Полтавської області

оп. 1.

Спр. 4. Постанови суду про встановлення факту народження. – 4 січня
1943. – 11 серпня 1943., 39 арк.

450. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2347. Відділ записів актів громадянського стану (ЗАГС) при
Полтавському бургомістраті, м. Полтава Полтавської області

оп. 1.

Спр. 5. Постанови суду про розвод. – 20 травня 1943. – 27 липня 1943.,
28 арк.

451. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2357. Камера шліхтера II-го району м. Полтави, м. Полтава
Полтавської області.

оп. 1.

Спр. 4. Справа про передачу майна Трегубової А. спадкоємцям
Лукмастовій М., Журавльовій Я., Сотниковій О. та Лихошваю А. – 21 квітня
1943. – 10 травня 1943., 11 арк.

452. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2357. Камера шліхтера II-го району м. Полтави, м. Полтава
Полтавської області.

оп. 1.

Спр. 8. Рішення шліхтера 2 поділу м. Полтави. – 8 вересня 1942. – 1
вересня 1943., 62 арк.

453. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2357. Камера шліхтера 2-го району м. Полтави, м. Полтава
Полтавської області

оп. 1.

Спр. 9. Листування з установами і підприємствами м. Полтави по
судовим справам за 1943 р. – 1943. , 65 арк.

454. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2357. Камера шліхтера 2-го району м. Полтави, м. Полтава
Полтавської області

оп. 1.

Спр.10. Листування з установами і підприємствами м. Полтави по
судовим справам за 1943 рік. – 1943., 25 арк.

455. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2357. Камера шліхтера 2-го району м. Полтави, м. Полтава
Полтавської області

оп. 1.

Спр. 13. Цивільна справа про стягнення із завсклепом фабрики
«Трикотажник» Крачковського П.М. вартість нестачі дров на суму 5280 крб.
– 19 грудня 1942. – 29 травня 1943., 47 арк.

456. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2357. Камера шліхтера 2-го району м. Полтави, м. Полтава
Полтавської області

оп. 1.

Спр. 25. Цивільна справа по позову Ярошенка Семена Андрійовича про
стягнення з фінвідділа 533 крб. зарплати. – 29 грудня 1942. – 14 січня 1943.,
21 арк.

457. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2357. Камера шліхтера 2-го району м. Полтави, м. Полтава
Полтавської області

оп. 1.

Спр. 26. Цивільна справа по позову Полтавського водоканалу до
домоуправління № 3 про зиск 829 крб. 09 коп. за воду та каналізацію з 1
жовтня по 5 листопада 1942 р. – 29 грудня 1942. – 6 січня 1943., 21 арк.

458. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2357. Камера шліхтера 2-го району м. Полтави, м. Полтава
Полтавської області

оп. 1.

Спр. 32. Цивільна справа по позову Тищенко Василя Івановича і Самовича Антона Тадеєвича до Української Єпархіальної Автокефвальної Церковної Ради в особі голови ради – протоієрея Бурка про стягнення 700 крб. – 4 січня 1943. – 11 січня 1943., 14 арк.

459. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2357. Камера шліхтера 2-го району м. Полтави, м. Полтава Полтавської області

оп. 1.

Спр. 33. Цивільна справа по позову Весіч Єлени Михайловни до Весіча Андрія Івановича та Чепенко Палажки Іванівни про стягнення аліментів на утримання. – 4 січня 1943. – 1 лютого 1943., 109 арк.

460. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2357. Камера шліхтера 2-го району м. Полтави, м. Полтава Полтавської області

оп. 1.

Спр. 38. Цивільна справа по клопотанню Пікалова Андрія Дмитровича про дозвіл на право одруження. – 8 січня 1943., 4 арк.

461. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2357. Камера шліхтера 2-го району м. Полтави, м. Полтава Полтавської області

оп. 1.

Спр. 40. Цивільна справа по позову Слюсаренко Марфи Остапівни до Бровко Василя Єлісейовича про стягнення 5000 крб. – 8 січня 1943. – 2 лютого 1943., 44 арк.

462. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2357. Камера шліхтера 2-го району м. Полтави, м. Полтава Полтавської області

оп. 1.

Спр. 41. Цивільна справа Петренко Кіндрата Федоровича до гр. Зотікова Олексія Григоровича за стягнення 210 крб. за роботу. – 9 січня 1943. – 18 січня 1943., 11 арк.

463. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2357. Камера шліхтера 2-го району м. Полтави, м. Полтава Полтавської області

оп. 1.

Спр. 42. Цивільна справа по клопотанню Бакшеева Миколи Олексійовича про розлучення шлюбу з дружиною Уляною Костянтинівною Бакшеевою. – 11 січня 1943. – 25 травня 1943., 23 арк.

464. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2357. Камера шліхтера 2-го району м. Полтави, м. Полтава Полтавської області

оп. 1.

Спр. 43. Цивільна справа по позову Підлепича Івана Йосиповича до фінвідділу бургомістрату про виключення з опису його речей. – 12 січня 1943. – 12 квітня 1943., 23 арк.

465. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2357. Камера шліхтера 2-го району м. Полтави, м. Полтава Полтавської області

оп. 1.

Спр. 44. Цивільна справа по клопотанню Ткаченка Микити Кириловича про дозвіл на шлюб. – Почато. – 19 січня 1943., 4 арк.

466. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2357. Камера шліхтера 2-го району м. Полтави, м. Полтава Полтавської області

оп. 1.

Спр. 46. Цивільна справа по клопотанню Коломійця Івана Григоровича про дозвіл на шлюб. – 20 січня 1943. – 21 січня 1943., 4 арк.

467. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2357. Камера шліхтера 2-го району м. Полтави, м. Полтава
Полтавської області

оп. 1.

Спр. 49. Цивільна справа по позову Удовиченко Анни Іванівни до
Удовиченко Олександра Петровича про стягнення аліментів на двох дітей. –
21 січня 1943. – 21 червня 1943., 20 арк.

468. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2357. Камера шліхтера 2-го району м. Полтави, м. Полтава
Полтавської області

оп. 1.

Спр. 50. Цивільна справа по позову Усенко Наталії Іванівни до
Ніколаєва Миколи Андрійовича про стягнення аліментів на утримання сина
Віктора. – 21 січня 1943. – 4 лютого 1943., 7 арк.

469. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2358. Шліхтер Полтавського району при генеральному комісарі
Полтавської області, м. Полтава Полтавської області

оп. 1.

Спр. 1. Акти ревізії. – 5 січня 1942. – 5 травня 1943., 3 арк.

470. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2358. Шліхтер Полтавського району при генеральному комісарі
Полтавської області, м. Полтава Полтавської області

оп. 1.

Спр. 7. Журнал судових засідань шефена – шліхтера Полтавського
району. – 14 грудня 1942. – 3 вересня 1943., 12 арк.

471. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2358. Шліхтер Полтавського району при генеральному комісарі
Полтавської області, м. Полтава Полтавської області

оп. 1.

Спр. 9. Журнал судових засідань шефена – шліхтера Полтавського
району. – 12 січня 1943. – 14 вересня 1943., 20 арк.

472. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2358. Шліхтер Полтавського району при генеральному комісарі Полтавської області, м. Полтава Полтавської області

оп. 1.

Спр. 12. Кримінальна справа по обвинуваченню Ляха Сергія Юхимовича за ст. 185 Кримінального кодексу. – 28 травня 1943. – 4 червня 1943., 22 арк.

473. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2360. Касаційна камера у судових справах м. Полтави і Полтавського гебітскомісаріату, м. Полтава Полтавської області.

оп. 1.

Спр. 1. Про рух касаційної камери судових установ м. Полтави і Полтавського гебіту. – 27 серпня 1943. – 20 липня 1943., 62 арк.

474. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2360. Касаційна камера у судових справах м. Полтави і Полтавського гебітскомісаріату, м. Полтава Полтавської області.

оп. 1.

Спр. 4. Касаційна справа за скаргою Власова Миколи Михайловича й Власової Ганни Йосипівни по справі за позовом Кипи Ул'яни Федорівни на рішення суду 2-го поділу м. Полтави про виселення з квартири. – 21 червня 1943. – 28 червня 1943., 8 арк.

475. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2368. Луговиківська сільська управа, с. Луговики Чорнухинського р-ну Полтавської області

оп. 1.

Спр. 1. Розпорядження та інструкція Чорнухинської районної управи про проведення перепису населення, забезпечення явки по визову в районну поліцію та вербовку населення в Німеччину по Луговицькій сільській управі. – 22 грудня 1941. – 2 лютого 1943., 79 арк.

476. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2368. Луговиківська сільська управа, с. Луговики Чорнухинського р-ну Полтавської області.

оп. 1.

Спр. 4. Накази і розпорядження Південної інспекції господарства, Чорнухинської районної управи та Лохвицької окружної земельної управи про спалення німецько-фашистськими окупантами сіл Баранівка та Обухівка і розстріл населення цих сіл, вшанування пам'яті загиблих німецьких солдат, відкриття курсів німецької мови, знищення радянських символів та інше. – 14 листопада 1941. – 3 вересня 1943., 59 арк.

477. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2376.

оп. 1.

Спр. 13. Списки платників одноразової данини по Котелевському району за 1943 р. – 1943., 47 арк.

478. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2422. Таранушицька сільська управа, с. Таранушичі Кобеляцького району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 2. Розпорядження Кобеляцької районної управи та протокол загальних зборів про вибори сільського старости, реєстрація населення та членів партії, збір зброї, виконання обов'язкових поставок та список новоприбулих по Таранушичівській сільській управі. – 5 січня 1942. – 31 грудня 1942., 93 арк.

479. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2422. Таранушицька сільська управа, с. Таранушичі Кобеляцького району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 5. Розпорядження Кобеляцької районної управи про організацію дитячих ясел, відомості про відвідування шкіл учнями і батьків, які

оштрафовані за невідвідування учнями школи по Таранушичівській сільській управі. – 12 січня 1942. – 15 серпня 1943. , 55 арк.

480. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2422. Таранушицька сільська управа, с. Таранушичі Кобеляцького району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 9. Розпорядження Кобеляцької районної управи про реєстрацію пенсіонерів, видачу допомоги і пайка репресованим, пенсіонерам та іншим по Таранушичівській сільській управі. – 10 лютого 1942. – 10 вересня 1943., 26 арк.

481. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2454. Решетилівська районна управа, м. Решетилівка Решетилівського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 9. Розпорядження райуправи та списки осіб, забитих партизанами. – 19 квітня 1943. – 8 травня 1943., 65 арк.

482. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2454. Решетилівська районна управа, м. Решетилівка Решетилівського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 10. Списки службовців та робітників установ м. Решетилівка на одержання пайка на вересень місяць 1943 р. – вересень 1943., 81 арк.

483. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2499. Лохвицький гебітскомісар, м. Лохвиця Лохвицького р-ну Полтавської області

оп. 1.

Спр. 1. Переписка с генеральным комиссаром Киева по вопросам работы с кадрами, заработной плате, отпускам, бухгалтерскому учету, планированию работы, максимальному использованию каждого рабочего часа и другим вопросам. – 5 лютого 1943. – 7 вересня 1943., 128 арк.

484. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2499. Лохвицький гебітскомісар, м. Лохвиця Лохвицького р-ну
Полтавської області

оп. 1.

Спр. 10. Уголовные распоряжения Лохвицкого окружного комиссара о наказании жителей села Луки Лохвицкого района тюремным заключением за неявку на Биржу Труда. – 14 липня 1943. – 15 липня 1943., 100 арк.

485. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2499. Лохвицький гебітскомісар, м. Лохвиця Лохвицького р-ну
Полтавської області

оп. 1.

Спр. 11. Инструкция обращения немцев с добровольцами из числа местного населения, изъявившими желание сотрудничать с оккупантами. – Без дати., 2 арк.

486. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2499. Лохвицький гебітскомісар, м. Лохвиця Лохвицького р-ну
Полтавської області

оп. 1.

Спр. 12. Переписка с генеральным комиссаром Киева по вопросам работы с кадрами, заработной плате, отпускам, бухгалтерскому учету, планированию работы, максимальному использованию каждого рабочего часа и другим. – 5 лютого 1943. – 7 вересня 1943., 128 л.

487. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2499. Лохвицький гебітскомісар, м. Лохвиця Лохвицького р-ну
Полтавської області

оп. 1.

Спр. 18. Трудовые соглашения, списки работников гебитскомиссара, списки членов комитета добровольной помощи «Відродження». – 9 липня 1943. – 17 серпня 1943., 17 арк.

488. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2561. Лазірківська районна управа, с. Лазірки Лазірківського району
Полтавської області.

оп. 1.

Спр. 40. Накази й постанови Лазірської районової управи. – 5 червня
1943. – 25 серпня 1943., 87 арк.

489. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2575. Рокитнянська сільська управа, с. Рокитне Кременчуцького
району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 5. Розпорядження про податки. – 10 березня 1943. – 7 липня 1943.,
10 арк.

490. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2575. Рокитнянська сільська управа, с. Рокитне Кременчуцького
району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 7. Розпорядження про кустарів. – 5 квітня 1943. – 17 червня 1943., 3
арк.

491. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2575. Рокитнянська сільська управа, с. Рокитне Кременчуцького
району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 10. Розпорядження про збільшення садиб та акти про конфіскацію
корів та інші. – 9 березня 1943. – 29 липня 1943., 19 арк.

492. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2575. Рокитнянська сільська управа, с. Рокитне Кременчуцького
району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 13. Розпорядження про школу. – 8 березня 1943. – 27 квітня 1943.,
4 арк.

493. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2575. Рокитнянська сільська управа, с. Рокитне Кременчуцького району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 16. Списки осіб народження 1922, 1923, 1924, 1925, 1926, 1927 р.н. – 27 квітня 1943. – 24 серпня 1943., 28 арк.

494. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2575. Рокитнянська сільська управа, с. Рокитне Кременчуцького району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 19. Списки власників веломашин. – 10 березня 1943. , 6 арк.

495. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2575. Рокитнянська сільська управа, с. Рокитне Кременчуцького району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 21. Заяви громадян про повернення і реєстрацію хат і інше. – 25 січня 1943. – 9 вересня 1943., 7 арк.

496. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2575. Рокитнянська сільська управа, с. Рокитне Кременчуцького району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 24. Відомості про використання кошторису. – 24 березня 1943. – 14 вересня 1943., 8 арк.

497. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2575. Рокитнянська сільська управа, с. Рокитне Кременчуцького району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 26. Відомість про наявність господарств та населення. – 29 січня 1943. – 8 травня 1943., 11 арк.

498. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2642. Крюківська міська управа, с-ще Крюків м. Кременчука
Полтавської області

оп. 1.

Спр. 4. Заявления о выдаче пропусков для проезда за пределы г.
Крюкова. – 15 вересня 1941. – 21 листопада 1941., 69 арк.

499. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2642. Крюківська міська управа, с-ще Крюків м. Кременчука
Полтавської області

оп. 1.

Спр. 5. Заявления граждан в управу. – 22 листопада 1941. – 3 вересня
1942., 307 арк.

500. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2642. Крюківська міська управа, с-ще Крюків м. Кременчука
Полтавської області

оп. 1.

Спр. 6. Журнал исходящих бумаг. – 26 листопада 1941. – 26 січня 1942.,
51 арк.

501. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2642. Крюківська міська управа, с-ще Крюків м. Кременчука
Полтавської області

оп. 1.

Спр. 20. Список коммунистов и активистов по Крюковскому району и
заявление гр. Сницер Л.Я. о выдаче справки ей о непринадлежности к
коммунистической партии г. Крюкова. – 2 квітня 1942. – 26 листопада 1942.,
5 арк.

502. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2642. Крюківська міська управа, с-ще Крюків м. Кременчука
Полтавської області

оп. 1.

Спр. 61. Отчеты о работе Крюковской городской поликлиники и инструктивное письмо по обслуживанию застрахованных. – 15 січня 1943. – 28 липня 1943., 12 арк.

503. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2642. Крюківська міська управа, с-ще Крюків м. Кременчука Полтавської області

оп. 1.

Спр. 62. Распоряжение Райхскомиссара о нарушении рабочих договоров и др. и протокол центральной инвентаризационной комиссии жилищного отдела. – 28 травня 1943. – 8 вересня 1943., 7 арк.

504. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2644. Писарівщинський сільськогосподарський технікум Об'єднання науково-дослідних інститутів і установ сільського господарства Полтавської області, с. Писарівщина Диканського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 1. Заяви про прийом учнів в сільськогосподарський технікум. – 2 листопада 1941. – 7 вересня 1942., 444 арк.

505. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2644. Писарівщинський сільськогосподарський технікум Об'єднання науково-дослідних інститутів і установ сільського господарства Полтавської області, с. Писарівщина Диканського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 3. Справа № 4 з розпорядженнями та різним листуванням райуправи, сільуправи та поліції і комендатури. – 23 лютого 1942. – 13 листопада 1942., 193 арк.

506. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2644. Писарівщинський сільськогосподарський технікум Об'єднання науково-дослідних інститутів і установ сільського господарства Полтавської області, с. Писарівщина Диканського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 5. Загальне листування Писарівщинського сільськогосподарського технікуму. Заяви про надання допомоги і списки учнів Писарівщинського технікуму. – 25 квітня 1942. – 3 липня 1942., 103 арк.

507. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2654. Комишнянська районна управа, с. Комишня Комишнянського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 1. Кримінальна справа про зняття штрафу за проїзд по грейдерній дорозі гр. Кириченка Якова і Сукач Ганни (громадський двір № 4 с. Комишня Комишнянського району). – 2 вересня 1942. – 11 вересня., 5 арк.

508. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2655. Комишнянський районний суд, с. Комишня Комишнянського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 6. Кримінальна справа № 7 по звинуваченню Бойко Оришки Григорівни за нанесені побої керівнику громадського двору № 3 Тітаренку Ігору Лаврентійовичу с. Попівка. – 3 липня 1942. – 15 липня 1942., 8 арк.

Державний архів Полтавської області

509. Ф.Р-2655. Комишнянський районний суд, с. Комишня Комишнянського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 8. Кримінальна справа № 9 по звинувачення гр. с. Зуївець Гайдука Івана Павловича за нанесення образи нецензурними словами керівнику громадського двору № 1 п. Цибу Івану Михайловичу. – 16 липня 1942. – 28 липня 1942., 7 арк.

510. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2763. Камера шліхтера Зіньківського району, м. Зіньків Зіньківського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 1. Цивільна справа шліхтера Зіньківського району. По позову Макухи Павла Андрійовича до Макухи Марії Вакуловни про клопотання за розторгнення шлюбу. – 29 грудня 1942. – 29 липня 1943., 14 арк.

511. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2763. Камера шліхтера Зіньківського району, м. Зіньків
Зіньківського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 2. Цивільна справа ліхтера Зіньківського району по позову Ятлика Василя Степановича до Ятлик Мотрі Прохорівни про клопотання за розірвання шлюбу. – 21 листопада 1942. – 29 липня 1943., 9 арк.

512. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2763. Камера шліхтера Зіньківського району, м. Зіньків
Зіньківського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 3. Кримінальна справа шефена Зіньківського району по звинуваченню Вовк Явдохи по 138 п. КК. – 19 липня 1943. – 3 серпня 1943., 30 арк.

513. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2763. Камера шліхтера Зіньківського району, м. Зіньків
Зіньківського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 4. Кримінальна справа шефена Гадяцького району за звинуваченням Голівера Павла Івановича за побой. – 4 червня 1942. – 14 липня 1942., 8 арк.

514. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2763. Камера шліхтера Зіньківського району, м. Зіньків
Зіньківського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 5. Цивільна справа № 41/43 шліхтера Зіньківського району по проханню Аксюк Явдохи Степанівни про встановлення часу народження її дітей Олексія та Ганни. – 25 травня 1943. – 28 травня 1943., 6 арк.

515. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2763. Камера шліхтера Зіньківського району, м. Зіньків
Зіньківського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 6. Цивільна справа № 7 шліхтера Зіньківського району по проханню гр. Барилець Явдохи Панасівни про встановлення часу її народження. – 7 травня 1943. – 13 травня 1943., 5 арк.

516. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2763. Камера шліхтера Зіньківського району, м. Зіньків
Зіньківського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 7. Цивільна справа № 24 шліхтера Зіньківського району по клопотанню Вовк Миколи Григоровича про встановлення часу народження його дочки Марії і сина Володимира. – 13 травня 1943. – 26 травня 1943., 5 арк.

517. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2763. Камера шліхтера Зіньківського району, м. Зіньків
Зіньківського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 8. Цивільна справа № 32 шліхтера Зіньківського району по клопотанню Гапон Марії Ісаковни про встановлення часу народження її дочки Наталки. – 19 травня 1943. – 28 травня 1943., 5 арк.

518. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2763. Камера шліхтера Зіньківського району, м. Зіньків
Зіньківського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 9. Цивільна справа № 40/43 шліхтера Зіньківського району по позову Деревянко Марії Трохимівни до Деревянко Одарки про повернення веломашини. – 24 травня 1943. – 30 травня 1943., 30 арк.

519. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2763. Камера шліхтера Зіньківського району, м. Зіньків
Зіньківського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 10. Цивільна справа № 82/43 шліхтера Зіньківського району по проханню Зінченко Одарки Гнатівни про встановлення часу народження її дітей Явдохи та Івана. – 7 червня 1943., 6 арк.

520. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2763. Камера шліхтера Зіньківського району, м. Зіньків
Зіньківського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 11. Справа по позову Малеваного Олександра до Малеваної Дарії про розторгнення шлюбу. – 28 травня 1943. – 5 червня 1943., 10 арк.

521. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2763. Камера шліхтера Зіньківського району, м. Зіньків
Зіньківського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 13. Цивільна справа № 26. Скарга Ніценка Івана Івановича про встановлення часу народження його дочки на рішення шліхтера Зіньківського району від 18 червня 1943 р. – 28 травня 1943. – 21 липня 1943., 12 арк.

522. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2763. Камера шліхтера Зіньківського району, м. Зіньків
Зіньківського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 14. Цивільна справа шліхтера Зіньківського району по проханню Ольхової Надії про встановлення факту хрещення її попом православної церкви. – 16 червня 1943. – 16 червня 1943. , 4 арк.

523. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2763. Камера шліхтера Зіньківського району, м. Зіньків
Зіньківського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 15. Цивільна справа № 9 шліхтера Зіньківського району по проханню гр. Прядка Наталії Тихоновни про встановлення часу народження її дітей Катерини та Марії Прядко. – 7 травня 1943. – 12 травня 1943., 8 арк.

524. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2763. Камера шліхтера Зіньківського району, м. Зіньків
Зіньківського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 16. Цивільна справа № 26 шліхтера Зіньківського району по клопотанню Овсюк Миколи Тимофійовича про встановлення його часу народження. – 13 травня 1943. – 27 травня 1943., 5 арк.

525. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2763. Камера шліхтера Зіньківського району, м. Зіньків
Зіньківського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 17. Цивільна справа № 39 шліхтера Зіньківського району по проханню Сухомлина Михайла Демидовича про встановлення часу народження його прийомного сина Олександра. – 24 травня 1943. – 31 травня 1943., 6 арк.

526. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2763. Камера шліхтера Зіньківського району, м. Зіньків
Зіньківського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 19. Цивільна справа № 31 шліхтера Зіньківського району по проханню Трубецького Дмитра Григоровича про встановлення часу народження його дочки Ганни. – 15 травня 1943. – 27 травня 1943., 7 арк.

527. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2763. Камера шліхтера Зіньківського району, м. Зіньків Зіньківського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 20. Цивільна справа № 79 шліхтера Зіньківського району по проханню Филь Векли Семенівни про встановлення часу народження її сина Олександра. – 7 червня 1943., 5 арк.

528. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2763. Камера шліхтера Зіньківського району, м. Зіньків Зіньківського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 21. Цивільна справа № 60/43 шліхтера Зіньківського району по позову Хільченко Анастасії Архипівни до Храпача Максима Федотовича про сплату аліментів. – 3 червня 1943. – 26 червня 1943., 16 арк.

529. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2765. Крюківська поліклініка медичного відділу Крюківської міської управи, селище Крюків м. Кременчука Полтавської області

оп. 1.

Спр. 2. Розпорядження відділу охорони здоров'я Кременчуцької міської управи про видачу довідок лікарем про непрацездатність, робочий час та зарплатню медробітникам та про роботу поліклініки м. Крюків. – 16 квітня 1942. – 11 вересня 1943., 39 арк.

530. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2765. Крюківська поліклініка медичного відділу Крюківської міської управи, селище Крюків м. Кременчука Полтавської області

оп. 1.

Спр. 3. Довідки про звільнення від роботи хворих по Крюківській поліклініці за 1942 р. – 1942., 17 арк.

531. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2794. Полтавський будинок військовополонених інвалідів Відділу соціального піклування Полтавської міської управи, м. Полтава Полтавської області

оп. 1.

Спр. 1. Видаткові документи, акти інвентаризації майна, відомості на одержання заробітної плати працівниками та службовцями будинку інвалідів за листопад 1942 р. – листопад 1942., 89 арк.

532. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2794. Полтавський будинок військовополонених інвалідів Відділу соціального піклування Полтавської міської управи, м. Полтава Полтавської області

оп. 1.

Спр. 4. Видаткові документи та списки інвалідів на одержання табаку. – січень 1943. – березень 1943., 81 арк.

533. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2794. Полтавський будинок військовополонених інвалідів Відділу соціального піклування Полтавської міської управи, м. Полтава Полтавської області

оп. 1.

Спр. 10. Кошторис витрат на утримання інвалідів-військовополонених, списки інвалідів та робітників будинку інвалідів. – 1 січня 1943. – 30 червня 1943., 46 арк.

534. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2795. Тарасівська сільська управа, с. Тарасівка Покрово-Багачанського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 1. Накази та розпорядження Покрово-Багачанської райуправи та Покрово-Багачанської місцевої комендатури. – 19 листопада 1941. – 30 грудня 1942., 279 арк.

535. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2795. Тарасівська сільська управа, с. Тарасівка Покрово-Багачанського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 8. Розпорядження та накази Покрово-Багачанської райуправи на 1943 р. – 2 січня 1943. – 8 вересня 1943., 231 арк.

536. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2802. Гадяцька районна управа, м. Гадяч Гадяцького р-ну Полтавської області

оп. 1.

Спр. 1. Списки членів Товариства взаємодопомоги, заяви на видачу допомоги, протоколи засідання каси взаємодопомоги і списки сестер-жалібниць. – 1 грудня 1941. – 8 липня 1943. , 67 арк.

537. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2802. Гадяцька районна управа, м. Гадяч Гадяцького р-ну Полтавської області

оп. 1.

Спр. 6. Заяви інвалідів на видачу допомоги, відомості на видачу зарплати робітникам відділу забезпечення та підписні листи по збору грошей на користь інвалідів. – 1 квітня 1943. – 30 червня 1943., 164 арк.

538. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2806. Редакція газети «Життя Зіньківщини» Зіньківської районної управи, м. Зіньків Зіньківського р-ну Полтавської області

оп. 1.

Спр. 3. Копії друкованих бланків та постанов Райхскомісара України редакцією газети «Життя Зіньківщини» на 1942/1943 р. – 1942. – 1943., 103 арк.

539. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2807. Камера шліхтера Гадяцького району, м. Гадяч Гадяцького району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 5. Цивільна справа шліхтера Гадяцького району за позовом Сарапин Марії Демидівни до Сарапин Федора Андрійовича про стягнення аліментів. – 5 червня 1943. – 2 серпня 1943., 8 арк.

540. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2835. Корсунівська початкова школа с. Корсунівка Сенчанського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 2. Розпорядження відділу освіти Сенчанської районної управи про вилучення політичної та художньої літератури з комуністичним духом та заборону користуватися географічними політичними картами. – 3 січня 1942. – 10 липня 1942., 35 арк.

541. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2839. Камера шліхтера Покровсько-Багачанського району, с. Покровська Багачка Покровсько-Багачанського р-ну Полтавської області

оп. 1.

Спр. 3. Кримінальна справа по обвинуваченню Андреева Михайла за хуліганство. – 3 травня 1943. – 19 липня 1943., 17 арк.

542. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2839. Камера шліхтера Покровсько-Багачанського району, с. Покровська Багачка Покровсько-Багачанського р-ну Полтавської області

оп. 1.

Спр. 4. Цивільна справа по позову Ковалевського Миколи Степановича до Ковалевської Ганни Федотівни про зміну прізвища. – 24 червня 1943. – 26 серпня 1943., 3 арк.

543. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2839. Камера шліхтера Покровсько-Багачанського району, с. Покровська Багачка Покровсько-Багачанського р-ну Полтавської області
оп. 1.

Спр. 5. Цивільна справа по позову Катрич Ганни до Хоменка Якова Лукича за побої. – 3 серпня 1943. – 12 серпня 1943., 6 арк.

544. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2878. Камера шліхтера Сенчанського району, с. Сенча Сенчанського р-ну Полтавської області
оп. 1.

Спр. 1. Кримінальна справа шліхтера Сенчанського району по обвинуваченню Савченка Івана Павловича та Савченка Якова Олексійовича в безчинстві (с. Гапонівка). – 5 грудня 1942. – 13 січня 1943., 9 арк.

545. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2878. Камера шліхтера Сенчанського району, с. Сенча Сенчанського р-ну Полтавської області
оп. 1.

Спр. 7. Кримінальна справа Сенчанського району по обвинуваченню Сенька Якіма та Самохвала Миколи за підроблення дозволу на переробку проса (с. Хорошівка). – 14 грудня 1942. – 16 січня 1943., 6 арк.

546. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2899. Кременчуцька міська лікарня Медичного відділу Кременчуцької міської управи, м. Кременчук Кременчуцького р-ну Полтавської області
оп. 1.

Спр. 7. Накази по Кременчуцькій міській лікарні щодо внутрішнього розпорядку. – 5 серпня 1941. – 22 вересня 1943., 59 арк.

547. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2919. Житлове управління № 23 м. Полтави Полтавської області
оп. 1.

Спр. 1. Обов'язкові постанови та розпорядження житлового відділу Полтавської міської управи і накази по будинкоуправлінню № 23 і заява репресованого. – 1 листопада 1941. – 24 лютого 1942., 35 арк.

548. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2919. Житлове управління № 23 м. Полтави Полтавської області
оп. 1.

Спр. 3. Постанови Полтавської міської управи про квартплату та відомості про заборгованість на нарахування квартплати по будинковому управлінню № 23. – 1 січня 1942. – 5 червня 1943., 42 арк.

549. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2919. Житлове управління № 23 м. Полтави Полтавської області
оп. 1.

Спр. 5. Заяви про надання дозволу на прописку по будинкоуправлінню № 23. – 4 серпня 1942. – 31 жовтня 1942., 5 арк.

550. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2919. Житлове управління № 23 м. Полтави Полтавської області
оп. 1.

Спр. 6. Відомості прибутків та витрат, звіти про житловий фонд і зарплату по будинкоуправлінню. – 3 січня 1942. – 1943., 95 арк.

551. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2919. Житлове управління № 23 м. Полтави Полтавської області
оп. 1.

Спр. 7. Інвентаризаційна відомість будівель та майна по будинковому управлінню № 23. – 1 січня 1942. – 15 січня 1943., 13 арк.

552. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2927. Лохвицький районний суд, м. Лохвиця Лохвицького району Полтавської області
оп. 1.

Спр. 1. Кримінальна справа Лохвицького районного суду по обвинуваченню Шпанко Андрія в забої теляти без дозволу. – 9 січня 1943. – 19 січня 1943., 14 арк.

553. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2927. Лохвицький районний суд, м. Лохвиця Лохвицького району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 2. Кримінальна справа по обвинуваченню Вінниченка Пилипа Павловича та Лохвицького Михайла Марковича за нанесення образи дією. – 12 січня 1943. – 26 січня 1943., 3 арк.

554. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2959. Котелевська районна управа, с. Котельва Котелевського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 1. Списки населення по Котелевському району. – 20 липня 1942. – 20 грудня 1942., 31 арк.

555. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2959. Котелевська районна управа, с. Котельва Котелевського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 2. Список населення по Котелевському району за 1942 р. – 1942., 58 арк.

556. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2959. Котелевська районна управа, с. Котельва Котелевського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 3. Список населення Гнилосирівського участка Котелевського району. – 1942. – 1943., 10 арк.

557. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2959. Котелевська районна управа, с. Котельва Котелевського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 4. Списки населення Котелевського району на 1942 рік. – 1942., 76 арк.

558. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2959. Котелевська районна управа, с. Котельва Котелевського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 5. Список населення Котелевського району Ізенківського участка. – 1942. – 1943., 12 арк

559. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2959. Котелевська районна управа, с. Котельва Котелевського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 9. Книга обліку новоприбувших по Котелевському району. – 22 лютого 1942. – 20 серпня 1942., 30 арк.

560. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2959. Котелевська районна управа, с. Котельва Котелевського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 12. Постанови Котелевської районної управи про звільнення від одноразової данини по Котелевському району за 1943 р. – 1943., 4 арк.

561. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2959. Котелевська районна управа, с. Котельва Котелевського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 14. Список населення Котелевського району. – 1942., 7 арк.

562. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2974. Полтавська міська нотаріальна контора, м. Полтава
Полтавської області

оп. 1.

Спр. 2. Заповіти різних осіб на рухоме й нерухому майно. – 11 квітня
1942. – 7 липня 1942., 23 арк.

563. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2974. Полтавська міська нотаріальна контора, м. Полтава
Полтавської області

оп. 1.

Спр. 3. Орендні договори на різні домоволодіння. – 20 червня 1942. – 8
вересня 1943., 167 арк

564. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2974. Полтавська міська нотаріальна контора, м. Полтава
Полтавської області

оп. 1.

Спр. 4. Договори на право забудови різних будівель. – 1942. – 1943.,
131 арк.

565. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2974. Полтавська міська нотаріальна контора, м. Полтава
Полтавської області

оп. 1.

Спр. 5. Довіреності різних осіб на оформлення нотаріальних актів на
домоволодіння і майно. – 9 березня 1942. – 10 вересня 1943., 103 арк.

566. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2974. Полтавська міська нотаріальна контора, м. Полтава
Полтавської області

оп. 1.

Спр. 6. Алфавітна книга Полтавської міської нотаріальної контори. – 6
березня 1942. – 1943., 66 арк.

567. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2974. Полтавська міська нотаріальна контора, м. Полтава
Полтавської області

оп. 1.

Спр. 7. Книга по запису прибутків і видатків. – 17 березня 1942. – 13
вересня 1942., 49 арк.

568. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2974. Полтавська міська нотаріальна контора, м. Полтава
Полтавської області

оп. 1.

Спр. 8. Нотаріальний реєстр Полтавської міської нотаріальної контори. –
6 березня 1942. – вересень 1942., 197 арк.

569. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2974. Полтавська міська нотаріальна контора, м. Полтава
Полтавської області

оп. 1.

Спр. 9. Нотаріальний реєстр Полтавської міської нотаріальної контори. –
4 вересня 1942. – 28 липня 1943., 199 арк.

570. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-2974. Полтавська міська нотаріальна контора, м. Полтава
Полтавської області

оп. 1.

Спр. 10. Договори купівлі – продажу будинковолодінь. – 8 січня 1943. –
2 вересня 1943., 291 арк.

571. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-3078. Полтавська фельдшерсько-акушерська та зуболікарська
школа Відділу освіти Полтавської міської управи, м. Полтава Полтавської
області

оп. 1.

Спр. 1. Накази по Полтавській фельдшерсько-акушерській та
зуболікарській школі. – 5 травня 1942. – 11 січня 1942., 32 арк.

572. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-3078. Полтавська фельдшерсько-акушерська та зуболікарська школа Відділу освіти Полтавської міської управи, м. Полтава Полтавської області

оп. 1.

Спр. 2. Свідоцтва про закінчення Полтавської фельдшерсько-акушерської та зуболікарської школи в 1942 і 1943 рр. – 1942. – 1943. – 50 арк.

573. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-8676. Колекція періодичних видань, наказів, розпоряджень, листівок, плакатів, брошур періоду німецько-фашистської окупації України, м. Полтава Полтавської області

оп. 2.

Спр. 4. Германское уголовное уложение. – 1942., 111 арк.

574. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-8676. Колекція періодичних видань, наказів, розпоряджень, листівок, плакатів, брошур періоду німецько-фашистської окупації України, м. Полтава Полтавської області

оп. 2.

Спр. 5. Постановление генерального комиссара Киевского генерального округа о подсудности и судебном производстве по гражданским делам местного населения. – 1942. – 33 арк.

575. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-8676. Колекція періодичних видань, наказів, розпоряджень, листівок, плакатів, брошур періоду німецько-фашистської окупації України, м. Полтава Полтавської області

оп. 2.

Спр. 6. Постановление Райхскомиссара для Украины о наказании более легких проступков в пределах Райхскомиссариата Украины. – 31 серпня 1942. – 53 арк.

576. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-8676. Колекція періодичних видань, наказів, розпоряджень, листівок, плакатів, брошур періоду німецько-фашистської окупації України, м. Полтава Полтавської області

оп. 2.

Спр. 49. Інструкція про запровадження в життя розпоряджень Райхскомісара про охорону хворих по районах Гадяцького гебітскомісаріату. – Без дати., 4 арк.

577. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-8676. Колекція періодичних видань, наказів, розпоряджень, листівок, плакатів, брошур періоду німецько-фашистської окупації України, м. Полтава Полтавської області

оп. 2.

Спр. 159. Заклик до населення міста Кременчука. – Без дати., 3 арк.

578. Державний архів Полтавської області

Ф.Р-8760. Кременчуцький гебітскомісар, м. Кременчук Кременчуцького р-ну Полтавської області

оп. 1.

Спр. 1. Распоряжения и указания Кременчуцкого гебитскомиссариата о развитии животноводства, списки скота, птицы, ветврачей, наградные документы немецкого офицера и др. – 4 грудня 1941. – 8 жовтня 1943., 62 арк.

Державний архів Рівненської області

(ДАРО)

579. Державний архів Рівненської області

Ф.Р-22. Рівненський гебітскомісаріат, м. Рівне Рівненської області

оп. 1.

Спр. 3. Урядовий вісник гебітскомісара у Рівному. – 1 квітня 1942. – 15 листопада 1942., 23 арк.

580. Державний архів Рівненської області

Ф.Р-22. Рівненський гебітскомісаріат, м. Рівне Рівненської області

оп. 1.

Спр. 4. Правительственный вестник. – 1 квітня 1941. – 15 жовтня 1943.,

72 арк.

581. Державний архів Рівненської області

Ф.Р-22. Рівненський гебітскомісаріат, м. Рівне Рівненської області

оп. 1.

Спр. 5. Урядовий вісник. – 15 січня 1943. – 15 листопада 1943., 36 арк.

582. Державний архів Рівненської області

Ф.Р-22. Рівненський гебітскомісаріат, м. Рівне Рівненської області

оп. 1.

Спр. 15. Обращения к населению, распоряжения. – 20 грудня 1941. – 18

квітня 1942., 6 арк.

583. Державний архів Рівненської області

Ф.Р-23. Костопільський гебітскомісаріат, м. Костопіль Рівненської області

оп. 1.

Спр. 3. Сведения о национализированной земле и предприятиях, о правах наследства, разрешение на продажу еврейских домов. – 26 листопада 1941. – 15 лютого 1943., 134 арк.

584. Державний архів Рівненської області

Ф.Р-33. Рівненська міська управа, м. Рівне

оп. 1.

Спр. 1. Книжка наказів комісарничого бургомистра. – 21 липня 1941. – 4 березня 1942., 11 арк.

585. Державний архів Рівненської області

Ф.Р-33. Рівненська міська управа, м. Рівне

оп. 2.

Спр. 1. Список фахових шкіл в м. Ровно на 1941/1942 начальний рік та їх штати. – 21 липня 1941. – 22 грудня 1941., 42 арк.

586. Державний архів Рівненської області

Ф.Р-33. Рівненська міська управа, м. Рівне

оп. 2.

Спр. 17. Звіти початкових і фахових шкіл за 1941/1942 навчальний рік. – 1941. – 1942., 43 арк.

587. Державний архів Рівненської області

Ф.Р-33. Рівненська міська управа, м. Рівне

оп. 2.

Спр. 21. Зразки свідоцтв та звітів. 1941. – 1942., 68 арк.

588. Державний архів Рівненської області

Ф.Р-52. Рівненська районна управа, м. Рівне Рівненської області

оп. 1.

Спр. 1. Тимчасова канцелярська інструкція для районних управ, розпорядження Ровенської Окружної управи до голів районних управ. – 19 липня 1941. – 3 грудня 1941., 50 арк.

589. Державний архів Рівненської області

Ф.Р-52. Рівненська районна управа, м. Рівне Рівненської області

Оп. 2.

Спр. 15. Розпорядження Гебітскомісара про організацію судів в районах м. Рівного та листування про покарання. – 2 лютого 1942. – 19 грудня 1942., 20 арк.

590. Державний архів Рівненської області

Ф.Р-52. Рівненська районна управа, м. Рівне Рівненської області

оп. 2.

Спр. 16. Розпорядження гебітскомісара про виконання карних постанов. Листування про виконання карних постанов. – 11 лютого 1942. – 29 грудня 1942., 11 арк.

591. Державний архів Рівненської області

Ф.Р-52. Рівненська районна управа, м. Рівне Рівненської області
оп. 6.

Спр. 3. Директиви Гебтскомісара в шкільних справах. – 19 січня 1942. –
28 грудня 1942., 17 арк.

592. Державний архів Рівненської області

Ф.Р-52. Рівненська районна управа, м. Рівне Рівненської області
оп.8.

Спр. 6. Карні накази за порушення урядових заряджень та стягнення
штрафів. – 1941., 8 арк.

593. Державний архів Рівненської області

Ф.Р-74. Рівненська школа сестер-акушерок при окружному санітарному
відділі, м. Рівне Рівненської області
оп. 1.

Спр. 2. Заяви учениць школи про звільнення від плати за навчання, виплати
стипендій. – 1942., 107 арк.

594. Державний архів Рівненської області

Ф.Р-294. Український комісаріатський бургомістр, м. Рівне Рівненської
області
оп. 1.

Спр. 3. Приказы о наложении штрафов на жителей города за нарушение
правил административного порядка, справки подтверждающие место работы
граждан. – 22 вересня 1941. – 6 травня 1943., 34 арк.

595. Державний архів Рівненської області

Ф.Р.-295. Шпанівська середня сільськогосподарська школа, с. Шпанів
Рівненського району Рівненської області
оп. 1.

Спр.2. Протоколы заседаний экзаменационной комиссии. – 1942., 35 арк.

596. Державний архів Рівненської області

Ф.Р.-295. Шпанівська середня сільськогосподарська школа, с. Шпанів
Рівненського району Рівненської області

оп. 1.

Спр. 6. Класный журнал второго курса сельскохозяйственной школы. – 1943., 11 арк.

597. Державний архів Рівненської області

Ф.Р.-295. Шпанівська середня сільськогосподарська школа, с. Шпанів Рівненського району Рівненської області

оп. 1.

Спр. 8. Дипломы об окончании Шпановской сельскохозяйственной школы. – 1943., 7 арк.

Державний архів Херсонської області

(ДАХО)

598. Державний архів Херсонської області

Ф.Р-1501. Районні управи Херсонщини (ОАФ)

оп. 1.

Спр. 1. Приказы Голопристанской районной управы о невыполнении отдельными общественными хозяйствами плановых заданий, о проведении инвентаризации материальных ценностей. Распоряжения райуправы о планах посева, планах проведения сельскохозяйственных работ, сроках и нормах сдачи урожая. Инструктивные указания о проведении весенних работ 1942 г. Балансы о отчеты по Райветсети. – 28 жовтня 1941. – 2 жовтня 1943. , 222 арк.

599. Державний архів Херсонської області

Ф.Р-1501. Районні управи Херсонщини (ОАФ)

оп. 3.

Спр. 8. Приказы Алешковского гебитскомиссара о запрещении разрушений свободных построек, обязательной учебе детей и др., характеристика политического и культурного положения района; список организаций и руководящих работников организаций с. Голая Пристань. – 1 жовтня 1942. – 15 грудня 1942., 155 арк.

600. Державний архів Херсонської області
Ф.Р-1520. Сільські управи Херсонщини (ОАФ)
оп. 1.

Спр. 1. Приказы областного гебитскомиссара о весенней обработке полей, льготах немецкому населению и другие приказы. – 20 вересня 1941. – 1 травня 1943., 141 арк.

601. Державний архів Херсонської області
Ф.Р-1520. Сільські управи Херсонщини (ОАФ)
оп. 1.

Спр. 2. Распоряжения Александрштадтской райуправы о налогах, учете живого и мертвого инвентаря, вербовке граждан на работу в Германию и другие распоряжения административного и хозяйственного значения. Указания сельским старостам. Перепись населения на 1 марта 1942 года по Борозенской сельской управе. Список учителей Борозенской сельской управе. – Почато. – 3 вересня 1941. – Закінчено. – 1 вересня 1943. – На 197 арк.

602. Державний архів Херсонської області
Ф.Р-1520. Сільські управи Херсонщини (ОАФ)
оп. 1.

Спр. 8. Приказы и распоряжения Велико-Александровской Украинской Национальной Рады об обеспечении порядка в селах, о проведении сельскохозяйственных работ, налогах, о ценах на продукты и др. Списки военнопленных. – 20 вересня 1941. – 24 листопада 1941., 72 арк.

603. Державний архів Херсонської області
Ф.Р-1520. Сільські управи Херсонщини (ОАФ)
оп. 1.

Спр. 17. Приказ сельскохозяйственного руководителя Генического района о подготовке к уборочным работам, о мерах предупреждения невозможностей поджога хлеба и приказ капитана полиции Стояна о выезде из района граждан, в те места где они проживали до прихода немецких

властей. Воззвание Генической райуправы о сборе теплых вещей для немецкой армии. Распоряжения Генической райуправы о проведении сельскохозяйственных работ, о планах посева, сроках сбора и нормах сдачи урожая. – 15 грудня 1941. – 22 грудня 1942., 210 арк.

604. Державний архів Херсонської області
Ф.Р-1520. Сільські управи Херсонщини (ОАФ)
оп. 1.

Спр. 19. Распоряжения Голопристанской районной управы о проведении ремонтно-строительных работ, обеспечении топливом и др. – 2 січня 1942. – 29 жовтня 1942. , 209 арк.

605. Державний архів Херсонської області
Ф.Р-1520. Сільські управи Херсонщини (ОАФ)
оп. 1.

Спр. 22. Списки работников сельуправ Голопристанского района. Списки работников полиции. Списки военнопленных, проживающих на территории Долматовской сельской управы. Списки лиц, выехавших на работу в Германию. – 4 вересня 1941. – 15 лютого 1944., 101 арк.

606. Державний архів Херсонської області
Ф.Р-1520. Сільські управи Херсонщини (ОАФ)
оп. 1.

Спр. 23. Распоряжения Голопристанской районной управы о проведении инвентаризации материальных ценностей, о запрете разрушения незаселенных строений, об упорядочении торговли и борьбе со спекуляцией и другие распоряжения. – 9 липня 1942. – 19 грудня 1942., 147 арк.

607. Державний архів Херсонської області
Ф.Р-1520. Сільські управи Херсонщини (ОАФ)
оп. 1.

Спр. 30. Приказ ортскоменданта Каховки о движении населения в вечернее время. Постановление Горностаевской районной управы об организации финансового отдела при райуправе и сборе налогов. Списки

членов общинных хозяйств, списки владельцев собак на обложение их налогом. – 11 листопада 1941. – 2 серпня 1942. , 137 арк.

608. Державний архів Херсонської області
Ф.Р-1520. Сільські управи Херсонщини (ОАФ)

оп. 1.

Спр. 32. Приказы Горностаевской районной управы о проведении инвентаризации имущества и скота общин. Положение о наделении и пользовании землей на 1943 г. Переписка райуправы со старостой Ново-Елизаветской сельской управой по административно-хозяйственным вопросам. Списки членов общин. Бухгалтерские документы. – 1 грудня 1942. – 3 березня 1943., 232 арк.

609. Державний архів Херсонської області
Ф.Р-1520. Сільські управи Херсонщини (ОАФ)

оп. 1.

Спр. 45. Приказы районной управы о мерах дисциплинарных взысканий за невыход на работу, выдаче личных удостоверений, подготовке к уборочной кампании и др., списки эвакуированных и специалистов, ведомости учета скота. – 26 квітня 1942. – 9 липня 1943., 194 арк.

610. Державний архів Херсонської області
Ф.Р-1520. Сільські управи Херсонщини (ОАФ)

оп. 1.

Спр. 81. Приказы по Скадовской районной управе и райземуправе. Указания районным старостам. Список работников сельуправы. – 6 жовтня 1941. – 15 березня 1943., 251 арк.

611. Державний архів Херсонської області
Ф.Р-1520. Сільські управи Херсонщини (ОАФ)

оп. 1.

Спр. 99. Приказ Цюрупинской районной управы о порядке перемола зерна на мельницах. Списки военнопленных по Костогрызовской сельской управе. Списки членов общины нуждающихся в хлебе. Списки плательщиков

налогов по Костогрызовской сельской управе. Мемориальные ордера. – 30 квітня 1942. – 22 жовтня 1943., 142 арк.

612. Державний архів Херсонської області

Ф.Р-1824. Херсонський окружний комісар (гебітскомісар), м. Херсон Миколаївської області.

оп. 1.

Спр. 30. Циркуляри генерального комісара о работе почты, телеграфа и телефона во временно оккупированных районах, о курьерской службе. Карты районов области. – Начато. – 8 лютого 1942. – 22 лютого 1942., 90 арк.

613. Державний архів Херсонської області

Ф.Р-1942. Комісар м. Херсона (штадткомісар), м. Херсон Миколаївської області

оп. 1.

Спр. 19. Распоряжения Райхскомиссара Украины. – 11 жовтня 1941. – 27 травня 1942., 22 арк.

Державний архів Черкаської області

(ДАЧО)

614. Державний архів Черкаської області

Ф.Р-22. Камера шліхтерів Черкаського району

оп. 1.

Спр. 4. Справа по звинуваченню Сидоренка Гната за ст. 137 КК. – 19 грудня 1942. – 16 вересня 1943, 15 арк.

615. Державний архів Черкаської області

Ф.Р-22. Камера шліхтерів Черкаського району

оп. 1.

Спр. 17. Справа по обвинуваченню Толочного Василя Павловича, Хіменко Андрія, Чудновського Василя, Маліванського Константина, Воробйова Івана за різні зловживання. – 31 травня 1943. – 22 серпня 1943., 11 арк.

616. Державний архів Черкаської області

Ф.Р-36. Черкаський український педагогічний інститут, м. Черкаси

оп. 1.

Спр. 1. Накази і доповідна записка директора інституту, вітальні листи українсько-німецьких націоналістів – викладачів та службовців інституту Гітлеру і румунському королю Михаю. – 3 листопада 1941. – 6 грудня 1941., 11 арк.

617. Державний архів Черкаської області

Ф.Р-36. Черкаський український педагогічний інститут, м. Черкаси

оп. 1.

Спр. 2. План проведення свята урочистого відкриття Черкаського Педагогічного Інституту та учительської семінарії 6 – 7 грудня 1941 р. і рапорт директора Педагогічного інституту районній управі. – 1941., 4 арк.

618. Державний архів Черкаської області

Ф.Р-36. Черкаський український педагогічний інститут, м. Черкаси

оп. 1.

Спр. 3. Правила внутрішнього розпорядку для студентів, які проживають в гуртожитках і обов'язки класних керівників. – 1941., 12 арк.

619. Державний архів Черкаської області

Ф.Р-36. Черкаський український педагогічний інститут, м. Черкаси

оп. 1.

Спр. 4. Протоколи приймальної комісії до педінституту та учительської семінарії. – 22 жовтня 1941. – 1 грудня 1941., 35 арк.

620. Державний архів Черкаської області

Ф.Р-36. Черкаський український педагогічний інститут, м. Черкаси

оп. 1.

Спр. 7. Переписка з комендантом про дозвіл переправи студентами через Дніпро та заяви про зарахування на роботу викладачів хімії. – 1941., 46 арк.

621. Державний архів Черкаської області

Ф.Р-45. Ломоватська початкова школа, с. Ломовате Черкаського району
Київської області

оп. 1.

Спр. 1. Листування з відділом освіти районної управи, сільським старостою і протоколи педагогічної ради. – 28 листопада 1941. – 3 червня 1943., 4 арк.

622. Державний архів Черкаської області

Ф.Р-48. Черкаська народна районна поліція, м. Черкаси

оп. 1.

Спр. 1. Список полицейских и служащих немецких учреждений, организаций и предприятий города и района. – 3 вересня 1942. – 5 червня 1943., 43 арк.

623. Державний архів Черкаської області

Ф.Р-48. Черкаська народна районна поліція, м. Черкаси

оп. 1.

Спр. 3. Протоколы дознаний и обысков, ордера на аресты и обыски, списки полицейских, доносы в полицию, квитанции о взносе наложенных штрафов. – 15 грудня 1941. – 23 серпня 1943. , 87 арк.

624. Державний архів Черкаської області

Ф.Р-48. Черкаська народна районна поліція, м. Черкаси

оп. 1.

Спр. 5. Рапорты работников полиции по начальству, списки полицейских, акты о передаче дел, кассовые приходные и расходные ордера, ведомости на выплату зарплаты вооруженной охраны трудового лагеря при хозяйстве № 15, список рабочих трудового лагеря при хозяйстве № 15. – 16 жовтня 1941. – 17 липня 1943., 57 арк.

625. Державний архів Черкаської області

Ф.Р-48. Черкаська народна районна поліція, м. Черкаси

оп. 1.

Спр. 6. Записки лекций (уроков) неизвестного полицейского Черкасской украинской охранной полиции. – 25 червня 1942. – 16 липня 1942., 15 арк.

626. Державний архів Черкаської області

Ф.Р-50. Черкаський ветеринарний технікум, м. Черкаси

оп. 1.

Спр. 1. Особова справа абітурієнта. – 1941., 3 арк.

627. Державний архів Черкаської області

Ф.Р-52. Черкаська районна управа, м. Черкаси

оп. 1.

Спр. 1. Приказы районной управы о назначении сельских старост, участковых уполномоченных по городу и служащих аппарата управы; переписка с Смелянским гебитскомиссаром о награждении старост, полицейских и других изменников Родины за участие в борьбе с советскими партизанами; акты и докладные записки о состоянии железнодорожного моста в г. Черкассах и мостов по р. Тясмин. – 10 листопада 1941. – 10 червня 1943., 31 арк.

628. Державний архів Черкаської області

Ф.Р-55. Відділ охорони здоров'я Черкаської районної управы, м. Черкаси

оп. 1.

Спр. 2. Протоколи нарад медичних працівників району (оригінали). – 15 жовтня 1941. – 28 жовтня 1943., 154 арк.

629. Державний архів Черкаської області

Ф.Р-57. Відділ освіти і виховання Черкаської районної управы, м. Черкаси

оп. 1.

Спр. 2. Доповідна записка гебітскомісару Смілянської округи про затвердження бюджету витрат по школах міста Черкас та роботу на 1941 навчальний рік. – 21 березня 1942., 2 арк.

630. Державний архів Черкаської області

Ф.Р-57. Відділ освіти і виховання Черкаської районної управи, м. Черкаси

оп. 1.

Спр. 3. Учбові програми для I – IV класів на 1942 – 1943 рр. – 1942. – 1943, 29 арк.

631. Державний архів Черкаської області

Ф.Р-1350. Чигиринська районна охоронна поліція, м. Чигирин Кіровоградської області

оп. 1.

Спр. 1. Направления военнопленных Красной Армии для регистрации. Распоряжения гебитскомиссара о беженцах с прифронтовых зон. – 28 жовтня 1941. – 6 серпня 1943., 7 арк.

632. Державний архів Черкаської області

Ф.Р-1350. Чигиринська районна охоронна поліція, м. Чигирин Кіровоградської області

оп. 1.

Спр. 2. Удостоверения и справки граждан проживавших на территории Кировоградской области в период немецкой оккупации (по алфавиту от М – Я). – 10 вересня 1941. – 29 листопада 1943., 127 арк.

633. Державний архів Черкаської області

Ф.Р-1351. Чигиринська районна управа, м. Чигирин Кіровоградської області

оп. 1.

Спр. 1. Распоряжение районной управы о паспортизации и учете прибывшего населения, о сдаче молокопродуктов, по административным и хозяйственным вопросам. – 22 листопада 1941. – 2 лютого 1942., 18 арк.

634. Державний архів Черкаської області

Ф.Р-1855. Драбівська районна поліція, с. Драбів Драбівського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 1. Списки сотрудников Драбовской районной полиции, сельской полиции Драбовского района, приказы начальника Драбовской райполиции, заявления о приеме на работу в полицию, характеристики на работников полиции. – 21 жовтня 1941. – 27 липня 1943. , 374 арк.

635. Державний архів Черкаської області

Ф.Р-1861. Будинок пристарілих інвалідів Золотоніської сільської управи, с. Бакаївка Золотоніського району Полтавської області

оп. 1.

Спр. 1. Наказ по будинку інвалідів х. Бакаївка Золотоніського району, Полтавської області. – 14 жовтня 1942. – 14 жовтня 1942. , 1 арк.

636. Державний архів Черкаської області

Ф.Р-2327. Черкаська нотаріальна контора, м. Черкаси

оп. 1.

Спр. 1. Журнал регистрации нотариальных актов. – 31 жовтня 1941. – 1943., 192 арк.

637. Державний архів Черкаської області

Ф.Р-2400. Видавництво українсько-фашистської газети «Золотоніські вісті», м. Золотоноша Полтавської області

оп. 1.

Спр. 1. Газеты за 1941 – 1943 гг. – 24 жовтня 1941. – 30 жовтня 1941., 298 арк.

II. ЗБІРНИКИ ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ, ДОВІДКОВІ ВИДАННЯ

638. Анатомия агрессии. Новые документы о военных целях фашистского германского империализма во второй мировой войне. Перевод с немецкого Л.Л.Зектрегер, Г.В.Кычановой, А.Л.Ларионова. Редакция и предисловие В.В.Размерова. М.: Прогресс. – 1975. – 319 с.

639. *Анатомия войны. Новые документы о роли германского монополистического капитала в подготовке и ведении второй мировой войны* / Пер. с нем. – М.: Прогрес, 1971. – 527 с.

640. *Архіви окупації. 1941 – 1944* / Держ. ком. архівів України; Упоряд. Н.Маковська. – К.: Вид. дім «Києво – Могилянська академія», 2006. – 872 с.: іл. – (Більше не таємно; Т. I).

641. *Вінниччина в роки Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945 рр.): Збірник документів і матеріалів* / Редколегія: А.Ф.Олійник, М.Л.Бабій, С.С.Байда та ін. – Одеса: Маяк, 1971. – 308 с.

642. *Дашичев В.И. Банкротство стратегии германского фашизма. Исторические очерки. Документы и материалы* / В.И.Дашичев. – Т.1. –М.: Мысль. – 1973. – 345 с.

643. *Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941 – 1945 гг.): Сборник документов и материалов* / Гл. ред. А.Т.Стеценко. – Днепропетровск: Кн. изд-во, 1962. – 362 с.

644. *Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941 – 1944)* / Упоряд. М.Г.Дубик. – К.: Наукова думка, 2000. – 304 с.

645. *Документы обвиняют: Сборник документов о чудовищных преступлениях немецко-фашистских захватчиков на советской территории.* – Москва, 1945. – 145 с.

Енциклопедія державного управління. – Т. 1. теорія державного управління / наук. – ред. Колегія: В.М. Князев (співголова), І.В. Розпутенко (співголова) та ін. – К.: НАДУ, 2011. – 748 с.

646. *Житомирщина у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.: Збірник документів і матеріалів* / Ред. колегія О.С.Чорнобривцева (відп. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1969. – 291 с.

647. *Запорожская область в годы Великой Отечественной войны (1941 – 1945 гг.): Сборник документов* / Ред кол.: И.Ф.Воробьев. – Запорожье: Кн. газ. Изд-во, 1959. – 363 с.

648. «Історія застерігає»: трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їх посібників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни. – К.: Політвидав України, 1986. – 464 с.

649. Киевщина в годы Великой Отечественной войны 1941 – 1945. Сборник документов / Под редакцией П.Т.Тронько. – К.: Киевское областное книжно-газетное издательство. – 1963. – 735 с.

650. Київський процес: Документи та матеріали / А.Авраменко (упоряд.); С. Головка (голов. ред.). – К.: Либідь. – 1995. – 204 с.

651. Київ у дні нацистської навали. (За документами радянських спецслужб) / Упор. Т.В.Вронська, А.В.Кентій, С.А.Кокін, О.Є.Лисенко, Г.В.Смирнов. Київ-Львів. – 2004. – 526 с.

652. Кіровоградщина і кіровоградці в роки Другої світової війни: Спогади, документи і матеріали / гол. ред. О.М.Барно; М.В.Михайлик (упор.), О.А.Трибуцька (упор.) / Кіровоградський інститут розвитку людини ВНЗ ВМУРоЛ «Україна», Державний архів Кіровоградської області. – Кіровоград: ТОВ «КОД», 2010. – 515 с., фотоіл.

653. Крым в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945: Сборник документов и материалов / Редколлегия: М.Р.Акулов, Н.К.Качан, И.П.Кондранов и др; составители И.П.Кондранов, А.А.Степанова. – Симферополь: Таврия, 1973. – 494 с.

654. Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 томах. Том 1. (Теоретико – методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології). – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 1232 с.

655. Ми це пережили. Кіровоградщина і кіровоградці в роки Голокосту [Гол. ред. О.М.Барно; Автор-упор. М.В.Михайлюк] Кіровоградський інститут розвитку людини ВНЗ ВМУРоЛ “Україна”. – Кіровоград: ТОВ «КОД», 2011. – 211 с.

656. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Збірник документів і матеріалів / Упорядники: І.Л.Бутич (керівник), А.А.Батюк,

П.М.Костриба, В.В.Кузьменко, Л.П.Нагорна та ін. – К.: Політвидав України, 1963. – 488 с.

657. Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками: Сборник материалов. – В 7-и т. / Под общей ред. Р.А.Руденко. – М.: Гос. Изд-во юридической литературы, 1957 – 1961. – 456 с.

658. Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками. Сб. материалов: В 8 т. Т. 1. / А.М.Рекунков, Н.С.Лебедева, Н.С.Алиев и др. – М.: Юрид. лит., 1987. – 688 с.

659. Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками: Сборник материалов. – В 3-х т. / Под ред. Р.А.Руденко. – М.: Юридическая литература, 1965 – 1966. – 345 с.

660. Нюрнбергский процесс: Сборник материалов. – В 2-х т / Под. Ред. К.П.Горешина (гл. ред.) и др. – М.: Госюриздат, 1954 – 1955. – 456 с.

661. Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941 – 1945 рр.): Збірник документів і матеріалів / Під ред. М.І.Мехеди. – Львів: Каменяр, 1969. – 416 с.

662. Полтавщина у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941 – 1945. Збірник документів і матеріалів. – К., Наукова думка, 1977. – 345 с.

663. Преступные цели гитлеровской Германии в войне против Советского Союза. Документы и материалы / Под редакцией и с предисловием члена-корреспондента АН СССР генерал-лейтенанта П.А.Жилина. – М.: Военное издательство, 1987. – 302 с.

664. «Преступные цели – преступные средства». Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1941-1944 гг.). – М.: Политиздат, 1968. – 547 с.

665. Сборник документов и материалов об уничтожении нацистами евреев Украины в 1941 – 1944 годах / Сост. А.Круглов. – К.: Ин-т иудаики, 2002. – 486 с. – (Б-ка Ін-ту Юдаїки).

666. Свідчення з минувшини: Мовою документів. – Дніпропетровськ: Науково-редакційний центр обласної редколегії по підготовці й виданню тематичної серії книг «Реабілітовані історією»; Видавництво «Моноліт», 2001. – 320 с.

667. *Сергійчук Володимир*. Український здвиг: Наддніпрянщина. 1941 – 1955 / Володимир Сергійчук. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 836 с.

668. СС в действии: Документы о преступлениях СС [Пер. с нем.] – М.: Прогресс, 1969. – 624 с.

669. «Совершенно секретно! Только для командования». Стратегия фашистской Германии в войне против СССР [Пер. с нем.]. – М.: Прогресс, 1970. – 487 с.

670. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны, 1941 – 1945: Документы и материалы. – В 3-х т. / Гл. Редколлегия: В.И.Юрчук (предс.), Ю.В.Бойко, В.Ф.Возианов, Д.Ф.Григорович и др. – К.: Наукова думка, 1980. – 567 с.

671. Советские люди на нацистской каторге: Сборник. – М.: Госполитиздат, 1943. – 52 с.

672. Сорокаріччя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. Документи і матеріали. К.: Політвидав України. – 1985. – 111 с.

673. Только документы. 1941 – 1944. М.: Издательство политической литературы. – 1970. – 234 с.

674. Тридцатилетие Победы советского народа в Великой Отечественной войне. Документы и материалы. М., Политиздат, 1975. – 64 с.

675. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Т. 1. / Упорядкування і передмова Володимира Косика. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 384 с.

676. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1941 – 1942). Т.2. / Упорядкування Володимира Косика.

– Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет ім. І.Франка, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України, 1998. – 384 с.

677. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1942 – 1943): Т.3. / Упоряд. В.М.Косика. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет ім. І.Франка; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України, 1999. – 384 с.

678. Украина в огне Великой Отечественной войны. Сборник документов, материалов, статей. К 60-летию Победы. – Луганск: Совет организации ветеранов Луганской области Украины. – Луганск: Благовест, 2005. – 400 с.

679. Харківщина у роки Великої Вітчизняної війни: документи і матеріали / Укладач О.В. Дьякова. – Х.: «Видавництво САГА», 2010. – 386 с., 75 іл.

680. Херсонская область в годы Великой Отечественной войны (1941 – 1945): Сборник документов и материалов / Ред. кол.: Н.А.Даниленко (отв. ред.) и др. – Симферополь: Таврия, 1975. – 320 с.

681. Черкащина в період Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. Збірник документів та матеріалів / Укладачі: П.М.Жук, П.П. Жук, С.І.Кононенко, С.І. Кривенко. Черкаси: Брама-ІСУЕП, 2000. – 208 с.

682. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2003. – Т. 5: П – С. – 736 с.: іл.

III. ПЕРІОДИКА

683. Васильківські вісті. – 1942. – 17 вересня.

684. Вінницькі вісті. – 1942. – 18 червня.

685. Вінницькі вісті. – 1942. – 19 липня.

686. Вінницькі вісті. – 1942. – 22 липня.

687. Вінницькі вісті. – 1942. – 13 серпня.
688. Відродження. – 1942. – 28 листопада.
689. Відродження. – 1942. – 6 грудня.
690. Вісті Лохвиччини. – 1942. – 29 грудня.
691. Волинь. – 1941. – 1 вересня.
692. Волинь. – 1941. – 7 вересня.
693. Волинь. – 1941. – 20 листопада.
694. Гадяцька газета. – 1942. – 16 квітня.
695. Гадяцька газета. – 1942. – 5 травня.
696. Гадяцька газета. – 1942. – 1 вересня.
697. Гадяцька газета. – 1942. – 21 вересня.
698. Голос Волині. – 1942. – 29 серпня.
699. Голос Полтавщини. – 1941. – 26 жовтня.
700. Голос Полтавщини. – 1941. – 29 жовтня.
701. Голос Полтавщини. – 1941. – 30 жовтня.
702. Голос Полтавщини. – 1941. – 2 листопада.
703. Голос Полтавщини. – 1941. – 16 листопада.
704. Голос Полтавщини. – 1941. – 23 листопада.
705. Голос Полтавщини. – 1941. – 27 листопада.
706. Голос Полтавщини. – 1941. – 30 листопада.
707. Голос Полтавщини. – 1941. – 7 грудня.
708. Голос Полтавщини. – 1941. – 14 грудня.
709. Голос Полтавщини. – 1942. – 1 січня.
710. Голос Полтавщини. – 1942. – 15 січня.
711. Голос Полтавщини. – 1942. – 18 січня.
712. Голос Полтавщини. – 1942. – 22 січня.
713. Голос Полтавщини. – 1942. – 12 лютого.
714. Голос Полтавщини. – 1942. – 8 лютого.
715. Голос Полтавщини. – 1942. – 5 березня.
716. Голос Полтавщини. – 1942. – 12 квітня.

717. Голос Полтавщини. – 1942. – 24 квітня.
718. Голос Полтавщини. – 1942. – 4 червня.
719. Голос Полтавщини. – 1942. – 18 липня.
720. Голос Полтавщини. – 1942. – 6 серпня.
721. Дзвін. – 1941. – 12 жовтня.
722. Дзвін. – 1941. – 18 жовтня.
723. Дзвін. – 1941 р. – 5 листопада.
724. Дзвін. – 1941. – 12 листопада.
725. Дзвін. – 1941. – 29 листопада.
726. Дзвін. – 1941. – 12 грудня.
727. Дзвін. – 1942. – 24 жовтня.
728. Дзвін. – 1942. – 15 січня.
729. Дзвін. – 1942. – 8 березня.
730. Дзвін. – 1942. – 5 квітня.
731. Дзвін. – 1942. – 3 липня.
732. Дзвін волі. – 1942. – 26 квітня.
733. Дзвін волі. – 1942. – 21 серпня.
734. Дзвін волі. – 1942. – 27 листопада.
735. Дніпропетровська газета. – 1942. – 14 березня.
736. Дніпропетровська газета. – 1942. – 3 жовтня.
737. Дніпропетровська газета. – 1942. – 13 жовтня.
738. Життя Зіньківщини. – 1941. – 20 грудня.
739. Життя Зіньківщини. – 1942. – 3 січня.
740. Життя Зіньківщини. – 1942. – 10 січня.
741. Життя Зіньківщини. – 1942. – 18 січня.
742. За краще життя. – 1942. – 9 червня.
743. Іванківські вісті. – 1943. – 29 червня.
744. Іванківські вісті. – 1943. – 28 січня.
745. Нове українське слово. – 1941. – 14 грудня.
746. Останні вісті. – 1941. – 17 листопада.

747. Переяславські вісті. – 1941. – 21 жовтня.
748. Переяславські вісті. – 1942. – 23 червня.
749. Українське слово. – 1941. – 9 жовтня.
750. Українське слово. – 1941. – 25 жовтня.
751. Українське слово. – 1941. – 19 жовтня.
752. Українське слово. – 1941. – 12 листопада.
753. Українське слово. – 1941. – 23 листопада.
754. Українське слово. – 1941. – 13 грудня.
755. Українське життя. – 1941. – 5 листопада.
756. Українське життя. – 1941. – 24 листопада.
757. Українське життя. – 1941. – 26 грудня.
758. Українське життя. – 1941. – 22 грудня.
759. Українське життя. – 1941. – 26 грудня.
760. Українське життя. – 1942. – 31 січня.
761. Уманський голос. – 1941. – 11 вересня.
762. Уманський голос. – 1941. – 5 жовтня.
763. Уманський голос. – 1941. – 12 жовтня.
764. Уманський голос. – 1941. – 16 жовтня.
765. Уманський голос. – 1941. – 30 листопада.
766. Уманський голос. – 1942. – 26 лютого.
767. Урядові Дунаєвські вісті. – 1943. – 11 березня.

IV. СПОГАДИ, ЩОДЕННИКИ

768. *Вершигора П.П.* Люди з чистою совістю / П.П.Вершигора. – К.: Радянський письменник, 1946. – 456 с.
769. В фашистком аду: Рассказы советских людей, побывавших в гитлеровской неволе. – М.: ОГИЗ. Госполитиздат, 1943. – 47 с.
770. Джерела пам'яті: Історико-краєзнавчий альманах. Вип. 2. Остарбайтери: жива правда – живий біль / Упорядник Т.Ю.Нагайко. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – 457 с.

771. *Ковпак А.С.* От Путивля до Карпат / А.С.Ковпак. – 2-е изд. – М., 1949. – 345 с.

772. *Котляр Л.* Моя солдатская судьба // Голокост і сучасність. Науковий часопис. Студії в Україні і світі. – 2005. – № 1. – К.: Український Центр вивчення історії Голокосту. – С. 85 – 98.

773. «Люба моя Еллі!...». Листи, світлини та документи німецького чиновника з окупованого Іванкова (1942 – 1943). – Міжнародний фонд «Взаєморозуміння і толерантність». – Київ, 2012. – 336 с.

774. *Малаков Д.* Оті два роки...у Києві при німцях / Д.Малаков. – К.: Амадей, 2002. – 317 с.

775. *Медведев Д.Н.* Это было под Ровно / Д.Н.Медведев. – М.: Детиздат, 1948. – 156 с.

776. *Медведев Д.Н.* Сильные духом / Д.Н.Медведев. – М.: Воениздат, 1951. – 231 с.

777. *Наумов М.І.* Хинельські походи / М.І.Наумов. – К.: Радянський письменник, 1953. – 321 с.

778. *Пігідо-Правобережний Ф.* «Велика Вітчизняна війна». [Спогади та роздуми очевидця] / Ф.Пігідо-Правобережний. – К.: Смолоскип, 2002. – 288 с.

779. *Сабуров А.Н.* За линией фронта: Партизанские записки / А.Н.Сабуров. – М.: Воениздат, 1953. – 456 с.

780. *Федоров А.Ф.* Подпольный обком действует / А.Ф.Федоров. – Кн. 1. М.: Воениздат, 1948. – 234 с.

781. *Федоров А.Ф.* Подпольный обком действует / А.Ф.Федоров. – Кн. 2. М.: Воениздат, 1949. – 346 с.

782. *Федоров О.Ф.* Сторінки партизанської доблесті / О.Ф.Федоров // Героїчне, незабутнє. До 20-річчя визволення Радянської України від фашистської окупації. – К.: Товариство «Знання» УРСР, 1964. – 142 с.

783. *Форостівський Л.* Київ під ворожими окупація ми / Л.Форостівський. – Буенос-Айрес: Вид-во М.Денисюка, 1952. – 79 с.

784. *Хмельницький Д.М.* Пережите та забудьте. «Сторінки щоденника 1941-1947 рр.»: [Мемуари] / Данило Хмельницький; [упоряд. та коментар.: Т.Нагайко, І.Капась, М.Ярмоленко; ред. Т.Нагайко]. – Переяслав-Хмельницький: СДК, 2009. – 263 с.: іл.

785. *Шиян А.И.* Партизанський край / А.И.Шиян. – К.: Укрполітвидав, 1947. – 342 с.

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ, НАВЧАЛЬНІ ПОСІБНИКИ, НАУКОВО-ПОПУЛЯРНІ ПРАЦІ

786. *Александров Г.* Гитлеровская Германия лопнет под тяжестью своих преступлений / Г.Александров. – М.: Воениздат НКО СССР. Главное политическое управление РККА. – 1941. – 19 с.

787. *Александров Г.* Некоторые вопросы текущего момента (Вопросы заданные на собрании сормовских рабочих) / Г.Александров – М.: ОГИЗ. Госполитиздат. – 1942. – 15 с.

788. *Альтман И.А.* Холокост и еврейское сопротивление на оккупированной территории СССР: учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / Под ред. проф. А.Г.Асмолова / И.А.Альтман, А.Г.Асмолов. – М.: Фонд «Холокост», 2002. – 320 с.

789. *Альтман И.А.* Жертвы ненависти. Холокост в СССР (1941 – 1945 гг.) / И.А.Альтман. – М.: Коллекция «Совершенно секретно», 2002. – 544 с. – (Анатомия Холокоста).

790. Англійсько-український словник термінів і понять з державного управління / Уклали Г.Райт та ін.; Пер. В.Івашко. – К.: Основи, 1996. – 128 с.

791. *Анисимов И.В., Кузьмин Г.В.* Великая Отечественная война Советского Союза, 1941 – 1945. / И.В.Анисимов, Г.В.Кузьмин. – М., 1952. – 190 с.

792. *Арад Ицхак* Катастрофа євреєв на окупованих територіях Советского Союза (1941 – 1945) / Ицхак Арад. – Д.: Центр «Ткума»; Д.: «Лира ЛТД»; М.: Центр «Холокост», 2007. – 816 с., карты. – Рус. яз.

793. *Арутюнян Ю.В.* Советское крестьянство в годы Великой Отечественной войны / Ю.В.Арутюнян. – М.: Издательство АН СССР. – 1963. – 456 с.

794. Безсмертя. Книга пам'яті України. 1941 – 1945. Головна редакційна колегія (голова І.О.Герасимов, заступник голови І.Т.Муковський і П.П.Панченко, відповідальний редактор Р.Г.Вишневський). – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. – 944 с.: іл.

795. *Беркгоф К.* Жнива розпачу. Життя і смерть під нацистською владою / К.Беркгоф. – К.: Критика, 2011. – 455 с.

796. Берталанфи Л. Общая теория системы. Критический обзор / Л.Берталанфи // Исследования по общей теории систем: Сборник переводов / Общ. ред. и вст. ст. В.Н. Садовского и Э.Г. Юдина. – М.: Прогресс, 1969. – С. 23 – 82.

797. *Бистра М.* Вища освіта на території Східної України в реаліях нацистського «нового порядку» (на матеріалах Ворошиловградської, Сталінської та Харківської областей) / М.Бистра // Вісник Черкаського університету. Серія: історичні науки. – Випуск 202. – Частина II. – Черкаси, 2011. – С. 78 – 84.

798. *Бідоча Л.* Українська інтелігенція в період німецької окупації: соціальний портрет та історична доля / Л.Бідоча // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 72 – 81.

799. *Борисов В.* Заклади освіти і науково-педагогічна інтелігенція Дніпропетровська в роки німецько-фашистської окупації (1941 – 1943) / В.Борисов // Грані. – 2005. – № 2. – С. 33 – 36.

800. *Борисов В.* Культурно-освітні процеси у м. Дніпропетровську в умовах німецько-фашистської окупації (1941 – 1943 рр.) / В.Борисов // Вісник Дніпропетровського університету. – Серія: Історія та археологія. – Випуск 17. – № 1/1. – 2009. – С. 84 – 89.

801. *Борисов Г.* «Дніпропетровськ, окупація». 25 серпня 1941 – 25 жовтня 1943 рр. / Г.Борисов // Архіви України. Державний комітет архівів України. – № 1 – 3. – 2005. – С. 248 – 255.

802. *Вебер Макс.* Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Макс Вебер. – К., Основи, 1998. – 517 с.

803. *Венди Лауэр* «Опережающее подчинение» и осуществление нацистами Холокоста в Украине: взаимодействие центральных и местных властей в генеральном округе Житомир (1941-1944) / Лауэр Венди // Проблеми історії Голокосту: науковий журнал. – Випуск № 4. – Дніпропетровськ: Центр «Ткума», ПП Ліра ЛТД, 2007. – С. 34 – 56.

804. *Ветров І.Г.* Економічна експансія третього рейху в Україні / І.Г.Ветров. – К.: Четверта хвиля, 2000. – 232 с.

805. *Винарчук Т.В.* Жертви окупаційної влади на території Запорізької області в роки Другої світової війни / Т.В.Винарчук // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2013. – Вип. XXXV. – С. 149 – 156.

806. *Винокурова Ф.А.* Евреи Винниччины в период Второй мировой войны. Малоизвестные документы и новые интерпретации: В 3 т. – Т. 3. Участники боевых действий на фронтах войны с нацизмом и труженики тыла / Ф.А.Винокурова. – Винница: Антекс, 2000. – 336 с.: ил.

807. *Винокурова Ф.А.* Еврейское население в немецкой и румынской зонах оккупации Винницкой области /1941 – 1944 гг./ Сравнительный анализ, обзор архивных документов / В.А.Винокурова // Катастрофа європейського єврейства під час другої світової війни. Рефлексії на межі століть. Збірник наукових праць. Матеріали конференції 29 – 31 серпня 1999 р. К., 2000. – С. 32 – 39.

808. *Вышинский П.Е.* Смерть фашизму / П.Е.Вышинский. – М., Л.: Издательство АН СРСР. – 1941. – 24 с.

809. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Київська область / ред. рада вид.: В.Г.Кремень (гол.)

[та ін.]; редкол. тому: В.П.Коцур (гол.) [та ін.]; НАПН України; Асоціація ректорів пед. ун-тів Європи; Ін-т вищої освіти. – К.: Знання України, 2013. – 419, [1] с. – ISBN 978-966-316-8.

810. *Вільчинський Ю.* Філософія історії: теорія взаємопроникнення часу і вічності: [лекції] / Ю.Вільчинський. – К.: Поліграфкнига, 2009. – 360 с.

811. *Власенко В.* Політика німецької влади в економічній і соціальній сферах у генеральному окрузі «Житомир» (кінець 1941 – початок 1944 рр.) / В.Власенко // Вісник Черкаського університету. Серія: історичні науки. – Випуск 202. – Частина II. – Черкаси, 2011. – С. 61 – 69. .

812. Во главе защиты Советской родины. Очерк деятельности КПСС в годы Великой Отечественной войны / Рук. ред. кол. П.Р.Шевердалкин. – М.: Политиздат, 1975. – 407 с.

813. *Волошин Ю.* Українська православна церква в роки нацистської окупації / Ю.Волошин. – Полтава, 1997. – 125 с.

814. *Волошин Ю.* Політика німецько-фашистських окупантів відносно православної церкви в Україні / Ю.Волошин // Матеріали міжнародної наукової конференції «50-річчя перемоги над фашизмом: наслідки та уроки» // Під ред. М. Виговський, І. Дробот, І. Козловська. – К., 1995. – С. 123 – 127.

815. *Галаджиев С.* Что происходит в оккупированных областях Украины / С.Галаджиев. – Уфа: АН УРСР, 1942. – 26 с.

816. *Гальчак С.Д.* «Східні робітники» з Поділля у Третьюму рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам / С.Д.Гальчак. – Вінниця: «Книга-Вега» ВАТ «Віноблдрукарня», 2003. – 344 с.; іл..

817. *Гіденс Ентоні.* Соціологія / Ентоні Гіденс / Пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник. – К.: Основи, 1999. – 726 с.

818. *Глухий О.* Німецькі фашисти – люті вороги українського народу / О.Глухий. – М., 1942. – 74 с.

819. *Глушенок Наталія Миколаївна.* Аграрна політика Німеччини в рейхскомісаріаті «Україна» 1941 – 1944 р.: Дис... канд.. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 202 арк.

820. Глушенок Н. Податкова політика німецької влади на окупованій території Півдня України у 1941 – 1943 рр. / Н.Глушенок // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Історичні науки. – Миколаїв, 2004. – Т. 32. – Вип. 19. – С. 23 – 34.

821. Гінда В. Відкриття шкіл та організація навчально-виховного процесу в генеральному окрузі «Житомир» (1941 – 1944 рр.) / В.Гінда // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 98 – 106.

822. Гінда Володимир Васильович. Освіта в роки німецької окупації у генеральному окрузі «Житомир» 1941 – 1944 рр.: Дис... канд.. іст. наук: 07.00.01 / Черкаський національний ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2007. – 223 арк.

823. Гінда Володимир Український спорт під нацистською свастикою (1941 – 1944 рр.) / Володимир Гінда. – Житомир: Рута, 2012. – 500 с.

824. Гінда В., Дерейко І. Корупція в Райхскомісаріаті «Україна»: маловивчена сторінка окупаційної дійсності / В.Гінда, І.Дерейко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / Відп. ред. О.Є.Лисенко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – Вип. 14. – С. 231 – 244.

825. Гінда В. Діяльність ОУН в галузі освіти на Житомирщині 1941 – 1944 рр. / В.Гінда // Історія міст і сіл Великої Волині. Науковий збірник: «Велика Волинь». – Т. 25 (частина 1.) – Житомир. – 2002. – С. 235 – 238.

826. Гінда В. Діяльність українських громадських організацій м. Вінниці в умовах окупаційного режиму (1941-1944рр.) / В.Гінда // Сторінки воєнної історії України. Збірник наукових статей. – Вип.8. (част.1). К., 2004. – С. 311 – 321.

827. Гінда В. Освітні заклади Вінниччини в умовах фашистського «нового порядку» 1941 – 1944 рр. / В.Гінда // Сторінки воєнної історії України. Збірник наукових статей. – Вип. 7. (част. 1). – К., 2003. – С.259 – 268.

828. Гінда В. Культура, освіта і спорт під час окупації / В.Гінда // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХІ століття. Історичні нариси. У двох книгах.

Книга перша. К.: «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2010. – С. 697 – 732.

829. *Гінда В.* Проблеми шкільної освіти в окупаційний період 1941 – 1944 рр. (на матеріалах Житомирського генерального округу) / В.Гінда // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2006. – Вип. 10. – Част. 1. – С. 312 – 322.

830. *Голиш Г.М.* У вирі війни. Становище неповнолітніх громадян України в 1941 – 1945 рр.: Монографія / Г.М.Голиш. – Черкаси: Черкаський ЦНТЕІ, 2005. – 323 с., іл.

831. *Головко Микола Леонтійович.* Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни. 1939 – 1945 рр.: Дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Інститут історії України НАН України. – К., 2005. – 499 арк.

832. *Гончаренко І.* Вища професійна освіта в Райхскомісаріаті «Україна»: основні тенденції розвитку (1941 – 1944 рр.) / І.Гончаренко // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 25. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – С. 159 – 165.

833. *Гончаренко Інна Володимирівна.* Професійна освіта на теренах Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – 20 с.

834. *Гончаренко І.* Окремі питання функціонування закладів професійної освіти на теренах Райхскомісаріату «Україна» у контексті реалізації завдань окупаційної адміністрації (1941 – 1944 рр.) / І.Гончаренко // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 26. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – С. 207 – 212.

835. *Гончаренко І.* Педагогічна освіта на теренах генерального округу «Київ» райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.) / І.Гончаренко // Мандрівець. – 2011. – № 2. – С. 34 – 38.

836. *Гончаренко І.* Підготовка спеціалістів із середньою медичною освітою на теренах Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.) / І.Гончаренко // Мандрівець. – 2012. – № 2. – С. 34 – 38.

837. *Гончаренко І.* Стан системи професійної освіти в Райхскомісаріаті «Україна» на шпальтах окупаційної періодики (1941 – 1944 рр.) / І.Гончаренко // Часопис української історії / За ред. доктора історичних наук, професора А.П.Коцура. – Київ, 2011. – Вип. 21. – С. 130 – 131.

838. *Гончаренко І.* Функціонування освітньої системи на теренах Райхскомісаріату «Україна»: управлінсько-розпорядчі аспекти (1941 – 1944 рр.) / І.Гончаренко // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 28. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – С. 138 – 143.

839. *Гончаренко О.* Вища професійна освіта в Райхскомісаріаті «Україна»: плани окупаційної адміністрації та реалії «нового порядку» / О.Гончаренко // Технологічна освіта: досвід, перспективи, проблеми. Випуск 1. – Переяслав-Хмельницький, 2009. – С. 184 – 193.

840. *Гончаренко О.М.* Голокост на території Київщини: загальні тенденції та регіональні особливості (1941 – 1944 рр.): Дис... канд... іст. наук: 07.00.01 / Черкаський національний університет ім. Б.Хмельницького. – Черкаси, 2005. – 270 с.

841. *Гончаренко О., Гончаренко І.* Відродження церковного життя в окупованій нацистами Україні за інтерпретацією радянських спецслужб (1944-1946 рр.) // PEREYSLAVIKA: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» / О.Гончаренко, І.Гончаренко // Релігійне життя Переяславської землі (ІХ-XXІ ст.). – 3б. наукових статей. – Випуск 1 (3). – 2007. – С. 45 – 48.

842. *Гончаренко О.М., Гончаренко І.В., Куницький М.П.* Нацистська окупаційна політика у сфері освіти на теренах Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.): монографія / Київ: НВП «НВЦ «Профі», 2014. – 252 с.

843. *Гончаренко О.* Документи ВКР «СМЕРШ» як джерело з післявоєнного періоду історії України (1943-1944 рр.) / О.Гончаренко // Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки. – Випуск 22. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2006. – С. 125 – 128.

844. *Гончаренко О.* Керівники «Шуцманшафту індивідуальної служби» Генерального округу «Київ»: психологічний образ та соціальні характеристики (1941-1944 рр.) / О.Гончаренко / Гуржіївські історичні читання. Збірник наукових праць. – Ін-т історії України НАН України, ЧНУ імені Б.Хмельницького. – Черкаси, 2007. – С. 257 – 264.

845. *Гончаренко О.М., Куницький М.П., Лисенко О.Є.* Система органів управління на території райхскомісаріату «Україна» та «військової зони». 1941 – 1944 рр. / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2014. – 153 с.

846. *Гончаренко О., Лисенко О., Першина Т.* Система управління окупованими територіями України / О.Гончаренко, О.Лисенко, Т.Першина // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття: Історичні нариси / НАН України. Інститут історії України. / О.Гончаренко. – К., НВП «Видавництво «Наукова думка, НАН України», 2010. – Кн. 1. – 735 с.

847. *Гончаренко О.* Місцева поліція рейхскомісаріату «Україна»: проблеми кадрового забезпечення в системі нацистського окупаційного режиму / О.Гончаренко // Історія в школах України. – 2008. – № 1. – С. 48 – 54.

848. *Гончаренко О.* Міські управи в системі окупаційного апарату влади райхскомісаріату «Україна»: організаційна структура та проблеми службової компетенції (1941–1944 рр.) // Гончаренко О. / Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / Відп. ред. О.Є. Лисенко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – Вип. 13. – С. 137 – 153.

849. *Гончаренко О.* Німецька окупаційна преса як джерело з вивчення історії освіти на теренах Райхскомісаріату «Україна» та військової зони окупації (1941 – 1944 рр.) / О.Гончаренко // Історія української науки на межі

тисячоліть: Зб. наук. праць / Відп. редактор О.Я.Пилипчук. – К., 2008. – Вип. 33. – С. 50 – 68.

850. *Гончаренко О.* Начальники місцевої поліції генерального округу «Київ»: соціально-психологічний аналіз мотивів колаборації (1941-1944 рр.) / О.Гончаренко О. // Постаті Київщини. – К.: Міленіум, 2007. – С. 75 – 88.

851. *Гончаренко О.* Окремі проблеми формування кадрового складу місцевих окупаційних адміністрацій та органів поліції Райхскомісаріату «Україна»: непрості відповіді та нові інтерпретації / О.Гончаренко // Література та культура Полісся. Вип. 38: Регіональна історія та культура в сучасних дослідженнях / Відп. ред. і упорядник Г.В.Самойленко. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2007. – С. 180 – 187.

852. *Гончаренко О.* Органи місцевого управління генерального округу «Волинь та Поділля»: проблеми функціонування в системі гітлерівського окупаційного апарату влади / О.Гончаренко // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Друга світова війна в історичному вимірі» (Житомир, 21-22 травня 2010 р.). – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – С. 40 – 43.

853. *Гончаренко О.* Освіта в Україні періоду нацистської окупації у контексті документальної бази досліджень (1941 – 1944 рр.) / О.Гончаренко // PEREYSLAVIKA: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» / Збірник наукових статей. – Вип. 2 (4). – 2008. – С. 65 – 75.

854. *Гончаренко О.* Особливості правових санкцій в системі покарань працівників поліції та органів місцевого управління Рейхскомісаріату «Україна» / О.Гончаренко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / Ін-т історії України. – К., 2006. – Вип. 10. – Част. 1. – С. 340 – 350.

855. *Гончаренко О.* Особовий склад поліції Рейхскомісаріату «Україна»: до питання про мотиви колаборації / О.Гончаренко // Сумська старовина: Науковий журнал з історії та культури України. – № XVI-XVII. – Сумський державний університет, 2005. – С. 59 – 67.

856. *Гончаренко О.* Похідні групи ОУН (б) на теренах Наддніпрянщини: до питання про результативність спроб інтеграції до окупаційних органів влади (1941-1944 рр.) / О.Гончаренко // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній красзнавчий часопис. – Івано-Франківськ. – № 14. – 2008. – С. 234 – 241.

857. *Гончаренко О.* Проблеми функціонування цивільної адміністрації Райхскомісаріату «Україна»: фінансово-правовий аспект (1941 – 1944 рр.) / О. Гончаренко // Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги). Матеріали міжнародної наукової конференції / Відповідальний редактор: Легасова Л.В. – К., 2011. – С. 426 – 432.

858. *Гончаренко О.* Позбавлення єврейського населення власності в період нацистської окупації Київщини / О.Гончаренко // Часопис української історії: Збірник наукових статей. – Київ, 2006. – Вип. 5. – С. 24 – 32.

859. *Гончаренко О.* Релігійне життя в Наддніпрянській Україні періоду нацистської окупації (1941-1944 рр.) // PEREYSLAVIKA: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» / О.Гончаренко // Релігійне життя Переяславської землі (ІХ-XXІ ст.). – Зб. наукових статей. – Випуск 1 (3). – 2007. – С. 23 – 43.

860. *Гончаренко О.* Сільська школа періоду нацистської окупації: до питання про основні проблеми функціонування початкової освіти в Райхскомісаріаті «Україна» (1941 – 1944 рр.) / О.Гончаренко // Історія української науки на межі тисячоліть: Зб. наук. праць / Відп. редактор О.Я.Пилипчук. – К., 2007. – Вип. 32. – С. 49 – 64.

861. *Гончаренко О.* Сільські управи в системі окупаційного апарату влади райхскомісаріату «Україна»: організаційна структура, компетенція та досвід функціонування (1941 – 1944 рр.) // О.Гончаренко / Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А. Г. Морозова. – Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б.Хмельницького, 2010. – Вип. 12. – С. 243 – 247.

862. *Гончаренко О.* Сільськогосподарська освіта в Райхскомісаріаті «Україна»: до питання про відновлення діяльності навчальних закладів та спроби підготовки кваліфікованих фахівців (1941-1944 рр.) / О.Гончаренко // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г.Морозова. – Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б.Хмельницького, 2008. – Вип. 11. – С. 154 – 157.

863. *Гончаренко О.* Соціальні аспекти вищої освіти в рейхскомісаріаті «Україна»: до питання про результати «вступних кампаній» 1941 – 1943 рр. та характеристики особистостей вступників // Вісник Східноукраїнського Національного Університету імені Володимира Даля. – № 11 (129). – 2008. – С. 55 – 65.

864. *Гончаренко О.* Соціальні характеристики абітурієнтів до вищих навчальних закладів генерального округу «Київ» (1941 – 1943 рр.) / О.Гончаренко // Постаті Київщини. – К.: Міленіум, 2008. – Вип. 2. – С. 246 – 256.

865. *Гончаренко О.* Українські поліційні формування в системі гітлерівського окупаційного режиму на теренах Райхскомісаріату «Україна»: організаційна структура та службова компетенція (1941 – 1944 рр.) // Гончаренко О. / Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 24. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – С. 124 – 130.

866. *Гончаренко О.* Функціонування гебітскомісаріатів у системі органів влади Райхскомісаріату «Україна»: організаційна структура та службова компетенція (1941 – 1944 рр.) // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 25. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – С. 153 – 158.

867. *Гончаренко О.* Функціонування окупаційної адміністрації Райхскомісаріату «Україна»: управлінсько-розпорядчі та організаційно-правові аспекти (1941 – 1944 рр.): монографія / Гончаренко О.М. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2011. – 600 с.

868. *Гончаренко О.* Функціонування правових відділів органів місцевого управління в системі судочинства Рейхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.) / О. Гончаренко // Часопис української історії / За ред. доктора історичних наук, професора А.П.Коцура. – Київ, 2009. – Вип. 14. – С. 78 – 82.

869. *Гончаренко О.* «Школа для українців»: до питання про функціонування закладів освіти в Райхскомісаріаті «Україна» (1941 – 1944 рр.) / О.Гончаренко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія № 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – Випуск 13: збірник наукових праць / За ред. проф. М.С.Корця, проф. П.В.Дмитренка. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008. – С. 67 – 82.

870. *Гончаренко О.* Шкільна освіта за доби нацистської окупації України: до питання про матеріально-технічні проблеми функціонування освітніх установ / О.Гончаренко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Історія та археологія». – 2009. – № 1/1. – Вип. 17. – С. 90 – 97.

871. *Гончаренко О.* Явище колаборації в контексті характеристик кадрового складу місцевої поліції райхскомісаріату «Україна» (1941-1944 рр.) / О.Гончаренко // Молода нація: Альманах. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 81 – 113.

872. *Гордієнко В.* Німецько-фашистський режим і православні конфесії в Україні / В.Гордієнко // Український історичний журнал. – 1998. – № 3. – С. 34 – 52.

873. *Горошко С.І.* Жашківщина: історія в долях учителів і учнів / С.І.Горошко. – Умань, 2004. – 182 с.

874. *Грідіна І.М.* Українське православ'я в роки Другої світової війни: здобутки чи втрати? / Грідіна І.М. // Історичні та політологічні дослідження. Матеріали міжнародної наукової конференції «Велика війна очима молодих дослідників», Донецьк, вересень 2000. – Донецьк: вид-во ДонДУ, 2000. – № 1 (3). – 383 с.

875. *Грушева Т.В.* Діяльність протестантських громад в Україні часів Другої світової війни: ілюзія свободи / Т.В.Грушева // Наукові праці історичного факультету Запорізького університету. – Вип. XXXV. – С. 156 – 161.

876. *Гурней Б.* Введение в науку управления / Б.Гурней / Пер. с франц. Г. Яковлева. – М.: Прогресс, 1969. – 430 с.

877. *Гуров К.* Фашистський розбій на Україні / К.Гуров. – М.: Политиздат, 1942. – 23 с.

878. *Деборин Г.А., Тельпуховский Б.С.* Итоги и уроки Великой Отечественной войны / Г.А.Деборин, Б.С.Тельпуховский. – М.: Мысль. – 1970. – 342 с.

879. *Дерейко Иван Иванович.* Місцеві військові формування збройних сил Німеччини на території Рейхскомісаріату «Україна» (1941-1944 роки): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Національний ун-т «Києво-Могилянська академія». – К., 2006. – 19 с.

880. *Дерейко Иван Иванович.* Місцеві військові формування збройних сил Німеччини на території Рейхскомісаріату «Україна» (1941-1944 роки): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Національний ун-т «Києво-Могилянська академія». – К., 2006. – 212 арк. – Бібліогр.: арк. 177 – 197.

881. *Дерейко І.* Структура окупаційних органів Райхскомісаріату «Україна / І.Дерейко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2004. – Вип. 8. – Част. 1. – С. 259 – 268.

882. *Дерейко І.* Українські допоміжні формування Збройних сил Німеччини у Києві в 1941–1943 рр.: структура, чисельність, діяльність / І.Дерейко // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2004. – № ½. – К.: Головна редакційна колегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією». – С. 453 – 465.

883. *Дерейко І.* Українські збройні формування нацистського окупаційного режиму в боях на Україні, 1943 – 1944 рр. / І.Дерейко //

Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9. – Част. 2. – С. 191 – 204.

884. *Дерейко І.* Організаційне та матеріальне забезпечення поліцейних структур і підрозділів у Райхскомісаріаті Україна / І.Дерейко // Український історичний журнал. – 2009. – № 4. – С. 87 – 105.

885. *Доброчинська В.* Навчально-освітні заклади м. Рівного в період нацистської окупації (1941 – 1944 рр.) / В.Доброчинська // Історичні студії. Волинський національний університет імені Лесі України. – Луцьк. – № 10. – 2010. – № 1. – С. 92 – 97.

886. *Дубина К.* Варвари двадцятого віку. Укрвидав при ЦК КП (б) У / К.Дубина. – 1942. – 16 с.

887. *Дубина К.* Злодеяння немцев в Києве / К.Дубина. – М., Государственное издательство политической литературы. – 1945. – 47 с.

888. *Дудник В.* Діяльність Київської міської управи у перші місяці фашистської окупації / Дудник В. // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9. – Част. 2. – С. 205 – 213.

889. *Єржабкова Бланка* Шкільна справа та шкільна політика в рейхскомісаріаті «Україна» (1941 – 1944) у світлі німецьких документів / Переклад з німецької мови / Бланка Єржабкова. – Київ: Наук. думка, 2008. – 272 с. (іл.)

890. *Заболотна Т.* Інтелігенція в місцевих органах влади в роки нацистської окупації: історіографія проблеми / Т.Заболотна / Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / Відп. ред. О.Є.Лисенко. – К.: Інститут історії НАН України, 2010. – Вип. 13. – С. 54 – 65.

891. *Заболотна Т.* Легітимаційні заходи окупаційної влади щодо міського населення на окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни / Т.Заболотна // Сторінки воєнної історії: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2006. – Вип. 10. – Част. 1. – С. 362 – 384.

892. *Заболотна Тетяна Володимирівна*. Повсякденне життя населення Києва в роки нацистської окупації 1941-1943 рр.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України; Інститут історії України – К., 2008. – 20с.

893. *Заболотна Т.* Повсякденне життя киян в умовах нацистської окупації (вересень – грудень 1941 р.) / Т.Заболотна // Сторінки воєнної історії: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 107 – 116.

894. *Заболотна Т.* Продовольче забезпечення киян під час гітлерівської окупації / Т.Заболотна // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9. – Част. 2. – С. 213 – 241.

895. *Загорулько М.М., Юденков А.Ф.* Крах плана “Ольденбург”: о срыве экономических планов фашистской Германии на временно оккупированной территории СССР. 3-е изд., доп. / М.М.Загорулько, А.Ф.Юденков. – М.: Экономика, 1980. – 376 с.

896. *Заславский Д.* Смерть и муки советских людей под пятой немецких извергов / Д.Заславский. – М.: Воениздат НКО, 1945. – 32 с.

897. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941 – 1945. В шести томах. Том первый. Подготовка и развязывание войны империалистическим и державами [Фокин Н.А. (руководитель редакции и авторского коллектива)]. М.: Воениздат, 1960. – 483 с.

898. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941 – 1945. в шести томах. Том второй. Отражение советским народом вероломного нападения фашистской Германии на СССР. Создание условий для коренного перелома в войне (июнь 1941 г. – ноябрь 1942 г.). [руководитель редакции и авторского коллектива Фокин Н.А.]. М.: Воениздат, 1961. – 682 с.

899. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941 – 1945. в шести томах. Том третий. Коренной перелом в ходе Великой

Отечественной войны (ноябрь 1942 г. – декабрь 1943 г.). М.: Воениздат, 1961. – 656 с.

900. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945 гг. – В 6-ти т. [Ред. комиссия: Пospelов П.Н. (пред.) и др.] – М.: Воениздат, 1960–1965. – 543 с.

901. История Второй мировой войны 1939 – 1945. В двенадцати томах. Том четвертый. Фашистская агрессия против СССР. Крах стратегии «молниеносной войны». – М.: Воениздат, 1975. – 536 с.

902. История второй мировой войны, 1939–1945. – В 12-ти т. [Гл. ред. комиссия: А.А.Гречко (предс.), П.А.Жилин (зам. предс.), Е.М.Жуков (зам. предс.), Г.А.Арбатов и др.] – М.: Воениздат, 1973–1982.

903. Истребить немецких оккупантов – всех до единого! – Ташкент: Госиздат УзССР. – 1942. – 18 с.

904. История СССР с древнейших времен до наших дней. – В 12-ти т. – Т. 10: Советский Союз в годы Великой Отечественной войны 1941 – 1945 [П.С.Болдырев, М.Г.Брагин, В.Н.Евстигнеев и др.; ред. коллегия: А.С.Самсонов (отв. ред.) и др.] – М.: Наука, 1976. – 727 с.

905. История Коммунистической партии Советского Союза. – В 6-ти т. [Главн. редакция: П.Н.Пospelов (предс.) и др.] – Т. 5. – Кн. 1: Коммунистическая партия накануне и в годы Великой Отечественной войны, в период упрочнения и развития социалистического общества (1938 – 1958 гг.). Книга первая (1938 – 1945 гг.) [Ред. тома: Ю.П.Петров, В.С.Зайцев (рук.), Б.С.Тельпуховский и др.] – М.: Политиздат, 1970. – 732 с.

906. *Іваньков Ігор Анатолійович*. Окупаційна політика гітлерівської Німеччини стосовно етнічних німців у Рейхскомісаріаті «Україна»: Дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 238 с.

907. *Іванов О.Ф., Іваньков І.О.* Політика нацистського режиму стосовно етнічних німців України / О.Ф.Іванов, І.О.Іваньков // Український історичний журнал. – 2005. – № 3. – С. 83 – 95.

908. Історія державної служби в Україні: у 5 т. / [О.Г.Аркуша, О.В.Бойко, Є.І.Бородін та ін.; відп. ред. Т.В.Мокренко, В.А.Смолій; редкол.: С.В.Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін.]; Голов. упр. Держ. служби України, Ін-т історії НАН України. – К.: Ніка-Центр, 2009. – Т. 2. – 512 с.

909. Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах. Том 2. Наукове видання. – К.: Наукова думка, 2006. – 653 с.

910. Історія Української РСР. – Т. 7: Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941 – 1945) [Редколегія тому: В.І.Клоков (відповідальний редактор), М.М.Дятленко, В.С.Коваль, П.Т.Тронько та ін.] – К.: Наукова думка, 1977. – 536 с.

911. *Квіт С.М.* Герменевтика: Коментар / С. Квіт – К.: Видав. дім «Києво-Могилянська академія», 2004. – 224 с.

912. *Кентій А., Лозицький В.* Війна без пощади і милосердя: Партизанський фронт у тилу вермахту в Україні (1941 – 1944) / А.Кентій, В.Лозицький. – К.: Генеза, 2005. – 408 с.

913. Клерикальний антисоветизм: система идеологических диверсий / П. Л. Яроцкий (руководитель авт. кол.), А.А. Ротовский, А. И. Уткин и др.; Отв. П. Л. Яроцкий. – К.: Политиздат Украины, 1984. – 245 с.

914. *Коваль М.В.* Доля української культури за «нового порядку» (1941 – 1944 рр.) / М.В.Коваль // Український історичний журнал. – 1993. – С. 15 – 38.

815. *Коваль М.В.* Політика проти історії: українська історична наука в Другій світовій війні й перші повоєнні роки / М.В.Коваль // Український історичний журнал. – 2002. – № 1. – 175 с.

916. *Коваль М.В.* Борьба населения Украины против фашистского рабства / М.В.Коваль. – К.: Наукова думка, 1979. – 134 с.

917. *Коваль М.* Борьба населения Украины против фашистского рабства / М.В.Коваль. – К.: Научная мысль, 1979. – 132 с.

918. *Коваль М.* Історія пам'ятає! Кривавий шлях фашистів на Україні / М.В.Коваль. – К.: Наукова думка, 1965. – 113 с.

919. *Коваль М.* Общественно-политическая деятельность трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны / М.В.Коваль. – К.: Научная мысль 1977. – 126 с.

920. *Коваль М.В.* «Просвіта» в умовах «нового порядку» (1941 – 1944 рр.) / М.В.Коваль // Український історичний журнал. – 1995. – №2. – С. 37 – 42.

921. *Коваль М.В.* Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939 – 1945.) / М.В.Коваль. – Спроба концептуального бачення. К.: Вища школа, 1994. – 57 с.

922. *Коваль М.В.* Україна: 1939 – 1945: Маловідомі і непрочитані сторінки історії / М.В.Коваль. – К.: Вища школа, 1995. – 194 с.

923. *Коваль М.В.* Фашистская политика духовного, морально-политического подавления населения Украины и её крах / Общественно политическая жизнь трудящихся Украины в годы Великой Отечественной войны: Сборник научных трудов / М.В.Коваль. – К.: Научная мысль, 1988. – 231 с.

924. *Коваль В.С.* Подвиг народний. Україна у Великій Вітчизняній війні / В.С.Коваль. – К. Політиздат України, 1970. – 64 с.

925. *Коваль В.* Міжнародний імперіалізм і Україна 1941-1945 / АН УРСР, Ін-т історії / В.Коваль. – К.: Наукова думка, 1966. – 264 с.

926. *Ковба Ж.* Колаборація українців і долі євреїв на теренах України періоду другої світової війни / Ж.Ковба // Запорожские еврейские чтения. Вып. 4. Запорожье: «Диво», 2000. – С. 46 – 48.

927. *Козеллек Райнгарт.* Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу / Володимир Швед (пер.) – К.: Дух і літера, 2005. – 380 с.

928. *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В.Косик. – Париж – Нью-Йорк – Львів: Наукове товариство імені Т.Шевченка у Львові. Українознавча бібліотека НТШ . – 1993. – 657 с.

929. *Краль Вацлав* Преступление против Европы / Вацлав Краль. – М.: Мысль, 1968. – 278 с.

930. *Круглов А.И.* Хроника Холокоста в Украине / А.И.Круглов. – Днепропетровск: Центр «Ткума»; Запорожье: Премьер, 2004. – 208 с.

931. *Кружков В.* Что несут немецкие фашисты народам Советского Союза / В.Кружков. – Воениздат НКО. – 1942. – 35 с.

932. *Кузнецов А.* Бабин Яр: Роман-документ / А.Кузнецов. – К.: Радянський письменник, 1991. – 352 с.

933. *Кузнецов В.* Герменевтика и гуманитарное познание / В.Кузнецов. – <http://www.elenakosilova.narod.ru/studia3/kuznetsov12htm>.

934. *Куницький М.* Німецькі поліційні формування на теренах Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.) / М.Куницький // «Історія повсякденності: теорія та практика»: Матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав – Хмельницький, 14 – 15 травня 2010 р. [Упоряд.: Лукашевич О.М., Нагайко Т.Ю.]. – Переяслав – Хмельницький, 2010. – С. 241 – 243.

935. *Куницький М.* Місцеві поліційні та управлінські структури на теренах Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.) / М.Куницький // «Історія повсякденності: теорія та практика»: Матеріали Всеукр. наук. конф., [м. Переяслав – Хмельницький], 5 – 6 жовтня 2012 р. [Упоряд.: О.М. Лукашевич, Т.Ю. Нагайко, В.В. Коцур]. – Переяслав – Хмельницький, 2012. – С. 182 – 184.

936. *Куницький М.* Правове становище місцевого населення Райхскомісаріату «Україна»: аналіз документів архівних установ / М.Куницький // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 28. – Переяслав – Хмельницький, 2012. – С. 150 – 156.

937. *Куницький М.* Правове становище місцевого населення Райхскомісаріату «Україна»: аналіз опублікованих документів та мемуарів / М.Куницький // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 30. – Переяслав – Хмельницький, 2012. – С. 211 – 216.

938. *Куницький М.* Правове становище місцевого населення Райхскомісаріату «Україна»: теоретико – методологічний аналіз проблеми / М.Куницький // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 31 (Спецвипуск). – Переяслав – Хмельницький, 2012. – С. 61 – 69.

939. *Куницький М.* Адміністративні засоби та можливості захисту прав та інтересів місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.) / М. Куницький // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2013. – Випуск 77 (№ 10). – С. 70 – 73.

940. *Куницький М.* Адміністративні покарання населення рейхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.): цілі, види, регіональні особливості / М.Куницький // «Мандрівець». – Тернопіль, 2013. – № 5 (107). – С. 43 – 47.

941. *Куницький М.* Організаційно-правові форми та методи пограбування єврейської власності на теренах Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.) / М.Куницький // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки: Зб. наукових праць. – Випуск 10. – К., 2013. – С. 317 – 325.

942. *Куницький М.П.* Охрана здоровья местного населения на территории Рейхскомиссариата «Украина» (1941 – 1944 гг.) / М.П.Куницкий // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. М., 2013. – № 11 (58). – Часть. I. – С. 159 – 163.

943. *Куницький М.П.* Проблемы возрождения деятельности церковных организаций в Рейхскомиссариате «Украина» (1941 – 1944 гг.) / М.П.Куницкий // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – М., 2013. – № 10 (57). – Часть. I. – С. 94 – 104.

944. *Куницький М.* Проблеми реконструкції правового становища місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» у працях радянських істориків 40 – 70-х рр. ХХ ст. / М.Куницький // Часопис української історії / За ред. доктора історичних наук, професора А.П.Коцура. – Київ, 2013. – Вип. 27. – С. 104 – 108.

945. *Куницький М.* Реалізація мети та завдань гітлерівської окупаційної політики у контексті функціонування владних інституцій Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.) / М.Куницький // Гілея: вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М.Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2013. – Випуск 79 (№ 12). – С. 55 – 58.

946. *Куницький М.* Соціальний статус номенклатури органів місцевого управління та поліції Райхскомісаріату «Україна» в реаліях нацистського «нового порядку» (1941 – 1944 рр.) / М.Куницький // Література та культура Полісся. – Вип. 72: Історія та культура: загальноукраїнський та провінційний вимір / відп. ред. і упоряд. Г.В.Самойленко. – Ніжин: НДУ ім. М.Гоголя, 2013. – С. 202 – 216.

947. *Куницький М.* Соціально-бытовые аспекты повседневной жизни украинского населения в Рейхскомиссариате «Украина» (1941 – 1944 гг.) / М.Куницький // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – М., 2013. – № 12 (59). – Часть. I. – С. 171 – 175.

948. *Куницький М.* Ставлення цивільної адміністрації Райхскомісаріату «Україна» до осіб, постраждалих від дій радянської влади (1941 – 1944 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І.С.Зуляка. У двох частинах. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2013. – Вип. 2. – Ч. 2. – С. 81 – 87.

949. *Куницький М.* Судові засоби захисту прав та інтересів місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.) / М.Куницький // «Мандрівець». – Тернопіль, 2013. – № 6 (108). – С. 36 – 40.

950. *Куницький М.* Україна та доля підкупаційного соціуму в експансіоністських планах лідерів Третього Райху та практичних заходах адміністрації Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.) / М.Куницький // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2013. – Випуск 78 (№ 11). – С. 74 – 78.

951. *Куницький М.* Українське суспільство як об'єкт податкової політики окупаційної адміністрації Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.) / М.Куницький // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2013. – Випуск 76 (№ 9). – С. 22 – 26.

952. *Куницький М.* Дисциплінарні та кримінальні покарання як засоби юридичного впливу на правомірну поведінку місцевого населення

Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.) / М.Куницький // «Мандрівець». – Тернопіль, 2014. – № 1 (109). – С. 26 – 30.

953. *Куницький М.* Культура как фактор повседневной жизни местного населения в Рейхскомиссариате «Украина» (1941 – 1944 гг.) / М.Куницький // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – М., 2014. – № 01 (60). – Часть. I. – С. 92 – 96.

954. *Куницький М.* Легітимізаційні заходи окупаційного апарату влади Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1942 рр.) / М.Куницький // Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць / гол. ред. В.М.Вашкевич. – К.: ПП «Видавництво «Гілея», 2014. – Вип. 81 (№ 2). – С. 46 – 50.

955. *Куницький М.* Системна криза нацистського «нового порядку» на теренах Райхскомісаріату «Україна» як наслідок реалізації окупаційної політики (1941 – 1944 рр.) / М.Куницький // Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць / гол. ред. В.М.Вашкевич. – К.: ПП «Видавництво «Гілея», 2014. – Вип. 80. – С. 73 – 77.

956. *Куницький М.* Статус місцевого населення Райхскомісаріату «Україна»: «освітянський зріз» / М.Куницький // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / Відп. ред. О.Є.Лисенко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2014. – Вип. 16. – С. 113 – 123.

957. *Куницький М.* Функціонування установ шліфенів та шефенів на теренах Райхскомісаріату «Україна»: аналіз судової практики (1941 – 1944 рр.) / М.Куницький // Часопис української історії / За ред. доктора історичних наук, професора А.П.Коцура. – Київ, 2014. – Вип. 29. – С. 29 – 34.

958. *Куницький М.* Правовое положение местного населения Рейхскомиссариата «Украина» (1941 – 1944 гг.): современная отечественная историография / М. Куницький // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – М., 2014. – № 02 (61). – Часть. I. – С. 76 – 81.

959. *Курилович К.* Українське життя в умовах німецької окупації (1939 – 1944 рр.): за матеріалами україномовної легальної преси: монографія / НАН України. ЛННБ України ім. В.Стефаніка. Львівське відділення Інституту

української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського / К.Курилишин. – Львів, 2010. – 328 с.

960. *Кучер В.* До питання про політичну кризу нацистського окупаційного режиму в Україні у роки війни / В.Кучер // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2009. – Вип. 12. – С. 135 – 150.

961. *Кучер В.І., Потильчак О.В.* Україна 1941 – 1944: трагедія народу за фасадом Священної війни: Монографія / Кучер Володимир Іванович, Потильчак Олександр Валентинович. – К.; Біла Церква: ТОВ «Білоцерківдрук», 2011. – 368 с.

962. *Кучер В. Чернега П.* Україна у Другій світовій війні (1939 – 1945рр.) / В.Кучер, П.Чернега. – К.: Генеза, 2002. – 272 с.

963. *Кучерук О.* До історії мистецького життя у Києві за німецької окупації / О.Кучерук // Сторінки воєнної історії України: Зб. Наук. Статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9. – Част. 2. – С. 241 – 251.

964. *Лауер, Венді* Творення нацистської імперії та Голокост в Україні / Пер. з англ. Є.Ровного, С.Коломійця / Венді Лауер. – К.: Зовнішторгвидав України; Український центр вивчення історії Голокосту, 2010. – 368 с.

965. *Левітас Ф.Л.* Євреї України в роки другої світової війни. Автореферат дис... доктора історичних наук. К., 1997. – 33 с.

966. *Левітас Ф.* Євреї України в роки другої світової війни / Ф.Левітас. – К.: Вирій, 1997. – 272 с.: іл.

967. *Левченко Ю.І.* Грошові системи на території України під час окупації (1941 – 1944 рр.) / Ю.І.Левченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – Вип. XXXIII. – С. 114 – 149.

968. *Ленська В.В.* Фашистська шкільна політика на окупованій території України / В.В.Ленська // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С.81 – 86.

969. *Ленська В.* Школа як дзеркало ідеологічної боротьби в роки Великої Вітчизняної війни / В.Ленська // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 29. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – С. 263 – 272.

970. *Ленская В.* Школьная политика немецко-фашистских оккупантов в рейхскомиссариате «Украина» (1941 – 1944) / В.В.Ленская // Вестник военно-исторических исследований: международный сборник научных трудов / Под ред. С.В.Белоусова. – Пенза: ГУМНИЦ, 2010. – Вып. 2. – С. 117 – 124.

971. *Лисенко О.Є.* До питання про становище церкви в Україні у період другої світової війни / О.Є.Лисенко // Український історичний журнал. – 1995. – № 3. – С. 128 – 134.

972. *Лисенко О., Нестеренко В.* Окупаційний режим на Україні у 1941 – 1943 рр.: адміністративний аспект / О.Лисенко, В.Нестеренко // Архіви окупації. 1941 – 1944 / Держ. ком. архівів України; Упоряд. Н. Маковська. – К.: Вид. дім «Києво – Могилянська академія», 2006. – С. 762 – 774.

973. *Лисенко О.Є., Перехрест О.Г.* Українське село в роки окупації // Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах. Том 2 / О.Є.Лисенко, О.Г.Перехрест. – К.: Наукова думка. – 653 с.

974. *Лисенко О.Є.* Церковне життя в Україні. 1943 – 1946 рр. / НАН України, Ін-т історії НАН України / Лисенко О.Є. – К., 1998. – 391 с.

975. *Макаренко В.П.* Вера, власть и бюрократия. Критика социологии М. Вебера / В.П. Макаренко. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовського ун-та, 1988. – 305 с.

976. *Манов Г.Н.* Государство и политическая организация общества. – Автореф. дис. ... докт. юрид. наук. – М., 1973. – 39 с.

977. *Мельничук Л.* Основні тенденції висвітлення проблем функціонування органів місцевого управління Райхскомісаріату «Україна» у радянській історіографії / Мельничук Л. // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 31 (Спецвипуск). – Переяслав-Хмельницький, 2012. – С. 189 – 194.

978. *Мельнічук Л.* Проблеми функціонування органів місцевого управління Райхскомісаріату «Україна» у сучасній вітчизняній історіографії / Мельнічук Л. // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип.32. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – С. 271 – 276.

979. *Мищенко Г.П.* Підпільні обкоми діють / Г.П.Мищенко // Героїчне, незабутнє. До 20-річчя визволення Радянської України від фашистської окупації. – К.: Товариство “Знання” УРСР, 1964. – 142 с.

980. *Минц І.* Великая Отечественная война Советского Союза. – 2-е изд., испр. / И.Минц. – М., Политиздат. – 1947. – 72 с.

981. *Михайлюк Марина Володимирівна.* Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецької окупаційної влади серед населення України (1941-1944 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. — К., 2006. — 287арк. — Бібліогр.: арк. 197-223.

982. *Михайлюк М.* Агітаційно-пропагандистська підтримка заходів німецької окупаційної влади з вербування робітників до Рейху / М.Михайлюк // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей /НАН України, Ін-т історії України. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 139 – 147.

983. *Михайлюк М.* Антисемітська пропаганда на шпальтах окупаційних видань в контексті нацистської політики геноциду щодо євреїв України (1941–1943 рр.) / М.Михайлюк // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2005. – № 4. – С. 181–187.

984. *Михайлюк М.* Документи про нацистську пропаганду в Україні у київських архівах / М.Михайлюк // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 21-23 травня 2007). – К., 2007. – С. 218-220.

985. *Михайлюк М.* Доповідь Вольдемара Магунії як джерело для дослідження нацистського окупаційного режиму в генеральному окрузі “Київ” (1941 – 1944) / М.Михайлюк // Наукові записки НаУКМА. – 2009. Т. 91: Історичні науки. – С. 34 – 45 с.

986. *Михайлюк М.* Нацистська кінопропаганда в окупованій Україні / М.Михайлюк // Український історичний збірник: зб. наук. статей аспірантів і молодих науковців / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 8. – С. 287–298.

987. *Михайлюк М.* Нацистський режим в Україні: побут і дозвілля окупантів / М.Михайлюк // Історичний журнал. – 2007. – № 5. – С. 101-110.

988. *Михайлюк М.* Немецкая пропаганда в Украине (1941-1944) / М.Михайлюк // Проблемы Отечественной истории: Источники, историография, исследования. Сборник научных статей / Редкол.: М.Н. Барышников, А.В. Голубев и др.; отв. ред. М.В.Друзин. – Спб.; К.; Мн.: Санкт–Петербургский институт истории РАН; Институт истории Украины НАН Украины; Белорусский гос. ун–т, 2008. – С. 593 – 621.

989. *Михайлюк М.* Костянтин Штепа і «Нове українське слово» в умовах нацистської окупації Києва (кінець 1941–1943 рр.): джерелознавчий аспект // Київська старовина. – 2004. – № 5. – С. 133–141.

990. *Михайлюк М.* Міжнародна наукова конференція «Друга світова війна: український вимір» / М.Михайлюк // Історичний журнал. – 2005. – № 6. – С. 124–125.

991. *Михайлюк М.* Нацистська пропаганда в окупованому Києві / М.Михайлюк // Український історичний журнал. – 2006. – № 1. – С. 131–144.

992. *Михайлюк М.* Німецькомовна періодична преса в Україні (1941–1944 рр.) / М.Михайлюк // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2004. – № 4. – С. 174–184.

993. *Михайлюк М.* Періодична преса ОУН(м) у Києві восени 1941 р.: джерелознавчий аспект / М.Михайлюк // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9. – Част. 2. – С. 443 – 455.

994. *Михайлюк М.* Українське питання як джерело конфлікту між Альфредом Розенбергом та Еріхом Кохом / М.Михайлюк // Історичний журнал. – № 6. – 2008.

995. Михайлюк М. Функціонування видавництв україномовної періодичної преси Київщини в умовах нацистської окупації (1941–1943 рр.) / М.Михайлюк // Історичний журнал. – 2005. – № 2. – С. 46–51.

996. Могилюк С. Дошкільна освіта генерального округу «Дніпропетровськ»: основне призначення та умови існування дошкільних установ у 1941 – 1943 рр. / С.Могилюк // Мандрівець. – № 2. – 2011. – С. 39 – 41.

997. Могилюк С. Педагогічні кадри генерального округу «Дніпропетровськ»: особливості роботи та ставлення до професійних обов'язків, їх кваліфікація та відбір / С.Могилюк // Мандрівець. – № 4. – 2011. – С. 46 – 51.

998. Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941 – 1944). О роли вермахта и его руководящих органов в осуществлении оккупационного режима на советской территории / Н.Мюллер. – М.: Воениздат, 1974. – 387 с.

999. Нагайко Тарас Юрійович. Повсякденне життя сільського населення у 1941 – 1945 рр. (на матеріалах центральних областей України): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Переяслав-Хмельницький, 2009. – 20 с.

1000. Нариси історії Київської обласної партійної організації. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1967. – 651 с.

1001. Нариси історії Комуністичної партії України. – К.: Держполітвидав, 1961. – 564 с.

1002. Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине. 1941 – 1944. В двух книгах. Книга первая. Борьба в подполье. К.: Наукова думка, 1985. – 456 с.

1003. Немецко-фашистский оккупационный режим (1941 – 1944). – М.: Политиздат, 1965. – 388 с.

1004. Нестеренко В. Окупаційний режим у військовій зоні України в 1941-1943рр. (Адміністративний, економічний та соціокультурний аспекти): Дис. ... на здоб. наук. ступ. к-та. історичних наук. – К., 2005. – 307 с.

1005. *Нестеренко В.* Професійна освіта у військовій зоні України у 1941 – 1943 рр. / В.Нестеренко // Сумська старовина. – 2002. – № 10. – С. 102 – 110.

1006. *Ніколаєць Ю.* Становище та настрої населення України на початку німецько-фашистської окупації (червень 1941 – липень 1942 рр.) / Ю.Ніколаєць. – Вінниця: Тезіс, 1999. – 64 с.

1007. *Новиченко Л.* Гітлерівська кріпаччина (Про «німецьку земельну реформу» на тимчасово окупованій Україні) / Л.Новиченко. – Саратов, 1942. – 52 с.

1008. *Орлик В., Маренець Л.* До питання фіскальної політики нацистів в окупованій Україні / В. Орлик, Л. Маренець // Архіви України. – № 1 – 3. – 2005. – С. 233 – 240.

1009. *Орлянський В.* Мелітопольська міська управа в період окупації (1941 – 1943 рр.) / В.Орлянський // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2013. – Випуск 75 (№ 8). – С. 93 – 95.

1010. *Орлянський В.С., Тедеев О.С.* Місцеві органи управління в період німецької окупації на Запоріжжі (1941 – 1943 рр.): Монографія / В.С.Орлянський, О.С.Тедеев. – К., 2010. – 352 с.

1011. *Пастушенко Т.В.* Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942 – 1953) / Т.В.Пастушенко; Ін-т історії України НАН України. – К., 2009. – 282 с. – Бібліогр.: с. 239 – 265.

1012. *Перехрест О.Г.* Аграрний аспект колонізаційної політики нацистських окупантів / О.Г.Перехрест // Соборність України: історична спадщина і виклики часу. Збірник наукових статей. – Переяслав – Хмельницький, 2005. – Вип. 3. – С. 161 – 168.

1013. *Перехрест О.Г.* Заготівельна діяльність ЦГТ «Ост» в українському селі періоду нацистської окупації (1941 – 1944 рр.) / О.Г.Перехрест // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. – 2004. – Вип. 64. – С. 124 – 131.

1014. *Перехрест О.Г.* Застосування нацистськими окупантами тактики «випаленої землі» в українському селі в період відступу з України / О.Г.Перехрест // Український селянин: Зб. наук. праць // За ред. А.Г. Морозова. – Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2005. – Вип. 9. – С. 211 – 214.

1015. *Перехрест О.Г.* Заходи нацистських окупантів по вивезенню сільського населення України на роботу до Німеччини та протидія їм / О.Г.Перехрест // Сторінки воєнної історії: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2006. – Вип. 10. – Част. 1. – 494 с.

1016. *Перехрест О.Г.* Наслідки нацистської окупації українського села в період німецько-радянської війни 1941 – 1945 рр. / О.Г.Перехрест // Історичні і політологічні дослідження. Науковий журнал. Видання Донецького національного університету, історичний факультет. – 2005. – №1 (23). – С. 251 – 262.

1017. *Перехрест О.Г.* Організація нацистськими окупантами сільськогосподарського виробництва на території України в 1941 – на початку 1942 рр. / О.Г.Перехрест // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. – Черкаси 2004. – Вип. 61. – С. 150 – 157.

1018. *Перехрест О.Г.* Системи оподаткування та обов'язкових поставок сільськогосподарської продукції як форми економічного пограбування селянства України за нацистської окупації (1941 – 1944 рр.) / О.Г.Перехрест // Український селянин: Збірник наукових праць. – Черкаси, 2003. – Вип. 7. – С. 154 – 158.

1019. *Перехрест О.Г.* Сільське господарство України в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.). Наукове видання. Серія «Україна. Друга світова війна. 1939 – 1945» / НАН України. Ін-т історії України / О.Г.Перехрест. – К., 2010. – 150 с.

1020. *Перехрест О.Г.* Українське село в 1941 – 1945 рр.: економічне та соціальне становище. Монографія / НАН України. Ін-т історії України / О.Г.Перехрест. – Черкаси: ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2011. – 668 с.

1021. *Перехрест О.Г.* Життя українського селянства в роки нацистської окупації 1941 – 1944 рр. / О.Г.Перехрест // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Серія: Історія. Збірник наукових праць. – Вінниця, 2005. – Вип. 9. – С. 163 – 171.

1022. *Перехрест Ірина В'ячеславівна.* Медико-санітарні наслідки Великої Вітчизняної війни для населення України та їх ліквідація у період відбудови (1943 – 1950 рр.): Дис... канд.. іст. наук: 07.00.01 / Черкаський держ. технологічний ун-т. – Черкаси, 2007. – 291 с.

1023. *Першина Т.С.* Фашистський геноцид на Україні (1941 – 1944) / Т.С.Першина. – К.: Наукова думка, 1985. – 172 с.

1024. *Петров В.С.* Сущность, содержание и форма государства / В.С. Петров. – Л.: Наука, 1971. – 163 с.

1025. *Петров В.С.* Тип и формы государства / В.С. Петров. – Л.: ЛГУ, 1967. – 120 с.

1026. *Подольський А.Ю.* Нацистський геноцид щодо євреїв України (1941 – 1944 рр.): Дис... канд.. іст. наук: 07.00.05 / НАН України, Інститут національних відносин і політології. К., 1996. – 171 с.

1027. *Полевой Б.* От какой смертельной опасности спасли нашу Родину Красная Армия и Советское государство / Б.Полевой. – Издательство «Правда», М.: 1946. – 32 с.

1028. Політична історія України. ХХ ст.: У 6 т. / Редкол.: І.Ф.Курас (голова) та ін. – К.: Генеза, 2020 – 2003. Т. 4: Україна у Другій світовій війні, 1939 1945. – Керівник тому В.І.Кучер. – К., 2003. – 584 с.

1029. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ – ХХ ст. Історичні нариси / Д.В.Архієрейський, О.Г.Бажан, Т.В.Бикова та ін. Відповід. ред. В.А.Смолій. – К.: Наук. Думка, 2002. – 952 с.: іл.. – Бібліогр.: с. 878 – 921. – Показчик ім.: с. 922 – 944.

1030. *Полянський Ф.* Українське шкільництво в умовах німецького окупаційного режиму на території Тернопільщини (1941 – 1944 рр.) /

Ф.Полянський // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2010, вип. ХХІХ. – С. 202 – 205.

1031. *Потильчак О.В.* Експлуатація трудових ресурсів України гітлерівською Німеччиною у роки окупації: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 1999. – 205 с.

1032. *Потильчак О.В.* Мовне питання в політиці нацистської окупаційної влади в Україні / О.В.Потильчак // Історія в школі. – 1998. – № 12. – С. 10 – 23.

1033. *Потильчак О.* Нацистська політика у сфері підготовки спеціалістів із середньою та вищою спеціальною освітою в Україні (1942 – 1944 рр.) / О.Потильчак // Архіви окупації. 1941 – 1944 / Держ. ком. Архівів України; Упоряд. Н.Маковська. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 782 – 790.

1034. *Потильчак О.В.* Плани фашистської Німеччини у використанні трудових ресурсів України на початку окупації (червень-вересень 1941 року) / О.Потильчак // Наукові записки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова / Укл. П.В. Дмитренко, І.М. Ковчина, Н.М. Скоробогатько – К.: НПУ, 1999. – Т. ХХХV. – Ч. 1 (педагогічні та історичні науки). – С. 212 – 234.

1035. *Потильчак О.В.* Система примусової праці цивільного населення України в роки нацистської окупації 1941-1944 рр. / Потильчак О. // Молода нація. – 1997. – № 4. – С. 123 – 134.

1036. *Потильчак О.В.* Трудові ресурси радянських військовополонених та «остарбайтерів» з України у нацистській військовій економіці в роки Другої світової війни / О.В.Потильчак. – К.: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1998. – 49 с.

1037. *Разин В.И.* Политическая организация общества / В.И. Разин. – М.: Изд – во МГУ, 1967. – 161 с.

1038. *Ревегук В.Я.* Полтавщина в роки Другої світової війни (1939 – 1945) / В.Я.Ревегук. – Полтава, АСМІ, 2004. – 288 с.

1039. *Реєнт О.П.* Криза сучасної історичної науки: методологічний і джерелознавчий аспекти / О.П. Реєнт // Наука та науковознавство. – 1998. – № 2. – С. 42 – 52.

1040. *Рекотов Петро Валентинович.* Німецько-фашистський окупаційний режим в Україні 1941- 1944 рр. (Історико-правовий аспект): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Університет внутрішніх справ. – Х., 1997. – 19с.;

1041. *Рекотов Петро Валентинович.* Німецько-фашистський окупаційний режим в Україні 1941- 1944 рр. (Історико-правовий аспект): Дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ України. – К., 1997. – 222 арк. – Бібліогр.: арк. 181-194.

1042. *Рекотов П.* Органи управління на окупованій території України (1941-1944 рр.) / П.Рекотов // Український історичний журнал. – 1997. – № 3. – С. 90 – 101.

1043. *Рекотов П.* Плани та характер окупаційного режиму в Україні 1941 – 1944 рр. / П.Рекотов // Право України. – 1997. – № 3. – С. 72 – 80.

1044. *Рожкова Л.П.* Принципы и методы типологии государства и права / Л.П. Рожкова. – Саратов: Изд-во Саратовського ун-та, 1984. – 116 с.

1045. *Садовский В.М.* Основания общей теории систем. Логико – методологический анализ / В.М. Садовский. – М.: Наука, 1969. – 281 с.

1046. *Салата О.О.* Формування німецького інформаційного простору в Рейхскомісаріаті України та в зоні військової адміністрації /червень 1941 – 1944 рр./ . Монографія / О.О.Салата. – Донецьк: Норд-Прес, 2010. – 362 с.

1047. *Сліпчук П.* Людожери / П.Сліпчук. – К., 1945. – 23 с.

1048. *Семиряга М.И.* Коллаборационизм. Природа, типология и проявления в годы Второй мировой войны / М.И.Семиряга. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000. – 863 с.

1049. *Скирдо М.П.* Моральный фактор в Великой Отечественной войне / М.П.Скирдо. – М.: Военное издательство Министерства обороны Союза ССР. – 1959. – 135 с.

1050. Сліди фашистських звірів. – Київ; Харків. – Укрдержвидав. – 1944. – 123 с.

1051. *Слободянюк Микола Анатолійович*. Антифашистський рух опору в Південній Україні (1941 – 1944 рр.): Дис... канд.. іст. наук: 07.00.01 / Дніпропетровський національний ун-т. – Д., 2002. – 277 арк.

1052. *Спудка Ірина Миколаївна*. Німецька окупаційна політика у соціокультурній сфері в рейхскомісаріаті «Україна» (1941 – 1944 рр.): Дис... канд.. іст. наук: 07.00.01 / Запорізький національний технічний ун-т. – Запоріжжя, 2007. – 229 арк.

1053. *Спудка І.* Освітня політика німецько-фашистських загарбників на окупованій території України // Спудка І. / Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2002. – Вип. XIV. – С. 117 – 182.

1054. *Сталин И.В.* О Великой Отечественной войне Советского Союза / И.В.Сталин. – 5-е изд. – М.: Госполитиздат, 1952. – 372 с.

1055. *Стоколос Н.Г.* Українське православ'я на завершальному етапі Великої Вітчизняної війни: аспект конфесійно-інституційних формацій / Н.Г.Стоколос // Слов'янський вісник: Збірник наукових праць. Серія «Історичні науки» Рівненського державного гуманітарного університету та рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету. Випуск 5. – Рівне: РІС КСУ, 2005. – С. 234 – 245.

1056. *Сугацька Н.В.* Геноцид проти єврейського населення Півдня України в роки німецько-румунської окупації (1941 – 1944 рр.). Дис. на здоб. наук. ступ. канд. істор. наук за спец. 07.00.01 (Історія України). – Миколаїв: Миколаївський державний університет, 2006. – 189 с.

1057. *Супруненко Н.И.* Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941 –1944 гг.) / Н.И.Супруненко. – К.: Госполитиздат УССР, 1956. – 472 с.

1058. Теория государства и права: Учебник для юр. ин – тов и фак. / Под ред. А.И. Денисова. – М.: Издательство Московского университета, 1972. – 531 с.

1059. Толстой А. Почему Гитлер должен потерпеть поражение / А.Толстой. – М.: ОГИЗ, Госполитиздат. – 7 с.

1060. Тонконог О. Податкова політика в роки німецько-фашистської окупації України / Тонконог О. // Національні рухи Опору в Східній і Центральній Європі кінця 1930-х – середини 1950-х років: Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції. – К.: КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2005. – С. 29 – 34.

1061. Тяглый М. Антисемитская пропаганда на оккупированных нацистами советских территориях: историография и методика изучения вопроса / М.Тяглый // Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі. – № 1. – 2005. – С. 28 – 42.

1062. Тяглый М. Еврейские комитеты в оккупированном нацистами Крыму: постановка проблемы / М.Тяглый // Голокост і сучасність. – № 4. – 2003. – С. 13 – 16; №5. – 2003. – С. 10 – 12.

1063. Удовик Володимир Миколайович. Німецько-фашистський окупаційний режим (1941 – 1944 рр.) на території генеральної області «Київ» (Київська та Полтавська області): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 236 арк.

1064. Удовик В. Питання культурної політики в період німецької окупації (1941 – 1944 рр.) / В.Удовик // Сторінки воєнної історії України: Зб. Наук. Статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9. – Част. 2. – С. 327 – 334.

1065. Фалев Е.В. Герменевтический метод М. Хайдеггера в применении к стихотворению Стефана Георге «Слово» / Е.В. Фалев // Вестник Московского ун-та. – Серия 7. Философия. – 1997. – № 1. – С. 94 – 103.

1066. *Федосеев П.* Гитлеровцы – злейшие враги нашей Родины и всех свободолюбивых народов / П.Федосеев. – Военное издательство НКО. – М., 1945. – 40 с.

1067. *Фукуяма Френсис.* Великий Крах. Людська природа і відновлення соціального порядку / Френсис Фукуяма / Пер. з англ. В. Дмитрука. – Львів: Кальварія, 2005. – 380 с.

1068. *Хальфина Р.О.* «Право как средство социального управления / Р.О. Хальфина. – М.: Наука, 1988. – 255 с.

1069. *Циппеліус Р.* Філософія права / Р.Циппеліус. – К.: Тандем, 2000. – 300 с.

1070. *Чайковський О.* Невідома війна: (Партизанський рух в Україні 1941 – 1944 рр. мовою документів, очима історика). – К.: Україна, 1994. – 255 с.

1071. *Чирук С.В.* Політика нацистської окупаційної влади щодо церкви на Дніпропетровщині (за матеріалами окупаційної влади) / С.В.Чирук // Велика Вітчизняна війна 1941-1945 років: сучасні проблеми історичної освіти і науки: Збірник матеріалів міжнародної наукової конференції, Дніпропетровськ, 12-13 травня 2005 р. / Ред кол.: С.І.Світленко (відп. ред.) та ін. – Д.: «Пороги», 2005. – 278 с.

1072. *Шайкан Валентина.* Повсякдення українців у роки німецької окупації. 1941 – 1944 / Валентина Шайкан. – Київ, 2010. – 80 с.

1073. *Шайкан Валентина.* Стан системи судочинства на території рейхскомісаріату «Україна» та зони військової адміністрації в роки гітлерівської окупації / Шайкан Валентина // Сторінки воєнної історії: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 567 – 578 с.

1074. *Шайкан Валерій.* Ідеологічна боротьба в Україні періоду Другої світової війни 1939 – 1945 рр. / Валерій Шайкан. – Кривий Ріг: КП «Криворізька друкарня», 2010. – 436 с.

1075. *Шайкан В.О.* Актуальність проблеми колабораціонізму в Україні в роки Другої світової війни / В.О.Шайкан // Сторінки воєнної історії України:

Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2006. – Вип. 10. –
Част. 2. – С. 487 – 499.

1076. *Шайкан В.О.* Спроби легалізації органів української адміністрації,
створених на початковому етапі війни з ініціативи ОУН (Б) і ОУН (М) /
В.О.Шайкан // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН
України. Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9. – Част. 2. – С. 487 – 499.

1077. *Шайкан В.О.* Колабораціонізм в Україні в роки Другої світової
війни: характерні риси та особливості Сторінки воєнної історії: Зб. наук.
статей / НАН України. Ін-т історії України / В.О.Шайкан. – К., 2007. – Вип.
10. – Част. 1. – С. 478 – 494 с.

1078. *Шайкан В.О.* Колабораціонізм на території Рейхскомісаріату
«Україна» та військової зони в період Другої світової війни. Монографія /
В.О.Шайкан. – Кривий Ріг: Мінерал, 2005. – 546 с.

1079. *Ширер У.* Взлет и падение третьего рейха. В 2-х томах. Том 1. –
Пер. с англ. / С предисловием и под ред. О.А.Ржешевского / У.Ширер. – М.:
Воениздат, 1991. – 653 с.

1080. *Ширер У.* Взлет и падение третьего рейха. В 2-х томах. Том 2. –
Пер. с англ. / Под ред. О.А.Ржешевского / У.Ширер. – М.: Воениздат, 1991. –
528 с.

1081. *Шрайт Кристиан* «Они нам не товарищи...»: Вермахт и советские
военнопленные в 1941 – 1945 гг. / Пер. с нем. И.Дьяконова, предисл. и ред.
И.Настенко / Кристиан Шрайт. – М.: АНО «Русское историческое общество».
– НП ИД «Русская панорама», 2009. – 480 с. (Серия «Весь мир»).

1082. *Шульга З.* Боротьба українського селянства проти німецьких
загарбників / З.Шульга. – Уфа. АН УРСР, 1942. – 65 с.

1083. *Ярославский Ем.* Великая Отечественная война Советского народа
против гитлеровской Германии / Ем. Ярославский. – М.: ОГИЗ. – 1941. – 53 с.

1084. *Dallin A.* The German Rule in Russia 1941 – 1945 / A.Dallin. – New
York, 1957. – 453 p.